

Eörsi László történelmi munkássága gigantikus mennyiségű információt tárt fel 1956-tal kapcsolatban. Mint minden olyan történész, aki feladatának tartja az elérhető levéltári anyagok részletes bemutatását, felhasználását, Eörsi elsősorban könyveket írt, ahol a folyóiratok terjedelmi határai nem korlátozták őt, s ahol a hetilapok, napilapok világával szemben részletes lábjegyzetek közlésének sem volt akadálya. Emellett Eörsi aktívan részt vett az '56 történetének feldolgozásáról szóló historiográfiai diskurzusokban és emlékezetpolitikai vitákban is. Ezért munkássága jelentős a folyóiratokban, újságokban és a social media felületein is.

Egy tisztelgő kötet semmiképpen nem tudja felölelni ezt a több mint 30 könyvre és közelítően tízszer ennyi másféle írásműre kiterjedő életművet.

Megpróbáltunk olyan összeállítást készíteni, mely évről évre haladva tükrözi, mikor mivel foglalkozott Eörsi. Így 36 + 1 cikket, tanulmányt válogattunk be.

Számtalan kutatás bizonyítja, hogy a 2020-as évek történelmi tudatába elsősorban azok a művek kerülhetnek be, melyek szabad hozzáférésű site-okon elérhetőek az interneten. Fontosnak tartjuk azt is, hogy Eörsi ilyen szempontból „hátrányos helyzetű” munkáit helyzetbe hozzuk, hiszen a kötet a Magyar Elektronikus Könyvtárban is hozzáférhető lesz.

EÖRSI
LÁSZLÓ

70

EÖRSI LÁSZLÓ

70

WESLEY
JÁNOS
LELKÉSZKÉPZŐ
FŐISKOLA

Eörsi László 70

Eörsi László 70

Válogatott írások

(Szerk.: B. Kádár Zsuzsanna)

Wesley János Lelkészképző Főiskola

Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet

Budapest, 2025

© Eörsi László

© B. Kádár Zsuzsanna, Nagy Péter Tibor, Pető Iván, Rainer M. János

© Grafika: Molnár Icsu István

© Wesley János Lelkészképző Főiskola

ISBN: 978-615-5048-79-1

Felelős kiadó: Iványi Gábor

Tartalomjegyzék

Szerkesztői és kiadói előszó (B. Kádár Zsuzsanna - Nagy Péter Tibor)	9
Bevezető gondolatok (Pető Iván)	10
Bevezető gondolatok (Rainer M. János)	23
Eörsi László válogatott írásai	
(első írása) Kik lőhettek? Élet és Irodalom, 1988. 11. 04.	29
Olasz József így emlékezik. Magyar Nemzet, 1989. 07. 22.	33
„A véres csütörtök”. Századvég, 1990. 1. sz.	37
Egy felkelő kálváriája. Beszélő, 1991. 18. sz.	65
Nem volt sortűz. Új Magyarország, 1992. 05. 02.	69
Sem ellenforradalmár, sem áruló nem volt. Iván Kovács László (1930-1957). Népszabadság, 1993. 05. 26.	71
Göndör, Bütyök, Cigány és a többiek. Beszélő, 1994. 42. sz.	77
Egy hithű forradalomár Angyal István. Rubicon, 1995. 8. sz.	82
Egy pesti srác. Magyar Hírlap, 1996. 12. 12.	90
Dudás József. Rubicon, 1997. 8. sz.	93
A Kossuth Lajos téri sortűz. Magyar Hírlap, 1998. 11. 03.	103
A Corvinisták és a Nemzetőrség. Beszélő, 1999. 11. sz.	106
Tóth Ilona pere nem volt koncepció. Magyar Hírlap, 2000. 10. 30.	126
Civil felkelők az 1956-os forradalomban. Hadtörténeti Közlemények, 2001. 4. sz.	131
Tóth Ilona és kultusza. Népszabadság, 2002. 04. 04.	151

A II. kerületi Nemzeti Forradalmi Bizottmány. Évkönyv XI. 1956-os Intézet, 2003.: Beszélő, 2005. 6- 7. sz.	158
Dokumentumfilmek '56 (1988–2003). Metropolis, 2004. 2. sz.	183
Csongovai Per Olaf (1930-2005) Beszélő, 2005. 12. sz.	206
A szovjet birodalom megingatása. Limes, 2006. 3. sz.	212
1956 hordaléka. Beszélő, 2007. 12. sz.	237
Az '58-as DVD-ROM. Megrendült a világ – A Nagy Imre és társai elleni per hangfelvétele és szó szerinti leirata. http://revizoronline.com/article.php?id=971 , 2008. 12. 26.	248
A budapesti egyetemek nemzetőrsége. In: Nagy Imre és kora V. kötet. (Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2009.)	255
A kaposvári Marat/Sade és a kultúrpolitika. Színház, 2010. szeptember	292
Egy magyar kémtörténet – „Kovács János” és az UDB. Magyar Narancs, 2011. 09. 08.	337
Az „örök vamzer”. Beszélő, 2012. 1. sz.	341
Eörsi István, 1956–57. Élet és Irodalom, 2013. 10. 11.	357
Másodközlés: Beszélő online, 2013. 11. 18.	
Forradalmi szerveződés Pesterzsébeten. Amerikai Magyar Népszava, 2014. 10. 31.	428
Az elvétett rekonstrukció. Élet és Irodalom, 2015. 12. 11.	436
A Budavár 1956-os ostroma. Tűzvész az Országos Levéltárban. Levéltári Közlemények, 2016.	441
Levéltári meglepetések. HVG, 2017. 05. 11.	457
Párhuzamos életrajzok. Dózsa László és Pruck Pál. In: Újratervezések. Szerk. Keller Márkus–Tabajdi Gábor.) Évkönyv, XXIII. OSZK – 1956-os Intézet Alapítvány, 2018.	459
„További eljárás nem szükséges” (A XIII. kerületi rendőrkapitány pere). Múltunk, 2019. 4. sz.	492
Fő utca a forradalomban. Budai Polgár, 2020. 11. 01.	520

A Sziklai legenda. Budakeszi, 1956. Betekintő, 2021. 4. sz.	525
Az '56-os háryjánosok. Élet és Irodalom, 2022. 10. 21.	557
Döntés a Kilián laktanyában. 9 Magazin, 2023. 10. sz.	570
Persona non grata. Élet és Irodalom, 2024. 06. 14.	575
Eörsi László bibliográfia (MTMT) és honlap	582

Szerkesztői és kiadói előszó

Eörsi László történeti munkássága gigantikus mennyiségű információt tárt fel 1956-tal kapcsolatban. Mint minden olyan történész, aki feladatának tartja az információk részletes feltárását, Eörsi elsősorban könyveket írt, ahol a folyóiratok terjedelmi határai nem korlátozták őt, s ahol a hetilapok, napilapok világával szemben részletes lábjegyzetek közlésének sem volt akadálya. Emellett Eörsi aktívan részt vett az '56 történetének feldolgozásáról szóló historiográfiai diskurzusokban és emlékezetpolitikai vitákban is. Ezért munkássága jelentős a folyóiratokban és újságokban is.

Egy tisztelgő kötet semmiképpen nem tudja felölelni ezt a több mint 30 könyvre és közelítően tízszer ennyi másféle írásműre kiterjedő munkásságot.

Megpróbáltunk - a nem könyv terjedelmű munkák alapján - olyan összeállítást készíteni, mely évről évre haladva tükrözi, mikor mivel foglalkozott Eörsi. Így 36 + 1 cikk, tanulmány került a válogatásba.

Számtalan kutatás mutatja, hogy a 2020-as évek történelmi tudatába elsősorban azok a művek kerülhetnek be, melyek szabad hozzáférésű site-okon elérhetőek az interneten. Válogatásunk szempontja volt az is, hogy ilyen szempontból "hátrányos helyzetű" munkákat helyzetbe hozzunk, hiszen a kötet a Magyar Elektronikus Könyvtárban is hozzáférhető lesz.

B. Kádár Zsuzsanna – szerkesztő

Nagy Péter Tibor – WJLF tudományos tanács elnöke

Bevezető gondolatok

Pető Iván

Az Eörsi László 2025. január 25-i 70. születésnapja tiszteletére összeállított kötet az ünnepelt 37, viszonylag rövid írását gyűjti össze.

Lehetne a szerzőtől akár 70 cikket is közölni, ha már 70 éves, de az egyrészt a jelenlegi kötet kétszeres terjedelmét jelentené, másrészt akkor is csak keresztmetszetet mutathatna be az ünnepelt tudományos tevékenységéről. Tanulmányainak száma ugyanis meghaladja a 250-et, egyáltalán nem mellékesen több mint harminc könyve jelent meg (némelyik társszerzővel), és legutóbbi nagy lélegzetű munkája, a Király Béláról szóló életrajzi monográfia is elkészült, hamarosan napvilágot lát.

A szerkesztő azért döntött a 37-es szám mellett, mert így a kötetben az 1988-ban publikálni kezdő Eörsi László minden alkotói évéből kap az olvasó egy-egy munkával „mintakollekciót”. Egy kivételével valamennyi dolgozat az 1956-os forradalom történetéhez kapcsolódik, ennyiben is reprezentálja Eörsi érdeklődését, munkásságát, de a kivétel, a Kaposvári Színház *Marat/Sade* előadásáról szóló írás is érintkezik 1956, illetve a forradalom témájával.

Ha azt nézzük, hogy az első rövid írás a szerző 33 éves korában jelent meg, és ismerjük a fentebb említett számokat, hogy ugyanis milyen nagyságrendű rövidebb, hosszabb munkája született, két dolog további információk nélkül is szembeötlő. Pályája valamiért meglehetősen későn indult, azóta viszont mintha pótolni akarná a késlekedést, folyamatosan dolgozik, kutat és publikál.

Mielőtt történésszé vált volna, az ünnepeelt előélete finoman szólva sem szokványos, igaz, történészi munkássága sem az. 1955 elején, amikor megszületett, apja, Eörsi István, a jól ismert költő, újságíró, műfordító, Lukács György tanítványa és később művei egy részének fordítója, már kiábrándult 1953 előtti sztálinista-kommunista hitéből, s egy jobb szocializmusban bizakodva kritizálta a rendszert. Akkori nézeteivel messze nem volt egyedül, ugyanakkor magánélete, életformája sajátosnak nevezhető, nehéz lenne megállapodottnak mondani, és adott is rá, hogy nonkonformistának lássák. Élete vége felé is polgárpukkasztó büszkeséggel írta például magáról, hogy sok nőt szeretett, gyakran párhuzamosan. Már az ötvenes évek közepén is megvolt benne az a közéleti krakélerség, amely élete utolsó pillanatáig jellemezte, publicisztikáiból, verseiből ez ma is kiolvasható.

Amikor a későbbi történész megszületett, magasan kvalifikált értelmiségi milióbe került, amin nem csak apja politikai közege, a Nagy Imre mögé felsorakozók, az egykor pártellenzéknek nevezettek és az irodalmi élet, a sajtó tekintélyei értendők. Édesanyja, az 1982-ben elhunyt Pártos Vera, akinek Eörsi István utáni második férje később Kováts Albert festőművész lett, tisztelt középiskolai tanár volt, nagybátyja, Eörsi Gyula elismert jogászprofesszor, sőt, már a nagypapa is jogász volt (Schleiffer Pál néven – az Eörsi név Teréz nagymama családneve). Az otthoni viszonyokat Eörsi László születése után, a magánéleti feszültségek mellett a politikai milió vibrálása is erősen befolyásolta. A forradalom, Eörsi István akkori és november 4. utáni aktivitása, majd 1956. decemberi letartóztatása és nyolcéves börtönre ítéltése pszichologizálás nélkül is jelzi, milyen körülmények között telhettek Eörsi László első évei. Apja végül is ötéves korában, 1960-ban

szabadult, de 1967-ig nem jutott rendezett munkaviszonyhoz, főként fordításokból élt.

Ismerhető, hogy Eörsi Istvánt mennyire megrázta, amikor a börtönévek után szembesült a kádári konszolidációba belesimuló magyar társadalommal, a forradalomnak és azzal együtt kivégzett barátainak feledésbe merülésével. Mindezzel szemben Eörsi László környezetében a forradalmat soha nem tekintették ellenforradalomnak, úgy nőtt fel, hogy az 1956 után kivégzettekről, bebörtönzöttekről, elsősorban Nagy Imre egykori követőiről közeli ismerősként, barátként esett szó, illetve a börtönből szabadulók egy része személyesen is jelen volt Eörsiék életében.

Eörsi László mindig őszintén beszél arról, mennyire irtózott az iskolai keretek közötti tanulástól. Hogy ez ösztönös lázadás volt-e az értelmiségi közeg ellen, hogy gyermekkorra milyen impressziói játszottak ebben szerepet, nem e keretek között vizsgálendő. Azt azért érdemes idézni, amit két évvel idősebb bátyja, az újságíróvá vált, 52 éves korában, 2005-ben, apjukkal egy évben elhunyt János mondott egy interjúban saját egyetemi bukásairól: „Nem arról van szó, hogy ellenálló voltam; én hazudtam volna, ha tudom, hogy mit kell hazudni. Érettségiszinten még ment a dolog, de egyetemi szinten már dogmatikák vannak, föl vannak vetve ellentmondások, teszem azt, hogy miért nincs elidegenedés a szocializmusban. Az valami elképesztő mutatvány volt bebizonyítani, hogy nincs elidegenedés a szocializmusban, ennek minden tapasztalatom ellentmondott.” (Idézi F. Havas Gábor: Eörsi Janó. *Beszélő*, 2005. 6.)

Ami tény, Eörsi László Székesfehérvárott érettségizett egy mezőgazdasági szakközépiskolában, majd évekig fizikai munkából élt, később nevelőintézetben dolgozott. Csak túl a 30. évén kezdett felsőfokú oktatási intézményben tanulni, 1991-ben, tehát

36 évesen végzett a szombathelyi tanárképzőben. Érdeklődése ugyanakkor, mint az e kötetben közölt első írások is jelzik, már a nyolcvanas évek végén az 1956-os forradalom története felé fordult, nem egyszerű „civil” kíváncsiskodóként, hanem annál szisztematikusabban. Nevezhetjük szerencsének is, de az évtizedes személyi kapcsolatok, a családi hagyományok alapján, félig tréfásan történelmi szükségszerűségként is említhetjük, hogy amikor az 1989–90-es rendszerváltás részeként az 1956-os Intézet 1991-ben létrejöhett – amely kezdetben a több mint harminc évig rágalmozott, illetve felejtésre ítélt forradalom történetének szentelte munkálkodását –, első igazgatója, Eörsi István régi barátja, a sok tekintetben hozzá hasonló utat bejáró Litván György Eörsi Lászlót is az Intézetbe hívta. Érdekes itt megjegyezni, ha voltak valakiben, például akár magában a most ünnepeltben kétségek, hogy helyes-e a papírjai alapján nem kutatónak látszó fiatalembert hivatásos történészi pályára állítani, akkor viszonylag rövid időn belül nyilvánvalóvá vált: megfelelő ember került a megfelelő helyre. Az Orbán-rezsim által 2010 után fokozatosan felszámolt 1956-os Intézet munkatársainak számottevő része, így Eörsi László is, 2019 után, az Intézet megszűnésekor is folytatta addigi tudományos tevékenységét, részben más intézményi háttérrel találva, ugyanakkor az Intézet folytonosságát virtuális térben biztosítva. Az ünnepelt formálisan nyugdíjba vonult, de az 1956-os Intézet Alapítvány és a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet kutatójaként változatlan tempóban alkot.

Azt, hogy Eörsi Lászlót miért éppen 1956 érdekelte, nem nagyon szükséges magyarázni. Az azonban nem evidens, hogy ezen belül miért éppen azzal foglalkozott, amivel, a fegyveres felkelők, utcai harcosok történetével – amiről most már, 70 éves korában nyugodtan elmondhatjuk, hogy tudományos életművének döntő

része lett. (Kézenfekvő lenne az ismert egykori és utólag is használt megnevezéssel a pesti srácok iránti érdeklődést emlegetni, de egyrészt legalább visszatekintve indokolt figyelembe venni, hogy a srácok mellett elég szép számmal lányok is szerepet vállaltak, áldozattá is váltak a forradalomban, másrészt, nem utolsósorban az ünnepeelt munkásságából is tudható, hogy a fegyveres felkelők jelentős része már túl volt a srác koron. A „pesti srácok” kifejezés azonban attól vált végképp használhatatlanná, hogy az egykor zömében peremre szorítottakból kikerülő, sokszor csak jobb életre, szabadságra vágyó fiatal felkelők megnevezését egy ideje Pesti Srácok cégnévvel, jól fizetett kormánypárti propagandista szolgák bitorolják.)

Csak feltételezem, nem tudom, hogy Eörsi Lászlót a történészé válás előtti előélete is befolyásolta a számára nem teljesen ismeretlen közegből kikerülő 1956-os felkelők történetének feltárásában. Valószínűsítem, hogy másik oldalról a forradalom iránti érdeklődéssel együtt sem kívánt édesapja és barátai egykori tevékenységének krónikása lenni. Talán az is hatott rá, terelte, hogy az induló 1956-os Intézet kutatóinak többsége inkább a forradalom politikai történetét, intellektuális előzményeit és utóéletét vizsgálta.

A történészek a szakma művelőit sokféle szempont alapján sorolják be. Az értékelésben meghatározó szerepet kap, hogy ki mennyit „levéltározik”, vagyis mennyire támaszkodik a maga által feltárt eredeti, levéltári forrásokra. A jellegzetes történészi pályakép valahogy úgy néz ki, hogy hosszabb-rövidebb ideig tartó archívumi kutatási időszak után, pályája delelőjétől az érintett egyre kevesebbet jár levéltárba, inkább átfogó, szintetizáló műveket készít. Eörsi László ebből a szempontból is egyéni utat jár, amennyiben – mint ez a kötet is tanúsítja, de egész munkásságából is kitetszik –

mind a mai napig folyamatosan kutatja témájának eredeti forrásait. Nem túlzás, amikor azt írom: ha az irodalmi hivatkozások nem utalnának az írások keletkezési időpontjára, az olvasó nem tudná, hogy az egyes cikkek az eddig 37 éves alkotói pálya melyik időszakában keletkeztek. Pontosabban, az természetesen Eörsi munkáiból is valamennyire követhető, hogy a levéltári források 1990 után csak fokozatosan váltak hozzáférhetővé. Az írások jellege, dokumentáltsága, a tárgyismeret alapján azonban a cikkeket nem lehetne időrendbe állítani, ugyanis ilyen alapon nemigen találhatók közöttük különbségek. Abban sincs változás, hogy szinte mindig lokálisnak nevezhető, jól körülhatárolt témákat, ügyeket dolgoz fel. Az itt összegyűjtött írásokban, de ez szinte minden művére áll, mindig a konkrét tárgyára fókuszál, soha nem érzi szükségességét annak, hogy optikáját kitágítsa a forradalom egészének történetére. Persze, ahol indokolt, megjelennek az adott téma, szereplő szempontjából külsőnek számító tények, de ezekben is megmarad annál a minimumnál, ami a megértéshez szükséges. Ez olykor csak annyit jelent, hogy ez meg ez akkor történt, mondjuk amikor már megváltozott a Nagy Imre-kormány álláspontja, amikor már partnernek tekintette a fegyveres csoportokat.

Mondhatnánk, ha ez nem hangzana kicsit dehonesztálóan: Eörsi a kezdetektől mindmáig megmaradt pozitívista történésznek, aki a tényeket tárja fel, idegenkedik a számára néha fontoskodónak tetsző elméleti konstrukcióktól, csak ott emelkedik a konkrétumok fölé, von le általánosíthatónak nevezhető következtetéseket, ahol azt az általa megismert hatalmas tényanyag sokszorosán alátámasztja. Ismeretei alapján, ahogy mondani szokták, éjszakai álmából felébresztve is meg tudná írni a forradalom teljes történetét, de – tudtommal – nincs ilyen terve. Önmaga ajándéka

születésnapjára az ugyancsak levéltári forrásokra épülő, nagyszabású Király Béla-életrajz.

Természetesen csak látszat, hogy Eörsi írásai pusztán tényközlések. Több munkájának elolvasása után bontakozik ki, hogy világos etikai elvek, emberkép, ha tetszik, antropológiai koncepció állnak a művek háttérében, amiről csak ritkán kerül néhány direkt mondat a cikkekbe, könyveibe. Alapelve, hogy a történész nem bíró, nem az a feladata, hogy ítélkezzen a múlt szereplői felett, hanem az, hogy feltárja a tényeket, a mozgatórugókat. Meghatározó szempont számára, hogy szereplői individuumok, akiket nem lehet sémák alapján megítélni, a maguk összetettségében szabad csak bemutatni őket. Abból indul ki, bár ezt sem mondja ki sehol, hogy az ember bonyolult lény, a hős is esendő; aki szobrot érdemel a jó ügyben mutatott hősiessége, példamutatása, bátorsága alapján, annak is lehetnek vétkei, sőt bűnöket is elkövethetett. Fontos szempont számára, hogy a cselekedetek, köztük a szóbeli és írásos megnyilatkozások is, különösen kiélezett helyzetekben, csak a körülmények ismeretében értékelhetők. Újra meg újra leírja, de a konkrét esetek példáján szemléltetni is igyekszik, hogy a történész felelőssége a források kritikai mérlegeléssel történő használata, és ez érvényes nemcsak a fenntartásokkal kezelendő rendőrségi, ügyészségi, bírósági dokumentumokra, hanem jó szándékú emberek memoárjaira is. Nemcsak a füllentéseket, legendagyártást, kevéssé szemérmes kifejezéssel a hazugságokat indokolt észrevenni, hanem az emlékezet esendőségével, a széles körben terjedő vélekedések befogadásával, saját emlékké transzformálásával is számolni kell. Olyan merészen hangzó következtetésig jut el, hogy az 1956 utáni megtorló perek irataiból forráskritikával szerezhető információk pontosabban tükrözik a tényeket, mint a memoárok, visszaemlékezések. Egy helyen így

fogalmaz: „Mint már sokszor hangoztattam – és ez a meggyőződésem minden kutatással megerősödik –, hogy a kádárista peranyagok a tények szempontjából sokszorosan megbízhatóbbak, mint a visszaemlékezések általában, különösen azon emlékeknél, amelyek évtizedek távolából kelnek ismét életre.”

Sok mindenkiel vitázva állapítja meg és ismétli az írásokban, hogy szemben az 1945 és 1956 közötti időszak politikai pereivel, a forradalom után megszűntek a koncepciós eljárások. Ennek elfogadásához világosan kell látni, hogy Eörsi mit ért koncepciós ügyön. Természetesen egyértelmű számára, hogy az 1956-os megtorlás során született ítéletek politikai kívánságokhoz igazodtak, ha a formális megrendelés nem található is meg, az elvárás egyértelmű volt, sokszor pedig a bíró politikai meggyőződése is diktálta a döntését.

Mindezt azonban a rendszer részének tekinti, mint ahogy a büntetőjog egészét és az egyes jogszabályokat is. Koncepciós eljárásnak szigorúan a szó szerinti értelmezést tartja, azt, amikor gyakorlatilag előre kitalált, legfeljebb az eljárás során módosított történet és többnyire kínzással, fizikai erőszakkal kicsikart vallomások alapján, érdemi bizonyítékok nélkül születtek az ítéletek. Az 1956-os megtorlásoknál viszont, ahogy írja: „A kíméletlen bűnüldöző szervek, így a népbíróságok – bármennyire szentségtörésnek tűnik is – kimutathatóan az igazság kiderítésére törekedtek, és ebbe óriási munkát fektettek be. Kikényszerített vallomások ebben az időben már nem voltak. Elsősorban a rendkívül kegyetlen paragrafusok idézték elő a súlyos ítéleteket, természetesen nem kis szerepet játszott a bosszúvágy is, amely azonban – kivételes esetektől eltekintve – nem hamis vádakból, hanem a valós vádak rosszindulatú értelmezéséből fakadt.”

Mit tekint Eörsi az említett kivételes eseteknek? Az ideológiai jellegű vádak ilyenek, amelyek az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december 5-i határozatára épültek. Ez a határozat mondta ki, hosszabb időre nem kétségbe vonhatóan, az úgynevezett „ellenforradalom” négy fő okát. Miután ma már kevesen tartják számon ezt a doktrínát, érdemes felidézni a lényegét. Az okok közül első helyen említették az 1956 előtti pártvezetés, ahogy nevezték, a Rákosi–Gerő-klikk tevékenységét, amelynek jó szándékú, a hibák kijavítására irányuló kritikája, mint fogalmaztak, indokolt volt. Második fő okként az úgynevezett pártellenzék tevékenységéről esett szó, amely az MSZMP állítása szerint 1956 tavaszától már nem a hibák kijavítását, hanem a hatalom megszerzését tekintette céljának, a kritikát helytelenül a párton kívülre vitte, és ebbe a folyamatba már reakciós erők is bekapcsolódtak. Harmadik okként a „Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom” illegális hazai és Nyugaton szerveződő erőinek tevékenységét jelölték meg, míg végül negyedikként a nemzetközi imperializmus munkálkodását, amely háborús tűzfészket kívánt teremteni Európa közepén. A dokumentum politikai céloknak megfelelő hazugságai ma már annyira nyilvánvalóak, hogy itt nem érdemes ezekre kitérni, elegendő azt megállapítani: a megtorlás erre támaszkodó vádjai és indoklásai is csak hamissá torzíthatták a valós tettek minőségét.

Eörsi úgy látja, a megtorló szervek az ideológiai szempontot direkt módon csak a korábbi pártellenzékkel szemben képviselték, itt azonban a vádlottak vallomásait szabályosan meghamisították, vagy valótlan adatokból kreáltak vádat. A halálos ítélettel záruló perek közül – mondja – ilyen volt a Nagy Imre-per, a Földes Gábor, Szirmai Ottó és Angyal István ellen indított eljárás. Bár az eljárások a tények felderítésére, tehát nem kitalált

történetekre épültek, torz minősítést jelentett, hogy az ügyek egy részében, természetesen nem a pártellenzékkel szemben, a vádlottak politikai motivációit gyakorlatilag figyelmen kívül hagyták. Magyarul, közönséges bűnügyként kezeltek számos esetet, ideértve azt is, amikor a szándékos emberölést gyilkosságként bírálták el – ezzel az indoklással változtatta a Legfelsőbb Bíróság a börtönbüntetések egy részét halálos ítéletté.

Miközben Eörsi jól körülhatárolt ügyeket dolgoz fel, és többnyire mellőzi beillesztésüket a „nagy egészbe”, cikkei, könyvei mögött ott húzódik az 1956-os forradalomról kialakított átfogó képe, rendíthetetlen véleménye, amelyet így szintén talán sehol nem írt le, mégis kitapintható: a forradalom a magyar történelem legdicsőbb lapjai közé tartozik, amit sem a róla gyártott hazugságok, sem az elhallgatások nem tudtak, tudnak kikezdeni, véglegesen átírni. Éppen ezért nem indokolt szépíteni a részleteket, hőskölteménnyé csiszolni a valódi történetet. A forradalom rangját nem rombolja, ha őszintén beszélünk, írunk a feltárható tényekről. Nem ő írja, hanem a mögöttes koncepció részeként említem: indokolatlan például nemzeti egységről regélni, legfeljebb többségi vélemény létezett, az is csak néhány ügyben. Számos jele volt, hogy ugyanúgy, mint más forradalmakban, ha jut rá idő, alapkérdésekben is kibontakoztak volna a forradalom híveinek belső konfliktusai. Nem érzi elhallgatandónak, hogy már a forradalom napjaiban is kicsinyes emberi irigységek, rivalizálások jelentek meg, fordítottak szembe egymással egy oldalon harcolókat. Nem indokolt eltitkolni, hogy a felkelők egy része nem magasztos eszméket követett, volt, aki egyszerűen jobb életet szeretett volna magának, olykor egyéni vagy családi sérelmei motiválták, mások kalandvággyal fogtak fegyvert. Mindez nem változtat azon, hogy többségük

nemes ügy mellett kötelezte el magát, tette kockára vagy áldozta fel az életét. Eörsi számára evidencia, hogy az 1953 előtt a kommunista rendszert feltétel nélkül támogató, de aztán a sztálinista hibának, bűnnek vélt elemeket elutasító, a kijavíthatóságukban, a jó szocializmus megvalósíthatóságában bízó, a Rákosi-féle pártvezetéssel szembeforduló, Nagy Imre mögé felsorakozó értelmiségiek nem terveztek forradalmat, sőt, október 23-án már az egyetemi ifjúság színre lépésével, majd a fegyveres összetűzésekkel a kezdeményezés is kicsúszott a kezükből. A következő napokban, október 30-ig, a Nagy Imre-kormányral együtt többségük legfeljebb csak próbált lépést tartani az eseményekkel. Bár Eörsi a fegyveres csoportokkal foglalkozik munkáiban, de pontosan tudja, hogy az értelmiségiek, a pártellenzék, Nagy Imre hívei – 1954-től intenzívvé váló tevékenységükkel, függetlenül az imént említett szándéktól – nem választhatók le a forradalomról, az ő „lázasításuk” nélkül a társadalom valószínűleg nem jut el október 23-ig. Szemben a kortárs nyugati vélemények egy részével és az utólagos, szimplán antikommunista interpretációkkal, forradalmárnak nem kizárólag a fegyveres harcosokat tekinti, hanem azokat is, akik képesek voltak 1953 után szembe fordulni saját sztálinista tévelygéseikkel, és átmeneti bizonytalankodás után azonosultak a forradalommal. Az, hogy jelentős részük még 1956-ban, sőt évtizedek múlva is hitt egy jó szocializmus lehetőségében, egyaránt elutasította a szovjet típusú szocializmust és a kapitalizmust, valamint az 1945 előtti magyarországi politikai rendszert, nem vízvázlat, hiszen a fegyveres felkelők, egyáltalán, a magyar társadalom döntő többsége 1956-ban hasonló álláspontot képviselt. Nemcsak Nagy Imre és társai, hanem a felkelő csoportok néhány vezetője és mások is, akiket a

megtorlások során kivégeztek, halálukig megőrizték kommunista hitüket.

Az itt közölt írások némelyike deheroizálónak tűnhet. Eörsi szándéka azonban nem az ideálok rombolása. A hitelességhez hozzátartozik, hogy függetlenül az egykori szereplők egymáshoz való viszonyától, a szerző a tények feltárását, az igazság kiderítését tartja szem előtt. Talán a legerősebb elutasítással akkor találkozott, amikor bizonyítottan látta az egykori medika, Tóth Ilona gyilkos szándékát a besúgónak hitt áldozattal szemben. Annak ellenére is elfogultsággal vádolták, hogy Tóth Ilona sokféle tevékenységében mutatott bátorságát, önfeláldozását messzemenően méltányolta, és a pszichés körülményeket is nagy körültekintéssel tárta fel. Dudás József „rehabilitációjában” cáfolja a vele szemben a forradalom más szereplői által már 1956-ban is képviselt elmarasztaló vélekedések megalapozottságát, a „szokásosnál” jóval pozitívabb portrét mutat fel. Bizonyos szempontból hasonló az Iván-Kovács Lászlóról szóló írás is, amennyiben a megtorlások idején kivégzett felkelőt az őt megillető helyre teszi, igaz, ezzel a magát kezdetektől a Corvin köz vezetőjeként prezentáló Pongrácz Gergely „érdekeit” sérti. A Mansfeld Péterről írottak annyiban hasonlítanak a Tóth Ilonáról olvashatókhoz, hogy itt is egy többek által szentté emelt figura válik gyarló emberré, ami persze nem változtat a vele szemben a megtorlások során elkövetett gyalázon. Sokféle szempont miatt a Sziklai Sándor haláláról szóló írást is indokolt kiemelni. Egyrészt önmagában maga a történet is elég összetett, másrészt módszertanilag is tanulságos, ahogy a megalapozatlan állításokat Eörsi cáfolja. Ez a cikk is, miként a 13. kerületi rendőrség forradalom alatti vezetőjének kálváriájáról szóló is, a „másik oldalt”, a forradalommal szembenállókat érinti, de éppen ezért az

egész Eörsi-munkásság elfogulatlan tényfeltárási szándékát emelik ki.

Eörsi „realizmusának” szép példája a Pruck Pál – Dózsa László párosportré. Mindketten a társadalom mélyéről kapaszkodtak fel, valószínűleg mindkettőjükre, sőt számos más, még kamasz, kiskorú felkelőre áll, amit Pruck Pálról ír: „Távolról sem a legtudatosabb ellenállók közé tartozott – bár ez aligha elvárható egy csaknem 14 éves fiútól. Hiszen hihető, hogy elsősorban a jóllakás vágya vonzotta oda, és az is, hogy abban az életkorában nem érzett halálfélelmet.” Az akkor ugyancsak 14 éves Dózsából, botránya ellenére sem farag ab ovo ellenszenves figurát. Érzékelteti tehetségét, s ha némi indulat kiolvasható szövegéből, az nem a pitiánernek nevezhető nagy mesemondó csaló, hanem az őt felkaroló, magukat tévedhetetlennek gondoló kormány megbízottak ellen irányul, akik még Pruckot, illetve a családját is képesek voltak vádolni, csak hogy ne kelljen tévedésüket beismerni. Más írásokból az is kitetszik, hogy ’56-tal nemcsak Dózsa László próbálta a maga szerencséjét utólag megtalálni, hanem másokban is volt-van hajlam arra, hogy megszépítsék saját szerepüket. Így például két, 1990 utáni miniszterelnök is mesélt olyan cselekedeteiről, amelyeknek nincs nyoma, sőt, egyes állításaikról bizonyítható, hogy valótlanok.

Jó volna, ha a születésnap kötet, túl azon, hogy remélhetően meglepetés és öröm az ünnepeltnek, az olvasók számára promóció lenne, kedvet csinálna ahhoz, hogy Eörsi más írásait is kézbe vegyék. Már csak azért is, mert a sokféle szándékú torzítással szemben ezek a művek a forradalom valóságának feltárására törekszenek. Eörsi sem tévedhetetlen, de soha nincs hátsó szándéka, soha nem fordul elő, hogy megrendelésre vagy saját elhatározásból valamiféle prekonceptióhoz hajlítaná vagy figyelmen kívül hagyná a forrásokkal igazolható tényeket.

Bevezető gondolatok

Rainer M. János

Harminchét évvel ezelőtt, „krisztusi korban” kezdte Eörsi László történészi pályáját – először azt írtam: „vágott bele”; ezt elvettem, mégsem illő ilyen előbeszédre jellemző fordulattal kezdeni, kivált, ha válogatott művek bevezetéséről van szó. Pedig ez a kifejezés több szempontból is pontosabb, mint a kezdet. Ama harminchét év előtti első írásban, az *Élet és Irodalomban* ugyanis hirtelen, előzmények nélkül, ám szinte teljes fegyverzetben *vágott* bele abba, ami azóta is folyamatos. Hivatás, tematika, módszer, műfaj: az 1988-as vitacikk írója mindezek alapján kétségtelenül ugyanaz, mint a mostani kötettel ünnepelt. Ugyanaz a *Lacos*, ahogyan úgyszólván mindenki hívja, aki ismeri. És mivel nemcsak ezekben folyamatos, hanem külsőre sem olyan sokat változott akárhány év alatt, nem is hisszük (hiszem) el ezt a hetvenet. A kötetéről mint tükörről szeretnék írni, ezt a feltételezett jubileumot a továbbiakban – egészen e pár sor végéig – nem érintem. Ez a hetven egyszerűen nem áll jól neki, nem mintha bármikor foglalkozott volna ilyesmivel.

Aki végigolvassa ezt a könyvet (Eörsi egyik kedvelt kifejezésével: *opust*, így, latin ortográfiával, ami *munka, mű*, sőt *zenemű* jelentésében ismeretes igazán – itt jegyzem meg, hogy az *opus* alkotásának folyamatát viszont előszóban következetesen a *meló* szóval illeti...), teljes képet kap Eörsi László történészi munkásságáról. Ami akkor, 1988-ban is úgy tűnt, ma pedig még inkább, eléggé szabálytalanul indult. Nem nagyon jut eszembe még egy történész, aki huzamosabb időt töltött az építőiparban segéd munkásként vagy állami gondozottak intézetében nevelőként, mielőtt kutatni és írni kezdett volna. Intermezzoként, politikai diszkrimináltként

megegett ilyesmi 20. századi magyar értelmiségiekkel, nyugalmasabb időszakokban azonban aligha. Eörsi László pedig legalább annyira innen érkezett, mint értelmiségi családjából. Azt hiszem, hogy a *meló* belsővé tett kötelessége, tisztelete, a munkabírás és a szorgalom forrásvidéke egyaránt ez a kettős tapasztalat.

Eörsi tárgya, kutatásainak középpontja 1956, és azon belül is a magyar forradalom legradikálisabb szereplői, a budapesti fegyveres felkelők története. Lehet, hogy tévedek, de úgy gondolom, ezt a választást a felkelés kevés értelmiségi habitusú résztvevőjének egyike, az apja baráti köréhez tartozó, de számára persze csak elbeszélésekből ismert Angyal István alakja és drámája rögzítette. A kezdet kezdetén, az 1991-ben működését kezdő 1956-os Intézetben, amelynek Eörsi László alapító tagja volt, még úgy tűnt, a magától értetődő Angyal-életrajzot és keretét, a Tűzoltó utcai felkelő csoport történetét más témák követik. Amikor a következő *opus* kiterjeszkedett valamennyi ferencvárosi felkelőre, már nyilvánvaló volt, hogy ennél többről van szó. Most pedig, amikor sorba rakjuk a szerző harminchárom (!) önálló kötetét, világos, hogy ez a vállalkozás egészen egyedülálló. Eörsi László két és fél tucat hosszabb-rövidebb könyve elképesztő szövegfolyamot alkot, amely a legfinomabb léptékben térképezi fel az 1956 őszi Budapestet, létrehozva a 20. századi magyar történelem talán legkoncentráltabb, egyben legrészletesebb krónikáját. Kerületről kerületre, utcáról utcára – és kezdettől fogva emberről emberre, szinte egyenként vette számba a fegyveres felkelés történetét. Az egész összefoglalásával, a *magnum opussal* még adós, pedig éppen ez az összeállítás szolgáltat rá nem is egy példát, hogy ennek képessége természetesen megvan, alapanyagát a szerző már régen összegyűjtötte, talán csak az időt nem látta még elérkezettnek erre.

A módszer egyszerre idézi a klasszikus kort és a modern történetírás kezdeteit. Olyan referenciák ezek, amelyek ma túlhaladottnak tűnnek; amiket aláásott a modernitás utáni kor szelleme, a kétely, a forrásul szolgáló megannyi jel és jelentései száma és sokrétúsége, mibenlétén, megismerése és megnevezése körül folyó befejezhetetlen töprengés. Pedig egyik örökség sem vesztette el érvényét. A *mi/hogyan is történt valójában* kérdés feltétele ma is elengedhetetlen az okok kereséséhez, netán megtalálásához. A klasszikus auktorok és a modern történettudósok egyaránt az *igazságot* keresték, meg lévén győződve, hogy a szakmai szabályainak megfelelő eljárásuk eredménye *igaz történet* lesz. Eörsi így tesz, következetesen ragaszkodva a lehetőleg egykorú, írott források elsőbbségéhez, nem kevés gyanakvással szemlélve ugyanakkor az utólagos szóbeli tanúságtételeket, amelyeket a múlt század vége óta annyira kedvelnek sokan. Pedig maga is százszámra rögzítette szereplői vallomásait életükről és harcaikról (az egykori 1956-os Intézet Oral History Archívuma őrzi ezeket legnagyobb részben). Ismeri tehát a szóbeli történelmet és mégis szkeptikusan, olykor hiperkritikusan viszonyul hozzá. E kötetben erről több helyütt is szót ejt, de mutat egy különös és drámai feszültségtől sem mentes példát rá – apja, Eörsi István visszaemlékezéseit „szembesíti” a vizsgálati és bírósági iratokkal. Ez utóbbiak köréből kerül ki a legtöbb, általa leggyakrabban és legnagyobb terjedelemben használt forrás. Túlnyomó részük igen sajátos körülmények között keletkezett: a forradalom utáni megtorlás intézményrendszerében, rendőrségi kihallgatósobákban és bírósági tárgyalótermekben. Eörsi mégis ezeket tekinti elsődleges forrásainak. Számos tapasztalata vezette prioritásai kialakításához, amelyekhez makacsul ragaszkodott és ragaszkodik ma is. Nemigen vett részt az *oral history* vagy az *ego-*

dokumentumok természetéről és felhasználhatóságáról folytatott elméleti-metodikai beszélgetésekben, bár véleményét nem egyszer kifejtette erről is. Ezt azonban, amint e kötetben is több helyütt olvasható, konkrét eseteken szemléltette (így apjáén is), rövid és velős következtetésekre jutva. Ugyanakkor mindig hangsúlyozta azt a véleményét, hogy a forradalom utáni megtorlás gépezete a történetek rögzítésére törekedett, hogy azután azt megfelelő politikai-büntetőjogi jelentéssel lássa el. Elfogadhatók vagy legalábbis a megfelelő kritikával komolyan mérlegelendők tehát az eseményleírások – és természetesen nem azok a minősítések. Ily módon Eörsi történeteinek sok tekintetben az egykori nyomozások adják a szálait, amelyekből krónikái szövetét szövi. Vitái hevében (ezekről még lesz szó) sohasem zárkózott el az újranyomozástól, de a legtöbbször arra jutott, hogy nincsen szükség ügyek és akták újbóli megnyitására – ami a történeteket magukat illeti.

Ahogy már említettem, műfaja a krónika, de ezzel ezt nem intézhetjük ilyen egyszerűen. Az eseménysor csak egyik komponense Eörsi történetírói korpuszának. A másik az aktorok a szó legszorosabb értelmében való számbavétele: a felkelő csoportokról szóló monográfiák elmaradhatatlan része a harcolók életrajzait tartalmazó sajátos függelék (a csaknem 650 oldalas Corvin-közi monográfiában ez csaknem a könyv harmada). Ez az adattár, amely sok ezer budapesti felkelő adatait tartalmazza, valószínűleg a társadalomtörténet fontos bázisa lesz a következő évtizedekben. Ezeket az emberi sorsokat lexikon-szócikk szenvtelenségével sorolják könyvei, nekünk, olvasóknak kell döntenünk, hogy a hősiességet, az életút olykor csak sejthető, máskor nyilvánvaló tragédiáit keressük vagy látjuk meg bennük, a szenvedés, a bukás vagy a felemelkedés történeteiként olvassuk azokat.

Annyi biztos, hogy Eörsi László célja az 1980-as évek végétől máig az, hogy ezeknek az embereknek az igazi története megismerhető legyen, s hogy megszabaduljanak Kádár-kori általános megbélyegzésüktől. De nem osztozott abban a hamarosan megnyilvánuló, 2010 óta mind erősebb politikai szándékban, hogy újabb általánosító glorifikálásban legyen részük.

Nem csoda és semmiképpen sem véletlen tehát, hogy Eörsi munkásságának fontos és terjedelmes része a *vita*. Megközelítésének és szövegeinek eddig felsorolt jellegzetességei megannyi kihívást intéztek a legkülönbélebb csoportokhoz: vitatták állításait céhbeli szakemberek, hol több, hol kevesebb megértéssel – és vitatták jobboldali publicisták, önkéntes politikai verőemberek, meg nagyjából mindenki e tér két sarokpontja között. Módszertani megközelítései körül néha parázs veszekedések törtek ki e sorok írójával közös „otthonában”, az 1956-os Intézetben is. Az apologetikus torzítások és a mindent eluraló kétely rendre felbosszantották, de véleményét mindenkor egyértelműen leszögezte. És ezt nagyon fontosnak tartotta, nem lehetett olyan elmélyült, egyszersmind sürgető kutatómunkában, hogy ne tolta volna félre és vetette volna bele magát (élvezettel) a vitába, ha úgy érezte, csorbítják az igazságot. Ebben, kétségtelenül, nehéz volt néha követni. Ízlések és vélemények szabadságát azonban Eörsi László, meggyőződéses liberális lévén, sohasem vonta kétségbe; vitapartnereivel, meglehet, egyetlen szóban sem értett egyet, de tisztelte meggyőződésüket, különösen, ha azt hozzá hasonló megalapozottsággal fejtették ki.

A kerek születésnapok, az ehhez hasonló összegző gyűjteményes könyvek kapcsán kötelező kifejezésre juttatni a reményt, hogy az érdekes szerző remélhetőleg még soká folytatja áldásos munkáját. Ezt nem teszem,

mert Eörsi Lászlóról elképzelni sem tudom, hogy másként tenne. Akkor sem, ha tudom, még az ő idejét sem kizárólag a munka tölti ki, nagyon is kedveli az élet sok más örömét a sporttól az utazáson át a politizáló vagy épp csak kvaterkázó társaságig. Mégis valahogy úgy jelenik meg előttem elsősorban, hogy a szomszédos levéltári kutatótermi asztalnál ül hatalmas, töredezett szegélyű iratsomókkal körülbástyázva és olykor nehéz sóhajokkal, de rendületlenül írja jegyzeteit a gépbe. Hogy megérkezik valahová (természetesen kerékpárral és a leghidegebb heteket leszámítva térdnadrágban), s mindig kiderül, hogy valamelyik archívumból jön. Ezt tehát, hogy a *meló* folytatódik, adottnak tekintem. Ha valamit kívánok, az annyi: tekintsen ez alkalomból kedvtelve *vissza* egy kicsit, akár e kötet tükrében, az útra, amit megtett. Sokáig biztosan nem fog merengeni a múlton, mert a jövő tervei foglalkoztatják, s ez maradjon is így.

Eörsi László válogatott írásai

Kik lőhettek?

Élet és Irodalom, 1988. 11. 04.

Geréb Sándor a Magyarország október 14-i számában az Egyesült Államok budapesti követségének Washingtonba küldött táviratát közli, majd David Irving könyvéből idézve bizonyító erejű tényként állapítja meg, hogy az 1958. október 25-i halálos sortüzet fegyveres felkelők hajtották végre a Parlamenttel szemközti házakról.

Érdekes, hogy az 1986 októberében sugárzott televíziós dokumentum-összeállításig sehol nem esett szó erről a terrorakcióról. Berecz János a harmincadik évfordulón úgy tudta, hogy az „ellenforradalmárok” voltak a tettesek, de öt évvel korábban megjelent könyvében minderről még csak említést sem tesz. Geréb Hajdú Pállal 1986-ban írott könyvében a 23-i és 24-i események egyes részeire kitér, ugyanakkor a 25-i Kossuth téri mérszárlást nagyvonalúan kifelejtji, de két évvel később egy rémült követségi munkatársat, aki majdhogynem a parketta alá bújva gépeli a házban tartózkodó és így valószínűleg az eseményekből semmit sem értő tisztviselők információit, már autentikus kútfőnek tekint. Az a körülmény, hogy hivatalos személytől származik valamilyen tudósítás, önmagában még nem megdönthetetlen bizonyíték. Miért nem hivatkozott Geréb eddig például az ENSZ különbizottságának 1957-ben közzétett szintén hivatalos jelentésére? Ott ez olvasható: „Az Országházat, s egyben a Minisztertanács Elnökének hivatali helyiségeit őrző szovjet páncélosok az ÁVH támogatására nyitottak tüzet

a fegyvertelen tüntetőkre.” Az angol források tanulmányozását is hamar megunt. Irwinggel ellentétben Charles Coutts, a kommunista újságíró így tudósította Budapestről a Daily Workert az eseményekről: „A Parlament előtti térre érkezve a tüntetők összetalálkoztak egy szovjet tankkal, melyet azért küldtek oda, hogy lőjön rájuk és ez a tank is megfordult és csatlakozott a felvonulókhoz... A tömeg körülvette őket és beszélgetni kezdett a katonákkal. A szovjet parancsnok kijelentette: „Nekem feleségem és gyereke van, akik várnak rám a Szovjetunióban. Én egyáltalán nem akarok Magyarországon maradni” — amikor is hirtelen a háztetőkről három gépfegyversortüzet adtak le... Még mindig nem világos előttem, hogy ki kezdte el a tüzelést. De több mint valószínű, hogy az államvédelmi rendőrség volt.” Bill Lomax angol történész így ír a véres csütörtökről: „Az emberek előzönlöttek a Parlament előtti teret, ott újabb szovjet tankokat fogtak körül, ölelgették a szovjet katonákat s felmászta a harckocsik tetejére.

Ezt a bámulatos jelenetet géppuskaüz szakította meg... Mind a mai napig nem lehet pontosan tudni, hogy ki lőtt a tömegre az Országház épülete előtt... Valószínűbbnek tűnik, hogy a Parlament körüli házak tetején az ÁVH állított fel már korábban géppuskafészeket, az esetleges támadástól tartva.”

A rendelkezésünkre álló forrásokból nem deríthetjük ki, kik voltak a tragédia okozói, de az áldozatok száma a száz és háromszáz között mozgott. Lomax száz halottat említ, Gosztonyi Péter hadtörténész százhuszat. Coutts harmincat, a magyar szemtanúk több százat. A november 4-e utáni hivatalos jelentés mindössze huszonkét halotról tud. (Véletlen-e, hogy épp ebben a forrásban találunk a többihez képest ilyen alacsony számot?) A sebesültek száma még ennél is jóval nagyobb volt. Lomax, Gosztonyi és a szemtanúk

olyan démoni erejű, géppuskából származó golyózáporról számolnak be, amit még a volt frontharcosok is ritkán tapasztaltak.

Kik követhették el ezt a terrorakciót?

Az adatokból kiderül, hogy a támadóknak igen jelentős gépfegyverkészletük és lőszerük volt. Teljesen abszurd gondolat, hogy egy illegális csoport ilyen felszereléssel észrevétlenül fel tudjon vonulni a Kossuth téri épületek tetejére

(melyek közé tartozott az akkori Földművelésügyi Minisztérium is) és ott tüzelőállásokat építsenek ki. Ennél még sokkal kevésbé exponált helyre sem csempészhettek volna fel géppuskákat a felkelők, mert az Államvédelmi Hatóság mindenütt igyekezett érvényt szerezni az október 24-én 8.45-kor kihirdetett statárium-rendeletnek. A sztálinista karhatalom még szilárdan állt és ellenőrzése alatt tartotta a fontos középületeket. De tegyük fel, hogy a felkelőknek sikerült kijátszaniuk az ávosok éberségét. A soron következő feladat éppoly kevésbé kecsegtetett volna sikerrel. Mindenkit, aki az épületben tartózkodott, meg kellett volna nyerniük vállalkozásuk számára, és meg kellett volna szerezni teljes támogatásukat (és halálig tartó titoktartásukat) felvonulásukhoz, és észrevétlen elvonulásukhoz is.

Könyvében Geréb sok mindent írt az ellenforradalmi bandákról, de legalább egyetlen szempontból elismeréssel kellett volna adóznia nekik. Egy lábjegyzetben megemlíthette volna, hogy a gengszterek zseniális szervezők voltak, hiszen különben nem készíthették volna elő akciójukat egyetlen nap és két éjszaka alatt. A felkelők első csoportjai ugyanis csak 23-án este jutottak fegyverhez, a szóban forgó eseményre pedig 25-én délelőtt tizenegy óra körül került sor. Teljesítményük értékét növeli, hogy géppuskából tüzeltek, holott géppuskájuk abban az időben még nem is volt. Ilyen fegyvereket csak később zsákmányoltak,

akkor is keveset. Egyébként szakavatott kezelő még kevesebb volt köztük, ahogyan ez a visszaemlékezésekből kiderül.

Akadnak még más rejtélyek is. A szovjet katonák és a tömegben lévők az Astoria szállónál nem sokkal a szomorú esemény előtt barátkoztak össze és akkor határozták el, hogy együttesen a Parlament elé vonulnak. Elképzelhető-e józan ésszel, hogy saját elbarátaik hívták őket oda, hogy azután céltáblául szolgáljanak? Vagy az elgondolás és a végrehajtás mindössze egy pillanat műve volt?

Azt sem magyarázza semmi, miért lőttek volna a felkelők fegyvertelenül tüntető társaikra, vagy a velük fraternizáló szovjet katonákra, akik kitűzték tankjaikra a piros-fehér-zöld zászlót?

Geréb Sándor állítását önmagában is cáfolja, hogy a magyar hatóságok mindeddig nem, hogy képtelenek voltak akár egyetlen állítólagos banditát is elfogni vagy azonosítani, de még csak nem is keresték a tetteseket. Vajon miért maradtak ilyen közönyösek, amikor a felkelésben való részvétel legapróbb megnyilvánulását is szigorúan megtorolták?

A sortűz csak valamilyen ávós alakulat akciója lehetett, akik az Országház ostromától félve — vagy pusztán a nagy tömegtől megrettenve — indították meg a támadást. De az sem kizárt, azért követték el az esztelen mészárlást, hogy egyszer s mindenkorra elvegyék a tömegek kedvét az aktív politizálástól.

Olasz József így emlékezik Egy szemtanú Mosonmagyaróvárról

Magyar Nemzet, 1989. 07. 22.

Olasz József, az 1956-os forradalom ideje alatt sorkatona volt

Mosonmagyaróváron. Otthonában kerestem fel: kis balatonfüredi faházában, amelyhez egy nagyobb kert is tartozik. A vendéglátó bizalmatlansága miatt nehézkesen indul a beszélgetés; meg kell nyugtatnom, semmiféle társadalmi szervezetnek nem vagyok tagja.

— Sorkatonai szolgálatom alatt — vezeti be emlékezését —, a híradás és az összeköttetés biztosítását, ellenőrzését láttam el, mint a mosonmagyaróvári határőrszázalaj, valamint a győri kerületi parancsnokság közötti kapcsolat felelős egységének a parancsnoka. A helyi postán volt a székhelyünk. Óváron egyébként jól felkészített zászalaj állomásozott Dudás István százados parancsnoksága alatt, valamint egy tartalékszázad, Tokár százados vezényletével. A győri kerület parancsnoka, tehát Dudás és Takár előljárója, Feksz László alezredes volt.

Szemmel látható, hogy beszélgetőpartnerem átéli a harminchárom évvel ezelőtti eseményeket. — Huszonhatodikán a postán tartózkodtunk, amikor az épületet fiatalokból, diákokból, timföldgyári munkásokból álló nagy tömeg vette körül. Bejött egy küldöttség és megmutatta a pontokba foglalt követeléseket. Ezeket mi, bajtársaimmal együtt, jogosnak tartottuk. Amikor közölték, hogy a laktanya elé vonulnak, figyelmeztettem őket, hogy a követelések ott valószínűleg nem találnak kedvező fogadtatásra, vigyázzanak magukra. Talán nem ártana fegyvert vinni

magukkal, tettem hozzá. Ezt a diákok határozottan elutasították.

— A tömeg húsz perc múlva érkezett a laktanyához — folytatja Olasz József. — Elöl mentek az iskolások kis piros-fehér-zöld zászlókkal, „Éljen a szabadság, éljen a haza!” jelszóval. Őket követték az idősebb diákok és a dolgozók. A sortűz történetét Móré határőr szakaszvezető és társai mandlák el nekem, mivel csak később értem a laktanyához. De én is láttam a gépkocsi-bejárónál a gallyakkal, falevelekkel álcázott géppuskaállást, amely elé rissz-rossz ólajtókat helyeztek el.

— Dudás először úgy tett, mint aki szimpatizál a tüntetőkkel, de amikor a menet a rejtett lőálláshoz ért, kiadta a tűzparancsot. Nem is értem, hogyan tehette ezt előljárója hozzájárulása nélkül. Márpedig Fekszit nem tájékoztatta a várható eseményről. Az előző napokban egyébként olyan kijelentést tett tisztársai előtt, hogy semmiképpen sem áll át a felkelőkhöz, őt ebben a többi laktanya állásfoglalása sem befolyásolja. A tüntetés előtt elmondtam Dudásnak, hogy a közeljövőben várható valamilyen demonstráció. Ezután Dudás olyan értelemben tartott eligazítást, hogy fegyverhasználatra lehetőleg ne kerüljön sor. Az alakulatoknak ez nem is állt szándékában, hiszen egyetértett a tömeg céljaival.

— A tüzelést egy Gyenes nevű főhadnagy kezdte a géppuskák mögül. Riasztólövés nem voltak. A tömegből sokan meghaltak. A többiek elmenekültek, vagy hasra vágódtak, de az egyik tiszt valamilyen rejtett helyről kézigránátot dobott közéjük. A kézigránátokat az őrségben levő Nagy Iván és egy Pintér nevű határőr vitte oda a tiszthez. Aztán Dudás tűzszünetet rendelt el, majd gépkocsiba szállít, és Csehszlovákiába menekült. A laktanya irányítását Gyenesre és Vágira bízta. Vági főhadnagy, politikai tiszt szerint Dudás segítséget akart szerezni a szlovákoktól, de elutasították. A kórház

megtelt sebesültekkel, sokakat az udvaron fektettek le. Valamivel többen, mint negyvenen haltak meg, mire odaértem, de a tényleges áldozatok száma ennél jóval több lehetett.

— A civilek — akik közül sokan a halottak és a sebesültek hozzátartozói voltak — meg a katonák lezárták az utakat, körbeállták a laktanyát, és megadásra szólították fel a tiszteket. Amikor a tömeg már a laktanyán belülre került, megérkezett Győrből egy katonai alakulat, amelyik a felkelők oldalára állt. Rajtuk kívül egy lelkész és még néhányan meg akarták akadályozni a lincselést. A felháborodott emberek között voltak olyanok, akik annyi bűnöst akartak megölni, ahányan a sortűz áldozatául estek.

— Mivel híradós voltam, épp lehallgattam, amint a laktanya körbevételekor két határőrtiszt, Gyenes és Vági segítséget kér. Fekszí alezredestől kértek tanácsot: mit tegyenek, a tömeg követeli közreadásukat. Nagy kiabálás hallatszott. Megkérdezték, jó lesz-e, ha katonaruhába öltöznek. Fekszí csak annyit mondott, kár volt ezt az egészet csinálni. Tizenöt tiszt menekült el álruhában. Ekkor érhettem a postáról a laktanyához. Láttam a felajzott tömeget. Vágit, meg egy társát felismerték és nagyon megverték, de a győriek kimentették őket.

Másnap Vágit mégis meglincselték, Gyenest is elkapták, és kihegyezett zászlórudat szúrtak a hasába. Azt kiabálta ekkor, hogy „Jaj, édes családom, jaj, édes családom, mi lesz veled?” Őt is megölték, és még egy harmadik határőrtisztet is. A többi „zöldávost”, ha nehézségek árán is, de sikerült biztonságba helyezni. Többen, akik részesei voltak az eseménynek, idegösszeomlást kaptak.

A tömeggyilkosságot előidéző Dudást a forradalom után Orosházán ezredessé léptették elő. Földes Gábor győri színházi rendezőt Gulyás Lajos

levéli református lelkészt és Tihanyi Árpád győri tanítót, akik saját biztonságukat kockáztatva megakadályozták a nagyobb katasztrófát, halálra ítélték és kivégezték; ugyanerre a sorsra jutott Weinträger László, Cziffrik Lajos és Zsigmond Imre is, akiket a lincselésben való részvétellel vádoltak.

“A véres csütörtök”

Századvég, 1990. 1. sz.

1956. október 23-án 20 és 21 óra között a Bródy Sándor utcai Magyar Rádió székházánál a tömegek békés demonstrációja véres forradalomba torkollott. Eddig az időpontig a lakosság és az ÁVH között nem került sor összecsapásra. A „népi demokrácia” fennállása óta a „párt ökle” a törvénytelen ségek és a brutalitások meg nem szűnő sorozatát hajtotta végre anélkül, hogy a legcsekélyebb ellenállással kellett volna számolnia. 23-án este a tüntetők a Rádió útján ismertetni akarták a MEFESZ 16 pontját, de a Rádió elnöke, Benke Valéria, ehhez nem volt hajlandó hozzájárulni, majd Gerő Ernő rádióbeszéde tovább korbácsolta az indulatokat. A tömeg ezúttal nem hátrált meg, el volt szánva arra, hogy mindenképp érvényt szerezzen követelésének. Kövekkel, téglákkal kezdték dobálni a székház ablakait. A kb. 500 főnyi őrség túlnyomó részét az ÁVH alkotta és egy kisebb létszámú katonai egység egészítette ki. A védők először könnygázgránátokkal, tűzoltó fecskendőkkel, majd szuronyokkal kísérelték meg a nép harciasságát lehűteni, de ellenkező hatást értek el vele. Végül 21 óra tájban (parancsra vagy anélkül) többször megisméltődő célzott sortűzet zúdítottak a tömegre. A lövések több embert megöltek, illetve megsebesítettek. A békés megegyezés lehetősége végképp megszűnt. Az ÁVH-sortűz és az ostrom hírére mind többen csatlakoztak a felkelőkhöz. A sztálinista karhatalommal szembeni évtizedes düh és keserűség most elemi erővel tört elő. Bárki hozzájuthatott könnyűfegyverhez és lőszerhez, mert ezeket a raktárakból, laktanyákból teherautók nagy

mennyiségben szállították a helyszínre. Azok a katonai alakulatok, mint például a piliscsabai ezred, valamint azok a határőrök, akiket bevetettek ellenünk, nagyrészt átálltak az ostromlókhoz vagy átadták fegyvereiket. A civilek még a védőknek szánt muníciókat is lefoglalták. Az idő múlásával a felkelők mindinkább fölénybe kerültek és a hajnali órákban bevették a székházat. A győztesek — noha sok embert vesztek — az elfogott karhatalmistákat szabadon engedték, a sebesülteket pedig kórházba szállították. Itt nem történt lincselés, kegyetlenkedés, amit később a kádárista irodalom fel tudott volna használni. Állítólag a parancsnokot, Fehér József ÁVH-s őrnagyot az ostrom után lőtték agyon, ez azonban nem valószínű, mert a tisztek még idejében elmenekültek.¹ Több szerző felhívja a figyelmet arra, hogy ez a nagylelkűség egyedülálló a forradalmak történetében. A hivatalos hazai kiadványok egy része szerint a Rádió megtámadása előre megtervezett akció volt.² Ez nem felel meg a valóságnak. A támadás spontaneitására mi sem jellemzőbb, hogy a felkelők azt hitték, ha a birtokukba kerül a székház, beolvashatják követelésüket. Eszükbe sem jutott, hogy az adásokat bármikor átkapcsolhatják, minthogy át is kapcsolták a Parlamentbe.

A tömeg 23-án este a Szabad Nép székházat is megostromolta és elfoglalta. Ez az akció nem járt vérontással, bár az ott tartózkodó Révai József, a PB tagja nagyon szorgalmazta a tömegbe lövetést.

A „zendülés” a vezetést nem érte teljesen váratlanul, s akadnak a Kádár-rendszerben kiadott források közül olyanok, amelyek ezt bizonyítják.³ 1956 őszén a fővárosban kb. 1500 fő ÁVH-s tartózkodott. A budapesti parancsnokság ezt kevésnek ítélte, ezért Orbán Miklós ezredes még október közepén vidékről 1000 határórt vezényelt föl. Az összecsapások közben kiderült, hogy kiváló felszereltségük nem

kompenzálhatta a harci kedv terén megmutatkozó hiányosságokat. Ez érthető, hiszen tagjai között sokan sorkatonaként szolgáltak, így nem volt beleszólásuk abba, hogy az ÁVH kötelékébe osztják be őket és inkább a tömegekkel azonosultak.⁴ Még 23-án este a sebtében megtartott Központi Vezetőség rendkívüli ülésén több határozat született, hogy minden áron és minél előbb visszaálljon a rend: a KV-ben és a PB-ben megvalósuló személyi változások, a Gerő Ernő kezdeményezésére⁵ a fővárosba behívott szovjet harckocsi-alakulatok, az Apró Antal elnökletével létrejövő 5 tagú katonai bizottság, a MÖHOSZ Partizán Tagozatának aktivistáiból alakuló fegyveres különítmény, a gyülekezési és kijárási tilalom, mind ezt a célt szolgálta.

24-én a hajnali órákban Székesfehérvár és Kecskemét környékéről megérkeztek az első szovjet páncélos csapatok. Malinyin vezérezredes, a magyarországi szovjet egységek parancsnoka - az 1953-as berlini eseményhez hasonlóan - pusztá demonstrációval, határozottságot mutatva képzelte el a rend helyreállítását. A Szovjetunió „internacionalista” segítségnyújtása fokozta a felkelők harci morálját és egységét, s a magyar honvédek is tömegesen csadakoztak hozzájuk. A forradalom ettől fogva szabadságharccá fejlődött. Még ugyanezen a hajnalon felvették a küzdelmet az idegen csapatokkal szemben. Piros László belügyminiszter és helyettese, Fekete Sándor ÁVH-ezredes a rendelkezésre álló erőket a legfontosabb középületek védelmére vezényelte.

23-ról 24-re virradó éjszaka lezárták a Jászai Mari teret, az egész Akadémia utcát, ahol a KV székháza volt, megszállták a Parlamentet és az azt körülvevő minisztériumokat, erős védelmet biztosítottak a Belügyminisztérium épületének és honvédelmi erők támogatásával felügyelték a Honvédelmi Minisztérium környékét.⁶ A második nap folyamán Budapestre

érkeztek a vidékről erősítésként felrendelt karhatalmi alakulatok, melyek katonai egységekből, folyamőrökből és tisztiiskolásokból álltak.⁷ Ezek a csapatok és a szovjet páncélosok óriási túlerőt jelentettek a felkelőkkel szemben.

Ezen a napon játszódtott le a Roosevelttéri „csata”. Körülbelül 120 főnyi fiatalból álló felkelő csoport, köztük nők is, a Vörösmarty tér felől haladt a Margit híd felé. Váratlan sortűzzel lepték meg őket a belügyminisztérium épületéből. Az áldozatok száma jóval 30 fölött járt.⁸ Ezt az akciót valószínűleg az előző éjszaka elszenvedett vereség miatti bosszú motiválhatta. Az ÁVH - főlénye tudatában - további kegyetlen akciókat hajtott végre. A 8 óra 45 perckor kihirdetett statárium értelmében letartóztatták mindazokat, akik fegyverrel rendelkeztek, vagy ezzel voltak gyanúsíthatók. A testület használatában álló épületek pincéi megteltek foglyokkal, elsősorban diákokkal, akiket kíméletlen bánásmódban részesítenek. ⁹ A Parlamentből sugárzott rádióadás október 25-e hajnalától szinte egyvégtében a „fegyveres provokátorok” reménytelen helyzetét vázolta, és fél hét körül már azt próbálta a hallgatókba sulykolni, hogy az „ellenforradalmi bandák” szét vannak verve, a rend helyreállítása csak pillanatok kérdése. Ezért felhívással fordult a dolgozókhöz, hogy kezdjék meg a munkát a gyárakban, üzemekben, hivatalokban, üzletekben és a közlekedésben.

A TŰNTETÉS

A munka felvételére szólító felhívást követően nagy tömegek gyűltek össze az utcákon, hiszen most már azok is kint lehenek, akik a kijárási tilalom¹⁰ megszegésének következményeitől tartva eddig otthon maradtak. Természetesen nem dolgozni mentek, hanem informálódni, véleményt cserélni. A munka felvétele a

sztálini rendszer támogatásával jelentett volna egyet.¹¹ A beszélgető, vitatkozó csoportok hamarosan tüntető menetté fejlődtek, a szemtanúk egyöntetű állítása szerint teljesen fegyvertelenül.¹²

Az Astoria szállónál különösen nagy tömeg gyűlt össze, mert in néhány szovjet harckocsi és páncélozon gépkocsi állt és ezek legénysége beszélgetésbe elegyeden a hozzájuk felmászó fiatalokkal. Erről az eseményről az általam ismert források között az 1957. Június 7-i müncheni Új Hungáriában megjelent díjnyertes pályázati munka a legrészletesebb és a legmeggyőzőbb. A szerző „Vitam et sanguinem” jeligével küldte be pályázatát Szovjet páncélosokon a parlament elé címmel. Az írás arról tudósít, hogy délelőn háromnegyed kilenckor már legalább háromezren gyűltek össze az Astoriánál. Az utak kereszteződésénél egy-egy, tehát összesen 4 tank és 8 páncélgépkocsi volt, legénységük mozdulatlanul bezárkózva figyelte az ütemesen kiabáló lelkes tömeget. Majd egy 14 év körüli fiú felmászott az egyik tankra, felkúszott az ágyúcsőre és egy Kossuth-címeres zászlót dugott bele. Óriási üdvörlégzés közepette a másik három harckocsira is kitérítették a nemzeti színű zászlót.

A fiatal fiúk és lányok tömegesen jutottak fel a páncélóriásokra, mások pedig a páncélozott gépkocsikat lepték el. Mindehhez nagy bátorság kellett, hiszen nem lehetett tudni, hogy a szovjetek miként reagálnak. A katonák folyamatosan előbújtak a harckocsik fedélnyílásán és megkezdődött a puhatolódzás. A tömeg eközben többszörösére növekedett. A pályázat szerzője hamar felkerült az egyik harckocsira, mivel 4 éves szovjet hadifogsága alatt jól megtanult oroszul. Beszélgetni kezdett a harckocsi parancsnokával, egy alhadnaggal. „Megkérdezem tőle: Miért vannak itt...? Mit akarnak tőlünk...? Miért nem mennek haza...?” Azt válaszolja, hogy azt kapták parancsba, hogy a rendet

tartsák fenn és tüzeljenek az ellenforradalmi fasiszta bandákra. Minden szót lefordítok. A tömeg hangosan pfujol és szidja a kommunista vezetőket és a kormányt. „Hazudik a rádió...! Hazudik a rádió...!” — hangzik ütemesen. A tiszt megkérdezi, mit kiáltoznak az emberek. Lefordítom neki. Egy pillanatig gondolkozik, majd ezt mondja: „Mondja meg, hogy maradjanak csendben egy percig, valamit akarok mondani!” Hangosan kiáltom egypárszor az orosz tiszt kívánságát, de legalább három-négy perc is eltelik, amíg olyan viszonylagos csend lesz, hogy valamit is lehessen érteni. Hozzám fordul és hangosan így szól: „Nekünk azt mondták, hogy Budapesten ellenforradalom van!” (Mindent hangosan fordítok.) A tömeg megint felzúdul, és alig lehet csendre bírni. A tiszt így folytatja: „Azt mondták, hogy fasiszta bandák garázdálkodnak és fosztogatnak.“ Az emberek megint kiáltozni kezdenek, amint hallják a fordítást. A tiszt felteszi a kezét és csendet kér, majd így folytatja: „De én, és a többi orosz katona, akik itt vagyunk: látjuk, hogy ez hazugság...! — Mi a népre nem lövünk...!” Óriási éljenzés... Egy asszony felmászik a harcokcsira és egy nemzetiszínű kokárdát tűz az orosz tiszt mellére. Az emberek a könnyeiket törölgetik. A tiszt megöleli az asszonyt és újból csendet kér. Hangosan kiáltja a tömeg felé fordulva: „Én nem látok itt fasisztákat! A nép van itt... Munkások..., asszonyok..., fiatalok, akiknek joguk van, hogy maguk válasszák meg, hogyan akarnak élni!” Hangosan fordítom, amit mond és az emberek egymást és a közben már a tömeg közé leugró orosz katonákat ölelgetik.”

Szemtanúként írta erről Leslie Bain, amerikai újságíró: „ez volt a legbolderabb barátkozás egy nép és egy idegen hadsereg között, amit életemben láttam, beleértve a felszabadító amerikai csapatok párizsi tartózkodását”.¹³ A hihetetlen örömmámorban többen

kiabálni kezdtek: „Menjünk a parlamenthez!” Az a harckocsi, amelyen a szerző tolmácsolt, és a 8 páncélozott gépkocsi, miután megtelt „utasokkal”, megindult az egyre gyarapodó, boldogságban úszó tömeggel. Három tank nem mozdult meg, erről leugráltak az emberek és csatlakoztak a többiekhez. Akadt két fiatalember, aki mindent megtett azért, hogy megakadályozza a Kossuth Lajos térre való felvonulást. Meg is volt rá az okuk: „Orbán Lászlóné, a BME pártbizottságának agit-prop. titkára, aki a férje mellett volt az Akadémia utcai pártközpontban, kétségbeesve telefonált az Építőipari Műszaki Egyetem MEFESZ Bizottságához, tudomásuk van arról, hogy tüntetés indul a Parlament elé, Gerő lemondását követelve, kérte az egyetemistákat, akadályozzák meg, mert a pártközpontot védő ÁVH-s őrséggel, amely a Földművelésügyi Minisztérium tetején van elhelyezve, minden kapcsolat — beleértve a telefont is — megszakadt, és azoknak tűzparancsuk van, amit nem tudnak érvényteleníteni.

Könyörgött, hogy segítsenek. Hofer Miklós tanársegéd és Erdélyi Tibor V. éves építészmérnök hallgató azonnal az Astoriához siettek, ahol megkísérelték a tömeget lebeszélni a felvonulásról, sikertelenül.” (Erdélyi Tibor személyes közlése 1960-ban, a Budapesti Országos Börtönben.)¹⁴ (Ezek szerint bizonyos személyek folyamatosan tartották a kapcsolatot a tömeg és a pártközpont között.) A páncélosok és a tüntetők az Astoriától a Tanács körút, Bajcsy-Zsilinszky út, Szabadság tér vonalán haladtak. A visszaemlékezések egyöntetűen három-négy tankot tartanak számon vonulás közben, tehát vagy az Astoriánál hátramaradó tankok zárkóztak fel, vagy máshonnan csatlakoztak hozzájuk. A tömeg Nagy Imrét éllette, Gerő lemondását követelte, az ÁVH-tátkozta és annak az örömmek adott hangot, hogy a szovjetek a néppel vannak. A Szabadság térről legtöbben a Vécsey utcán keresztül jutottak a

Kossuth térre. Voltak, akik az Alkotmány utcáig menve balra fordultak, és úgy értek a Parlament elé.

Még ezekben a kora délelőtti órákban a Rákóczi úton, a Blaha Lujza térnél is fraternizálás kezdődött a lakosság és két-három szovjet tank legénysége között. Ott is felvetődött, hogy közösen menjenek az Országházhoz. Nemsokára azonban az Emke épületének Akácfa utcai ablakaiból matrózzruhas fegyveresek, valószínűleg géppisztolyokból származó sortüzet zúdítottak az emberekre. A fegyvertelen nők, férfiak, öregek és fiatalok futva, csúszva-mászva menekültek. A szovjet harckocsik hamarosan viszonozták a lövéseket és egy-két perces tűzharc után visszavonulásra készítették az orvlövészeket.¹⁵

A legtöbb forrás szerint tízezer fős tömeg gyűlt össze a Parlament előtti téren. A tüntetők nagy része nőkből és fiatalokból, sőt gyermekekből tevődött össze, akik zászlókkal, kokárdákkal voltak „felfegyverkezve”. Felnőtt férfi aránylag kevés volt köztük. ¹⁶ A Parlamentet szovjet páncélosok védték. Egy szemtanú szerint a főbejárattól balra és jobbra öt-öt darab T-34-es harckocsi tartózkodott.¹⁷

A belügyminisztérium irattárában egy utólag rekonstruált vázlat szerint 11 harckocsi és 3 páncélauto védte az Országházat.¹⁸ A szovjetek egy harckocsizó százados vezetésével vissza akarták tartani a Parlament felé igyekvő menetet, de nemsokára megismétlődött az Astoriánál lejátszódó bámulatos jelenet. Egy szemtanú szerint a százados a tömeg elé futott, és megálljt parancsolt. Azok viszont folytatták útjukat, s így a szovjet tiszt az emberekhez érve kezét kézfogásra nyújtotta. A következő pillanatban az emberek harsány éljenzéssel vállukra emelték.¹⁹ A fiatalok fölmásztak és kitűzték a nemzeti zászlót a Kossuth téren tartózkodó tankokra is és ölelgették a katonákat, beszélgettek velük, cigarettával kínálták őket. Ezzel egyidőben több szovjet

páncélos elvonult a térről.²⁰ A teret, sőt a Parlament főbejárati lépcsőit megtöltötték a békés tüntetők. Nagy Imrét akarták hallani, és Gerő azonnali lemondását követelték. Céljaik elérésére három-öt fős küldöttséget indítottak a főbejárathoz, hogy Dobi Istvánnal, az Elnöki Tanács elnökével beszéljenek. A parlamenti örök türelmet kértek és közölték, hogy Dobi nemsokára rendelkezésükre áll.

A SORTÚZ

Nem sokkal ezután dördültek el az első lövések a téren levő emberek irányába. Abban valamennyi forrás és szemtanú egyetért, hogy figyelmeztető lövés nem hallatszott. Néhány túlélő szerint a sortüzet valamilyen jelzés előzte meg. P. Á. azt írta nekem, hogy állítólag a Parlament egyik ablakából egy magyar zászlót dobtak ki a tüzelés előtt, Hajnádgy György szerint egy ártalmatlan géppisztolysorozat előzte meg a sortüzet. Dr. Sallai Kornélia azt látta, hogy egy kék munkaköpenyes férfi elküldte a lépcsőkről az embereket és a bejáratot elzáró rácsra feltett egy hervadt koszorút, s miután visszament az épületbe, akkor kezdődött a tragédia.²² Rigó Gyula állítja, hogy a fegyverhasználat előtt kb. egy perccel a Parlament épülete bal oldali traktusának első emeleti ablakát egy magyar katonai egyenruhát viselő férfi kinyitotta, kidugott egy nemzeti színű zászlót, melynek közepéről hiányzott a címer és azt lengette.²³ Még nincs arról információ, hogy milyen összeköttetés volt a Parlament és a környező épületek között, de könnyen lehetséges, hogy akár többféle módon is jelzést adhattak az Országházból. Annál is inkább, mert a források szerint a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről és felső szintjeiről kezdtek el tüzelni és a környező épületek közül onnan lehet jól látni a Parlament főbejárati oldalát. Ennek az épületnek mindenképpen kulcsszerepe volt a terrorakcióban. Mécs

Imre tanulmánya szerint az Akadémia utcai pártközpontban tudtak arról, hogy itt tüzelőállást helyeztek el és már a tűzparancs is előzőleg ki volt adva.²⁴ De ha ezt a forrást, sőt a szemtanúk beszámolóit is figyelmen kívül hagyánk, akkor is nyilvánvaló, hogy a Parlament védelme szempontjából az FM-nek van döntő stratégiai jelentősége. Az FM-ből származó első sortűz után (ami az Országház felé forduló tüntetőket hátulról érte) a Kossuth tér többi épületében rejtőző orvlövészek is bekapcsolódtak a vérengzésbe. Tüzet nyitottak a mai Szófia étterem (a volt Országház étterem), a mai Néprajzi múzeum, a volt Királyi Curia, majd Párttörténeti Intézet és a volt Építésügyi Minisztérium tetejéről.

A téren borzasztó pánik tört ki. Az emberek sebtében leugráltak a tankokról, a lépcsőkről s egymást lökdösve, taposva igyekezett mindenki a legbiztonságosabb helyre kerülni. A legszerencsésebbek a tér délkeleti részén lévő KNEB és a Vízügyi Tervező Iroda (ma házasságkötő terem) közelében álltak, mert gyorsan odaértek az épület falához, majd a Nádor vagy a Báthory utcára érve megmenekültek a veszedelemből.²⁵ A tömeg egy része az FM-hez rohant, hogy az épület belsejében oltalmat találjon. Az FM kapuja azonban éppen bezárult, amikor az emberek odaértek, és azokat is kirekesztették, akik a záródó résben álltak.²⁶ Így csak az árkádsor oszlopai kínáltak védelmet, de tekintettel a nem szűnő, több irányból jövő golyózáporra, igen csekély menedéket nyújtottak. Akik kiszorultak az árkádsor elé, óriási nyomást gyakoroltak a belül lévőkre, hiszen teljesen védtelenek voltak, sokukat ért találat közülük. Végre a főbejárati oldal északi és déli részein a magasföldszintről egy-egy ablakon létrát nyújtottak ki s ez többek számára jelentett menekülést. Az északi oldal magasföldszintjén civil ruhások voltak, akik nem engedték a felsőbb szintekre a kíváncsiskodókat. A

tűzszünet után is ott tartották őket, nyilván annyi ideig, míg az orvlövészek el nem távoztak. Azután a Kozma utcai hátsó bejáraton engedték ki őket.²⁷ A déli oldalon feljutottakat, valamilyen biztonsági személyek várták és igazoltatták, majd egy szobában őrizték őket a sortűz megszűntéig. Az udvaron 50-60 ember feküdt súlyos sebekkel. Végül a Kossuth téri főbejáraton távoztak.²⁸ Szintén a déli oldalon, egy fiatalembernek sikerült a tömeg szorításából a vállakra kerülni. Mielőtt be tudott volna mászni egy magasföldszinti ablakon, a tömegeből kétségbeesett karok ragadták meg a lábát. Ekkor egy lövedék szétszaggatta kabátjának hónalj részét.²⁹ Végül szerencséjére csak a cipőjétől kellett megválnia, míg ő fejével előre beesett valamilyen kamrába. De odabent is óvatosnak kellett lennie, mert az épület déli oldalát a Nádor utca felől tűz alatt tartották, az ablakok szét voltak löve.³⁰ Egy forrás szerint a tömegnek sikerült valamelyik alagsori ablakot benyomni, és így sokan az áruszállító csúszdán lejutottak a pincébe.³¹

A tüzelés kezdetekor a Parlament közelében levők szintén az épület árkádjai mögött igyekeztek biztonságba kerülni. De ezt a területet is több irányból lőtték. Az óriási nyomakodás, tülekedés szintén nagy veszélyt jelentett, elsősorban a gyerekekre és az öregekre. Voltak, akik ezt veszélyesebbnek ítélték, mint a fegyvereket, és valamelyik kapu felé rohantak,³² vagy kikerülve innét a szovjet harckocsik által nyújtott menedéket választották.³³ A VII-es vagy a X-es számú kapu közelében levők szerencsések voltak, mert ezt a két kaput be tudták nyomni. Odabent igazoltatták és megmotozták őket.³⁴ Sok gyanúsnak ítélt fiatal azonban a mai MSZMP épületével szemben lévő ház valamelyik helyiségébe szállították. Itt nagyon durván bántak velük és csak a következő napon, általános tiltakozás eredményeképpen engedték őket szabadon.³⁵

Volt olyan kapu is, ahol csak a lépcsőházig lehetett jutni, mert az ablakon belőttek. Így óriási tumultus alakult ott ki, s mivel a lövöldözés nem csitult, s a sebesülteknek is helyet kellett biztosítani, többen másutt próbáltak menedéket találni.³⁶ Mások a sortűz kezdetekor, abbahagyva a fratemizálást, rögvést a szovjet harckocsik védettnek vélt oldalát használták menedékül. Ha ilyen hely nem is létezett, az nyilvánvaló volt, hogy elsősorban az FM felől jövő lövedékektől kell tartani. A tankok viszont nem mindig maradtak egy helyben és ez veszélyt jelentett a körülöttük rejtőzökre. Ezért innen néhányan a Parlament déli oszlopai mögé rohantak. Nemsokára azonban az ÉM felől is lövéseket észleltek és innen ez a hely nem volt védve.³⁷ Akik nem futottak az épületek felé, a harckocsik fedezéke mögött maradtak vagy azoktól távolabb a földre feküdtek le, és mozdulatlanul várakoztak a szerencsében bízva.³⁸ A Rákóczi szobor nem nyújtott menedéket, egy forrás szerint, akik odafutottak, mind meghaltak.³⁹ Olyan szemtanú is volt, aki a harckocsi tetejéről, a lövések kezdetekor a szovjet katonákkal a harckocsi belsejébe bújtt és csak a tűzszünetben mászott ki onnan, de az újabb sortűz észlelésekor a betört VII-es számú kapun bejutva került biztonságba.⁴⁰

A tüzeléskor Jóri János filozófus a mai TV épületének negyedik emeletén tartózkodott és onnan látott egy katonatiszti egyenruhás alakot, aki a Nádor utca végénél feküdt, és dobtáras géppisztollyal a Kossuth tér felé lőtt. Perczel Károly építész is két hasonló öltözékű, hasaló katonát látott ugyanott, csak épp az FM-re irányították fegyverüket. Perczel meg is kérdezte tőlük, kire lőnek. Azt válaszolták, nem tudják, kik vannak az FM-ben, de mivel onnan lövik a népet, ezért veszik tűz alá az épületet. Ezt alátámasztja Callmeyer Ferenc építészmérnök elbeszélése, aki ekkor már fölmenekült az FM magasföldszintjére. Eszerint az

épület Nádor utca felé eső oldalára nem lehetett menni a becsapódó lövedékek miatt. Az ablakokat ezen a fronton már szétlőtték. Valószínű, hogy Jóri is ugyanolyan fegyverest látott, mint Perczel, csak a IV. emeletről nem tudta a lövés irányát megállapítani. Mindez a sortűz második felében történhetett, mikor a tömeg Ságvári tér felől álló része már elmenekült.

A szovjet harckocsik legénységét éppúgy meglepte az orvtámadás, mint a tömeget. A lehető leggyorsabban tüzelőállásba helyezkedtek. De még mielőtt viszonzhatták volna a sortűzet, a csöveket lefelé kellett eresztetni, hogy a betűzött zászlók kicsússzanak belőlük. Azt mindegyikük gyorsan felmérte, hogy a támadás főként az FM felől jön. Mielőtt azonban felvehették volna az orvlövészekkel a harcot, néhányukat találat érte. Mikor pedig erős tűz alá vették az FM lövészállásait, hátulról, a Parlamentből lőttek rájuk és a tömegre. Szemtanúk szerint harc közben még arra is volt figyelmük és lélekjelenlétük, hogy sebesülteket helyezzenek biztonságba. Feltehetően döntő részük volt a további vérontás megakadályozásában. Azoknak a szovjet harckocsiknak és páncélautóknak a személyzete viszont, amelyek a tér közelében tartózkodtak ebben az időben, nagymértékben tetézték a tragédiát. A fegyverropogást hallva arra gondolhattak, hogy törbe csalták társaikat, vagy a feléjük menekülők akarják megtámadni őket. A Báthory utcából, az Akadémia utcából (és talán az Alkotmány utcából is) felvonulva iszonyatos sortűzet zúdítottak a tömegre.⁴¹

Nehezen állapítható meg, hogy mennyi ideig tartott a vérengzés. A szemtanúk erre vonatkozó visszaemlékezései nagyon eltérnek egymástól, de a legtöbb szerző szerint 10-15 percig. Abban viszont mindenki egyetért, hogy a sortűz két szakaszban zajlott, vagyis a fegyverropogás közben volt egy rövid tűzszünet. Mi más lehetett ennek a célja, mint az, hogy

az emberek menekülni próbálva ismét mozgásban legyenek, s így még kedvezőbb célpontot nyújtsanak.

Még folyt a lövöldözés, mikor megjelent két mentőautó. A mentősök nem törődve a golyózáporral, szorgosan szedték össze a sebesülteket. Egyes források szerint rájuk is céloztak.⁴² A néhány nappal későbbi Köztársaság téri eseményeket ismerve (ahol a Párt központ épületének védői bizonyíthatóan tüzet nyitottak a sebesülteket hordágyon vivő mentősökre), nincs kizárva, hogy egyes lövészek őket is célba vették. Az itt szolgálatban lévők közül egyikükkel sem állt módomban beszélni, de a Markó utcai központ akkori dolgozóinak egybehangzó állítása szerint a testület tagjai itt nem sebesültek meg.⁴³ Nem sokkal a mentők megjelenése után befejeződött a vérontás. Egy szemtanú látott egy dzsipet, amely az Akadémia utcából a parlament felé haladt. Ennek személyzete valamilyen jelt adott (talán zászlójelet), és ettől kezdve megszűnt a lövöldözés.⁴⁴ (Természetesen nem biztos, hogy ez a dzsip vetett véget a tüzelésnek.) A túlélők sietve elhagyták a véráztatta helyszínt, többnyire a Nádor utca irányában. Újabb mentőalakulatok érkeztek a térre, összeszedték és elszállították a sebesülteket, akik közül sokakat a környező épületek földszinti helyiségeiben ápoltak. A legtöbb személyt a Rákóczi szobornál érte találat. A halottakat a 2-es villamos töltésére helyezték egymás mellé. A kora délutáni órákban kezdték őket elvinni a hullaszállító teherautók, de munkájukkal még késő este sem végeztek.⁴⁵

AZ ÁLDOZATOK SZÁMA ISMERETLEN

A halottak számára nézve eddig még megközelítőleg pontos adatot sem sikerült találni. Mikor az Országos Mentőszolgálat Markó utcai központjában igyekeztem információt szerezni, kiderült, hogy az erről a napról készült hivatalos naplót még 1956. október 26-

án a belügyi hatóságok elkobozták. A különböző források és szemtanúk által tudósított halálozási adatok nagyon tág határok között mozognak. A parlamenti őrség hivatalos jelentése⁴⁶ mindössze 22 halottról számol be, Charlie Coutts, az angol kommunista újságíró kb. 30 halottról és sebesültről tudósította lapját, míg egyes túlélők nem zárják ki azt a lehetőséget sem, hogy az áldozatok száma több ezer volt. A legtöbb történész és szemtanú 100-300 között állapítja meg a halottak számát. Dr. Papp Zoltán főorvos elmondása szerint, az ott szolgálatot teljesítő mentősök összeszámolása alapján, kétszázán haltak meg a Kossuth téri sortűzben. Ugyancsak mentősöktől tudom, hogy négyszázán sebesültek meg, s általában a lövegyverek használatakor a halálos áldozatok száma kétharmada a sebesültekének. Mindezek alapján erősen valószínűsíthető a 200-300 főnyi halott. Az áldozatok között néhány szovjet katona is található, akik fölvtették a harcot az orvlövészekkel. Az Országház őrzésére vezényelt karhatalmistáknak is voltak veszteségei, a parlamenti őrség jelentése szerint négy fő.⁴⁷

Nincs általános elfogadott dokumentum arra nézve, hogy milyen fegyvert használtak a támadók. De a túlélők egymástól független, egybehangzó állítása szerint (akik közül sokan frontharcosok is voltak, s így megvolt az alapvető harcászati ismeretük) géppuskákkal, géppisztolyokkal lőttek a tömegbe. Az orvlövészek súlyos roncsolást okozó dum-dum lövedékeket is alkalmaztak.⁴⁸ A rendkívül nagy tűzerő mellett ez lehet az oka annak, hogy sokan borzalmasabbnak érezték ezt az élményt a világháború bármelyik poklánál. A pontosság kedvéért meg kell említeni, hogy van olyan szemtanú is, aki szerint a sortűz erejét rendkívül eltúlozták, célzott lövések nem is voltak, ugyanis ha lettek volna, sokkal súlyosabb katasztrófát idéztek volna elő, hiszen a tömeg teljesen védtelen volt. Ehelyett

szándékosan az emberek mellé vagy fölé lőttek, csak az eltévedt golyók okoztak halált vagy sebesülést. Az áldozatok száma maximum 50-60 lehetett.⁴⁹ A szemtanúk legalább abban egyetértenek hogy az alattomos támadás egy teljesen fegyvertelenül tüntető tömeget ért (miként a következő napokban 26-án Mosonmagyaróváron és Miskolcon, hogy csak a jelentősebbeket említsem).

KIK LŐHETTEK?

Ma már nem lehet kétséges, kik követhették el a mészárlást, s eddig is csak a történelemhamisítások okoztak olyan zavart, hogy bárki is valamilyen felkelőcsoportot vádolhatott ezzel a terrorakcióval.⁵⁰ Hiszen ehhez az abszurdítások egész sorozatának kellett volna bekövetkeznie. Nyilvánvaló, hogy illegális erők nem csempészhették fel észrevétlenül a gépfegyvereket a Kossuth téri épületek tetejére. A parlament környékén különösen megerősített ÁVH-alakulatok, a segítségül hívott szovjet erők lehetlenné tettek volna ilyesfajta próbálkozást, melynek kockázatát még a 24-én 8 óra 45 perckor kihirdetett statáriumrendelet is növelte volna. Az épületekben tartózkodók támogatását és halálig tartó titoktartásukat is meg kellett volna szerezni, s ez önmagában képtelenség. A tüzelőállások előkészítését, az akció megszervezését mindössze egyetlen nap és éjszaka kellett volna megoldani, és ez a teljesítmény még egy „profi” kommandóosztag képességét is meghaladja. Az a körülmény, hogy a tettesek géppuskával lőttek (márpedig ezt túl sok szemtanú és szakíró állítja ahhoz, hogy ne vehessük komolyan), szintén kizárja a felkelők vétkességét, mivel ekkor még nem volt ilyen fegyverük. A demonstráció spontaneitása semmissé teszi azt a feltevést, miszerint egyes „ellenforradalmárok” az Országház körüli épületekből várták a tüntetőket, hogy lekaszabolják őket. De egyáltalán miért lőttek volna a

felkelők a fegyvertelenül tüntető társaikra? Bizonyos vélemények szerint a felkelőknek érdekükbe állhatott a tömegek szovjet- és ÁVH-ellenességének fokozása. Mindenesetre ilyen indítékú tömeggyilkosság még nem fordult elő a forradalmak történetében. A fegyveres felkelők egyébként 1956 októberében nem operáltak a város centrumában és különösen a jól megerősített kormány- és párházépületek környékét kerülték. A legvilágosabban az bizonyítja a felkelők vétlenségét, hogy a hatóságok — akik 1956 decemberétől a legkisebb vétség gyanúját is keményen megtorolták — ennek a sortűznek az ügyében nyomozást nem folytattak, vádat nem emeltek, ellenkezőleg, igyekeztek minél jobban elkendőzni ezt az ügyet. Az is kiderült, hogy az 56-os forradalom alatt a rendőrség és a honvédség nem tüzelt a békés tömegre.

Az 1988. november-decemberi ÉS hasábjain lezajlott Kik lőhettek vita⁵¹ kapcsán több érdekes újdonság került napvilágra. Kenyeres János közgazdász, a vérengzés egyik túlélője beszámolt egy Kozma József nevű kollégájával 1968-ban Moszkvában folytatott beszélgetésükről. Kozma gyanútlanul elmesélte neki, hogy azon a bizonyos délelőttön az FM padlásterén ÁVH-s besorozottként szolgált és tűzparancsra fegyvert használt a Kossuth téren tartózkodó tüntetőkkel szemben. Az Akadémia utcai Pártközpont parancsa értelmében meg kellett védeni a Parlamentet az ellenforradalmárok támadásával szemben. Addig tartott a tüzelés, míg a parancsot vissza nem vonták. Egy személy (aki kérte, hogy nevét ne említsem) telefonhívása után a Ságvári téren megmutatott nekem egy olyan helyet, amelynek tetejéről erős sortűz zúdult a tömegre. Ez a Beloianisz utca 16. számú épület, ahol az MHSSZ (Magyar Honvédelmi Sport Szövetség) központja volt. Ennek az épületnek a Nádor utca és a Vécsey utca között lévő, Ságvári téri oldalának tetejéről

lőttek a Magyar Néphadseregből az MHSSZ-be selejtezett tisztek. Egyébként a házban lőtér is volt, és az ott felhalmozott fegyverek kerülhettek felhasználásra. Ugyanennek az épületnek egy másik bejáratánál — Szabadság tér 12. — van a Magyar Partizán Szövetség Székháza. Közvetett információk szerint ennek tagjai is szerephez jutottak a vérontásban. E kétségtelenül csekély bizonyító erejű információk mellett szerencsénkre egy kiváló forrás is rendelkezésünkre áll: „A párt mozgósító felhívásának eredményeként megindult a forradalmi erők szervezkedése is. Az elsők között a volt partizánok fogtak fegyvert. 25-én vagy 300-an jelentkeztek a Partizán Szövetségben; több akcióban, fontos középületek védelmében vettek részt...”⁵² Tehát nemcsak az ÁVH-s alakulatok kaptak szeredet ebben az akcióban. Egyébként ez a hely tökéletesen megfelelt az orvlövészeknek: ahhoz messze van a Kossuth tértől, hogy gyanakodjanak rájuk, de teljesen be lehet látni az Országház előtti térséget. Másrészt, a tetőrésze kiváló fedezéket nyújthat.

Ma már az is biztosan állítható, hogy a Parlament épületéből is lőttek, hiszen ezt három egymástól független szemtanú állítja egybehangzóan. Dr. Sallai Kornélia fogorvos látta, hogy onnan lőtték le az egyik szovjet harcokoszót.⁵³ Hollósy János testnevelő tanár egy tank mögé bújt, miközben a szovjet katona az FM tetejét vette tűz alá. Hollósy látta, hogy a Parlament egyik ablakában ávósok állnak géppisztolyokkal. A szovjet figyelmét odairányította, s mikor a géppuskájával odalőtt, eltűntek az ablakból.⁵⁴ Medgyesi Sándor koppenhágai fősebész a lövések elől társaival az Országház árkádjai mögé igyekezett elbújni, és onnan az épület kisebb tornyai között levő lapos részek egyikén láttak egy géppisztolyos ÁVH -st, aki leadott néhány sorozatot a tér közepe tájára.⁵⁵ Az államvédelmi testület orvgyilkosai igyekeztek minél kisebb feltűnést keltve

levonulni az épületekről és ezt a manővert sikerrel hajtották végre. Nem tudni olyan szemtanúról, aki látta volna a lövészeket. Viszont a Magyar Nemzeti Bank dolgozóit csak jóval a sortűz után engedték ki a kapun, s akkor még a Szabadság téren hemzsegték a „zöld” ávosok, akik nyilván társaikat biztosították.⁵⁴

1988. december 1-én és 3-án két különböző névtelen telefonáló bizonyos R. I.-t nevezett meg felelősnek a tűzparancsért. Ugyanezt a monogramot jelöli meg Hegedűs András is⁵⁷, a következőképpen: „valahol felmerült egy név, R. I., az FM személyzeti főosztályvezető neve, aki állítólag kiadta a tűzparancsot”. Sajnos R. I.-t nem állt módomban megkeresni. December 5-én egy újabb névtelen telefonáló felhívta a figyelmemet D. S. nyugalmazott ezredesre, aki 1956. október 25-én a Zrínyi akadémistákkal a Parlament megerősítésére vonult. D. S.-t sikerült megtalálnom. Biztalmatlansága oly nagyfokú volt, hogy csak a lépcsőházban beszélgettünk. Egyetlen kérdésemre sem tudott válaszolni. Azt hajtogatta, hogy 30 év távlatából nem tud visszaemlékezni, ötöle 30 éve nem kérdezett senki semmit. Az egész forradalom alatt az Akadémiában tartózkodott növendékeivel és semmit az égvilágon nem látott, nem hallott, a sortűzről a mai napig nem tud semmit. A beszélgetés után az érzésem, hogy a Zrínyi akadémistáknak is szerepük volt a 25-i tragédiában. 1988. november közepén kaptam a levelet, melynek aláírása nyilvánvalóan nem valódi.⁵⁸ Az sem kétséges, hogy a levélíró és a névtelen telefonálók az akkori belügyi testületben bennfentesek voltak. A levélben szereplő T. T. Gy.-t sikerült megtalálnom az MNB központjának egyik irodájában. Valóban nyugdíjba ment, de gyakran visszajár. Jelenleg csak két nevét használja. Az első találkozásunkkor elmondta, hogy Gerő „országglása” alatt a tervpénzügyi osztályon

dolgozott, s bár Gerővel közvetlen kapcsolatban állt, nem volt a titkára. A „véres csütörtökön” a Parlamentben végezte bankügyi munkáit és semmit sem tudott az eseményekről, illetve csak arra emlékszik, hogy az Akadémia utca felől egy lövedék csapódott be abba a helyiségbe, ahol dolgozott. Második alkalommal megmutattam neki „Nagy Imre” levelét. Hangos derűvel elolvasta, majd lemásolta. Nem tudott újabb információval szolgálni, de megkért, hogy a jövőben is tájékoztassam. Természetesen éppúgy nem hihető, hogy semmilyen sortüzet nem hallott a Parlamentből (ezt még a szomszéd kerületekben is hallották), mint az állítása, hogy fogalma sincs, milyen szörnyűség játszódott le a szeme előtt.

A TÚZPARANCS OKA

Két különböző, egymástól független forrás szerint a parancsot azzal indokolták, hogy a Parlamentet meg kell védeni az illetéktelen személyek behatolásától. A valóságos ok azonban nem ez lehetett, hiszen más módon is megakadályozhatták volna az Országházba való benyomulást. Látniuk kellett a fegyvertelen tömeg békés szándékát éppúgy, mint azt, hogy a tüntetők jelentős része nőkből, gyerekekből, idős emberekből állt. Felmerülhet, hogy csak ijedtükben lőttek az egyre növekvő tömeg láttán. Ennek ellentmond az előzetesen kiadott tűzparancs. Hogy ez valóban létezett, megerősítésre szorul, mert más forrás nem utal rá, csak Erdélyi Tibor, Mécs Imre idézett tanulmányában. Véleményem szerint a mérsárlást kizárólag a bosszú és megfélemlítés sarkallta. Az elmaradt figyelmeztető lövések, a rendkívül erős sortűz, a dum-dum lövedékek szörnyű pusztításai ezt bizonyítják. A Rádiónál történt vereség súlyos csapásként érte a testületet, mely addig korlátlan hatalmat élvezett, és senki sem mert vele szembeszállni. A vérengzés értelmi szerzői úgy

képzelték, hogy egy ilyen akció kiküszöböli a csorbát, megmenti a mundér becsületét. Mint utóbb kiderült, súlyosan tévedtek. A „véres csütörtök” az ÁVH-ellenes hangulatot

a végsőkig fokozta, valóságos hajtóvadászat indult meg ellenük. Vélhetően a Köztársaság téri bestiális lincselés is nagyrészt a Kossuth téri vérfürdő következménye volt. Hiszen a Rádió elfoglalásakor még szabadon engedték a szervezet elfogott tagjait. Október 25-e után az ÁVH cselekvőképessége erősen lecsökkent. Alakulatai defenzívába vonultak, s csupán a külföldi erők segítségében bízhattak.

JEGYZETEK

1 Gosztonyi Péter: Az ÁVH és a forradalom. In: Tanulmányok a magyar forradalomról. München, 1966. 35. o. A szerző interjúja Kabelács Pállal (Oral History Archívum). Dr. Krassó György riportja. In: A szabadság kapujában. (Gyomai, 1986. 98. o.)

2 Sólyom József-Zele Ferenc: Harcban az ellenforradalommal. (Bp. 1957/8., 15. o.) Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel. 1956. (Kossuth, 1969. 81. o.) Az ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, II. kötet 12. o., IV. kötet 44. o. (Kiadja: A Magyar Népköztársaság Tájékoztatási Hivatala.) (A továbbiakban: Fehér Könyv.)

3 Lovas Márton: Mi történt Budapesten 1956. X. 23-tól X. 1. 4-ig. (Bp. 1957., 39, 47. o.) „Piros László tájékoztató, hogy komoly veszély van, tartsuk készenlétben az alakulatokat, az ellenség mozgolódik a határon túl is, itthon is... Piros elvtárs részletesen elemezte a helyzetet, ami a X. hónap 23-a előtt sem volt megnyugtató. A belügyben sok adat gyűlt össze az ellenség készülődéséről, amiről tájékoztatták a párt és az állami vezetést.” Körösi György nyugállományú rendőr vezérőrnagy visszaemlékezése (Visszaemlékezések.

Zrínyi, Bp. 1986. 290. o.). Berecz János az Ellenforradalom tollal és fegyverrel című könyvében a 79. oldalon a Bp.-i PB Archívum egyik dokumentumát idézi: „A csepeli Vasműben X. 22-én délután aktívagyűlést tartottak. A hozzászólások felhívták a vezető szervek figyelmét az esetleges ellenforradalmi megmozdulás veszélyére. A jelenlevő Kiss Károly, a Politikai Bizottság tagja, a KV titkára válaszában a hivatalos véleményt „tolmácsolta: „Ilyen megmozdulást 30 perc alatt fel tudunk számolni” - mondotta. Gosztonyi Péter a következőket írja: „Piros belügyminiszter utasítására az ÁVH karhatalmi egységei már X. 23-a kora délutánján megkezdték a főváros számukra legfontosabb objektumainak fegyveres biztosítását: így a Pártközpontot, a Rádió Székházát, a telefonközpontokat és a Parlament épületét. Az ÁVH bp. -i parancsnoksága ugyanis hetek óta számolt egy esetleges zavargás kitörésével és erről a pártvezetőséget értesítette.” (1956. A magyar forradalom története. Bp., 1988. Áramlat Független Kiadó, 79. o.) Molnár Miklós-Nagy László: Két világ közt - Nagy Imre életútja. (Brüsszel, 1959. Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, 110. o.) „Október elején a Budapesti Pártbizottság egyik tagja, a forradalom alatt tragikus halált halt Mező Imre, figyelmeztette Nagy Imrét, hogy legyen résen, mert Gerő nagyszabású provokációra készül. Az első titkár egy mesterségesen provokált tüntetésre, sőt kisebb zavargásra számít, amit a legnagyobb eréllyel elfojtanak, és ez lehetővé tenné neki, hogy az ellenzékkel leszámoljon.”

4 Gosztonyi Péter, i. m. 80. o.

5 Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében. (Bp., 1988., 291.0.)

6 Gosztonyi Péter: Az ÁVH és a forradalom ... 36.0.

7 Dr. Jóri János, ÉS, 1988. XTI. 2. és gépelt kézírata a szerzőnél. Palásti Pál (zenei szerkesztő, MTV) személyes elbeszélése.

8 N. N. volt Zalka Máté tisztiiskolás visszaemlékezése alapján. Az eseményeket a József Attila utca és a Roosevelttér sarkáról figyelte meg. Gosztonyi utal rá az ÁVH és a forradalom című tanulmányában. N. N. kézírata Gosztonyi birtokában van.

9 Krassó György idézett riportja, 11. o. és Gosztonyi Péter az ÁVH és a forradalom című tanulmányához készült jegyzetei. (107. o. 9-10. jegyzet.)

10 A Parlament előtti vérengzésért az utóbbi időkig itthon Nagy Imrét tették felelőssé, mivel feloldotta a kijárási tilalmat.

11 Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála. München, 1981. 195. o.

12 De vannak ettől eltérő források is. P l.: Molnár János: Fegyveres csoportok 1956-ban - Az ellenforradalom „hadserege” című művében (Századok, 1966) ezt az egész eseménysort egészen másképpen írta le az 1134-35. oldalon: „Ennek a tüntetésnek az volt a háttérében, hogy 24-e, ha ellentmondásosan is, de erkölcsi-politikai nehézségeket is okozott a fegyveres csoportok számára, mert ezen a napon még nem tudták olyan általánossá és erőssé tenni a szovjetellenes hangulatot a fővárosban sem, mint ahogy sikerült nekik a későbbi időben. Katonailag pedig 24-én és 25-én reggel nagy csapásokat szenvedtek. 24-én reggel visszafoglalták tőlük a rádió épületét, a József központot, a Szabad Nép székházát, szóval valamennyi lényeges objektumot a már ekkor bázisukká vált Kilián laktanya kivételével. Sokan eldobálták fegyvereiket és a főkapitányságra egész sor foglyot szállítottak be. Más katonai központokban is voltak foglyok. Ez nem jelentette a fegyveres csoportok felszámolását, mint

ahogy ezt akkor a rádióban bejelentették, de kétségkívül nagy katonai vereséget jelenten. Ennek hangsúlyozására szervezték a 25-i tüntetést. Különböző helyekről, elsősorban a Kálvin térről és az Astoriától kiindulva szervezték meg a 25-i tüntetést és felvonulást. Részt vettek benne a Móricz Zs. körtéri, Corvin közti. Széna téri, Tompa utcai, tehát valamennyi fontos fegyveres csoport tagjai. A tüntetők száma 15-20 ezer fő. Egyik csoport a Parlament, elé ment és ott következett be a súlyos provokáció. A másik csoport a Dózsa Gy. út, jugoszláv követség, a Váci út, a Vörös Csillag Nyomda, az amerikai és az angol követség, a főkapitányság, és újra a Vörös Csillag Nyomda útvonalán véres zászlót hordozva igyekezett újabb tömegtámogatást teremteni. Ezen a felvonuláson a »Mindent vissza« jelszótól kezdve más antiszemita és fasiszta jelszavakig sok követelés elhangzott, ami a tüntetést szervező rétegek jobboldali-fasiszta politikai célkitűzéseire utalt. A Tűzoltó utcai csoport vezetői Angyal és Csongovai; a Fő utcai csoport vezetője Szabó János és sok más kisebb vagy nagyobb fegyveres vezető vett részt a tüntetés szervezésében. Ezek a vezetők a tüntető csoportok élén mentek, véres zászlót vittek, megadták a jelszavakat is.” Majd az 1147. oldalon: „Az ellenforradalmi erők 25-én szervezett felvonulásai azt a célt szolgálták, hogy a támadás tovább folytatásának szerezzenek tömegtámogatást.” Ebben a leírásban még véletlenül sincs egyetlen igaz mondat sem. Arról nem is beszélve, hogy a továbbiakban egy szó sem esik az október 25-i Parlament előtti tragédiáról. Figyelemre méltó Szabó László: Miért keveredtek felül a reakció erői? című írása. (Ez történt; A Népszabadság cikksorozata 1956-ról, Bp., 1981. Szerk.: Rényi Péter, 38.o.) „Október 25-én a kormány feloldotta az eddig (elvben legalábbis) érvényben levő kijárási tilalmat. Ennek bejelentése után az ellenséges elemek elterjesztették a hírt: a Parlament előtt nagy tüntetés lesz.

A munkából hazatérő (délelőtt tíz és tizenegy között! - E. L.) kíváncsiakkal együtt több ezer ember össze is gyűlt az Országház előtt, amikor a tömeg mögött levő házak tetejéről géppuskatűz zúdult az emberekre... A legszemérmertlenebb provokáció történt, amelynek nyilvánvaló célja az állambiztonsági szervezetnek a végleges befektetése volt és annak a lincshangulatnak a felkeltése, ami a következő napokban aztán el is árasztotta a budapesti utcákat.”

13 Leslie Bain: Kelletlen csatlósok. (New York, 1960.) 115. o.

14 Mécs Imre: Alulról jövő és spontán mozgalmak a forradalomban. Magyar Október Szabadsajtó, 1988., 113. o. 31. jegyzet.

15 Nagy Mihály vegyésztechnikus személyes elbeszélése. Ez az esemény abból az egyetlen, de annál fontosabb szempontból különbözik az egy-két órával későbbi Kossuth téri tragédiától, hogy itt nem tudunk áldozatokról.

16 Salamon Rácz Tamás (1946-ig volt iparügyi államtitkár) személyes elbeszélése. N. N., Hitel, 1989. 5. sz. 59. o.

17 Rigó Gyula, Új Tükör, 1989. I. 19. 45. o.

18 Gyurkó László, Új Tükör, 1988. XII. 25. 6. o.

19 Rédei Gábor (Köln) visszaemlékezései. Idézi Gosztonyi Péter, i. m. 43. o.

20 Dr. Sándor Medgyesi koppenhágai fősebész kézirata a szerzőnél. „Vitam et sanguinem”. Új Hungária, 1957. VI. 7. N. N., Hitel, 1989. 5. sz. 59. o.

21 Dr. Sándor Medgyesi kézirata a szerzőnél. Callmeyer Ferenc építészmérnök, ÉS, 1988. XI. 18. Kenyeres János közgazdász gépelt kézirata a szerzőnél és személyes elbeszélése. N. N. Hitel, 1989.

5. sz. Rigó Gyula, Új Tükör, 1989. I. 19. 45. o. Krauszider Emil (Erdőkertes) akkori kazángépész, most rokkantnyugdíjas személyes elbeszélése.

- 22 ÉS, 1988. XI. 18.
- 23 Új Tükör, 1989. I. 19. 45. o.
- 24 Mécs Imre, i. m. 31. jegyzet.
- 25 Salamon Rácz Tamás személyes elbeszélése.
- 26 Karácsony Tamás azt írja, hogy Sós Gábor nyugalmazott mezőgazdasági és élelmezésügyi államtitkár záratta be az FM kapuját a menekülők előtt. (Hitel, 1989. VI. 19. 14. o.)
- 27 Hajnády György építészmérnök gépelt kézírata a szerzőnél és személyes elbeszélése.
- 28 Bőjthe László építészmérnök személyes elbeszélése.
- 29 Ez valószínűsíti, hogy a metró építési területéről is lőhettek az orvlövészek, mivel az árkádok mögé nem csapódhattak volna fönről a golyók. Sz. I. határőr így emlékezik: „A Kossuth Lajos téren a félbehagyott földalattinál egy fegyveres csoport fészkelte be magát, tűz alatt tartotta a Parlamentet, s az Akadémia utcát is.” Sólyom-Zele, i. m. 105. o.
- 30 Callmeyer Ferenc, ÉS, 1988. XI. 18. és személyes elbeszélése.
- 31 Gosztonyi Péter, i. m. 45.o.
- 32 Tardos Márton közgazdász személyes elbeszélése és „Vitam et sanguinem”. Új Hungária, 1957. VI. 7.
- 33 Dr. Sallai Kornélia fogorvos, ÉS, 1988. XI. 18.
- 34 Fehér Könyv, III. kötet. A parlamenti őrség jelentése, 118. o. Kertész Ákos: Fölemelő pillanat. ÉS, 1984. III. 16. Rigó Gyula, Új Tükör, I. 19. Dr. Polonyi Károly személyes elbeszélése.
- 35 Krauszider Emil személyes elbeszélése.
- 36 N. N., Hitel, 1989. 5. sz.
- 37 Kenyeres János személyes elbeszélése és gépelt kézírata.

38 Hollósy János testnevelő tanár riportja Juhász László mikrofonja előtt. In: A szabadság kapujában. Giromagny, 1986. 114. o.

39 Uo.

40 Dr. Polonyi Károly személyes elbeszélése.

41 Rigó Gyula, Új Tükör, 1989. I. 19. N. N. Hitel, 1989. 5. sz. Palásti Pál személyes elbeszélése. Ő az Akadémia utcai pártház épületében teljesített szolgálatot. Elmondása szerint az Akadémia utca végén lévő két szovjet tankból tüzelni kezdtek, amikor a tömeg feléjük való menekülését támadási

szándékként vették. Mérai Tibor, i. m. 196. o. Bill Lomax. Magyarország 1956 -ban. Párizs, 1982. 115. o. Ezen alapszanak azok a tévedések, melyek az ENSZ különbizottsági jelentéseiben is megtalálhatók, miszerint a szovjet csapatok támadták meg a tüntetőket.

42 Vitam et Sanguinem, i. m.

43 Dr. Simonyi Klára, Dr. Papp Zoltán, Friegauf Ágostonné személyes elbeszélése.

44 Kenyeres János személyes elbeszélése.

45 Hajnádgy György személyes elbeszélése. Palásti Pál X. 25-én este a Kossuth téren a növendékeivel szolgálatot teljesített. Ekkor még a tér tele volt halottakkal.

46 Fehér Könyv, III. kötet.

47 Uo.

48 Kenyeres János személyes elbeszélése és gépelt kézírata. Fliegauf Ágostonné személyes elbeszélése. Medgyesi Sándor kézírata.

49 Tardos Márton személyes elbeszélése.

50 Természetesen a kádárista történetírók (Hollós Ervin-Lajtai Vera, Berecz János, Molnár János, Lovas Márton) az ellenkezőjét állítják.

51 Geréb Sándor: Ki lőtt? (Magyarország, 1988. X. 14.) című cikke indította el, ehhez kapcsolódó cikkek: É S, 1988. XI. 4; 11; 18; XII. 1.

52 Szabó László: Miért kerekedtek felül a reakció erői? Ezt történt. Bp. 1981. 35. o.

53 ÉS, 1988. XI. 18.

54 L. a 38-as számú jegyzetet.

55 Dr. Sándor Medgyesi kézírata.

56 P. Á. gépelt kézírata a szerzőnél.

57 Hegedűs András, i. m. 297. o.

58 „Olvastam az Élet és Irodalom 1988. november 4-i számában Kik lóhettek? - címmel megjelent írását. Az Országház előtti téren összegyűltekre tüzelő ávéhás csoport parancsnoka T...-T... Gy... ávós tiszt volt. Ez a tömeggyilkos korábban Gerő titkára volt, később a Magyar Nemzeti Bank budapesti központjához került vezető beosztásba, onnan ment nemrég nyugdíjba. Munkatársai előtt »eljárásukat« azzal indokolta, hogy parancsot kaptak, akadályozzák meg, hogy a tömeg benyomuljon a Parlamentbe. Tisztelettel Székesfehérvár, 1988. nov. 11. (aláírás:) Nagy Imre”

* A kézirat lezárásának ideje: 1989. augusztus.

Egy felkelő kálváriája

Beszélő, 1991. 18. sz.

Nemrég tartotta a Politikai Foglyok Országos Szövetsége (a Pofosz) 2. kongresszusát. Ugyanazok a problémák merültek fel, mint megalakulásakor: a kárpótlás és kártalanítás, az igazságtétel, a 301-es parcella gondozása. Hasonló célokért jött létre az '56-os Szövetség, a TIB '56-os tagozata is. Tevékenységük egyik legfőbb értelme, hogy olyan jogszabályokat, intézkedéseket harcoljanak ki, amelyek biztosítják a volt politikai elítéltek erkölcsi és anyagi rehabilitációját, de fontos feladatuk az is, hogy közvetlenül segítsenek a legnyomorúságosabb helyzetben lévő egykori szabadságharcosoknak és elítélteknek. Ezekhez képest minden más foglalatosság alibi csupán. Természetesen nem mindig könnyű meggyőződni afelől, hogy az illető' valóban jogosult-e a segítségre.

Az alábbi történet hőse, az 54 éves Vízi Imre minden kétséget kizáróan igazi szabadságharcos, s noha eredeti nevére kiállított Corvin-gárdista igazolvánnyal és nemzetőrségi igazolvánnyal rendelkezik (az előbbi valószínűleg egyedi dokumentum), szinte mindenütt rideg közömbösségbe ütközik. Pedig állandó küzdelemben leélt igen szomorú múlt áll mögötte. Az utóbbi néhány évet leszámítva, születésétől a Fejér megyei Kápolnásnyéken élt. A forradalom előtt vasutasként nehéz körülmények között dolgozott. Abból a korból kitörölhetetlen emlék maradt számára az a brutalitás, ami az ÁVH-irodában érte a békekölcsön bejegyeztetésének megtagadása miatt. A felkelés első napjától a legnagyobb fegyveres csoport kötelékében harcolt. November 6-án egy szovjet akna egyik lábát

letépte, és a szilánkok számos más helyen is a testébe hatoltak. Kórházba került. Még súlyos betegen, 1956 decemberében a pufajkások kivitték a kórteremből, és összeverték.

Padlóra küldve

Munkát „ellenforradalmi múltja” miatt nehezen kapott, s mindenütt diszkrimináció érte, bárki megalázhatta, kötekedhetett vele. A helyi rendőri szerveknek teljesen ki volt szolgáltatva, akik menetrendszerűen (6-16 hónapra, összesen 6 és fél évre) bebörtönözték, 2-3 havonként félholtra verték a rokkant embert. Feleségétől és gyermekeitől az ellene irányuló intrikák miatt kellett elválnia. Egzisztenciálisan is teljesen tönkretették: a számtalan rárótt bírság mellett előbb 1969-ben kölcsönpénzen megtermesztett dinnyéit érte vandál pusztítás, majd egészen a közelmúltban, 1989-ben szintén súlyos kölcsönökből létrehozott baromfitelepét mérgezett táppal semmisítették meg (amely utóbbi esetben persze nem kell belügyes provokációt feltételeznünk).

A volt corvinista, a minimális jövedelemmel rendelkező, többgyermekes családapa, aki állandó fájdalmakkal küszködik, érthető bizakodással nézett a jövőbe. Joggal számíthatott arra, hogy hamarosan elkészítik a múltját, végre anyagi és erkölcsi támogatásban részesítik. Elmondása szerint először - 1989-ben - a Pofoszhoz járogatott, ahol bemutatta a szabadságharcos igazolványait. Az otlévők több Corvin közti harcos mai fényképét mutatták meg neki. Közölte, hogy a 34 évvel megöregedett arcok közül nem ismer fel senkit, de nem is hiszi, hogy ez egyáltalán lehetséges. Ezután csupán pártoló tagsági könyvet állítottak ki számára. Csendes, szerény természete nem bizonyult elégségesnek dokumentumai érvényesítésére. Vizi megítélése szerint ügyét a Pofosz-vezetők nem vették

komolyan, mindig akadt fontosabb intéznivalójuk, vagy gyűléseztek.

Szövetségi labdajáték

Nem járt szerencsésebben az '56-os Szövetségben sem. Hornyák Tiborék különösebb érdeklődés nélkül felvették az adatait, lefénymásolták iratait, és megnyugtatták, hogy értesítik, mit intéztek. Ennyi volt a kapcsolata velük. Hornyák azt mondta nekem, hogy Vizit egyből a Pofoszhoz küldte, a teljes ügyintézészt rájuk bízta.

Az volt Vizi Imre benyomása, hogy túl sok energiát emészt fel a szervezetek egymással szembeni torzsalkodása, gyűlölködése. Több helyen kétségbe vonták a szabadságharcos múltjára vonatkozó dokumentumainak hitelességét, mondván, hogy ezek a papírok lopottak is lehetnek, tehát nem bizonyítékok. (Itt meg kell jegyezni, hogy az igazolásokban valóban van némi pontatlanság: Vizi Imre helyett Vízim Imre névre van kiállítva. Ezt többen kifogásolták a szervezetek vezetői közül. A születési hely és az anyja neve viszont megegyezik, így nehezen érthető ez a rosszhiszeműség. Ilyesfajta elírások még nyugodalmasabb időkben is gyakran előfordulnak.) Természetesen bizonyos mértékű gyanakvás helyeselhető. De miért nem győződtek meg a tényállásról a helyszínen, Kápolnásnyéken?

Biztos lábakon?

Később a Pofoszban arra biztatták, hogy szerezzen még bizonyítékokat a múltjáról, s ígéretet tettek múltábanak kifizetésére, ha megcsináltatja. Másfél éves várakozás után végül Pongrácz Gergely közreműködésével, Für Lajos rendelkezése nyomán a katonai kórházban készült el a múltáb. A Corvin-köziek egykori parancsnoka, Pongrácz, akivel a '89. október 23-i ünnepségeken találkozott, nem ismerte fel, de

emlékezett a felkelők körében elterjedt nevére: „Vasutas.” Tízezer forintos támogatásban is részesítették. Minden dokumentumot (börtöni és kórházi iratokat) saját magának kellett kijárnia. Az ügyintézés körülbelül egy évig tartott, anyagi megterhelést is jelentett, mivel taxit kellett rendszeresen igénybe vennie, ezenfelül a fénymásolatok is meglepően költségesek voltak. Az erre irányuló érdeklődésemre a Pofosz-iroda azt válaszolta, hogy ők kevésbé eredményesen tudják elintézni az efféle utánjárásokat, és különben is mindenki önállóan végzi a dokumentumainak felkutatását, mivel a szövetség nem rendelkezik ehhez elegendő anyagi forrással. Egyedül a TIB '56-os szekciójánál talált megfelelő fogadtatásra. Fenyőfalvi Antal a szervezet képviselőjében szerzett a polgármesteri hivatalnál húszezer forintos támogatást tüzelőanyagra.

Mindeközben ugyanazokat a rendőröket, hivatalnokokat látta régi posztjukon, akik annak idején gumibotozták, meggyötörték. Postai küldeményei még ma is gyakran eltűnnek. Szerinte nem történt rendszerváltás, csak hatalomváltás. Csalódottságában meglehetősen támadó hangú levelet írt a miniszterelnöknek és a köztársasági elnöknek.

Most már lemondott arról, hogy igazságának érvényét szerezzen, s inkább otthon marad. Egészségi állapotának javulásában bízik, hogy ismét elkezdhessen dolgozni.

P. S. Most került a kezembe egy 1990. decemberi igazolás Vizi Imre volt munkahelyéről, a MÁV-tól, ahonnan elbocsátották. A MÁV igazgatója már négy hónapja elismerte a törvényteleniséget. „A felülvizsgálat eredményeképpen megállapítottam, hogy az ön által sérelmezett intézkedés kétséget kizáróan politikai okra volt visszavezethető. Ma már egyértelmű, hogy az ilyen intézkedéseket jogsértőnek kell minősíteni.”

Nem volt sortűz!

Új Magyarország, 1992. 05. 02.

Az Új Magyarország 1992. április 21-i számában közli Horváth Lajos történész három tételes megemlékezését az október 24-i HM-nél lezajlott sortűzről, amit saját szemével látott, s szenvedő alanya volt. Írását történeti dokumentumnak, forrásnak szánja, mely éppen ezért nem tartalmazza azokat a tényeket, elemzéseket és vélekedéseket, amelyek később jutottak tudomására.

Hogy Horváth Lajos miért csak most közölte „dokumentumát”, az maradjon az ő titka. Mindenesetre dr. Bruzsa Mihály „leleplezése” előtt soha nem került szóba az állított HM előtti, 24-i sortűz, pedig erre bőséges lehetőség nyílt volna, hovatovább több mint három éve. A szerző ezt a megkésettiséget a rendszerváltás óta mindjobban aktivizálódó neobátrakra (a megjelölést Seres László újságírótól vettem kölcsön), jellemző éles hangnemmél igyekszik kompenzálni - történésztől meglepően furcsa módon. (Egyébként nem használtam olyan kifejezéseket, amit Horváth Lajos nekem tulajdonít.)

Az 1992. március 2-i Bruzsa-cikk óta eltelt idő még inkább igazolni látszik, hogy nem volt 1956. október 24-én a HM előtti sortűz. Kezembe került egy dr. Szoborné Bernáth Mária, Bp., Stollár Béla u. 4. szám alatti lakostól származó „dokumentum”, ami sokkal hitelesebbnek tűnik Horváth Lajosénál.

„...1956-ban 21 éves egyetemi hallgató voltam... A Stollár Béla utcában laktunk a Balassi utca sarkán, a HM háta mögött. Határozottan állítom, hogy október 24-én lövöldözés a környéken nem volt... Október 24-én

(1956-ban) a Dunára, tehát erre az igen fiatal parkra néző ablakomból arra lettem figyelmes, hogy szovjet gépfegyverek és ágyúk foglalnak el löállást a park Duna felőli hosszában, és hogy e tevékenységüknek néhány fiatal facsemete is áldozatul esik. Hosszasan néztem, néztük, ahogy a szovjet katonák e park és a mellette levő üres telek (a Markó utca által határolt) teljes hosszában kényelmesen elhelyezkedtek. Amennyiben a hátuk mögött fegyverropogást észleltünk volna bármikor a nap folyamán, nyilván nem töltünk el annyi időt szemben a szovjet lövegekkel az ablakban ill. az erkélyen... Anyám, dr. Pártos Alice naplói, amelyben naponta rögzítette a legfontosabb eseményeket, rendelkezésemre állnak. Ezt olvasom október 24-ről: „...tankok a városban többfelé, hírharcokról”. Elképzelhető-e, hogy ha sortűz van tőlünk száz, kétszáz méterre, a HM körül és embereket mészárolnak le, az akkor éppen hét felnőtt tagból álló - szerte járó - családomból ezt ne tudja meg senki? Képtelenség!

Dr. Szoborné Bernáth Márián kívül Tóth József, aki Horváth Pállal ekkor az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott - irodaszobájuk ablaka a HM felé nézett - Radnóti Sándor kritikus, aki a Néphadsereg téri otthonában tartózkodott, és mások határozottan állítják, hogy nem volt 24- én a HM előtt sortűz!

Rajtuk kívül a szomszédos Markó utcában mentőszolgálatot teljesítő Papp Zoltán, Felkai Tamás és négy társuk egybehangzóan tagadják, hogy ilyen esemény ekkor megtörtént volna. A sortűz áldozatait Bruzsa 90 főben, az óvatosabb becslés (Kiss József) 15-25 főben jelöli meg, még ez utóbbi esetben is törvényszerűen legalább 30-40 személy maradt volna sebesültként a helyszínen. Éppúgy elképzelhetetlen az, hogy a mentőszolgálat ne hallotta volna a nehézfegyverek ropogását, mint az, hogy a tragédiáról ne értesült volna.

Sem ellenforradalmár, sem áruló nem volt Iván Kovács László (1930-1957)

Népszabadság, 1993. 05. 26.

Az eddigi források mindmáig rendkívül ellentmondásos képet adnak Iván Kovács Lászlóról, a Corvin közti fegyveres csoport egyik parancsnokáról. A kádárista történetírás „ellenforradalmárként” aposztrofálta, míg a volt fegyvertársa, Pongrátz Gergely szerint Iván Kovács egy kicsinyes, jelentéktelen, becsvágyó figura volt és végül árulóvá vált (Pongrátz Gergely: Corvin köz - 1956. Chicago-Budapest, 1982-1992. 27., 109., 131-132., 214., 217., 220 o.), sőt Pongrátz későbbi állítása szerint Iván Kovács a lefegyverzett felkelőtársait október 29-én a szovjetek kezére akarta játszani és ezt ő akadályozta meg (Pongrátz Gergely: Pizkos lencse a mikroszkópon. *Népszabadság*, 1992. X. 16.). A nemrég bemutatott, Corvinközi felkelőkről készült filmben. (Mindent a hazáért I—III. Rendező: Ordódy György) – bár nem ilyen mértékben – szintén kedvezőtlen színben tünteti fel Iván Kovács személyét.

Ha azonban utánajárunk a dokumentumoknak, meggyőződhetünk róla: Iván Kovács László sem reakciós ellenforradalmár nem volt, sem hazaáruló, hanem bátor forradalmár és igaz demokrata, ahogy ma mondanánk.

Édesapja hivatásos törzsőrmesterként szolgált a horthysta hadseregben. Emiatt a kommunista hatalomátvétel után megvonták tőle a nyugdíjat és a négygyermekes család nyomorgóit. Iván Kovács Lászlót származása és az, hogy 1944-ben német nyelvterületen tartózkodott, hátrányos helyzetbe juttatta: egyetemre

nem vették fel és elhelyezkedési lehetőségeit is erősen korlátozták. Mivel eredményes sportoló volt, körülményei 1953-tól jelentősen javultak: munkahelyein labdarúgóként kedvezményekben részesült (Iván Kovács kihallgatásáról készült jegyzőkönyv [a továbbiakban: jkv.] 1957. IV. 23. Belügyminisztérium Történelmi Irattára [a továbbiakban: BMT] V-145626.).

1957-ben, amikor letartóztatták, akkor sem tagadta averzióit a kommunista diktatúrával szemben. Nyomozói előtt is szóvá tette a rendszer bűneit: a demokrácia, a szabadság hiányát, a bürokratikus pártállamiságot, a szovjet minták szolgálai utánzását. A jugoszláv független modellt - mint akkoriban sokan - lényegesen kedvezőbbnek tartotta, de még kedvezőbbnek a többpártrendszert (Iván Kovács jkv. 1957. IV. 1., BMT. V-145626.). 1956. október 23-án ott volt a tüntető tömegben a Bem téren, a Kossuth téren, a Sztálin-szobor ledöntésekor. Mikor az utcán már halottak is voltak, egy egyetemista küldöttség tagjaként ő is tiltakozott a Rádió épületében az ÁVH-sok fegyveres fellépése ellen. Az éjszaka részt vett a Rádió ostromában. 24-én este került a Corvin közbe és csatlakozott a felkelőkhöz. A harcok alatt nemcsak a bátorsága mutatkozott meg, hanem a megfontoltsága, józansága is. Társai egyre inkább tőle kértek tanácsot, 26-tól már gyakorlatilag parancsnoknak tekintették.

A fegyverszüneti tárgyalások időszakában (28-29-én) azonban nézetkülönbségek jelentkeztek a csoport hangadói között. Iván Kovács a katonai és politikai vezetőkkel (köztük Nagy Imrével) kötött megállapodások szellemében járt volna el. Eszerint a forradalmárok a szovjet csapatok távozása után a magyar hadsereg kezébe leteszik a fegyvert – illetőleg együttesen biztosítják a rendfenntartást -, az ÁVH-t feloszlatják és garantálják az általános amnesztiát.

Pongrátz Gergely és támogatói viszont árulást gyanítottak a fegyverletételi tárgyalások mögött.

Később fokozódtak az ellentétek. Iván Kovács a Kilián laktanya parancsnokának, Maléter Pál ezredes hívének mutatkozott, tisztességes és képzett katonának tartotta, aki a legalkalmasabb a honvédség vezetésére. Ellenlábasai azonban - akik Iván Kovácsnál később csatlakoztak a Corvin közti felkelőkhöz - a forradalom első napjaiban lezajlott Kilián-Corvin villongások háttérében Maléter ügynöki tevékenységét „fedezték fel” és ezt terjesztették. Ők Márton ezredest, a Zrínyi Katonai Akadémia parancsnokát látták volna legszívesebben a katonai vezetés élén.

November elsején az Iván Kováccsal szemben álló csoportosulás szűk körű villámértekezletet hívott össze, és azzal az indoklással, hogy kimerült, nem eléggé erélyes, elmozdították vezetői szerepköréből és Pongrátz Gergelyt nevezték ki parancsnoknak. Az értekezleten Pongrátzék táborának katonai támogatói is jelen voltak, sőt fontos szerepet is játszottak: Márton András, Solymosi János alezredes, a piliscsabai ezred parancsnoka és Popovics Ernő, a politikai helyettese. Több mint valószínű, hogy a parancsnokváltást Iván Kovács általános népszerűsége miatt szervezték meg így.

Mivel ezután Iván Kovácsot beválasztották a Nemzetőrség Operatív Bizottságába, a Corvinban sem vesztette el teljesen korábbi pozícióját. Befolyását többek között a foglyul ejtett gyanús személyek megmentésére is felhasználta, és ez kockázatos volt, ugyanis a Corvinban ekkor már uralkodóvá vált a bizalmatlanság. A felfokozott indulatok a legkülönbözőbb veszélyeket idézték elő; egyszer például valaki a foglyokkal kapcsolatos vita közben kézigránáttal hadonászva fenyegetőzött, hogy felrobbantja a helyiséget (Nb. 002/1957/4. Tárgyalási

jkv. 1957. VIII. 22. Pest Megyei Levéltár a továbbiakban: lásd PML). (Egyébként - híresztelésekkel ellentétben – a foglyoknak csak egy része volt ÁVH-s.)

November 4-e - akár csak az ország történetében - Iván Kovács László személyes sorsában is tragikus fordulópont volt. A szovjet támadások közepette néhány felkelő le akart tartóztatni egy 16 éves lányt, mivel állítólag rendőrök és ÁVH-sok címei voltak nála. Iván Kovács ezt határozott fellépésével megakadályozta. Hamarosan azonban árulással vádolva falhoz állították és vallatni kezdték Iván Kovácsot. Mikor ő meglátta Pongrátz Gergelyt, megkérdezte tőle, hogy elhiszi-e az elhangzott vádaskodásokat. Pongrátz azt válaszolta, hogy Iván Kovács már régóta össze köttetésben állt a szovjet parancsnoksággal, és nem véletlenül kapta éppen a Corvin parancsnoki szobája az első lövedékeket. Ezenkívül, állította Pongrátz, állandóan védi az ÁVH-sokat (mint legutóbb azt a lányt is), s ez is az árulását bizonyítja. Azonnal agyon kellene löni, de egyelőre átkísérik a Kilián laktanyába és majd később kivizsgálják az ügyét (Nb. 002/1957 Iván Kovács jkv. 1957. III. 12., III. 14., V. 28. Iván Kovács önvallomása III. 16-18., Horváth Zsuzsa önvallomása III. 17. és a tárgyalási jkv.-ek. PML., BMT.).

Ezt a parancsot végül megghiúsította egy váratlan géppisztolytűz. A foglyul ejtett

Iván Kovács egyik fegyveres kísérője összeesett, a másik elmenekült.

Korábbi harcostársai ettől kezdődően veszélyessé váltak Iván Kovács számára: a Corvin-parancsnokság kihirdette rá, mint árulóra a halálos ítéletet és ez állandó nyugtalanságban tartotta. Nehéz lenne megmondani, mi volt kínzóbb számára: az orgyilkosságtól való félelem (ami miatt két pisztolyt állandóan készenlétben tartott, kitéve magát a hatóságok részéről fenyegető veszélynek) vagy a vád maró igazságtalansága.

Ugyanezekből az okokból vetette el az ország elhagyásának gondolatát is: külhonban még inkább kiszolgáltatott helyzetben érezte volna magát, és mindenképpen meg akarta mutatni, hogy ő nem áruló. Az ország sorsa egyébként is aggasztotta, de a bizonyítási kényszere irreális célkitűzésekre sarkallta. A Kádár-rendszerrel szembeni harc első lépéseként Maléter kiszabadítását vette tervbe, ehhez fegyvereket kezdett gyűjteni, majd röplapokat készített és terjesztett. 1957. február 23-án egy illegális párt szervezését indította meg.

Az általa megfogalmazott követelések azt bizonyítják, hogy állásfoglalása - függetlenül a körülményektől – semmit sem változott a forradalom óta: „Követeljük: 1. A statárium azonnal beszüntetését. 2. A bebörtönzött szabadságharcosok és vezetőik azonnal szabadlábra helyezését. 3. A karhatalmi századok március 31-ig történő felosztatását. A rend biztosítását ideiglenesen a néphez hű fegyveres polgárőrök tartásuk fent, amíg Maléter Pál honv.min. nemzetőrsége megalakul. 4. A Kádár-kormányának május elsejével történő lemondását. 5. Az ország ideiglenes vezetését május elsején, a szabad választások befejezéséig Nagy Imre és kormánya vegye át és jelentse be Magyarország függetlenségét. 6. A szovjet csapatoknak május 31-ig történő fokozatos kivonását hazánk területéről. 7. Nagy Imre és kormánya szabad választásokat 1957. június 1.- július 31-ig köteles megtartani, valamennyi induló párt részvételével.” („Hazádnak rendületlenül légy híve ó magyar!” 3. szám. 002/1957. PML., BMT.)

A megtorlások megakadályozására is akciókat tervezett: „Iván Kovács mondta, hogy igazságtalan ítéleteket hoznak” - vallotta Vén István, perének másodrendű vádlottja. - „Röplapokat kell küldeni a bíróságra és az ügyészségekre, s az ott dolgozó

személyeket ebben kellene figyelmeztetni cselekedetük súlyosságára. Én erre azt mondtam, hogy nem ártana.” (002/1957/3. Tárgyalási jkv. 1957. VIII. 16.)

Ezek az elgondolások ma meglepően naivnak tűnnek, hiszen aligha kecsgették sikerrel.

1957. március 12-én tartották a „népi demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezéséért”. Az eljárás dokumentumaiból bizonyítható, leginkább az bántotta, hogy az általa kezdeményezett szervezkedésben részt vevőket is meghurcolták. Azonban corvinista tevékenysége nagyobb súllyal esett latba.

A népbíróság mind az első, mind a másodfokon halálra ítélte. Az ítéletet 1957. december 30-án végrehajtották.

Göndör, Bütyök, Cigány és a többiek

Beszélő, 1994. 42. sz.

Az 1956-os forradalom leghevesebb harcai a VIII—IX. kerületben, főként a Nagykörút és az Üllői út környékén zajlottak, ahol a legismertebb felkelőcsoportok: a Corvin köziek, a Práter, a Tűzoltó és a Tompa utcaiak, a Kilián laktanyabeliek tevékenykedtek. Mellettük az úgynevezett Göndör-csoport is nagymértékben kivette a részét a fegyveres ellenállásból.

E csoportról jóval kevesebbet tudunk, mint az imént felsoroltakról, nem szerepeltek a forradalom alatt keletkezett cikkekben, röpcédulákban, rádióközlésekben. Pedig népes, jó harcértékű egység volt, és valószínűleg a legszervezettebben működött az önkéntes alapon rekrutálódott csoportok közül. Megalakítóját és parancsnokát ifj. Wágner Istvánnak hívták, de ezt a forradalom alatt senki sem tudta. Húszéves volt, géplakatos. A személyét érintő kérdésekre csak annyit válaszolt, hogy nevezze csak Göndörnek (külleméhez híven), és érjék be ennyivel; őt sem érdekli, ki honnan jött, aki harcolni akar a szabadságért, csatlakozhat a csoportjához. Göndör munkáscsaládból származott, korán elkerült (egy ismerője szerint megszökött) a szüleitől. 1953-ban, miután kitanult, harmadmagával illegálisan Jugoszláviába akart menni, azonban elfogták őket, és Wágnert kétévi börtönbüntetésre ítélték. A forradalom előtt is körözték, valószínűleg egy újabb „disszidálási” kísérlete miatt. Már a forradalom első napjaiban, október 24-25-én megalakította fegyveres csoportját. A ferencvárosi Berzenczey utca 13. sz. alatt lévő

munkásszállást választotta ki bázishelynek. Nemcsak a fegyveres ellenállást, hanem a rend fenntartását is feladatának tartotta, és megszervezte a környéken (így a Tűzoltó utcai garázs előtt is) az őrszolgálatot. Voltaképpen a Berzenczey utcai felkelők egy részéből és néhány szervezetlenül harcoló fegyveresből alakult meg valamivel később az Angyal István vezette Tűzoltó utcai csoport.

Göndör — más felkelőparancsnokokkal együtt — részt vet október 29-30-án a politikusokkal és a katonákkal folytatott fegyverszüneti tárgyalásokon, majd csoportjával csatlakozott a nemzetőrséghez, sőt egy embere, a sorkatona Székely Béla - Bütyök - bekerült a 31-én alakult Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba is. A létszám egyre növekedett, többnyire fiatal munkások Wágner István, „Göndör” Onestyák László, „Cigány” Zódor János vagy szakmunkástanulók jöttek, de később jelentkeztek tisztis iskolások is. Mivel bázishelyük mind szűkébbnek bizonyult, október 31.-november 1-jén átköltöztek a közeli Ferenc tér 15.-be, ahol egy női rendőrszállás volt. Előzőleg Kopácsi Sándor, Budapest rendőrkapitánya küldött ide 6-8 rendőrt Kalusi Sámuel tartalékos honvéd főhadnagy parancsnoksága alatt, hogy szervezzék meg az új karhatalmat a kerületben. A Páva utcai rendőrkapitányságot ugyanis október 25-én spontán módon összeverődött felkelők ostrommal elfoglalták, és feldúlták. Göndörék átmentek, igazoltatták a jövevény rendőröket, majd megállapodtak Kalusival, hogy a két egységet összevonják, a parancsnok Wágner, a parancsnokhelyettes pedig Kalusi lesz. Csakhogy ez nem tetszett az odaküldött rendőröknek, így ők odébbálltak.

A Ferenc téren immár — a nőekkel együtt — 80-100 nemzetőr tanyázott. Göndör három szakaszra osztotta a csoportot, és a szakaszparancsnokokat az addig nyújtott teljesítmények alapján nevezte ki. így

lépett elő Cigány, polgári nevén Onestyák László és Bekötöttfejű Cigány, azaz Falusi János (a harmadik szakaszparancsnok személyét illetően megoszlanak a források); helyetteseik közül csak Talsand József (Sváb) személyében lehetünk biztosak. A fegyverszünet alatt a szakaszok felváltva teljesítettek őrszolgálatot, hogy a környéken megakadályozzák a fosztogatást, és biztosítsák a lakosság számára az ellátást, Bejelentések alapján több ÁVH-st foglyul ejtettek. Őket a Ferenc téri rendőrszálláson őrizték, bízva abban, hogy - mint ez általános elgondolás is volt - ügyüket később törvényes keretek között kivizsgálják.

A katonás szervezettség, fegyelem megmutatkozott már a fegyverszünet előtti harcokban is. Egyikük vallomása szerint ebben az időben négy részlegre osztották a csoportot: az elsőnek az volt a feladata, hogy a szovjet páncélosokra kézigránátot vagy „Molotov-koktél” dobjon, a második gyújtólövedéket lőtt ki, a harmadik az égő páncélosokból menekülő szovjet katonákkal vette fel a harcot, a negyedik részleg pedig leszerelte az elhagyott járművek fegyvereit. De Göndör inkább csak a harcokban és a nemzetőri feladatokban követelte meg a fegyelmet, a szálláshelyen alkoholfogyasztás is előfordult, és többen a felkelők közül intim kapcsolatba kerültek a szálláson lévő rendőrökkel. Voltak, akik bejelentés nélkül jártak ki az épületből. Az ilyen „kihágások” miatt Kalusi parancsnokhelyettestől kaptak fejmosást, aki egyébként nem vett részt fegyveres akciókban, hanem a ruha- és élelemellátást intézte, és nyilvántartást vezetett a csoport tagjairól, a kiadott fegyverekről. E listát november 4-5. körül megsemmisítették. Egy kisebb lista azonban a forradalom megtorlóinak kezére került. Onestyák László zsebéből ugyanis, amikor a forradalom alatt egy ÁVH-st lakásán igazoltatott, kiesett a notesze (a nemzetőr-

igazolványával együtt), és abban fel volt jegyezve szakasza 12-14 tagjának a neve.

A november 4-i szovjet agresszió előtti éjjel éppen folyt az italozás, de Göndör hajnali riadójára kiürítették a szálláshelyet, és tüzelőállást foglaltak el a környék épületeiben. A szovjet páncélosokban komoly károkat okozva november 7—8-ig folytatták az ellenállást. Ezután a csoport tagjai közül többen emigráltak, közöttük Bütyök, Bekötöttfejű Cigány és maga Göndör is, akiről mindössze annyit tudunk, hogy 1985 decemberében elhunyt. Nemigen lehet olvasni róla 1956 történeti irodalmában.

A Berzenczey utcai-Ferenc téri felkelők másik része büntetőeljárás alá került, miután 1957 március-áprilistól megkezdték a letartóztatásukat. Legtöbbjüket a 16 vádlottat felvonultató „Onestyák László és társai” perben ítélték el. Az I. rendű vádlottat, Onestyák Lászlót 1958. XI. 22-én és a XIII. rendű Zódor Jánost (aki a rádió ostromától kezdve vett részt a harcokban) 1958. X. 24-én kivégezték Halász Pál népbírói tanácsa, illetve Vágó Tibor legfelsőbb bírósági tanácsa ítélete nyomán. Cserépy Gyula, aki a felkelőcsoportban november 4-én szakaszparancsnokká lépett elő, és akit életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, egészen 1970-ig börtönben ült.

Talsand József 20, Kalusi Sámuel 15, Blaskovics Pál (géppuskával harcolt) 12, Muzsinszki Mihály 10 évet kapott, ők azonban az 1963-as amnesztiával szabadultak. A többiekre 10 évnél rövidebb ideig tartó börtönbüntetést szabtak ki. A XVI. rendű vádlott, Kovács Éva különös balszerencsével, ritka hasonlóság miatt, azaz „ártatlanul” vált az eljárás szenvedő alanyává. A rá mért 3 év börtönbüntetésből másfél évet töltött le. A „Magyar Népköztársaság államrendjének megdöntésére irányuló szervezkedés” és hasonló „tényállások” kétségkívül rejtettek magukban

konceptiós elemeket; 1956 előtt kreált pereket rendeztek, a forradalom után az esetek minősítésének eszközével álltak bosszút azon és úgy, akin és ahogy akartak. Azonban ismereteink szerint Kovács Éváé az egyetlen példa arra, hogy a megtorlás során valakit teljesen ok nélkül ítéltek el.

Egy hithű forradalmár Angyal István

Rubicon, 1995. 8. sz.

Angyal István 1928. október 14-én született a Békés megyei Magyarbánhegyesen egy kisiparos-kereskedő család harmadik gyermekeként. Négy polgári osztályt végzett, de tanulmányait zsidó származása miatt nem folytathatta. 1944-ben a nácik Auschwitzba hurcolták édesanyjával és az egyik nővérével együtt, akik a táborban meghaltak. (Nővérét szökési kísérlet miatt az egész tábor szeme láttára akasztották fel.) Hazatérése után a kommunista eszmék híve lett, bár soha nem lépett be a pártba. A Horthy-rendszer igazságtalanságai, a fasizmus szörnyűségei hozzájárultak ahhoz – mint sok különböző társadalmi réteghez tartozó kortársánál –, hogy lelkes támogatója lett az új, világmegváltó ideológiának, amely humanisztikus elveket, a nemzeti és faji megkülönböztetés, az osztályelnyomás megszüntetését hirdette. Leérettségizett, majd 1947-ben felvételt nyert a bölcsészkarra (magyar-történelem szakra), de 1949-ben a Lukács-vita kapcsán eltávolították onnan, mivel több felszólalásában szolidaritást vállalt a megtámadott filozófussal.

Kiábrándulás a rendszerből

Egyetemi tanulmányainak kényszerű megszakítása után először a Budapesti Építőipari Lakatos Vállalatnál dolgozott, majd 1951-ben Dunapentelére került, ahol vasbetonszerelő szakmát tanult, és a Sztálin Vasmű építésénél végzett munkájáért két sztahanovista címet és elismerő okleveleket kapott. Nagy Imre 1953-tól kezdődő miniszterelnöksége idején csökkentették a

nehézipari beruházásokat, s ezért sok dolgozót – köztük Angyalt is – „racionalizáltak”. Ezután a Közlekedési Építő Vállalat különböző alvállalatainál dolgozott, 1955-től a forradalom kitöréséig már építésvezetőként. A kialakuló sztálinista rendszerből fokozatosan kiábrándult. Látta, hogyan alakul ki egy új kiváltságos réteg, melynek tagjai szocialista elveket hangoztatva mindennél jobban ragaszkodnak bársonyszékeikhez, lefüggönyözött autóikhoz, külön boltjaikhoz. Személyesen is tapasztalta, hogy a rendszer lehetetlenné teszi a demokrácia kibontakozását, hiszen minden kérdésben a vezetők határozzák meg az aktuálisan kötelező nézetet, és a legcsekélyebb kritikai megjegyzés is súlyos retorziót vált ki. Később számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a kialakult bürokrácia súlyos embertelenségektől sem riad vissza hatalma megtartása érdekében. Nem kerülte el a figyelmét a termelés terén hangoztatott dogmák hazugsága sem. Falun a beszolgáltatási rendszer, városban a bérpolitika óriási terhet rótt a dolgozókra, akik semmiképpen sem érezhették, hogy a föld, a gyárak, az üzemek az ő birtokukban vannak. Mindezen csalódások ellenére Angyal nem ábrándult ki a kommunizmus eszméjéből. A klasszikusok: Marx, Engels, Lenin tanai alapján haláláig bízott egy antietatista, alulról, demokratikusan szerveződő, igazságos társadalom létrejöttében. Az SZK XX. kongresszusa után, az olvadás időszakában, amikor számos addig ismeretlen tény napvilágra került, az értelmiség körében felerősödött a rendszerrel szembeni ellenállás. Angyal nézetei irodalmi esteken, színházakban, a Petőfi Kör gyűlésein, a barátaival (Gáli József, Eörsi István, Fejes Endre írók és Csongovai Per Olaf filmrendező) folytatott beszélgetések alatt formálódtak. Október 6-án részt vett Rajk és társai újratemetésén, amely izzó atmoszférájú demonstrációvá vált. Aznap este ott volt a József Attila Színházban Gáli

József Szabadsághegy című darabjának bemutatóján is, ahol a rebellis hangulat a darab politikai aktualitásának hatására csak fokozódott. Egy visszaemlékező szerint Angyal már október 23-a előtt megérezte a forradalom közeledtét. Október 23-án Esztergomban dolgozott, s ott hallotta, hogy az egyetemisták és a Petőfi Kör a lengyelországi demokratizálódással szimpatizáló felvonulást szervez. A fővárosba sietett, a Bem-szobornál csatlakozott a demonstrációhoz, majd a tüntető tömeggel a Parlament elé vonult. Gerő Ernő rádióbeszédét sztálinista puccskísérletnek vélte. Ezután barátaival a rádió épületéhez ment, mert képtelenségnek tartotta azt a hírt, hogy ott az ÁVH-sok a tüntetőkre lönek. Az épület ostroma alatt a sebesültek elszállításában és a lőszerak lerakodásában segédkezett. A rádió elfoglalását a haladó szellemű ifjúság győzelmeként értékelte, amellyel megteremtődtek az „igazi” szocializmus kialakításának feltételei. Október 25-én a belvárosban csatlakozott a Szovjetunió intervenciója ellen demonstráló tömeghez. Ez volt a „véres-zászlós” tüntetés. Csongovai Per Olaf segítségével (aki a legfőbb bajtársa lett a forradalomban) elérte, hogy a tömeg ne az Egyesült Államok követsége előtt hangoztassa követeléseit, hanem vonuljon a semleges Jugoszlávia követsége elé. A következő napokban forradalmi újságokat, röpcédulákat, verseket (Benjámín László: Elesettek, Zelk Zoltán: Feltámadás) terjesztett szerte a városban, és a Péterfy Sándor utcai kórházból – amely mindvégig a forradalmárok egyik bázisa volt – élelmiszert, kötszert szállított a felkelőknek, valamint a gyermekes családoknak. E tevékenységét a legsúlyosabb tűzharcok idején sem függesztette fel.

A felkelőparancsnok

Így került kapcsolatba a IX. kerületi Tűzoltó–Berzenczey utcai fegyveresekkel, és csatlakozott hozzájuk. Véleménye szerint kizárólag védelmi harcot vívtak, támadást nem kezdeményeztek. Mindvégig a békés kibontakozás mellett szállt síkra, s mivel a szovjetek nem tartották be az október 28-án kihirdetett fegyverszünetet, kapcsolatba lépett politikai és katonai vezetőkkel is. Október 29-én délelőtt a Honvédelmi Minisztériumban, majd a Parlamentben néhány társával a felkelők és a lakosság képviselőiben tárgyaltak Nagy Imrével és Janza Károly honvédelmi miniszterrel a fegyverszüneti feltételekről. Nagy Imre azonnali fegyverletételt követelt, a felkelők azonban kifejtették, hogy erre csak akkor hajlandóak, ha a szovjet csapatok kivonulnak a fővárosból. A tárgyaló felek végül abban állapodtak meg, hogy miután a szovjet egységeket kivonták Budapestről, a felkelők a magyar rendfenntartó csapatokat és az újrászerveződő rendőrséget támogatják. Ezen a napon Angyalék Kopácsi Sándorral, Budapest rendőrfőkapitányával és munkatársaival is tárgyaltak a rend fenntartásának és az új karhatalmi szervezet megalakításának lehetőségeiről. A Tűzoltó utca környékén lévő fegyveresek egyre inkább hallgattak Angyalra, majd elfogadták parancsnokuknak. Ő pedig bázishellyé alakította a Tűzoltó utca 36. számú épületben lévő garázst, ahol összefogta a szervezetlenül és fegyelmetlenül tevékenykedő felkelőket, s amikor megalakult a nemzetőrség, a fegyveres csoport legális keretek között működött. Október 30-án Angyal Kádár Jánossal, Münnich Ferencsel és más MDP-vezetőkkel tárgyalt a Parlamentben. Egyetértettek abban, hogy együttes erővel kell fellépni a szocializmus védelmében, a kapitalista és a sztálinista restaurációval szemben. (A fellelhető források szerint Angyal nem látott különbséget a kapitalizmus válfajai, például a Horthy-rendszer és az

angolszász demokrácia között.) Szó esett az aznapi Köztársaság téri lincselésről is, amely Angyal szerint ellenforradalmi tett volt, különösen hatásában, mivel sok kommunistát elfordított a forradalomtól. Angyalék a hasonló atrocitások megelőzésére felajánlották, hogy az Akadémia utcai pártház védelmére fegyveres őrséget állítanak. Kádár ígéretet tett arra, hogy a következő napon meglátogatja a fegyveres ifjúságot a Tűzoltó utcában és a Corvin közben. Erre azonban sem akkor, sem a későbbiekben nem került sor. Angyal a politikai vezetők közül leginkább Kádárban bízott. November 1-jéig többször felkereste, s azt szerette volna elérni, hogy a párt első titkára a Tűzoltó utcai fegyveresek élén vegye át a forradalom vezetését. A többi politikai vezetőt ilyen szerepre alkalmatlannak vélte, mivel szerinte megalkuvásaik, körülményeskedéseik miatt nem tudták követni az eseményeket. Kádárt viszont az MD feloszlatásáért tartotta hibásnak, úgy tudta, hogy ez a pártvezető egyéni döntése volt. A tűzszünet idején is fáradhatatlanul szervezett, intézkedett, noha a felkelés idején tüdőgyulladásban és hörghurutban szenvedett. Alig aludt, koffeintablettákat szedett. Tevékenysége legfőképp a forradalom tisztaságának megőrzésére, vagyis az önkényeskedések megakadályozására, a köz- és magántulajdon védelmére, a lakossági ellátás biztosítására és a béke megóvására irányult. A forradalom végleges győzelme esetére sem igényelt a maga számára semmilyen pozíciót. Az volt a szándéka, hogy ha a viszonyok konszolidálódnak, folytatja polgári foglalkozását. Még a részére felajánlott IX. kerületi nemzetőr-parancsnoki kinevezést sem fogadta el.

November 1-jén, a semlegesség bejelentésekor a Parlamentben tartózkodott. Ezt a lépést elhamarkodottnak tartotta, de még ennél is helytelenebbnek látta a többpártrendszer bevezetését. Emiatt azonnal szemrehányást tett Tildy Zoltán

államminiszternek. A pluralizmust – amellyel egyébként sem értett egyet – a forradalom idején a nemzeti összefogás elleni lépésnek tartotta. Mindezekért Nagy Imrét hibáztatta, akire már az október 29-ei egyoldalú fegyverletételi követelése miatt is neheztelt. A személyek megítélésében más esetekben is erősen szubjektív volt. A forradalom talán legveszélyesebb ellenségét Dudás Józsefben, a Forradalmi Nemzeti Bizottmány elnökében látta, akit egyértelműen fasisztának, ellenforradalmi kalandornak tartott. Maléter Pált a fegyverszünet utáni gyors érvényesülése miatt karrieristának vélte. A november 4-ei szovjet támadásra nem számított, pedig tudott a napok óta folyamatosan érkező szovjet csapatokról. Csoportjával november 8-áig harcolt a túlerővel szemben. A védelmi harc közben is folyamatosan gondoskodott a lakosság ellátásáról. Nem hitt a nyugati hatalmak vagy az ENSZ segítségével, de nem is kívánta a tőkés világ támogatását. A harc alatt szinte mindvégig reménykedett abban, hogy tárgyalni lehet a szovjetekkel, s emiatt többször is súlyos veszélybe került. Úgy vélte, hogy a szovjetek tévedésből vagy félreértésből lövik a felkelőket, akik az igazi szocializmus megvalósításáért küzdenek. November 7-én az októberi forradalom tiszteletére a Tűzoltó utca környékén a nemzeti lobogó mellé kitűzette a házakra a vörös zászlót is. A szovjeteket azonban természetesen nem hatotta meg ez a gesztus, talán még dühödtebben folytatták a harcot. Angyalnak be kellett látnia, hogy kilátástalan a további fegyveres ellenállás. Amikor megtudta, hogy a szovjetek név szerint keresik, elhagyta a környéket, mivel tartott egy újabb deportálástól.

Fegyvertelen ellenállás

November 8-ától a Péterfy Sándor utcai kórházban folytatta tevékenységét: röpiratok, felhívások szövegezését, sokszorosítását, terjesztését. Mindezt

elhúzódó betegsége ellenére hihetetlen energiával végezte. Többször próbált kapcsolatba lépni az új kormánnyal, főleg Kádár Jánossal, hogy számonkérje rajta korábbi megállapodásaik megszegését, és hogy jobb belátásra bírja. Röpcéduláiban a politikai vezetők közül leginkább őt tette felelőssé a kialakult tragikus helyzetért, a forradalom leveréséért: *„Az árulók között utolsó a sorban: Kádár János! Bűnei ezerszer nagyobbak, mint minden elődjének: nemzetirtás, hazaárulás, gyávaság! A halottak nevében, a magyar és orosz nép halottai nevében egyaránt vádoljuk és vonjuk felelősségre Őt és gazdáit...”*

A hatóságok figyelni kezdték, helyzete mind veszélyesebbé vált. Barátai emigrálásra próbálták rábeszélni – sikertelenül. *„Ez a hazám, itt a helyem. Élni is halni is”* – vallotta. *„Boldogító dolognak”* tartotta, hogy annak a *„népnek a fia”*, amely a *„világszabadság zászlóját viszi ma is, mint 1848-ban vitte”*. Másrészt rossz véleménnyel volt azokról, akik külföldön folytatták politikai tevékenységüket: *„Vagy ellenségévé [lettek] a népnek, vagy basáivá, bégeivé, ha hazatértek [...] Nem akarok a Rákosik és a Horthyk sorsára jutni”* – írta a börtönben. November 16-án reggel az új karhatalomhoz tartozó egységek razziát tartottak a kórházban, és az alagsorban kezdték összeszedni a fiatalokat. Amikor Angyal – aki ekkor a II. emeleten orvosi felügyelet mellett pihent – ezt meghallotta, társai szabadon bocsátását követelve lerohant. Erre őt is megmotozták, és a többiekkel együtt a Budapesti Rendőr-főkapitányságra vitték.

Fogság, halálos ítélet

Ezzel megkezdődött két évig tartó fogsága. Az első napokban még tartott benne a forradalmi hevület, nem veszítette el a győzelembe vetett hitét: egy röplapot, amelyet már rabságában írt, kidobott az ablakon egy

rendőrnek, abban a reményben, hogy az majd terjeszteni fogja. November végén és december elején írta meg önvallomásait, amelyek igen fontos kordokumentumok. (A november 25-én írt Saját kezű vallomását 1991-ben jelentette meg a Pesti Szalon Könyvkiadó. Az 1956 decemberében írt önvallomásai a Múltunk folyóirat 1995. decemberi számában lesznek olvashatók.) Ezekben az írásokban hitet tett a forradalom jogossága mellett: *„A termelőeszközök [...] hazánkban 1945-től, majd pedig az államosítástól kezdődően folyamatosan a munkásosztály és a parasztság egyetemes tulajdonába mentek át formailag, most pedig 1956-ban ténylegesen is birtokába vette azt forradalmi harccal.”* A szovjet beavatkozást a következőképpen ítélte meg: *„A szovjet tankok jogos nemzeti büszkeségünket, szocialista öntudatunkat, emberi egyenrangúságunkat sértik.”* Emelt fővel állt a nyomozók, majd a bíróság előtt. Meg sem kísérelte félrevezetni a hatóságokat, mivel úgy gondolta, hogy az igazság feltárása hasznára válik a forradalom utóéletének. A per háttéréről semmilyen adattal nem rendelkezőnk, csak feltételezhetjük: Kádár Jánosnak lehetett döntő szava abban, hogy mind a Tutsek-tanács (1958. április 17-én), mind a Cieslár-tanács (1958. november 27-én) halálos ítéletet hozott. Angyal nem kért kegyelmet. Védőjének kegyelmi kérvényét *„az elkövetett cselekmények, valamint a vádlott személyében rejlő kiemelkedő társadalmi veszélyességére, valamint arra figyelemmel, hogy bűnösségét az egész eljárás során nem ismerte el”* a kegyelmi tanács egyhangú határozattal elutasította. Az ítéletet 1958. december 1-jén végrehajtották.

Egy pesti srác

Magyar Hírlap, 1996. 12. 12.

A rendszerváltás idején ismerte meg a szélesebb közvélemény az 1956 utáni megtorlás tényét, méreteit. Legnagyobb felháborodást talán a 18. életévét betöltő Mansfeld Péter kivégzése váltotta ki. Valószínűleg emiatt is keletkezett személyével kapcsolatban számos legenda.

A levéltári forrásokból lényegében nyomon követhető Mansfeld 1956-58-as tevékenysége. A forradalom alatt tagja lett Szabó „bácsi” Széna téri csoportjának, és mint gépkocsis összekötő főleg a Széna tér és a Schmidt-kastély között teljesített szolgálatot, de ilyen minőségében járt többek között a II. kerületi pártházban, a Szabad Nép székházában is. November 7-éig, amíg a nagy szovjet túlerő szét nem szórta a budai felkelőket, nem hagyta el társait.

Először 1958 januárjában ítélték el, mert 1957-ben 22 gépkocsit „vett kölcsön”. Nagyon szeretett autót vezetni, de jogosítványa még nem lehetett. (Másik szenvedélye a nyúltenyésztés volt.) A nyomozás idején megszökött, majd három és fél hónapot töltött előzetes letartóztatásban.

Ekkor erősödött fel benne a rebellis szellem és a bosszúvágy Szabó „bácsiért” - akit még 1957 januárjában kivégeztek és letartóztatott sógoráért, Virág Jánosért, akit szintén a forradalom alatti tetteiért ítélték el. Szabadulása után barátait, későbbi vádlott-társait - Blaski Józsefet, Furka Lászlót, Bóna Rezsőt, Egei Attilát és Holecz Istvánt - bevonva ellenállócsoport szervezésébe kezdett. Közülük néhányan szintén részt vettek a felkelésben, és leverése után Mansfeld

kezdeményezésére több fegyvert és robbanóanyagot elrejtettek. A fegyverek egy részét Piros László volt belügyminiszter villájából szerezték. Az 1958. február 22-ei letartóztatásuk idején a társak közül csak Blaski töltötte be a 18. életévét.

A hatalom konszolidációját fegyverekkel és röpcédulagyártással akarták akadályozni. Ez utóbbtól elálltak, mert célravezetőbbnek tartották a rendőrök, munkásörök lefegyverzését. Lopott autókkal furikázva figyelték, hol kínálkozik erre alkalom (egy-egy autót az üzemanyag kiürüléséig használtak). Végül a Rózsadombon, az osztrák követség előtt szolgálatot teljesítő rendőr fegyverezték le, és elvették igazolványait. Fontolgatták a rendőr kivégzését is, de végül azzal a felkiáltással, hogy foglyuknak két gyermeke van, szabadon engedték. Ugyanilyen akciókat terveztek a következő napokban is, ám hiányzott a kedvező alkalom. A Marx térnél motoros rendőrök igazoltatni akarták őket, már-már löni készültek, de Mansfeldnek sikerült az üldözőket lerázni. Ekkor a nyomozók már keresték Mansfeldet a lakásán. Ezután egy volt cellatárs feleségéhez indultak, hogy „igazságot szolgáltatassanak”. Az asszony ugyanis „ellenforradalmi” fényképek gyűjtéséért feljelentette a férjét, hogy összeállhasson egy katonatiszttel. A többiek elfogadták Mansfeld véleményét: az ilyen emberrel végezni kell. A perirat szerint az is szóba került, hogy a nőt megerőszakolják. (Feltehetően ez a fogadkozás sem volt komolyabb, mint az, hogy a rendőrt lelövik.) Váratlanul azonban a volt cellatársat találták otthon.

A következő napon elfogták őket a rendőrök. Fogságának tizedik napján Mansfeld egy szeggel lyukat fűrt cellája falán, hogy beszélgethessen Blaskival, az I. rendű vádlottal. Néhány nappal később priccséről letört vassal akarta ki hallgatáskor a nyomozóját leütni, és annak fegyverével, igazolványával megszökni. Azonban

fényképészhez vitték, s bár sikerült a ruháját úgy letennie, ne hogy kiessen belőle a vasdarab, az egyik rendőr véletlenül beleütközött. (Ezért öt nap sötétzárka járt.)

A nyomozás során gyakran beszélt arról, hogy különböző helyeken fegyvereket rejtett el. Az egyik helyszínelés során felhasználta a kínálkozó alkalmat, kibogozta a csuklójára erősített szíjat, és a kb. négy méteres mélységbe ugrott. Valaki - valószínűleg a fényképész - azonban utánacapott, így elvesztette az egyensúlyát, és az ugrás következtében két helyen eltört a karja. A rendőrök lövöldözése és anyjának kiáltása ellenére elfutott egy rendelőhöz, ahol elsősegélyben részesítették, majd amikor kórházba került, elfogták.

Nem törekedett arra, hogy a bíróság szimpátiáját elnyerje. Valóban javíthatatlan „ellenforradalmár”-nak tűnhetett szemükben. Csak a végén, az ügyész vérgőzös beszédétől ijedt meg, és így már későn igyekezett menteni a menthetőt. Korántsem volt gáncs nélküli szabadsághős; homályos célokért nem mindig tiszta eszközöket felhasználó, meggondolatlan, vakmerőségig bátor „pesti srác” volt, akinek „átnevelhetőségében” nem bíztak a hatóságok. Ezért másfél éves siralomházi raboskodás után, a törvényességet és az emberiséget megcsúfolva, brutális módon meggyilkolták a 18 éves fiút.

Dudás József

Rubicon, 1997. 8. sz.

Az 1956-os forradalom mindmáig talán legvitatottabb személyisége Dudás József. Közeli ismerősei, hivei, munkatársai még a szuperlatívuszokkal sem fukarkodtak, az értelmiség nagy része és több forradalmi vezető viszont demagógnak, szélsőségesnek, zavaros fejű kalandornak, illetőleg ellenforradalmárnak, gátlástalan karrieristának, sőt nemritkán fasisztának minősítette. Ki volt hát ő, milyen szerepet játszott a forradalomban?

Dudás József 1912-ben egy marosvásárhelyi munkáscsaládban született. A Román Kommunista Párt tagjaként több ízben letartóztatták, 1934-39 között raboskodott is. 1940-ben Budapestre költözött és gépészmérnöki tanulmányokat folytatott, miközben részt vett az antifasiszta mozgalomban. Kapcsolatba lépett Rajk Lászlóval, Kállai Gyulával, Tildy Zoltánnal is. Részt vett az 1944. szeptember 22-ei moszkvai fegyverszüneti tárgyaláson. A Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság tagjává választották. Mivel a Demény-Weisshaus-frakcióhoz kapcsolódott, az MKP elutasította a felvételét. 1946-ban belépett az FKGP-ba. Többször internálták, 1951-ben a román államvédelem kérésére kiadták, hogy állítólagos besúgóí tevékenységét vizsgálják, de bizonyítékok hiányában 1954-ben visszaadták Magyarországnak. 1956-ig nem politizált. Ő október 23-án részt vett a tüntetéseken, de ezután napokig ki sem mozdult hűvösvölgyi lakásából, csak otthonában töprengett az eseményeken. 27-én ment be először a városba, s körülnézett a Széna téren és környékén. A Margit hídnál látta, hogy a tömeg

fenyegetően körülvette Veres Peter író-politikust, mivel többen felelőssé tettek a sztálinista rendszer bűneiért. Dudás mindenkit túlkiabálva Veres védelmére kelt, majd röviden beszélt saját múltjáról, kiemelve, hogy évekig politikai fogoly volt. Azután kifejtette, miként valósíthatók meg a forradalom céljai, azt hangsúlyozva, hogy a forradalmat a tétovázó kormány helyett egy olyan új irányító szervre kell bízni, amely a nép akaratát testesíti meg. Szónoklatával — amely a legkevésbé sem nélkülözte a „függetlenségi”, „demokratikus”, „nemzeti” jelszavakat és a heves gesztikulációt — osztatlan elismerést vívott ki magának. Az ujjongó tömeg a Széna térre kísérte, ahol nagyobb publikum előtt szónokolhatott. Mivel elsősorban politikai ambíciói voltak, még hivasra sem állt be a felkelők köze, de hangsúlyozta, hogy számít a támogatásukra. Másnap ugyancsak a Széna téren (ahol már híre ment, hogy a vezetésre alkalmas tegnapi szónok „újra fellép”) óriási tömeg előtt egy alaposan átgondolt beszédet tartott. Végül felszólította az ünneplő tömeget, hogy 29-re válasszon ki soraiból száz főt, akikből — és más jelöltekből - a II. kerületi tanács épületében „népfrontos” jelleggel meg is alakították a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt (MNFB), amelynek elnöke Dudás lett. Dudás erre a gyűlésre — amelynek fegyveres biztosítását ő maga szervezte meg, részint a Bem laktanya katonáiból, részint a Széna téri felkelőcsoportból — megírta 25 pontos programját. Ebben követelte a szovjetek azonnali kivonulását; ideiglenes kormány felállítását a szabadságharcosok vezetőiből, az MNEB tagjaiból és olyan, általa hitelesnek tartott politikusokból, mint Nagy Imre, Kádár János és a kispap Kovács Béla (mivel a 27-ei kormányalakítása után is több sztálinista politikus maradt a kabinetben); az ÁVH feloszlását, a felkelők részvételét a rend fenntartásában (hogy bárki ellen

felléphessenek a szabadság védelmében); továbbá diákszékhely és munkás-paraszt-katonák tanácsok létrehozását (tagjaikat az MNEB-be delegálnák és részt vennének az alkotmány kidolgozásában); sztrájkjogot, a szakszervezeti vezetők megválasztását; teljes lelkiismereti, vallás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot; többpárt-rendszert, szabad be- és kiutazást; Mindszenty bíboros szabadon bocsátását. Külpolitikai követelései között szerepelt a Varsói Szerződés felmondása, Magyarország osztrák mintájú semlegessége, valamint az, hogy a Biztonsági Tanács ismerje el az MNFB-t a forradalom csúcsszerveként és a szabadságharcosokat hadviselő félként, s küldjön anyagi, sőt szükség esetén katonai segítséget Magyarországnak. Bejelentette, hogy e tervezetet elküldik az ENSZ valamennyi tagállamának és a magyar politikai vezetőknek.

Közzétették az MNFB felhívását is: az országszerte működő forradalmi bizottságok, tanácsok november 1-jén a Sportcsarnokban kizárólag tiszta múltú delegáltakkal — akik sem a Horthy-rendszer „népellenes politikájában, sem a Rákosi-Gerő-klika uralma alatt nem álltak a szabadság és a haladás, a nép érdekeit elnyomók oldalán” — hozzanak létre egy központi szervet.

Ez ideig Dudás remekül kamatoztatta politikai tapasztalatait: érzékelte az osztályadalmi mértékű népmozgalmat, és a tömeget igen rövid idő alatt maga mögé állította, mert megjelenítette számukra az energikus, rátermett vezető imázsát. A forradalom idején csak ő foglalta össze az utca követeléseit, de ezeken túlmenően az egész társadalom számára általános programot kínált. Radikalitása — amely távolról sem volt szélsőséges — ekkor még a Nagy Imrét támogatók nagyobb részének is imponált. Dudás realitásérzékét dicséri, hogy 25 pontjának több eleme — többpártrendszer, koalíciós kormány, nemzetőrség (ehelyett ugyan más szót használt), semlegesség — a

következő napokban a kormány programjának részévé vált. Villámgyors sikere azonban felébresztette benne a küldetéstudatot, és hatalmi ambíciói is egyre nőttek. Mindenekelőtt a forradalmi fegyveres erőket akarta irányítása alá vonni, és mivel a Széna téri felkelők körében már osztatlan népszerűséget élvezett, azt hitte, hogy könnyen elérheti ezt a célját. Néhány fős fegyveres kíséretével — köztük a későbbiekben fontos szerepet játszó Kovács Andrással és Marton Györggyel — Pestre, a Szabad Nép székházához ment, hogy programját és a felhívást kinyomtassa. A Szikra Lapnyomdát Dudás könnyedén birtokba vette, s Magyar Függetlenség címmel új lapot indított, amelynek szerkesztésében több ismert újságíró is részt vett. Többen jelentkeztek és segítettek Dudás volt fogolytársai közül is (Jónás Pál, Gábori György, Egri György, Zimányi Tibor, Benkő Zoltán). Dudás főleg a vezércikkekre és a MNFB „irányvonalának” megtartására ügyelt, s mindig ellenőrizte a kinyomtatandó számok kefelevonatait. Az 50-100 ezres példányban megjelenő Magyar Függetlenség volt az egyetlen olyan újság, amely határozottan szembenállt a kormánnyal: kifogásolta annak összetételét és határozatlanságát. Ugyanakkor Dudás hozzájárult ahhoz, hogy az általa ellenőrzött épületben más orgánumokat is kinyomtassanak: „szabadság lesz, minden pártnak lesz helye”.

Mindezek a fejlemények Dudást a forradalom egyik kiemelten fontos szereplőjévé tették. Egy forradalmi szervezet elnöke volt, s kb. százfős fegyveres bázissal, független sajtóval, önálló programmal rendelkezett. Ekkor már a politikai vezetés is úgy érezte, hogy tárgyalóasztalhoz kell ülni vele. Az előző napon Dudás tett egy sikertelen tárgyalási kísérletet, ám mivel akkor még jelentősége nem volt nagyobb a többi forradalmi szervezet vezetőjénél, nem fogadták. A találkozó az értelmiségi Forradalmi Bizottság

közvetítésével jött létre. Dudást október 30-án délután Nagy Imre fogadta a Parlamentben. A miniszterelnök elmondta a kabinet legfőbb céljait, és kifejezte örömét, hogy tisztázhatják nézetkülönbségeiket, mivel azonban az MNEB nem ismeri el a kormányt, hátráltatja a kibontakozást. Dudás főleg a társutasok (Tildy, Bognár) kormányzati szerepét nehezményezte, mivel gátlástalan karrieristáknak tartotta őket, de a rákosista politikusok menesztését is fontosnak ítélte. Ezután kifejtette, hogy a felkelőknek nincs kifogásuk a kommunista politikusok közül Nagy Imre, Losonczy Géza és Kádár János személye ellen, de kapjanak tárcát a demokratikus pártok képviselői is, paritásos alapon. Nagy Imre helytelenítette azt a gyakorlatot, hogy egyesek minden vitás kérdést a tömegek elé akarnak vinni, hiszen a kialakuló kedvező folyamat megtörik a megújuló nézeteltérésekkel, amelyek feleslegesen megingatják a közvélemény nyugalmát. Dudás bírálta a kormányt a tétovázása miatt. Sürgette a szovjetek kivonulását, követelte a Varsói Szerződésből való kilépést és a semlegesség kinyilvánulását. Ezután az egyik kísérője belügyminiszternek javasolta Dudást, akinek a szemtanúk szerint tetszett ez az elgondolás. Nagy azzal hárította el a választ, hogy a teljes kabinet hozzájárulása nélkül nem dönthet.

Az MNEB elnöke e tárgyalással elérte forradalmi pályájának csúcspontját. A találkozóról a rádió és a napilapok is tudósítottak. (A miniszterelnök semmilyen más forradalmi vezetővel nem folytatott hasonló megbeszélést.) A gyors siker mögött azonban már érelődött a későbbi kudarc. Az értelmiségi Forradalmi Bizottság vezetői lényegében semmiben nem értettek egyet vele, a legjobb esetben is „jóindulatú, de politikailag meglehetősen zavaros” embernek vélték. Agresszívnek találták, és gyakori képzavarai kedvezőtlen asszociációkat ébresztettek bennük.

Kérésére sem voltak hajlandóak elismerni őt a felkelők főparancsnokának.

Ennek ellenére Dudás már a felkelés politikai és fegyveres vezetőjének érezte magát, és ennek megfelelően viselkedett. Pedig az október 31-ei Kilián laktanyabeli forradalmi karhatalmi bizottsági gyűlésen - ahova Dudás csak a megbízottját küldte -, Maléter Pál, a későbbi honvédelmi miniszter együttműködésre képtelen magatartásáért elmarasztalta őt, és a nagyrészt katonákból, felkelőkből álló hallgatóság érezhetően egyetértett vele.

A következő napokban tovább folytatódott Dudás elszigetelődése: csoportját nem volt hajlandó a megalakult Nemzetőr-parancsnokság kötelékébe állítani. Saját kezű aláírásával ellátott igazolványokat terjesztett a Szabad Nép székházának felkelőin kívül a budai fegyveresek körében is. Nem mutatott semmilyen együttműködési hajlandóságot a környező felkelőcsoportok vezetőivel. Jóval idősebb volt náluk, és gazdag politikai tapasztalatai birtokában valószínűleg úgy érezte, hogy minden további nélkül engedelmséggel tartoznak neki.

Lapjának, a Magyar Függetlenségnek Benjamin László elleni október 31-ei támadása miatt — a cikkíró Nagy Imre híveit uszító hangon azonosította a sztálinistákkal — Dudás az értelmiség nagy részének szemében jóvátehetetlenül ellenszenvessé vált. De elmaradt az MNFB szervezeteinek kiépülése és a bizottmányok október 29-én beharangozott kongresszusa is, tehát a korábbi sikereket minden igyekezete ellenére sem tudta kiaknázni. A legnagyobb presztizsvesztést november 2-án szenvedte el, amikor többszörös félreértés következtében a I. kerületi felkelők a helyi MNFB utasítására súlyos anyagi kárt okozva megtámadták a Külügyminisztériumot és inzultálták a tisztviselőket. Mindezért — szintén tévedésből — őt

okolták, és Nagy Imre elrendelte a letartóztatását. Noha a baklövés a vétkesekkel való szembesítéskor kiderült, és szabadon engedték, ez az incidens sokat ártott a hírnevének, csakúgy, mint az a híresztelés, hogy embereivel kifosztotta a Nemzeti Bankot. Erre pedig az szolgáltatott alapot, hogy Dudás írásban fordult a Nemzeti Bankhoz: sürgős szervezeti kiadások fedezésére 500 000 forintot utaljanak ki megbízottainak. (A későbbiekben Dudás nyakába varrták a Köztársaság téri pártház ostromában való részvételt, a Corvin és Verseny Áruház kirablását, a Vöröskereszt-pénzadomány eltulajdonítását, a belvárosi telefonközpont elfoglalását, ÁVH-sok és kommunista pártfunkcionáriusok meghurcolását.)

November 2-án csoportjának legbefolyásosabb fegyvereseivel, mindenekelőtt Kovács András parancsnokkal, korábbi szárnysegédjével is kiéleződött a konfliktusa. Az ellentétek már a székház birtokbavétele után elkezdődtek. Mialatt Dudás a lapszerkesztéssel, programjával volt elfoglalva, Kovács és Marton György megkezdték az épület biztosításának megszervezését. Dudás parancsokat osztogatva többször igyekezett ebbe beleavatkozni (pedig nem értett a katonai dolgokhoz), ám a fegyveresek vezetői ezt a leghatározottabban elutasították („Dudáskám, te foglalkozz a politikáddal, mi majd foglalkozunk a rendcsinálással!”). Létrehoztak egy ún. „fejvadász” osztagot is, amely — Dudás tiltakozása ellenére — ÁVH-sokat, funkcionáriusokat kutatott fel és vetett fogságba. Dudás nem tudott belenyugodni befolyása elvesztésébe. Indítványára Kovácsot sikerült csellel a Fő utcai börtönbe csalni, de hamarosan szabadon engedték.

Másnap, november 3-án a főkapitányságon tartott nemzetőrségi értekezleten szinte maradéktalanul kiközösítették a lehetőségeit még mindig messzemenően túlértékelő Dudást: a Széna téri felkelőküldötteken kívül

mindenki megtagadta vele a további együttműködés minden formáját. Határozatot is hoztak, hogy a „nemzeti bizottmányos” igazolvánnyal rendelkezőktől el fogják venni a fegyvert. Dudást saját fegyveresei azonnal leváltották, és Kovács András ígéretet tett arra, hogy csoportja elfogadja a Nemzetőr-parancsnokság irányítását.

Ezen a délutánon néhány kísérőjével együtt ismét letartóztatták Dudást, ezúttal Maléter parancsára a Zrínyi Akadémián. Az intézmény parancsnoka, Márton András azonban nemsokára szabadon engedte, mivel indokolatlannak találta a fogva tartást. Ekkor Dudás tőle is segítséget kért a renitensek ellen. Csak Kovács Andrást és Marton Györgyöt kívánta eltávolítani ahhoz, hogy a többiek ismét vezetőjüknek ismerjék el. (Cserében segítséget ígért Mártonnak a székházban készítendő új kormánylap számára.) A tiszt a kérést nem teljesítette, de menedéket nyújtott. Dudás csak lapjának kefelevonat-ellenőrzésére tért vissza, a „lázdók” ezt nem akadályozták meg. November 4-én hajnalban, a szovjet támadás láttán ismét visszatért a székházba. Először egyetértett a harcosok buzgalmával, de miután konzultált Kopácsi Sándor rendőrfőkapitánnyal, értelmetlen vérontásnak tartotta az ellenállást, és utasítást adott a fegyverletételre. Emiatt heves vitába keveredett Kovács András parancsnokkal. Ismét bebizonyosodott, hogy Dudás elvesztette befolyását csoportja fölött. Elhagyta a csoportot, és a közeli MÁV-székházba ment. A harcok szünetében Kovácsék - a szovjet fogságot megakadályozandó - visszahozták és biztosították arról, hogy felügyeletük alatt folytathatja korábbi tevékenységét (lapszerkesztés, politizálás), de ellenszegülés esetén „a legrosszabbra” számíthat.

A harcok közben a szovjet harckocsik szétlőtték az épületet, Dudás november 5-én légnyomást kapott és a lábán is megsebesült, ezért kórházban kezelték.

November 8-án, amikor felépült, még figyelmeztetésre sem volt hajlandó kimenekülni az országból, pedig városszerte beszéltek Dudás „banditizmusáról”, és ezt nyilatkozataiban Kádár János alaposan ki is aknáztta. Ezeket az állításokat Dudás a Kádárnak írt levelében cáfolta, és felajánlotta az együttműködését. Utalt arra, ami közös volt bennük (antifasiszta múlt és a börtönévek Rákosi alatt), valamint arra is, hogy a forradalom idején segítette a Népszabadság megjelenését. A „kettős hatalom” idején — amikor a kommunisták rendkívül csekély támogatottságuk miatt kénytelenek voltak tárgyalásokba bocsátkozni más politikai erőkkel — Dudás még mindig a „forradalmi vezér” szerepében érezte magát, pedig ekkor már úgyszólván senki sem állt mellette: legjobb barátai és hívei ebben az időben már elhagyták az országot. Megbízott a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetőségében, valószínűleg azt gondolta, hogy Kádár János országlásával - ha nem is forradalmi eszközökkel — folytatódni fog a desztalinizációs folyamat. Így önként sétált be a kelepcebe: elfogadta Kádár november 21-ei parlamenti meghívását (a munkástanácsok képviselőivel együtt). Az épületben tartózkodó szovjet elhárítótisztek megérkezése után azonnal letartóztatták.

Dudást 1957 januárjában Szabó Jánossal, a Széna téri felkelők parancsnokával együtt állították bíróság elé. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollegiumának különtanácsa Ledényi Ferenc hadbíró elnökletével január 14-én, a fellebbezés lehetősége nélkül, mindkettőjüket halálra ítélte. Ez politikai döntés volt: az SZKP Elnökségének küldöttsége — és ennél fogva a magyar pártvezetés — már 1956. november 30-án határozott a forradalom néhány vezetője, köztük Dudás sorsáról. A kegyelmi kérvényt elutasították, és január 19-én végrehajtották az ítéletet. Lényegében ezzel indult be a kádárista megtorlógépezet.

Dudas József személyisége és az 1956-os forradalomban játszott szerepe — ahogy ez a fentiekből is kitűnik — meglehetősen ellentmondásos, értékelésére majd egész életpályájának részletes kutatása és feldolgozása után kerülhet sor.

A Kossuth Lajos téri sortűz

Magyar Hírlap, 1998. 11. 03.

Ismét ügyészség elé került az 1956. október 25-ei sortűz ügye. A Deportálások Tényfeltáró Bizottsága tett feljelentést azután, hogy Horváth Miklós hadtörténész kutatásai közben a tettesek egy részének névsorára bukkant, és ezt a mostani, negyvenkettedik évfordulón a tévé A Hét című műsorában megemlítette.

A forradalom eseményei közül a közvélemény e tragédiáról tíz éve szerzhetett először valóságghú információkat (Sallai Kornélia és Callmeyer Ferenc visszaemlékezései, *ÉS*, 1988. XI. 18.), de levéltári források hiányában lényegi előrelépés nem történt a tények feltárásában.

A szemtanúk, túlélők tucatjai elevenítették fel a „véres csütörtököt”. Több ezer, a szovjet katonákkal fraternizáló fegyvertelen tüntető gyűlt össze a Kossuth Lajos téren, a Parlament előtt, Gerő Ernő lemondásátkövetelve. Egyszer csak váratlanul, figyelmeztetés nélkül lövések zúdultak rájuk. Az incidens Kő András és Nagy J. Lampert minden részletre kiterjedő kutatása szerint néhány szovjet katonával együtt mintegy száz halálos áldozatot követelt, és 284-en sebesültek meg. Eddig voltaképpen ezeket az adatokat ismertük, korábban viszont általában legalább kétszeresen túlbecsültük az áldozatok számát.

De kik voltak a tettesek?

Még a rendszerváltás előtti években is nyilvánvaló volt - bár akadtak olyanok, akik ezt vitatták -, hogy a vérfürdőért nem a felkelők a felelősek. De a tragédia előidézői - itt természetesen a tűzparancs elrendelőjére (elrendelőire) gondolok - mindeddig homályban

maradtak, a különböző feltételezések, híresztelések pedig bizonyíthatatlanok voltak. Abban is eltérnek a források, hogy a szovjet vagy a korabeli magyar vezetőség köreiből kell keresnünk a fő vétkeseket. Az utóbbi időkig főleg a magyar pártvezetők, ÁVH-s parancsnokok nevei merültek fel, ám Györkei Jenő és Horváth Miklós hadtörténészek Iván Szeröv KGB-főnöknek tulajdonították a sortűzparancsot (Szovjet katonai intervenció, 1956, Bp., 1996,46. o.).

A sortűz leírásának részleteiben is sok a bizonytalanság, és az eddig előkerült szovjet levéltári források sem segítenek. Mikojan és Szuszlov aznapi néhány soros jelentésében azt írta, hogy a Kossuth Lajos téren a környező házakból „benzinespalackokkal felgyújtották egyik harcokcsinkat” (A „Jelcin-dosszié”, Bp.,1993,50. o.). Ez nyilvánvalóan képtelenség, amit nem erősít meg semmilyen más forrás. Szuszlov 1956. október 28-ai értékelésében még kevesebbet említ a sortűzről, és időpontjául október 24-ét jelöli meg (Döntés a Kremlben, Bp., 1996).

Milyen alakulatok, mikor, hol foglaltak tüzelőállást és kik lőttek? Az egymástól függetlenül nyilatkozó szemtanúk, túlélők tucatjai már tíz éve is határozottan állították, hogy a Földművelési Minisztériumból és tetejéről lőttek az ÁVH-sok a tömegre és a civilekkel barátkozó szovjetek katonákra. A tér közelében lévő

harcokcsizók még növelték is a tragédiát. A zűrzavarban úgy vélték, hogy megtámadták őket, és iszonyatos sortűzet zúdítottak a szerencsétlenekre (E. L.: A „véres csütörtök”, Századvég, 1990/1. 246. o.). A Kő-Nagy J. szerzőpáros ezzel szemben kizárólag a szovjet páncélosoknak tulajdonítja katasztrófát.

Horváth Miklós A Hét említett műsorában az előző verziót támasztotta alá. Nehézségekbe ütközött a Kossuth Lajos térre vezényelt magyar alakulatok

azonosítása is. Eddig csak pártállami elszólásokat, bizonytalan eredetű híreszteléseket olvashattunk-hallhattunk. Most már levéltári forrásokból tudjuk, hogy egy orosházi határőregység („zöld ávéhások”) vett részt a sortűzben. A Kossuth Lajos téri tragédia feltárásában ez fontos fordulat lehet, hiszen féltő volt, hogy a forrásokat mind megsemmisítették.

A Corvinisták és a Nemzetőrség

Beszélő, 1999. 11. sz.

A Corvin közti felkelőcsoport 1956. október 24-én, a szovjet csapatok bevonulásakor alakult, és a szomszédos épületek fegyveres osztagaival együtt (corvinisták) a legerősebb ellenálló bázist hozták létre. Ezt rövidesen észlelte a politikai és a katonai vezetés is, és - a szovjet erők bevonásával - szinte mindent megtett e veszedelmes „ellenforradalmi góc” felszámolására, ám a tervek rendre kudarcba fulladtak. Október 28-tól megkezdődtek a tárgyalások, mivel mindkét fél érdeke ezt kívánta. A hatalom a civil erők teljes lefegyverzésére törekedett, de a Corvin-delegáció ehhez semmiképpen sem járult hozzá, ezzel szemben a szovjet csapatok azonnali kivonását követelte. Végül is a tárgyalássorozat a felkelők sikerét igazolta: döntés született, hogy a honvédség és a rendőrség mellett a „munkások s az ifjúság fegyveres osztagai veszik át a rendfenntartást”.² Minderről részletesen a *Beszélő* 1998. októberi számában esett szó. Az alábbi tanulmány a corvinistáknak a november 4-ig tartó fegyverszünet idején folytatott tárgyalásait mutatja be, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakulásától a Nemzetőrség Operatív Bizottságának létrejöttéig.

A FORRADALMI KARHATALMI BIZOTTSÁG (OKTÓBER 30.)

Október 30-án ismét egy katonai küldöttség érkezett a Corvin parancsnokságára. Személy szerint Úszta Gyula és Horváth Mihály vezérőrnagyok, Maléter Pál ezredes, Rákos Imre őrnagy és egy civil: Magos Gábor, a kísérleti tangazdaság igazgatója. Rákos

tanúvallomása szerint Malétert előzőleg a tisztársai keresték fel a Kilián laktanyában, hogy kifürkésszék, mennyire számíthat rá a HM, de látniuk kellett, hogy nem taktikai megfontolásból csatlakozott a forradalomhoz. Felsorolta a feltételeit: 1. A Nagy Imre-kormány elismerése 2. Fellépés a restauráció minden formája ellen 3. Azonnali (november közepéig) szovjet kivonulás. 4. Az egyetemisták október 23-ai követeléseinek megvalósítása. 5. A kormány a felkelőket nyilvánítsa szabadságharcosoknak, az elesettek hozzátartozóit ennek megfelelően anyagilag támogassa. A tábornokok közölték, hogy jelentik a feltételeket a minisztériumban. Maléter azt is kikötötte, hogy e pontokat a felkelőknek is el kell fogadniuk. Valamennyien átmentek a szomszédos Corvin parancsnokságra, ám a Pongrátz testvérek és Antalóczi Sándor orvos („Doki”)¹ — Rákos szerint nagy hangzavar közepette — elutasították a javaslatokat, mert veszélyeztetve érezték az önállóságukat, illetve vezető szerepre vágytak az új hatalomban.⁴

A vita közben megjelent Schmidt László (kocsifényező) a Práter utca 9. sz. épületben lévő felkelők parancsnokhelyettese, és néhány felkelő, akiket parancsnokuk, Tokaji Ferenc küldött, hogy jelentse a Köztársaság téri ostromot, és eligazítást kérjen a legnagyobb felkelőcsoport vezetőitől.⁵ Úgy tűnik azonban, hogy sem a tisztek, sem a Corvin vezetői nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget e hírnek: az utóbbiak Schmidtet az ajtóba állították, azzal az utasítással, hogy ne engedjen be senkit a szobába.⁶ Később két sebesült, csaknem meglincselt foglyot is bekísértek, de a vitázók továbbra sem foglalkoztak a pártháznál történt eseményekkel.⁷ Ezután a Tűzoltó utcai felkelők küldöttsége hívta őket a Parlamentbe - hogy tárgyaljanak Kádár Jánosékkal -, eredménytelenül.⁸

Közben a Főkapitányságon összeült a Forradalmi Karhatalmi Bizottság,⁹ amelyhez csatlakozott a Corvinban ülésezők egy része is: Maléter kivételével a tisztek, a felkelők közül Pongrátz Ödön és Ernő (földművesek), ezenkívül Magos Gábor, Antalóczi és Schmidt. A Bizottság fő feladatául a közrend helyreállítását, a nemzetőrség megszervezését jelölte meg. A tanácskozáson Antalóczi arról beszélt, hogy csak a szovjet csapatok teljes kivonulása után lehet megoldani a belső rendteremtést és a fegyveres csoportok kiválogatását a nemzetőrségbe, de az ÁVH-t azonnal le kell szerelni, és a „Bizottmány feladata, hogy ennek a szervnek a lefegyverzése magyar vér nélkül folyjon”. Ezenkívül javasolta a párt szerepének visszaszorítását is. Schmidt felhívta a figyelmet azokra az új fegyveresekre, akik nemrégiben mint közönséges bűnözők szabadultak ki a börtönökből, és hozzátette: „...vannak olyan csoportok, akik nem beszervezettek, ezekért pedig nem lehet felelősséget vállalni.” Indítványozta, hogy csak azok legyenek nemzetőrök, akik egy héten belül legalább három napig vállalják ezt a megbízatást, a többiek a „termelő munkában” dolgozzanak.

Az ülésen felmerült az is, hogy fel kellene állítani egy 12 fős operatív bizottságot, hogy felelősségre kellene vonni a törvénytörő AVH-sokat, és hogy biztosítani kellene a kivonuló szovjet csapatokat.¹⁰

A tárgyalás befejezése után parlamenti küldöttséget választottak, hogy Nagy Imre kormányfővel elismertessék a Bizottság működési jogát.¹¹ A kilencfős delegáció tagja volt Antalóczi és Pongrátz Ernő is. Pongrátz Ödön részvételével felállítottak egy hattagú Forradalmi Karhatalmi Bizottság-előkészítő Bizottságot is, amely 30-án éjszaka ülésezett, és feladatául a Kilián laktanyában másnap 12 órakor kezdődő, alakuló közgyűlés programjának

kidolgozását és a nemzetőrség szervezeti szabályzatának összeállítását tűzte ki.

A NEMZETŐRSÉG MEGALKULÁSA (OKTÓBER 31.)

Október 30-án, a Deák téri tanácskozáson a résztvevők Nagy Imre jóváhagyásával előkészítették a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakítását, abból a célból, hogy az új kormány felállításáig központi parancsnokság kerüljön a szétszórta, decentralizáltan működő fegyveres csoportok élére. Király Béla javaslatára a Kilián laktanyát jelölték ki a tanácskozás színhelyéül, mert a külföldi és belföldi sajtó tudósításai alapján országszerte ezt az objektumot tartották a fegyveres ellenállás legfőbb szimbólumának.¹² Az ülésre csak meghívóval lehetett belépni. A corvinistákat Antalóczi, Bornemissza Tibor (tanársegéd), Iván Kovács (gödi munkás), László Béla György (keramikus), Prezmeczky László (fogtechnikus, orvostanhallgató),¹³ Pongrátz Gergely (állattenyésztő) és Pongrátz Ödön képviselték.¹⁴

Az értekezletet a „házigazda” Maléter nyitotta meg, és felkérte Király Bélát (akit a kormány már megbízott a budapesti fegyveres erők irányításával), hogy a Szózat eléneklése után tartsa meg a beszámolóját. Király arról beszélt, hogy a „nemzeti demokratikus forradalom” egységes, központi vezetés nélkül győzött, de a kivívott eredményeket három veszély is fenyegeti: a restaurációs erők, a „reakció” és a szovjet kivonulás késlekedése. A veszélyek elhárítását csak összefogott erőkkel és egységes vezetéssel tartotta lehetségesnek, „...meg kell alakítanunk a karhatalomnak a központi vezető szervét, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, és létre kell hoznunk az [honvédségből, rendőrségből és civil felkelőkből álló] egységes Nemzetőrséget”, amely a „dicsőséges 1848-as Magyar forradalom és

szabadságharc hagyományainak letéteményese” lesz. A nemzetőr egységeket felszólította, hogy válasszák meg parancsnokaikat, majd a szervezés kérdéseiről és a szabályzat kidolgozásáról beszélt. Ezek közül a legfontosabbak:

„Minden nemzetőr alakulat működését a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Operatív Bizottsága által kiállított írásbeli okmány alapján kezdi meg. [...] A honvédséghez és a rendőrséghez nem tartozó személyek fegyvert csak nemzetőr alakulat által kiállított személyazonossági igazolvánnyal viselhetnek.

Olyan polgári személyektől, akik a nemzetőrségnek nem tagjai, a nemzetőrség hivatott bevonni a fegyvereit.”¹⁵

Király beszámolóját többször közbekiabálások szakították meg, majd a hozzászólások következtek. A résztvevők döntő többsége elutasította a horthysta restaurációt, és az „igazi szocializmus” megteremtését kívánta.

Többek között szóhoz jutottak a volt politikai foglyok képviselői is, akik — az egyik forrás szerint — azt hangsúlyozták, hogy ők a társadalom legrátermettebb és legtöbbit szenvedett rétege, így őket illeti meg a hatalom. De a soraik közé tartozó Pálóczy Horváth György és László Béla György nem értett velük egyet. E verzió szerint László kijelentette, hogy a politikai foglyok hatalmi követeléseit nem megalapozottak, ehelyett inkább fegyverrel kellett volna a forradalom mellé állniuk. Ezt a véleményt a résztvevők zajos tetszésnyilvánítással fogadták.¹⁶

A jelen levő tisztek közül néhányan felvetették, hogy a felkelőket valamilyen laktanyában kellene egységesen elhelyezni és egységes ruhával ellátni, a fiatal felkelőket pedig katonai iskolába kellene járatni, belőlük lennének a jövő tisztjei. A nemzetőrség felállítását után azonban fel kell számolni a többi,

„illegális” fegyveres csoportot. Az egyik résztvevő szerint Antalóczi megkérdezte, hogy mi történik akkor, ha a szovjetek nem vonulnak ki az országból, mire Maléter így válaszolt: „akkor kiverjük őket”.¹⁷ Egy másik szemtanú szerint Maléter szakszerűbb választ adott: amennyiben Budapestet megtámadják, az ország szuverenitásának megsértését jelentené, és Magyarország hadban állónak tekintené magát a Szovjetunióval.¹⁸

Többen (főleg rendőrök) szóltak a volt AVH-sok beszállításáról, őrizetbe vételéről és az ügyük törvényes kivizsgálásáról.

Marián István alezredes, a Műszaki Egyetem katonai tanszékének vezetője annak a 2-3000 egyetemistának nevében beszélt, akik a forradalom kezdeményezői voltak, és ezért a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban részarányuknak megfelelő súllyal kell jelen lenniük.

Általános volt az a vélemény, hogy a rákosistákat el kell távolítani a vezetésből. Szó esett a Dudás-csoportról is,¹⁹ amelyet ekkor Zimányi Tibor képviselt. Világossá vált, hogy a „nemzeti bizottmányosok” a maguk külön útját járják, mivel Dudás nem hajlandó alárendelni az egységét az egységes nemzetőrségnek. Malétert ezalatt kihívták, mert segítséget kértek telefonon a város több pontján garázdálkodó bandák ellen. (Mindez vaklármának bizonyult, amikor önkéntes felkelőegységek a bejelentett helyszínekre érkeztek.) Távollétében Pongráz Gergely szólalt fel, aki Maléter addigi szerepét egyértelműen negatívan értékelte: a forradalom első napjaiban a szovjetek szövetségeseként lövette a Corvint, amivel súlyos veszteségeket okozott a felkelőknek; a fegyverszünet idején megpofozott és fogságba vetett egy felkelőt. Bírálta a sajtót is, amiért dicsőíti Malétert, miközben a corvinistákról sehol sem

esett szó az újságokban, pedig mindvégig ők tettek legtöbbet a győzelemért.

Malétert a folyosón figyelmeztette az egyik civil fegyveres,²⁰ hogy szóbeli támadás érte. Általános követelésre Pongrátz megismételte az imént elhangzottakat.²¹ Maléter elmondta, hogy október 28-áig, a „kormányértékelésig” csak parancsot teljesített, mint katona, és ezért vállalja a felelősséget. Az egyik felkelőt (Miháli Lajost 22) valóban megütötte és fogdába zárta, mert ékszert talált nála. „Kijelentette, hogy ő valóban kommunista, s garantálja, hogy addig, míg mi és ő itt vagyunk, addig Magyarországon nem lesz restauráció.”²³ Végül megjegyezte: „most nem azt kell keresni, ami viszályt szít közöttünk, hanem az egyetértést kell elősegítenünk, mert csak így biztosítható a rend”.²⁴ Ezután Maléter kezdeményezésére a felek kibékültek, amelyet az értekezők nagy tetszésnyilvánítása kísért.

Ezután Iván Kovács szólalt fel, és kifejezte bizalmát Maléter irányában. A Corvin főparancsnoka szerint e felszólalás következményeként „az Antalóczi által vezetett klikk és közötttem erősen kieleződött az addig sem valami baráti viszony.”²⁵ Iván Kovács Malétert tartotta a legmegfelelőbbnek a honvédelmi miniszterségre, „Doki-ék” (Antalóczi, Bornemissza és a Pongrátz testvérek) pedig Márton András ezredest, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnokát.²⁶ A felszólalások alatt ismét kihívták Malétert, aki visszaérkezése után közölte, hogy Záhonynál újabb szovjet csapatok lépték át a határt. A hír általános felháborodást keltett, és tovább erősödött a szovjetellenes hangulat.²⁷ A résztvevők határozatot hoztak arról, hogy egységes parancsnokság alá vonják a honvédség, a rendőrség, a határőrség és a felkelők alakulataiból megalakult Nemzetőrséget, és a rend helyreállítását, az ÁVH lefegyverzését és - amíg a

szovjet csapatok el nem hagyják az országot - a harcészültség fenntartását jelölték meg fő feladatának.

Királyék már annyira előkészítették a Nemzetőrség szervezését, hogy jelentkezési űrlapokat is hoztak magukkal, amit az ott lévőknek ki kellett tölteniük. Ebben jelteni kellett a megalakult nemzetőrcsoport létszámát, meglévő és igényelt fegyverzetét. Közölték, hogy a nemzetőr-igazolványokat még aznap vagy másnap kiosztják.²⁸ Király Béla bejelentette, hogy a Nemzetőrparancsnokság a Deák téren található meg. Az írószövetség küldöttei köszöntötték a megalakult Nemzetőrséget, Tamási Lajos elszavalta a Piros a vér a pesti utcán című versét, és ezzel véget ért az értekezés.²⁹

A CORVIN ÚJ PARANCSNOKSÁGÁNAK MEGVÁLASZTÁSA (NOVEMBER 1.)

November 1-jén délelőtt került sor a corvinista felkelőit fő-parancsnokának és más vezetőinek megválasztására.³⁰ Az ülésen részt vett a Corvin köz 10-12. minden legfontosabb vezetője. Ott volt Márton András ezredes és Solymosi János alezredes, a piliscsabai gépesített ezred parancsnoka, valamint politikai helyettese, Popovics Ernő százados is, hogy a Nemzetőrparancsnokság állásfoglalása értelmében részt vegyenek a nemzetőrszázadok és zászlóaljok megszervezésében.³¹ A megbeszélés valós oka azonban az volt, hogy mind inkább kiéleződött az ellentét Iván Kovács, az addig általánosan elfogadott parancsnok és a vezető szerepet játszó Corvin köziek nagy része között. A gyűlés megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatos források lényegesen eltérnek egymástól. Pongrácz Gergely szerint nem is volt ülés, csak arról volt szó, hogy a corvinista felkelők közfelkiáltással, tapsal és egyéb érzelemnyilvánítással válasszanak parancsnokot (mivel addig nem volt), és ő bizonyult a legnépszerűbbnek.³² Iván Kovács szerint viszont az

ellenlábasai — akiknek már kész forgatókönyvük volt a leváltására — „villámértekezletet” hívtak össze.³³ Az értekezlet vezetését azonnal Márton ezredes vette a kezébe. Bevezetőjében az előző napi kiliánbeli megállapodásra hivatkozott, amely szerint a tisztek segítséget nyújtanak egyes csoportok szervezési kérdéseiben.³⁴ A szemtanú tisztek (ellentétben a civil résztvevőkkel) úgy emlékeztek, hogy a választást óriási vita, sőt marakodás előzte meg, mivel addigi teljesítménye alapján minden parancsnokjelölt — Pongrátz Gergely, Iván Kovács és Szabó László — saját magát ítélte a legalkalmasabb vezetőnek. E források szerint Iván Kovács az addigi irányító szerepére, a többiek a harci eredményességükre hivatkoztak. ³⁵ Márton ezredes úgy emlékezett, hogy valaki berontott a szobába azzal, hogy valahol Budán lövöldöznek az ÁVH-sok. E verzió szerint — Antalóczi és Iván Kovács kivételével — mindnyájan oda akartak rohanni, de a tiszta választás befejezésére biztatta a felkelőket.³⁶ A levéltári források azonban abban megegyeznek, hogy a jelenlevők nagyobb része elfogadta Antalóczi javaslatát arról, hogy Iván Kovácsot le kell váltani, mert nem elég erélyes, és idegileg is kimerült. Végül nyílt szavazással Pongrátz Gergelyt választották főparancsnoknak, aki Márton András támogatását is élvezte. Néhány napja már kialakulóban volt kettőjük között a szövetségi viszony.³⁷ Minden valószínűség szerint Pongrátznak döntő szerepe volt abban, hogy a katonatisztek közül Márton jött el a választásra.³⁸ Az ezredes javaslatára parancsnokhelyetteseket is választottak, sorrendben Iván Kovácsot, Szabó Lászlót és Erdős Imrét. Pongrátz Gergely két leghatékonyabb segítője, Antalóczi és Bornemissza nem törekedett parancsnoki szerepre, de befolyásuk — különösen a „Dokié” — mindvégig meghatározó maradt. A többi Pongrátz fivér szintén nem került be a főparancsnoki körbe, sőt - a „tanácsadókkal”

ellentétben - szerepük, jelentőségük, beosztásuk a továbbiakban lényegesen csökkent. Ennek az okát egyelőre nem ismerjük.

Az eredményt az ablakon kikiabálva hirdették ki az éljenző tömegnek. A periratok abban is egyeznek, hogy Iván Kovács igazságtalannak és szabálytalannak minősítette a választást.³⁹ Pongrátzék szemébe mondta, hogy karrieristák, gazemberek, mire Bornemissza azzal az ígérettel igyekezett enyhíteni a feszültséget, hogy a leváltott parancsnokot be fogják választani a „vezérkarba [...] mert ott többet tud csinálni”.⁴⁰ (A „vezérkar” valószínűleg a Nemzetőrség Operatív Bizottságát jelentette. Antalócziék betartották az ígéretüket,⁴¹ feltehetően a leváltott parancsnokot az ismertsége miatt sem akarták teljesen mellőzni.) Márton és Solymosi azt hangoztatta, hogy az ország védelméről van szó, s ilyenkor nincs helye a személyeskedésnek, higgadt vezetőre van szükség.

Miután Iván Kovács a választás után négyszemközt maradt Márton ezredessel, annak értekezleti viselkedését beavatkozásnak és a személye elleni retorzióknak nevezte, amely azért érte őt, mert Maléter Pál miniszterségét támogatta. Márton ezt azzal hárította el, hogy tanácsaival a felettesei utasítására igyekszik segítséget nyújtani a felkelőknek, és ígéretet tett, hogy a csoportok közötti összeköttetés céljából R/20-as katonai rádió adó-vevőt fog küldeni.⁴² Ezután az ezredes — vallomása szerint — felhívta helyettesét, Zentai alezredest a Zrínyi Akadémián, hogy az állandó összeköttetés biztosításának céljából küldjön ki egy rádiót, amivel majd bármikor lehet beosztottjának, a Corvin köziekhez küldött katonai tanácsadónak, Dienes Antal ezredesnek rejtetten közlést vagy parancsot adni.⁴³ Szabó László szerint a választás problémákat okozott a Corvin mozi és a Práter utca felkelői kapcsolatában.⁴⁴ Iván Kovács a bírósági tárgyalásán azt

vallotta, hogy később ismét felkérték, vállalja el az irányítást, de nem fogadta el.⁴⁵

Mivel a parancsnokválasztás alatt számos szervezeti és más probléma merült fel, Márton ezredes az új felkelővezetővel a főkapitányságra igyekezett a Nemzetőr-parancsnoksághoz.⁴⁶ Király Béla kijelentette: csak 18 éven felüliek lehetnek nemzetőrök, és csak a nemzetőr-igazolvánnyal rendelkezők viselhetnek fegyvert, és csak olyat, amilyenre az igazolványuk feljogosítja őket. Minden más fegyverviselés egyéni vállalkozásnak minősül, tehát tilos. A nemzetőröknek — a honvédséggel ellentétben — csak gyalogsági fegyverük lehet.⁴⁷ De a corvinisták, akik néhány harcocsival, páncéltörő ágyúval is rendelkeztek, mégis megőriztek azokat a szovjet intervencióig.

CORVINISTÁK AZ OPERATÍV BIZOTTSÁGBAN (NOVEMBER 3.)

November 3-án délelőtt a Főkapitányság VI. emeletén kezdődött az Ideiglenes

Karhatalmi Bizottság gyűlése, amelyen szinte az összes jelentősebb nemzetőr-csoport vezetője ott volt. A corvinistákat Antalóczi, Iván Kovács és Bornemissza képviselte.⁴⁸ (Ennek előkészítésére az előző napon, november 2-án került sor, szintén a Főosztályon, a felkelőcsoportok képviselőinek bevonásával. Már ekkor is szóba kerültek a Corvin-csoporton belüli személyi ellentétek, olyan formában, hogy egyesek túlzott hatalmi vágyai a forradalom ügyének is jelentősen ártanak, a szovjet beavatkozás esélyeit ugyanis csak az egység teljes fenntartásával lehet csökkenteni. Bornemissza Tibor arra figyelmeztette az összegyűlteket, hogy a politikai és a fegyveres erők új vezetői is nagyjából az MDP-MSZMP tagjai, tehát még mindig túlreprezentált a kommunista részvétel az irányításban.

Kopácsi azzal védekezett, hogy ő már az addigi tettei miatt sem nevezhető sztálinistának. Ezután Bornemissza felvetette azt a kérdést, hogy a nemzetőröket milyen formában fogják fizetni. Király Béla a másnapi, 3-ai közgyűlésre halasztotta az ezzel kapcsolatos döntést.⁴⁹⁾

Király Béla elnökletével kezdődött meg az értekezlet. Szó esett a kormány semlegességi nyilatkozatáról és a Varsói Szerződés felmondásáról. Egyetértés volt abban, hogy a szovjet csapatokat ki kell vonni, általános, titkos választást kell tartani. Ezt követően - mivel megtette a dolgát - feloszlott az Ideiglenes Bizottság.

Ezután az elnök arról beszélt, hogy a civilekből, katonákból és rendőrökből álló nemzetőri egységeknek - miután megszilárdították a szervezetüket és megerősítették a fegyelmet - maradéktalanul végre kell hajtaniuk a forradalmi vezetők utasításait. Ismét hangsúlyozta, hogy fegyvert csak tényleges nemzetőr viselhet. Ezután következtek a hozzászólások és a viták. A Corvin-csoportból Antalóczi helyeselte a tervezetet. Vagy ő vagy valamelyik küldött-társa a Forradalmi Bizottság mandátumainak felosztását a következőképpen képzelte:²¹ a civil nemzetőröket illessen, 10-10 pedig a honvédséget, illetve a rendőrséget, továbbá azon a véleményen volt, hogy csak azok kapjanak mandátumot, akik „fegyverrel a kezükben harcoltak”. Követelte azt is, hogy a bizottság vegye fel a kapcsolatot az ENSZ képviselőivel.

A corvinisták — egyetértve a többséggel — a sztrájk beszüntetése és a Dudás-csoport kizárása mellett foglaltak állást.⁵⁰

Ezután a gyűlés Király Bélát egyhangúlag főparancsnokká választotta, Kopácsit pedig a helyettesévé. A terv szerint összeállítottak egy tízfőnyi Operatív Bizottságot (vagyis a parancsnokságot), amely a főparancsnok és helyettese mellett a főkapitányságon

tartózkodva vesz részt a szervezőmunkában. Az Operatív Bizottság hat tagját a különböző felkelő csoportok jelölték, ebből kettőt a corvinisták, a Corvin mozi és Práter utcai iskola képviselőiben. A Corvin részéről Antalóczi Sándort jelölték, a Práter utcai bizottsági tag beválasztását — több más csoporthoz hasonlóan — későbbre halasztották (majd „beküldik”)⁵¹ Nem tudjuk, hogy a Corvin-„vezérkar” mit fontolgatott, mérlegelt ekkor. Bornemissza ekkor már állandó összekötői szerephez jutott a főkapitányság és a Corvin között. Antalóczin kívül gyakran vele volt Prezmeczky László, a másodéves orvostanhallgató is. A Pongráz testvérek, még a főparancsnok Gergely is — nem tudjuk miért — teljesen kivonták magukat a tárgyalásokból és a csoport képviselőiből. Az egy-két órával később összeülő Operatív Bizottságban végül Iván Kovács képviselte a Práter utcaiakat.⁵² Ülésükön azonban mások is részt vettek (Bornemissza és Prezmeczky fel is szólalt), de a „Tízek”-kel ellentétben, szavazati jog nélkül. Állítólag egy jugoszláv katonai megfigyelő is helyet kapott az ülésen.⁵³ Szó volt az új kormány felállításáról, Maléter honvédelmi miniszteri kinevezéséről, és arról, hogy a Nemzetőrség parancsnoka legyen a miniszter első helyettese is egyben. Marián javaslatára elkezdték a hadműveleti, a szervezési és a gazdasági osztály felállítását. A hadtápcsoport vezetésébe Antalóczi került, akinek a Vöröskereszttel való összeköttetés megteremtése volt a fő feladata.⁵⁴ Napi 30 Ft-os fizetést állapítottak meg a civil nemzetőröknek.⁵⁵

JEGYZETEK

1 Nagy Imre kormányfő ellenezte a súlyos vérontással járó akciókat.

2 A forradalom hangja - 1956 a sajtó tükrében. Kossuth Könyvkiadó, 1989, 125. o.

3 „Antalóczi, noha egyszerű orvosnak mutatkozott be, aki a csoportnál maradt, mégis olyan kérdéseket tett fel, mint egy kvalifikált hírszerző.” Horváth Mihály tanúkihallgatási jegyzőkönyve (továbbiakban: tk.) 1957. III. 1. Nagy Imre és társai (továbbiakban: N. I. és tsi) vizsgálati iratok (továbbiakban: V.)

Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) 18/23.

4 Rákos Imre tk. 1957. VII. 16. N. I. és tsi V. MOL 18/24. A vitában résztvevő tisztek mindegyike beszélt erről az eseményről a vallomásában, a felkelők közül Schm idt László is. Mindezek ellenére nagyon bizonytalan e vita rekonstruálása, mivel a periratok e részeiben különösen feltűnő a nyomozó hatóságoknak Maléter kompromittálására irányuló törekvése.

5 Horváth Mihály tk. 1957. IV. 12. a Történeti Hivatal Irattára (továbbiakban: TH I) V -150005/14 - Schmidt tk. 1957. VII. N. I. és tsi V. MOL 18/24.

6 Schmidt tk. 1957. V II. N. I. és tsi V. M O L 18/24.
Pongráz

Gergely jelenlétére emlékeznek a résztvevők, s ez azt bizonyítja, hogy - állításával ellentétben - semmi szerepe nem volt a Köztársaság téri eseményekben.

7 Rákos Imre szerint t (tk. 1957. V II. 16. N. I. és tsi V. MOL 18/24) egyedül Maléternek volt egy olyan megjegyzése, hogy a foglyokat nemzetközi jog védi, és ehhez tartásuk magukat.

8 Angyal István saját kezű vallomása (Pesti Szalon, 1991), 51. o.

9 Az értekezleten elkészített jegyzőkönyv (továbbiakban: jkv.) szerint Forradalmi Védelmi Bizottmány.

10 Jkv. a Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottságának október 30-i üléséről. N. I. és tsi V. MOL 21/31. Oláh Vilmos a következőképpen emlékezett vissza: „...az értekezleten megállapodtunk a

8-12 tagú Operatív Bizottság felállításában. Az első ellentét itt jelentkezett a hivatalos karhatalom és a Corvin-csoport között, ugyanis a Corvin-csoport magának követelte a vezető szerepet, amit mi nem tartottunk helyesnek ...” (Oláh jkv. 1957. II. 12. V - 1 50007/1). Ezt a közlést más források nem erősítik meg.

11 Jkv. a Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottságának október 30-i üléséről. N. I. és tsi V. MOL 21/31 – Kovács Erzsébet (jegyzőkönyvvezető) tk. 1957. I. 31. N. I. és tsi V. MOL 20/2 9 - Rákos Imre tk. 1957. VII. 16. N. I. és tsi V. MOL 18/24 - Király Béla: Honvédségből Néphadsereg, é. n., CO - NEXUS Prin-te R, 251. o.

12 E helyszínt állítólag bojkottálni akarták a corvinista felkelők (Király Béla i. m. 259. o. - Pongráz Gergely i. m. 153-154. o.). Levéltári források nem utalnak erre. Erről az értekezletről ld. még Horváth Miklós: Maléter Pál. Osiris-Századvég - 1956-os Intézet, 1995, 138-143 .o.

13 Prezmecky október 29-étől orvosi segítséget nyújtott a városban, 30-ától a Práter utcai felkelők körében látta el feladatát. Pongráz Gergely – miután megtudta, hogy diák - adott neki egy meghívót, „hogy a corvinista felkelőket többen képviseljék” (Prezmecky László jkv. kelt. n. TH I V -141315).

14 László Béla György szerint (jkv. 1957. VT. 11. HL 432/58) őt az ülés előtt Pongráz Gergely és Iván Kovács áthívta a Práter utcából, hogy a többi felkelővezetővel együtt megbeszéljék a követendő taktikát. Fő cél: mint legerősebb felkelő csoport minél több tagot delegálhasson, ez a szavazásokkor különösen fontos lehet. Ennek érdekében a Corvinhoz tartozó kisebb csoportok önállóan, a saját nevükben szerepeljenek, így külön mandátumra esélyesek. Eképpen az induló küldöttség képviselte a Práter utcaiakat és az Üllői útiakat is. Mindezt más közlés nem

erősíti meg. Iván Kovács is említett egy értekezlet előtti megbeszélést (jkv. 1957. V. 3. TH I V - 150005/15), amikor Antalóczi, Bornemissza és Pongráz Gergely abban próbálta befolyásolni a küldötteket, hogy támogassák Márton András ezredes honvédelmi miniszterré jelölését.

15 Az ülésről készült jkv. N. I. és tsi V. MOL 18/24.

16 László B. Gy. jkv. V I. 11. HL 432/58. Ezt a forrást más adatok nem erősítik meg.

17 Horváth Mihály tk. 1957. III. 1. N. I. és tsi V MOL 18/23.

18 László B. Gy. jkv. 1957. VI. 11. HL 432/58.

19 László B. Gy. szerint (jkv. VT. 11. HL 432/58) Herpai Sándor rendőr alezredes egy cédulát juttatott el a corvinistákhoz, hogy említsék meg a Dudás-ügyet. E verzió szerint Pongráz Gergely és Iván Kovács felszólalásukban egyaránt kritizálták Dudást, és nehezményezték, hogy távol maradt az ülésről. A Széna tériek kivételével ezt egyhangú helyesléssel fogadták.

20 Iván Kovács vallomásai szerint ő maga.

21 Marián István szerint (N. I. és tsi Op. ir. MOL 2/6; jkv. 1957. V Ili. 8. TH IV -150005/14) többen indulatosan közbekiabáltak: „ne rágalmazz, hanem példákat mondj!”, s amikor Maléter visszatért, Pongráz sokkal enyhébb formában ismételte meg a mondandóját.

22 Kiss László és társai TH IV -146308

23 Iván Kovács jkv. 1957. V. 3. TH IV -150005/15.

24 Maléter egyik vallomása (jkv. 1957. III. 13. N. I. és tsi O p. ir. MOL 2/6) szerint ígéretet tett arra, hogy a rend helyreállítása után sor kerülhet a Kilián-Corvin-harcból adódó problémák megtárgyalására.

25 Iván Kovács önvallomása (továbbiakban: önv.) 1956-os Intézet Évkönyve (1993, továbbiakban: Évk.), 215. o.; tárgyalási jkv. (továbbiakban: tárgy.) 1957. VIII. 15. Pest megyei irattár (továbbiakban: PM) 002/57.

26 Iván Kovács jkv. 1957. V. 3. PM, TH IV - 150005/15. Prezmecky László úgy emlékezett, hogy Pongrátz Gergely kivételével a corvinisták támogatták Maléter miniszterségét (Prezmecky jkv. kelt.nélkül TH IV-141315). Marián István szerint (N.I. és tsi Op. ir. MOL 2/6; jkv. 1957. VIII. 8. TH IV-150005/14) „...voltak olyanok, akik Malétert, ill. Király Bélát követelték miniszternek”. Váradi Gyula azt állította (jkv. 1957. III. 15. TH IV-150006), hogy Pongrátz őt megemlítette, mint a lehetséges honvédelmi minisztert. Horváth Mihály (tk. 1957. III. 1. N. I. és tsi V. MOL 18/23) szerint az ellenforradalmárok egyik csoportja Malétert, a másik Mártont, egyesek Váradit tartották legalkalmasabbnak a honvédelmi miniszteri tárca vezetésére. Kovács István Maléter mellett foglalt állást („milyen derék ember”). Nagy Mihály hadnagy Kovács István mellett tört lándzsát: „népszerű, hozzáértő, jó kommunista”

(Nagy Mihály jelentése 1957. II. 11. TH IV-150005/14).

27 Márton András jkv. V. 20. - Maléter Pál jkv. 1957. VIII. 1. N. I. és tsi V. MOL 17/22.

28 Maléter Pál jkv. 1957. VIII. 1. N. I. és tsi V. MOL 1 7 /2 2 - Marián István N. I. és tsi Op. ir. MOL 2/6; jkv. 1957. V III. 8. TH IV-150005/14.

29 Maléter az értekezlet befejezése után arra kérte Marián Istvánt, hogy egy egyetemista zászlóalj tartson készenlétben, amely elejét vehetné akár egy nagyobb arányú rendzavarásnak is. Marián megígérte ezt a támogatást (Maléter Pál jkv. 1957. V III. 1. N. I. és tsi O p. ir. MOL 2/6). Ezután - Nagy József felkelő szerint - Márton és Solymosi ezredesek eszmecserét folytattak a Corvin parancsnokaival a Kisfaludy közben. Szóba került az ország politikai helyzete, a szovjet csapatok tartózkodási helye, kivonásuk időpontja. E verzió szerint a felkelők többsége ismét felvetette, hogy nem Malétert,

hanem Mártont kellene honvédelmi miniszternek kinevezni, de ettől a Zrínyi Akadémia parancsnoka állítólag ózdkodott (Nagy József jkv. TH IV-143260 1957. V. 24.). Ezt a közlést más forrás nem erősíti meg.

30 A történeti irodalomban legtöbbször helytelenül október 30-át jelölik meg ennek időpontjául. Ellenben a résztvevők és szemtanúk jelentős része vallomásaiban november 2-ára datálta a parancsnokválasztást, és ezt a verziót nem is lehet minden kétséget kizáróan megcáfolni.

31 Márton András önv. kelt. n. TH IV-150005/12.

32 Pongrátz Gergely: Corvin köz 1956. Chicago - Budapest, 1982-1992, 132. o.

33 „A Pongrátz-fiúk, Bornemissza, Antalóczi és közöttem személyi ellentétek voltak. Az emberek zöme szeretett engem, így nyíltan vádolni nem mertek ...” (Iván Kovács tárgy. 1957. VIII.15. PM 002/57.)

34 Iván Kovács jkv. 1957. V. 3. PM, TH IV-150005/15.

35 Márton szerint Szabó László azzal dicsekedett, hogy embereivel a Bányász mozinál több páncélost tettek ártalmatlanná, mint a többiek a Corvin mozi környékén. (Fivérét támogatva, Pongrátz Ödön különösen nagy hangzavart idézett elő.)

36 Márton András önv. kelt. n. TH IV-150005/2.

37 Márton a saját kezű vallomásaiban mindezt a következőképpen magyarázta: „Váradit szerint Pongrátz Gergely volt viszonylag a legnormálisabb a társaságban, vele lehetett a leginkább tárgyalni [...] ő volt a legbefolyásolhatóbb a corvinisták közül, talán ezért tartotta őt a legbecsületesebbnek. Mindezzel egyetértettem. Váradit sokra becsültem.” (1957. IV. 24. V-150005/2).

Márton egyik vallomása szerint (jkv. 1957. VI. 25. N. I. és tsi V. MOL 19/26) Pongrátz Gergely

ötödmagával már felkereste őt a Zrínyi Akadémiában: fegyvereket kértek.

38 Márton András jkv. VI. 22. TH IV-150005/2.

39 Márton András (önv. kelt. n. TH IV-150005/12) és Nagy József (jkv. 1957. V. 24. TH IV-143260) szerint a volt parancsnok megsértődött, kijelentette, hogy „nem tűri, hogy újak dirigáljanak”, „úgy látja, rá nincs szükség, inkább félre áll”. (Márton szerint még két corvinista vezető is azt hangoztatta, hogy „inkább különválnak a csoportjukkal”.)

40 Iván Kovács önv. Évk., 2 1 6. o.

41 „2-3-án a nemzetőrségi gyűlésen, Pongrátz [valószínűleg: Gergely] és Antalóczi ajánlották nekem, hogy a corvinisták nevében jelöljem Iván Kovácsot a Nemzetőrség vezetőinek névsorába.” Prezmecky László jkv. kelt. n. TH IV-141315.

42 Iván Kovács jkv. 1957. V. 3. PM, TH IV-150005/15).

43 Márton András önv. kelt. n. TH IV-150005/2.

44 „... .nov. 1-jén, amikor Iván Kovács helyett Pongrátz Gergely lett a

parancsnok a Práter utcaiak önálló parancsnokságot választottak, mert ők Iván Kovácshoz ragaszkodtak. Ennek kapcsán még az étkezést is külön intézték.” (Szabó László 1957. II. 11. FB 1731/57.)

45 Ezutóbbi két közlést más források nem erősítik meg.

46 Korábban már Pongrátz látogatást tett Mártonnál. Az ezredes ekkor megígérte, hogy majd szerez a corvinisták számára fegyvereket a nemzetőrparancsnokságon, mivel az egységének készletéből nem adhatott.

47 A Corvinban ugyanis előzőleg valaki (feltehetően Mész János, „Tuskólábú Jancsi”) páncélos főhadnagyként mutatta be magát, és ennek alapján magának követelte e fegyvernem helyi parancsnokságát,

abban bízva, hogy a corvinistáknak nem kell átadniuk a honvédségnek a zsákmányolt nehéztüzérségi fegyvereket. Márton András önv. kelt. n. TH IV-150005/2.; jkv. 1957. VI. 25. N. I. és tsi V. MOL 19/26

48 Bornemissza hat meghívót hozott a Főkapitányságról a corvinisták részére (Iván Kovács jkv. 1957. V. 14. N.I. és tsi V. MOL 21/30).

49 Jkv. „Felvétel a BM Budapesti Főosztályán 1956. nov. 2-án megtartott értekezleten .” TH IV-150006/6.

50 Jkv. „Az Id. Forr. Karhatalmi Bizottság értekezlete” - Jkv.

„Felvétel: a Belügyminisztériumban, 1956. nov. 3-án megtartott nemzetőri értekezletről.” Angyal István szerint a corvinisták személyi problémáiról, torzalkodásaikról is szó esett. (Angyal István Sajátkezű vallomása. Pesti Szalon, 1991, 85. o.).

51 Ezzel lényegében véget ért az értekezlet. Búcsúzóul egyperces néma felállással adóztak az elesettek emlékének, és elénekelték a Szózatot.

52 A rendőrséget Kiss István alezredes, a Műegyetemet Marián István, Széna téri-Maros utcai csoportot Sillay Rudolf, a Tűzoltó utcaiakat Csongovai Per Olaf, a V II. kerületiek Drbál Ferenc képviselte, a Szabad Nép-székház kijelölt képviselője, Baktai Imre nem volt ott, miként a honvédség reprezentánsa (Márton András vagy Solymosi János) sem.

53 Iván Kovács önv. Évk. 217. o.

54 „A Bizottság megbeszélésén felvett jegyzőkönyv” – Földvári Attila jkv. 1957. VI. 4. Oláh Vilmos és tsai TH IV-150011/1.

55 Iván Kovács önv. Évk. 217. o.

Tóth Ilona pere nem volt koncepció

Magyar Hírlap, 2000. 10. 30.

Tóth Ilona forradalmi szerepe, pere mindmáig az egyik legvitatottabb, legmegoldatlanabb '56-tal kapcsolatos kérdés. Amit biztosan tudunk: a forradalom kirobbanásakor éppen 24 éves, kivételes tehetségű és egyéniségű szigorló orvosnő a Szövetség utcai kórházban volt belgyógyászati gyakorlaton.

Október 25-étől a Péterfy Sándor Utcai Kórház Önkéntes Mentőszolgálatának

munkájába kapcsolódott be, majd letartóztatásáig a Szent Domonkos utcai részleg megbízott vezetője lett. A forradalom leverése után részt vett a röpcédulák, illetőleg az Élünk című illegális lap terjesztésében, 1956. november 18-án részese volt az ÁVH-gyanús Kollár István meggyilkolásában, s emiatt az első- és a másodfokú bíróság egyaránt halálra ítélte. 1957. június 17-én (három vádlott-társát, Gönczi Ferencet, Gyöngyösi Miklóst és Kovács Ferencet egy nappal korábban) kivégezték. A probléma bonyolultságát jelzi, hogy jelentékeny forradalmi szerepe ellenére Tóth rehabilitációját az igazságügyi szervek - a törvény előírására hivatkozva - eddig nem tartották indokoltnak.

Főleg a rendszerváltás óta mind többen azon a véleményen vannak, hogy Tóth Ilona ártatlan, koholt vádak alapján a kádári retorzió áldozata lett.

Változott az egykori vádlott-társ, Obersovszky Gyula író véleménye is a Kollár-ügyről. 1997-ben még a következőket írta: „...a Tóth Ilona-perben egyetlen emberért, egyetlen ÁVH-s besúgóért négy embert akasztottak fel.. (Vagyok, 8. sz.) 1999-ben pedig ezt: „Tóth Ilonát megölte az önkény. Megölte, bár ő maga

nem ölt, amint ez már napjainkban egyértelművé vált. Az áldozat közbelépése idején már halott volt.” (Vagyok, 2. sz.) Az utóbbi utalás a kórbonctani, törvényszéki szakemberek jelentésein alapszik. Az orvostani megállapítások egy része szerint ugyanis Tóth Ilona társai, Gönczi és Gyöngyösi már végeztek áldozatukkal, amikor a medika késsel szíven szúrta. Túl azon, hogy az erre vonatkozó orvosi jelentések ellentmondók, csak jogi és nem morális szempontból van annak jelentősége, hogy Tóth Ilona a késszúrással megölte-e Kollárt, avagy már csak egy halott testbe döfött bele. Érdekesebb kérdés, hogy Tóthnak szándékában állt-e ölni. Ezt korábbi ismerősei, elsősorban tiszteletre méltó egyetemi csoporttársai (Sinkó Erzsébet, Kézdi Mária, Iván László és mások) személyének ismeretében kizártnak tartják.

A téma legfelkészültebb kutatója, Gyenes Pál a Kollár-ügyet már régóta a per koncepció részének tartja. Az orvosszakértői ellentmondásokon kívül Gyenes a következő kérdéseket teszi fel (A máig élő koncepció. Köztársaság, 1993/1.): „Ha elfognak a forradalmárok egy gyanúsán »leselkedő« ávóst - különösen november közepén, amikor már tele van az utca szovjet páncélosokkal és Kádár-huszárokkal - ugyan miért kísérgetnék bárhova is? Nagy a valószínűsége, hogy a helyszínen agyonlövik. [...] Ha azonban [...] mégis bevinnék a bázisra, vagyis a kórházba, miért kellene a likvidáláshoz segítségül hívni egy nőt? A két marcona, sokat próbált férfi, Gyöngyösi és Gönczi tényleg rá volna utalva Tóth Ilona injekciós tűjére? [...] Arról még nem is beszéltünk, normális dolog-e az adott helyzetben, ávós-egyenruhás fényképpel a zsebben, felkelők után leskelődni. [...] Alapelv: ha már gyilkolnak, lehetőleg minél többen tudjanak róla. A fűtőtől kérnek szerszámokat, hogy el tudják földelni a tetemet a Domonkos-templom oldalában. A pokróc, amiben állítólag leviszik az áldozatot, sosem lett meg, talán nem

is keresték, pedig fontos tárgyi bizonyíték.” November 4-e után másutt is előfordultak hasonlóan értelmetlen, érthetetlen halálesetek. Mindezek a körülmények magyarázzák, hogy Gyenes logikus felvetéseire hiába keresnénk logikus válaszokat.

Vannak azonban ennél lényegesebb problémák is. Vajon miért lett volna szükség Tóth Ilona konstrukciós perére? Kinek, milyen hatalmi csoportnak állhatott útjában egy ártatlan, általános megbecsülésnek örvendő, eminens medika? A peranyag szövege alapvetően különbözik az ismert koncepciók eljárások irataitól. Tóth Ilonának perében nyoma sincs az abszurd, fekete-fehér jellemábrázolásnak, helyzetértékelésnek. Teljesen elképzelhetetlen, hogy a vádhatóság ilyen szöveget konstruáljon, ráadásul néhány héten belül. Idézzünk például Tóth Ilona kegyelmi kérvényéből:

„Én szeretem az igazságot, a tisztaságot, s gyűlölöm a kétszínűséget. A DISZ-ben is azok közé tartoztam, akik mertek kritizálni. Eredmény: a diákság tiltakozása ellenére le kellett mondanom a DISZ-titkárságról. Ez nagyon elkeserített. [...] A politikai eseményeket figyelve örömmel láttam, hogyan kopnak el az utóbbi Párt-kongresszusok óta azok a »kinövések«, amelyek [...] hátráltatták népi demokráciánk fejlődését. Érdekelt a Petőfi Kör, az ott megnyilvánuló bátor, friss hang...

Miután 2 napig betegen feküdtem, november 4-én Nagy Imre segélykiáltása és ágyúdörgés indított el otthonról. Nem érttem: Mi ez? Ellenség a szovjet hadsereg?! Veszélyben a forradalom?! Hát tényleg létezik »vörös fasizmus«?! November 4-én este [...] a Domonkos utcai Szükségkórházba kerültem [...] November 10-éig egyedül dolgoztam itt. Nehéz volt. Betegeimért és sebesültjeimért mindent megtettem, de láttam, hogy milyen keveset tudok, milyen kevés a tapasztalatom [...] leváltásomat kértem, mert kórházat

vezetni nem tudok. Azonban senki nem volt hajlandó a kórház vezetését átvenni [...] befogadtam 8 harcoló fiatalot (fegyver nélkül!), mert féltettem őket a deportálástól vagy agyonlövetéstől. Körülbelül ez időtől kezdtem el az [...] illegális röplapok terjesztését. - Végsőkéig el voltam keseredve, úgy láttam, elveszett a forradalom, elveszett Magyarország. Ellenségnek tekintettem a Szovjet Hadsereget, az ÁVH-t (nem hittem, hogy feloszlott), s az új kormányt is. [...] Édesanyám is kért, hagyjak fel az illegális tevékenységgel, nem lesz jó vége. En azonban becstelenségnek tartottam, hogy gyáván megfutamodjam. Éjjel illegális, nappal kórházi munkát végeztem. Alvás helyett coffeinen éltem. Éreztem, hogy fogytán az erőm, de reméltem: hátha diplomáciai úton még megoldódik minden, így következett el [...] a szörnyű november 18-a, amikor orvosi és emberi mivoltomról megfeledkezve, megöltem egy embert. [...] Nagyon bűnös vagyok. De úgy érzem, nem vagyok gyilkos. Amit tettem, nem hidegvérű, aljas megfontolás, hanem hirtelen összeroppanás eredménye volt: mint egy pánikszerű menekülés. Mire rájöttem, mit tettem: már késő volt[...].” A szöveg teljes egészében Tóth Ilona igazságra való törekvését tükrözi. Több más forradalmár társához hasonlóan képtelen volt a taktikázgatásra.

Kollár likvidálását a következőképpen indokolta: „...láttam, hogy valami nagy baj lehet, azért fogták el az ÁVO-st, mert utánunk leselkedett, erre azért is gondolnom kellett, mert az előző napokban már féltünk attól, hogy az illegális röplapok terjesztése miatt a nyomunkban van a rendőrség. [...] Védelmemre elő kívánom adni, hogy a gyilkosságot azért követtem el, mert akkor az volt a meggyőződésem, hogy azt az embert azonnal meg kell ölni, mert attól tartottunk, hogy ha nem öljük meg, úgy az államvédelmi egységek le fognak csapni ránk.” A per VI. rendű vádlottja, Gáli József író

ezt mondta a tárgyaláson: „Amikor megkérdeztem Obersovszkytól, hogy tud-e arról, mi történt az épületben, ő azt mondta, hogy annyit hallott, hogy elaltattak egy embert. Én mondtam, hogy többet tudok, mert megölték.”

Tóth Ilona: „Nagyon félttem, ideges voltam, féltettem a szerkesztőket, már [korábban] leszóltam a portára, hogy őrködjenek. [...] Én magam vele [Gálival] nem közöltem, hogy az elfogott személyt meggyilkoltuk, mivel ezt titkolni szerettem volna az írók előtt.”

A rehabilitáció kérdése - a fentiekből adódóan - idáig nem került nyugvópontra. A Legfelsőbb Bíróság 1990-ben Tóth Ilona elítélése tekintetében elutasította a semmissé nyilvánítás iránti kérelmet, mivel lényegében elfogadta az 1957-es vádat. Jogi alapon valószínűleg nem lett volna elérhető a rehabilitáció, azonban a jelenlegi igazságügy-miniszter ezt úgy készíti elő, hogy a koncepció per változatát fogadja el.

A tények arra utalnak, hogy nem volt koncepció per, de véleményem szerint Tóth Ilonának enélkül is a forradalom igazi mártírjai között van a helye Gönczivel és Gyöngyösivel együtt.

Civil felkelők az 1956-os forradalomban

Hadtörténeti Közlemények, 2001. 4. sz.

Általános jellemzők

Az 1956-os forradalom idején az egész főváros területén kisebb-nagyobb felkelő, majd nemzetőrségi csoportok alakultak. Tagjaik főleg fiatal munkásokból, segédmunkásokból rekrutálódtak, akiket meghurcolt, elkészerített, megalázott a sztálinista rendszer, az idősebbek közül többen megjárta a szovjet fogolytáborokat is. Ők egyetértettek a forradalom követeléseivel. Mások - kevesebben - inkább kalandvágyból, fegyverbirtoklásáért, később érvényesülési lehetőségekért csatlakoztak a forradalmárokhöz. Sajnos a felkelők szociológiai összetételével a kutatás még keveset foglalkozott. Összességében azonban megállapítható, hogy korántsem a legtudatosabb, legtájékozottabb társadalmi rétegek vettek részt a harcokban.

A fegyveres csoportok szerveződésének, történetének három szakaszát különböztethetjük meg:

A forradalom kitörésétől a fegyverszüneti tárgyalásokig (október 23-29.) tartó első időszakban a spontaneitásnak volt meghatározó szerepe. A különböző módon megszerzett fegyverekkel főleg kis létszámú felkelő csoportok alakultak egy-egy rátermett parancsnok irányítása alatt. A lakosság nagyobb része támogatta ezeket a csoportokat, melyek összetétele szinte óráról órára cserélődött. Legfőbb tevékenységük a harc volt a szovjetekkel, illetőleg az ÁVH-s, rendőri, honvédségi erők ellen.

A második szakasz az október 28-ai fordulat eredménye: akkor fogadta el a Központi Vezetőség a Politikai Bizottságnak azt a határozatát, amely az eseményeket forradalomként, szabadságharcként értékelte. A fegyverszünet idején jelentősen megnövekedett a csoportok létszáma: legtöbbször, mint tanácsadók és kiképzők, katonatisztek és sorkatonák csatlakoztak, majd börtönből szabadult politikai és közbüntényes elítéltek is. Számos tárgyalás eredményeképpen, központi szervezéssel, katonai, rendőri és civil erők részvételével megkezdődött a nemzetőrség kialakítása. A felkelő csoportok nemzetőrségi egységekként immár legális keretek között tevékenykedtek. Munkájukért rendszeres zsoldot és egyenruhát ígértek nekik. A csoportok vezetői rendszerint katonai szervezeti formának megfelelően szakaszokra, rajokra osztották egységeiket, megszervezték az őrszolgálatot, megerősítették a fegyelmet, igyekeztek megelőzni (olykor sikertelenül) a kihágásokat. Ebben az időszakban a fegyveres csoportok legfőbb feladata az volt, hogy fenntartsák a rendet, a közbiztonságot, és segítsék a lakosság ellátását. Ezen kívül előállították a Rákosi-diktatúra kiszolgálóit (főleg az ÁVH-sokat és a pártvezetőket) abból a célból, hogy majd bíróság ítélkezzen felettük. A vétkes személyek kézre kerítésére sok helyütt „különleges csoportok” alakultak. Előfordult, hogy olyan ÁVH-sokat fogtak el (pl. Galambos István főhadnagyot), vagy olyanoknál tartottak lakásukban házkutatást (pl.: Gerő Tamás századosnál), akik 1957-58-ban közreműködtek a megtorlásban. Ezekben a napokban a külön utakat kereső Dudás József és „Nemzeti Bizottmánya” a Szabad Nép székházban mindinkább elszigetelődött. Október 30-án következett be a Budapesti Pártbizottság épületének ostroma. Ebben főként a VII. és VIII. kerületi felkelők vettek részt. A Köztársaság téri épületet a már

feloszlattott ÁVH és a pártapparátus forradalomellenes központjának tartották a környéken. A pártház védelmére kiküldött honvédségi harckocsizók tévedésből az ostromlókat támogatták. Segítségükkel a tömeg elfoglalta az épületet, és kb. 12 foglyot meglincselte.

A harmadik időszak a november 4-ei szovjet támadástól a forradalom fegyveres leveréséig tartott. Ekkortájt a felkelő csoportok száma, létszáma csökkent. (Több nemzetőr egység az új agresszió hírére szétoszlott. Főleg a katonák távoztak gyorsan - nem ritkán még a harcok előtt - mert belátták az ellenállás kilátástalanságát, vagy mert a csoportokra a radikálisabb civil vezetők nagyobb befolyást gyakoroltak.) Az ellenálló csoportok lassanként elveszítették a lakosság támogatását, növekedni kezdett körükben az elkeseredés, a gyanakvás; az árulók lázas keresése több esetben személyes tragédiához vezetett. A legtöbb felkelő nyugati, vagy ENSZ-támogatásra számítva tartott ki az óriási túlerővel szemben. A szétoszlott csoportok számos tagja azonban fegyvertelenül is folytatta az ellenállást belföldön és külföldön egyaránt.

A civil fegyveresek aktivitása, ha tevékenységüket a forradalom kirobbanásától az utóvédharcok befejezéséig vizsgáljuk, négy összefüggő körzetben vált különösen jelentőssé:

1. A Középső Józsefváros és a Középső Ferencváros területén, vagyis Ferenc körút - József körút - Baross utca - Orczy út - Hámán Kató utca - Soroksári út által határolt területen.

2. A VII. kerület körüttől kifelé eső részén, a XIV. kerületi Cházár András utcáig, beleértve a Baross teret is.

3. A Széna téren és környékén.

4. Csepel északi és Pesterzsébet északnyugati részén.

E körzetek jelentőségét az is mutatja, hogy az itteni csoportok vették fel a kapcsolatot a politikai és/vagy katonai vezetőkkel a tüzszünet alatt, az ő képviselőik folytattak velük tárgyalásokat. A továbbiakban e négy körzet felkelőiről, a csoportok sajátos vonásairól lesz szó.

A VIII-IX. kerületi felkelők

A forradalom legtöbb áldozatot követelő csatái a Középső Józsefvárost és Középső Ferencvárost elválasztó Üllői úton, a Nagykörút és a Nagyvárad tér közötti részen, valamint a Nagykörúton a Boráros tér Baross utcai szakaszán voltak.

Ezen a területen már a forradalom első napjaiban kialakultak kisebb-nagyobb létszámú felkelő csoportok, amelyek (mint másutt is) főleg benzines palackokkal, géppisztolyokkal, kézigránátokkal vették fel a harcot a szovjet páncélosok ellen. A legsúlyosabb összecsapásokra a Nagykörút-Üllői út kereszteződésében került sor, a szovjet csapatok itt szenvedték el a legnagyobb veszteségeket. A legnagyobb hírnevet a stratégiai szempontból kiváló adottságú Corvin moziban összegyűlt csoport szerezte, olyannyira, hogy a magyar politikai és katonai vezetés, szovjet segédlettel, már október 25-étől meg akarta szervezni e bázis megsemmisítését. A 28-ára tervezett akciót Nagy Imre miniszterelnök tiltakozása hiúsította meg. Természetesen a Corvin köziek harci sikereihez hozzájárultak a közvetlen környezetükben lévő VIII. és IX kerületi felkelők, beleértve a Kilián laktanya fegyvereseit is. A VIII. kerületben kiemelkedő jelentőségre tett szert a Práter utcai általános iskolában berendezkedett csoport Ö. Nagy János és Konstantinidisz André parancsnoksága alatt. Ez volt valószínűleg a legnépesebb felkelő-bázis. Ezen kívül

még a környéken tevékenykedett a Vajdahunyad utcai egység (parancsnokok: Kiss Károly honvéd és Jánoki Attila) és a Kisfaludy utcai két csoport (parancsnokok: Kasza János és Fánicsik György, civilben anyagellenőr). Elvileg ezek az egységek is a Corvin parancsnoksága alá tartoztak, valójában azonban - különösen a forradalom első időszakában -, bár kölcsönösen biztosították egymást és egyeztették jelszavaikat, egymástól függetlenül tevékenykedtek. Ugyanez volt a helyzet a IX. kerületi csoportoknál is, de a két kerület felkelői között - noha gyakran harcoltak együtt - a rendelkezésünkre álló adatok szerint semmilyen egyeztetés nem történt.

A Corvin közben október 26-ig, amíg a felkelők Iván Kovács László gödi munkást ismerték el parancsnokuknak, teljesen spontán módon jöttek-mentek a fegyveresek és a vezetőik is gyakran cserélődtek. Ezután viszont már szervezettebbé vált a Corvin közti csoport működése. Ekkoriban kerültek oda a Pongrátz fivérek is, akik rövid időn belül vezető szerepet vívtak ki maguknak.

A corvinisták képviselői még a tűzszüneti határozat előtt tárgyalásba bocsátkoztak a „barikád túlsó oldalával.” A szovjet főparancsnokság és a BM képviselője szabad elvonulás fejében fegyverletételre akarta bírni a felkelőket. A corvinista vezetők azonban 10 pontos ellenkövetelést fogalmaztak meg, melyből az is kiderült, hogy Nagy Imre helyett Veres Péter írot tartották legalkalmasabbnak egy új ideiglenes kormány megalakítására. (Nagy Imre abban az időben más csoportoknál sem volt népszerű, részint a statárium rendelet, másrészt a Szabad Európa ellene irányuló kampánya folytán.)

A fegyverszüneti tárgyalásokban a felkelő csoportok közül a Corvin közieknek kitüntetett szerep jutott. Számos alkalommal, különböző helyszíneken

értekeztek a politikai, honvédségi, rendőrségi vezetőkkel önállóan (a Práter utcaiakat is képviselve), vagy más egységek küldötteivel együtt. A pártközpontban tárgyalva az MDP vezetőivel szemben álló felek közös nyilatkozatot tettek: elismerik a Nagy Imre-kormányt, a kormány leszereli az ÁVH-t, a harcokban résztvevők pedig amnesztiában részesülnek. Megígérték nekik, hogy a felhívást közzéteszik a rádióban. Mivel ez elmaradt, a fegyverletételre sem került sor. A felkelők túlnyomó része egyetértett abban, hogy a szovjet csapatok budapesti kivonásáig nem adják ki kezükből a fegyvert, de annak megtörténte után a katonákkal és a rendőrökkel együtt közreműködnek a rend helyreállításában. A Corvin közben azonban akkorra már Iván Kováccsal szemben kialakult egy befolyásos csoport a Pongrátz testvérek, Antalóczi Sándor orvos és Bornemissza Tibor egyetemi tanársegéd vezetésével. Ők, árulást gyanítva, még a kivonuló szovjet csapatok biztosításában sem voltak hajlandóak közreműködni. A konfliktus később tovább éleződött a Corvin vezetésén belül, mivel Pongrátzék lassanként mindenkiben árulót láttak. Maléter Pál ezredest, a „Kilián legendás parancsnokát” első számú közellenségnek tartották, Iván Kovács viszont méltónak vélte őt honvédelmi miniszterségre. Pongrátzék azt szerették volna, ha ezt a tisztséget Márton András ezredes, a Zrínyi Katonai Akadémia parancsnoka tölti be. November 1-jén (vagy 2-án) Márton és Solymosi ezredes közreműködésével Pongrátzék leváltották Iván Kovácsot, főparancsnoknak Pongrátz Gergelyt nevezték ki. A megosztottság, a széthúzás azonban a továbbiakban sem szűnt meg.

Október 31-étől egyre jobban érvényesült a katonai szervezettség. Négy századot hoztak létre a Corvin moziban, a Kisfaludy utcában, és a Práter utcában lévő felkelők bevonásával. (Egyébként a közeli, és szintén jelentékeny Vajdahunyad utcai csoport továbbra is teljes

függetlenséget élvezett, bár ténylegesen a Práter és a Kisfaludy utcai csoportoknak is maradt önállóságuk.) A főparancsnok mellett kinevezték a parancsnokhelyetteseket, század-, szakasz-, és rajparancsnokokat, katonai tanácsadókat (10-15 tisztet), az összekötőket, a páncélos-, a tüzér-, a hadtápparancsnokot, a gépkocsik és a kötözőhely parancsnokát. Rádiósokat, gépírónőket is alkalmaztak.

A Corvin főparancsnokság mindvégig a legrangosabb csoport maradt: a Karhatalmi Bizottságokon, a nemzetőrségi értekezleteken legnagyobb létszámban a corvinista küldöttek vettek részt és a 10 fős Operatív Bizottságba - Antalóczi és Iván Kovács személyében - ketten is bekerültek közülük.

A november 4-ei szovjet támadás váratlanul érte a corvinista nemzetőröket. Egy-két napos ellenállás után a névsorokat, igazolványokat megsemmisítve, parancsnokaik vezetésével kiürítették a bázishelyeiket. Kisebb részük és a Vajdahunyad utcai csoport folytatta e körzetben a fegyveres harcot november 7-8-ig.

Az Üllői út másik oldalán, a Középső-Ferencvárosban, két nagyobb felkelő-csoportalakult már október 24-én: a Berzenczey utcában Wagner István géplakatos parancsnokságával az úgynevezett „Göndör”-csoport és a Tompa utcai, amelynek vezetését 25-26-án Bárány János szerszámkészítő vette át. E csoportok nem csak a szovjet erőkkel, ha nem a magyar rendőri és katonai alakulatokkal is több ízben harcba szálltak. A fegyverszünet idején a Tűzoltó utcai garázsban is létrejött Angyal István kezdeményezésére egy csoport a Berzenczey utcaiak egy részéből és a környék addig szervezetlenül harcoló fegyvereseiből. Angyal, parancsnoktársával, Csongovai Per Olaf filmrendezővel értelmiségi barátaik, kapcsolataik révén fontos szerephez jutott a fegyverszüneti tárgyalásokban. Csongovai bekerült a Nemzetőrség Operatív

Bizottságába is. A civil fegyvereseket a Tűzoltó utcaiak képviselték a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány alakuló gyűlésén. Parancsnokaik, akik egyébként politikailag jóval képzetebbek voltak felkelő-társaik túlnyomó többségénél, nyíltan kommunistának vallották magukat. A politikai vezetők közül leginkább Kádár Jánossal igyekeztek kapcsolatot tartani, mivel a pártvezető személyében látták a legfőbb biztosítékot az új, demokratikus, szocialista rendszer konszolidálására. A Tompa utcaiak - az erre vonatkozó csekély számú forrás szerint - leginkább Tildy Zoltánban bíztak.

A fegyverszüneti időszak első felében mindhárom csoport kiegészítette, vagy megváltoztatta a bázishelyét. A Tűzoltó utcaiak elfoglalták a velük szemben lévő ÁVH-s garázst is, a Berzenczey utcaiak áttelepültek a Ferenc téri női rendőrszállásra, a Tompa utcaiak pedig kettéoszlottak. Egyik részük, miután Bárány János felvette a kapcsolatot Petrák Lajossal, az MDP titkos megbízásából működő Forradalmi Ifjúsági Szövetség vezetőjével, áthelyezte bázisát a Ráday utcai diákszállóba. A továbbiakban a politikailag járatos Petrákék befolyást gyakoroltak Bárányra. A Tompa utcában maradt részleg vezetője Mezei Lajos műszerész lett. A IX. kerületi nemzetőrségi egységek közül csak a Ferenc téri szerveződött katonai alakulatok mintájára.

A november 4-ei támadás álmukban érte a IX. kerületi nemzetőr csoportokat, jóllehet tudtak arról, hogy a szovjet csapatok folyamatosan szivárognak be Magyarországra. A Tűzoltó utcaiak főleg a Nagyvárad téren, az Üllői úton, a Mester és a Viola utcában csaptak össze az intervenciós csapatokkal. Kötelékeikben harcolt 22-24 besorozott ÁVH-s is, akiket a fegyverszünet idején az utcán vettek őrizetbe. A harcok idején a csoport parancsnokai minduntalanul kapcsolatot kerestek a szovjet katonai és a magyar politikai vezetőkkel a tűzszünet elérése érdekében. Egy ízben sikerült a

szovjetekkel tárgyalóasztalhoz ülniük, de nem fogadták el az egyedüli lehetőségként felkínált feltétel nélküli fegyverletételt.

„Göndörék” a Ferenc téren, a Mester-, a Thaly Kálmán, végül (a Tűzoltó utcaiakkal közösen) a Viola utcában szálltak szembe a szovjet katonákkal. A Tompa-Ráday utcaiak leginkább a Ferenc körút két oldalán bocsátkoztak tűzharcba a bevonuló páncélosokkal. A IX. kerületi forradalmárok 4 napig védekeztek az óriási túlerővel szemben. November 8-án a Ferencvárosban gyakorlatilag megszűnt a fegyveres ellenállás.

A VIII-IX. kerületi felkelők kis része röpcédulagyártással, sztrájkjal, szervezkedéssel folytatta a harcot.

A VII. kerületi felkelők

A VII. kerületben, a forradalom első napjaiban csak a Keleti pályaudvar környékén alakult ki nagyobb ellenálló csoport. Az itteni felkelők szálláshelye a Baross tér 19. számú épületben volt. Október 28-ától Pásztor Gyula és Pásztor Sándor (nem testvérek) parancsnokságával mind szervezettebbé vált a fegyveresek tevékenysége. A Baross tériekhez számos egyetemista is csatlakozott, akik stencilgépekkel nagyarányú propaganda tevékenységet folytattak. Más felkelő egységek is felhasználták ezt a lehetőséget, ám lényegesen csekélyebb intenzitással. Amikor megalakult a nemzetőrség, Nickelsburg László műszerész vette át a főparancsnokságot, de a csoport vezetésében továbbra is fontos szerepet játszott a két Pásztor és Balogh László, civilben csatornatisztító. November 1-jén a Baross tériek részt vettek a Gyűjtőfogház foglyainak kiszabadításában.

Október 27-29 között számos újabb VII. kerületi fegyveres csoport alakult. A Csengery utcai tanács épületében székelt, pártmegbízásból, Hegedűs István elnökletével, a kerületi Forradalmi Bizottság.

Ugyanebben az épületben rendezkedett be Steiner Lajos szállítómunkás is fegyveres csoportjával. Így a felkelő egységet több „megbízható elvtárs,” rendőr befolyásolta, de a csoport összetétele folyamatosan változott. Steinerék az egyik belügyi helyiségből számos titkos dossziét vittek el, de felhasználásukra már nem nyílt módjuk.

A „Farkas” - vagy „Wesselényi” csoport (Kovács Dezső és Drbál Ferenc parancsnoksága alatt) a tanács épületében lévő fegyveresektől leválva előbb a kerületi rendőrkapitányságra, majd 30-án egy Wesselényi utcai épületbe került. Mivel az FKgP igényt formált a helyiségekre, 1-jén az Almássy térre települtek át. E szálláshelyüket 3-án, stratégiai okokból, a Royal Szállóra cserélték. Mivel a csoport vezetői úgy érezték, hogy nemzetőrségüket katonai szakképzettség nélkül nem tudják irányítani, felvették a kapcsolatot Solymosi János és Döbrentei Ernő ezredessel, akik tanácsokkal, tanácsadókkal látták el őket.

A VII. kerületi rendőrkapitányságon és a pártházban is kialakult két nagyobb nemzetőri csoport Csabai László rendőrfőhadnagy, majd Bencze László, illetőleg Nemeskéri József diszpécser és Drabant József őrnagy vezetésével. Az előbbiben rendőrök voltak többségében, az utóbbiban - amelyet „Kossuth csoportnak” is neveztek - katonák. Ezek a VII. kerületi csoportok mind századokra, szakaszokra, rajokra tagozódtak.

Kívülük kisebb létszámú fegyveres egységek tartózkodtak az EMKE-ben, a Hársfa utcai KIOSZ-épületben, a Klauzál téren, valamint a Garai utcában.

A nagyobb VII. kerületi csoportok vezetői szerephez jutottak a nemzetőrségi tárgyalások során. Drbál Ferenc az Operatív Bizottság tagja lett. Az összes csoport képviselői közül csak a Baross tériek szavaztak a sztrájk fenntartása mellett.

A VII. kerületi forradalmárok felkészültek a szovjet támadásra: november 3-án délután a kerületi nemzetőr-parancsnokok és katonai tanácsadók összegyűltek a Baross tériek bázishelyén és Nickelsburg elnökletével védelmi tervet dolgoztak ki. Megállapodtak abban, hogy a Baross téri csoport a Keleti pályaudvar környékét biztosítja, a „Farkasok” átteszik központjukat a Royal Szállóba és a pártépületben lévőkkel együtt ellenőrzésük alatt tartják a Lenin körutat a Majakovszkij utca és a Rákóczi út között, valamint az Almássy tér környékét, a Hársfa, a Majakovszkij, a Rottenbiller és a Wesselényi utca által határolt területet pedig Steinerék felügyelete alá helyezik. A tervet a parancsnokok jóváhagyták. (Abban egyébként nem tudtak megegyezni, hogy ki legyen a kerületi főparancsnok.)

A legnagyobb VII. kerületi csoport Baross téri ellenállása viszonylag hamar összeomlott. Ebben része lehetett annak a körülménynek is, hogy Nickelsburg főparancsnok — valószínűleg a végeláthatatlan sorokban közeledő szovjet harckocsik láttán - a harc felvétele ellen foglalt állást, s mivel parancsnoktársai nem értettek egyet vele, lemondott és eltávozott. A bázishelyet és a környező épületet a páncélosok szétlőtték, mire a felkelők nagy része hamarosan befejezte a fegyveres ellenállást, de a többiek szétszóródva folytatták a harcot. (Bázishelyeik a Landler Jenő utcában, a Garai téren és a Divatcsarnokban voltak.) A Lenin körúti szakaszon napokon keresztül eredményes harcot folytattak a felkelők. November 6-án Steiner Lajos parancsnoksága alatt összeolvadtak a csoportok, központjukat a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium épületében rendezték be. A szomszédos kerületekből csatlakoztak hozzájuk Sipőcz József Vajdahunyad utcai harcosai, valamint az Eötvös utcai csoport egyik részlege. Kilencedikéig-tizedikéig tartották magukat, majd kb. százan a Szabadság-hegyre siettek, hogy Király

Béla irányítása alatt folytassák a harcot. Erre azonban már nem került sor.

Egy zuglói nemzetőrséghez tartozó, zömmel VII. kerületekből álló fegyveres csoport, Klauber István vezetésével november 4-5-én a Thököly út 44. sz. bázisáról eredményes harcot vívott a szovjetek ellen.

VII. kerületi felkelők közül került ki a legtöbb fegyvertelen ellenálló. Nagyarányú röpcédula-terjesztéssel, külföldre is kiterjedő szervezkedéssel próbálták meggátolni a régi-új hatalom kiépülését.

A Széna téri felkelők

A Margit híd budai hídfőjénél október 24-25-én a felkelők hídőrséget szerveztek. Ezek a fegyveresek hozták létre 26-27-én a Széna téri csoportot (a budai oldalon ez a terület volt stratégiailag a legfontosabb). Harc nélkül foglalták el a metró-építkezés munkásszállóját és a Margit fogházat. A szovjet páncélosok ellen barikádokat építettek, amelyeket a Déli pályaudvarról odatolt vagonokkal erősítettek meg. A csoport vezetője az 59 éves Szabó János gépkocsivezető lett, akit 28-án ténylegesen is megválasztottak, sőt másnap a Dudás József kezdeményezésével és elnökletével megalakuló 29 fős Magyar Nemzeti Bizottmánynak is tagja lett. Bár Dudás a budai forradalmi erők főparancsnokává nevezte ki, Szabó csak a Széna tériek vezetését vállalta. A fegyveres csoport irányításában fontos szerep jutott Bán Róbert rádiótechnikusnak és egy volt jugoszláv partizánnak, Ekrem Kemál művezetőnek is. Ebben a régióban egyébként korántsem voltak olyan súlyos harcok, mint pl. az Üllői út környékén. A Széna tériek vezetői még a fegyverszünet előtt tárgyalásba bocsátkoztak a Bem Laktanya tisztjeivel, akik fegyverletételre akarták rávenni a felkelőket, de végül abban állapodtak meg,

hogy közösen működnek közre a rendfenntartásban. Miközben tárgyaltak, egy szovjet-magyar támadás ideiglenesen elűzte a térről a civil fegyvereseket.

A fegyverszünet idején a Petőfi laktanya katonái segítették a fiatal felkelők kiképzését. Október 30-31-én a csoport ellenőrzési területe sokszorosára növekedett, mivel „Szabó bácsiék” kezükben tartották a kerületi pártházat, a Statisztikai Hivatalt, a Bécsi kapu környékét, a Szovjetunióba került pártvezetők villáit, sőt a Húvösvölgyi ÁVH-s objektumot is. Egyik akciójukkal a III. kerületi pártházat is elfoglalták. Nem jött létre azonban tényleges együttműködés a Butkovszky Emánuel vezette II. Kerületi Katonai Forradalmi Bizottmánnyal, amely a Fő utcai Katonai Ügyészség és Bíróság épületét tette székhelyévé. Szabóék új központja a Maros utcai, kiürült ÁVH-s laktanya lett, de egy kisebb részleg Ekrem Kemál irányításával a Széna téren maradt. A forradalom alatt az ÁVH-sokra és vezető pártfunkcionáriusokra vadászó összes „különleges csoport” közül a Széna térieké szerezte a legnagyobb zsákmányt, amikor elfogta Marosán Györgyöt, az MDP PB tagját. A Széna tériek sajátos részlege volt az úgynevezett „Bányász-brigád” (vezetői Rusznyák László és Czimmer Tibor bányászok). A „brigád” a Pilisben több rendőrőrsöt, munkásszállót foglalt el, majd felszabadították a csolnoki rabmunkahelyet is. November 2-án téves tájékoztatás miatt ÁVH-sokat keresve 70-80 Széna téri felkelő megszállta a Külügyminisztérium épületét, ahol erőszakoskodtak a tisztviselőkkel, feldúlták a helyiségeket, majd - ugyancsak tévedésből - tűzharcba kerültek az épületet biztosító részleggel. Személyi sérülés nem történt, de jelentős anyagi kár keletkezett. Végül a felkelőket a helyszínre érkező Király Bélának sikerült távozásra bírnia.

A csoport, főleg Szabó János és Sillay Rudolf gépkocsivezető révén, részt vett a karhatalmi bizottsági, a nemzetőrségi értekezleteken. Sillay az Operatív Bizottságba is bekerült. A Dudás által aláírt „nemzeti bizottmányos” nemzetőr-igazolványokat le kellett cserélniük a Kopácsi névvel hitelesített főkapitánysági igazolványokra.

A „Bányász-brigád” november 2-án Bécsbe indult szállítmányokért, de Győrben Szigethy Attila (a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke) tanácsára Szombathelyre mentek, hogy támogatást nyújtsanak a helyieknek a forradalmi bizottságok megszervezésében. Akkor azonban már a szovjetek is bevonultak a dunántúli városba, és 4-én hajnalban – a helyi határőrtsztek segítségével - Rusznyákékat fogságba ejtették.

Aznap délelőtt a Déli pályaudvarnál is megjelentek a szovjet páncélos alakulatok. A felkelők a Maros utcai bázist kiürítve a Széna térnél próbálták feltartóztatni a szovjeteket, majd részlegekre oszolva Pesthidegkútra vonultak. Király Béla Nagykovácsiban lévő csapataihoz akartak csatlakozni, de mivel a nemzetőr parancsnok Szabó megmaradt csoportját gyengének találta, nem támogatta a fegyvereseik egyesítését. Solymárnál a szovjetek gyűrűbe fogták a Széna térieket, akik nem adták meg magukat és csak 7 fős veszteség árán tudtak megmenekülni. Ezután Szabó János feloszlatta a csoportot.

A csepeli és a pesterzsébeti felkelők

A Gubacsi híd két oldalán, Csepel északi és Pesterzsébet északnyugati részén lévő összefüggő területen (a két kerület központjában), szintén jelentős civil fegyveres csoportok alakultak ki, mindkét oldalon egy-egy tekintélyes parancsnok irányításával. A fegyverszünet idején a két nemzetőrségi csoport

egységesebb, centralizáltabb lett, mint a központi kerületek hasonló alakulatai. Csepelen és Pesterzsébeten is lényegesen nagyobb volt a katonaság szerepe, mint másutt, mivel nagy létszámban, önálló alakulatként vettek részt a fegyveres eseményekben. Más régiókban a tisztek tanácsadóként, vagy a civil csoportokba olvadva tevékenykedtek. A két kerület nemzetőrségi egységei kapcsolatot tartottak egymással, de egyelőre nem tudjuk, mennyire hangolták össze akcióikat. Csepelen a forradalom első szakaszában a civil felkelők nem a szovjetek, hanem a magyar fegyveres szervek ellen harcoltak. Először, október 24-én reggel, a kiegészítő parancsnokságot támadták meg, de a rendőrkapitányságról érkező belügyi harckocsival kimenekítették a katonákat. Másnap a pártbizottság épületébe hatoltak be, az iratokat átkutatták, kidobálták, elégették. Ezután a fegyverhez jutott felkelők egy része a Boráros tér környékén felvette a harcot a szovjetek ellen.

Mire 26-án visszaértek, társaik már elfoglalták a rendőrkapitányságot, a rendőröket lefegyverezték és távozásra kényszerítették. Ebben az épületben Buri István és Szenté Károly parancsnokságával jött létre egy felkelő csoport. Huszonhetedikén este azonban magyar katonai és gyári karhatalmi alakulatok ideiglenesen visszafoglalták a rendőrkapitánysági és a pártbizottsági épületet és 70 foglyot ejtettek. A többiek visszavonultak a Királyerdőbe, ahol Sorn Károly vezetésével 25-26-ától a Szent István úti iskolában, később a közeli kultúrházban is szerveződött egy fegyveres csoport. Segítségével a következő éjjel meghátrálásra kényszerítették a gyári katonai alakulatokat.

A fegyverszünet idején Csepelre került egy légvédelmi tüzérezred, amelynek néhány tisztje felvette a kapcsolatot a civil fegyveresekkel.

Október 29-én a csepeli Nemzeti Bizottmány gyűlésén Major Ernő őrnagyot választották meg a helyi nemzetőrség parancsnokául, helyettese a civil erők vezetője, Buri István lett. A Főkapitánysággal rendszeres kapcsolatot tartottak, Major részt vett a nemzetőrségi üléseken. Egyik beosztottja, Andi József hadnagy három nemzetőrszázadot szervezett a szigeten. A Királyerdőt továbbra is Sora Károly egysége biztosította, Felső-Csepelen Szücs Károly parancsnoksága alatt a második század teljesített szolgálatot, Lukács András csoportját pedig a „belső őrség” feladatával bízták meg.

A szovjetek november 4-én azonnal elfoglalták a Csepelen tartózkodó tüzérezred egyes tüzelőállásait (más állásokat már az első támadásuk (október 26-27.) óta nem engedtek ki a kezükből). A megmaradt lövegeket a nemzetőrparancsnokság a fontosabb stratégiai pontokon vonta össze. A katonák vezetője Körösi Sándor főhadnagy, a civileké Buri István volt. Ők az alapvető stratégiai kérdésekben sem értettek egyet, mivel Körösi csak önvédelmi harcra gondolt, Buri viszont az elhaladó szovjet páncélosok megtámadása mellett érvelt. Mivel a civilek voltak többségben, megkezdték a harcot, és komoly veszteségeket okoztak az intervenció csapatoknak. Az ellenálláshoz végül csatlakoztak a tisztek is, és a többi felkelő csoporthoz képest erős tüzérővel rendelkező csepeliek a szovjet repülőkre is lőttek. A pesterzsébetiektől robbanóanyagokért cserélt sorozatvetővel a tököli repülőtér kifutóját vették célba. A gyalogsági támadást megelőzendő felrobbantották a városrészbe tartó utakat, ezzel is késleltették a szovjet behatolást. Néhányan indítványozták a Lakihegyi Rádióadó és a Gubacsi híd megsemmisítését is, de kisebbségben maradtak. Később a harckocsik bevonulását a Vasműből kitolatott vagonokkal, tartálykocsikkal akadályozták meg. A szovjetek mindinkább megerősödő támadása ismét

megosztotta az ellenállókat: a tisztek nem látták értelmét a további harcnak. Buri ezt a felfogást 7-én még hazaárulásnak minősítette, de másnap már ő is Bécsből javasolta, hogy folytassák a harcot. Csepelen 9-én reggel a szovjetek végleg felszámolták a fegyveres ellenállást.

A csepeli parttal szemben, a pesti oldalon, Pesterzsébeten, Pestlőrincen és Soroksáron a spontán módon összeverődött felkelők már a forradalom első napjaiban szembekerültek a szovjetekkel, mivel igyekeztek megakadályozni, hogy azok behatoljanak a város központjába. Később a Jutadombnál és környékén a kiskunhalasi gépkocsizó lövészezreddel is felvették a harcot. Október 25-26-án Pesterzsébeten a civil fegyveresek elfoglalták a XX. kerületi pártházat, a tanácsházat, majd a rendőrkapitányságot. Oltványi László vegyészt választották vezetőjüknek, később a kerület nemzetőrparancsnokának is. A környéken lévő fegyveres csoportok szintén Oltványiékhoz csatlakoztak, így Pesterzsébeten szervezték meg legkorábban (még a tűzszünet kihirdetése előtt) a fegyveres forradalmárok központi irányítását.

A fegyverszüneti időszakban nemzetőr egységek szerveződtek a tanács épületében (Kálmán Béla hadnagy vezetésével), az Attila utcai iskolában (Tóth Ferenc irányításával), a Török Flóris utcában, a Sztás utcában, a Gubacsi hídnál és a Jutadombnál. Oltványi a körzeti rendőrsre is küldött civil erőket (Gyergyói Ferenc parancsnoksága alatt), akik az ottani rendőrökkel közösen teljesítettek szolgálatot. Ebben az időben Pesterzsébeten a nemzetőrség keretén belül különböző fegyveres forradalmi szervek alakultak, például a Forradalmi Ifjúsági Szövetség Oláh Ödön vezetésével, és a Nemzeti Bizottság, amelyet egy Fux nevű személy irányított.

November 1-2-án a pesterzsébeti nemzetőrök hathatós támogatást kaptak: az esztergomi légvédelmi

tüzérsztály a Jutadombon és a Soroksári úton tüzelőállást foglalt el, hogy lövegeivel akadályozza a szovjet csapatok visszatérését Budapestre. Negyedikén, miután Oltványi kijelölte a nemzetőrök harcálláspontjait, a civil és a katonai erők a kerület több pontján együttes erővel csaptak össze a szovjet csapatokkal. Főleg a Jutadombnál, a Hangyadombnál, a Török Flóris utcában és a Határ úton folytattak eredményes harcot. A civilek kézfegyvereken kívül két légvédelmi ágyúval és egy sorozatvetővel is rendelkeztek. Az utóbbival a Népligetben és a Mester utcában elhelyezett szovjet páncélosokat vették célba. A szovjet behatolást azzal is nehezítették, hogy felrobbantották a Nagykőrösi út burkolatát.

A fővárosban itt tartott legtovább a fegyveres ellenállás. November 10-11-én a nemzetőrség feloszlott, és befejeződtek a harcok.

Epilógus

Budapesten a fegyveres események következtében kb. 2200 fő halt meg, ennek kb. A 34,5%-a VIII-IX. kerületben, kb. 12%-a a VII-XIV. kerületben, 8,5%-a a XX.-XXI. kerületben. (A II. kerületben jóval kevesebb áldozat volt.) Arról nincsenek adatok, hogy hány felkelő esett el a harcokban, csak azt tudjuk, hogy a halálos áldozatoknak több mint a fele fizikai dolgozó volt, márpedig a fegyveres ellenállók főként ebből a rétegből verbuválódtak. A Szovjet Hadsereg kb. 670 főt veszített.

A budapesti kórházakban, rendelőintézetekben, és más egészségügyi létesítményekben kb. 17 000 sebesültet kezeltek.

Az 1956-os cselekmények miatt bírói ítélet alapján 229 személyt végeztek ki, 51 %-uk, vagyis 117 fő vett részt a fegyveres harcokban.

Még felbecsülni sem tudjuk, hogy a több mint 180 000 főnyi emigráns közül hányan vehettek részt a fegyveres felkelésben. A civil fegyveresek négy legfrekvenciáltabb körzetéből a forradalom leverése után valószínűleg a felkelő csoportok tagjainak mintegy egyharmada hagyta el az országot.

IRODALOM:

Berecz György és társai: Hadtörténelmi Levéltár (HL) 0106/57.

Dudás József és társa: HL 0115/56.

Fáncsik György és társai: Fővárosi Bíróság (FB) 2844/75.

Fónay Jenő és társa: FB 8023/58.

Futó János és társai: FB 1649/64.

Galgóczi Zoltán és társai: FB 2540/75.

Gyergyói Ferenc és társai: FB 8039/58.

Iván Kovács László és társai: Pest Megyei Bíróság 002/57.

Körösi Sándor és társai: HL 742/57.

Kálmán Béla és társai: HL 071/59.

Kovács Dezső és társai: HL 278/58.

László Béla György és társai: HL 432/58.

Mecséri János és társai: HL 031/58.

Nagy József és társai: HL 451/89.

Nickelsburg László és társa: FB 925/91.

Okner Sándor: FB 1900/58.

Onestyák László és társai: FB 5652/57.

Palotás József és társai: FB 3308/57.

Pech Géza és társai: FB 306/90.

Rusznay László és társai: FB 2383/57.

Schmidt László és társa: FB 2834/57.

Sillay Rudolf. FB 4987/57.

Steiner Lajos és társai: FB 8009/58.

Szenté Károly és társai: FB 3563/59.

Szirmai Ottó és társai: FB 622/89.

Toracz Sándor és társai: HL 284/58.

Tóth Ferenc és társa: FB 1740/57.

Váradi Gyula és társai: HL 0039/58.

Viniczai János és társai: FB 9235/61.

Wittner Mária és társai: FB 8046/58.

Az 1956-os Intézet kézikönyve. Budapest, 1996.

III. k.

Tóth Ilona és kultusza

Népszabadság, 2002. 04. 04.

Az '56-os legendák gyorsan burjánzásnak indultak. Közülük némelyek a rendszerváltásból megerősödve kerültek ki, és végül a nagypolitika támogatásával stabilizálják helyüket a köztudatban. Ilyen Tóth Ilona legendája is. Nézzük a tényeket. A forradalom kirobbanásakor éppen 24 éves, kivételes tehetségű és egyéniségű szigorló orvosnő a Szövetség utcai kórházban volt belgyógyászati gyakorlaton. Október 25-től a Péterfy Sándor utcai kórház önkéntes mentőszolgálatának a munkájába kapcsolódott be, majd letartóztatásáig a Domonkos utcai részleg megbízott vezetője lett. A forradalom fegyveres leverése után részt vett röpcédulák és egy illegális lap, az Élünk sokszorosításában, terjesztésében. Mivel a forradalom vívmányainak megőrzését mindennél fontosabbnak tartotta, és még hitt abban, hogy annak legalább egy része megmenthető, 1956. november 18-án végsőkéig kimerültén, rettenetes idegfeszültségben részt vett a veszélyesnek ítélt, ÁVH-s gyanús Kollár István meggyilkolásában. Emiatt halálra ítélték, és 1957. június 27-én kivégezték.

Tóth Ilona rehabilitációját 1990-ben az igazságügyi szervek - a törvény előírására hivatkozva — nem tartották indokoltnak. 2001 februárjában a Fővárosi Bíróság politikai nyomásra mégis semmissé nyilvánította az 1957-es ítéletet. A mentesítés azonban egészen másképp ment végbe, mint ahogyan erre az előkészületekből számítani lehetett.

A Tóth Ilona-legenda lényege az, hogy a fiatal nőt teljesen koholt vádak alapján ítélték el, koncepció

perben lett a kádári retorzió áldozata. Tóth nem vett részt Kollár likvidálásában, kegyetlen kínzásokkal, gyógyszerekkel, hipnózissal kényszerítették ki belőle a valóságtartalom nélküli, önterhelő vallomásokat.

Ezt a nézetet a Tóth Ilona-kultusz valamennyi hívője osztja. (Ellentétben Kardos János védőügyvéddel, aki igazán megtett minden tőle telhetőt, de a bíróság előtt sosem vonta kétségbe a vádat.) Arra azonban sohasem kapunk magyarázatot tőlük, hogy miért volt szükség Tóth Ilona koncepció perére. Kinek, milyen hatalmi csoportnak állhatott útjában egy ártatlan, általános megbecsülésnek örvendő, eminens medika? Ha nem a tettei alapján indították meg ellene az eljárást, akkor mi módon, találmra vagy netán sorsolással választották ki őt? Nem volt elég „ellenforradalmár” 1957-ben, akin bosszút lehetett állni? Másrészt csak a legismertebb személyiségekkel szemben volt érdemes vádatat konstruálni, akik hírnevét a kádárista hatalom mindenáron sárba akarta tiporni (pl. Nagy Imréét a Nagy Imre-csoport megszervezésének vádjával, Maléterét a Köztársaság téri pártközpont ostromáért való felelősség ráhárításával). A politikailag jelentéktelen medika ellen erre mi szükség lett volna?

A legendagyártás esetenként az abszurditásig fokozódik. Pl.: „Bűne csupán az volt, hogy nagyon szerette a hazáját, hivatását, s talán azt sem tudták megbocsátani neki, hogy éppen október 23-án született”; „Münnich Moszkvának hetvenezer hullát ajánlott fel hatalmuk megszilárdítása érdekében...” (Rozgics Mária: Drótozott kézzel, arccal lefelé, Demokrata, 2001/45.).

A leggyakrabban ismételt érvek az orvosi szakvéleményeken alapszanak. Ezek azonban annyira ellentmondók, hogy a történész nem tud mit kezdeni velük. Jobbágyi Gábor, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető tanárának kezébe került egy olyan 1957-es orvosi vizsgálat, amely szerint Tóth Ilona

talpa mindkét oldalon „néma” volt. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy rettenetesen verték. (Magyar Nemzet, 2002. február 5.) Ez elég gyenge bizonyíték. A „néma talp”-tünetnek számos más magyarázata is lehet.

A másik gyakran hangoztatott állítás, hogy a holttest azonosítása nem történt meg. Jobbágyi - Kahler Frigyes kutatása alapján - azt állítja, hogy Kollár valójában csak 1981-ben halt meg. (Kollár túléléséről már új legendák bimbóznak: „...egy budapesti lakos előadta, hogy Kollárt még 1952-53-ból ismerte, és jellemtelen csavargónak tartotta. 1960-ban Kollár szemére vetette az ügyben vállalt szerepét, erre ő kijelentette, hogy ezért 10 000 Ft-ot kapott a hatóságoktól”. (Zimber Szilvia: A Tóth Ilona-dosszié lapjai. Pesti Hírlap, 1995. október 24.) Nem vállalkozhatok arra, hogy a holttest ügyében feltáró jellegű kutatást végezzek. Kollár sorsáról eléggé meggyőzőnek tartom hozzátartozóinak a felismerési jegyzőkönyveit, és azt a vallomást, hogy a munkatársai is ott voltak a temetésén.

Jobbágyi a nyomozók hanyagságából, az iratok (főleg a dátumok) pontatlanságából, hiányosságából szintén kevésbé megalapozott következtetéseket von le (terjedelmi okok miatt ezekre itt nem térhetek ki). Mindez nem jelenti azt, hogy a Tóth Ilona-per egyáltalán nem tartalmazott koncepció elemeket. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy három, egymással alig összefüggő ügyet kapcsoltak össze egy perben. Így a vádlottak összetételével akarták bizonyítani az „ellenforradalmi szervezkedés” társadalmi veszélyességét. (E koncepció csaknem két író, Óbersovszky Gyula és Gáli József életébe került.) A hatalom e pert messzemenőkig igyekezett kihasználni a példastatuálásra és a saját propagandájára. A kivételesen nyilvános tárgyalásokon helyett kapott a nyugati sajtó is,

hogy mindenki számára világos legyen: a forradalom és szabadságharc legendája hamis, Magyarországon a fehérterror tombolt.

Az '56-os perekre nagyon jellemző, hogy a szervek a politikai tetteket lehetőleg bűntényként tüntették fel. Ezt a felfogást teljesen magukévá teszik a legendagyártók is, de ezzel nem tesznek jó szolgálatot Tóth Ilona emlékének. Mert még ha elfogadjuk is, hogy Kollár már nem élt akkor, amikor a medika beleszúrt, az sem változtat semmit azon a tényen, hogy ezt az embert hárman ölték meg. (A legendagyártók egyébként Tóth Ilonát bajtársai, a szintén kivégzett Gyöngyösi Miklós és Gönczi Ferenc rovására emelik ki az ügyből. Teljesen érthető, hogy a medika tiszteletre méltó évfolyam társai elképzelhetetlennek tartják, hogy Tóth Ilona bármilyen kétes ügybe belekeveredhetett volna, és védelmükbe veszik őt. Őket nem tartom legendagyártóknak. Ám Gyöngyösiért és Göncziért senki sem áll ki, nincs hozzátartozójuk sem, akik benyújthatnák a rehabilitációs kérelmet.)

A történetek megértéséhez ismerni kell a kort, a szituációt, a résztvevők motivációit. A forradalom fegyveres leverése után a Péterfy Sándor utcai kórház a politikai ellenállás központja lett. Pincéjében illegális nyomda működött, sokan részt vettek a sajtótermékek előállításában, sokszorosításában, terjesztésében. November 16-án azonban a rendőrség rajtuk ütött, és vagy 80 embert előállított, köztük Angyal Istvánt. Vele az ellenállók elvesztették karizmatikus vezetőjüket. Elkobozták a kórház stencilgépét is.

Tóth Ilona ekkor már két hete a közeli Domonkos utcai kiegészítő kórház vezetője volt - egyetemistaként. Mivel itt is volt egy stencilgép, s bőven akadtak társak is, elhatározta, hogy Angyal szerepébe lép: „Este 8-tól reggel 8-ig 6000 röplapot készítettünk. Reggel 8-tól este 8-ig pedig orvos voltam. Elláttam a betegeim et, úgy a

bentlívőket, mint az ambuláns betegeket, személyzeti dolgokkal foglalkoztam, mindennap bementem a Péterfybe. Ezt úgy tudtam elvégezni, hogy naponta 5-6 ampulla coffeint vagy megittam , vagy injekció formájában beadtam magamnak.”

A november 16-i razziával nyilvánvalóvá vált, hogy a rendőrség kiterjedt besúgóhálózattal rendelkezik. A lebukásveszélye Damoklész kardjaként lebegett az ellenállók felett. Megsűrűsödött a gyanakvás légköre. A gyanús személyeket kihallgatták, Tóth Ilona is részt vett ebben. 18-án este két-három felkelő a kórházba vitte az ÁVH-s vagy spicligyanús Kollár Istvánt, akit Gyöngyösi és Gönczi kérdőre vont. Kollár rakodómunkásnak vallotta magát (igazat mondott), ám miután átkutatták, nem hittek neki: előkerült egy fénykép, amely Kollárt ÁVH-s egyenruhában ábrázolta. Megverték, mert félre akarta vezetni őket. (Az egyenruha nem az övé volt, ő csak sorkatonaként szolgált az ÁVH-nál 1952-55 között.) Ez a fénykép teljesítette be mindnyájuk tragédiáját. Mindketten igazolva látták, hogy besúgó akadt a kezükbe, aki elárulja a mozgalmat, és véleményüket osztotta Tóth Ilona is: „...láttam, hogy valami nagy baj lehet, azért fogták el az ÁVO-st, mert utánunk leselkedett, erre azért is gondolnom kellett, mert az előző napokban már féltünk attól, hogy az illegális röplapok terjesztése miatt a nyomunkban van a rendőrség [...] akkor az volt a meggyőződésem , hogy azt az embert azonnal meg kell ölni, mert attól tartottunk, hogy ha nem öljük meg, úgy az államvédelmi egységek le fognak csapni ránk”. Éppen ebben az időben jelentek meg a kórházban az írók, hogy az Élünk első szám át előkészítsek. Tóth Ilona őket és az Élünket is nagyon féltette. Mindhárman megalkuvás nélkül küzdöttek a forradalom vívmányainak megőrzéséért. Gyöngyösi, aki szülők nélkül nőtt fel, bár 1956 előtt nyolcszor ítélték el közbűntényes vádakkal, 1956-ban megszállottan

védelte a forradalom tisztaságát. Gönczinek pedig elvi meggyőződése volt, hogy az árulókkal le kell számolni.

Nem lőhették le, mert az épületben azt mindenki hallotta volna. Megpróbálták injekcióval végezni vele, de abban az idegállapotban ez többszöri próbálkozással sem sikerült. Tóthnak egy rövid időre el kellett hagynia a szobát. Ezalatt Gönczi az eszméletlen Kollár torkára állt, s egyes orvosi vélemények szerint ettől állt be a halál. Mivel erről ők nem voltak meggyőződve, Tóth Ilona egy késsel szíven szúrta. Más orvosi vélemények szerint ez okozta Kollár halálát, de a korábbi sérülését sem élte volna túl.

Másnap, 19-én razziát tartottak a kórházban, és Tóth Ilonát többekkel együtt a BRFK-ra szállították. December 5-én fogságba került Gönczi és Gyöngyösi is. Mivel a Kollár-ügyről legalább pletykaszinten viszonylag sokan tudtak, nem meglepő, hogy december 4-étől már a hatóság is értesült róla. Ekkor már Gáli József is beszélt erről a legközelebbi ismerőseinek, tehát nem csak levéltári források utalnak a Kollár-ügyre. A fogságban Tóth Ilonát mardosta az önvád, és több utalás szerint csalódottan, az életével leszámolva tette az első feltárási vallomását.

Gönczi Ferenc az utolsó szó jogán mondott beszédéből világos képet kapunk a korról: „A vádhatóság nagyon egyoldalúan vizsgálta szinte tudatosan az akkor történeteket. Nem mindennapi dolgok történtek ebben az időben az országban. A zűrzavaros légkört, azt az anarchiát, felfordulást, ami az októberi és novemberi napokat jellemezte, még csak említésre sem méltatta. Nem lehet ezeket az eseményeket tavaszi, napsütéses időben, rózsaszín szemüveggel vizsgálni... [...] Egy csendes őszi napon bekopogtattam a part kapuján, ahol meleg és fény áradt, intett felém néhány fényes tekintet. Úgy léptem be, mintha édes szülőkhöz,

testvérekhez mennék. [...] Követtem a pártot, de csalódtam a pártban, csalódtam a hadseregben. Mászt mondtak, mint ami a valóságban volt. [...] Kiváltam a fejbólintó, megalkuvó emberek soraiból, szót emeltem az igaz eszméért, az igazságért, a különféle hangzatos frázisok ellen. A szocializmus szolgálai, szovjet másolása ellen. [...] Vegye figyelem be a bíróság, hogy ítélőképességem nem volt tiszta, sok coffeint szedtem és magamba szívtam a chlorethylszagot. Ki felelős az elhalt emberért? Elsősorban mi, akik itt állunk a bíróság előtt, de meg kell vizsgálni a becsületes fiatalságot, hogy hogyan kerülhetett ide. Felelős a társadalom, aki rosszul edzette az acélt, megtanított gyanúsítani. A magyar nép csak jobblétért harcolt.” Természetes, hogy a bíróság nem akarta megérteni az ilyen beszédet (az ügyész és a tanácselnök felváltva fojtották bele a szót), de az már kevésbé, hogy Gönczi szavait némelyek ma sem értik.

Dávid Ibolya igazságügy-miniszter az ügy „konceptiós” változatát fogadta el. Sokszor és tényként állapította meg, hogy Tóth Ilona senkinek a megölésében nem vett részt. Ő is és a többi kultuszépítő is úgy tesz, mintha az egy éve megszületett semmisségi végzés ezt igazolta volna, holott erről szó sincs. A semmisséget azzal az indoklással mondta ki a Fővárosi Bíróság, hogy „Tóth Ilona elítélése – a forradalom és szabadságharc céljával, eszmeiségével való azonosulásra tekintettel - a forradalommal, illetve harci cselekménnyel összefüggésbe hozott cselekmény miatt történt.” Ez szöges ellentétben áll Tóth Ilona legendájával.

Végző soron elégedettek lehetünk: 2001-ben a bíróság nem volt partner a miniszter dilettantizmusához, Tóth Ilonát a tények és nem a legendák alapján rehabilitálta. Jogosan.

**A II. kerületi Nemzeti Bizottmány
A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány
megalakulása**

Évkönyv XI. 1956-os Intézet, 2003.; *Beszélő*, 2005.
6-7. sz.

E forradalmi szervezet története azzal kezdődött, hogy Dudás József technikus október 27-én a Széna téren, a harcok egyik fontos színhelyén spontán szónoklatot tartott több száz főnyi tömegnek. Általános sikert aratott, ezért másnapra ugyanott gyűlést hirdetett.

28-án – mivel a fellépésének híre elterjedt – az előző napinál jóval nagyobb tömeg gyűlt össze. Dudás ezúttal felkészülten állt a tömeg elé. Beszért a megvalósítandó célokról,¹ és felszólította a jelenlevőket, hogy válasszanak ki maguk közül száz embert, akik másnap összegyűlnek a Frankel Leó utcai kerületi tanács épületében, és újabb választás révén létrehozzák a kerületben a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt. A jelölés azonmód végbe is ment: minden jelentkező felállt egy autórönc tetejére, és a beszéde végén a tömeg közfelkiáltással megszavazta a legrátermettebbeknek ítélt szónokokat.

A Bem laktanya katonái és a Széna téri felkelők fegyveres biztosításával (ezt is Dudás szervezte meg) október 29-én 11-kor a tanácsháza nagytermében, négy-öt száz fő részvételével megkezdődött a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány megválasztása.

Dudás bizonyult a legfelkészültebbnek és a legszuggesztívabbnak. Vázolta 25 pontos programját, és a szintén általa írt *Felhívást*. Legfontosabb követelése: a Biztonsági Tanács küldjön fegyverszüneti bizottságot Magyarországra, valamint anyagi és esetleges katonai

segítséget is, és ismerje el „hadviselő” félnek a Bizottmányt; álljon fel ideiglenes kormány Nagy Imre, Kádár János, Kovács Béla, valamint szabadságharcosok és a Bizottmány tagjaiból; Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből, a szovjet csapatokat vonják ki; mondja ki a kormány az ország semlegességét Ausztria mintájára; az ÁVH-t haladéktalanul szereljék le (ezt ekkorra már bejelentette a kormány); engedélyezzék a szabad be- és kiutazást; a teljes lelkiismereti, vallás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot; többpártrendszert.

Felhívásában központi, országos forradalmi szervezet létrehozásának szükségességét hangsúlyozta, amely egyrészt átvinné a szétzilálódott közigazgatás szerepét, másfelől – továbbfejlődve, terjeszkedve – hatékonyan közreműködne az ország politikai és társadalmi berendezkedésének átalakításában. A kormányzat nyilvánvalóan csak egy ilyen csúcsszervezettel látná értelmét tárgyalásba bocsátkozni. Ezért Dudás november 1-jén 10-kor a Sportcsarnokban a forradalmi küldöttek országos kongresszusának összehívását kezdeményezte a Horthy- és a Rákosi-rendszer kiszolgálóinak teljes kizárásával. Arra kérte a forradalmi szerveket, hogy a II. kerületi tanácsházán székelő Bizottmánnyal azonnal vegyék fel a kapcsolatot a napirend és a javaslatok kidolgozása érdekében.

A Bizottmány elnöke Dudás lett, vele együtt 32 tagot választottak meg, közöttük a tanács korábbi tisztviselőit (akik között MDP-tagok is voltak), papokat, kisiparosokat, értelmiségieket és néhány munkást.²

Dudás azonnal útnak indult, hogy nyomdát keressen. A Szabad Nép-székháznál szerencsével járt. Híveivel elfoglalta az épületet, és induló lapja (*Függetlenség*, később *Magyar Függetlenség*) első oldalán megjelent a programja és a felhívása. S bár az orgánum deklaráltan a Bizottmány lapjaként jelent meg s fejtett ki hatást, a szervezet országos kibontakozása

elmaradt, csak a II. kerületben prosperált, ezért a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnevezés a tényleges tevékenysége alapján valójában csak a II. kerületi szervezetet jelenti.

A Bizottmány működése

A Frankel Leó utcában, a tanács épületében maradt tagoknak tehát a továbbiakban nélkülöznie kellett karizmatikus vezetőjük személyes jelenlétét, de telefonon keresztül is csak ritkán érintkezhetek vele. A szervezetet ketten irányították: az elnökséget Dudás helyetteseként Pásztor Tamás³ vette át, Kovács Zoltán⁴ a titkárság vezetésére kapott megbízást.

A testület még 29-én *II. kerületi Nemzeti Bizottmány* néven egy hétpontos felhívást tett közzé.

1. „A II. ker. NB magáévá teszi a szabadságharcosok 16 pontból álló követelését.⁵ Követeli a parasztság egységes képviselőjének legsürgősebb létrehozását, a kisiparos és kiskereskedő társadalom megsegítését célzó intézkedéseket és az értelmiséget ért sérelmek legsürgősebb és személy szerinti orvoslását.

2. A kormány által adott ígérek beváltásának, valamint a demokratikus választások mielőbbi kiírásának elvártában a rend és nyugalom érdekében ideiglenesen bizalmat előlegezünk a jelenlegi vezetők közül: Nagy Imrének, Kovács Bélának, valamint Kádár Jánosnak. Követeljük a kormánynak nemzeti, demokratikus és koalíciós alapon való széleskörű átalakítását.

3. A II. ker. NB a politikai feladatokon túlmenően irányító és ellenőrző módon vesz részt a kerület közigazgatásának átszervezésében és demokratizálásában. Minden eszközzel támogatja a szabadságharcosokból és honvédekből, valamint rendőrökből alakított rendfenntartó osztagok munkáját.

4. A II. ker. NB minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíti a kerület rendjének helyreállításának, a közellátás és a kerületi üzemek zavartalan munkafeltételeinek biztosítását. Céljának tűzi ki a kerület közlekedésének helyreállítását és az akadályok eltávolítását.

5. A II. ker. NB minden erejével rész vesz a bármilyen formában észlelhető árdrágítási kísérletek letörésében.

6. A II. ker. NB felhívja a terület lakosságát, mindennemű panaszával és kérelmével forduljon a Bizottmány nappal-éjjel ügyeletet tartó titkárságához. (II. ker. Zsigmond u. 32/34. I. emelet 25.)

7. A II. ker. NB a hozzá befutó bejelentések, kérelmek és panaszok esetében utasítja az ellenőrzése alá vett tanácsi szervezetet, hogy a harci cselekmények során bekövetkezett hiányok helyreállítását soron kívül hajtsa végre. Ennek érdekében kötelezi a II. ker. KTSz-eket, felkéri a kisiparosságot, hogy azonnal jelentkezzenek a Bizottmánynál a helyreállítási munkák mielőbbi megindítása végett.”

A Bizottmány dokumentumai közül e felhíváson kívül az október 31-ei ülés jegyzőkönyve maradt ránk, a fejezet további részének – ha külön nem jelzem – ez a forrása. Ebből kiderül, hogy a szervezet a tanács korábbi szerepét átvéve igyekezett megfelelni a maga elé kitűzött feladatoknak. A bizottmányi tagok ekkor tervbe vették az elesettek családtagjainak támogatását, különböző segélyek juttatását, a harcok okozta károk helyreállítását is.

Különböző osztályok jöttek létre, közülük legjelentősebbnek a szociális osztály mutatkozott, amelynek vezetője, Szabó László agronómus a rendkívüli körülmények ellenére kiválóan szervezte meg az élelmiszer-ellátást. A többi osztály konkrét tevékenységéről csekély ismeretünk van. Az október 31-

ei ülésen elfogadtak egy olyan javaslatot, hogy zömében leváltják a régi tanácsi osztályvezetőket, és helyükre újakat neveznek ki. Pénzügyi osztály: Mészáros Károly; igazgatási osztály: továbbra is Bányász Ferenc; ipari osztály: dr. Nádor Albert; kereskedelmi osztály: Kovács János; mezőgazdasági osztály: Bunyiczay (?) László; építési osztály: Kontra Jenő (a városháza hozzájárulásával); oktatási osztály: Balázs Sándor; egészségügyi osztály: dr. Tóth István; lakásügyi osztály: Szabó Ignác; népművelési osztály: Karb Zoltán; kerületi TSB: Szalánczy Kálmán. Volt sajtóosztály is.⁶

A Bizottmány a tevékenységét igyekezett összehangolni a szomszédos kerületek forradalmi szervezeteivel. Megbízóleveleket, igazolványokat állított ki, szállítmányokat intézett, tájékoztatást nyújtott hazai és külföldi újságíróknak.

A Bizottmány politikai törekvései csak részben voltak azonosak más forradalmi szervezetek, csoportok politikai céljaival. A reprivatizációt óhajtották, de nem tudjuk, milyen mértékben. Támogatták, hogy korlátlan számban jöhessenek létre pártok, amelyek közül mindegyik részt vehet majd az ideiglenes kormányzásban. Elgondolásuk szerint a pártok képviselőket delegálnak a Bizottmányba – arról folyt a vita, melyik párt mennyit. Más forradalmi szervezetekben a pártok gyors szerveződését általában nem nézték jó szemmel, mert a népi-nemzeti egység megbontásának eszközét látták benne. A Bizottmány elnöke kiscgazdapárti volt, és lehetséges, hogy a *minél több párt* elvet taktikai okokból helyeselte. A pártpolitikai szempontok érvényesítését azonban nem mindenki fogadta el. Szabó László, a szociális osztály vezetője ezt mondta: „Rögzíteni kell az elvi kérdést. A Bizottmány a nép által megválasztott szerv. Hozzuk tudomására Pásztor Tamásnak, hogy itt nem

kisgazdapárti frakció működik, hanem megválasztott tagok.”

A 29-ei tagválasztással kapcsolatban is adódtak viták. Részint amiatt, hogy több bizottmányi tagot, így Mód Aladárt is támadták kommunista múltja miatt. Mód ugyanazt az érvet használta fel önvédelmében, mint Szabó László:

„A forradalmi nemzeti egység alapján választották meg a bizottságot. Én azt szeretném leszögezni, hogy ezen elvi alapon állunk, és így szüntessük meg az egyéni hajszát.” Többen kiálltak mellette, és az a vélemény kerekedett felül, hogy „A Bizottmány hozzon határozatot, hogy szüntessük meg a rágalmazásokat. [...] A gazembereket ki kell rekeszteni, a becsületes embereket minden eszközzel meg kell védeni.” A többség abban is egyetértett, hogy a 29-ei választás eredményét, „a forradalmi nép jelöltjeinek” legalitását a legkomolyabban kell venni, tehát csak valós indokkal lehet őket leváltani. Ám több bizottmányi tag a megválasztása óta nem jelent meg, helyettesítésükről dönteni kellett, és természetesen ebből is származtak viták.

Szeredás Jenő⁷ elnökségi tag a veszélyektől óvta a szervezetet: „Azok a jelenségek vannak, mint 45-ben. Megjelennek új demokraták és hősök, a dolgozók pedig kirekednek. Ennek nem szabad megtörténnie. [...] Ha rosszul vezetünk, az ország sínyli meg, sok vidéki szervezet jött tanácsért. Nagyon vigyázzunk, mert a rossz tanács többet árthat, mint egy elvesztett csata.”

A Bizottmány elismerést vívott ki a kerület lakosságának körében, de mindenekelőtt a rendfenntartásban vállalt szerepével vált ismertté.

A Bizottmány és a reguláris fegyveres erők

Seifert Tibor⁸ október 30-án csatlakozott a szervezethez. Pásztor Tamás elnök először a gépkocsipark kialakításával, majd Kovács Zoltán titkár javaslatára az épület őrségének megszervezésével bízta meg. Ő azonban még a kerület katonai parancsnoki tisztségét is kérte magának. Pásztornak és Kovácsnak – úgy tűnik – kapóra jött Seifert tettvégya, a fegyveres posztra valószínűleg addig nem akadt komoly jelentkező. Kovács helyesen állapította meg: „A kerületi parancsnokság ideája Seiferttől származott, másutt [irreguláris szervezetben] nem volt ilyen.”

Seifert azonnal munkához látott. Magához kérte Smetena József őrnagyot, aki a tanács épületében lévő kiegészítő parancsnokságon dolgozott, felajánlotta, hogy legyen a helyettese. Ezt ő elvállalta, Seifert az épület őrségének megszervezését bízta rá, Lakatos főhadnagyot segéd tisztjévé nevezte ki. Ezután sógorát, Kósa Gyulát szintén helyettesének jelölte, aki feladatául az autópark vezetését kapta. Tehát Seifert az ő eredeti tisztségeit ruházta át.

A gépkocsipark-parancsnok feladata abból állt, hogy a különböző tulajdonjogú, átmenetileg gazdátlan autókat nyilvántartásba vette és ezeket igazolvánnyal látta el. Élelmiszerszállításra, fegyverszállításra, a csoportok fuvarozására gépkocsikat bocsátott a felkelők rendelkezésére. A rend fenntartása érdekében Seifert felvette a kapcsolatot Kővágó alezredessel, a Bem laktanya parancsnokával, Németh Imre rendőr századossal, a kerületi rendőrkapitánnyal és Szabó Jánossal, a Széna téri felkelők parancsnokával.

A Bizottmány 31-ei ülésén Pásztor Tamás elnök köszönetet mondott Seifertnek (és Szabó Lászlónak, a szociális osztály vezetőjének), hogy jó munkájával öregbíti a Bizottmány hírnevét. Javaslatára Seifertet a Bizottmány rendes tagjává választották. Ezt követően

hozzálátott fő célja megvalósításához: az összes kerületi egységet az irányítása alá akarta vonni. Magabiztos fellépésével, utasításaival, a tekintélyes Bizottmány támogatásával meggyőző vezetőnek mutatkozott. Sikeréhez hozzájárult az is, hogy a katonai és rendőrségi főtisztek – a diktatúrában betöltött szerepük miatt – a saját beosztottaik és a tömegek előtt egyaránt hiteltelenné váltak. Igazolványokat is csak a Bizottmánytól szerezhettek. Seifert egyébként nem ismerte el a kerületben – a Petőfi Akadémián és a rendőrkapitányságon – már működő két nemzetőrséget.

Önbizalmát növelhette az is, hogy egyes parancsnokok magukra hagyták a honvédeket, akik hozzájuk fordultak segítségért. Például a Budai Nagy Antal laktanyából 1-jén két katona jelentkezett: kb. háromszázan vannak felfegyverkezve. „Tanácsot kértek, mivel parancsnok nélkül maradtak. Megalakították a Forradalmi Tanácsot, de hogyan tovább. Utasítottam őket, hogy legyenek készenlétben. Tájékoztattam, hogy nagyerejű szovjet csapatok vannak a laktanyájuk közelében, és nem tudják, felvegyék-e velük a harcot. Én ezt határozottan megtiltottam. Megegyeztünk a telefonösszeköttetésben.”

A sikerek fokozták Seifert ambícióit. November 1-jén Fő utcai parancsnokságán (a Katonai Ügyészség és a börtön épülete) felkereste Butkovszky Emánuel,⁹ aki a Budai Katonai Forradalmi Bizottmány¹⁰ nevében a budai fegyveres erők főparancsnoka volt, és az ő jóváhagyásával átvette a III. kerület katonai irányítását is. Ekkor Butkovszky utasította Seifertet: küldje át hozzá a rendelkezésére álló összes autót, továbbá húsz felkelőt nehéz fegyverzettel; közölje rendszeresen a II. kerületi eseményeket; a letartóztatott ÁVH-sokat és az irattal nem rendelkező előállítottakat kísértesse át a Fő utcába. Seifert nem tett ellenvetést, de – mivel úgy érezhette, így jelentősen csökkenne az ő hatásköre – a parancsokat nem

teljesítette. Arra gondolt, hogy a Bizottmánnyal a háta mögött ignorálhatja Butkovszky utasításait. (Később még előfordultak közöttük különböző hatásköri nézeteltérések.)

Seifert összehívta a szomszédos körzetek parancsnokait (Kővágó Sándort, Németh Imrét, Szabó Jánost, Ekrem Kemált, a Széna tériek egyik alparancsnokát, valamint a III. kerületi nemzetőrparancsnokot), és közölte velük, hogy ő a II. kerület katonai parancsnoka, de diszponál az egész budai oldal fegyveresei felett is, aminek pedig semmi realitása nem volt. Formálisan a következő egységek tartoztak a Bizottmány irányítása alá:

- a II. kerületi rendőrkapitányság (Bimbó út) Németh Imre rendőr százados parancsnokságával, 230 fős létszámmal (fegyverek: 14 géppisztoly, 2 golyószóró, 91 puska, 85, pisztoly, 22 kézigránát);

- a Bem laktanya Kővágó Sándor alezredes parancsnokságával, 150 fős létszámmal (gyalogsági fegyverekkel);

- a Széna téri felkelőcsoport Szabó János parancsnokságával, 600 fős létszámmal (gyalogsági fegyverekkel, 4-5 géppuskával);

- a Budai Nagy Antal laktanya, 300 fős létszámmal (gyalogsági fegyverekkel, 25 ágyúval és három légvédelmi üteggel);

- a Petőfi Akadémia Pesti Endre ezredes parancsnokságával, 600 fős létszámmal;

- a SZOT Tárogató utcai központjában lévő egység Munk Károly százados parancsnokságával, 150 fős létszámmal (gyalogsági fegyverek, 15 golyószóró);

- a Frankel Leó úti II. kerületi kiegészítő parancsnokság, 150 fős létszámmal;

- a II. kerületi Pasarét Támpont Parancsnokság (Pasaréti tér) Péntes Gábor parancsnokságával, 10 fős

létszámmal (fegyverek: 4 géppisztoly, 1 golyószóró, 5 puska, 2 pisztoly, 7 kézigránát);

– Határőrség (Manréza), 40 fős létszámmal;

– a Vörös Hadsereg útján lévő tízfős adóvevő-csoport;

– a III. kerületi nemzetőrségi csoport Kereszturi Sándor parancsnokságával.

Az egységek képviselői bejártak Seiferthez megbeszélésre, aki így tájékozódott a mindenkori állapotokról. Jelentették neki a létszámot, a fegyvereket, az ellátottsági viszonyokat.

Mindez két nap leforgása alatt történt, ilyen mértékben bizonytalanodtak el a fegyveres erők parancsnokai.

Így talán nem csoda, hogy Seifert egyre inkább elbizta magát. Felhívta a Bartók Béla úti Zalka Máté laktanyát, és bejelentette, hogy másnap szemlét fog tartani. A vonal másik végén Szendi Dezső alezredes kérdésére Seifert a budai körzet parancsnokaként mutatkozott be. Szendi így válaszolt: „eddig úgy tudtam, mi vagyunk azok, jöjjön ki, majd megfelelő fogadtatásban részesítjük.”

November 2-án azonban sürgősebb feladat ígérkezett...

A Bizottmány és a felkelők

A Bizottmány alakuló gyűlésén – ahogy már említettük – négy felkelőt is taggá választottak. Közülük Szabó János („Szabó bácsi”)¹¹ szerepe volt kiemelkedő. Már a Széna téri felkelők parancsnoka volt, de éppen hatásköri vitában állt társával, a szintén jelentős befolyással bíró Ekrem Kemál műszerésszel, amikor Dudás meghívta az értekezletre. „Itt találkoztam dr. Pásztorral, akit 1944-től ismerek [az FM-ből]. Ő még a gyűlés megkezdése előtt üdvözölt, és azt mondotta, hogy

az én helyem az elnökségben van, üljek oda. Mondta, hogy Dudással előkészített számomra egy meglepetést.”

A meglepetés az volt, hogy Dudás bejelentette: kinevezték a budai forradalmi csapatok parancsnokává. Ő ezt nem vállalta, csak a Széna téri csoport parancsnokságát. Ekkor Dudás arra kérte, hogy legalább vállalja a rendszeres felügyeletet a budai felkelők felett, a rend, fegyelem fenntartása érdekében. Szabó ebbe végül is beleegyezett. Még a gyűlés vége előtt visszatért a Széna térre, és közölte kinevezését társaival.

A továbbiakban már csak felkelő-parancsnoki minőségében járt a Frankel Leó utcában, nem tartotta magát a Bizottmány tagjának. Ilyenkor a felkelők érdekében járt közben, innen kapta a fegyverviselési engedélyeket, bizottmányi igazolásokat. Emellett meleg ételt kért, és némi pénzt is, hogy segíthessenek családtagjaiknak. Seifert közreműködött a konyha felállításában, de a pénzbeli juttatásra a Bizottmánynak nem volt módja.

Seifert 31-én a Széna téren akarta megkeresni Szabót, de csak egyik helyettesét, Bán Róbert műszerészt találta ott. Kerületi parancsnokként bemutatkozva ordítva utasította őt, hogy tartson rendet (mert azt hallotta, hogy még mindig nem szüntették be a céltalan lövöldözést), tegyen jelentést egy órán belül a létszámról, fegyverzetéről. Azt is követelte, hogy szereljék le a nem katonaviseltek, mivel azok rendbontók. Mivel Bán nem teljesítette a parancsot, 1-jén délben ismét magából kikelve vont a felelősségre a Széna téren, majd este magához kérte Szabót és őt is.

Ellentmondóak a források arra vonatkozóan, hogy a Bizottmány tényleges irányítást gyakorolt-e a felkelők felett. A legellentétesebb vélemények közül: Szabó János elfogadta felettes parancsnokának Seifertet – a Bizottmány nem rendelkezett Szabó bácsi csoportjával, az előbbi jár közelebb az igazsághoz.

A felkelők utalásai azt sugallják, hogy Szabó – Bán Róberttel ellentétben – készségesen együttműködött a Bizottmánnyal, és csak a forradalom leverése után alakult ki a szervezettel szembeni ellenérzése. Egyes vélemények szerint Szabó nagyon is respektálta Dudást, és ezért hajtotta végre Seifert parancsait. Dudás és Seifert viszont arról panaszkodtak, hogy Szabó bácsit és csoportját képtelenség volt engedelmességre bírni. Az felkelők verziója a hitelesebb: a legveszélyesebb időszakot végigküzdő harcosok – és főleg Szabó János – érthetetlen nyugalommal túrték, hogy ordítózza parancsolgassanak nekik.

A korábbi fejezetben láttuk, hogy a Bizottmány parancsnoksága alá tartozott a hűvösvölgyi ÁVH-s objektum is, amely nyomda volt, de foglalkoztak különböző rádióadások lehallgatásával is. Ám előzőleg, október 30-án a létesítmény a Széna téri felkelők felügyelete alá került. Az 50-60 főnyi személyzetre és az értékekre Németh Bálint segédmunkás vezetésével tíz felkelő vigyázott, és megszervezték az őrszolgálatot is. 31-én igazolványokat szereztek a Bizottmánytól, és élelmiszer-ellátásukat is a szervezet segítségével oldották meg. Seifert – valószínűleg 1-jén – „szemlét tartott” náluk, leltárt vetetett fel, „birtokba vette” a bázist, nyugati adások rögzítésére adott parancsot, Németh Bálinttól pedig rádió-adóvevő készüléket kért a szolgálati kocsijára, és utasítást adott, hogy a lehallgatott híryanagokról hozzanak neki összefoglalókat.

Ebben az időben Szeredás Jenő elnökhelyettes révén a Bizottmány a II. kerületi pártházat elfoglaló Ekrem Kemál vezette részleggel is szoros kapcsolatba került. Szeredás felajánlotta a segítségét a csoportnak, ígéretet tett arra, hogy ellátják a felkelőket vöröskeresztes szállítmányokkal. Majd Ekrem és Szeredás vezetésével az MDP-t kompromittáló adatokat kerestek és találtak, amelyeket az elkövetkezendő

választásokhoz kívántak felhasználni. Szeredás öt-hat darab lánggránátot is a felkelők rendelkezésére bocsátott.

Előkészületek a „főparancsnoki” szemlére

November 1-jén este Kovács Zoltán „a forradalomban szerzett érdemeiért” Seifertnek alezredesi rendfokozatot adományozott. Az addig csak tartalékos tizedes Seifert már előző naptól minden követ megmozgatott előléptetése érdekében, hogy formálisan is előjárója lehessen a környezetében lévő tiszteknek.¹² Kovács Zoltán – méltányolva kiváló munkáját – közbenjár az érdekében. Hogy miként, abban a közlések jelentősen eltérnek, márpedig ez a forradalom alatt is fontos kérdéssé vált, nemkülönben a megtorlás idején. Kovács mindig azt állította, hogy konzultált Dudással, aki végül utasítást adott a kinevezésre. Seifert szerint is hozzájárult Dudás a kinevezéséhez, és ezt írta a korabeli sajtó is. Dudás viszont tagadta ezt, azt állítva, hogy ő csak a rend fenntartására, vagyis a fegyveres csoportok élére katonai parancsnokok kinevezésére adott parancsot Kovácsnak. Valószínűleg Dudás – akinek nem volt ideje, módja ellenőrizni azt, hogy mi folyik a Frankel Leó utcában – megbízott Pásztorban és Kovácsban annyira, hogy ők a számára ismeretlen Seifertet pozícióba juttathassák.

A bizottmányi tagok gratuláltak az előléptetéshez, előkerültek a poharak, és az ünnepi hangulatban a megérkező felkelőket is megkínálták likőrrel, kávéval. Szabó Jánoson és Bán Róberten kívül eljött Kiss Béla főhadnagy, Szabó katonai helyettese és tanácsadója, valamint Vasvári Ottó (anyagbeszerző) is.

Valamelyik „bizottmányos” azt hangsúlyozta, hogy az „igazi forradalom csak ezután fog kezdődni”, mert – ellentétben a közvélekedéssel – még nem győzött. A megszólítás kérdése is szóba került: az elvtárs semmi

esetre sem jó, a bajtárs sem eléggé („mert nem vagyunk bajban”), legmegfelelőbbnek az úr hangzását tartották.

Kiderült, hogy a Bizottmány Dudás kezdeményezésére másnap reggelre szemlét tervez a Széna téren, a honvédség, a rendőrség, a nemzetőrség részvételével. Dudás töretlenül nagy tekintélynek örvendett a II. kerületben, Pásztor, Kovács és Seifert pedig egyetértett abban, hogy elvárásait minden körülmények között a legmagasabb szinten kell teljesíteni. Seifert parancsot adott Szabó Jánosnak, hogy felkelőit erre készítse fel, Kiss Bélát pedig arra utasította, hogy vegye fel a kapcsolatot az I., II., III. kerületi összes csoporttal, és teremtsen meg az összeköttetéseket is, hogy a parancsokat zökkenőmentesen lehessen továbbítani.

Az összes területi fegyveres alakulatról jelenteni kellett volna a létszámot, fegyverkészletet. Az adatok begyűjtésével Seifert az írnoikként tevékenykedő Hübel Antalt és Szmetyana őrnagyot bízta meg. Reggelre azonban mégis hiányzott a jelentések jelentős hányada, ezeket részben hozzávetőleges számításokkal pótolták. Értesítették a Bizottmány tagjait is, és a vezetők az apróbb részleteket is megbeszélték (pl. azt, hogy ki hol fog állni). Kovács Zoltán így fogadta volna Dudást: „Országos Főparancsnok úr, mint a II. kerületi Nemzeti Forradalmi Bizottmány titkára jelentkezem. Díszszemlére előkészültünk.” Ezután következett volna Seifert (aki hajnalban szerzett egy alezredesi egyenruhát), hogy beszámoljon a kerület fegyveres alakulatairól, elhelyezésükről, létszámukról (kb. 2500 fő) és fegyverzetükről. Már hét óra előtt mindennel elkészültek, és fél kilencig várták Dudást, ezalatt még telefonálni sem mertek felmenni, nehogy éppen akkor érkezzen a „főparancsnok”. Ekkor viszont kiderült, hogy Dudást más elfoglaltsága miatt hiába várják. Erre Kovács és Seifert még délelőtt átautóztak a Szabad Nép-székházba, de nem találták ott.

Fiaskó a Külügyminisztériumnál

November 2-án délután a Külügyminisztériumból két vészjelzés érkezett. Illés Jenő, a minisztérium munkástanácsának tagja a Bizotmányt arról értesítette telefonon, hogy ismeretlenek jöttek és iratok után kutatnak náluk. Seifertet pedig egy nő arról informálta, hogy a Külügyminisztériumban száz ÁVH-s bujkál. Seifert úgy döntött, hogy utánajár a dolognak. Semmilyen bizonyíték nincs arról, hogy erről bárkivel is konzultált volna. Felhívta a Széna tériek Maros utcai bázisát (itt tartózkodott a felkelők és a parancsnokság nagyobb része), és mivel Szabó Jánossal nem tudott beszélni, utasítást adott a telefonkezelőnek, hogy szakképzett tiszt irányításával küldjön ki két rajt a Külügyminisztériumhoz, és fogják le az ÁVH-sokat, ha pedig kitörnének, vegyék célba őket. Seifert a felkelőkhöz csak kényszerűségből fordult, fegyelmezetlennek tartotta őket, ám ilyen feladattal más erőt nem bízhatott volna meg. Sőt: megparancsolta a Bem laktanya parancsnokának, hogy a Külügyminisztérium átfésülésébe ne avatkozzon bele.

A parancsot Sillay Rudolf gépkocsivezető, tartalékos százados, a csoport egyik parancsnokhelyettese vette. Mivel korábban Szabó közölte vele, hogy „Seifert alezredes utasítást adhat nekünk”, kijelölte a három századból az elsőt, eligazította (csengessenek be, nézzenek körül, ha vannak ÁVH-sok, kísérik be őket), és útnak indította őket. Hamarosan Mészáros főhadnagy vezetésével mintegy ötven felkelő körülvette a minisztériumot. Mészáros huszadmagával elindult a bejárat felé, miután az egység nagyobb részét lőállásba helyezte. Figyelmeztette őket, hogy az ÁVH-sok ellenakciója a legfelső emeletről és a padlásról egyaránt várható. Meghagyta nekik, hogy ha három lövést hallanak, azt vegyék jeladásnak, és

haladéktalanul indítsák meg a támadást az objektum ellen.

„Egyszer csak kivágódott a kapu, és mintegy 20 fegyveres özönlött be. Drasztikusan és fenyegetően ordítottak” – emlékeztek vissza a minisztériumi tisztviselők. Feltartott kézzel a falhoz állították őket. Mészáros közölte, hogy nyílt paranccsal jöttek, feladatuk az épület átkutatása, a bujkáló ávósok elfogása. Majd meg is kezdte társaival a motozást. Akinél fegyvert találtak, félreállították azzal, hogy felelősségre fogják vonni. Ekkor géppisztollyal megjelent Varga István, az őrség parancsnoka. Azonnal rátámadtak és lefegyverezték (akárcsak az őrség többi tagját), nem engedték, hogy elmondja: az épületben csak felfegyverzett dolgozók és honvédek vannak. Mészáros összetépte a felmutatott igazolványokat (beleértve a nemzetőr-igazolványokat is), és kijelentette, hogy azok nem érvényesek. Ezután a személyzetet a főportához terelték, ahol Mészáros megmotoztatta őket, közben mindenkitől megkérdezte, hogy párttag-e. Az igenlő választ adókat szidalmazta. A megbízhatatlannak tartottakat (a párttagokat és azokat, akik katonakönyvet nem tudtak felmutatni) különválasztotta a többiektől. Gyarmati Tibor, az egyik tisztviselő, aki később emigrált, megjegyezte, hogy a külügy dolgozóinak a fele ÁVH-s. Erre Mészáros megfenyegette azokat a tisztviselőket, akik ezt tagadták, majd Dudás parancsára hivatkozva közölte, hogy a minisztérium átkutatását megkezdik, hogy a száz rejtőzködő ÁVH-st elfogják. Mivel azok összegyűjtéséhez nem voltak elegendőek, Mészáros a kintiekkel bővítette a létszámot. Ezalatt Kalmár alezredes telefonon segítséget kért a HM-ből.

Az egyik tisztviselő végigvezette a felkelőket a szobákon, majd átkutatták a pincét és a padlást is. Mivel a személyzeti osztály vasrácsos ajtajához nem volt meg a kulcs, három lövéssel szétlőtték a zárat. A kint lévő

felkelők ezt a parancs értelmében jeladásként értelmezték, és tűz alá vették az épületet, az ablakokat szétlőtték. Belül pedig azt gondolták, hogy társaikat támadás érte, ők is bekapcsolódtak a lövöldözésbe. Sérülés nem történt, de mintegy ötezer forintos kár keletkezett.

Eközben a HM-ből Zólomy László ezredes kapott utasítást arra, hogy teremtsen rendet a Külügyminisztériumnál. Amikor a főkapun belépett, abbamaradt a lövöldözés, de hamarosan ismét elkezdődött. Zólomy kíséreeivel lezáratta a főbejáratot, és magához rendelte a felkelők parancsnokát. Ekkor jött rá Zólomy arra, hogy a Bem tér felől lőtték az épületet, bár az ottani laktanyából ennek az ellenkezőjét jelentették. Az objektum körülzárására a HM őrzészlőaljától rendelt ki karhatalmi erőt, a felkelőket pedig – miután a lövöldözés megszűnt – felsorakoztatta az egyik helyiségben. Ezután K-vonalon Király Bélától kért további parancsot. A felkelők lefegyverzését kockázatosnak találta, ettől Király ideiglenesen eltekintett, azt az utasítást adta, hogy amíg a helyszínre ér, a fegyvereket tartsa együtt.

A lövöldözésről a Széna téri parancsnokságon és a Bizottmányban is értesültek. Mire a felkelők egyik alparancsnoka az egységével és Seifert (alezredesi mundérban) odaért, már elcsendesedtek a fegyverek, és mindenki meggyőződhetett arról, hogy a minisztériumban nem bujkálnak ÁVH-sok. Ekkor tért vissza Zólomy a telefonálásból, többeket igazoltatott, és felelősségre vont a felkelőket a károkozásért. Végül megérkezett Király Béla tábornok is, aki ugyancsak bírálta őket. Állítólag azt is mondta a felkelőknek, hogy helyes parancsot kaptak, de rosszul hajtották végre. Felhívta a figyelmüket, hogy az utasításokat pontosan, katonásan teljesítsék. Arra is kérte őket, hogy ilyesmikkel ne mocskolják be a forradalom tisztaságát,

majd Mészárost utasította, hogy vezesse vissza csoportját a körzetébe. Ezután Király Seiferthez fordult. Az alezredesi ruhát látva megkérdezte, hogy milyen egységnél szolgál. „Közöltem vele, hogy én a II. ker. katonai parancsnoka vagyok, a II. ker. Nemzeti Bizottmány nevezett ki alezredessé és átadtam a kinevezési okmányomat. Király kijelentette, hogy ez érvénytelen, s olyasfélét mondott, hogy ez a Dudás állandóan keresztezi útjait. Király utasította tisztjeit, hogy tartóztassanak engem le.” Seifert pisztolyát a tábornok személyesen vette el.

A Bizottmány bukása és „feltámadása”

A HM-ben kihallgatásakor Seifert nem tudta megmondani, hogy honnan jött, s mióta forradalmár, de kijelentette, hogy amennyiben rábízzák a budai főparancsnokságot, 48 óra alatt rendet teremt. Király Béla viszont azzal vádolta őt, hogy akciójával kommunista restaurációt akart előkészíteni. Kivégzéssel fenyegette, két ügyészt hívott, hogy statáriális úton vonják felelősségre. Megkérdezte, hogy hol van Dudás, és ki az a dr. Kovács Zoltán, milyen alapon ír alá kinevezési okmányokat. Közölte, ha előkeríti Dudást, akkor megmenekül az akasztástól. Egy-két óra múlva szembesítették Dudással (akit telefonon hívtak tárgyalni, majd megérkezésekor letartóztatták), és kiderült, hogy nem ismerték egymást. Így Király Bélának nem csak a Külügyminisztérium elleni akcióért, hanem a törvénytelen előléptetésért is Kovács Zoltánt és Seifertet találták felelősnek. A tábornok Dudást szívélyes hangulatban engedte szabadon, noha ellenkező értelmű miniszterelnöki utasítást kapott.

Kovács Zoltán a HM-nél érdeklődött telefonon Seifert holléte felől. Zólogy közölte, hogy ott van a minisztériumban, majd udvariasan megkérte, hogy fáradjon be. Letartóztatták, a pisztolyát elvették. Az

éjszaka folyamán Butkovszkyék mindkettőjüket átvitték a Fő utcai börtönbe, ahol közös cellába zárták őket.

A Külügyminisztérium ostroma miatt Szabó Jánost is kihallgatták a Fő utcai Katonai Bíróságon. Butkovszky helyettese, valószínűleg Pálfia Sándor vonta felelősségre, de szabadon engedték, miután tisztázta magát. Másnap Kovács és Seifert sorsa felől a Bizottmányban érdeklődött, de nem tudtak semmit.

A Bizottmány elnöke, Pásztor Tamás, még az október 31-ei ülés határozata alapján, valószínűleg november 1-jén Bécsbe ment tárgyalni, és a szovjet intervenció hírére nem is jött vissza. A két másik vezető november 5-én szabadult ki. A Bizottmány a harcok csitulása után ismét működésbe lépett. Kovács megtartotta titkári pozícióját, elnöknek a november 10-ei (?) ülésen az emigrált Pásztor helyett Gábris Gracián ferences rendi szerzetest (később II. kerületi plébános) választották meg. Megszavaztak egy 8-10 fős végrehajtó bizottságot is. Két nappal később újabb bizottmányi ülés volt, amelyen olyan döntés született, hogy kibővítik az üzemek képviselőivel a Bizottmány tagságát. Néhány nap múlva a szervezet végrehajtó bizottsága felfüggesztette Seifert tagságát, azzal az indokkal, hogy tisztázatlan a Külügyminisztérium ostromában játszott szerepe. A testület megszűnésének időpontjáról, körülményeiről nincsenek adataink.¹³

Jegyzetek

1 Ennek részleteire itt nem térek ki. L. Dudás József és'56. Beszélő, 2004/1. 48–56.

2 Konkrétan: Ács Béla technikus, felkelő, Benke Miklós tanuló, felkelő, Bruck László, technikus, Bihari László tanácsi tisztviselő, Cservenka Ferencné segédmunkás, Fetter Nándor kisiparos, Pater Gábris Gracián ferences házfőnök, Hajda László mérnök, Haypál Béla ref. lelkész, Kemény Pál esztergályos,

Képes Géza író, Koncz Lajos közgazdász, Korányi Miklós volt kiskereskedő, dr. Kovács Zoltán segédmunkás, Komlóssy Zoltán gyári munkás, Mészáros Károly tisztviselő, Mód Aladár egyetemi tanár, író, Monojlovics Mihály tisztviselő, Munk Károly honvéd százados, Nagy Sándor marós, Pártay Tivadar hírlapíró, dr. Pásztor Tamás tisztviselő, Rózsa István kisiparos, Szabó János munkás, a Széna téri felkelők főparancsnoka, Szabó László agronómus, dr. Tariska István orvos, Tompa Sándor színművész, Veres Gábor hírlapíró, Vészi Endre író, Virág Mária tanuló, felkelő, dr. Zoltai Pál tisztviselő. A felsoroltak nagy részének későbbi bizottmányi szerepéről semmit sem tudunk.

3 Budapesten született 1911-ben, értelmiségi családban. Kereskedelmi Akadémiát végzett, majd jog- és államtudományi oklevelet szerzett. 1934–41 között fővárosi tisztviselő volt, amíg zsidó származása miatt el nem bocsátották. 1943-ban belépett az FKgP-be. 1944-ben munkaszolgálatra vitték. 1945 tavaszán megszervezte az FKgP II. kerületi szervezetét, őstől nemzetgyűlési képviselő, egy év múlva pedig a párt Országos Intézőbizottságának tagja lett. Ez alatt üzemi választmányelnök, felügyelő bizottsági tag volt. 1947 augusztusában a Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott, ahol nagy-budapesti főtitkárrá választották. 1948 októberében koholt vádakkal hatévi kényszermunkára ítélték.

4 1909-ben Kisvárdán született, nyolcgyermekes családban. Édesapja uradalmi kertész volt, édesanyja a háztartást vezette. 1931-ben belépett az FKgP-be. 1937-ben jogi egyetemet végzett Pécsen, miközben a Pénzügyőrségen dolgozott. 1939-ben pénzügyi fogalmazó gyakornokká nevezték ki Kecskeméten, itt és Esztergomban dolgozott 1944-ig. A Nyugatra való kitelepítés elől Budapestre szökött, 1945 januárjáig bujkált. Ekkor a Pénzügyminisztériumban kapott állást,

a pénzügyőrség főosztályának vezetője lett. 1945-től a Közalkalmazottak Szakszervezetének alapító tagja volt. Ekkor az FKgP-ből az NPP-be lépett át, a pártnak 1948-ig volt tagja. A minisztériumból 1950-ben elbocsátották. Ezután könyvelőként, zárgondnokként, szállítási felelősként, gépkocsi-előadóként, műszaki vezetőként, jogügyi előadóként, földnyilvántartó technikusként és segédmunkásként dolgozott.

5 Nyilvánvalóan az egyetemisták október 22–23-ai követeléséről van szó.

6 A felsoroltak nagy részének későbbi bizottmányi szerepéről semmit sem tudunk.

7 Festőművész. 1945-től az FKgP tagja volt, 1956 után emigrált. Nem tudjuk, mikor került az elnökségbe.

8 Nagyszébenben született 1921-ben, kilencgyermekes családban. Édesanyja csomagoló, majd szakács, édesapja pedig főelőadó volt a Térképészeti Hivatalnál. A négy polgári elvégzése után fizikai dolgozó és áruházi eladó volt 1940-ig, ekkor pénzügyi tisztviselő lett. 1942 októberétől ejtőernyős zászlóaljnál szolgált tizedesként. 1945 márciusában a szovjetek fogságába esett, ahol antifasiszta iskolát végzett. Propagandatisztként tevékenykedett 1947. júniusi hazatéréséig. A gimnáziumi érettségit 1953-ban, a technikumot (és vele terfvstatistikusi oklevelét) 1956-ban szerezte meg. Az Elektrotechnikai Szövetkezetben dolgozott. 1947–55 között az MKP–MDP tagjelöltje volt. Felvételére nem került sor, mert az egyik testvére Belgiumba emigrált. Seifert október 23-án részt vett a tüntetéseken, ott volt a Rádió épületének ostrománál is. A 30-ai rádiófelhívásra a kerületi nemzetőrségbe akart belépni. Útközben találkozott Kovács Zoltánnal, akivel 1947–48-ban együtt dolgozott a Pénzügyigazgatóságon. Munkát kért tőle, erre ő elhívta a Frankel Leó utcába. „1956 októberében bíztam a Nagy Imre-kormányban, hogy a múlt hibáit kijavítsa. Úgy gondoltam, hogy

segíteni fogok abban, hogy a rend helyreálljon, és az 1956 elején megindult egészséges folyamat megszilárduljon. A II. kerületi tanácstól engem 1955-ben jogtalanul elbocsátottak. [Seifertet anyagi előny elfogadásának vádjával 1954 decemberében egy évre ítélte az V. kerületi bíróság.] Úgy gondoltam, hogy elvállalom a katonai parancsnokságot, ezzel bebizonyítom, hogy nagyobb feladatok elvégzésére is alkalmas vagyok” – vallotta perében.

9 Butkovszky 1931-ben, Csepelen született. Négy polgári osztályt végzett, majd szerszám- és géplakatos szakvizsgát tett. Az Erőmű Javító és Karbantartó Vállalatnál helyezkedett el, mint szerszámkészítő. Megpróbálkozott a katonai pályával is, és Szolnokon repülő hadnagy lett, de 1952-ben leszerelték.

A forradalom első napjaiban a Margit híd budai hídfőjénél tevékenykedő fegyveresek egyik vezetője volt. A fegyverszünet idején, október 31-én a Budai Katonai Forradalmi Bizottmány nevében elfoglalta a Fő utcai Katonai Ügyészség és a börtön épületét, és az itt tartózkodó kb. kétszáz fős felkelőcsoport parancsnoka lett.

10 E szervezetről egyelőre nem tudunk részleteket.

11 1897-ben az erdélyi Zaguszenyben született. Hároméves volt, amikor édesapja, aki tanító volt, meghalt, édesanyja elhagyta. Menhelyen nevelkedett, majd 15 éves koráig családokhoz adták ki. Két polgárit végzett Temesváron, és géplakatosi szakmát szerzett. 1915 januárjától szinte az összes frontot megjárta, tizedessé léptették elő, nagyezüst vitézségi érmet szerzett. 1919-ben három hónapig a Vörös Hadsereg szolgálatában állt, mint század-főbizalmi. A Tanácsköztársaság bukása után Szegeden belépett a Francia Légiónba, de Bulgáriában többedmagával megszökött. 1923-ban hazatért Romániába, ahol gépészként, később fuvarosként dolgozott. 1942-ben

Budapestre költözött, az FM-ben tehergépkocsi-vezetőként alkalmazták. 1943-ban orgazdaságért másfél évre ítélték (a büntetését le is töltötte), emiatt 1946-ban B-listára tették. 1945–48 között az MKP tagja volt, majd 1947-ben egyidejűleg a Szabadság Párté, majd a Függetlenségi Párté is. A „kékcédulás” választási csalásról értesítette Pfeifferéket, de a Barankovics- és a Balogh-pártot is. 1949-ben Jugoszlávián keresztül Nyugatra akart szökni. A befagyott Dráván kelt át, de elfogták a jugoszláv határőrök. Fél évre a nagybecskereki lágerbe internálták, majd visszaadták a magyar hatóságoknak. Három hónapra ítélték, Kalocsán raboskodott. 1950-től újra tehergépkocsi-vezetőként dolgozott különböző vállalatoknál. 1953 márciusában az ÁVH kémkedés gyanújával kilenc hónapig őrizetben tartotta, azután bizonyíték hiányában szabadlábra helyezték. 1956. október 26-án csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz.

12 Seifert legalább ezredesi rendfokozatra tartott igényt, hogy ne lehessen a Kiegészítő Parancsnokság vezetőjének beosztottja. Helyettese, Szmetya József őrnagy azonban figyelmeztette: ezredessé nem léptethetik elő, mert ahhoz a Minisztertanács hozzájárulása szükséges, így maradt az alezredesi rendfokozat. A legépelte kinevezést egyébként Seifert átszövegezte, és szolgálati idejét 1940. II. 1-jétől jelölte meg. Ezt Kovács aláírta és lepecsételte, de arra kérte, hogy a kinevezés körülményeiről senkinek se beszéljen.

13 Kovács Zoltánt és Seifertet 1956. december 6-án letartóztatták. Druzdik János szerint Seifert ezt megelőzően a II. kerületi karhatalomnál teljesített szolgálatot (tk. 1956. XII. 29. HL 00115/56.). Megindították ellenük a vizsgálatot, de 1957 márciusában szabadon engedték őket. 1958. május 7-én azonban ismét fogságba kerültek. („Az ellenforradalmi szerepük közismert a kerületben, és a dolgozók

felháborodása jogos. Rendkívül károsan hat, hogy ezek az ellenforradalmárok jelenleg is ugyanott tartózkodnak, miközben kisebb ellenforradalmárokat már elítélt a bíróság.” A Legfelsőbb Bíróság Borbély János-tanácsa első fokon és jogerősen mindkettőjüket életfogytiglanra ítélte. Kovács Zoltán 1986-ban, Seifert Tibor 1962-ben, tököli fogsága idején meghalt. Pásztor Tamás Bécsben csatlakozott valamelyik ellenállási szervezethez, és tanúvallomást tett az ENSZ ötös bizottsága előtt. Később New Yorkba települt át, ahol egy biztosítótársaságnál helyezkedett el, és akkortól már nem vállalt politikai szerepet. 1979-ben meghalt. Szeredás Jenő is Amerikába emigrált. Dudás Józsefet és Szabó Jánost már 1956. november közepén letartóztatták, 1957 januárjában halálra ítélték és kivégezték. Ugyanez a sors várt a történetünkben szereplő két felkelő-alparancsnokra, Bán Róbertre és Ekrem Kemálra is 1957. november 29-én. Butkovszky Emánuel 1956 novemberében emigrált. További sorsáról nincsenek adataink.

Irodalom

Izsák Lajos, Szabó József és Szabó Róbert (szerk.): 1956 plakátjai és röplapjai. Budapest, Zrínyi, 1991.

Baló A. Péter: Dudás József élete és tevékenysége. Kronológiai vázlat. 1956-os Intézet 1993-as Évkönyve, 222–3.

Baló Péter: Dudás József a forradalom alatt. Kézirat. 1956-os Intézet, 1995.

Király Béla: Mi történt a Külügyminisztériumban? Irodalmi Újság, 1961. X. 23. 5.

Magyar Honvéd, 1956. XI. 3. 1.

Vida István – Vörös Vince: A Független Kisgazdapárt képviselői. Budapest, 1991.

Zólyom László: Én is ezredes voltam a vezérkarnál. Az 1956-os Intézet Évkönyve, 1992. 184–6.

Dudás József és társa, Hadtörténeti Intézet
Levéltára (HL) 00115/56.

HL 1956-os gyűjt. 1/35.

HL 1956-os gyűjt. 1/36.

Kovács István és társai, Állambiztonsági
Szolgálatok Történeti Levéltára (TL) V-150005.

Kovács Zoltán dr. és társai, TL V-145715/3.

Mecséri János és társai, HL 031/58.

Németh Bálint ügye, TL V-144134.

Rusznay László és társai, Budapest Főváros
Levéltára (BFL) 2383/57.

Seifert Tibor ügye, TL V-141833.

Sillay Rudolf pere, BFL 4987/57.

Tóth János és társai, TL V-146048.

Dokumentumfilmek '56 (1988–2003)

Metropolis, 2004. 2. sz.

Dokumentumfilmek a szabadság bővületében

Közismert, hogy az 1956-os forradalom a kádárizmus alatt az egyik legfőbb tabutéma volt, és ez a filmgyártásban is megmutatkozott. Ha készültek is tényfeltáró dokumentumfilmek, bemutatásukra csak 1988-tól kerülhetett sor.²

Ebben az évben a legnagyobb hatású alkotás Ember Judit ötrészes filmje, a *Menedékjog*³ volt. Akkoriban az érdeklődő közvélemény döntő többsége vajmi keveset tudott az úgynevezett Nagy Imre-csoport történetéről: a november 4-i szovjet intervenció kezdetén hogyan kaptak menedéket Nagy Imréék a jugoszláv nagykövetségen, milyen módon vezették félre, majd rabolták el őket, hogyan telt a romániai fogságuk, miként állították őket a bíróság elé. Az ötrészes filmben az alkotó külön-külön beszélteti az egész eseménysor részeseit, így bár a történet fő váza mindig ismétlődik, a személyes felidézés mégis minduntalan új információkat, izgalmakat tár elénk. Mindez 1988-ban. Egy ilyen tizenegy órás film csak kivételes történelmi időszakokban tarthat számot jelentősebb közérdeklődésre.⁴

Más jellegű emlékezésről forgatott ekkoriban, június 16-án, Nagy Imre és pertársai kivégzésének harmincadik évfordulóján a Fekete Doboz Videofolyóirat.⁵

A párizsi Pere Lachaise temetőben felavatták az 1956-os magyar forradalom áldozatainak emlékművét, miközben Budapesten, a 301-es parcellában, a még jeltelen síroknál, a Hősök terénél és a belvárosban – a

rendőrség brutális fellépése közepette – illegális megemlékezés folyt. Mai szemmel már csak a budapesti képsorok érdekesek, amelyekből szívesen látnánk többet, csak hát a karhatalmisták gumibotozását figyelembe véve még annak is örülhetünk, hogy nem volt sikertelen a forgatás.⁶

A rendszerváltás első éveiben készültek a szó klasszikus értelmében vett izgalmas alkotások, amelyek forgatókönyvét elsősorban a váratlan szituációk szolgáltatták. Ilyen volt Schiffer Pál filmje, az *Engesztelő 1956–89*.⁷

1956. december 13-án, öt nappal a salgótarjáni sortűz után a karhatalmisták megkínózták és meggyilkolták az acélgyári nemzetőrség két vezetőjét, Hadady Rudolfot és Hargitay Lajost. Erről az eseményről a közvélemény 1989-ben még mit sem tudott. Az alkotók a „terepen” e két ember halálának körülményeit nyomozzák. A forgatás közben derül ki többek között az, hogy a két özvegy közül csak Hargitayné keresi az igazságot, Schifferék vele, valamint két lányával keresik fel a szemtanúkat és a hatóság több képviselőjét, így a tragédia körülményei is mindinkább körvonalazódnak. E témához kapcsolódva készült el a *Ledöntött útjelzők I–II.* is.⁸ Nyolc hiteles szemtanú párhuzamos elbeszéléséből bontakozik ki a salgótarjáni sortűz története, amely negyvenhat halálos áldozatot követelt, kilencvenen pedig megsebesültek.

Ekkoriban mutatták be Erdélyi János és Zsigmond Dezső filmjét egy másik sortűzről, a mosonmagyaróvári (Vérrel és kötéllel⁹), amely hasonló tragédiával járt (ötvenkét halott, nyolcvanhat sebesült), mint a salgótarjáni. A határőrség október 26-án tüzet nyitott a tömegre, és ezt követően három tisztet meglincseltek. Az alkotók nem elégedtek meg azzal, hogy mindkét oldalt meghallgatták, ha kellett, a feleket is szembesítették, s ez egyszerre volt váratlan és

feszültségkeltő. Megszólalt Dudás István, a határórlaktanya akkori parancsnoka is, mégpedig azon visszaemlékezők előtt, akik szerint a tűzparancsot kiadta. Dudás tagadta, hogy ő vezényelt volna sortűzetet, és támadói ezt nem tudták minden kétséget kizáróan bizonyítani. A film csúcspontja mégis az volt, amikor kamera elé állt egy olyan határőr, aki elismerte, hogy eleget téve a szégyenletes parancsnak, annak idején géppuskával lőtt az emberekre, és megismerhettük az ő álláspontját is. Ilyen jelenetek a későbbi dokumentumfilmekben nemigen vannak.¹⁰ A győri körzet két dokumentaristája ekkoriban a két legismertebb, legjelentősebb helyi forradalmi személyiség, Földes Gábor színházi rendező és Szigethy Attila, a Dunántúli Nemzeti Tanács elnökének életéről, tragikus sorsáról is forgatott.¹¹

A rendszerváltáshoz erősen kapcsolódik még Ember Judit *Újmagyar siralom* című alkotása.¹² Miután 1989 tavaszán a KB engedélyt adott Nagy Imre és kivégzett pertársai újratemetésére, a film – hozzátartozók, barátok, orvosok bevonásával – végigköveti a holttestek exhumálását és a jelöletlen sírok feltárását. Ezt a háromórás filmet ma már nem sokan néznék végig.

Zsombolyai János opusában (*Halálraítéltek 1956*¹³) öt olyan egykori forradalmár szerepel, akiket a kádári igazságszolgáltatás halálra ítélt, ám valamiképpen mégis megmenekültek a kivégzéstől.¹⁴ Elmondásaikból a nézők megismerhették 1956 történetének számos, addig szinte ismeretlen epizódját. A visszaemlékezések értékét növelte, hogy akkoriban még nem álltak rendelkezésünkre a levéltári források. Később, a kilencvenes évek derekától valahogy megváltoztak ezek az emlékek, erre még visszatérünk.

Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia alkotása („...*Hol zsarnokság van...*”¹⁵) egy „munkásmozgalmi”

karrier derékba törését eleveníti fel. Ilyet sem láttunk addig. Sárközy Endre meséli el élettörténetét: 1945-től a MKP funkcionáriusa lett, 1951-ben a Katonai Bíróság bírójává nevezték ki. 1955-ben az igazságügy-miniszter helyettesévé avanszált. 1956. november 4-e után ő dolgozta ki a statáriális rendeletet. A kivégzésekkel viszont már semmiképpen nem tudott azonosulni, inkább segédmunkásként helyezkedett el.

Ehhez az 1989–90-es időszakhoz kapcsolódik két 1991-es film, a Fekete Doboztól *A barikád gyermekei*¹⁶ és Gazdag Gyula rendezésében a *Magyar krónikák (Chroniques hongroises)*¹⁷. A Fekete Doboz a forradalom idején a „barikád” két oldalán állók gyermekeit¹⁸ hozta össze, hogy beszéljenek szüleikről, illetve arról, hogy miként élték át a forradalmat és következményeit.

Gazdag Gyula filmje rávilágított egy súlyos, azóta sem tisztázott tragédiára a forradalom idejéből. Szűcs István exforradalmár elmondása szerint a kiskunhalasi lövészezred október 26-án foglyul ejtett egy kilencfőnyi felkelőcsoportot – amelynek ő is tagja volt –, és a nemzetközi konvenciókat súlyosan megsértve agyonlőtték foglyaikat, a mészárlást csak Szűcs élte túl. Az ő vallomása főleg akkor válik meggyőzővé, amikor szembesítették egy résztvevővel, aki semmire sem akart emlékezni.

A kilencvenes évek első éveiben mindinkább elcsitult az érdeklődés '56 iránt, egyrészt, mert a téma kezdte elveszíteni kuriózumjellegét, másrészt, mert a forradalom és szabadságharc kérdésköre az aktuálpolitika uszályába került. Ettől kezdődően az e korról szóló dokumentumfilmek már távolról sem olyan drámai közegben játszódtak (és nem is játszódhattak), az alkotók ekkortól rendszerint „hiánypótló” és/vagy „emléket állító” műveket készítettek.

A rendezők közül csak Magyar József tűzte ki célul, hogy az egész forradalom történetét (előzményével,

utóéletével együtt) teljességében és objektíven bemutassa. Így készült el *A mi forradalmunk* című ötrészes, hét és fél órás film.¹⁹ Habár szerkezetileg kiváló alkotás, kitűzött feladatát Magyar mégsem oldotta meg. A szempontok és a szereplők kiválasztása több esetben támadható, a tárgyilagosság néhol megtörik az alkotó előítéletein és tévedésein.

Portréfilmek

1991-től legnagyobb számban portréfilmek készültek a forradalom fő- és mellékszereplőiről. Mivel e műfajban a történeti hűség a legfontosabb mérce, megállapítható, hogy a politikusokról, írókról és általában az értelmiségiekről készült alkotások többnyire lényegesen jobbak, mint a forradalomhoz spontán módon csatlakozó felkelőkről szólók. Az értelmiségiekről eleve sokkal több hiteles adat áll az alkotók rendelkezésére, és a megszólaló pályatársak jóval árnyaltabb képet (sőt, teljes életpályát) tudnak megrajzolni az adott főhősről, mint az utca forгатagából megmaradt emlékképekre alapozott beszámolók.

A forradalom legismertebb személyiségeiről, Nagy Imréről és pertársairól természetesen már a kilencvenes években készültek filmek. A „hiánypótlást” és az „emlékállítást” az ekkoriban mindinkább radikalizálódó szélsőjobb kisajátítási kísérletei, az egykori pártellenzék és általában az antisztálinista baloldalt rágalmozó gyalázkodásai is indokolták. E filmek közül három, a *Losonczy Géza (1917–1957) I–II.*, a *Volt egy ember* (Donáth Ferenc élete) és a *Gimes Miklós különös élete*²⁰ Hanák Gáborhoz és az OSZK Történeti Interjúk Videotárához kapcsolódik.²¹ A negyvenedik évfordulóra készült dokumentumfilm Nagy Imréről²² és Szilágyi Józsefről²³, egy évvel korábban Vásárhelyi Miklósról²⁴. E művek egész életutakat mutatnak be, archív anyagok bőséges felhasználásával. A szereplők²⁵ hitelesek, az

érdeklődő és jó „ülőképességű” néző sok információt szerezhet, sőt alapos ismeretekre tehet szert a huszadik századi magyar történelemből. A per V. rendű vádlottjáról, Maléter Pálról készült film²⁶ eltekint az életút ábrázolásától, csak a volt honvédelmi miniszter 1956-tal kapcsolatos tevékenységét, és az őt ért retorziót mutatja be. A „nagyimrések” közül a szélsőjobb Maléter jó hírnevét kezdte ki legeredményesebben, ezért az alkotó igyekezete leginkább a tények tisztázására irányul: a film minden bizonnyal sikerrel számíthat a közönség józanabb részének meggyőzésére.

Hegedüs András exminiszterelnök nem véletlenül szerepelt gyakran a dokumentumfilmekben, sőt kifejezetten róla is készült több alkotás már 1983-tól.²⁷ E rendkívül ellentmondásos életpályáról a legmeggrázóbb filmet unokája, az Ausztráliában élő Peter Hegedüs rendezte²⁸. Noha a mű ily módon szubjektív nézőpontból készült, drámaiságát végsőkig fokozta, hogy a fiatal Hegedüs nem kerülte meg a legkínosabb kérdéseket sem, és szembesülnie kellett azzal is, hogy a forradalom több jelentős szereplője még mindig engesztelhetetlen nagyapja irányában. Hasonlóan személyes hangvétellű ifj. Gimes Miklós szüleiéről szóló filmje²⁹, csakhogy ebben a műben a fájó kérdések elsősorban nem a mártíromságot szenvedett apa „szektás” korszakára, hanem a szülők privát szférájára vonatkoznak.³⁰ Készült egy önportré is: *Az én 56-om*, ez Dékány István őszinte „önvallomása”³¹. Példás volt az, hogy miután elbeszélte emlékeit, átnézte periratát, korrigálta tévedéseit. Ez távolról sem mindenkinek sikerül.

Fontos portréfilm készült a forradalom egyik legvitatottabb egyéniségéről, Dudás Józsefről, a Nemzeti Bizottmány elnökéről is.³² Dudás már ifjúkorától komoly politikai múlttal büszkélkedhetett, ám ennek bemutatására – ellentétben a fentebb említett alkotásokban feltűnő személyiségekkel – csak kevésbé

nyílt lehetőség. Dudás forradalmi szerepvállalása, küzdelme, tragédiája azonban – több szemtanú valótlán közlései ellenére – hitelesen felidéződött.

Mint említettem, a tévyszerűségek arányai a felkelőkről szóló portréfilmek esetében – az alkotók legjobb szándéka ellenére is – lényegesen rosszabbak. Nyilvánvaló, hogy a többnyire spontánul alakuló események sűrű forgatagában, amikor a résztvevők alig ismerhetik meg egymást, az élményeik pontatlanul raktározódnak el, és jelentősen eltérnek egymástól. Könnyű elképzelni, hogy ezek után mi marad meg az emlékekben negyven év múlva. Megfigyelhető, hogy 1989-től fokozatosan romlik a valóság-hű interjúk készítésének lehetősége, mivel a veteránok, még sokkal inkább az álveteránok egymásra találása tisztázás helyett inkább további torzításokhoz vezetett.³³

Két film készült a Széna tériekről, konkrétan két fiatal nőről, Márton Erzsébetről³⁴ és Tova Meyerről³⁵ (1956-ban Sáfrány Jánosné), akik a fegyveres csoport tagjai voltak. Közös jellemzőjük, hogy ők, a két főszereplő nyújtja a legszerényebb teljesítményt igazmondás terén, ám értékrendjükben kiemelten fontosnak mutatkozik a humanitás, az emberi jogok érvényesítésére való törekvés. Fontos különbség viszont, hogy míg az előbbi filmben az alkotók törekedtek a valóság bemutatására, az utóbbi inkább propagandisztikus célból készült.

Az alkotói feltételek kedvezőbbek a két legendás felkelőparancsnok, Angyal István³⁶ és Iván Kovács László³⁷ portréjához. Bár mindketten a kádárista retorzió áldozatává váltak, így csak néhány fotón láthattuk őket, fennmaradt több olyan vallomásuk, amelyek már önmagukban is igazolják, hogy két kivételes személyiségről van szó. A szemtanúk visszaemlékezései azonban vegyes színvonalúak.

Lugossy István *Az áldozat* című filmjében³⁸ a „Péterfy forradalmi kórház” önkéntes mentősenek, az 1958-ban kivégzett Péch Géza mérnöknek állít emléket. A visszaemlékezők valóságúen rekonstruálják az eseményeket. E mű szerzői értékelése a legtámadhatóbb: ha azt állítjuk, hogy Péch Gézát ártatlanul ítélték el, akkor voltaképpen tagadjuk forradalmi szerepét. Márpedig Péch nemcsak bátor önkéntes sebesültszállító volt, hanem az ország függetlensége és demokratizálódása iránti elkötelezettségét is bebizonyította.

A megtorlás témakörében készültek több forradalmárt bemutató portréfilmek. Az *Oly távol messze van a hazám*³⁹ öt olyan, külföldről visszajövő kivégzetről szól, akiket Kádárék vezettek félre amnesztiafelhívásukkal. A *Fellebbezésnek helye nincsben*⁴⁰ négy ismertebb mártír özvegye – dokumentumfilmek bevált szereplői – nemcsak a megtorlásról, hanem a forradalom keserű utóéletéről is beszél.

Számos olyan portréfilm is készült, amelynek alkotói kevésbé törekedtek az általuk választott téma több szempontú bemutatására, beérték hősük kizárólagos szerepeltetésével.⁴¹

Helytörténeti, eseménytörténeti és csoportokról szóló filmek

A kilencvenes évek elejétől napjainkig több helyhez kötődő dokumentumfilm született, elsősorban a nagyobb vidéki városok és egyes budapesti körzetek forradalmi eseményeiről. A rendezői alapelv hasonló az eddig tárgyalt filmekből ismerttel: az alkotók megszólaltatják a főbb résztvevőket, így közösen rekonstruálják a forradalmi eseményeket és a megtorlást. Mivel e helyszínek történései többnyire országos jelentőségűekké váltak, az értő közönség nem érzi azt,

hogy e művek csupán lokálpatriótáknak fontos. A miskolci eseményekről Ember Judit⁴², a debreceniekről Filep Tibor⁴³, a szegediekről Paál István⁴⁴, Váraljai Tamás⁴⁵, illetőleg Bubryák István⁴⁶, a veszprémiekről Kiss Róbert⁴⁷ és Oláh Gábor⁴⁸ készített filmet, filmeket. A budapesti körzetekről szóló alkotások többnyire a fegyveres ellenállásról szólnak. A résztvevők beszámolóival a csepeli és az óbudai harcokat Lugossy István⁴⁹, a kispestieket Kóthy Judit⁵⁰ elevenítette fel.

Az íróperekről, az írókkal szembeni retorzióról Asbót Kristóf és Kuczka Judit készített filmeket. Az 1991-es⁵¹ Déryék sorsáról szól, az 1993-as⁵² a „kis” írópert és más elítélt írók elítélését rekonstruálja, az 1994-esben⁵³ az írók gyerekei idézik fel szüleik sorsán keresztül 1956-ot, és az azt követő megtorlást. Dér András alkotása⁵⁴ az *Irodalmi Újság* körüli írókat mutatja be, akik közül többen a forradalom leverése után elhagyták az országot, Londonból, majd Párizsból folytatva a harcot.⁵⁵

Ehhez a témához kapcsolódik a népi kollégisták szerepe, Tölgyesi Ágnes filmje⁵⁶, amiből kiderül: a fiatalokba beoltott kommunista küldetéstudat 1956 októberében gyakran csekélynek bizonyult.

Kézdi-Kovács Zsolt a Színház- és Filmművészeti Főiskola volt hallgatóinak október 23-i visszaemlékezéseiről készített filmet⁵⁷, amiről viszonylag jelentős archív anyag maradt fenn. Ezekben, a korabeli felvonulásról fennmaradt snitteken azonosíthatók voltak a szereplők, akik elmondták, hogy mi történt velük azon a bizonyos napon. Ám az '56-os lelkesedést távolról sem sikerült rekonstruálni.

Több alkotó a papság tevékenységét, sorsát választotta témájául. A nemzetközi híró politikus-pap, Mindszenty József hercegprímás öt napot töltött szabadon a forradalom idején. Ennek rekonstrukciójára Czigány Zoltán vállalkozott.⁵⁸ Az egyházak, a lelkészek

és a kispapok 1956-os szerepéről és megtorlásokról szól dr. Rémesné Köpeczi Bócz Edit⁵⁹ és Sággy Gyula⁶⁰ opusa. Mindszenty '56-os hívei közül Tabódy István katolikus papról⁶¹ és Kuklay Antal plébánosról⁶² készült riportfilm. Forradalmi tetteikben legfőképpen az volt a közös, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal iratainak megmentését tűzték ki célul, és ez 1957–58-ban „papi összeesküvésnek” minősült. Ezek az iratok jórészt sajnos még mindig titkosak – ez is lehet e filmek nem deklarált üzenete.

Egyik leghálásabb témának a volt szovjetek bemutatása bizonyult. Az alkotók közül azonban csak kevesen vállalkoztak annak feltárására, hogy mit is jelentett '56 a szuperhatalom számára. Ez nem is meglepő, mert ehhez az alapos felkészültség sem feltétlenül elegendő, hiszen nyilván nem könnyű megtalálni és főleg szóra bírni az illetékeseket. Ilyen sikerrel a *Birodalmi helytartók*⁶³ és a *Titoktartók I–II.*⁶⁴ alkotói büszkélkedhetnek, bár meg kell jegyezni, hogy az egykor magas pozícióban lévő exszovjet személyiségek lényegesen használhatóbb interjúkat adnak, mint a magyar exelvtársaik. Mindkét filmben nyilatkozik a magyarországi szovjet követség főtanácsosa, külügyi megbízottja és Kupcsenko magyar szakértő, mindkét film hangsúlyosan foglalkozik Kádár Jánosék november 2-ától a szolnoki kormány felállításáig tartó szerepével.⁶⁵ A *Birodalmi helytartók* szakértője és agilis riportere, Kun Miklós, kérdéseivel – úgy tűnik – úgy megszorongatta a volt apparátcsikokat, hogy többször szinte akaratuk ellenére fedték fel kártyáikat. Ezek a film legizgalmasabb fordulatai. A *Titoktartók* nem tartogat ilyen csemegéket, viszont a mű egésze szerkezetileg egységesebb, koherensebb.

A dokumentumfilmek két leggyakoribb exszovjet szereplője a volt magyarországi különleges hadtest törzsfőnöke, Je. I. Malasenko és V. I. Fomin, a hadtest

politikai tisztje. A *Történelmi leckében*⁶⁶ (és más filmekben is) úgy idézik fel a budapesti harcokat, hogy eközben politikailag nem vállalják ennek felelősségét, ám az akkori szovjet vezetést sem marasztalják el.⁶⁷ Nem meglepő, hogy a szintén rendcsinálásban részt vevő, ám sorkatonai szolgálatot töltő katonáknak lényegesen kedvezőtlenebb emlékképek maradtak, kiváltképp amiatt, hogy ők is leigázottaknak tartották magukat. Lehel László filmjében⁶⁸ négy észt beszél a megszálló megszállottak skizofrén helyzetéről. Elgondolkoztató alkotás a *Leningrádiak a magyar forradalomért*.⁶⁹ Ebben tíz egykori leningrádi egyetemista beszél arról, hogy harcolni akartak a magyar ügyért. Akkoriban ennek csak a legapróbb gyanúja is súlyos következményeket járt volna. A magyar származású szovjet állampolgárok forradalompartiságát tárgyalja a „*Nem vagyunk mi hősök...*”⁷⁰, amelynek középpontjában négy, röplapterjesztésért börtönbüntetésre ítélt kárpátaljai diák áll, valamint a *Véreim ellen? Soha!*⁷¹, amely egy olyan intervenciós katonáról szól, akit szökéséért katonai törvényszék elé állítottak.

Két alkotás az erdélyi magyarokat '56 kapcsán ért megpróbáltatásokat tárja fel. Harminc ember kálváriájáról szól a *Sorsod sötétlő árnyak között (Utak a Duna-deltába)*⁷²: a forradalommal való szimpátiájukért ítélték el őket, és élményeik elmondása közben láthatjuk a leghírhedtebb román börtönöket. A *Fény a rácsokon I–III*.⁷³ a forradalom romániai hatásáról szól három értelmiségi elbeszélése alapján. A harmadik, a „*Mégis magyarnak számkivetve*”⁷⁴ az összes szomszédos szocialista ország magyarságát ért retorziókról számol be.

Visszatérve a kárpátaljai eseményekhez, szót kell ejteni a deportálásokról is. 1996-ban mutatták be Gulyás János és Szerdahelyi Szabolcs filmjét⁷⁵, amely az alkotói jószándék ellenére nagyon csekély tényanyagot

tartalmaz. Ennek ellenére Gulyás még három hasonló tartalmú filmmel jelentkezett.⁷⁶

Az '56-os emigránsokról meglepően kevés filmet mutattak be. Az *Exodus '56*⁷⁷ még 1989-ben készült, külföldi tájékoztatási hivatalok riportanyagainak felhasználásával. A *Ballada a korán kelt harcosok hosszú meneteléséről*⁷⁸ olyan menekültekről (elsősorban Sujánszky Jenőről) szól, akik idehaza politikai foglyok voltak, a forradalom idején kiszabadultak, majd részt vettek – míg tehettek – az ellenállásban.

Külpolitikai vonatkozású '56-os film – tudomásom szerint – csak egy készült: a *Halál hálaadás napján – a Povl Bang-Jensen-ügy*.⁷⁹ A mű meglehetősen inkoherens, s bár érdekes részleteket tudhatunk meg a dán diplomatáról, a fő kérdés – mi okozta a tragédiáját – továbbra is nyitva maradt.⁸⁰

A rendszerváltás óta két per, két sors különösen foglalkoztatja a közvéleményt, időnként egyes politikusok is szítják velük a hangulatot. A legfiatalabb kivégzetről, Mansfeld Péterről és pertársairól Hintsch György készített filmet.⁸¹ Szerencsés, hogy a riportalanyok hiteles személyiségeknek bizonyultak, és a rendező is sikerrel törekedett a tények feltárására. Ám e vakmerő fiúról még így is kissé idealizált képet rajzolt. A Tóth Ilonáról és vádlott-társairól készült mű⁸² ennél lényegesen csekélyebb értékű. Árnyalatlansága, előítéletei, bizonyíték nélküli kinyilatkoztatásai, agitációi a pártállami propagandafilmekre emlékeztetnek, ráadásul a felállított koncepciója hamis. Szembetűnő, hogy a „kulcsszereplő” Obersovszky Gyulának néhány év alatt megváltozott az emlékezete.

Szintén propagandisztikus és végletesen tudománytalan a Corvin közti felkelőkről készült opus⁸³, amely több álfelkelőt is felvonultat, akik az '56-os mártírokra acsarkodnak. Az üzenet lényege: '56 sikere voltaképpen csak a Corvin köziek sikere.

Az 1994-es választás előtt, nyilvánvalóan a kampány részeként mutatták be a *Pincebörtönt*⁸⁴. A film felmelegített egy '56-os legendát, amely szerint az ÁVH a Köztársaság tér alatt egy hatalmas börtönt üzemeltetett. Hogy akkor, az ÁVH-sok sorozatos embertelenségeinek nyomása alatt ez volt a közhiedelem, azon nem lehet csodálkozni...

Végül – ha témánk tárgyául a dokumentumfilmek szolgáltak – hangsúlyozottan essék szó a dokumentumok összegyűjtőiről készült alkotásokról. 1989-ben részleteket láthattunk Fehéri Tamás híradófelvételeiből⁸⁵, 1994-ben mutattak be egy 1956-os filmhíradót, amelynek kapcsán az alkotók, a szereplők és történészek beszélgettek október 23-áról.⁸⁶ Ugyanebben az évben került a közönség elé az október 23-i tüntetést a kezdetektől dokumentáló, majd a forradalom napjaiban is sokat forgató operatőr, az Amerikában élő Mikó József gyűjteménye.⁸⁷ Ekkor készült film Jean-Pierre Pedrazzini emlékére⁸⁸, valamint Jarry Schwarzkopf operatőrrel.⁸⁹ Mindketten Budapesten dolgoztak, a Paris Match fotóriportere a Köztársaság téren kapott halálos sebet. A *SZER-történetét*⁹⁰ is ebben az évben láthattuk, a szerkesztők és a hallgatók elbeszélései alapján, korabeli híradófelvételek felhasználásával. Forgács Péter Dudás László amatőr filmjei alapján készített kísérleti dokumentumfilmet.⁹¹ A következő évben az egykori BBC-tudósításokba nyerhettünk betekintést, a még élő angol munkatársak részvételével.⁹² Az 1997-ben készült *Tekercsek vándortarisznyában*⁹³ a Norvégiában élő Csák János operatőr forradalom alatti forgatásait eleveníti fel.

1956-os dokumentumfilmek szép számmal készültek különböző színvonalon (fentebb mintegy százharmincról esett szó). A közös bennük az, hogy kevés nézőt vonzanak – már ha egyáltalán eljutnak a mozikba vagy a tévébe. Lesz-e kiút a válságból?

Jegyzetek:

1. E tanulmányban a televíziós sorozatműsorokkal és a konferencia-felvételekkel nem foglalkozom.

2. Szűkebb közönség már korábban is láthatott állami propagandától mentes filmeket. Pl.: *Epizódok M. F. tanár úr életéből* (Portréfilm Mérei Ferenc pszichológusról. Rendező: Forgács Péter. Operatőr: Mész András. Balázs Béla Filmstúdió, 1987.), *A Dunánál* (Magyar Bálint és Schiffer Pál filmjében egy alföldi falu hét lakója idézte fel életének utóbbi negyven esztendejét. Operatőr: Balog Gábor, Káplár Ferenc. Hunnia Filmstúdió–Magyar Televízió, 1987).

3. Operatőr: Mertz Loránd. Balázs Béla Filmstúdió. A film szövegkönyve 1989-ben kötetben is megjelent (Bp., Szabad Tér).

4. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik Peter Kassovitz filmje Rainer M. János szereplésével. A *Nyomozás egy emberrablás ügyében* (Operatőr: Vásárhelyi Károly. La Sept, ARTE/INA, Duna TV, 1996) helyszínről helyszínre követi az egész eseménysort. Ember Judit *Snagovi gyerekek* című alkotásában (Operatőr: Mertz Loránd. BBSA–MTV, 1987–1996) a „Nagy Imre-csoporttal” Romániába internált gyermekek harmincegy évvel később egy találkozón idézik fel a történeteket. Ehhez a témához kapcsolódik Varga Andrea „*Ma két hete vagyunk Romániában*” műve is (Operatőr: Mihail Grigoriu. Duna Műhely, OSZK Történeti Interjúk Videotára, 1997). A filmet a helyszínen forgatták, a volt titkosszolgálat tagjainak elbeszélése és levéltári források felhasználásával. 1999-ben ugyancsak a romániai száműzetésről *A misszió* címmel készített filmet Ember Judit (társrendező: Varga Andrea, operatőr: Mihail Grigoriu).

5. *A 301-es parcella*. Alkotók: Dér András, Elbert Márta, Ember Judit, Havas Gábor, Jávor István, Lányi András, Pesty László.

6. A Fekete Doboz Videofolyóirat a továbbiakban is forgatott az évfordulós utcai megemlékezéseken, 1988. október 23-án, november 4-én és 1989. március 15-én. (*Még kér a nép*. Alkotók: Betlen János, Dér András, Elbert Márta, Jávor István, Lányi András, Pesty László.)

7. Forgatókönyvíró: Schiffer Pál, Dávid János, Geskó Sándor. Operatőr: Andor Tamás. Budapest Filmstúdió Vállalat, 1989.

8. Rendező: Schiffer Pál. Operatőr: Andor Tamás, Béla Balázs, Mertz Lóránd. Budapest Filmstúdió Vállalat–MTV, 1989–90.

9. Operatőr: Mertz Loránd, Sára Balázs. Mozgóképek Innovációs Társulat, 1990.

10. A szerzőpáros ugyanebből a tárgykörből, Varga Erzsébet főiskolás, a sortűz egyik áldozata emlékére is készített filmet (*Ameddig a harang szól*. MTV, 1992.).

11. *Nem lehetek, míg élek, bátortalan*, illetve *Lába nyomán kinőtt a fű*. MTV, 1991.

12. Operatőr: Mertz Loránd. Fekete Doboz Videofolyóirat (különszám), 1989.

13. Operatőr: Nyíri Béla. Történeti Interjúk Tára, Soros Gyűjtemény, Budapest Filmstúdió, 1990.

14. Név szerint: Dobrosi Lajos, Fónay Jenő, Márton Erzsébet, Mécs Imre és Obersovszky Gyula. Obersovszkyval már egy évvel korábban is készült egy riportfilm (*Egy halálraitélt vallomása*. Rendező: Fehéri Tamás. Operatőr: Máriaassy Ferenc. MTV, 1989).

15. Operatőr: Horváth Adrienne, Ramm László. Mozgóképek Innovációs Társaság–MTV2, 1990.

16. Szerkesztő: Lovas Zoltán. Operatőr: Mencseli Tibor.

17. Operatőr: Szabó Gábor. Francia–magyar koprodukció, RAI3–RTSR–RTBF–MTV1.

18. Földes György, Hegedűs István, ifj. Komócsin Zoltán, ifj. Marosán György, Mécs Mónika, Rosdi Pál, Vásárhelyi Mária.

19. Operatőr: Vékás Péter, Kőszegi Gyula. Fórum Film Alapítvány, 1994.

20. Operatőr: Nyíri Béla. Soros Gyűjtemény, MTV, 1991, 1993, illetőleg 1997.

21. Ehhez a sorozathoz vehető a *Haraszti Sándorné, született Gróf Irén visszaemlékezéseiből*, 1990-ből, a *Bibó István emlékiratok I–II.*, 1991-ből és a *Méray Tibor a Nagy Imre-csoportról*, 1994-ből.

22. *Nagy Imre élete és halhatatlansága I–II.* Rendező: Bohó Róbert. MTV. A teljességhez hozzátartozik, hogy 1989-ben Sólyom László rendezésében már bemutattak egy Nagy Imréről szóló filmet (*Viharos emberöltő*), de ez az alkotás nem interjúkra, hanem archív felvételek felhasználására épült

23. *A civis forradalmár.* Rendező: Fekete Gábor. MTV.

24. *A történelem viharában I–III.* Rendező: Zolnay Pál. Operatőr: Czabarka György. MTV. Ez a film nagyobb részben családportré.

25. A leggyakoribb interjúalany: Vásárhelyi Miklós. A második: Hegedűs B. András.

26. *Maléter I–III.* Rendező: Szobolits Béla. Operatőr: Kőszegi Gyula. Fórum Film Alapítvány, 1993.

27. Például: *Találós kérdések.* Rendező, operatőr: Jávor István. Szerkesztő: Berkovits György. Balázs Béla Filmstúdió, 1983., *Miniszterelnökök Magyarország XX. századi történetében.* Rendező: Róna Péter. Operatőr: Zalányi Ferenc. Fórum Film Alapítvány, 1995. E filmek közös jellemzője, hogy egyszereplősek.

28. *The Grandfathers and the Revolution.* Ausztrál film, 1999.

29. *Mutter.* Svájci-magyar koprodukció. Operatőr: Pio Corradi. 2002.

30. „Családi” film készült Bak Jánosról is, aki a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának volt tagja: *Mindenhol jó, de legjobb otthon*. Rendező: Gamma Bak. Operatőr: Michael Krause. R&F Filmproduktion, Berlin, 1992

31. Operatőr: Bucsek Tibor. MTV Dokumentum Stúdió, 1996.

32. *Akit a vihar felkapott I–II*. Rendező, Operatőr: Puszt Tibor. Szerk.: Baló A. Péter. MTV, 1995.

33. Ez könnyen kimutatható a *Háború '56*-ból (Rendező: Ordódy György. Duna TV, 1997), ahol számos egykori felkelő és magát felkelőnek mondó szereplő ad interjút.

34. *Széna tér '56* (Márton Erzsébet). Rendező, Operatőr: Lugossy István. Fórum Film Alapítvány, 1993.

35. *Magyarország levegőjét szívtam*. Rendező: Ordódy György. Operatőr: Dörflinger László. Hunniafilm–Nova Civilis Kft., 1994.

36. *Tűzoltó utca 1956*. Rendező, Operatőr: Lugossy István. Fórum Film Alapítvány, 1996.

37. „*Mindig új élet lesz a vérből*” (Im memoria m Iván Kovács László). Rendező: Filep Tibor. Operatőr: Máthé Gábor. Magyar Történelmi Filmalapítvány támogatásával, Duna TV, 2003.

38. MTV, 1994.

39. Rendező, operatőr: Góczán Flórián. Szerk.: Méry Zsuzsa. 1956-os Kht., 2000.

40. Rendező, szerkesztő: Pap Ágnes. Operatőr: Karácsony Sándor. MTV, 2002.

41. 1988-ban New Yorkban még valószínűleg inkább csak archiválás céljából készült ilyen film (*Király Béla tábornok és professzor*. Rendező: Bokor Péter. Operatőr: Marczali László. OSZK TIVT Soros Gyűjtemény), majd a felkelők közül Wittner Máriával („*Én mindig szerettem a fényt*”). Rendező, operatőr:

Sólyom László. MTV, 1992.) a munkástanácsosok közül Zolcsák Istvánnal (*Málló rögök közt szilárd sziklák*. Rendező: Paulus Alajos. Operatőr: Herrach László. MTV, 1992.), a horthysta múlttal vádolhatóak közül Kásás Andorral (*Arckép sötét háttérrel*. Rendező: Kisfaludy András. Operatőr: Csukás Sándor. Duna TV, 1993.), a műegyetemisták közül Marián Istvánnal (Rendező: Kis Klára. Operatőr: Bodrossy János és Vékás Péter. Kis-filmstúdió, 2002) következett. Ilyen film volt Czene Ferenc portréja is (*A hegesztőszemüveges ifjúmunkás*. Rendező, operatőr: Csányi Miklós, Hollai Iván, Wonke Rezső. Duna TV, 1996.), amely talán az összes '56-os film közül a legszerényebb tartalommal bír, vagy Naszlady Attila orvosprofesszorral készített riportfilm (*Pulzusszáma '56*. Rendező: Nagy György. Video-Plan Stúdió, 1998.), amely a forradalom két hős katonája, Maléter ezredes és Hollmann Gábor főhadnagy lejárátását tűzte ki fő célul – bizonyítékok nélkül. A *Bánkuty Géza életútjában* pedig (Rendező: Galamb Margit. Szerkesztő: Ordódy György. Duna TV 2002.) egy valóságos Hány Jánost ismerhetünk meg. Más jellegű portréfilm készült dr. Tamáska Loránd törvényszéki orvosszakértővel, aki szakemberként a kényes feladatairól beszélt, amelyekkel a hatalom birtokosai megbízták. (*A halottak jó emberek*. Rendező: Fuzik János. Operatőr: Kiss Róbert. Fórum Film Alapítvány, 1994.) A későbbiekben még teszek említést egyszerűplős dokumentumfilmekről.

42. *Diáksparlament 1956*, Miskolc. MTV, 1991.

43. *Az a nap a mienk volt* (október 23.) és *Diákok a vádlottak padján*. Operatőr: Máthé Gábor. Duna TV, 2000.

44. *Októberi nyár, nálunk*. Operatőr: Kiss Róbert. MTD Film, 1993.

45. *Szeged 56*. Operatőr: Bodnár Imre. Szerk.: Horváth Tamás. Duna TV, 1996.

46. *Determináció*. Operatőr: Újházi Iván. MTV Rt–Szegedi Stúdió, 1996.

47. *Emlék élőknek, holtak és Mindig több*. Fórum Film Alapítvány, 1994, illetőleg 2000.

48. *Rekonstrukció*. Dunatáj Alapítvány, 2001. A film nem csak a veszprémi eseményekről, hanem a deportációról is szól, erre a témára még visszatérek. Jelentős alkotások készültek kisebb helységekről is: Szőke András Dél-Alföldön forgatott (*Hétköznapi történelem*. Cinemart, 1994), Kiss Róbert Kesztyölcön (*Kesztyölci krónika I–III*. Fórum Film Alapítvány, MTV Szegedi Körzeti Stúdió, 1990), Sára Sándor pedig a csurgói járásban (*Aki magyar, velünk tart I–II*. Objektív Filmstúdió, 1993). Hús falun élő fiatalról szól a *Büntetésük 186 év* (Szerkesztő: Domonkos László. Operatőr: Wonke Rezső. Duna TV, 1995.), akiket röpcédulázásért a rabbányákban dolgoztattak, de csolnoki fogságuk idején kitört a forradalom, amely egy hét múlva meghozta szabadulásukat. Készültek riportfilmek is a vidék '56-osairól: *Az eltűnt idő nyomában. Hat év a kacsától alatt* (Rendező: Erdélyi János és Zsigmond Dezső. Operatőr: Matkócsik András. Mozgóképek Innovációs Társulás, Balázs Béla Filmstúdió, 1992.) Somogyi Lajosról, a kaposvári munkástanács egyik volt vezetőjéről szól, aki hat évig bujkált a pribékek elől; Bertha Vince nyugdíjas tanítóról (*Ki is ez az ember tulajdonképpen?* Rendező: Péterffy András. Operatőr: Bándi Molnár László. MOVI, 1993), aki még a forradalom előtt élt illegalitásban, ám '56-ban vezető szerephez jutott Tapolcán, le is tartóztatták; Túri Mihály kömpöci polgármesterről (*A kömpöci forradalmár*. Rendező: B. Révész László. Operatőr: Nádorfi Lajos. MTV, 1993.), akit egy lincselési ügybe keverve ítélték életfogytiglanra. Mindhárom téma izgalmas, árnyaltabb felderítésükre az alkotók talán még tehettek volna kísérletet.

49. *Csepel 1956 és Óbuda, 1956.* Fórum Film Alapítvány, 2000, illetőleg 2001.

50. *Kispest a magyar forradalomban.* TV Kispest, 1994. E film csak a volt felkelőparancsnok emlékezetére alapul. A Kossuth téri sortűz két visszaemlékezővel Horváth Adrienne készített riportot (Duna TV, 1994.)

51. *Az Íróper – Magyarország 1957.* Rendező: Asbót Kristóf. Szerk.: Kuczka Judit. MTV.

52. *Írók 1956 után: A megtorlás természetrajza.* Rendező: Kuczka Judit. Operatőr: Horváth Tamás. MTV.

53. *Írók, gyerekek 1956 után: A megtorlás természetrajza.* A stáb ugyanaz maradt.

54. „*A harcunkat megharcoltuk*” Irodalmi Újság 1950–89. I–II. Fekete Doboz, 1991.

55. Az írókról, költőkről és más értelmiségiekről készültek riportfilmek is, legnagyobb számban a forradalom negyvenedik évfordulójára: *Háy Gyula: született 1900-ban* (Rendező: Mihályfi Imre. Operatőr: Jankura Péter. Szerkesztő: Tarján Tamás. MTV, 1992.), *Dr. Gosztonyi Péter hadtörténész* (Operatőr: Halász Gábor. MTV, 1994.), *Hajszálhíd* (Határ Győző portréja. Rendező: Babiczky László. Operatőr: Ducsay Gábor. MTV, 1994.), *Lábjegyzetben. Portré Kemény Istvánról.* (Operatőr: Ruskó Sándor. Szerkesztő: Elbert Márta. Fekete Doboz Alapítvány, 1996.), *Darvas Iván emlékei* (Rendező: Ordódy György. Operatőr: Poros László. Duna TV, 1996.), *Wesselényi u. 13.* (Méray Tibor portréja. Rendező: Simó Sándor. Operatőr: Kende János. Hunnia Stúdió, 1996.), *Hitem. A Mécs család* (Rendező: Gerő Péter. Operatőr: Sibalin György. MTV, 1997.)

56. *Megáldva és megverve.* Operatőr: Kurucz Sándor. MOVI Helios Stúdió, 1992.

57. *Az a nap a mienk.* Operatőr: Lőrincz József. Objektív Filmstúdió, 2002.

58. *Útmutató – Mindszenty Józsefről – 5 nap tükrében*. Operatőr: Babos Tamás. MTV, 1996.

59. *Lelkészek életútjai*. Operatőr: Tóth Sándor. Efron-Coop, 1994.

60. *Kislapok 56-ban*. Operatőr: Dér András. Fórum Film Alapítvány, 1997.

61. *Sarokba szorított az Isten. I–II*. Rendező: Maár Gyula. Operatőr: Gulyás Buda. MTV, 1991.

62. *A létezés magasabb szintjén*. Rendező: Szakács Sára. Operatőr: Nemescsói Tamás. Cinema-film, OSZK TIVT Soros Gyűjtemény, 1992.

63. Rendező, operatőr: Tóth Tamás. Szerkesztő: Kun Miklós. MTV, 1996.

64. Rendező: Geréb Anna. Operatőr: Fogas János. Fórum Film Alapítvány, 1995.

65. Ugyanez a stáb még két filmet készített, amelyekben kiemelt fontosságú Kádár ungvári tartózkodása. Az „*Azt bünteti, akit szeret*” Balla László Ungváron élő magyar író portréja (1993), az *Andrej* pedig egy funkcionárius portréja (1993).

66. Rendező: Ledniczky Márton és Kardos Csaba. Operatőr: Sas Tamás. Message, 1994.

67. Ledniczky és Kardos 1997-es filmjében (*Ötvenhatosok*. Message BT–Magyar TV. Rt.) a két szovjet tiszt (Fomin helyébe Sz. Dobrunov ezredes lép) ugyanezt a magatartást követi. Az ő emlékeiket szembesítik két volt felkelőparancsnokéval. Csongovai Per Olaf és Pongráz Gergely sem gyűlölködik, de többször elérékenyül. A szerzőpáros *Katonák és asszonyok* című filmjében (Message, 1994.) Magyarországra immár turistaként érkező szovjet katonafeleségek idézik fel emlékeiket.

68. *Rokoni szemmel*. Raaber-Press, 1994.

69. Rendező: Fehéri Tamás. Fórum Film Alapítvány, 1993.

70. Rendező: Gulyás János. Szerkesztő: Horváth Tamás. Videográfia Egyesület, 1993.

71. Rendező, operátor: Sárközy András. MTV, 1996.

72. Rendező: Erdélyi János. Operátor: Pap Ferenc. Deko film, 1996.

73. Rendező: Szakács Sára. Operátor: Xantus Gábor, Nyíri Béla. Szerkesztő: Fakan Balázs. Cinema film, 1996.

74. Rendező: Balogh Júlia, Szitányi Zsuzsanna. Duna TV, 1996.

75. *Deportálások a Szovjetunióba – 1956.* Videográfia Egyesület.

76. „*Majd a történelem bizonyít*” (1997), *Semmisnek kell tekinteni* (1997), *A világ legmocskosabb rehabilitációja* (K&g Bt., 2000) A legutóbbi már csak Szlama Árpádról szól, aki a korábbi filmek egyik főszereplője volt. Jóllehet a film hajmeresztő ostobaságok egész sorozatát tálalja elénk, a kiváló előadó-készségű Szlamának még a filmes szakemberek egy részét is sikerült megtevesztenie.

77. Szerkesztő: Mátray Mihály. MTV.

78. Rendező: Tényi István. Operátor: Buglya Gergely, Marosy Géza, Szabó Károly. Dimenzió Video Stúdió, 1998.

79. Rendező: Dömölky János. Operátor: Bíró Miklós. Szerk.: Schulze Éva. MTV Drámai Szerkesztőség, 1998.

80. Magyarország külkapcsolatáról forgatott filmben Wiktor Woroszylski beszél a lengyel–magyar ’56-ról (*Történelmi képeskönyvünk Lengyelországról.* Rendező: Novobáczky Sándor. Operátor: Sasvári Lajos. MTV, 1994).

81. *Irgalmatlanul.* Rendező: Balogh Gábor. Forgatókönyv Alapítvány, 1994.

82. „*Magasabbak az egek a földnél*”. Rendező: Ordódy György. Operatőr: Papp Ferenc. Hunnia Filmstúdió, 1998.

83. *Mindent a hazáért I–III.* (Corvin köz '56). Rendező: Ordódy György. Hunnia Filmstúdió, 1993.

84. Rendező: Dézsy Zoltán. Operatőr: Várkonyi Zsolt, Zalányi Ferenc. MTV.

85. *Egy filmriporter emlékiratai.* Rendező: Téglásy Ferenc. MTV.

86. *Emlékképek, régi híradók.* Szerkesztő: Bokor Péter. Duna TV.

87. Rendező: Erdélyi István. MTV.

88. *Európa messze van.* Rendező: Kardos Csaba és Ledniczky Márton. Operatőr: Sas Tamás. MTV–MDM–France3.

89. *Kamera – ember.* A stáb ugyanaz. Message.

90. Rendező: Orosz Csilla. Operatőr: Cs. Nagy Sándor, Dobóczy Balázs, Varjasi Tibor. Pesty Fekete Doboz Kft.

91. *Fényképezte Dudás László.* Balázs Béla Filmstúdió, 1991.

92. *Amit a BBC látott – BBC tudósítás 1956–57 eseményeiről.* Rendező: Mérei Anna. Szerkesztő: Spilák Klára. MTV.

93. Rendező: Cselényi László. Duna TV.

Csongovai Per Olaf (1930–2005)

Beszélő, 2005. 12. sz.

November 5-én – 17 évig tartó betegség után – az egyik legnagyobb forradalmár távozott.

A zsidó-svéd-magyar származású „Csolaf” Ankarában született. Édesapja – mint a Vörös Hadsereg tisztje – a Tanácsköztársaság bukása után menekülésre kényszerült. (Családi fáma szerint úti célja Ausztrália lett volna, csak hogy Törökországban elfogyott a pénze.) Ott ismerkedett meg gyermekei későbbi édesanyjával, egy német vagy cseh-osztrák tánccsoport tagjával. A család 1939-ben települt haza. Az apát a háború idején munkaszolgálatra vitték, 1945-ben lépett be újból a kommunista pártba. Fia is baloldali érzelmű volt, 1949-ben (érettségi után) követte, de egyre kritikusabban ítélte meg a Rákosi-rendszert – akárcsak legjobb barátai: Angyal István, Gáli József és Eörsi István –, miközben a Színház- és Filmművészeti Főiskolán diplomát szerzett, és a filmgyárban helyezkedett el. Ott volt barátaival a Petőfi Kör vitáin, Rajk újratemetésén, Gáli József Szabadsághegy darabjának bemutatóján. „Én már a forradalom előtt a munkástanács híve voltam. Nekem egy rögeszmém volt a munkástanács, és senkivel nem tudtam magam megértetni ezzel, s föl is merült bennem, hogy nem pörögtem-e be. [...] De a forradalomban az volt az óriási, amikor létrejöttek. Hogy hirtelen rájöttem, nem is voltam bepörögve, amikor megvalósultak ezek. A Szovjetunió forradalmában a munkástanácsok spontán létrejötte, és azoknak a gazdasági és a politikai hatalma, hogy ne torzuljon el, ezt tartottam fő célnak.”

„Ultiztunk éjszakákon át ötvenöt őszen és telén négy szerencsevadász barát Pista Jóska Olaf meg én nosztalgikus füst kavargó ötvenhat is majd így telik keverjük osztjuk a lapot januártól októberig [...] ám hirtelen októberi kártyánkat elfújja a szél

Szélfutta labirintus, Pista és Olaf ledöfött benne pár tucat Minotauruszt, Jóska meg én tintát fröcsköltünk a sebzett vadállat szemébe, ámde ez többen volt, hármunkat szarvára tűzött, magasba dobott majd bögve lenyelt, Jóskát és engem odvas foga rácsain át kiköpött néhány év múlva, de Pistának örökre nyoma veszett borzalmas bélrendszerében, Olaf három határon átkúszva meg sem állt a Boulevard d’Hopital-ig...” (Eörsi István: Román az ulti-csatatér lovagjairól. Párizs, 1988. Részlet)

Október 23-án részt vett a tüntetésen, Gálival és Angyallal – a tömeg viharos ünneplése közepette letépték a Sztálin utcatáblát. A Rádiónál már folyt a csetepaté, amikor egymagában, nyugodt lépésekkel bejutott az objektumba. „Bent az irodában Benke Valéria az asztal alatt ülve telefonált. De szó se lehetett arról, hogy beolvassák a 16 pontot. [...] Amikor kifelé jöttem, ott láttam az első ÁVH-s tisztet, aki holtan feküdt, és két ÁVH-s között kellett elmennem, hát nem gondoltam, hogy élve kijövök innen.”

Amikor meglátta Angyallal az első szovjet harckocsikat, azon elmélkedtek, hogy miért nem 1919-ben avatkoztak be, amikor a rendszer veszélyben volt. Merthogy mindketten úgy vélték, hogy ekkor, 1956 októberében a szocializmus Magyarországon nem volt veszélyben.

25-én nagy tömeg tüntetett a belvárosban a szovjet beavatkozás ellen. Ők ketten elérték, hogy a tüntetők ne az amerikai követség elé, hanem a jugoszláv követséghez menjenek, ahol át is adták a követeléseiket. Ezt követően „Csolaf” néhány tüntetővel a közeli Vörös

Csillag Nyomdában kinyomtatott a korábbi 16 pont mellett még egy új röplapot, amelyben az ÁVH leszerelését, az éppen lezajlott Kossuth téri sortűz vétkeseinek felelősségre vonását, új ideiglenes forradalmi nemzeti kormány megalakulását, a szovjet egységek kivonását, a Varsói Szerződés felmondását követelték. A röpcédulát Az Új Ideiglenes Forradalmi Magyar Kormány és Honvédelmi Bizottmány aláírás jegyezte, s ez valószínűleg Csongovai humorát dicséri. Ám a megérkező katonai alakulat nem tréfált, mindnyájukat három napig fogva tartotta.

Október 28-án fegyverszüneti megbízással szabadultak, mivel ekkor a Központi Vezetőség elfogadta a tűzszünetet, és a politikai kibontakozás mellett szállt síkra. „Csolaféknak” a felkelőcsoportokat kellett volna összevonniuk. A Corvin köz és környékén tevékenykedve véletlenül találkozott Angyallal, és a Tűzoltó utcai felkelők társparancsnoka lett. Másnap délelőtt a corvinisták küldötteivel együtt tárgyaltak a politikai és a katonai vezetőkkel, köztük Nagy Imrével és Janza Károllyal, a tűzszünet feltételeiről. A Parlamentbe belépve Hont Ferenc így fogadta: „Olaf, nem tudod elképzelni, milyen boldog vagyok, hogy egyik legtehetségesebb hallgatóm ennek a ragyogó magyar ifjúságnak az élén áll.” 38 évvel később, ezt felidézve, a következőket fűzte hozzá: „Makk Karcst is, úgy tudom, Jancsót is ő tanította, tehát enyhén túlzott.” A tárgyalásról pedig Nagy Imrével folytatott pengeváltását elevenítette fel: „S akkor Nagy Imre azt mondta nekünk, hogy van ő olyan magyar hazafi, mint mi vagyunk. Erre azt vágtam vissza neki: lehet, hogy van olyan hazafi, de jelenleg forradalom van kinn az utcán, és fontosabb az, hogy melyikünk a jobb forradalmár, ezen múlik a nemzet sorsa.” Végül eredménytelen maradt a megállapodás, mert a felkelők semmiképpen sem mentek bele az egyoldalú fegyverletételbe.

Másnap, 30-án – többek között – Kádár Jánossal tárgyaltak: „...ide figyeljen [...], ha maga átáll a forradalomhoz, a párt át tudja venni a forradalom vezetését is, csak el kell fogadni a forradalom követeléseit. Erre Kádár azt mondta, hogy nagyon érdekes javaslat, de előbb szimbolikusan adjunk örséget a pártközpont védelmére. Hát mondtam, idefigyeljen, nem azt ajánlottam, hogy a forradalom lépjen be a pártba, hanem a párt lépjen a forradalomba.” Csongovainak – akárcsak Angyalnak – szimpatikusabb volt Kádár, mint Nagy Imre: „Jó, nagyon jó viszonyunk volt sajnos Kádárral. Azért mondom, hogy sajnos, mert Pista bedőlt Kádárnak, de én is hittem neki, bíztam benne. Tehát nagyon pofára ejtettek minket, bevettük a csövet.”

31-én éjszaka, Szirmai Ottóval – ketten civilként – részt vett a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány megalakításában. Megérkezésükkor Váradi Gyula vezérőrnagy a katonai tanácsok működésére vonatkozó szervezeti határozatot olvasta föl. Hamarosan azonban Csongovai félbeszakította, sőt félretolta, és kijelentette: „Mi nem azért jöttünk ide, hogy szervezeti kérdésekről hallgassunk előadást, hanem azért, hogy megtudjuk, a honvédség a forradalom mellett van-e, vagy ellene.” Majd Szirmaival megszövegezett egy nyolcpontos határozatot, amelyet végül a tisztek is elfogadták, és másnap 10.55 órakor a rádióban el is hangzott („A forradalmi erők megbízottainak és a néphadsereg forradalmi tanácsainak felhívása”). Végül az ő indítványára megválasztották elnöknek Király Bélát, és megszavazták a szervezet vezetőségét.

A Nemzetőrség legfőbb szervébe, a 10 fős Operatív Bizottságba beválasztották, a fegyverszüneti időszakban már általában a Deák téren dolgozott, de estére visszatért a felkelőkhöz. Így volt ez a november 3-áról 4-ére virradó éjszaka is: „A Tüzoltó utcában egy íróasztalon aludtam. S akkor bejöttek a srácok hajnalban,

mondván, hogy itt vannak az oroszok. S emlékszem, az első gondolatom, megjegyzésem az volt, hogy az isten bassza meg őket, nem tudtak várni még egy-két órát, olyan jól aludtam.”

Osztagával a Nagyvárad téren vette fel a harcot a megszállókkal. A parancsnokság minduntalanul tárgyalóasztalhoz akart leülni a szovjetekkel, s ez egyszer, november 5-én eredményre vezetett. Ez sem volt veszélytelen kísérlet – gondoljunk Maléterék tőrbeccsalására. „Mi hittünk annyira az igazságunkban, hogy mertünk tárgyalni.” Csongovai és Szirmai, valamint egy tolmács 19 óra körül érkezett a volt Kossuth Akadémia épületéhez, és éjjel háromig próbáltak kedvező feltételekben megállapodni. A szovjet parancsnokság azonban feltétel nélküli kapitulációt követelt, erről viszont „Csolafék” hallani sem akartak.

A felkelők a harcot egyre súlyosabb körülmények között folytatták. November 7-én ismét olyasmi történt, ami sehol másutt nem: „Pistának volt az ötlete, hogy kitűzzük a vörös zászlókat. Én nagyon helyeseltem. Hogy mi elismerjük, sőt a '17-es forradalomnak a hívei vagyunk, ezt akartuk bizonyítani ezzel. A srácok nagyon tartózkodtak, nem szerették ezt.”

1993-ban azt mesélte el, hogy a fegyveres ellenállás leverése után az volt a terve, hogy megszervez egy tárgyalást Kádárral, és a „legvadabb srácok” hírében álló Baross tériekkel merényletet követnek el ellene. „Az volt bennem, ha Kádárt lelövik, akkor kénytelenek elismerni Nagy Imrét, tehát a visszaútra van lehetőség.”

Ő sem tudta Angyalt rávenni a távozásra, bár szintén úgy érezte, hogy élete csúcspontját érte el. Kétszer is átszökött a határon, mivel december elején visszajött Párizsból, hogy Király Béla fiktív bakonyi ellenálló egységéhez csatlakozzon. De a biztonság sem javított sokat a kedélyállapotán: „Próbáltuk magunkat

vigasztalni, hogy bujdosók vagyunk, de gyenge volt a vigasz.”

Amikor Gáli József és Obersovszky Gyula halálos ítéletéről hírt kapott, részt vett a francia közvélemény mozgósításában. Aragon megígérte, hogy küld a magyar kormánynak táviratot, ha ezt titokként kezelik. „Az első dolgom az volt persze, hogy kikürtöltem, és le is jött, hogy Aragon tiltakozott. Erre aztán az egész francia baloldal is tiltakozott.”

Trockista szervezetek aktív tagja lett. Amikor a szervezete – antisztálinista okból – törvényt sértett, azt helyeselte: „Sosem voltam a törvénynek szenvedélyes híve.”

Először operatőrként, majd vágóként dolgozott egy filmstúdióban. Később létrehozott egy rajz- és reklámfilmeket készítő filmvállalatot. A reklámfilmek előállítására és „balos” világnézete azonban óriási belső feszültségekkel járt, és valószínűleg ennek tudható be, hogy 1988-ban nyaki ütőere eldugult, és lebénult az egész bal oldala. A betegsége 17 éven keresztül mindinkább elhatalmasodott rajta. 1989 óta többször látogatott Magyarországra.

„...Olaf baloldala béna (épp a baloldala, felfoghatatlan), trockista torzóját balzsamozgatják a Boulevard d’Hopital-i kórházerődítmény Racine-részlegében [...] ruhástól fekszik az ágyon, trockista kistőkés filmmachinátor, vad zokogásban tör ki, ha az ulti-csatatérre eszébe idézem...” (Eörsi István: Román az ulti-csatatér lovagjairól. Párizs, 1988. Részlet)

A szovjet birodalom megingatása

Limes, 2006. 3. sz.

Magyarország nagyon ritkán kerül a nemzetközi figyelem előterébe. A múlt században is csak egyszer fordult ez elő: 1956-ban, a forradalom kapcsán. Olyan esemény történt ugyanis ekkor, amire senki sem számított,¹ de még 50 év távlatából is szinte felfoghatatlan: egy kicsiny nép - átmenetileg - sikerrel szállt szembe a legyőzhetetlennek tartott kolosszussal. A magyar forradalom legfontosabb világpolitikai jelentősége az volt, hogy elsőként rázkódtatta meg az addig mozdíthatatlan „betonerődítménynek” vélt szovjet birodalmat.² Az, hogy ez az esemény ennyire ismertté vált, számunkra még értékesebb akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország még a szovjet birodalom országain belül is csekély jelentőséggel bírt, a nyugati közvélemény alig ismerte, és nem is igen szimpatizált vele, talán még a háborús emlékek miatt. (Lengyelország és Csehszlovákia mindig is sokkal rokonszenvesebb volt Nyugaton.) 1956 kapcsán a nyugati közvélemény előtt Budapest lett a kommunista zsarnokság elleni szembenállás szimbóluma. Emellett pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet hatalom tettei szöges ellentétben állnak saját ideológiájával és propagandájával. A magyar forradalomnak voltak előzményei is, ám sem az 1953-as berlini munkáslázadás,³ sem az 1956. júniusi pozsonyi megmozdulás⁴ nem készítette különösebb erőfeszítésre a szovjet hatalmat. Az októberi varsói események⁵ már komolyabb fejtörést okoztak a Kremlnek, küszöbön állt a katonai beavatkozás is. Végül a Gomulka-rendszer sem hozott komolyabb áttörést.

Magyarországon másképpen alakult a helyzet. A Rádió épülete ostromának hírére a moszkvai pártelnökség azonnal kiadta a parancsot Budapest megszállására, hogy elejét vegye a rendszerellenes megmozdulásnak és a Varsói Szerződés fellazításának. A rendszerváltás után előkerült szovjet levéltári források tisztázták az intervenció körülményeit is. Gerő Ernő, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének (KV) első titkára kért szovjet támogatást a budapesti szovjet nagykövetség katonai attaséjától, az „eddig soha nem tapasztalt méreteket öltő tüntetés felszámolására”.⁶ Ezt követően Hruscsov felhívta Gerőt, és közölte: a Szovjetunió teljesíti a kérést, amennyiben ezt a Magyar Népköztársaság kormánya írásban teszi. Gerő azt válaszolta, hogy nincs módjában összehívni a kormányt. Közben befutott Zsukov jelentése,⁷ és a szovjet katonai gépezet parancsot kapott a rendcsinálásra; a Székesfehérváron állomásozó, Lascsenko tábornok vezette Különleges Hadtest páncélosai hajnali 2 órakor megérkeztek Budapestre. (Ez volt a „Hullám” fedőnevű hadművelet.) Mozgósították ezenkívül a Kárpáti Katonai lövész hadtestet és a Románia területén állomásozó egyik gépesített hadosztályt is - ezek az egységek Magyarország keleti részét foglalták el. A szovjetek öt hadosztályt vetettek be, ezekhez 31 500 katona, 1130 harckocsi- és önjáró löveg, 615 tüzérségi löveg és aknavető, 185 légvédelmi löveg, 380 páncélozott szállító harcjármű, valamint 3930 gépkocsi tartozott. Ezenkívül riadókézsültségbe helyezték a Különleges Hadtest állományába tartozó vadászrepülő hadosztályt és a bombázórepülő hadosztályt, valamint a Kárpáti Katonai Körzet egyik vadászrepülő- és bombázórepülő hadosztályát. így összesen 159 vadászrepülő és 122 bombázó várt a bevetési parancsra.⁹

A szovjet csapatok - annak ellenére, hogy a világháborús tapasztalatoknak és a harcászati szabályzatoknak megfelelően készültek fel a városi harcra - a pártelnökség döntése alapján¹⁰ a Berlinben, 1953-ban bevált eljárást alkalmazták. Vagyis egyszerű erődemonstrációval, a magas színvonalú harci technika felvonultatásával akarták job belátásra bírni a szervezetlen, gyengén felfegyverzett, képzetlen ellenállókat. Meglepetésre azonban a megszálló erők súlyos veszteségeket szenvedtek el. Később tűzcsapásokat mértek a felkelők tüzelőállásaira, és ezzel egyes körzetekben eredményt értek el. A Nagykörút és az Üllői út kereszteződésének környékén azonban képtelennek bizonyultak a felkelőcsoportok felszámolására.

A magyar vezetés politikai irányvonalának október 28-i váltása, majd a fordulat, amikor Nagy Imre kormánynyilatkozatában „nemzeti demokratikus mozgalomnak” nevezte az eseményeket, bejelentve a forradalom főbb célkitűzéseinek a végrehajtását, meglepte a Kremlt; Moszkvában ennek következményeit kiszámíthatatlannak ítélték meg, és szembesültek azzal, hogy csapataik összetétele nem alkalmas a győzelem kivívására. A pártelnökség hosszú vitába kezdett; előbb elfogadták Nagy Imre kormánynyilatkozatát,¹¹ majd újra a megosztottság kerekedett felül a kemény vonalások és a „liberálisok” között, de végül abban állapodtak meg, hogy nem avatkoznak be.

Október 30-án, a pártelnökség ülésén a KB első titkára még tovább ment. „Ma el kell fogadni a nyilatkozatot a csapatoknak a népi demokratikus országokból való kivonulásáról (ezeket a kérdéseket meg kell vitatni a Varsói Szerződés ülészakán) azon ország véleményének figyelembe vételével, amelyben csapataink tartózkodnak.”¹² Az elnökség tagjai - beleértve a „legortodoxabbakat” is - egyetértésüket

fejezték ki.¹³ A szovjet csapatok nagy része kivonult a fővárosból.

Október 31-én azonban felülbírálták ezt a döntést.¹⁴ Látták, hogy a magyarországi politikai változások a kommunista rendszert végveszélybe sodorják (lásd: többpárt rendszer bejelentése), ezért elhatározták a második intervenciót.¹⁵ Mielőtt bevonultak a szovjet csapatok, a kormány az országban már teljes bizalmat élvezett, mivel a hátralévő, legfontosabb követeléseket is teljesítette: felmondta a Varsói Szerződést és bejelentette a semlegességet. Ez a fordulat egyedülálló a szatellit-országok történetében. A Nagy Imre-kormány döntései - felfogható így is - megzavarták a hruscsovi desztalinista evolúciós folyamatot, amelynek elemei az október 30-i, moszkvai kormánynyilatkozatban is megtalálhatóak. De a teljes magyar szuverenitás még a „legliberálisabb” moszkvai pártvezetők számára is elfogadhatatlan volt.

A Szovjetunió első ízben került szembe egy forradalmi - elsősorban munkástömegekből álló — néppel. Kende Péter szerint „a lengyel forradalom üzenete az volt, hogy a társadalom él, a budapesti pedig, hogy a kommunizmus megdönthető”.¹⁶

Rainer M. János szerint a levéltári forrásokban semmi nyoma nincs annak, hogy Hruscsov Rákosiék visszatérésével „zsarolta” volna Kádárt, ha nem vállalja a vezetést, márpedig ez a verzió legendaként évtizedeken át terjedt. Ellenkezőleg, Hruscsov érzékeltette vele, hogy a régi pártvezetők már soha nem térnek vissza.¹⁷

A szovjet pártelnökség utasítása értelmében november 4-én, négy órakor kezdetét vette a „Forgószél” nevű hadművelet, amelyben szintén a Különleges Hadtest, valamint a Kárpáti Katonai Körzet alakulatai vettek részt.¹⁸ A hatalmas túlerő, a korábbi tapasztalatok felhasználása, a kíméletlen hadászati módszer a legtöbb helyen hamarosan letörte az ellenállást, néhány

körzetben - a Nyugat és az ENSZ támogatásában bízva - hat-hét napig kitartottak.

Kétségkívül, az 1990-es években, Moszkvából kapott dokumentumanyagok a legértékesebbek 1956 „titkos” történetének megismerésében. (Természetesen ezeket a forrásokat is szigorú forráskritikával kell kezelni.) Ezek tanulmányozása során beigazolódott, amit már korábban említettünk, hogy a forradalom elfojtását a szovjet elnökség október 31-én határozta el, főleg „birodalmi” okokból. Kiderült Tito és a jugoszláv vezetés cinkossága is: együttműködtek a szovjetekkel a beavatkozásban, Nagy Imréék törbeccsalásában és a Kádár-kormány gyors legalizálásában. A megtorlás témakörében is fontos, új információkhoz jutottunk. A deportálásokról valószínűleg Ivan Szerov KGB-elnök kezdeményezésére történtek, majd a magyar vezetők kérésére leállították a transzportokat, és visszahozták a foglyokat. Nagy Imre és társai perét viszont elsősorban Kádár János siettette, és a halálos ítéletek is elsősorban az ő szorgalmazására születtek. A Kreml viszont főleg a nemzetközi szempontokat vette figyelembe: az ENSZ-határozatokat, a Jugoszláviával alakuló viszonyát és a nagyhatalmi csúcsértekezlet esélyeit.

A Moszkvából kapott dokumentumok azonban meglehetősen hézagosak, tehát nem kizárt, hogy a jövőben a még meglévő „fehér foltok” is eltűnnek.

Az 1968-as „prágai tavasz”²⁰ a szocializmus megreformálására törekedett, és noha a politikai olvadás részben a magyar 1956 folytatásának a része volt, annál jóval szerényebb programmal állt elő. A cseh reformkommunizmusból kinövő politikai erjedés számos vonatkozásban a magyar előzmény folytatásának tekinthető. Bár Prágában „kérdésessé tették, de nem döntötték meg a párt egyeduralmát”,²¹ ahhoz azonban elegendő változásokat ígértek, hogy a szovjet haderő - a szövetséges csapatokkal, így a magyarokkal is - véget

vessen a reformkísérleteknek. Ez az intervenció egyébként cáfolja azt az elméletet, hogy ha 1956-ban a magyar vezetés meg tudta volna állítani az általános radikalizálódást, elkerülhető lett volna a szovjet beavatkozás.²² A „prágai tavasz” eltiprása bebizonyította, hogy a rendszer átalakítására - Moszkva hozzájárulása nélkül - nem volt remény, mivel a Szovjetunió az olyan kísérletet sem tűrte el, amely – 1956 tanulságaként - taktikusabb módszerekkel próbálta elérni céljait.²³

Lengyelországban 1968-ban,²⁴ 1970-ben,²⁵ 1976-ban,²⁶ 1980-81-ben²⁷ rendszerellenes megmozdulásokra került sor. E legutóbbi volt a legkiterjedtebb, a társadalom jelentős részét magával ragadta. Ez volt a szovjet tömbön belül a legtömegesebb, leghosszabb ideig tartó ellenzéki mozgalom, nem csekély mértékben járulva hozzá a kommunista világrendszer összeomlásához. Ennek ellenére megállapítható, hogy még a Solidarnosc is lényegesen kevésbé radikális programot tűzött ki célul, mint a Magyar forradalom, bár kétségtelen, hogy a politikai hatalom átvételére óvatosságból - az 1956-os és 1968-as példákat szemelőtt tartva - nem törekedtek.²⁸

Természetesen a Szovjetunió későbbi összeomlásának több más összetevője is volt- hacsak az intervenciók politikájából adódó veszteséget vizsgáljuk, akkor nyilvánvalóan az afganisztáni „kaland” volt a súlyosabb - de ezekre itt nem térünk ki.

Összefoglalva: „a magyar 1956 egyike volt azon jelentőségteljes eseményeknek, amelyek a szovjet rendszerfejlődési trendjét az ellehetetlenülés és az összeomlás irányába terelték. Hruscsov személyes szerepe nem lebecsülendő, már csak azért sem, mert nélküle —talán - magyar forradalom sem lett volna... Annyi bizonyos, hogy a Titónál tett Canossa-járás és az 1956. februári szovjet pártkongresszuson elmondott

titkos beszéd szükséges, ámbár nem elégséges előzménye volt a magyarországi néplázadás kirobbánásának. [...] Más vonatkozásban a magyar forradalomra való hivatkozás a mindenkori keményvonalasoknak szolgáltatott muníciót. Ezzel együtt is megkockáztatható az állítás, hogy 1989 az 1956-os örökség beteljesítése volt: egy olyan harc végállomása, amelyhez a magyar forradalom szolgáltatta a történelmi precedenst.”²⁹

1956 és a nyugati hatalmak

Az utóbbi években előkerült levéltári források ismeretében derült ki, hogy a szuezi válság kirobbanása - ellentétben a korábbi hiedelmekkel - nem befolyásolta döntően a magyar forradalom sorsát. Az angol-francia beavatkozást már a forradalom kitörése előtt eldöntötték, és noha e két európai hatalom az amerikai szövetségessel konfliktusba került, a Szovjetunió - a korábban vázolt okok miatt - nem sietett Egyiptom támogatására.³⁰ Mindemellett a brit-francia-izraeli támadás nagy szolgálatot tett Moszkvának, amely így jóval könnyebben eltiporhatta a magyar felkelést.

Az újabb források arra is fényt derítettek, hogy a magyar forradalom, miközben szembeszállt a szovjet hatalmi rendszerrel, a bipoláris világrendszer másik nagyhatalmának is komoly gondot okozott, hiszen Washington értékelése szerint a magyar törekvések a világháború után kialakított status quót veszélyeztették volna.³¹ Mindezt jól jellemzi Eisenhower amerikai elnök beszéde, amelyről a magyar ellenállók mit sem tudtak: „...bár az Egyesült Államok őszintén kívánja, hogy véget érjen a szovjet hegemonia Kelet-Európában, de természetesen nem alkalmazhatunk erőszakot ennek érdekében. [...] Ugyanakkor el szeretnénk oszlatni minden olyan alaptalan félelmet, hogy ezekben a kelet-európai országokban megalakuló új kormányokra, mint

lehetséges katonai szövetségekre tekintünk. Nincsen semmiféle ehhez hasonló hátsó szándékunk. Ezekre a népekre úgy tekintünk, mint barátainkra, s egyszerűen csak annyit szeretnénk, ha barátaink szabadok lennének.”³²

Ezért maradt el a nyugati támogatás, még a novemberi intervenciót követően is, nagy csalódást okozva ezzel az ellenállók túlnyomó részének.³³ A Fehér Házat ugyanis meglepte és kifejezetten zavarba hozta a fegyveres felkelés híre, erre semmilyen előzetes koncepciót nem dolgoztak ki. A csatlós országok felszabadítása szlogen volt csupán, nem tettek erre nézve semmilyen erőfeszítést. Sőt, a már évek óta tartó enyhülési folyamat ezt még inkább megakadályozta.³⁴

Az 1956 utáni külpolitikai viszonyok bebizonyították, hogy a nyugati nagyhatalmak a világháború utáni status quót semmiképpen sem kívánták megváltoztatni, bármennyire is ezt hirdették propagandájukban. Ezzel mintegy megnyugtatták a mindenkori szovjet vezetést a tekintetben, hogy a jövőben is - akár a legdrasztikusabb eszközökkel - véghezvihetik a „rendcsinálást” a birodalmuk határain belül. Ezzel az amerikaiak lemondtak a „rab népek felszabadításáról”, amely elvet a magyar forradalom kirobbanása előtt hirdették. Mindez az 1950-es évek végén - az elért rakéatechnikai és űrkutatási eredményekkel párosulva - megerősítette a Szovjetunió világpolitikai szerepét.³⁵ Mi több, a Szovjetunió tíz éven belül az Egyesült Államokkal egyenrangú szuperhatalommá vált. Ez viszont az enyhülést, a helsinki egyezmény megkötését és a békés egymás mellett élés gyakorlatát mozdította elő.³⁶ Ezzel szemben felvethető, hogy a Szovjetunió végül is ’56 vesztese volt, mert az távlatilag megpecsételte a birodalom további sorsát. „A szovjet rendszer működésének ezt követő három és fé l évtizede úgy is

felfogható, mint az 1956 őszén felsejülő halálos veszély elleni megelőző és kivédő intézkedések története.” „1956 megmaradt olyan ijedelemnek, amelyből a szovjet vezetők és szövetségeseik csak technikai tanulságokat vontak le. [...] 1956 után a szovjet rend hosszú időre stabilizálódott a kelet-közép-európai térségben, ennek nagy ára volt: a rendszer egészében nem idomult a kor kihívásaihoz. A nyolcvanas években bekövetkezett hirtelen összeomlás voltaképpen ennek volt a következménye.”³⁷

„Feltűnő, hogy a sztálinizmus bűneiből a nyugati értelmiségiek a 30-as években mennyire semmit sem akartak észrevenni, még azt sem, ami már akkor is dokumentáltan nyilvánvaló volt: erőszakos kollektivizálás, éhínség, terror, koncepciós perek. [...] Számukra ez volt a jövő, a remény.”³⁸ Az 1956-os forradalomnak óriási szerepe volt abban, hogy a szovjet mítosz megdőlt: kiderült, hogy az ideológiai alapjai hamisak, igazi tömegbázissal nem rendelkeznek, csak szuronyokkal tartható fenn. A magyar forradalom eltiprásának drámai visszhangja volt Nyugaton, a baloldali pártok többnyire komoly megrázkódtatásokon, változásokon mentek keresztül,³⁹ és a kommunista pártok tömegbefolyása ezt követően jelentékenyen hanyatlott.

A magyar forradalmat Raymond Aron „győzelmes vereséginek” nevezte. Albert Camus szerint a 20. században senki sem tett többet a szabadságért, mint a magyar nép néhány nap alatt.

A forradalmárok

A rendszerváltás óta előkerült források alapján rekonstruálható az alulról szerveződő mozgalmak, a fegyveres és politikai ellenállás története.

1. A felkelők

Az 1956-os forradalom idején az egész főváros területén kisebb-nagyobb felkelő, majd nemzetőrségi csoportok alakultak meg. Összlétszámuk mintegy 15 000 főre tehető. Tagjai főleg fiatal munkásokból, segédmunkásokból és diákokból rekrutálódtak, akiket meghurcolt, elkeserített, megalázott a sztálinista rendszer. Az idősebbek közül többen megjárta a szovjet fogolytáborokat is. Egyetértettek a forradalom követeléseivel. A nyolc évig tartó terror tapasztalatával a hátuk mögött, a diktatúra megszüntetéséért és az ország függetlenségének kivívásáért fogtak fegyvert. A döntő többségük homályosan definiált „igazi szocializmust” akart, és elvetette a restauráció minden formáját. Megállapítható, hogy kevésbé tájékozott társadalmi rétegek is részt vettek a harcokban. A fegyveres csoportok szerveződésének három szakaszát különböztethetjük meg. A forradalom kitörésétől a fegyverszünet kihirdetéséig (október 23-28) tartó első időszakban a spontaneitásnak volt meghatározó szerepe. Rendőröktől, katonáktól el vett, vagy raktárakból, laktanyákból megszerzett fegyverekkel, főleg kis létszámú felkelő csoportok alakultak ki egy-egy rátermett parancsnok irányítása alatt. A lakosság nagyobb része támogatta ezeket a csoportokat, amelyek összetétele szinte óránként cserélődött. Legfőbb tevékenységük a harc volt a szovjetek, illetőleg az AVH-s, rendőri, néphadseregbeli erők ellen, amely harc irrealitása a külső szemlélő számára teljesen egyértelműnek tűnt. Ekkoriban a néphadsereg állományából még a sorkatonák közül is csak kevesen vállalták a felkelőkhöz való csatlakozással járó kockázatot, így létszámban, fegyverzetben, képzettségben egyaránt súlyos hátrányban voltak mindvégig a felkelők. Mindezt lelkesedéssel és

leleményességgel pótolták. így a világ ámulatára, az óriási túlerővel szemben, győzelemre vitték a forradalmat.

A második szakasz az október 28-ai fordulat eredménye: ekkor fogadta el a Központi Vezetőség a Politikai Bizottságnak azt a határozatát, amely az eseményeket forradalomként, szabadságharcként értékelte. A fegyverszünet idején jelentősen megnövekedett a felkelő csoportok létszáma; a legtöbbjükhöz csatlakoztak katonatisztek, mint tanácsadók és kiképzők, továbbá sorkatonák, majd a börtönökből szabadult politikai és közbüntényes elítéltek is. Számos tárgyalás eredményeképpen, központi szervezéssel, katonai, rendőri és civil erők részvételével, megkezdődött a nemzetőrség kialakítása, ajnelynck főparancsnoka Király Béla tábornok, helyettese Kopácsi Sándor rendőrezredes, Budapest rendőrfőkapitánya lett. A felkelő csoportok – nemzetőrségi egységekként – immár legális keretek között tevékenykedtek. November 2-3-án megválasztották a 10 fős Operatív Bizottságot – a nemzetőrség irányító központját –, amelyben a civil erők képviselői voltak többségben. Munkájukért rendszeres zsoldot és egyenruhát ígértek nekik. A csoportok vezetői rendszerint (a katonai szervezeti formának megfelelően) szakaszokra, rajokra osztották egységeiket, megszervezték az őrszolgálatot, megerősítették a fegyelmet, igyekeztek megelőzni (olykor sikertelenül) a kihágásokat. Ebben az időszakban a fegyveres csoportok legfőbb feladata az volt, hogy fenntartsák a rendet, a közbiztonságot, és segítsék a lakosság ellátását. Ezen kívül előállították a Rákosi-diktatúra kiszolgálóit (főleg az ÁVH-sokat és a párt vezetőket), abból a célból, hogy majd bíróság ítélkezzen felettük.

Speciális csoport jött létre október 30-ától a Szabad Nép székházában. Az épületet Dudás József technikus,

volt illegális kommunista, és az általa létrehozott „Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány” - az ottani munkástanáccsal megállapodva —tette meg bázisává. A „Nemzeti Bizottmány” nem csak fegyveresekkel, hanem értelmiségi támogatókkal, jelentős nyomdai kapacitással is rendelkezett. Ám a többnyire külön utakat kereső Dudás mindinkább elszigetelődött a többi fegyveres egységtől, végül szinte valamennyi csoport megtagadta a vele való együttműködést. Október 30-án következett be a Budapesti Pártbizottság épületének az ostroma. Ebben főként a VII. és VIII. kerületi felkelők vettek részt. A Köztársaság téri épületet a már feloszlott ÁVH és a pártapparátus forradalomellenes központjának tartották a környéken. A pártház védelmére kiküldött honvédségi harckocsizok tévedésből az ostromlókat támogatták. Segítségükkel a tömeg elfoglalta az épületet, és elvakult dühében csaknem kéttucatnyi foglyot - döntően sorozott ÁVH-s sorkatonát - megölt.

A harmadik időszak a november 4-ei, hatalmas túlerővel végrehajtott szovjet támadástól a szabadságharc vérbefolytásáig tartott. Ekkortájt a felkelő csoportok száma, létszáma csökkent, bár voltak újonnan alakult osztagok is. Több nemzetőr egység az új agresszió hírére széteszlott. Főleg a katonák távoztak gyorsan - nemritkán még a harcok előtt - , vagy azért, mert belátták az ellenállás kilátástalanságát, vagy mert a csoportokra a radikálisabb civil vezetők nagyobb befolyást gyakoroltak. Ez a tendencia nem csak a központi régiókban érvényesült, ahol a tisztek tanácsadóként vagy a civil csoportokba olvadva tevékenykedtek, hanem a külső kerületekben - Csepelen, Pesterzsébeten, Újpesten - is, pedig ott a katonaság nagy létszámban, önálló alakulatként vett részt a fegyveres eseményekben. A magas rendfokozatú tisztek túlnyomó többsége eleve kilátástalannak érezte, ezért ellenezte a fegyveres ellenállást. Király Béla tábornok, a

Nemzetőrség főparancsnoka embereivel a budai hegyekbe vonult. Az ellenálló csoportok lassanként elveszítették a lakosság támogatását, növekedni kezdett körükben az elkeseredés, a gyanakvás; az árulók lázas keresése több esetben személyes tragédiához vezetett. A legtöbb felkelő nyugati vagy ENSZ-támogatásra számítva tartott ki az óriási túlerővel szemben. Legtovább, november 10-11-ig Pesterzsébeten folytak a harcok, de Csepel központjában, az óbudai Schmidt-kastélynál, az újpesti Szent László tér környékén, Kőbányán az Élessaroknál, Erzsébetvárosban, továbbá József- és Ferencváros középső részén - ezeknél jóval kisebb egységekkel pedig másutt is - szinte a végsőkig, november 7-10-ig védekeztek a szabadságharcosok. Az elfogott felkelők vagy felkelőgyanús lakók közül többeket állítólag a helyszínen agyonlőttek, másokat pedig Ungvárra, illetőleg Sztrijbe deportáltak.

A szétoszlott csoportok számos tagja azonban fegyvertelenül is folytatta az ellenállást belföldön és külföldön egyaránt.⁴⁰

2. A forradalmi szervezetek, munkástanácsok

1956. október 24-étől - főleg a Budapestről érkező hírek hallatán —a vidéki városok, majd falvak is megmozdultak. Mivel a közigazgatás többnyire akadozott vagy teljesen szétesett (a párt- és tanácsi vezetők jó része elmenekült), sebtében alakult forradalmi bizottságok vették kezükbe az egyes helységek irányítását. Budapesten főleg gyári, üzemi bizottságok, munkástanácsok alakultak, ugyanilyen célból. Területi forradalmi bizottság a fővárosban csak a II. kerületben alakult, Forradalmi Nemzeti Bizottmány néven; Dudás József szervezte meg, s a régi Független Kisgazdapárt képviselőjében Pásztor Tamás és Kovács Zoltán irányításával működött.

A munkástanácsok, diáktanácsok tagjai vidéken küldöttként vettek részt a helyi forradalmi bizottság munkájában. A forradalmi bizottságokat helyenként a világháború utáni koalíciós pártok volt képviselői irányították, vagy olyan személyek, akik általános közmegebecsülésnek örvendtek. E forradalmi szervezetekben becslésem szerint mint egy 50 000 ember vett részt az országban. A vezetők közül a legismertebbek: a Szegedi Nemzeti Bizottságból Perbíró József jogászprofesszor, a Győri Forradalmi Bizottságból Szigethy Attila, állami gazdasági igazgató, a Veszprémi Forradalmi Bizottságból pedig Bruszniai Árpád tanár. Győrben, október 30-án létrejött a Dunántúli Nemzeti Tanács; ez volt az országban az egyetlen regionális szerveződés, amely jelentős befolyással bírt. Éppen ezért itt próbáltak egyesek valamiféle ellenkormányt alakítani - végül sikertelenül. A forradalmi szervezetek - akárcsak a felkelők - október 28-29-ig álltak szemben a kormányzattal.

A munkástanácsok szerepe főleg a fegyveres ellenállás leverése után vált jelentőssé. E szervek vezetésével bontakozott ki az országos sztrájkmozgalom, amely hosszú időn keresztül egyértelműen bizonyította, hogy a társadalom elutasítja a szovjet megszállást és a Kreml által hatalomra juttatott Kádár-kormányt. Az egymástól függetlenül működő munkástanácsok felhívásainak mindegyike követelte a munkás-önigazgatás fenntartását, a szovjet csapatok távozását, a deportáltak visszaszállítását, a sajtószabadságot, a Nagy Imre-kormány visszaállítását, a semlegesség deklarációját.

A legitimációs gondokkal küzdő, rendkívül népszerűtlen kormányzat, az országos sztrájk által kialakult helyzetben, tárgyalásba bocsátkozott a munkástanácsok képviselőivel. De még ezelőtt, november 13-án letartóztatták az Újpesti Forradalmi

Bizottság vezetőjét, Kosa Pált és a szervezet több tagját. Másnap megalakult a Központi Munkástanács, amelynek tevékenységét több író és Bibó István is támogatta. A kormány a munka felvételét sürgette, a Központi Munkástanács viszont (amelynek november 15-étől Rácz Sándor és Báli Sándor lettek a vezetői) ezt politikai feltételekhez kötötte. November 19-én, a Központi Munkástanács felhívására elindult végül a munka, de - mivel a kormányzat megakadályozta az Országos Munkástanács megalakítását - később újabb sztrájkot hirdetett. November végén még mindig a munkástanácsok tartották kezükben az üzemeket, a kormányzattal folytatott tárgyalások során továbbra sem engedtek. Ekkor azonban már tömegesebbé váltak a letartóztatások. December 8-án emiatt ismét kétnapos sztrájkot hirdettek, ekkor értesültek a mintegy 100 halálos áldozattal járó salgótarjáni sortűzről. December 11-én a hatalom a munkástanácsokat törvényen kívül helyezte, és vezetőit törbecsalva, letartóztatta őket. Mindez újabb tüntetéseket váltott ki, sőt több üzemet a szovjet katonák foglaltak el. A munkások országszerte szolidaritást vállaltak a bebörtönzöttekkel, gyűjtést szerveztek azok családtagjainak. 1957. január 5-én a kormányzat halálbüntetést helyezett kilátásba a sztrájkolókra, sőt a sztrájkra buzdítókra is. 8-án a Csepel Vas és Fémművek Munkástanácsa a következő nyilatkozattal jelentette be lemondását. „A jelenlegi helyzetben a dolgozók kívánságait megvalósítani nem tudjuk, létezésünkkel nem hitegethetjük munkatársainkat, s ezért megbízásunkat visszahelyezzük a dolgozók kezébe.” 11-én Csepelen újabb sztrájk tört ki, amelyet a rezsim a szovjet csapatok segítségével vert le; a „rendcsinálásnak” halálos áldozatai is voltak, többeket letartóztattak. Ezzel megszűnt a munkástanácsok tevékenysége és a további politikai ellenállás.⁴¹

A Kádár-rendszerben 1956 volt az első számú tabutéma. A forradalomról tényfeltáró munka nem jelenhetett meg, a torzítás és az elhallgatás volt a jellemző. Ám a „második nyilvánosság” jóvoltából, mintegy 10 évvel a rendszerváltás előtt, már olvashatóak voltak egyes emigrációban kiadott művek vagy itthon készült írások, interjúk — bár csak szűk olvasóközönséghez juthattak el. Az 1980-as évek második felétől – még mindig illegális keretek között – már rendszerezettebb adatgyűjtés folyt, sőt a 30. évfordulón 1956-ról szóló konferenciát is tartottak.

1989-től legálissá vált a publikálás; a sajtóban, valamint különféle kiadványokban hirtelen nagy számban jelentek meg a visszaemlékezések, memoárok. Lendületet kapott a tudományos kutatás is. A 34 évig tartó „össz nemzeti elfojtás” után úgy tűnt, hogy konszenzus teremődik 1956 értékelésében.⁴² Hiszen a forradalom a nemzeti egység és összefogás ritka példája volt a magyar történelemben. A kitüntetett érdeklődés azonban nem sokáig tartott. 1991-től kezdődően a Magyar társadalom nagyobb része már inkább elfordult a forradalom emlékeitől. Ebben valószínűleg döntő része volt az ötvenhatos - és főleg „álötvenhatos” - veteránok gyakori, zajos, kultúrátlan civakodásának, amely nyomán többen igazolva látták a korábbi, kádárista propagandát. Meg kell még említeni, hogy a sokszorosan meghurcolt, megkeseredett „ötvenhatosok” csalódtak a rendszerváltásban: személyes reményeik nem teljesültek be. 1992-től még kedvezőtlenebbé vált 1956 megítélése, mivel az egyre inkább az aktuálpolitika uszályába került. A „kié '56” kérdése mögött a gyűlöletbeszédnek állandósultak.⁴³ Az utóbbi években szinte csak az évfordulókon, illetve a választásokon fontos 1956 emléke, amely általában a széthúzást, a megosztottságot gerjeszti. Mindez a tudományos szférában is érezteti hatását.

Mindezek mellett egyetérthetünk Fejtő Ferencsel, aki a forradalom 40. évfordulóján ezt mondta: „az 1989-ben született magyar demokrácia büszkén vállalhatja 1956 örökségét. [...] A magyar forradalommal végképp elbukott a reformkommunizmus eszméje, és 1989 már nem ezeket az eszméket valósította meg, hanem a magyar nép szabadság- és függetlenségi törekvéseit, amelynek szimbóluma 1956 marad.”

Jegyzetek

1 Magyarországon a rendszerváltás előtt a hatalom azt sulykolta, hogy az „ellenforradalmat” a nyugati „imperialisták” és a hazai „reakciósok” készítették elő. A rendszerváltás után többek szerint a Magyar forradalom valamiféle provokáció eredménye volt. A nagyszámban előkerülő források mindkét verziót cáfolják. A forradalom teljes mértékben spontán módon bontakozott ki.

2 Kende Péter szavaival: „a szovjet világ krízistörténete 1956 őszével kezdődött”. Kende Péter: Mégegyszer a magyar forradalom világjelentőségéről. In 1956-os Intézet 1995-ös Évkönyve. 9. o.

3 Kelet-Berlinben, 1953. június 16-án, a Stalinallee építőipari munkásai sztrájkba léptek, a május 28-án kihirdetett normaemelés ellen tiltakozva. Walter Ulbricht, a pártfőtitkár és Otto Grotewohl miniszterelnök önkritikát gyakoroltak, és visszavonták a normaemelést. Másnap több NDK beli városban a munkások nyíltan szembeszálltak a hatalommal. Június 18-án azonban megjelentek a szovjet harckocsik, s ez véget vetett a megmozdulásnak.

4 1956. június 28-án, Poznanban mintegy százezer munkás követelte az életszínvonal emelését és a szabad választásokat. Az állambiztonsági erők kegyetlenül szétverték a tüntetést, amelynek száz áldozata, több száz sebesültje maradt. Mintegy hatszáz tüntetőt

letartóztattak.

5 1956. október 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt - alulról jövő nyomás hatására - a tagjai közé kooptálta Wladyslaw Gomulkát, aki 1951-54 között szigorú házi őrizetben volt. Szovjet beavatkozás fenyegetett, de végül Hruscsovék elfogadták a személyi változásokat, és leállították a csapatmozgásokat. Gomulka - akit hamarosan a Központi Bizottság első titkárává választottak - meghirdette a demokratizálás folytatását. 20-án szinte minden városban szovjetellenes demonstrációt tartottak. Gomulkáék határozatot hoztak arról, hogy megszüntetik a bírósági eljárást a poznani letartóztatottakkal szemben. Ezt követően a pártvezető a megmozdulások befejezésére szólított fel.

6 Beszámoló az SZKP Központi Bizottságában megtartott tanácskozásról. 1956. október 24. In Döntés a Kremlben, 1956. 1996, 1956-os Intézet, 176. o.

7 Feljegyzés az 1956. október 23-i ülésről. In uo. 26. o.

8 Györkei Jenő - Horváth Miklós: Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez. In Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk. Györkei - Horváth. Budapest, 2001, H&T Kiadó, 25. o.

9 Uo.

10 Uo. 27. o.

11 Hruscsov az új nemzetközi helyzetre is utalt. „Az angolok és a franciák most kezdenek bajt keverni Egyiptomban. Ne kerüljünk velük egy társaságba.” (Feljegyzés az október 28-i ülésről. In Döntés a Kremlben... 42. o.)

12 Uo. 51. o. Lásd még: Szovjet kormánynyilatkozat. In A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Ford. Gál Éva, N.

Goller Ágota, Páll Erna. 1993, Századvég Kiadó - 1956-os Intézet, 65. o.; Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Vál.,

előszó és jegyz. Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin. Budapest, 1993, Móra Könyvkiadó.

13 „1956. október 30. a hruscsovi időszak egyik talányos, sokáig megfejthetetlen napja” - írta Vjacseszlav Szereda. (Szovjet döntéshozatal, 1956. október 23-30. In 1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve. 52.o.)

14 Korábban úgy tudták: a novemberi szovjet intervenció annak volt a következménye, hogy november 1-jén Nagy Imre bejelentette az ország semlegességét és felmondta a Varsói Szerződést. Henry Kissinger is ezen a véleményen volt. Lásd Borhi László: 1956 helye a nemzetközi szakirodalomban. In 1956-os Intézet 2000-es Évkönyve. 226. o.

15 Hruscsov ekkor már így érvelt. „Felül kel! vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, ez. felbátorítaná az. amerikai, angol és francia imperialistákat. [...] Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot.” (Feljegyzés az október 31 -i ülésről. In Döntés a Kremlben, 1956... 62. o.)

16 Kende: i. m. 9. o.

17 Rainer M. János: Szovjet döntéshozatal, 1956. október 31 - november 4. In 1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve. 54. o.

18 A katonák létszámáról, fegyvernemeik számáról nem találtam kimutatást.

19 Ezek a deportálások - sok híreszteléssel ellentétben - távolról sem voltak a sztálini időkéhez mérhetőek.

20 A gazdasági reformok 1967 nyaratól Csehszlovákiában desztalinizációs folyamatot indítottak el, s a reformkommunisták mellett a liberális értelmiség is szóhoz jutott. 1968 januárjától, Aleksander Dubcek első titkárrá választásával - miután kiszorították a

retrográd vezetőket - a KB gyökeres változtatásokra készült gazdasági, jogalkotási, kulturális téren egyaránt. Az „emberarcú szocializmus” ellen 1968. augusztus 20-21-én indult el a szovjet, valamint a lengyel, magyar, bolgár erők inváziója.

21 Kende: i. m. 9. o.

22 Ezt állítja például Charles Gáti is a hamarosan megjelenő kötetében.

23 Számos baloldali, kommunista körök tragikusabban ítélték meg az 1968. augusztusi eseményeket, mint az 1956-os magyar forradalom leverését, amelyet értékelésük szerint „beárnyékolta a reakció”. Lásd Andrzej Paczkowski: Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939-1989. Ford. Pálfalvi Lajos. Budapest, 1997, 1956-os Intézet, 241. o.; „S ha esetleg igaz is, hogy a nyugati kommunista pártokban, még valamennyire a franciában is, »Prága« nehezebben leküzdhető zavarokat váltott ki (éppen a csehszlovák kísérlet pártkereteken belül tartott, jobban »ellenőrzött« és így mérsékeltebb jellege miatt) a magyar forradalom meg éppen vakmerősége, a reformizmuson messze túlmenő jelentősége révén küldött el nem évülő történelmi üzenetet” - idézte Molnár Miklós az ’56 és a franciák (Font Könyvkiadó, 1993) című kötet bevezetőjében Claude Lefort-ot. (15. o.)

24 Varsóban és más városokban több egyetemista tüntetett a sajtószabadságért és a demokráciáért. A spontán jellegű diákmozgalom nem állt elő konkrét politikai programmal, a követelések megmaradtak az idealisztikus szocializmus talaján. A hatóságok kíméletlenül jártak el az egyetemistákkal szemben, és számos oktatót, egyéb dolgozót elbocsátottak. Mindezt megelőzte az 1967-es júniusi arab-izraeli háborúval járó antiszemita kampány. Mintegy 15 000 ember hagyta el az országot 1968-69-ben.

25 1970 decemberében még súlyosabb helyzet alakult ki. Gdanskban, a jelentős mértékű áremeléseket követően, sztrájk robbant ki. A Gomulka-adminisztráció ellenforradalomként ítélte meg a többi tengermelléki üzemben is terjedő sztrájkmozgalmat, és fegyvert vetett be a munkások ellen. A katonaság tüzének több mint negyvenen estek áldozatul, a sebesültek száma meghaladta az ezret, az előállítottaké a 3200-at. Ezt követően tüntetések bontakoztak ki több más városban is. A történetek miatt a Kremlben is „módfellett aggódtak”, sőt „egész éjjel aludni sem tudtak” - ahogy ezt Brezsnyev december 17-én közölte Gomulkával, aki biztosította őt arról, hogy helyreállítják a rendet. Ha másképp nem megy, „természetesen segítséget kérünk”. (Paczkowski: i. m. 259. o.) Végül Gomulkának, „az 1956 hőségnek” - nem kis mértékben moszkvai sugallatra - mennie kellett, a LEM P élére Edward Gierek került, és visszavonták az áremeléseket.

26 A hatalom újabb drasztikus áremeléseket jelentett be, majd megtorolta a radomi és az ursusi munkások megmozdulását, mintegy 2500 embert letartóztatva. Megalakult az első kelet-közép-európai alternatív szervezet, a KOR (Munkásvédelmi Bizottság), Helsinki szellemében. Ezzel indult el az ún. Második nyilvánosság is.

27 1980. július 1-jén az újabb áremelések bejelentése az addigi legnagyobb sztrájkhullámot indította el szerte az országban. Hamarosan megalakult a Független Önigazgatási Szakszervezet, a Szolidaritás is, amely rövidesen 3,5 millió tagot számlált. A korábbiakkal ellentétben, az értelmiség és a munkásság komoly összefogásról tett tanúbizonyságot; ezt a hatalom különlegesen veszélyesnek ítélte, és letartóztatta a hangadókat. Miután Felső-Sziléziában kirobbant a bányászsztrájk, Stanislaw Kania váltotta fel a párt élén Giereket. A továbbiakban az egyébként is silány

közellátás még inkább akadozott, és tartani lehetett a szovjet beavatkozástól is. Brezsnyevék úgy látták, hogy a gyengélkedő lengyel testvérpárt nem tudja konszolidálni a helyzetet, és burkoltan katonai intervenciót helyeztek kilátásba. Wojciech Jaruzelski nemzetvédelmi miniszter, a később miniszterelnök többször is megnyugtatta a Kremlt, hogy a vezetés saját erővel is úrrá tud lenni a helyzeten. 1981. december 13-án Jaruzelski tábornok katonai puccsot hajtott végre, és kihirdette, majd másfél évig fenntartotta a rendkívüli állapotot. Mintegy 200 politikai fogoly még ezt követően sem szabadult. A rendszerváltás után Jaruzelski a rendcsinálást a szovjet beavatkozás megelőzésével indokolta. Hogy a szovjet csapatok ténylegesen bevonultak-e volna, nem tudjuk, mindenesetre az Egyesült Államok műholdas berendezése többször is rögzített csapatmozgásokat a lengyel határok mentén. 28 „Sem a Prágai Tavasz, sem a lengyel Szolidaritás, sem Gorbacsov hullócsillag pályája nem tudta elfeledtetni Budapestet” - írta Molnár Miklós a már említett kötet ('56 és a franciák) bevezetőjében (15. o.).

29 Kende: i. m. 17-18. o.

30 Békés Csaba: Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom. In 1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve. 204. o.

31 E témakör kutatója. Békés Csaba többek között ezt írta erről. „A kelet-nyugati viszony ötvenes évekbeli alakulásának vizsgálata azt mutatja, hogy minden ellenkező előjelű amerikai propaganda, illetve kelet európai várakozás ellenére 1953-1956 között [...] amerikai, illetve nyugati részről nem léteztek olyan törekvések, amelyek ezen országok felszabadítását célozták volna. Ellenkezőleg: ezek az évek a kelet-nyugati viszonyban minőségileg új szakaszt nyitottak (konfrontáció helyett tárgyalások), és a két szuperhatalom kifejezett közeledését eredményezték;

mindez a kelet-európai országok vonatkozásában 1955-56-ban már olyan szuperhatalmi konszenzus kialakítását vetítette előre, amelynek tulajdonképpeni kodifikálására, azaz az. európai de jure elismerésére végül 1975-ben, a helsinki záróokmány aláírásával került sor. A magyarországi felkelés kiobbantása ezért nem csak hogy nem állt az Egyesült Államok érdekében, hanem kifejezetten kellemetlenül érintette az. amerikai vezetést, hiszen a budapesti események megzavarták, egy rövid időre visszavetették az. addig oly ígéretes eredményeket hozó enyhülési folyamatot.” Uő: Az. 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. 1996, 1956-os Intézet, 15. o.

32 Idézi Henry Kissinger: Diplomácia. Ford. Baik Éva, Kálmán András, dr. Magyarics Tamás, Rózsa György, Szabó Klára. Budapest, 1996, Panem-McGaw-Hill-Grafo, 549-550. o. Mindehhez Kissinger a következőket fűzi hozzá. „A magyarországi forradalom idején Amerika alaposan alulmaradt saját retorikájával szemben. A kelet-európai kommunista hegemonia megdöntéséért háborús kockázatot nem vállalni - egy évtizeden keresztül ez. volt az. amerikai politika. De Washington kudarca, hogy komolyabban vizsgáljon más, nem háborús megoldást az. események kedvező irányba terelésére, megmutatta, hogy mekkora szakadék tátong aközött, amit Washington hirdetett, s amit valóban hajlandó volt megtenni.”

33 Azt, hogy az 1945-ben létrejött európai status quo kölcsönös elismerése mennyire sarokköve volt a két szuperhatalom politikájának, a későbbi kelet-európai reformkísérletek bukásai bizonyítják. A Nyugat éppúgy magukra hagyta őket, mint a magyar forradalmat.

34 Békés Csaba: Hidegháború, enyhülés... 205. o.

35 „Egy világosabb, határozottabb amerikai kiállás nélkülözhetetlen lett volna abból a szempontból, hogy a szovjet beavatkozást kevésbé kiszámíthatóvá, vagy

legalábbis nem minden következmény nélkülivé tegye. A Kreml vezetőit figyelmeztetni kellett volna, hogy a magyarországi forradalom eltiprása komoly politikai és gazdasági következményekkel jár, s beláthatatlan időre befagyaszthatja a kelet-nyugati kapcsolatok alakulását is.” (Kissinger: i. m. 554. o.)

36 Békés Csaba: Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom. In Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. II. rész. Debrecen, 2000, KLTE, 112. o.

37 Kende: i. m. 11. o. Kende kétféle értékelést említ: 1. Hruscsovék helyesen jártak el, mert a szovjet rendszer 35 év haladékot kapott; 2. Hruscsovék 1956-ban kényszerpályára terelték a szovjet rendszert, amelyből nem volt kiút.

38 Kosáry Domokos: A magyar 1956 történeti jelentőségéről. In 1956-os Intézel 1996/97-es Évkönyve. 19-20. o.

39 Ennek a folyamatnak is jelentős irodalma van, itt most példaként Mercello Venturi beszámolóját idézem, aki a milánói l’Unita újságírója volt, amikor a szerkesztőséget megostromolták a Magyarország megszállása ellen tiltakozók. „Beavatkozott a rohamrendőrség, hogy megvédje a testi épségünket a milánói diákok haragjával szemben... azt ordították, hogy gyilkosok vagyunk és egy bizonyos értelemben igazuk volt: az orosz, harcokosok éppen azokban a percekben gyilkolták a diákokat és a munkásokat Budapest utcáin. De a szigorú logika értelmében nem mi ültünk azokban a harcokosokban, mi itt voltunk, de mindaz, ami történt, sokkal inkább ránk nehezedett - vagy legalábbis közülünk sokakra -, mint rájuk... Aztán késő éjjel a tér teljesen kiürült, elhagyott és néma lett. Valami módon ez. a csend még jobban megzavart, mint az ellenséges hangok; mert ettől a pillanattól a mi rejtett belső hangunk kerekedett felül és hallatta magát. A tüntetők

lármájukkal elnyomták, most viszont tisztán hallottuk. Kérdéseket tett fel, melyeket a továbbiakban nem tudtunk megkerülni... Én már összetéptem a párttagsági könyvemet. [...] Ha valamire szükségünk volt, az a magány volt; hogy saját magunkkal egyedül maradhassunk és békésen nyalogathassuk a sebeinket." Idézi Federigo Argentieri: A „széplelkek” emlékiratai. Ford. Mihályi Géza. In Az 1956-os Intézet 1993-as Évkönyve. 124. o.

40 Eörsi László: Budapest ostroma 1956. In Mítoszok helyett - 1956. 2003, Noran Kiadó.

41 Kozák Gyula: Forradalmi Bizottságok 1956. In 1956-os Intézet Évkönyve, 2000\ Magyar munkástanácsok 1956-ban. Szerk. Kemény István, Bill Lomax. Párizs, Magyar Füzetek, 1986.

42 „Az. 1956-tal való foglalkozás kétségtelenül 1989-ben érte el a csúcspontot alighanem minden területen: a közbeszédben, a sajtóban, a könyvkiadásban s a politikai megnyilvánulásokban is. Ezt teljesen érthetővé teszi, hogy abban az évben támadtak fel a feledtetésből a temetetlen holtak, találták meg, majd tárták a világ elé a kivégzettek sírjait, akkor zajlott te a nagy újratemetés, s álltak nyilvánosság elé az 1956 után börtönbe zárt, hallgatásra ítélt vagy emigrációba kényszerült tanúk.” Litván György: Politikai beszéd 1956-ról - 1989 után. In 1956-os Intézet 2002-es Évkönyve.

43 A vita főleg arról folyt, hogy kiknek az érdeme volt a forradalom: a pártellenzéké vagy a felkelőké. Nyilvánvaló, hogy forradalom előkészítésében a pártellenzék, az értelmiség, a fegyveres ellenállásban pedig az utca játszotta a főszerepet.

1956 hordaléka

Beszélő, 2007. 12. sz.

1989 előtti kádárista kiadványok, dokumentumfilmek szerzői a forradalmat lényegében azonosították a Köztársaság téri népítélettel. A rendszerváltás óta viszont igen népszerűtlen feladattá vált a forradalom árnyoldalait feleleveníteni.

De mégsem volna helyes megfélekezni arról, hogy bizony előfordultak olyan cselekmények, amelyek – kisebb-nagyobb mértékben – ártottak a forradalom tisztaságának. Különösen az önbíráskodásokra gondolunk, amelyekről köztudott, hogy minden forradalomban előfordultak, és 1956-ra ez csak kevésbé volt jellemző.

Az alábbiakban elsősorban olyan erőszakos tettekről lesz szó, amelyek nem a szembenálló fél leküzdésére irányultak, hanem a fegyvertelen vagy már lefegyverzett valós vagy vélt ellenség megsemmisítésére vagy súlyos bántalmazására. Néhol – különösen Kelet-Magyarország egyes régióiban – még súlyos antiszemita kilengések is előfordultak, részint hagyományos rasszizmusból fakadóan, részint amiatt, hogy a sztálinisták és a zsidók között egyenlőségjelet tettek. Egészen más kategóriába tartoznak azok az áldozatok, akiket november 4-e után a forradalom elárulásával, spicliséggel vádoltak – többnyire alaptalanul – az egyre rosszabb fizikai és lelkiállapotba kerülő ellenállók. Voltak még korábbi sérelmekért történő leszámolások és gondatlanságból elkövetett súlyos balesetek is. Előfordultak köztörvényes gyilkosságok is, mégpedig – bármennyire képtelennek tűnik – olyan elkövetőkkel, akik egyébként bátran kivették részüket az ország

demokratizálódásáért és függetlenségéért folytatott küzdelemből.

Népítéletek

A népharag a kommunista rendszer funkcionáriusai, de még inkább az államvédelmi tisztek, beosztottak ellen irányult, s ez – a csaknem évtizedes szörnyű terrort figyelembe véve – érthető.

A legsúlyosabb önbíráskodás október 30-án, a Köztársaság téren zajlott. Az utca a Budapesti Pártbizottság épületét a sztálinista erők még megmaradt bázisának tartotta – nem is egészen alaptalanul. Bár a téren mind nagyobb számban összegyűlő tömeg egyik tagja sem tudott arról, hogy a pártépületben a pártfunkcionáriusok és a „vendégségbe” érkezett katonatisztek napok óta az „ancien regime”-hez hú munkásmilíciákat szerveznek.

Miután a zömében VII–VIII. kerületi felkelők – katonai páncélosok tévedésből nyújtott támogatásával – letörték a védők ellenállását, súlyos leszámolás vette kezdetét. Ennek első lépése az volt, hogy azonnal lekaszabolták az épületből fehér zászlóval kilépő Mező Imrét és két katonatisztet. (Közvetlen bizonyíték van arra, hogy ezt a felkelők tették, valószínűleg Mesz János „Tuskólábú” corvinista parancsnok vezényletével, és nem Mező beosztottai, ahogy ezt a mítoszgyártók – nem kis sikerrel – bedobták a köztudatba.) Ezt követően a felajzott tömeg a lefegyverzett védőket, sőt a nőket is súlyosan bántalmazta. Egyeseket halálra vertek, másokat agyonlőttek. Nagyszámú sebesült mellett kb. 20 főnyi áldozata volt ennek az őrjöngésnek, legtöbbjük 21–23 éves államvédelmi sorkatona. Sok tetemet még meg is gyaláztak. Kimagaslóan ez volt a forradalom idején a legnagyobb méretű leszámolás, amelyről – a nyugati fotósok jóvoltából – az egész világ értesülhetett. Nem szabad megfeledkezni azonban arról sem, hogy jó

néhányan emberiségéből jelesre vizsgáztak, amikor önmaguk biztonságát kockáztatva számos embert kimentettek a lincselők kezéből. És arról sem, hogy a forradalmi vezetők, a sajtóorgánuk azonnal élesen elítélték a brutalitást.

Október 26–27-én egy-egy nyugat- és kelet-magyarországi városban egyaránt előfordult, hogy a felhevült tömeg támadásának, majd bosszújának hatásági személyek estek áldozatul. Mindkét esetet azonban gyilkos sortűz előzte meg.

Mosonmagyaróváron 26-án a határőrlaktanya előtt felvonuló fegyvertelen tüntetőket a határőrök vették célba. Az eredmény: 52 halott és 86 sebesült. Ezt követően a tömeg körülvette a laktanyát, másnap a tanácsházát, majd a kórházat, mindenütt bűnösöket keresve. Összesen három határőrtisztet lincseltek meg, azért csak ennyit, mert a többieket elmenekítették. (A mentésben elsősorban Földes Gábor, a győri színház rendezője jeleskedett.)

Miskolcon a rendőrkapitányság előtt mind nagyobb tömeg követelte a lefogott diákok szabadon bocsátását. A helyzet mind feszültebbé vált, míg végül az őrség tüzet nyitott a tüntetőkre. Hárman meghaltak, többen megsebesültek. Az üzemekből érkező fegyverekkel a tömeg ostrom alá vette a rendőrségi objektumot, amely nem sokáig tartott ki. Hat belügyi tisztet azonnal meglincseltek. A hetedik Freimann Lajos kereskedő lett, aki akkor vált „piszkos zsidóvá”, amikor szót emelt a kegyetlenkedések ellen. Másnap a megyei tanács épületénél folytatódott a sortűzért felelősök keresése, ekkor egy rendőr törzsőrmestert öltek meg.

Október 25-én a VIII. kerületi Práter utcában az ÁVH-s, rendőri erők összecsaptak a felkelőkkel. Amikor a belügyiek megkezdték a visszavonulást, Brodorics Ferenc ÁVH-s százados a tömeg kezébe került: kidobták egy lakás ablakából, majd halálra verték. Kis híján így

járt Filó Imre ÁVH-s tiszt is, ő a bántalmazástól elvesztette az eszméletét.

A fent említett népitéleteket egy-egy súlyosabb fegyveres esemény előzte meg. Több olyan esetet ismerünk azonban, amelyekben enélkül is „büntetett” a tömegharag.

Október 31-én a nemzetőrök bekísérték Tóth Ferenc államvédelmi századost a VI. kerületi Eötvös utcai bázishelyükre. Az utcán összeverődő tömeg azonban a kiadatását követelte. A mind fenyegetőbb hangulattal szemben a nemzetőrök nem láttak esélyt: Tóthot a tömeg halálra verte, majd tetemét felakasztották a Nagykörút és az Aradi utca sarkán.

Ózdon, október 29-én, arra a megalapozatlan hírre, hogy az ÁVH-sok sortüzet lőttek a tömegre, elszabadultak az indulatok. Horning Ferenc ügyészségi nyomozónál a civil fegyveresek pisztolyt találtak, ezért a munkástanács épületébe vitték. Az egyre szaporodó tömeg ítélkezni akart Horning felett, és amikor már a munkástanács vezetői is veszélybe kerültek, kiadták a nyomozót. Horningot agyonverték és a „Kaszinó” előtti téren felakasztották. Ezzel egy időben civil fegyveresek a munkástanács épületébe akarták bevinni Horváth József ÁVH-hadnagyot, és a határőrök, gépkocsin, Cs. Nagy Zsigmond rendőr századost. Ám a tömegből mindkettőjüket felismerték, és ugyanarra a sorsra jutottak ugyanott, mint Horning.

Kiskunmajsán, október 26-án, az összeverődött tömeg mindinkább radikalizálódott. Különösen a tanácselnök, a párttitkár és a begyűjtési hivatal volt vezetője megbüntetését sürgették. Közülük a legutóbbit, Neményi Józsefet sikerült elfogniuk, akit meglincseltek.

A Pest megyei gyóni nemzeti bizottság december 10-éig megőrizte irányító szerepét, ekkor azonban a hatalom elhatározta, hogy visszaemeli pozíciójukba a kádereit. A tanácsházán folyt a tárgyalás, miközben a

főtéren összeverődött a tömeg, amelynek több tagja hamarosan benyomult a tanácsterembe is. Ott az MSZMP járási vezetőjére, Biksza Miklósról támadtak, aki igyekezett elmenekülni, s közben megsebesítette az egyik támadóját. Az utcán azonban utolérték, megverték, majd Kövecses Ferenc agyonlőtte a pártfunkcionáriust.

Személyes leszámolások

A Pest megyei Kakucson október 28-án este Rizmajer József, Harazin János és Bobák József az italboltból leszámolásra indultak. Miután a falu három előjárójának házat megrongálták, Gavló József tsz-elnököt megkéselték.

Láng Sándor és Micsinai István pesterzsébeti nemzetőrök november 4-én egy lista alapján keresték fel az előállítandó személyeket. Láng egy pincében lelőtte az MSZMP szervezésén fáradozó Turner Kálmánt, aki valószínűleg korábbi haragosa volt.

Csepelen október 26-án a felkelők Kalamár József tanácselnököt keresték, részint azért, mert elterjedt az a valószínűleg megalapozatlan hír, hogy ő a felelős egy tüntető két nappal korábbi haláláért. A királyerdei Sorn Károly vezette csoport rá is talált egy iskolában a bujkáló tanácselnökre, akit végül Bódi József tarkón lőtt. A holttest még napokig hevert meggyalázottan, mert nem engedték elhantolni. Ugyanekkor egy másik fegyveres osztag is kereste Kalamárt, de tagjainak figyelmét felkeltette, hogy az általuk ismeretlen Bordás András, Kossuth-díjas esztergályos menekül előlük. Üldözőbe vették, és közben egyikük – Nagy József – elsütötte fegyverét, amelynek lövedéke azonnal megölte Bordást. (Csepelen egy orvlövés is halált okozott: 27-én, amikor a csepeli gyári őrség és a felkelők között rendkívül feszült helyzet alakult ki, és az őrség megerősítésére érkezett Kupper Béla századost, volt partizánt, amikor a tömeghez kívánt szólni, valaki lelőtte. Hozzá kell tenni,

hogy az ÁVH-s orvlövészek jóval több tragédiát okoztak a forradalom idején.)

Voltak másutt is olyan leszámolások, amikor a tettesek nem ismerték az áldozatukat.

A fegyverszünet életbelépésekor Fejes József Tibor corvinista nemzetőrtársaival a József körúton a forgalom irányításában segédkezett, majd gépjárműveket, járókelőket igazoltatott. Október 30-án, a Rákóczi téren agyonlőtték Balassa János ÁVH-s főhadnagyot, mivel fegyvert és BM-es igazolványt találtak nála.

Amikor az esztergomi 51. légvédelmi tüzérosztály november 4-én harcba szállt a szovjet és a magyar államvédelmi erőkkel, számos civil felkelő csatlakozott hozzájuk. A felkelők elfogtak, majd agyonlöttek két államvédelmi tisztet, Murinai János századost és Lajtai András alhadnagyot.

A foglyok megölése

A felkelőcsoportok számos ÁVH-s és pártfunkcionárius foglyot tartottak őrizetükben (akik egyébként rendszerint ugyanazt az ellátást kapták, mint fogva tartóik) – különösen a corvinisták (mintegy 60 főt), de még inkább a Széna tériek (mintegy 150 főt). Ez voltaképpen nemzetőrségi feladatuk volt, hogy elejét vegyék az önbíráskodásnak. Talán ez az a szempont, amelyben leginkább tisztelettel adózhatunk a forradalmárok kegyességének. Szidták, fenyegették ugyan, de a legritkább esetben bántalmazták a foglyokat. (A Széna téri foglyok közül kettőt vertek meg, a Práter utcában, miután az őr ittasan megütötte az egyik rabot, azonnal leváltották és lecsukták a vétkest.) Természetesen mindegyik csoportban bőven akadtak olyanok, akik le akartak volna számolni a foglyokkal, csak hogy szembeszálltak velük az erősebbeknek bizonyuló vezetők és híveik. (A megtorló hatóságok mégis a VIII–

IX. kerületi felkelőket vádolták Izsó István, Kónya Lajos, H. Kovács István ÁVH-s tisztek likvidálásával. Izsó törzsőrmester a Práter utcaiak fogságában megbetegedett, november 3-án kórházba szállították, de onnan ismeretlenek elhurcolták és agyonlőtték. Kónya alhadnagyot a Ferenc téri felkelők ejtették foglyul, de ott nem ölték meg, mert akkor nyilván lenne erre valamilyen utalás. Kónya eltűnt, még az sem teljesen kizárt, hogy emigrált. H. Kovácsot pedig november 4-én a Corvin köziek – a többi foglyukkal együtt – szabadon engedték. A közelben, egy pincében bújtak el, és éjszaka, amikor megkíséreltek kijutni, H. Kovácsot halálos lövés érte. Jó okunk van feltételezni, hogy szovjet egységek voltak a tettesek, mert ekkoriban a térségben mindenre lőttek, ami mozgott.)

Ám a Szabad Népszékház fegyveresei meggyilkolták két foglyukat. Sarkadi István ügyész és Fodor Pál államvédelmi főhadnagy a szovjetek intervenciójáig a Práter utcaiaknál voltak őrizetben. Ekkor a többi fogollyal együtt szabadlábba kerültek, de a Népszínház utcában a „szabadnépesek” ismét elfogták őket. (Az egyikük, Preisz Zoltán azonnal felismerte az ügyészt, aki korábbi perében a vád képviselője volt.) Az éjszaka Pálházi Ferenc osztagparancsnok és „Góliát” agyonlőtte őket egy kapualjban.

A fegyelmeztlenség áldozatai

Gábor Péter újpesti nemzetőr november 4-e után is ellátta a szolgálatát. 6-án megállásra szólított fel egy férfit – Ürögi János vasöntőt –, és mivel az ennek nem tett eleget, rálőtt, és halálosan megsebesítette.

A Pest megyei Nagykátán november 5-én Györe László, aki annak idején a tsz-szervezést irányította, felszólította a nemzetőrséget, hogy hagyják el bázisukat, a rendőrség épületét, majd a szovjetekkel fenyegetőzött. Egy Laukó nevű nemzetőr dulakodni kezdett Györével.

Laukó társa, Czakó András szét akarta választani őket, de eközben géppisztolya elsült, és halálos sebet ejtett Györén.

Számos olyan esetről tudunk, amikor a felkelőcsoportokban szakszerűtlenül, gondatlanul viselt fegyver a kezelőjének akarata ellenére működésbe lépett, és sebesüléseket, sőt halált okozott.

A gyanakvás áldozatai

November 4-e után Palotás József parancsnokságával egy 40-50 fős volt Baross téri részleg az egyik Landler Jenő utcai lakásban rendezkedett be, hogy folytassa a fegyveres ellenállást. Hamarosan két mentős csatlakozott a csoportjához: Bognár Ottó és Futácsi Endre. Ők ketten besúgással vádolva egymást, összekaptak. Rövid időn belül azonban Futácsi mind gyanúsabb lett az egész csoport előtt, és egy óvatlan pillanatban Bognár, a parancsnokkal együtt, lefegyverezte, majd két felkelővel a Városligetbe kísérte, ahol agyonlőtte. Valószínűleg a gyanú nem volt megalapozott.

November 8-a után Tóth Ilona, a Domonkos utcai kórház felelős vezető orvosa – munkájának ellátása mellett – ellenálló csoportot szervezett, az Angyal István szerkesztette röpcédulák sokszorosítására és terjesztésére. November 16-ától különösen veszélyessé vált a helyzet: a karhatalmisták a Péterfy Sándor utcában számos forradalmárt – köztük Angyalt – letartóztattak. A rendkívül feszült, rémhírekkel terhes atmoszférában Tóth Ilonának folytatták a röpcédulázást, sőt az *Élünk* első számának elkészítésére készültek Obersovszky Gyula és Gáli József írókkal. ÁVH-s besúgóként az utcáról odavitték hozzájuk Kollár István szállítómunkást. Olyan egyenruhás fényképet találtak nála, amivel beigazolódva látták a gyanút, és Tóth Ilona

két társával, Gönczi Ferencsel és Gyöngyösi Miklóssal megölte az ártatlan, együgyű Kollárt.

A XVIII. kerületi kapitányságon berendezkedő nemzetőrök szívós ellenállást tanúsítottak a szovjet csapatokkal szemben. 8-án az egyik vezető, Molnár Károly a gyanakvó légkörben lelőtte Berki Tivadart, miután ez az árulónak vélt felkelő félreérthetőnek tűnő mozdulatot tett. Utólag sem került elő olyan bizonyíték, ami Molnárék gyanúját igazolná.

November 4-étől a szovjet támadás legkoncentráltabban a Corvin közre és környékére összpontosult. A corvinisták többsége 5-én kora hajnalban, a Víg utcában épített ki új bázishelyet, míg a többiek szétszóródva, megfogyatkozva küzdöttek tovább. Legintaktabb a Kasza János vezette Kisfaludy utcai csoport maradt. Közülük a 17 éves Farkas Árpád viselkedése gyanússá vált: felmerült társaiban, hogy telefonon kapcsolatban áll a szovjetekkel. Egyesek úgy tudták, hogy egyszer, amikor kivezette az őrséget, eltűntek a vele elindult társai. A parancsnok elrendelte a lefogását, Juhász Imre és Klenovszky István azonban becserkészte és agyonlőtte. Nincs semmilyen adat, ami eldönthetné, hogy igaz volt-e a vád, de sokkal valószínűbb, hogy Farkas vétlen volt.

Angyalföldön, november 4-én a Váci út–Rákospatak kereszteződésénél a Csizmadi Ferenc vezette nemzetőrcsoport szállt szembe a megszálló csapatokkal, amikor az őrség bekísért egy gyanúsan viselkedő foglyot, Rusznyák Lászlót. Miután olyan térképet találtak nála, amelyen különböző bejelölések voltak, ezt elegendő bizonyítéknak tartották arra, hogy kém került a kezükbe, és a parancsnok hozzájárulásával agyonlőtték. Rusznyák azonban ártatlan ipari tanuló volt, és – a periratok szerint – vallásos elmebeteg.

A forradalmi tettek és gyilkosságok

Szabó István november közepéig élelmiszert szállított a még mindig ellenálló mecseki fegyvereseknek. Közülük egy földije, Kovács Sándor elárulta neki, hogy likvidálni készül falujuk párttitkárát és tanácselnökét. Szabó attól tartott, hogy a gyanú majd rá és rokonságára terelődik, de hiába próbálta unokaöccseivel együtt Kovácsot a szándékáról lebeszélni. Ekkor Kovácsot agyonlőtték, és hulláját elásták.

A csepeli Zsendovics László sokat szenvedett eszményinek távolról sem mondható feleségétől, és a forradalom kitörése után érkezettnek látta az időt a leszámolásra: 1956. október 27-én megfojtotta, és a holttestet egy társával elrejtette. Sorn Károly csoportjához csatlakozott, amely a csepeli Királyerdőt tartotta ellenőrzése alatt. November 4-étől részt vett a fegyveres ellenállásban, 8-án súlyos sebet kapott, és kórházba szállították.

1956 decemberében Sipos Zsigmond a barátaival elhatározta, hogy folytatják a forradalom vívmányaiért a harcot. Először fegyvert akartak szerezni, majd Maléter Pál kiszabadítását tűzték ki célul. A hónap végétől azonban Sipos, volt börtöntársával, Erdész Józseffel betörések sorozatát követte el, és 1957 januárjában – szintén rablás közben – meggyilkoltak két öregasszonyt. 1957. január 12-én Sipos lelőtte a Nádor utcában Bojti Imre karhatalmista őrnagyot. Később röpcédulákat szerkesztettek, amelyekben a forradalom több demokratikus vívmányát és az ország függetlenségét követelték. Március 15-én városszerte agitáltak, de nem találtak követőkre. Sipos azt tervezte, hogy május elsején – az oroszlányi bányából szerzett robbanóanyaggal – felrobbantja a dísztribünt a pártvezetők alatt.

Gombos László a fegyverszüneti időszaktól az I. kerületi Forradalmi Ifjúsági Szövetség tagja volt, de

konkrét mozgalmi tevékenységét nem ismerjük. 1957. augusztus 20-án megölte emigrálni készülő barátját, Edei Jánost, hogy 7000 Ft-ját elvegye.

Fosztogatások

Ha '56 árnyoldalairól esik szó, helyére kell tennünk a „teljesen tiszta forradalom” legendáját. Valóban meglepően sokan (beleértve a korábbi közbüntényeseket) – főleg november 4-ig – kiálltak a forradalom tisztaságáért, de távolról sem mindenki. A szovjetek második intervencióját követően a morális szempontok jelentős mértékben háttérbe szorultak. A lopások, fosztogatások mértékének megállapítása azonban ma már lehetetlen, még akkor is, ha a leltárihiányok rendelkezésünkre állnak. Számos esetben ugyanis a zavaros helyzetet kihasználva egyes üzemek, boltok, raktárak kezelői is eltulajdonították az árukat.

A megtorló hatóságok igyekeztek a legapróbb tulajdonjogi ügyeket is peresíteni. A forradalmi helyzetben pedig gyakran előfordul, hogy bármi módon szerezni kell élelmet, ruhát, takarót, kötszert, egyebeket. Nyilvánvalóan ez egészen más, mint például a lakások fosztogatása akkor, amikor tulajdonosaik az aknarobbanások előtt a pincében keresnek menedéket.

Közismert, hogy a novemberi harcok idején a Divatcsarnok bombatalálatot kapott, és a legnagyobb mennyiségű árut ekkor vitték el. Több forradalmár a Péterfy Sándor utcai kórházba szállíttatta az értékeket, hogy megmentse, mások viszont, alaposan kihasználva a helyzetet, annyi ruhaneműt tulajdonítottak el, amennyit csak tudtak. A retorzió idején mindezt egyformán büntették.

Az '58-as DVD-ROM
Megrendült a világ – A Nagy Imre és társai elleni
per hangfelvétele és szó szerinti leirata

<http://revizoronline.com/article.php?id=971>, 2008.
12. 26.

A DVD-ROM előtörténete a rendszerváltásig nyúlik vissza, de különösen a per 50. évfordulója kapcsán vált izgalmassá. Ekkor az OSA Archívum és az 1956-os Intézet hosszas huzavona, sajtóvita és tárgyalás után bemutathatta a perről készült teljes hanganyagot a Centrális Galériában, miután annak őrzője, a **Magyar Országos Levéltár** erre egyszeri engedélyt adott. A fő vita az adatvédelmi törvények értelmezéséről szólt, de ekkoriban a MOL a DVD-ROM-ot – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) segítségével, de főleg **Hanák Gábor** és **Szabó Csaba** munkájának eredményeképpen – már csaknem elkészítette. A bemutatóra három hónappal később, az OSZK-ban került sor, amely távolról sem tűnt olyan szenzációnak, mint az OSA–1956-os Intézet rendezvénye, de a hosszú távú győzelemre – helyzeti előnyénél fogva – csak a MOL-nak volt esélye.

A hanganyag egy részét irat formájában már tanulmányoztam. Kétségtől a DVD meghallgatásával sokkal átélhetőbb – még nyomasztóbb – a per, a tárgyalási napok eseményei. A mai kommentárok általában Vida Ferenc rendkívüli durvaságát említik meg. Pedig a tanácselnök Szalai Józsefhez, a Legfőbb Ügyész helyetteséhez képest még finom lelkű úriembernek tűnik; Szalai beszédét hallva nem lehet szabadulni attól a gondolattal, hogy ő már ott a

tárgyalóteremben is friss vért akart látni. (Persze, nem a külsőségek a döntőek: Kovács János, az áprilisi ügyész távolról sem tűnik olyan agresszívnek, mint kollégája, Szalai József, de valójában nem sokkal volt könnyörületesebb. Mint ahogy a februári per tanácselnöke, Radó lágyabbnak hallik, mint Vida, de ha kellett, ő is kiváló halálosztónak bizonyult.)

A vádlottak közül különösen Nagy Imre, Maléter Pál, de leginkább Szilágyi József nézett igen bátran szembe a végzettel. Szilágyi ügyét – mint ismeretes – 1958 februárjától leválasztották a többiekétől, mivel attól félték, hogy harcosságával károsan befolyásolja a tárgyalás menetét, esetleg erőt önt a csüggedőkbe. Az ő perét így már 1958 áprilisában lefolytatták, kimenetele – elsősorban a vádlott rettenthetetlen magatartása miatt – nem lehetett kétséges: 23-án halálra ítélték, és másnap kivégezték.

Immár 18 éve tanulmányozom az 1956-tal kapcsolatos pereket, de Szilágyi vallomásaihoz hasonlóval még csak nem is találkoztam. Szabályos küzdelmet folytatott az ügyészekkel és a bíróságokkal. Már februárban ellenezte - csak ő - a tárgyalás félbehagyására és a pótnyomozásra vonatkozó ügyészi javaslatot. „Helytelenítem, nem értek vele egyet, és nem értem, hogy a Legfőbb Ügyész, illetve a Legfőbb Ügyészség képviselői [...] miért nem láttak tisztán a vádirat benyújtásakor?”

Foglaljuk össze, mi történt az áprilisi tárgyaláson. Szilágyi – akárcsak június 9-én Nagy Imre – támadja a zárt tárgyalást, mert „...a magyar nép, meg azon túl a nemzetközi közvélemény, a szocialista és a nem szocialista közvélemény [...] tudja, hogy miről is van szó”. Tagadta, „a vádirat megállapításával ellentétben”, hogy zárt csoportosulás alakult volna ki Nagy Imre körül. Ez nagyon fontos kijelentés volt, hiszen a „Nagy Imre-csoport” jelentette az egész per talán legfőbb

sarokkövét. Ezt követően bámulatos bajtársiasságáról tett tanúbizonyságot: kérdezte a tanácselnököt, hogy mi történt a barátjával, Losonczy Gézával, akit már a februári tárgyaláson sem láthatott, nem történt-e valami baja. (Természetesen nem kapta meg a választ. Losonczy már csaknem négy hónapja tisztázatlan körülmények között meghalt a börtönben.)

Kijelentette, hogy bár ő az egypártrendszer híve, a forradalom idején úgy látta, hogy csak többpártrendszerrel lehet a tömegeket lecsillapítani, vagy „ahogy aztán Kádár Jánosék rendet csináltak, tankkal és szuronnal”. Később Szilágyi az 1849-es és az 1945-ös hagyományok közötti különbségre mutatott rá. Erre Vida büntetéssel fenyegette, mint bűncselekmény elkövetőjét, mivel az elhangzottakat izgatásnak lehetett minősíteni. Szilágyi: „Szóval, hazánk függetlenségének védelme bűncselekmény.” Vida erre már nagyon felpaprikázódott, és azt találta mondani, hogy „...november 4-én a függetlenségért jöttek be a szovjetek. Ez semmivé vált volna, ha nem jönnek.” [Másutt még ezt azzal egészítette ki, hogy „...a magyar nép helyeselte azt, amit tettek.”]

Szilágyi később még így tett hitet a forradalom mellett: „...ha októbernek nincs más jelentősége, nincs is más eredménye, csak annyi, hogy megmutatta, hogy a magyar nép, Rákóczi, Kossuth, Petőfi mit tett, a zsarnokságnak szocialista mezbe öltöztetett válfaját sem hajlandó eltűnni, hanem szabadságáért és hazája függetlenségéért felkelni és életét áldozni, már ez is óriási, véleményem szerint történelmi jelentőségű dolog.”

Az ő saját ügyében is gyakran vitába került a tanácselnökkel. El kell ismernünk, hogy nem mindig jött ki nyertesén a szópárbajokból. Szóba került, hogy a forradalom kitörése utáni napokban azt javasolta Kopácsi Sándor budapesti rendőrkapitánynak, hogy adja

fel a rendőrkapitányságokat és egyéb objektumokat a tömegeknek. Vida ezt így interpretálta: „...ha a védők nem adták fel az objektumokat, magukra vessenek, ha rájuk lőnek”. Szilágyi: „...durván megfogalmazva ez volt a [véleményem]”. A tanácselnök tovább ironizált: „megérdemlik a védők, hogy lelőjék őket”. Szilágyi ezt már túlzott egyszerűsítésnek minősítette, de a „csörtét” már nem tudta a maga javára fordítani.

Annál inkább azt, amikor Vida rá akarta bizonyítani, hogy a proletárdiktatúra megdöntésére törekedett, és ezért a népi demokrácia ellensége. „A proletárdiktatúrát helyesnek tartottam, de mint bebizonyosodott, a munkásság nem” – válaszolta. Ezzel kifejezte, hogy a társadalom túlnyomó részének akaratát tiszteletben tartja.

„Ha mi ellenforradalmárok vagyunk, velünk egyetértett Kádár, Münnich és Apró” – jelentette ki. (Az utolsó szó jogán még részletezi is Kádár János november 1-jei forradalomparti beszédét.) Vida a perrendtartás szabályaival próbált érvelni: a népbíróságnak nem feladata, hogy akik nincsenek vád alá helyezve, azokkal is foglalkozzon. Szilágyi: „Én úgy tudom a jogi tanulmányaimból, hogy bizonyos cselekedeteket közösen elkövető embereket, ha azok a büntethetőségüket kizáró okok valamelyike alá esnek, nyilván felelősségre kell vonni, és nem a hatalmi helyzet dönti el azt, hogy egyesek ezek közül vádlottként, mások ezek közül bírakként szerepeljenek, vagy vádlókként.” A magyarországi helyzetre vonatkoztatva: „...az ügyészség az élet és halál ura, mert azzal, hogy emel-e vagy nem emel vádat, eldönti, hogy egyeseket a vádlottak padjára ültet, másokat pedig vádlottakká tesz.” Vida ekkor végleg kifogyott az érvekből, már csak rendreutasított és fenyegetett, de nem érte el célját.

Szilágyi – aki leninistának vallotta magát – vádlottként gyakorta és súlyosan vádolta Sztálint és

Rákosit. „A proletárdiktatúra – véleményem szerint – nem az önkény tobzódása [...] Sztálinnak személyesen egyik hatalmas bűne éppen az, hogy a proletárállamot, amelyiknek minden egyéb államnál, minden polgári államnál inkább jogállamnak, törvényes államnak kellene lennie, ebbe az irányba torzította el egy ilyen nérói, Dzsingisz káni, hitleri irányba torzította el a proletárállamot.”

Majd ismét vádolja Kádárt: „Ezek a perek, amelyek most folynak, valóban fontosak, valóban lényegesek, azonban egy alapvető hibában szenvednek: a vádlottak padján nem azoknak kellene ülni, akik most ott ülnek, hanem Rákosinak és társainak. Rákosi Mátyás és társai előtt Nagy Imrének és társainak a vádlottak padjára ültetése mérhetetlen nagy önleplezés az én véleményem szerint annak a rezsimnek a számára, amelyik ezeket a pereket megrendezi.” Az utolsó szó jogán „vétkesek közt cinkos, aki néma” alapon támadja Vidáékat is.

Gyakran utalt az ő és a társai családjára, akik igazságtalanul szenvedték meg a súlyos retorziót, és ezzel kapcsolatban az utolsó szó jogán a következőt mondta: „Kádár János felesége felkeresett bennünket november 2-án, és kezét tördelve kért bennünket arra, hogy tegyünk valamit, mert elrabolták a férjét az oroszok. Én elkezdtem kihallgatni az embereket öelőtte, és az asszony sápadtan vette tudomásul, hogy nem elrabolták, hanem egész másról van szó. De fel sem merült az agyunkban, távol állt tőlünk, hogy Kádár Jánosnak a tevékenységéért esetleg a feleségén is bosszút lehetne állni. Vigasztalgattuk, hogy próbáljon megnyugodni. Helyet kerestünk neki a Parlamentben, lefektettük, ott maradt egész éjszaka. Másnap Nagy elvtárshoz is bevittem, ő is elkezdte vigasztalgatni...”

Mindezek csak szemelvények, de annyi a fentiekből is megállapítható, hogy Szilágyi József egészen

különleges személyiség volt. Az ő igazságkeresése, nyíltsága is nagyon fontos annak elbírálása szempontjából, hogy mennyiben volt a *Nagy Imre és társai*-per koncepciós. Ez nekünk, történészeknek igen fontos a forrásfelhasználás szempontjából. Nos, Szilágyi elismerte: nem fordult elő, hogy vallomását megváltoztatták/meghamisították volna. Tehát a per megerősítette azt a korábbi véleményemet, hogy az '56 utáni perek merőben különböznek a „klasszikus” sztálinista műperektől. A kihallgatási jegyzőkönyvek, az önvallomások, a tanúk vallomásai összességéből – természetesen alapos forráskritikával – a történetek jelentős része rekonstruálható. Ám a hatósági interpretációk (vádiratok, ítéletek, sajtócikkek stb.) a tendenciózusságukkal többnyire igen jelentősen torzítják az eredeti dokumentumokat.

A *Nagy Imre és társai*-pert koncepciónak nevezhetjük, noha jelentősen eltért az 1953 előtti perekétől. Kétségtelen, hogy már eleve eldöntöttek voltak az ítéletek (hiába próbálta ezt Vida Ferenc 1989-ben tagadni). Nagy Imrét és Malétert, a forradalom két – a nyugati világban is – legemblematikusabb figuráját semmiképpen sem akarták életben hagyni. Ennek megfelelően ellenük olyan hamis vádak is kreáltak, amelyekkel igazolni lehetett a bűnösségüket. Ilyen volt többek között a már említett az ún. Nagy Imre-csoport csalárd vádja, amely szerint Nagyék már a forradalom kitörése előtt is a Népköztársaság aláásásán fáradoztak. Maléterrel szemben pedig a nyilvánvalóan hamisan valló Uszta Gyula tábornokot vonultatták fel. Így a volt honvédelmi minisztert – minden alap nélkül – belekeverték a Köztársaság téri lincselésekbe, amiért már addig is sok halálos ítélet született. Feltételezhetően Szilágyi és Gimes Miklós elkerülhette volna végzetét. Ám Szilágyi az egész eljárás alatt, Gimes a nyomozati időszakban mutatta ki az új hatalom iránti

engesztelhetetlenségét, és ezt Kádárék – akárcsak 1959 márciusában Mansfeld Péterrel szemben – kíméletlenül megtorolták.

A budapesti egyetemek nemzetőrsége

In: *Nagy Imre és kora V. kötet.* (Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2009.)

A forradalom kirobbanásától kezdődően minden egyetemen, diákotthonban az volt az egyik legfőbb kérdés, hogy a hallgatók milyen módon vegyenek részt a fegyveres eseményekben. Többen közülük kivonták magukat az intézmények hatásköréből, és különböző ellenálló csoportokhoz csatlakoztak. Az egyetemi, főiskolai diákbizottságoknak a rendelkezésükre álló objektumokban kellett megoldást találniuk. A hatalom csak október 27–28-án döntött úgy, hogy a hallgatókat szervezetileg bevonja a rendfenntartásba. Ekkor ugyanis már világossá vált a szovjet csapatok fővárosi fiaskója, a honvédség szervezetlensége, vagy megbízhatatlansága és az ÁVH összeomlása. A politikai és katonai vezetés megbízható munkáskádereket és a diákságot szeretne volna megnyerni. Ám a munkásmilíciák szervezése október 30-án megszakadt (Köztársaság téri ostrom). Az egyetemista-főiskolai erőkből a hatalom kevésbé bízott, noha a felsőoktatási intézményekben és a diákotthonban lévő diákbizottságok lojálisaknak mutatkoztak, és többnyire kezükben tartották a vezetést. A diákság az október 31-én a Kilián laktanyában alakuló új nemzetőrségbe is integrálódott, amelynek gerincét már a felkelő-szabadságharcos csoportok alkották, de a második szovjet intervencióval legfeljebb a felkelőcsoportok kötelékeiben szálltak szembe – nem túl nagy létszámban. A budapesti egyetemek közül a forradalom idején az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarja és a Műegyetem jelentősége emelkedett ki, a többi javarészt e két egyetem irányította. Ez mutatkozott meg a nemzetőrségek szervezése idején is.

Számos fővárosi egyetemi és főiskolai nemzetőrségéről minimális forrásunk van, vagy még annyi sem.

A BÖLCSÉSZKARI ÉS A MŰEGYETEMI NEMZETŐRSÉGEK

A NEMZETŐRSÉG KIALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYE A BÖLCSÉSZKARON

A Bölcsészkaron (V. kerület, Pesti Barnabás u. 1.)¹ október 26-án megalakult Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, amelynek három tanár, Mérei Ferenc professzor, Varga János dékánhelyettes és Pozsár István tanársegéd is tagja lett, Grúber László joghallgató, Molnár Edit, Molnár József, Perger Ferenc, Vincze György újságíró szakos hallgatók mellett. Vincze reszortjához tartozott a fegyveres egység szervezése, az ő munkáját segítette a bölcsészkarokhoz csatlakozó Schlinger András műegyetemista, aki a honvédséggel állt kapcsolatban. Perjési László alezredes (a HM ifjúságpolitikai Osztályának vezetője) járt be a Bölcsészkarra. Állítólag az egyetemen már az első napokban kialakult egy fegyveres csoport, de nem tudjuk, kikből állt, milyen szerepe volt, meddig tevékenykedett.² Pozsár István azt hangsúlyozta, hogy a forradalom első időszakában kevés egyetemistának volt fegyvere; őrséget állítottak, amely parancsnokául a görög származású Dimitriut jelölték, de egységével csak Pozsár parancsára bocsátkozhatott volna tűzharcba, aki egyébként tartott attól, hogy valamelyik felkelőcsoport

¹ Az ELTE központi szervei, az Állam és Jogtudományi Kar az V. ker. Egyetem tér 1-3. sz. épületben volt, a Matematikai-, Fizikai-, Kémiai Kar, Élet- és Földtudományi Kar pedig a Múzeum krt. 6-8. sz. épületben. Diákotthonok: Rákóczi út 5., Ráday u. 43-45., Ménesi út 11-13.

² Beck Tibor–Germuska Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. 1956-os Intézet, Bp. 1997. 86.

megtámadja az egyetemet.³ Pergel pedig arról tudósít, hogy október „28–29-éig még egy puskatöltény sem volt az épületben.”⁴ Vincze György szerint „október 27-éig már többször fegyveresek hatoltak be az Egyetemre, ott össze-vissza mászkáltak, és mi fegyver nélkül semmit se tudtunk tenni ellenük. Tulajdonképpen tehát belső őrséget akartunk szervezni az egyetem megvédése céljából, s ehhez fegyverekre volt szükség. Ezért kerestük fel a főkapitányságot...”⁵

Pozsár – akit 25-én a budapesti Egyetemi Forradalmi Bizottság pesti albizottságának vezetőjévé választottak – vállalta a leginkább a diákok irányítását, és a különböző ügyek, köztük a fegyveres tevékenységek szervezését. Pozsár – bár az október 23-i eseményeket forradalminak értékelte – mindvégig nyíltan kommunistának vallotta magát, és ennek megfelelően tevékenykedett. Emiatt gyakran került szembe más egyetemi vezetővel (elsősorban Domokos Pál Péter hallgatóval), de – ha nem is könnyen – megőrizte pozícióját.

Diákok jöttek az egyetemekről: tanácstalanok voltak, nem tudták eldönteni, hogy kapcsolatba lépjenek a fegyveres csoportokkal, vagy kivárjanak. A pártvezetés teljesen magára hagyta a támogatásért hozzáforduló Pozsárt, aki nem értette: ha ellenforradalom dül, miért nem fegyverezték fel a megbízható párttagokat. Egyedül Lukács Györgytől kapott instrukciót: „Játszhatnak katonásdit, de vigyázzon, ne keveredjenek fegyveres harcba. [...] Minden erővel gátolni kell, hogy a hallgatók a felkelőcsoportokhoz csatlakozzanak.” „Fogjuk össze, és lehetőleg tartsuk bent őket az Egyetemen.” Pozsár:

³ Pozsár István: *Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság Története és vázlatos értékelése* ÁBTL O-10847. Dimitriu a forrás szerint Pozsár ismerőse volt, aki a görög polgárháborúban századosként vett részt, tehát katonai tapasztalatokkal rendelkezett.

⁴ Pergel önv. 1957. jan. 24. ÁBTL V-141315. Németh János és társai.

⁵ Vincze önv. d. n. ÁBTL V-150005/5. Kovács István és társai.

„Ez volt az egyetlen irányelv, amit Központi Vezetőségi tagtól kaptam, ezt igyekeztem a későbbiekben megvalósítani.”⁶ Pozsár vallomása szerint Lukács instrukciójának megfelelően megszervezték a főleg jogáshallgatókból álló egyetemisták kivonását elsősorban a Corvin közből, a Ráday utcai diákszállóba. A többségük a fegyverét is magával hozta.⁷ „A Közgazdaságtudomány Egyetem kivételével (ezt tartottuk legmegbízhatóbbnak) minden egyetemnek és diákszállónak azt az utasítást adtuk, hogy ne kapcsolódjanak fegyveres csoportokhoz, ne fegyverkezzenek fel.”⁸ Garamvölgyi Zoltán jogász tanársegéd viszont azt hangsúlyozta, hogy „az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság [...] felvette a kapcsolatot a különböző harcoló csoportokkal. Kísérlet történt e csoportok harci tevékenységének koordinálására”.⁹ Valószínűleg az egyetemisták közül többen – ellentétben Pozsárral – szimpatizáltak a felkelőkkel és igyekeztek a segítségükre lenni.

A bölcsészkar Egyetemi Forradalmi Diákbizottság befolyását a hatalom már október 25-én is a tűzszünet elérésére akarta felhasználni. Budapest rendőrfőkapitányának, Kopácsi Sándor ezredesnek a meghívására küldöttségük (Molnár Edit, Garamvölgyi és Markovits Kálmán joghallgató) tárgyalt a Budapesti Főosztályon a rendőrség vezetőivel. A találkozó sikertelenül zárult, mert az egyetemisták a közbenjárásukat a szovjet csapatok kivonulásához, és a

⁶ *Interjú Pozsár Istvánnal.* Készítette Hegedűs B. András 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 144. sz. 76., Pozsár István: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

⁷ Pozsár István: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847. Más forrás viszont mindezt nem erősíti meg.

⁸ Pozsár István: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

⁹ Garamvölgyi Zoltán: *Epizódok az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tevékenységéből.* In: *Új Látóhatár.* 1966/1. sz. 441.

műegyetemisták 16 pontos követelésének teljesítéséhez kötötték.¹⁰

Ehhez hasonló tárgyalás zajlott le másnap a pártközpontban, ahová Pozsár, Román Károly bölcsészhallgatóval és egy Fodor nevű orvostanhallgatóval érkezett. Hárs István belügyminiszter-helyettes BM-funkcionárius társaival (Ambrus Jenő, Turcsányi József) fogadta őket. Hársék szintén a fegyverletételt akarták kieroszakolni, Pozsár viszont – hivatkozva arra, hogy nem sokkal korábban – a műegyetemista Széll Sándorral, Csáthy Tamással és Pap Gáborral, a Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskola hallgatójával együtt – Nagy Imrével tárgyalt¹¹ – az ÁVH feloszlását követelte. Ezután kapcsolódott be Gábri Mihály a korábbi belügyminiszter-helyettes, kijelentve, hogy az ÁVH feloszlásáról szó sem lehet, és ha Pozsárék nem szüntetik be addigi tevékenységüket, megsemmisítik őket.¹² Ezzel meg is szakadt a tárgyalás. (Pozsárt – akit az egyetemen számos esetben lekommunistázták, sőt lesztálinistázták – a BM-es tárgyalófelei anarchista, tudatos ellenforradalmárnak látták,¹³ „aki magas lóról tárgyalva” társaival együtt „nemzeti hősként tüntette fel magát”.¹⁴) Pozsár írásos vallomásában azt hangsúlyozta ki, hogy a vitapartnerei olyan kérésekkel álltak elő (mint például a felkelők

¹⁰ Beck T.–Germuska P.: *Forradalom* i. m. 86., Garamvölgyi Z.: *Epizódok* i. m. 441.–Beck–Germuska szerzőpáros szerint már ekkor szóba került a nemzetőrség megalakításának gondolata, sőt ugyanezen a napon Földes László, az MDP Katonai Bizottságának tagja is ezt sürgette telefonon. Véleményem szerint ebben az időben a nemzetőrség szervezésére még senki sem gondolt.

¹¹ Rainer M. János: *Nagy Imre II.* 1956-os Intézet, Bp. 1999. 268.

¹² Turcsányi József tk. 1958. febr. 20. MOL XX-5-h 32. Op. d. 2. k. Ádám György és társai.–Román Károly emlékezete szerint Apró Antal volt az, akinek a durva fellépése nyomán megszakadt a tárgyalás, Beck T.–Germuska P.: *Forradalom* i. m. 83.

¹³ Hárs István tk. 1958. jan. 20. MOL XX-5-h 32. Op. d. 2. k. Ádám György és társai.

¹⁴ Ambrus Jenő tk. 1958. márc. 11. MOL XX-5-h 32. Op. d. 2. k. Ádám György és társai.

lefejezése), amelyeket sem a rendőrség, sem a honvédség nem tudott megoldani. „Csaknem a szó szoros értelmében kidobtak minket.”¹⁵

Mindezek ellenére a bölcsészkar történetének két alapos kutatója szerint Pozsárék még ezen az este a Széna téri, a városmajori és a Corvin közti felkelőkkel tárgyaltak és próbálták őket rábeszélni, hogy ne lőjék a szovjeteket. A városmajori – főként egyetemistákból álló – osztag csatlakozott is az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság felhívásához, és így tett néhány Széna téri és Corvin közti felkelő is.¹⁶

Pozsárt 27-én este egy határőr hadnagy kereste fel, és mint elvtársának átadott 20 géppisztolyt, két golyószórót, tíz puskát, egy láda nyeles kézigránátot. „A fegyvereket csak párttagoknak, közülük is csak a leghiggadtabbaknak adtam ki” – emlékezett Pozsár. A hadnagy és határőrei az Egyetem kapujánál teljesítettek szolgálatot, de a „zöld ávosokat” a többség nem nézte jó szemmel, hamarosan Pozsár kénytelen volt elküldeni őket.¹⁷ Később koreaiak jelentkeztek nála (majd néhány kínai is), akik elmondásuk szerint már harcoltak a rádiónál és a Corvin köznél, de őket azzal utasította el, hogy „ne ártsák ebbe magukat, még én sem látom világosan a helyzetet”.¹⁸

A BÖLCSÉSZKAR NEMZETŐRSÉGE

A bölcsészkar nemzetőrsége október 28-án alakult meg, miután Pozsár István tanársegéd Varga János dékánhelyettes, Molnár Edit újságíró szakos hallgató, Garamvölgyi Zoltán által alakított küldöttség ismét

¹⁵ Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

¹⁶ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 83. – Én eddig nem láttam erre vonatkozó forrást, és még egyetlen név sem került elő. Pozsár városmajori hallgatók lefejezését említette, amit Perjési László alezredes vezetésével hajtottak végre, Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.)

¹⁷ Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

¹⁸ Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

tárgyalt Kopácsi Sándor rendőrfőkapitánnyal és más rendőrtisztekkel. A találkozót Kopácsi kezdeményezte, aki ekkor már a forradalom mellé állt, és az egyetemi fegyveresekkel Nagy Imre biztonságát is védeni akarta. „Elképzelésem az, hogy maguk adnák az embereket, én a fegyvert. Az így életre hívott fegyveres karhatalmat Nemzetőrségnek neveznék” – vetette fel a rendőrkapitány.¹⁹ Emellett a korábban kiadott „Rendőrség ideiglenes tagja” és a „Rendőrség” felülbélyegzésű karszalagokat bevonták.²⁰ Beck–Germuska szerzőpáros szerint az egyetemista küldöttek még mindig bizalmatlanok voltak, tartottak attól, hogy a forradalom követelésesei elsikkadnak. Ezért a nemzetőrség megalakításának előfeltételeként az amnesztia határidejének meghosszabbítását, a felkelőkkel szemben a genfi egyezmény 21. szakaszának²¹ alkalmazását, az ÁVH felosztatását, a szovjet csapatok kivonását szabták, és a megegyezés végül a Nagy Imre kormány nyilatkozata hatására született meg.²²

A főkapitányság azt tervezte, hogy nyolcezer budapesti egyetemistát fegyvereznek fel.²³ Pozsár így bizakodott: „... ha az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság 6000, az Értelmiségi Forradalmi Bizottság 3000 embert tud a rendelkezésünkre bocsátani, akkor ezzel és a rendőrség erejével helyre lehet állítani a rendet. Így működnének a kerületi kapitányságok is: a parancsnokok rendőrtisztek lesznek, politikai

¹⁹ Garamvölgyi Z.: *Epizódok* i. m. 442. – Pozsár, Tóbiás József, Herpai Sándor és Deszpot László rendőrtisztekkel még ekkor is a felkelőcsoportok lefegyverzésének módjait latolgatta, Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

²⁰ Vincze György önv. d. n. ÁBTL V-150005/5. Kovács István és társai.

²¹ A háború áldozatainak védelmét szolgáló genfi egyezmények és kiegészítő jegyzőkönyvei. A Magyar Vöröskereszt Országos Titkársága, By- Work kiadó és nyomda, Bp. 1995.

²² Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 87. – A szerzőpáros forrást itt nem jelölt meg.

²³ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 86.

helyetteseik a bizottság által kijelölt egyetemisták.”²⁴ Vita alakult ki, hogy a felkelőket is bevonják-e nemzetőrségbe. Döntés: részt vehetnek a felkelők, ha a fegyvert leadják, és a kétes, fiatal, lumpen elemeknek nem adnak fegyvert.²⁵ Megegyeztek abban, hogy az egyetemisták felfegyverzését Herpai Sándor alezredes és Vincze György hallgató fogja irányítani, a főkapitányság és a Diákbizottság közti összeköttetést is Vincze látja el, illetve szervezi meg.²⁶ Pozsár utasítása szerint a hallgatók továbbra sem teremthettek kapcsolatot a felkelőkkel és kerülniük kellett az összeütközést a szovjet csapatokkal.²⁷

Az egyetemisták fegyverzete puskákból, géppisztolyokból golyószórókból állt. Jelvényt, karszalagot nem hordtak, igazolványukkal bizonyíthatták, hogy melyik nemzetőri csoporthoz tartoznak, ebben volt feltüntetve a fegyverük száma is. A Bölcsészkar alagsorában fegyverraktárat rendeztek be, amelynek Molnár József tanársegéd lett a felelőse. (Az egyetem diákszállójában már korántsem volt ekkor a fegyelem. Ott a hálószobákban tartották a fegyvereket.²⁸) Nagyobb mennyiségű fegyvert a tárgyalást követő napon

²⁴ Pozsár István jkv. 1957. júl. 31. MOL XX-5-h 32. Op. d. 2. k. Ádám György és társai.

²⁵ A felkelők nem járultak hozzá ahhoz, hogy lefegyverezzék őket. A nemzetőrség alakuló gyűlése valójában október 31-én a Kilián laktanyában történt, amelyben a felkelők jóval nagyobb szerepet tölthettek be, mint az egyetemisták.

²⁶ Pozsárék az Értelmiségi Forradalmi Bizottságon beszámoltak a tárgyalás eredményéről. Ádám György, Kádár Iván, Pataki Ferenc, Hegedűs András és mások mind támogatták a hallgatók felfegyverzését. Egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy minden erővel Nagy Imrét kell támogatni, és erős agitációs kampányt kell beindítani mellette, mert ő jelenleg az egyetlen, aki a kibontakozást vezetheti, Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847., Pozsár jkv. 1957. júl. 31. MOL XX-5-h 32. Op. d. 3. k. Ádám György és társai.

²⁷ Szakál Antal jkv. 1957. máj. 23. MOL XX-5-h 34. d. 4. k. Ádám György és társai.

²⁸ Szedlmayer László jkv. 1957. szept. 5. MOL XX-5-h 33. Vizsg. d. 2. k. Ádám György és társai.

szállítottak be a rendőrségtől.²⁹ „Hamarosan kiderült, hogy felesleges a diákok válogatása, az kapott fegyvert, aki akart. Olyan is, akinek mi soseadtunk volna” – emlékezett vissza Pozsár.³⁰ Az ELTE egyetemistái összesen 215 nemzetőri igazolványt igényeltek a rendőrkapitányságon.³¹

Ekkoriban jelentkezett Cserbakői Endre a Pesti Barnabás utcában: korábban a Széna téri csoport tagjaként a katonák fogságába került és a Petőfi Akadémián raboskodott. A Diákbizottság őt küldte összekötőnek a Petőfi Akadémiára. Ezt követően Görgényi Dániel vezérőrnagy, Tittman József főhadnagy, velük egy szakasz tisztiiskolás érkezett, hogy megszervezze az objektum védelmét és a járőrszolgálatot. (Az ELTE Katonai Tanszékének tisztjei a Szerb utcában, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar épületének biztonságát szervezték meg.) A Bölcsészkaron a nemzetőrség parancsnoka Görgényi lett, Vincze György, Schlanger András és Pap Gábor segítette a munkáját.³² Más forrás szerint Vincze ellenőrizte Görgényit,³³ a forradalmi idők szellemének megfelelően.

A bölcsészkaron a nemzetőröket különböző helyekre vezényelték. 120 diák a rendőrség kötelékében, a Mosonyi utcában teljesített szolgálatot november 4-ig.³⁴ Részt vettek az egyetemek, a raktárak, az Írószövetség és

²⁹ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 88.

³⁰ Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

³¹ Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2003. 310.

³² Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 87–88.

³³ Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847.

³⁴ „A tények bizonyítják: megállták a helyüket ők 120-an” – bizonygatta Pozsár a vallomásában, Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847. – Ez nyilván azt jelenti, hogy mindvégig lojálisak maradtak a laktanya parancsnokságához. Vincze György arról tesz említést, hogy a Mosonyi utcai laktanyát egyik este ismeretlen fegyveresek megtámadták, és a bölcsészhallgatók is védték az épületet. A főkapitányság azonban nem nyújtott támogatást, Vincze György önv. d. n. ÁBTL V-150005/5. Kovács István és társai. – Mindezt más forrás nem erősíti meg.

a Kisgazdapárt Semmelweis utcai székháza, az MDP Révai utcai Propaganda Elosztó központja, Dobi István lakása, a Roosevelttéri BM épület, a Vass Zoltán által összehívott munkásküldöttség értekezlete őrzésében, a szállítmányok kísérésében.³⁵ A két hangszórós kocsijuk tűzszünetet propagálva járta a várost, védelmüket a Petőfi Katonai Akadémia növendékei látták el.³⁶

Október 29-én Bokor Rezső ÁVH-s tiszt kérésére, egy esetleges támadást megakadályozandó, egy szakasz bölcsész biztosította a Pest megyei ÁVH Aradi utcai központját, az alkalmazottakat ellátták egyetemi igazolványokkal.³⁷ Hat ÁVH-s pedig Varga János dékánhelyettest kereste fel az egyetemen védelmet kérve. „A diákok őrizetbe vették őket. Biztonságuk érdekében csak néhányan tudtak arról, hogy ÁVH-sok. Kaptak élelmet, meghúzták magukat az egyetemen egészen november 4-éig, azután eltűntek.”³⁸

A felkelőcsoportok közül leginkább a Széna tériekkel alakítottak ki kapcsolatot, a Corvin köziekkel Pozsár kimondottan ellenszenvezett, a „szabadnépesek” többeknek sem voltak szimpatikusak.

Néhány forrás tűzharcokról, fegyveres konfliktusokról is beszámol, de nem elég meggyőzően. Állítólag az Astoria szállóban lévő felkelőcsoport löszert

³⁵ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 90., Pozsár István jkv. 1957. júl. 31. MOL XX-5-h 32. Op. d. 3. k. Ádám György és társai.

³⁶ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847. – Pozsár írása szerint az utca nyomására a felkelők is beszéltek a hangszóró készülékben, „és pont az ellenkezőjét propagálták, mint amiért kiküldtük a kocsit. Ezért leváltottam, új funkciót adtam a műegyetemista Széll Sándornak, akinek addig közvetlen hatásköréhez tartozott ez a kocsi.” Pozsár itt arról is említést tett, hogy a harmadik kocsijukat, amelyet Perjési László alezredes küldött ki, a corvinisták elvették, de visszaszerezték. A felkelőktől származó források ezt nem erősítik meg.

³⁷ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 90.

³⁸ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom* i. m. 90. – A szerzőpáros forrást nem jelölt meg. A történet azzal folytatódik, hogy mivel az egyetemi őrség felvette az ÁVH-sok adatait – „néhány visszaemlékező szerint – ez a lista halállistaként szerepelt a hallgatók elleni fegyelmi eljárásokban.”

kért az Egyetemtól, s mivel azt megtagadták tőlük, rálőttek az épületre. Az őrség azonban viszonzta a tüzet, erre eltűntek.³⁹ Az egyik forrás megemlíti, hogy a bölcsészek részt vettek november 1-jén a Kálvin téri református templomban lévő ÁVH-s orvlövészek leküzdésében.⁴⁰ Mások a Szabad Nép-székház fegyvereseivel történt konfliktusról számolnak be. Többen állították, hogy 100–200 egyetemista és számos rendőr tehergépkocsival indult el, annyira sebtében, hogy bezsírozott fegyvereket vettek magukhoz. Abban bíztak, hogy a „szabadnépesek” megijednek a látványuktól. Nem volt idejük a fegyverek megtisztítására: a Rákóczi úton megszólalt valahol a golyószóró, mire a rendőrök azonnal eltűntek. Az „ellenforradalmi” csoport tagjai leráncigálták az egyetemistákat a teherautóról, néhányukat megrugdosták, és mindenüket elkobozták.⁴¹ Egy másik verzió szerint a Szabad Nép-székház fegyveresei az egyetemista őrséget fegyverezte le.⁴² A harmadik szerint viszont javaslat formájában hangzott el a Szabad Nép székházának megtámadása, de az elképzelés nem kapott kellő támogatást.⁴³

Pozsár visszaemlékezése szerint október 30-án értesülve a Köztársaság téri tüzharcról, néhány egyetemistával odament, és a támadókat igyekezett rábeszélni az ostrom beszüntetésére. Ezt követően a Főosztályon Kopácsit is tettekre ösztökélte.⁴⁴

³⁹ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847., Pozsár István jkv. 1957. júl. 31. MOL XX-5-h 32. Op. d. 3. k. Ádám György és társai. – Astoria-beli felkelőcsoportról egyelőre nem került elő más adat.

⁴⁰ Garamvölgyi Z.: *Epizódok* i. m. 448.

⁴¹ Molnár József fegyelmi tárgyalásán ezt a történetet négyen is elmondták, ELTE Egyetemi Levéltár I/h 2. d., *Interjú Kende Jánossal*. Készítette Németh Szilárd 1993-ban. I. Tóth Zoltán Egyetemtörténeti Szakszeminárium. 15.

⁴² Molnár József fegyelmi jegyzőkönyve. ELTE Egyetemi Levéltár I/h 2. d.

⁴³ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847.

⁴⁴ Pozsár jkv. 1957. júl. 31. MOL XX-5-h 32. Op. d. 3. k. Ádám György és társai. – „Mondom Kopácsinak, hogy mi van. [...] Jó lenne, ha a rendőrség beavatkozna.

A Bölcsészkar nemzetőrségének hatékonyságát valamelyest csökkentette a Diákbizottságon belüli megosztottság. A Pozsár-féle „balos” vezetésnek bőven akadtak ellenzői, főleg a történészhallgatók közül. Legfőbb ellenlábasa Domonkos Pál Péter volt, mellette főleg Garamvölgyi Zoltán, Máté Imre és Molnár József tanársegéd szerette volna kimozdítani Pozsárt a pozíciójából.⁴⁵ Állítólag 29-én éjszaka a IV. emeleti folyosón valaki lőfegyverrel célba vette.⁴⁶ Pozsár a Diákbizottság élén maradt, de nem gátolhatta meg a „jobbratolódást”.

A MŰEGYETEM NEMZETŐRSÉGE

Nincsenek megbízható forrásaink arról, hogy a nemzetőrség megalakulásáig a Műegyetem bekapcsolódott volna a fegyveres eseményekbe.⁴⁷ A Budapesti rendőr-főkapitányság az Egyetemi Forradalmi Diákbizottsággal folytatott tárgyalása értelmében október 28–29-én a megalakult egyetemi nemzetőrségek fegyverekhez jutottak. A Műegyetem (és az Építőipari Egyetem, sőt, a Szőlészeti Főiskola, valamint az Agrártudományi egyetem budai részlege is) a rendőr-főkapitányságról 3000 db igazolványt igényelt⁴⁸, így ez az intézmény egyetemek között magasan a

Mi is vagyunk pár százan. Ha az egyetem meg a rendőrség kimegy, nem hiszem, hogy lőttek volna. Ő telefonált és azt mondta, hogy nem kell aggódni”, *Interjú Pozsár Istvánnal* i. m. 82. – Kopácsi viszont sehol nem említi ezt az epizódot.

⁴⁵ Ilyen értelmű közlések részint Pozsártól, részint az emigráns Garamvölgyitől és Mátétól származnak. Kettőjük közül Garamvölgyi indulatmentesen írt, Garamvölgyi Z.: *Epizódok* i. m. – míg Máté még azt is tagadni próbálja, hogy Pozsár irányította az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot, Hős volt? *Élet és Irodalom* 2005. febr. 11.

⁴⁶ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847.

⁴⁷ Horváth Zsolt: *Műegyetem 1956–57*. H. n., 2006. 82. – Horváth szerint a Hess András téri vári diákszálló lakói az I. kerületi rendőrkapitányság felkérésére részt vettek a rendfenntartásban: járőröztek, közintézményeket védtek. Valószínűbb, hogy mindez csak október 28-a után történt. Lásd, Völgyi Lajos feljegyzése az I. ker. kapitányság tevékenységéről. d. n. ÁBTL V-150006/4.

⁴⁸ MOL XX-5-h 20/28. Nagy Imre és társai.

legütöképesebb egységgel rendelkezett, még akkor is, ha a ténylegesen szolgálatban lévők létszáma nem haladta meg az ezret.⁴⁹ A Műegyetem diákszállóiban (Hess András tér – BME Központi Diakotthon –, Bartók Béla úti, Bimbó úti, Népstadion úti, Marcibányi téri és Fillér utcai) lévő hallgatók közül is számosan csatlakoztak a nemzetőrséghez.

A Műszaki Egyetem katonai tanszéke (XI. kerület, Budafoki út 4-6.) – kiváltképp Marián István alezredes–parancsnok (a katonai tanszék vezetője) fellépésével – a fegyverszünet idején szinte teljesen magához ragadta a kezdeményezést.⁵⁰ A rend mielőbbi helyreállítása és a fegyveres támadások elhárítása, a budai egyetemisták és főiskolások összefogásának érdekében október 28-án létrehozták a 35-40 fős Budai Egyetemi Forradalmi Albizottságot, amelyben más alakulatok tisztjei is helyet kaptak. Ugyanis a Zalka Máté laktanya, a Petőfi Katonai Akadémia, a Haditechnikai Intézet beosztottai szintén a Budai Egyetemi Forradalmi Albizottságot erősítették, akárcsak a Tatán frissen diplomázott gépészhallgatók és az Ercsiben tartalékos kiképzésben részesülő műszakiak.⁵¹ Október 31-én – a Kilián laktanyabeli nemzetőrség alakuló ülés után – megkezdték,⁵² a mind jelentékenyebbé váló egység ezreddé szervezését. Ezt később, a hallgatók javaslatára Petőfi Sándor Első Egyetemi Nemzetőr Ezrednek nevezték (A további

⁴⁹ Horváth M.: *1956 hadikronikája* i. m. 313. Marián – vallomása szerint – a nemzetőrség alakuló gyűlésén, a Kilián laktanyában, Maléter kérdésére kb. 1000 főnyi fegyveresben jelölte meg a beosztott nemzetőreinek létszámát, Marián István jkv. 1957. márc. 12. ÁBTL V-150005. Kovács István és társai.

⁵⁰ Mariánt a pártvezetés október 27-éig elszigetelte a diákságtól. „[Október] 25-én délelőtt saját beosztott tisztjei (Polonyi Károly főhadnagy, tanszéki párttitkár és Bernáth György főhadnagy) a katonai tanszék épületében mintegy házi őrizetbe helyezték.” Lásd, Horváth Zs.: *Műegyetem* 84–85.

⁵¹ Horváth Zs.: *Műegyetem* 86.

⁵² Marián István vallomása szerint Király Bélától kapott parancs alapján indul meg a szervezés, Marián István jkv. 1957. márc. 12. ÁBTL V-150006. Váradi Gyula és társai.

tervük az egység hadosztálya fejlesztése volt.) A vezetésben a Műegyetem katonai tanszékén kívül a „külsős” tisztek is jelentékeny szerepet kaptak. Marián helyettese Nagy György őrnagy, a törzsfőnök Szász Jenő százados (később Galgóczi nevű őrnagy) lett. Marián mellett működő titkárságot Nemes Katalin tanársegéd és Varga Sándor villamosmérnök hallgató, Vigh Tibor testnevelő tanár alkotta. A hírszerző csoport élére Kovács György százados és Andor Béla került, a szervező csoport vezetésére Ferencz György és Némethi Ede kapott megbízást, az ellátó csoport irányítására Szász Tamást és Bali Györgyöt jelölték ki, Snirer Miklós, Burger Béla és Kolonits I.[?] a fegyverzeti csoport, Lipták Béla és egy Vereckei nevű hallgató a gépjármű csoport irányításához kapott felhatalmazást. A vezetőket Marián jelölte ki, vagy önként jelentkezés alapján választotta.⁵³ Marián irányítása alá tartozott még öt zászlóalj is, amelyekből három az egyetemhez tartozó diákotthonok egyetemista nemzetőreiből állt. A vári Központi Diákotthon zászlóalj parancsnokságát Hantosi Ferenc százados és Ungár László főhadnagy kapta, a Bartók Béla úti diákotthon zászlóaljparancsnoka Tóth Ferenc őrnagy lett, a Bercsényi utcai kollégium irányítására Filep nevű főhadnagy kapott megbízást.⁵⁴ A negyedik zászlóalj feladatkörébe híradás tartozott, amelynek vezetését Muszka József százados látta el.

⁵³ Varga Sándor jkv. 1957. máj. 7. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Varga szerint az ezredparancsnok: Ferenczi őrnagy, a hadosztály törzs műszaki főnöke: Pálfi Károly alezredes, híradófőnök: Farkas százados lett. Marián viszont más vezetőket említett 1957. márc. 13-i vallomásában, uo.

⁵⁴ A fenti adatokat az 1956. október 31-i jegyzőkönyvből vettem, amely a Budai Egyetemek Forradalmi Albizottságának esti megbeszélésén készült, *Diák és ifjúsági mozgalmak* 1956-1958. (Forradalom – ellenállás– megtorlás). Szerk. Vida István. Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány. Bp. 2007. 288-289. – Horváth Miklós szerint a vári diákszálló két zászlóaljat állított ki, és ez logikusnak tűnik, hiszen itt két parancsnok is volt. A fentiek mellett pedig a Frankel Leó úti diákotthonban is felállítottak egy zászlóaljat, Horváth M.: *1956 hadikronikája* i. m. 337.

Később Marián elrendelte, hogy minden parancsnok mellé egy-egy egyetemistát osszanak be, hogy ellenőrizhessék a katonatisztek munkáját és a vezetésben közvetlenül részt vehessenek.⁵⁵ Az alezredes szolgálatában állt egy testőr is Bessenyei Dezső személyében.⁵⁶

Október 31-én Marián alezredes és Szabó Sándor építészhallgató által jegyzett dokumentum szerint a nemzetőr-egység 1300 puskával, 600 géppisztollyal, 100 db golyószóróval, 60 db géppuskával, 50 db lángszóróval rendelkezett.⁵⁷ Ugyanebben az okmányban Mariánék a nemzetőr-parancsnokságtól 2000 db harcokosiaknát, 2000 db kézigránátot, 300 db géppisztolyt és 300 db revolvert igényeltek.⁵⁸ Egy másik Marián-forrás szerint kb. 200 db szálfegyvert kaptak a Rendőr-főkapitányságtól, 35–40-et a XI. kerületi rendőrkapitányságtól, 20–30-at a Haditechnikai Intézetből, 80–100-at a Petőfi Akadémiáról kb. 300-at a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiától. A kapott fegyverek között voltak golyószórók, géppuskák is. A Haditechnikai Intézet több ezer kézigránátot, kb. 1000 db harcokosiaknát és 10 db lángszórót juttatott nekik. A Timót utcai katonai raktárból 8–10 db, a harcokosikkal szemben eredményesen használható légvédelmi ágyút vettek át.⁵⁹ Állítólag a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiából is hat tehergépköcsi fegyvert hoztak az egyetemre Marián utasítása alapján.⁶⁰

⁵⁵ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 5. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Varga arról is vallott, hogy a Volt Politikai Foglyok Ideiglenes Forradalmi Bizottsága (78 fő) nevében Kapun Eduárd is felajánlotta Mariánnak a fegyveres támogatást, amit az alezredes el is fogadott. Központjuk a Mechwart ligetben volt.

⁵⁶ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 10. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁵⁷ Minden valószínűség szerint ezek erősen eltúlzott adatok.

⁵⁸ ÁBTL V-150006/6. Váradi Gyula és társai.

⁵⁹ Marián István jkv. 1957. márc. 13. ÁBTL V-150006. Váradi Gyula és társai.

⁶⁰ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

A Műegyetem Vígh Gyula százados révén 8–9 harcokcsit és néhány páncéltörő löveget szerzett. Marián a páncélosokat az egyetem udvarán helyezte el, és azokat a kizárólagos parancsnoksága alá rendelte.⁶¹ Célja: a Szabadság híd – Petőfi híd – Móricz Zsigmond körtér által határolt háromszög lezárása, barikáddal, aknamezővel történő megerősítése. Itt biztos támaszpontot akart kiépíteni arra az esetre, ha az újabb szovjet csapatmozgások a főváros ellen irányulnak. Az egyetem professzorai, Gillemot László rektor és Taky Ferenc a legmesszebbmenőkig helyeselték Marián intézkedéseit.⁶² Tehát nemcsak számszerűségében volt az egyetemi nemzetőrségek közül a Műegyetem a legjelentékenyebb erő, hanem a fegyverzetében is. Találó volt Pozsár István megállapítása: „Az ELTE-n – ha lehet ezt a kifejezést használni – a diákmozgalom politikai, a Műegyetemen pedig a katonai központja volt.”⁶³

A hírszerzők a szovjet csapatmozgásokat felderítésével foglalkoztak; 20–25 db adó-vevő készülékkel rendelkeztek, 30–40 nemzetőr (híradós tisztek és egyetemisták) állandó rádióhallgatószolgálatban volt. A szervezési csoport az egyetemista nemzetőri egységek felállítását, felfegyverzését szervezte.⁶⁴

Számos egyetemistát a középületek védelmére vezényelték. 60 műegyetemista Csohány százados parancsnoksága alatt a Jászai Mari téri ORFK-nál szolgált nemzetőrként.⁶⁵ Egy másik alegység a Fehérvári

⁶¹ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Marián a vallomásaiban azt állítja, hogy Vígh volt a páncélosok parancsnoka.

⁶² Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 10. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁶³ Pozsár István jkv. 1956. dec. 5. MOL XX-5-h 32. Op. d. 3. k. Ádám György és társai.

⁶⁴ Varga Sándor jkv. 1957. máj. 7. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁶⁵ Bodis Zoltán és Brauner Adolf jkv. 1957. jan. 11. ÁBTL V-141386. Altorjai Béla és társai.

úti élelmiszerraktárt őrizte. Marián alezredes 30 fegyverest és egy rádióst küldött a Ferihegyi reptérre, ezek felderítő feladatot is kaptak. 200 fegyvertelen hallgató a Hősök terénél állt kordont, így biztosítottak egy politikai nagygyűlést. Fegyveres társaik eközben a Szépművészeti Múzeumot és annak környékét biztosították.⁶⁶

A műegyetemisták 21 fővel a Völgy utcai ÁVH-s nyomda felügyeletét átvették a Széna téri felkelőktől.⁶⁷ Az ottani személyzet is Mariánéknak dolgozott. Takács Sándor tanársegéd közvetítette nekik a nemzetőrparancsnokság utasításait.⁶⁸ Másutt kézre kerített ÁVH-s beosztottakat az alezredes a Markó utcai fogdába kísértette be.⁶⁹ A Roosevelttéren és a Timót utcai szertárnál: 50–50 fő, a Kinizsi úti gépkocsitelepen: 6 fő, a BM épülete előtt 20 fő, az Engels téren 86 fő, és az említetteken kívül még 30 fő fegyveres egyetemista nemzetőr szolgált a fegyverszüneti időszakban.⁷⁰

Marián 50–60 fegyverest küldött a Köztársaság térre, a vélt titkos kazamaták feltárásának biztosítására. Később 23 műszaki katonát is odaküldött, hogy segédkezzenek a kutatásban.⁷¹

Tragikus események és veszteségek is érték a műegyetemi nemzetőrséget. Danner János ötödéves mérnökhallgatót november 1-jén ismeretlen tettesek az egyetem előtt lelőtték, társát súlyosan megsebesítették. Albrecht Márton másodéves hallgató életét pedig egy tisztítás közben elsült fegyver oltotta ki.⁷²

⁶⁶ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁶⁷ Eörsi László: *Széna tériek 1956*. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Bp. 2004. 121–122.

⁶⁸ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 17. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Az objektum őrségéhez tartozott Somogyi András villamosmérnök hallgató.

⁶⁹ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁷⁰ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁷¹ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30., máj. 7. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁷² Horváth Zs.: *Műegyetem* i. m. 91.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS KORLÁTAI

Már közvetlenül a forradalom kirobbanása után, a rendkívül kiélezett helyzetben az egyetemek formális és informális irányítói sürgős szükségét érezték annak, hogy egyesítsék erőiket. A műegyetemista Széll Sándor már október 24-én éjjel felhívta a bölcsészkar tanársegédjét, Pozsár Istvánt az együttműködés reményében. Az ország összes egyetemi forradalmi bizottságának koordinálására október 25-én a Műegyetemen megalakították az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot, amelynek vezetője Kardos László (a NÉKOSZ egykori főtitkára) lett. A pesti diákság központja a Bölcsészkaron, a budaié a Műegyetemen működött, létrehozták a pesti és a budai albizottságot, Pozsár, illetőleg Széll vezetésével. Másnap a két albizottság tagjai együtt keresték fel Nagy Imrét.⁷³ A forradalom első napjaiban más közös tevékenységük valószínűleg nem volt.⁷⁴

A későbbiekben viszont a két legfőbb egyetemista csoport között mindinkább a kölcsönös bizalmatlanság és a rivalizálás vált meghatározóvá. Marián István vallomása szerint a „pestiek” alkalmatlanok, inkompetenseknek bizonyultak a vezetésben. („1956. október 28-án kezdeményeztem a Budai Egyetemi Albizottság újjászervezését, mivel azt tapasztaltam, hogy a Pozsár János [helyesen: István] és társai által vezetett »Forradalmi Egyetemi Tanács« nem tudja megfelelően összefogni a diákságot.”)⁷⁵ Pozsár viszont inkább az ideológiai különbségeket tartotta

⁷³ Rainer M. J.: *Nagy Imre* i. m. 268.

⁷⁴ Pergel Ferenc önv. 1957. jan. 24. ÁBTL V-141315. Németh János és társai. – Pergel Ferenc szerint még ezen a napon, október 26-án, a bölcsészeket értekezletre hívták a Bartók Béla úti diákothonba.

⁷⁵ Marián István jkv. 1957. márc. 12. ÁBTL V-150005. Váradi Gyula és társai.

meghatározónak, s azt, hogy Marián maga alá akarja gyűrni az összes egyetemista nemzetőrséget. („A budai albizottsággal alig volt kapcsolatunk, mert irányvonalukat [...] helytelennek tartottam, [...] ahelyett, hogy a már megindult jobbratulódást nem fékezték volna, fokozták... az ő irányvonalukat Varga János és én (mi ketten voltunk a pesti bizottság hangadói) nem voltunk hajlandóak elfogadni... Kardost kértem, hogy közvetítsen, mert míg nem változik az irányvonal, nem működöm velük együtt.”⁷⁶

Pozsár ugyanis nem csinált titkot abból, hogy csak a sztrájk eszközt helyezte a szovjet beavatkozás elleni tiltakozásául, de a fegyveres ellenállást már nem. Kétségtelen, hogy Marián István a fegyverszüneti időszakban változtatott addigi retorikáján, felhívásaival, a felfegyverkezés megindoklásával meglehetősen harcias elszántságot mutatott.

A Budai Egyetemi Forradalmi Albizottság néhány korábbi oszlopos tagja október 30-án a pesti Egyetemi Forradalmi Diákbizottsághoz csatlakozott, így Széll Sándor (aki már a forradalom első napjaiban előkészületeket tett a budai egyetemek összefogására), Csáthy Tamás (aki a katonai és rendőrségi vezetőkkel folytatott tárgyalásokon leggyakrabban képviselte az egyetemistákat) és Pap Gábort (aki előzőleg a Budai Albizottság Katonai Osztályát vezette). Pozsár szerint „Budáról egyszerűen elzavarták őket azzal, hogy kommunisták”.⁷⁷

A fegyverszünet első napjaiban a rivalizálás felerősödött a két központ között. Marián István még meghívásra sem akart látogatást tenni a Pesti Barnabás

⁷⁶ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847.

⁷⁷ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847. – E forrás szerint Pap (november 1-jén bekövetkezett öngyilkosságáig) és Csáthy a nemzetőrség vezetésébe került, Vincze György mellé, Széll pedig a propaganda osztály irányítását vette át.

utcában.⁷⁸ Nem tárgyalni akart a pestiekkal, hanem az összes egyetemi nemzetőrsek parancsnokságát megszerezni, beleértve a bölcsészkarikat is. Ő tapasztalt tiszt volt, míg Vincze György, aki a bölcsészkaron szervezte a fegyveres erőket, csupán egyetemi hallgató. Ambíciója akkor sem változott, amikor Görgényi Dániel vezérőrnagy került a bölcsészkar fegyveres erők élére. Görgényi kiképzést szervezett a Pesti Barnabás utcában, ám Marián alezredes tartva attól, hogy Görgényi tekintélye az ő rovására növekszik, nem járult hozzá ahhoz, hogy abban az övéi részt vegyenek.⁷⁹

Ugyanez a szándék megvolt a másik oldalon is. „Arra az álláspontra jutottam, hogy miután a lezajlott választások [november 1.] alapján Országos Központ lettünk, Marián fegyveres erejének irányítását is átvesszük.”⁸⁰

Ekkoriban viszont már Marián is – és természetesen mások is –, az erősödő szovjet veszély láttán egyre inkább szorgalmazta a pestiekkal történő együttműködést. Ekkor azt az álláspontot képviselte, hogy a legfontosabb a nemzeti egység megteremtése az eredményes ellenállás érdekében, és ennek kell minden más szempontot alávetni. Ennek megfelelően diákotthonok fegyveresei számára szigorú készenléti szolgálatot írt elő arra utalva, hogy a szovjetek Budapest környékén vannak. A Műegyetemen beszámolókat hívott össze, kitűzte a célokat, amely mindent a fegyveres ellenállásnak rendelt alá.⁸¹ Mindkét egyetemi központ

⁷⁸ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847. – Pozsár arról is említést tesz, hogy Marián még Perjési László alezredes meghívását is elutasította.

⁷⁹ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Ungár László főhadnagy, a vári diákotthon parancsnoka is kijelentette, hogy csak Mariántól fogad el parancsot, ő sem engedett el senkit a Görgényi-féle kiképzésre, Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 5. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁸⁰ Pozsár I.: *Diákbizottság* ÁBTL O-10847.

⁸¹ Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30., ápr. 5. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Marián harcosságának egyértelmű bizonyítéka a Budai Egyetemi

most már a fegyveres erőinek összevonását szorgalmazta, ezt Pozsár sem gátolhatta meg. November 3-án összeült az Egyetemi Forradalmi Bizottság (Marián, Csáthy Tamás, Nógrádi Dezső, Nagy Sándor, Vigh Tibor, Vincze György, Kónya János, Decsi János főhadnagy), és a küldöttek megállapodtak abban (aláírásukkal is hitelesítették), hogy a Nemzetőrség Főparancsnokságába Marián István alezredest delegálják. Az összegyűlt hadosztály parancsnokának Görgényi vezérőrnagyot, helyettesének Nagy György őrnagyot választották meg.⁸²

Ezt követően Marián a Nemzetőrség Főparancsnokságához került, az Operatív Bizottság tagja lett (helyettese: Galgóczi vezérőrnagy),⁸³ Görgényi pedig írásos megbízatással érkezett Budára, miközben az ELTE nemzetőrségének parancsnokságát Magyar századosnak, a ZMKA tisztjének adta át azzal, hogy majd rádión keresztül tartják a kapcsolatot. Végül is nem a Műegyetemre ment, hanem Petőfi Katonai Akadémiára, hogy ott tegye meg a fegyveres ellenálláshoz szükséges előkészületeket.

Marián már az előző napon azt jelentette Király Béla tábornoknak, a Nemzetőrség főparancsnokának, hogy az 1500 főnyi egyetemista ezred két nap múlva harcra kész állapotban lesz. Fogadalmat tett, hogy az utolsó csepp véréig fog harcolni. Király Béla szigorú harckészültséget írt elő.⁸⁴

Forradalmi Albizottság 1. sz. díszparancsa, amely november 2-án jelent meg, ÁBSZTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁸² Jegyzőkönyv a Forradalmi Karhatalmi Bizottság üléséről, 1956. nov. 3. ÁBTL V-150006/2.

⁸³ Varga Sándor szerint Marián az Operatív Bizottságba megbízottként beküldte Frendl Ervint, Bernáth István századost és Varsa László hallgatót, Varga Sándor jkv. 1957. márc. 30. ÁBTL V-150006/2 Váradi Gyula és társai.

⁸⁴ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 5. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

NOVEMBER NEGYEDIKE

Hajnalban, amikor a szovjetek bevonultak a városba, Marián és a Műegyetem katonai tanszékének több tisztje felkereste Király Bélát, akinek parancsára gépkocsikkal a hegyekbe vonultak 100 hallgatóval, akiket Görgényivel előző napon rendeltetett magához. A tábornok ugyanis a hadseregben sokkal kevésbé bízott, mint az egyetemistákban.⁸⁵

A zugligeti laktanyában berendezkedtek, majd Marián négy egyetemista rajt⁸⁶ a János hegyhez és a Zugligeti végállomás környékének biztosítására vezényelt, de jöttek újabb jelentkezők is.⁸⁷

Később Marián a kíséretével, Varga Sándorral a Petőfi Katonai Akadémiára autózott, ekkorra Görgényi tábornok már telefonon parancsba adta a különböző egyetemi nemzetőrsegeknek, sőt a felkelőcsoportoknak is, hogy tegyék le a fegyvert. (Az utóbbiak parancsnokai közül többen keresetlen szavakkal küldték el.) Marián innen hívta fel a Műegyetemet és annak kollégiumait. Minden egyetemi egységnek megparancsolta, hogy a fegyvereket gyűjtsék össze, és adják át a szovjet csapatoknak, tegyék ki a fehér zászlót, mert a nagy túlerővel szemben biztos pusztulás vár rájuk. A következő szavakkal zárta beszédeit: „Akkor vagytok hősök, ha meritek vállalni az életet, élnetek kell.”⁸⁸

⁸⁵ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 10. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai., Pozsár István jkv. 1956. dec. 5. MOL XX-5-h 32. Op. d. 3. k. Ádám György és társai.

⁸⁶ Az egyetemisták közül Bugár Bélát, Tonka Lajost, Turai Józsefet, Strén Pétert, Márton Lászlót, Börcsök Dezsőt, Bethlenfalvi Andrást, Kaper Mihályt, Valek Lászlót, egy Deli és egy Balogh vezetéknévűt tudunk azonosítani. Később Búza György orvostanhallgató is csatlakozott hozzájuk.

⁸⁷ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 10. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai.

⁸⁸ Varga Sándor jkv. 1957. ápr. 10. ÁBTL V-150006/2. Váradi Gyula és társai. – Egy ismeretlen visszaemlékező azt állítja, hogy a vári diákok komoly ellenállást tanúsítottak a Bécsi Kapunál, négy szovjet harcocsit is kilőttek. A beszámoló azonban nem tűnik hitelesnek, ITEM No. 526/57. Open Society Archives.

Nagy Imre hajnali felhívása meglepetésszerűen érte Pozsár Istvánt és a bölcsészkarikat. Kopácsi óvatosságra intette a tőle tanácsot kérő egyetemistákat. A Diákbizottság összeült, határozatot hozott, hogy nem harcolnak, a fegyvert leteszik. Erről a döntésről körtelefonon és személyes összekötőkkel a pesti diákszállókat értesítették, és hazaküldték a hallgatókat. Pozsár ellenlábasai, Garamvölgyi Zoltán, Domokos Pál Péter és mások árulónak kiáltották ki őket, és társaikkal (köztük Román Károllyal) a jogi karon egy fegyveres csoporttal együtt tüzelőállást foglaltak el. Pozsár szerint „miután megesküdték arra, hogy utolsó csepp vérükig harcolnak a szovjet fasizmus ellen, az első ágyúlövésre megadták magukat.”⁸⁹ Más forrás szerint csak néhány nap múlva kényszerültek menekülésre.⁹⁰ Garamvölgyi úgy emlékezett, hogy másnap, 5-én fogták körül őket a szovjetek, és a pincén keresztül menekültek el.⁹¹ A bölcsészek közül többen fegyvereikkel együtt a Rákóczi út 5. sz. alatti leánydiákokthoz mentek, „részen hogy megvédjük a lányokat, részen pedig, hogy megvédjük a hazát” – vallotta később az egyikük. De a velük lévő tisztek felvilágosították a fiatalokat: zárt páncélosokra céltalan lövöldözni.⁹²

*

*

*

A bölcsészkarikák közül Pozsár István, Molnár József újságíró hallgató, Szedlmayer László történész hallgató és Szakál Antal magyar-országi szakos hallgató ellen 1957-ben indítottak eljárást. 1958. július 4-én Vida Ferenc tanácsa Pozsárt 12, Molnárt három, Szedlmayert

⁸⁹ Pozsár I.: *Diákbizottság* i. m. ÁBTL O-10847. – Máté Imre cáfolja, hogy Domokos átment volna a jogi karra, *Hős volt? Élet és Irodalom*. 2005. febr. 11.

⁹⁰ Beck T.– Germuska P.: *Forradalom a bölcsészkaron* i. m. 119.

⁹¹ Garamvölgyi Z.: *Epizódok* i. m. 449.

⁹² Szedlmayer László jkv. 1957. szept. 5. MOL XX-5-h 33. Vizsg. d. 2. k. Ádám György és társai.

kettő, Szakált egy évre ítélte, nem csak a nemzetőrségben vállalt szerepük miatt.⁹³

Varga Jánost és Molnár József tanársegédet eltávolították az egyetemről. Vincze Györgyöt szigorú megrovásban részesítették, Román Károlyt négy félévre kizárták az ország összes egyeteméről és főiskolájáról. Domokos Pál Péter, Garamvölgyi Zoltán, Grúber László, Máté Imre emigrált a forradalom leverése után.

A Műegyetem nemzetőrség főparancsnokát, Marián Istvánt 1957 márciusában tartóztatták le és a Ledényi Ferenc hadnagy ezredes vezette tanács életfogytiglanig tartó börtönbüntetésre ítélte. Ugyanebben a perben Varga Sándor műegyetemistára egy, négy hónapos szabadságvesztést szabtak ki.⁹⁴ Vigh Tiborra 12, Nemes Katalinra másfél évet róttak.⁹⁵ Kárpáti Sándor rendőr századost, aki részt vett a Bartók Béla úti diákokon felfegyverzésében, majd ÁVH-sok felkutatásában, öt évig tartó fogsággal büntették.⁹⁶ Nagy Mihályt, Stiaszny Bélát, Horváth Ernőt – akik szintén Bartók Béla úti diákokon nemzetőrei voltak, részt vettek az ÁVH-s foglyok kihallgatásában is – három-három, illetőleg egyéves börtönbüntetést kapott.⁹⁷ Egy másik perben, hasonló vádak alapján ítélték más Bartók Béla úti diákszállóbeli nemzetőrök felett: Kovács Lehelt: két év, Nemes Benjámint, Márk Gyulát, Nagy Sándort (tartalékos szakaszvezető-őrparancsnok): másfél év, Blahut Pált: egy év szabadságmegvonással sújtották.⁹⁸ Klemm Ervin gépészmérnök hallgatót szintén nemzetőri tevékenységéért (és

⁹³ MOL XX-5-h 32–34. d. Ádám György és társai.

⁹⁴ ÁBTL V-150005. Váradi Gyula és társai.

⁹⁵ BFL 2955/57. Vigh Tibor és társai.

⁹⁶ HL 351/57. Kárpáti Sándor pere.

⁹⁷ HL 287/57. Nagy Mihály és társai.

⁹⁸ HL 710/57. Baranyi Pál és társai.

fegyverrejtegetésért) ítélték el két és fél évre, egy másik perben.⁹⁹

A Műegyetemen tevékenykedő nemzetőrök közül közbiztonsági őrizetbe került Németh Antal, Sebestyén István, Bagyin Károly, Cserveny Ferenc Béla, Szilós Zoltán. Többen – a belügyi szervek 17 nevet sorolnak fel, köztük Ungár Lászlót, ám Lipták Béláról megfeledeztek – a forradalom leverése után elhagyták az országot.¹⁰⁰

Fehér Zoltán a VIII. kerületi pártház nemzetőrségéhez, Csima Sándor – az egyik belügyi forrás szerint a Széna téri felkelőcsoportozhoz tartozott. Ellenük nem indítottak eljárást, csakúgy, mint azzal a mintegy 300 személy ellen sem, akikről a nyomozók azt állították, hogy nemzetőrökként azonosították őket.¹⁰¹

Görgényi Dániel tábormok pedig nem sokkal a november 4-i intervenciót követően a karhatalmat szervezte és a Partizánszövetség felfegyverzését sürgette.

A TÖBBI BUDAPESTI EGYETEM ÉS FŐISKOLA NEMZETŐRSÉGE

AZ ELTE JOGI KAR NEMZETŐRSÉGE

Az október 23-i tüntetés után a hallgatók szétszéledtek, több napon át nem mentek be az egyetemre (V. kerület, Egyetem tér 1-3.). Az ELTE Jogi Karának első húsz nemzetőret október 28-án a Rendőr-főkapitányságon felfegyvereztek, karszalaggal láttak el. Először a Víg utcai kapitányságra, majd onnan a Kilián

⁹⁹ BFL 6894/58. Klemm Ervin és társa.

¹⁰⁰ *Műszaki Egyetem ellenforradalmi fegyveres nemzetőrségéről* (Ember József százados, Tibold Miklós főhadnagy jelentése), 1959. január 15. ÁBTL V-144136/1.

¹⁰¹ *Műszaki Egyetem ellenforradalmi fegyveres nemzetőrségéről* (Ember József százados, Tibold Miklós főhadnagy jelentése), 1959. január 15. ÁBTL V-144136/1.

laktanyába vezényelték őket. Itt csak annyi lett volna a feladatuk, hogy jelen legyenek, amikor a corvinista „ellenforradalmárok” leteszik a fegyvert a kormány felhívására. Csakhogy ez mégsem teljesült, éjfélkor el is zavarták az egyetemistákat. Ez a hűsz hallgató alkotta a Jogi Kar nemzetőrségének magvát.¹⁰²

Néhány napon belül 40–50 főre duzzadt a létszámuk. Vezetőjük: Gál Tamás lett és informális pozícióját még akkor is megtartotta, amikor a Katonai Tanszék Szabó Sándor főhadnagyot tette meg parancsnoknak.¹⁰³ Másik verzió szerint Polt Márk Antal szervezte a nemzetőrséget, mégpedig Garamvölgyi Zoltán tanársegéd megbízásából, aki Diákbizottság tagja volt. (Garamvölgyi, Grúber László és még néhányan a jogáshallgatók közül, a Bölcsészkaron tevékenykedtek.) Hamarosan Révész László rektor leváltotta Szabót, helyette Gál Tamást nevezte ki. Ezt követően Polt lett a nappali őrség parancsnoka, Vörös Tibor pedig az éjjelié.¹⁰⁴

Am még október 29-én visszaérkeztek azok a végzett egyetemisták, akik egy hónapos katonai kiképzésen voltak. Ők a „szocialista rendszer” védelmére igényeltek fegyvert. Juhász Sándor alezredes, a Katonai Tanszék vezetője irányításával megszervezték a már meglévő nemzetőrségtől független 50 fős nemzetőr századot, az egyetem védelmére. Mind a két egység november 4-ig intakt maradt. A fegyvereket a rendőr-főkapitányságról, a V. kerületi kiegészítő parancsnokságról, valamint Újpestről szerezték be.¹⁰⁵

¹⁰² *ELTE Jogi Kar nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése 1959. jan. 9.) ÁBTL V-144136/1., ÁBTL V-150384/1.

¹⁰³ *ELTE Jogi Kar nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése 1959. jan. 9.) ÁBTL V-144136/1., ÁBTL V-150384/1.

¹⁰⁴ *ELTE Jogi Kar nemzetőrségéről*. Határozat 1957. jún. 29., Kopácsi László tk. 1957. jún. 24. ÁBTL V-144136.

¹⁰⁵ *ELTE Jogi Kar nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése 1959. jan. 9.) ÁBTL V-144136/1., ÁBTL V-150384/1.

A Jogi Kar épületében alakult és tevékenykedett az egyetemistákkal együttműködő Értelmiségi Forradalmi Bizottság, amely 50 nemzetőr igazolványt igényelt a főparancsnokságtól.¹⁰⁶

Belügyi források szerint a jogi kari egyetemista nemzetőrség szervezett akcióban nem vett részt. „A fegyveresek között voltak jobboldali beállítottságú személyek, akik hangoskodtak, de komolyabb fegyveres tevékenységet az ellenforradalom idején nem fejtettek ki.”¹⁰⁷ Ugyanez elmondható a Jogi Kar Ráday utcai diákotthonában lévő nemzetőrsegről is.

November 4-én a csaknem az összes egyetemista hazament, és idegen fegyveres ellenállók foglalták el az épületet, de végül 7-én harc nélkül menekültek el, vagy adták meg magukat a megszállók csapatoknak.

*

*

*

A Jogi Kar nemzetőrségéből öten kerültek bíróság elé. Közülük Szemes Pál és Vörösmarty Zoltán a tűzszünet idején letartóztatta Ádok Antal ÁVH-s tisztet, akit átadtak a Szabad Nép székház fegyvereseinek. Szemest másfél évre, Vörösmartyt egy év, két hónapra ítélték.¹⁰⁸

Ásványi Rezső és Vörös Tibor részt vett az Országos Börtönből történő rabszabadításban, Töttössy Zsoltot főleg a politikai ellenállásban folytatott tevékenységéért ítélték el. Társuk, Forintos Győző nem volt nemzetőr, azonban részt vett október 24-én a Corvin köz környékén a harcokban, meg is sebesült. Forintos jogerős ítélete három éves, Töttössyé 1 év, nyolc hónapi,

¹⁰⁶ MOL XX-5-h 20/28. Nagy Imre és társai.

¹⁰⁷ *ELTE Jogi Kar nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése 1959. jan. 9.) ÁBTL V-144136/1., ÁBTL V-150384/1.

¹⁰⁸ Eörsi László: *Corvinisták 1956*. 1956-os Intézet, Bp. 2001. 309., BFL 5408/58. Szemes Pál és társai.

Vöröse másfél éves, Ásványié egy év, négy hónapi börtönbüntetést jelentett.¹⁰⁹ Számos volt nemzetőrrel szemben megindították az eljárást, de végül vádat nem emeltek ellenük. Gál Tamás emigrált, akárcsak a Corvin közben egészségügyi és titkári teendőket végző Galbács Éva.

A KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLA NEMZETŐRSÉGE

A Képzőművészeti Főiskolán (VI. kerület, Sztálin /ma: Andrássy/ út 71.) október 28-án 40 főnyi nemzetőrség alakult, legalábbis ennyi főre kérvényeztek nemzetőr-igazolványokat.¹¹⁰ A fegyvereket (géppisztolyok, karabélyok) a VI. kerületi rendőrkapitányságról, a XIV. kerületi kiegészítő parancsnokságról és a Bölcsészkarról szerezték be. „Mi azt akartuk, hogy azért fegyverkezzék fel az egyetemi ifjúság, hogy a bűnözők ne kerüljenek be, ne legyenek abnormális követelések...” – emlékezett vissza egyikük.¹¹¹

Németh Józsefet választották meg parancsnoknak, de Csizmadia Zoltán és Melocco Miklós is jelentős részt vállalt a szervezésben. A nemzetőrségi csoport tevékenysége nem ismert. Nagy György hallgató követelésére felkészültek a szovjet csapatok fegyveres fogadtatására és november 3-án az iskolában tüzelőállást foglaltak el. Másnap, amikor a megszállók az iskolához értek megoszlott a fiatalok véleménye az ellenállás kérdésében. Végül megérkezett Koffán Károly tanár, aki jelentős tekintéllyel bírt a diákság körében. Ő – bár előző napon még buzdító beszédet tartott – céltalannak ítélte a

¹⁰⁹ BFL 5376/57. Forintos Győző és társai.

¹¹⁰ MOL XX-5-h 20/28. Nagy Imre és társai.

¹¹¹ *Interjú Dede Ernővel.* Készítette Eörsi László 1991-ben. 1956-os Intézet, OHA 361. sz. 40.

harcot, ezért a hallgatók mintegy fele hazament.¹¹² A többiek elhatározták, hogy kitartanak az iskola épületének védelme mellett. Velük volt hat, eddig azonosítatlan katonatiszt is. November 6-án délelőtt, amikor négy szovjet harckocsi körbevette őket, helyesebbnek látták, hogy mégsem csapnak össze velük. Korábban a pincén keresztül előkészítették a menekülési útvonalat. De már nem maradt elegendő idő a helyiségek kiürítésére: a benyomuló szovjetek a pincében menekülő hallgatók közül Bódis Antalt, Csűrös Zoltánt, Komondi Sándort és Kovács Józsefet lelőtték. Az egyetemistákhoz csatlakozó katonatisztek közül is ugyanennyi meghalt.¹¹³

*

*

*

Noha a szovjetellenes, „ellenforradalmi” hangulat még 1957 tavaszán is erős maradt – ahogy egy belügyi összefoglaló tudósít – Képzőművészeti Főiskola hallgatói közül senkit nem vettek őrizetbe.¹¹⁴

A KERTÉSZETI ÉS SZŐLÉSZETI FŐISKOLA NEMZETŐRSÉGE

A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola (XI. kerület, Ménesi út 44.) és a hozzá kapcsolódó diákszállók (XI. Fehérvári út 13., XI. Somlói út 14-16.) kimaradtak a fegyveres eseményekből, majd az alakuló nemzetőrségük a Marián alezredes parancsnoksága alá tartozó Műegyetemhez csatlakozott. A főiskolában

¹¹² *A Képzőművészeti Főiskola nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése, 1959. jan. 14.) ÁBTL V-144136/1., *Interjú Dede Ernővel* i. m. 42.

¹¹³ *A Magyar Képzőművészeti Főiskola részvétele az 1956-os forradalom és szabadságharcban*. Szerk. Csizmadia Zoltán és Szőnyi István. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp. 2001., *A Képzőművészeti Főiskola nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése, 1959. jan. 14.) ÁBTL V-144136/1.

¹¹⁴ *A Képzőművészeti Főiskola nemzetőrségéről* (Molnár Ferenc főhadnagy jelentése, 1959. jan. 14.) ÁBTL V-144136/1.

maradt nemzetőri egység élére Baráth Zoltán került, helyettese az ugyancsak tanársegéd, Jenser Gábor lett. A 35–40 főnyi hallgatói csoport Sipos Jenőt és Beck Tibor IV. illetve III. éves hallgatót választották szervezőknek. Őrség a főiskola épületeinek bejáratánál, az üvegházaknál és a diákothonnál volt. A nemzetőrség a vöröskeresztes szállítmányok biztosításában, az élelmiszerek beszerzésében és elosztásában is tevékenykedett.¹¹⁵

November 4-én a hallgatók nem szálltak szembe a szovjet erőkkel, a főiskolai nemzetőrség, a főparancsnokság utasítását követve feloszlott. Sipos Jenő azonban még így is fogságba esett.

*

*

*

Sipost két hónapra Szovjetunióba deportálták, december 4-én tért haza. A főiskolai fegyelmi bizottság szigorú megrovásban részesítette,¹¹⁶ Beck Tibort pedig 1958-ban egy évre ítélték.¹¹⁷ Gedő Erzsébet és Szőke Tibor III. éves hallgatók az 1957-ben lefolytatott fegyelmi jegyzőkönyve szerint a Corvin köziek kötelékében harcoltak a szovjetek ellen, majd emigráltak. Baráth Zoltánnak felmondtak, Janser Gábor pedig írásbeli megrovást kapott.¹¹⁸

A TESTNEVELÉSI FŐISKOLA NEMZETŐRSÉGE

A Testnevelési Főiskola nemzetőrségét egy „külsős” testnevelő tanár, edző, Táló Zoltán szervezte

¹¹⁵ Beck Tibor: *1956 a budapesti Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán*. 1956-os Intézet Évkönyve, Bp. 1998. 219.

¹¹⁶ Beck T.: *Kertészeti* i. m. 221–222, 239.

¹¹⁷ BFL 1824/58. Balás Piri László és társai.

¹¹⁸ Beck T.: Beck T.: *Kertészeti* i. m. 219., 237–238.

meg. 30-án ment be a főiskolára (XII. kerület, Alkotás utca 44.), majd Boros Gyula hallgatóval először a II. kerületi rendőrkapitányságon, majd a II. kerületi pártbizottságon, illetve a II. kerületi kiegészítő parancsnokságon próbált támogatást szerezni. Végül a XII. kerületi rendőrkapitány, Virág őrnagy irányította el őket a Budapesti Főosztályra.¹¹⁹

31-én Decsi János főhadnagy (aki összekötő volt a főkapitányság és az egyetemi nemzetőrség között) Deszpot László őrnagytól kapott 20 db géppisztolyt és lőszeret, valamint nemzetőr-igazolványokat. Még aznap kiosztották a fegyvereket, és megszervezték a kapuőrséget. Másnap a Petőfi laktanya karabélyokat és lőszeret juttatott nekik, és a továbbiakban az itteni katonákkal karöltve látták el a nemzetőrségi szolgálatot. A mintegy 60 főnyi főiskolai nemzetőrség parancsnoka Táros Zoltán volt, az irányításban Faludi József rendőr százados, levelező hallgató is részt vett.¹²⁰ November 3-án a Vár és a Krisztina körút környékén a fegyverek összeszedésére irányuló akciót hajtottak végre, és bujkáló ÁVH-sokat kerestek. Egy szökött rabot és egy államvédelmi tisztet tartóztattak le.¹²¹ Örkdtek még a Főiskola és a Sportkórház bejáratánál, továbbá járőröztek a környéken is.

November 5-én Táros felhívására öten jelentkeztek egy szovjetellenes akcióra. (Közülük Boros Gyula, Kurilla Tibor, Perger Gábor neve ismert.) Alkotás utcában lévő „Préda” péknél lévő megszálló katonákat

¹¹⁹ BFL 5004/57. Táros Zoltán pere

¹²⁰ A belügyi összefoglaló (Tibold Miklós. fhdgy. jelentése, 1958. dec. 30.) szerint, Faludi százados volt a nemzetőrparancsnok, Táros és Kilián Árpád tanár a helyettesei. *Diák és ifjúsági mozgalmak 1956-1958 i. m. 612.* – Ez azonban a kevésbé valószínű verzió, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a típusú belügyi összefoglalók kevésbé megbízhatóak. Ugyancsak Tibold jelentése szerint Kilián Árpád tanár parancsnokhelyettes volt, szakaszparancsnokok: Halmos Imre és Árdai Andor. Őrsparancsnok: Faludi Mihály, Perlaki István, Boros Gyula és Laczkó György.

¹²¹ BFL 5004/57. Táros Zoltán pere.

észrevétlenül megközelítették, és két kézigránát dobta feléjük, amelyek a pékség tetején robbantak. Az épület megrongálódott, de senki sem sérült meg.

Állítólag november 7-én Faludi rendőr százados lebeszélte a fiatalokat (Mihályfi Jánost, Boros Gyulát, Szabó Sándort, Perger Gábort), hogy célba vegyék a szovjet páncélosokat, amikor azok elhaladtak a főiskola előtt. Másnap pedig kiszolgáltatta a fegyvereket.¹²²

*

*

*

Tálos Zoltán 1957-ben letartóztatták és két évre ítélték. Faludi József rendőr századossal szemben 1957 novemberében elrendelték a nyomozást, de 1958 januárjában megszüntették azt.¹²³ Boros Gyula, Kurilla Tibor, Perger Gábor a szovjetek elleni akció részesei emigráltak. Doktor Ottó és Nagy Attila hallgatókról előkerültek ugyan olyan adatok, hogy a corvinistákkal együttműködtek a forradalom idején, de ahhoz nem elegendőek, hogy az eljárást indítsanak ellenük.¹²⁴

AZ ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM NEMZETŐRSÉGE

A forradalom idejéből származó dokumentum szerint az Orvostudományi Egyetem összesen 175 nemzetőrségi igazolványt igényelt. Egy másikban pedig az olvasható (Kerekes Zoltán III. éves hallgató ellenjegyezte), hogy harminc nemzetőr kb. tíz géppisztollyal belép a nemzetőrségbe¹²⁵. Tudomásom szerint semmilyen konkrét forrásunk sincs arról, hogy ki

¹²² *Diák- és ifjúsági mozgalmak* i. m. 612-613.

¹²³ BFL Bül. 2248/57. Faludi József ügye.

¹²⁴ *Fegyveres ellenforradalmárok*. ÁBTL V-150381/8., BFL 5004/57. Tálos Zoltán pere.

¹²⁵ MOL XX-5-h. 20/28. Nagy Imre és társai.

volt az egység parancsnoka, kiből állt a parancsnoksága, milyen tevékenységet fejtettek ki.

A IX. kerületi Ernő utcai kollégium diákjai közül Rác Zoltán és Kovács Ernő két napig a Tűzoltó utcai felkelőcsoport nemzetőrségében látott el szolgálatot, majd november 1-jén Orvosegyetem Forradalmi Bizottsága Rácot, Kovácsot, Réffy Antallal, Domokos Mihállyal, Balázs Árpáddal a Köztelek utca 8. sz. párházba küldte géppisztollyal, az objektum védelmére. Arról volt szó, hogy az lesz majd az új diákszálló. Rácot nevezték ki az őrség parancsnokának. Ott már volt hatnyolc ismeretlen egyetemista és mintegy harminc medika is.¹²⁶ Itt maradtak néhány napig a szovjet intervenciót követően, amikor a Tompa utcai felkelők egyik részlege is itt rendezkedett be.¹²⁷ Arról nincs konkrét forrásunk, hogy ezek az egyetemisták részt vettek a fegyveres ellenállásban. November 6–8-án átadták a fegyvereiket a rendőrségnek, bár néhányan közülük megtartották a pisztolyaikat.

II. Női Klinikán (VIII. kerület, Üllői út 78/a.) Tóth Lajos vagy Gogola nevű orvos parancsnokság alatt 15–20 fős nemzetőrségi részlegről tesznek említést a források, amelynek Békési Béla, Bőjte Lajos, Domokos Mihály (aki később a Köztelek utcai őrséghez csatlakozott) volt a tagja. A csoport nem került harcba.¹²⁸

Balázs Piri László és Károly Vidor nemzetőröket a Baross utca 40. sz. alatti egyetemi raktár őrzésével bízták meg. Balázs 1956. november 4-én Berze főhadnagyhoz az Orvostudományi Egyetem katonai tanszékének vezetője által szervezett tíz fős – öt-öt egyetemistából és felkelőből álló – csoporthoz csatlakozott, a Múzeum utca – Bródy Sándor utca kereszteződésénél lévő épületben

¹²⁶ Rác Zoltán jkv. 1957. febr. 27., márc. 29., máj. 4. BFL 3676/57., Réffy Antal jkv. 1956. dec. 10. ÁBTL V-141656. Péch Géza és tsai..

¹²⁷ Rác Zoltán jkv. 1957. febr. 27., márc. 29. BFL 3676/57. Péch Géza és tsai.

¹²⁸ Békési Béla jkv. 1957. febr. 20. BFL 3676/57. Péch Géza és tsai.

foglaltak tüzelőállást, hogy felvegyék a harcot a szovjet csapatokkal. Nincs bizonyíték arra, hogy harcba kerültek volna a megszállókkal. Másnap reggel elhagyták az épületet.¹²⁹

Az egyetemi nemzetőrség tagja volt még Bakó Imre, valamint Pados Mészáros György is.

A corvinisták kötelékében viszonylag nagy létszámban tevékenykedtek az orvostanhallgatók. Közülük Lehoczky Attila a tágabb értelemben vett parancsnoksághoz tartozott, Prezmecky László pedig bekerült a Corvin köziek küldöttségébe az október 31-i Kilián laktanyában tartott alakuló nemzetőrségi értekezleten. Udvardi József és Hideg János orvosi feladatokat látott el a Corvin közben. Bérczy Miklós a Vajdahunyad utcai felkelőket, Pfitzner Rudolf pedig a VIII. kerületi tanács épületében lévő nemzetőröket erősítette. Czinder Bálint és Németh Károly corvinista részvételéről nincsenek egyértelmű forrásaink.¹³⁰

*

*

*

Az említett orvostanhallgatók közül került ki az egyetlen egyetemista, akit 1956-os cselekedete miatt ítélték halálra: Békési Béla. (Természetesen nem a fent említett, nemzetőrségi tevékenysége, hanem a politikai ellenállásban betöltött szerepe miatt.) Tutsek Gusztáv elsőfokú bírósága 1957. október 4-én életfogytiglanig tartó börtönbüntetést rótt ki rá, ám Borbély János tanácsa a jogerős ítéletében súlyosbított. Ugyanebben a perben Rác Józsefre 10 évet, Bőjte Lajosra két évet, Domokos Mihályra egy évet (három évre felfüggesztve) szabtak ki.¹³¹

¹²⁹ Balázs Piri László jkv. 1957. okt. 31. BFL 1824/58. Balázs Piri László és társai.

¹³⁰ Eörsi L.: *Corvinisták* i. m.

¹³¹ BFL 3676/57. Péch Géza és társai.

Egy másik perben Balázs Piri László két és fél, Bakó Imre egy év börtönbüntetést kapott.¹³² Pados Mészáros Györgyöt 1957 júniusában előállították, kihallgatták, majd szabadlábra helyezték.¹³³

Lehoczky Attila, Bérczy Miklós, Pfitzner Rudolf a forradalom leverése után emigrált.

A MEZŐGAZDASÁGI GÉPÉSZMÉRNÖKI FŐISKOLA NEMZETŐRSÉGE

A Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskolában (XI. kerület, Villányi út 29. Diákotthon: II. kerület, Frankel Leó út 114.) a rendkívül csekély számú források alapján úgy tűnik, hogy a forradalmi bizottság diszponált az intézményben tevékenykedő fegyveres erők felett, amelyet Gressai Sándor, majd október 31-étől Varga Imre vezetett,¹³⁴ de a Petőfi Akadémiából jövő tiszteknek is jelentős részük volt az irányításban. A katonatisztek és a főiskolások együtt járőröztek, ÁVH-sokat keresve. Négy esetben jártak a belső karhatalmisták lakásán is: Szalmai főhadnagy, Onódy György százados, az agrárhallgatók közül Kovács Endre, Szauer Ottó, Gressai Sándor, Kiss Horváth József, Varga János.¹³⁵ A szovjet intervencióval nem szálltak szembe a főiskolások.

*

*

*

¹³² BFL 1824/58. Balázs Piri László és társai.

¹³³ ÁBTL V-141797/3. Rác Sándor és társai.

¹³⁴ Gressai az október 30–31-ére virradó éjszaka a HM-ben, az Forradalmi Honvédelmi Bizottmány alakuló gyűlésén vett részt, amelyre a tanúvallomásában így emlékszik: „Az értekezleten tapasztaltak alapján jelentettem be, hogy nem vállalom a vezetést, senki sem tudja, hogy mit akar.” „Vargának [...] mint vezetőnek az volt a véleménye, hogy maradjunk bent az otthonban, semmibe ne vegyünk részt, amíg a helyzet nem tisztázódik. Aki akar, utazzon haza. [...] Ez volt a diákbizottság állásfoglalása is”, Gressai Sándor tk. 1957. szept. 12. BFL 4796/57. Varga Imre és társa.

¹³⁵ Varga Imre jkv. 1957. aug. 17. BFL 4757. Varga Imre és társa.

Varga Imre ellen eljárást indítottak, de a bíróság 1958-ban felmentő ítéletet hozott. A többieket nem tartóztatták le, sorsukról nem tudunk.¹³⁶

A többi budapesti egyetem és főiskola nemzetőrségéről még ennyi forrásunk sincs.

Agrártudományi Egyetem összesen 150 nemzetőrségi igazolványt igényelt (Kreszbig Tamás ellenjegyezte).¹³⁷ Az intézményhez tartozó nemzetőrökről egyelőre semmit sem tudunk. Bornemissza Tibor tanársegéd a Corvin közti felkelőkhöz csatlakozott, és mindvégig az egyik legbefolyásosabb vezető volt. A forradalom leverése után emigrált.

A Képző és Színművészeti Főiskola (XIV. kerület, Vorosilov /ma: Stefánia/ út 97.) a nemzetőrségi dokumentum szerint 40 nemzetőrrel, 30 db puskával és egy golyószórával lépett be a fegyveres szervezetbe, egyidejűleg tíz géppisztolyt, öt pisztolyt és megfelelő mennyiségű lőszert kértek.¹³⁸ E dokumentumot Csurka István, Németh József, Bányai József, Vörös(?) Gyula ellenjegyezték. Ám az intézmény nemzetőrsége passzív maradt. „Jóformán nem vettem részt semmiben, vagy csak annyiban, amennyiben a többi főiskolás” – emlékezett vissza egyikük.¹³⁹ Ezt igazolja Kézdi Kovács Zsolt dokumentumfilmje is, amelyben az egykori főiskolások elmondják emlékeiket.¹⁴⁰

Komoly szerephez közülük Csongovai Per Olaf jutott: a Tűzoltó utcai felkelőcsoport társparancsnoka lett, majd Nemzetőrparancsnokság 10 fős Operatív Bizottságába is bekerült. A forradalom leverése után

¹³⁶ BFL 4796/57. Varga Imre és társa.

¹³⁷ MOL XX-5-h. 20/28. Nagy Imre és társai.

¹³⁸ MOL XX-5-h. 20/28. Nagy Imre és társai.

¹³⁹ Kézdi Kovács Zsolt: Jelentek. *Élet és Irodalom*, 2006. febr. 3.

¹⁴⁰ *Az a nap a mienk*. Objektív Filmstúdió, 2002.

Csurkát néhány hónapra internálták, Csongovai pedig emigrált, 2005-ben meghalt.

A Közgazdaságtudományi Egyetem (IX. kerület Dimitrov tér 7–9.) a forradalom idejéről fennmaradt dokumentum szerint 350 fővel, 50 db puskával, 50 db géppisztollyal, egy db golyószóróval és egy láda kézigránáttal lépett be a nemzetőrségbe. (Az okmányt Varga József(?) és Bali Gábor ellenjegyezte.) Más adat nincs Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetőrségéről.

A kaposvári Marat/Sade és a kultúrpolitika

Színház, 2010. szeptember

A „Kaposvár-jelenség”

1971-től, Komor István igazgatói és Zsámbéki Gábor főrendezői kinevezésétől kezdődően a kaposvári Csiky Gergely Színház produkciói egyre inkább szakítottak a szocialista realista hagyománnyal, a már megkövesedett színpadi megoldásokkal, a minden innovációt nélkülöző művészi rutinnal. Az aktualitásra és az alkotók állásfoglalásainak megjelenítésére törekedtek. „Mindig a korhoz, a korról akartunk szólni” - nyilatkozta Zsámbéki.¹ „Az előadások ritmusa a felgyorsult élet iramát idézte, szókimondása pedig szinte sokkolta a közönséget; a színjátszó stílus megújításán túl [...] a nemzedéki életérzést is kifejezésre juttatták” - írta Gajdó Tamás színháztörténész.²

Később, amikor Zsámbéki irányította a színházat, és Babarczy László főrendezőként, Ascher Tamás, majd Szőke István rendezőként dolgozott ott, ez a tendencia erősödött. „Mi négyen nagyon hajtjuk egymást, de azt hiszem, pozitív értelemben. Hogyha valaki nem azért dolgozik, mert ő akar lenni az isten, hanem mert jó színházat akar csinálni, akkor a konfliktusok megoldhatók. Ha viszont arról van szó, hogy ki az úr a csárdában, akkor egy jól sikerült előadás bunkó a többiek ellen. Egy jó színházban a rendezők nem lehetnek egymás ellendrukkerei, mert az szétzilálja a társulatot, és előbb-utóbb a művészi teljesítmény látja a kárát” - fedte fel Babarczy a kaposváriak sikerének egyik fontos szegmensét.³ (Négyükön kívül gyakorta rendezett vendégként ott Gazdag Gyula is.) Hatásukra a színészek is mindinkább közösségi színházban, társulatban

gondolkodtak, amelynek eszményévé a közéleti kérdésekkel foglalkozó, gondolkodtató színház megvalósítása vált. Mindemellett harcot indítottak a provincializmus, a magyarkodás, az ízléstelenség ellen is.

Az egész társulat megszállottként küzdött e kitűzött célokért, jóval többet dolgozott, lényegesen hátrányosabb körülmények között, mint a budapesti vagy más, nagyobb városbeli szakmabeliek. „Ahogy mindinkább előtérbe kerültek a szakmai célok, úgy vált mind értelmetlenebbé Pestre kerülni [...]. A színészek maradtak [...], a pesti szerződéseket visszautasították. [...] Mindvégig adva volt az alternatíva: sok pénzt keresni, vagy jó színésszé válni. [...] Színházunk oázissá vált, amelynek belső világa és nem utolsósorban szabadgondolkodó intellektuális szintje [...] vonzóvá vált...” - nyilatkozta Zsámbéki.⁴

A színház vezetői átformálták a műsortervet is, jelentősen csökkentették az operettek, a zenés vígjátékok, a könnyű komédiák és krimik számát, helyettük igényes műveket, klasszikus és modern színdarabokat mutattak be, és ehhez tudatosan formálták a közönség ízlését.⁵

Mindezeket nevezték a szakírók „Kaposvár-jelenségnek”.⁶ A sikerek is mindinkább nyilvánvalóvá váltak a városban, sőt országszerte. A színház önállósulása, az egyes produkciók közéleti üzenete nem tetszett a kultúrpolitika irányítóinak, noha ennek nemigen maradt írásos nyoma. Mindössze egy ügynökről tudunk, akit a Belügyminisztériumból Kaposvárra küldtek puhatolózni.⁷

Ennek ellenére - nyilván nem alaptalanul - mindvégig tartottak attól, hogy betiltják a színházat.⁸ 1977 márciusában ugyan az Állami Áruház operett (rendező: Ascher Tamás) budapesti vendégjátékának csupán a kísérőjelenségeit minősítették szélsőségesnek,⁹

Aczél György azonban, ha a fellazítás jellegzetes tünetéről beszélt, később is mindig az Állami Áruházat (és Kósa Ferenc Küldetés című Balczó-filmjét) említette, emlékszik vissza Ascher Tamás. Pozsgay Imre pedig - ugyancsak Ascher szerint - azt mondta, hogy „általános nézet szerint az előadás a rendszer gyökereit mardossa és rágcsálja”.¹⁰ Ugyanakkor elismerő szavak is elhangzottak: „A kaposvári színház a hetvenes évek óta országos jelentőségű művelődéspolitikai tényező. A vezetés és a társulat összhangja a körzeti színház funkciójának első sikeres példáját adta” - jelentette ki Tóth Dezső miniszterhelyettes Kaposvárott, egy rendkívüli társulati ülésen.¹¹ Sőt, a „kulturális élet legfőbb irányítói és a megye vezetői azt mondták, hogy »kiváló politikus színház a szó legjobb értelmében...«.¹² A minisztérium Színházi Osztálya, élén Malonyai Dezsővel, „igen aktívan” támogatta őket - állította Babarczy.¹³

Koltai Tamás színikritikus szerint Kaposváron már az 1974-75-ös évadban „több minden történt, mint a budapesti színházakban együttvéve”.¹⁴ 1978-ban viszont, amikor miniszteri közbenjárásra Zsámbéki, Ascher és öt vezető színész a Nemzeti Színházba szerződött,¹⁵ a Csiky Gergely Színház helyzete válságosnak tűnt. Ám a kaposváriak gyorsan kiheverték a kultúrpolitikai döntés okozta megrázkódtatást,¹⁶ sőt - a szakemberek szinte egybehangzó véleménye szerint - még csak ezután következett a csúcskorszak.

„Kivonulunk, bevonulunk könnyedén...”

Az új igazgató Babarczy László lett, aki megtartotta a főrendezői szerepkörét is (később ezt Gothár Péter vette át). Ascher Tamás és Gazdag Gyula is másodállásban maradt a társulatnál, ami a kohézióteremtő képességük miatt is nagyon fontos volt akkoriban. Már ebben az évadban leszerződött az akkor

még főiskolai hallgató Ács János is. Az új igazgató nem hagyott kétséget afelől, hogy a Csiky Gergely Színház ügyel a kontinuitásra, és hogy „az etikai tényezők továbbra is döntőek”.¹⁷ A következő két évad sikere után joggal jelenthette ki: „Egy pillanatra se adtuk fel elveinket. Következésképpen, de rugalmasan valósítottuk meg céljainkat.”¹⁸ Ebben az időszakban is számos olyan előadást mutattak be, amelyben a kaposvári színház nem is nagyon leplezve figurázta ki a rendszert, ám a kultúrpolitika felelősei ezt nem akarták észrevenni - legalábbis a bibliográfiai és levéltári forrásokban ennek egyelőre semmi nyoma. A színház budapesti vendégszerepléseit frenetikus sikerek kísérték, botrányos jelenetekkel, mivel az előadásokat mindig sokkal többen akarták látni, mint ahányan a nézőterre befértek. A fiatalok kifejezetten keresték a darabokban a „rázós” momentumokat. A hatalom mindezt természetesen nem nézte jó szemmel, de jobbnak látta, ha nem tesz semmit. A legprovokatívabbnak az 1980 júniusában bemutatott Voskovec-Werich-darab, A nehéz Barbara tűnt, különösen az után, hogy a szovjet erők megszállták Afganisztánt. A közönség ütemesen tapsolt, amikor a konferanszié ezt énekelte: „kivonulunk, bevonulunk könnyedén...” Fokozta a veszélyeket az a körülmény, hogy a produkciót rendező Gazdag Gyula alkotásait korábban már többször betiltották, és az 1977-es Chartát is aláírta...

Shakespeare III. Richárdját (rendező: Babarczy László) - megint csak véletlenül - nem sokkal Jaruzelski hatalomra jutása után mutatták be. A darab végén Richmond hercege mai, zöld katonai egyenruhában jött be, hogy VII. Henrik királyként átvegye a hatalmat. Leült az asztal mögé, és nagyon hasonlóan festett, mint a lengyel tábornok. Elterjedt, hogy a kaposváriak a tábornokot parodizálták fekete szemüvegben, és ilyen értelmű jelentések is íródtak. De épp szemüveg nem volt

rajta. Ascher Tamás szerint ekkor a kétoldalú „képmutatás” eklatáns példája játszódott le: „Azt tudjuk, hogy mindegy, hogy rajta van-e a napszemüveg, vagy nincs. Nem az a baj, hanem az, hogy mi azt gondoljuk, hogy minden hatalomátvétel ilyen. Nem a jövőt szolgálja, és nem az igazságot szolgálja, hanem az aljas összeesküvést. Ez volt a lényege.”¹⁹ Babarczynak igazoló jelentést kellett írnia e tévedésen alapuló feljelentés miatt.

Mindezt igazolja Varga Péter megyei első titkár feljegyzése: „[...] Richmond katonai egyenruhában (kínai) történő visszatérése szűkebb körben alkalmas lehet arra, hogy félreértsék az eredeti mondanivalót, vagy abban új tartalmat feltételezve a lengyelországi, december 13-i események analógiáját lássák benne. [...] A Központi Bizottság Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztályára az észrevétel úgy jutott el, hogy Kaposváron a III. Richárdot Jaruzelskire játsszák, sötét szemüveggel. Ezt az utóbbi megállapítást nem tartottam bizonyítottnak, sem magam, sem munkatársaim ilyen egyértelmű aktualizálást nem tapasztaltak. Ilyen jelzés a biztonsági szerveinktől sem érkezett.”

E feljegyzésben még a következőket olvashatjuk: „Egy hónapon belül az illetékesek, MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya, a megyei pártbizottság, a Művelődésügyi Minisztérium, a megyei tanács és a színház illetékesei megbeszélést tartanak. A megbeszélésen ismertetjük a színházzal szembeni politikai elvárásainkat. Az állami támogatást mi adjuk, mi tartjuk fenn a színházat, ehhez jogunk van. A megbeszélésen többek között egyértelműen kifejezésre kell juttatni, hogy politikailag a III. Richárd drámára jellemző aktualizálásra nincs szükségünk, ezt a vonalvezetést nem tűrjük. Azt is kifejezésre kell juttatnunk, hogy a színház nem istápolhat ellenzéki

gondolatokat és ellenzékieknek gyűjtőhelye, vagy ilyenek támogatója nem lehet.

[...] A darabbal kapcsolatosan a telefonbeszélgetés során Kornidesz Mihály, majd Aczél György elvtárs politikai intézkedést kezdeményezett, ennek végrehajtása a darab betiltását vonta volna maga után, az összes következményekkel. Kornidesz Mihály elvtárssal közöltem, hogy ezt az intézkedést kivételesen írásban kérem (eddig nem kaptam).

Aczél György elvtárs a telefonbeszélgetés során a klasszikus darabok ilyen aktualizálását elítélte, ezzel egyetértettem. Jeleztem azt is, hogy a műsorpolitikát nem mi hagyjuk jóvá, nekünk ilyen darabokra nincs szükségünk.”²⁰

A dokumentumból nem hiányzott a jól ismert aczéli dogma: „[...] lehet indokolt esetben torzulásainkat, hibáinkat bírálni, de a bírálat a szocializmus talajáról, a szocialista társadalom érdekében történjen. ”

A Marat/Sade bemutatásának körülményei

A legveszélyesebb (egyben a legsikeresebb) produkciónak a kaposvári Csiky Gergely Színház történetében az ugyanezen időszakban (1981. december 4.) bemutatott Marat/Sade (vagy Marat halála; teljes cím: Jean-Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmeegógyintézet színjátszói előadják de Sade úr betanításában), Peter Weiss 1964-ben írt drámája bizonyult. A kaposváriak előadásában „egy darab színháztörténetté” vált.²¹

A Weiss-dráma szereplői mind a forradalom gyermekei, az ápolók, a betegek - jelesül a Marat-t játszó ápoló - éppúgy, mint de Sade úr. A forradalom előtti ancien régime-et egyikük sem restaurálná, sőt mindegyikük élesen elítéli. A forradalom emléke azonban sokféleképpen hat rájuk, feldolgozásában már nagyon különböznek.

E zenés dráma lényegét Bögel József, a Művelődési Minisztérium Színházi Osztályának referense a következőképpen foglalja össze: „P. Weiss darabja vitadráma: az emberiség - szerinte - úgy él, mintha egy elmeógyógyintézetben volna (kozmosz pszichiátria). Komor és - talán - félig tudatlan igazgatók, vezetők, börtönőrök között a betegek el-eljátsszák a történelmet, mint itt is, de Sade betanításában, 1808-ban, egy francia elmeógyógyintézetben (inkább börtönben). A játék: a lélek belső pokoljárása (az individualizmusé, az abszolút szabadságé) és külső viaskodása (a forradalmi gondolaté és cselekvésé).”²²

A színház 1981/82-es évadra leadott előzetes műsorterveiben nem szerepelt ez a mű,²³ amelyet Ács János választott ki. Később viszont megbánta a döntését, mert „amikor újra elolvastam, mélyen felháborodtam: ez hülyeség! Micsoda elvont dolog! Mit akar ez a német emigráns pali! Mit tudhat mirólunk onnan Svédországból! Nem lehet annyi köze a hitehagyásokhoz, újrakezdésekhez, csalatottságokhoz, mint nekünk.”²⁴ De már nem volt visszaút. „Furcsa dühvel, gyűlölettel, kétségbeeséssel láttam a rendezéshez. Ez az indulat a próbákat is átítatta. Fölhasználtam ugyanakkor az író minden erényét, okosságát, az iróniáját, amelyen átszűrte a mi illúzióvesztéseink szörnyűségét.”²⁵ Tizenhat évvel korábban egyébként Marton Endre rendezésében, a Nemzeti Színházban szerepelt Ács ebben a darabban stúdiönövendékként. „Azóta idegesített a skolasztikája, el kellett löknöm magamtól az egykori emléket. Úgy kellett megcsinálni, hogy nekem érdekes legyen!”²⁶

Koltai Tamás szerint a próbák idején is köztudottá vált, hogy Ácsnak problémái adódtak e darabbal. „Amikor kiválasztotta, még érdekelte, de azóta elment tőle a kedve.” (Koltai lehetségesnek tartja, hogy ez

„előrelátó, szándékos bagatellizálás - vagyis konspiráció” volt.)²⁷

A rendező végül így értékelte a produkciót: „Szerencsésen találkoztak az amatőr színjátszás és a professzionista színház elemei. Ritkán tapasztalható egyensúly teremtődött. Egyrészt abból a vérembe ivódott formai világból, amelyet amatőr múltamból hoztam, s a színészek és a statisztéria mozgatómozgatójában, a saját koreográfiájú táncokban kamatoztattam. Felszabadítottam embereket, akik csak segédszínészek, csoportos szereplők voltak [...], a háttérben vad, érzelmenteli, életszerű magatartásokat hozhattak. [...] Másrészt, természetesen, megjelent a profi minőség is, amelyet a vezető színészek képviseltek, s a látvány, a díszlet, a jelmezek, a világítás. Mindehhez a dalok, a dalszövegek. A különös szabadságot megkötötte a forma, megfegyelmezte.”²⁸ Így történt, hogy bár rendezőtársaira a politikusi szellemiség jóval jellemzőbb volt, mégis az ő nevéhez fűződött ez a későbbiekben hatalomingerlőnek bizonyuló színdarab.²⁹

Az első reflexiók

A premier nagy sikert aratott, az első elemzés a bemutató után két nappal, december 6-án jelent meg, Leskó László tollából. A cikk szerzője már ekkor a színház huszonhat éves története egyik legnagyobb előadásának, sőt „színház-történelmi mérföldkőnek” minősítette a produkciót. Aktuálpolitikai mondanivalójából ezt emelte ki: „Nem hűtlen az Ács János-i felfogás a weissitől, de továbbfejleszti azt a magát marxistának deklaráló író egyik nyilatkozata alapján, amely szerint drámáját a sztálinizmus hívta elő.”³⁰

Másnap Takács István kritikus a Petőfi Rádióban már arra hívja fel a figyelmet, hogy az előadás (amely tudatosan sokkolja a nézőt) azt keresi, mi történik akkor,

ha a forradalom felfalja a gyermekeit, majd felteszi a kérdést: „Mi történik, amikor a forradalom eszméi már konszolidálódnak, sőt, egy kicsit szalonképtelenné is válnak?” És ezzel el is jutott mondandójának lényegéhez: „...nem lehet beülni úgy, hogy most látunk egy történelmi darabot, amelyik a francia forradalom eseményeiről szól, hanem Ács áthúzza az ívet a mába, és azt mondja, hogy szembe kell nézni korábbi forradalmár önmagunkkal is, vagy vállalni kell, vagy el kell vetni, de közömbösek nem maradhatunk.”³¹

Az országos napilapok között a Népszabadság tudósított először az előadásról, egy héttel a bemutató után. A cikk szerzője, Zappe László arról ír, hogy Ács Jánosék egyrészt „a vérben gázoló forradalmat” emelik ki, amely „nem váltotta be ígéreteit, csak a súlyos áldozatokat követelte meg”, másrészt a „kényelmes-pragmatikus szemléletet” is bírálják, amely a „forradalmat kiváltó szélsőséges szenvedélyeket, súlyos társadalmi-emberi problémákat egyszer s mindenkorra a múltba számúzná”.³²

T. A. a charentoni színjáték örökérvényűségére hívja fel a figyelmet. Felteszi azt a Kádár-korszakban is bármikor feltehető kérdést, hogy „elámítható-e a nép, avagy őrzi-e minden körülmények között is igaza hitét?”. T. A. Ácsék igazi bravúrjának azt tartotta, hogy Marat és de Sade párbaja közben „a valódi főszereplő a tomboló, éneklő, veszekedő, szenvedő és eszmélő csapat, a charentoniak álcáját öltő nép”, mivel ez „a változó történelmi díszletek közt sincs másként.”³³ Bogácsi Erzsébet Marat állambiztonságról, sajtószabadságról alkotott véleményét emelte ki. Ekkoriban, a magyar demokratikus ellenzék erőteljesebb színre lépésével e fogalmak még inkább „áthallásosakká” váltak.³⁴

A „megkerülhetetlen kultuszelőadás”

A bemutató után, kilenc nap múlva következett be a lengyelországi rendkívüli állapot. „Az előadás ettől a tőle teljességgel független tényről iszonyatos pluszenergiákat kapott”, „a lengyel események hihetetlen aktualitást adtak minden mozzanatnak” - állapította meg a rendező.³⁵

Mi is bizonyult a legfőbb mozzanatnak?

A darab végén a háttérfüggönyön feltűnt a Corvin köz fotója, amely előtt a Kikiáltó (Máté Gábor) utcakövel a kezében siratja a forradalmat. Mindemellett „Ács többi szereplője sem a francia forradalom idejét juttatja eszünkbe, hanem a budapesti munkásokat, a lumpenproletárokat”.³⁶

A produkció tehát a Kádár-rendszer legsúlyosabb tabuját, az 1956-os magyar forradalmat is behozta a képbe.³⁷ Babarczy: „A sajtó egyszerűen nem írta meg, és a helyi politika, tehát a kaposvári elvtársak nem vették észre, hogy mi van benne. A színházban ez volt a »nagy kuss törvény«. Nem volt szabad kimondani, hogy az a Corvin köz. Ha nem akarják észrevenni, ne vegyék! Nem kell, hogy észrevegyék!”³⁸ Nem is volt könnyű felismerni a fotót, én képtelen voltam rá, de saját bevallása szerint Koltai Tamás sem ismerte föl elsőre.³⁹ Nem derül ki, hogy mások felismerték-e, mindenesetre nem írtak róla.⁴⁰ „Technikai trouvaille volt, akkoriban a legnagyobb textiltfó Magyarországon - emlékezett vissza Ács. - A díszlettervező, Szegő György azt találta ki, hogy a Corvin mozi tetejéről kell a házak karéját felvenni, mégpedig több sávban, amelyeket összeillesztett azután, szép ívben, panorámaszerűen. Vagyis ezt a helyet sohasem látni így a valóságban, a mozi épületének a tömege nélkül. Mivel a kép túlemelkedett konkrét tárgyán, valamiféle általános víziót adott, sok mindenre hasonlíthatott. Tapasztaltuk is a vendégszereplések alkalmával, amikor hol egy

leningrádi utcarészletnek, hol a párizsi Bastille térnek nézték. Nagyon szerencsés munka volt, mind esztétikailag, mind politikailag. Sikerültebb, mint azok a Parlamentről, illetve a Köztársaság térről készült fotók, amelyek között eleinte haboztunk.”⁴¹ Mindehhez hozzátehetjük, hogy a függetlenségi harcoktól vérző Corvin köz egyébként is lényegesen hitelesebben szimbolizálja az 1956-os forradalmat, mint a tömeges halált előidéző sortűzről emlékezetes Kossuth Lajos tér vagy a lincselésekről elhírhedett Köztársaság tér.

Ács szerint a lengyelországi rendkívüli állapot után „megváltozott a közönség. Nem úgy fogadták már, mint egy érdekes, furcsa előadást, hanem mint valami programnyilatkozatot. Csapatostul jöttek a nézők, buszokkal, kocsisorokban. Szinte tüntetéshez hasonlított, ahogyan tapsoltak, ünnepeltek. Színpadra kellett mennem meghajolni, virágokkal dobáltak,⁴² ami persze boldoggá tett. Egyre több prominens értelmiségi jött le, akiknek sorra bemutatattak. Lehívta barátait, ezeket az ellenállókat Eörsi István, aki dramaturg volt akkoriban Kaposvárott. Gratuláltak, rázták a kezem, én pedig éreztem, afféle szellemi adu lettem a lapjaik között. Egy érv, amely az ellenzékiek igazságát erősítette.”⁴³ Az előadás „nem pusztán a kiemelkedő esztétikai színvonalával érte el, hogy megkerülhetetlen kultusz-előadássá váljon” - emlékezett vissza Sebők Bori.⁴⁴

Bár arra lehetett számítani, hogy mindezt a kultúrpolitikai vezetés nem fogja túrni, ebben az időszakban nincs jele annak, hogy fellépést fontolgattak volna a produkcióval szemben, noha - Zsámbéki Gábor szerint - „olyan hülye ember nem ülhetett a nézőtérre, aki nem tudta volna, hogy ez '56-ról szólt.”⁴⁵ Koltai Tamás szerint sokkal több volt ez, mint „in memoriam előadás”, mert a legközvetlenebb jelenről, a szabadság hiányáról szólt, ami szintúgy tabutémának számított. ⁴⁶

A „konszolidáció szürke terrorja”

A szakírók, a kritikusok nem is próbálták azonosítani a háttérfüggönyön lévő fotót, annál több szó esett a Kikiáltóról, aki kezében az utcakővel „a leomlott díszletek között a történelem kibírhatatlan ürességében ott áll [...], vállát rázza a zokogás, körülötte néma testek és tompa, szürke félhomály.”⁴⁷ Ez az a jelenet, amikor „felszisszenünk, amikor a Kikiáltó összekacsint a nézővel...”,⁴⁸ de legalábbis „megszűnünk kívülállónak lenni”.⁴⁹

Ekkoriban a sajtóban természetesen nem történhetett utalás az „ellenforradalmi” 1956-ra, csak általában a forradalom, a forradalmak értelmezése jöhetett szóba.

Pesszimista konklúziót vázol fel Róna Katalin: „[a Kikiáltó] hangos zokogással siratja el Marat-t, a forradalmat, az álmokat”;⁵⁰ és Koltai Tamás: „[a Kikiáltó] könnyáztatta jajkiáltása és fölcsukló zokogása - kezében a fölöslegessé vált utcakővel - azért megrázó befejezés, mert borzongató hitelességgel ébreszt rá, hogy Charentonból nem lehet újrakezdeni a forradalmat.”⁵¹

A bukott forradalom toposzának megjelenítését Zappe László bírálja a már említett lengyelországi szükségállapot előtti Népszabadság-cikkében, mivel a pesszimizmus jogosságát, érvényességét vitathatónak tartja.⁵²

Székrenyessy Júlia szerint ellenben hiteles a darabot záró érzelmi fellobbanás, amikor „még a szenttelen kommentátor [vagyis a Kikiáltó] is elsírja magát a konszolidáció szürke terrorja láttán.” A „konszolidáció szürke terrorja” a korai Kádár-rendszert jelenthette. „De még mielőtt ez megtörténne - folytatódik Székrenyessy írása -, csodálatos, lelkiismeret-ébresztő képekben hömpölyög előttünk a forradalom. Álmokkal, rémálmokkal, szélsőségekkel, beteljesületlen, vakmerő

reményekkel, be nem váltott ígéretekkel és megszívlelendő figyelmeztetésekkel.”⁵³

Hasonlóképpen látja Pályi András is: „[A Kikiáltó] siratja a forradalmat, a világtörténelem valamennyi forradalmát; siratja az elveszett hitet. De épp ez a sírás, épp az ő sírása, s épp az, ahogyan sír, [...] teszi a legélőbb tanúságot amellet, hogy a hit nem vezett el. [...] Az előadás már ezen a síkján is lelkiismeret-vizsgálatra kényszerít.” Mondanivalóját azonban Pályi még hangsúlyosabbá teszi azzal, hogy a Kikiáltó üzenete a mának (is) szól: „...egy konfekciófelöltő van rajta. Ebből eleve következik, hogy mondandóját az »utókor« nyegleségével és bölcsességével, ironikus kívülállásával és esszéisztikus rezignációjával adja elő...”⁵⁴. Svetislav Jovanov is elsősorban a zárójelenet időszerűségét emeli ki: „...a Kikiáltó, aki macskakővel a kezében zokog, körülötte csak a holttestekkel borított puszta tér csöndje, minden meghíúsított és félig véghezvitt forradalom holttesteinek csöndje, nemcsak történelmileg provokatív aktualizáció, [hanem] az Utópia el nem ismert végének és láthatatlan (újbóli) megfogalmazásának képe [is].”⁵⁵

Csáki Judit is nagy hangsúlyt helyez a zárójelenetre (kiemelve, hogy azt „Weiss nem találhatta ki”), amelyben „a Kikiáltó egyedül marad a színpadon, kezében utcakő, és sír, sír keservesen. Ahogy nagy tragédiákba illő.”⁵⁶ Hasonlóképpen látja Végel László is: „A Marat/ Sade a forradalom eksztatikus siratóéneke, és újabb példája a tragikus forradalom korszerű megfogalmazásának.”⁵⁷

Bögel József így értékeli Tóth Dezsőnek írott feljegyzésében: „Ácsnak és nemzedékének alapvető élménye tehát a megrendülés, a fájdalom. A darab narrátora ezért lesz egyre keserűbb, megrendültebb, s ezért felejthetetlenül őszinte végső zokogása, mikor szinte elsiratja az újból cselekvésbe lendült és újból letiport népet.”⁵⁸

Mindezzel összefüggésben fontos hangsúlyt kap a konszolidáció kérdése, amely szintén érzékenyen érinthette a kádárista hatalmat: aligha maradhatott rejtve, hogy a megjelenített francia forradalom és az utána következő konszolidáció 1956-ra aktualizálható. Vértes J. Andor ezt pontosan meg is írta 1983-ban: „Történelmi tapasztalatunk, hogy a konszolidáció nem mindenkinek egyformán kedvez, s egyes társadalmi rétegek a liberalizálódásban a forradalom megkérdőjelezését látják. Tudjuk, hogy a forradalmi diktatúra véres, s ismerjük a konszolidáció ideológiai útvesztőit is.”⁵⁹

Ács igencsak kidomborította a konszolidáció ellentmondásait. „Nem ismerek előadást, amely őszintébben, igazabban, katartikusabban - és művészebben - fogalmazta volna meg »a Kádár-konszolidáció« tragikumát, mint a kaposvári Marat/Sade" - jelentette ki Koltai Tamás.⁶⁰ A kaposvári előadás - ahogy Varjas Endre rámutat - lényegileg nem tért el Weiss inspirációjától, csak annyiban, amennyiben más jellegű konszolidációról volt szó.⁶¹ Róna Katalin szerint viszont Ács „gyökeresen fordította ki a mű minden eddigi felfogását [...], [mivel] a konszolidáció szürke, megnyugtató, szenttelen, megbékélő szomorúságába helyezte.”⁶² Végel László arra hívja fel a figyelmet, hogy az Ács-rendezés egy nemzedék aspektusából mutatja be a levert forradalmat és a konszolidációt.⁶³

„Most már látom, hová vezet, mi ez a forradalom...”

Örök érvényű az a szembenállás is, amelyet Marat és Sade testesít meg a forradalom, a történelem megítélésében.⁶⁴ Róna Katalin szerint a rendezői felfogás „nem szolgáltat történelmi igazságot” a fanatikus forradalmár Marat-nak, vitáiban még a forradalmat elutasító, cinikus de Sade-dal szemben is

alulmarad.65.

A minisztériumi munkatárs ezzel ellentétes következtetésre jut: „Sade márkija Jordán Tamás kiváló alakításában óriási erővel játssza el a belső pokoljárás kínjait, de azt is (megfelelő rendezői eszközökkel), hogy miképpen kopírozódnak egymásra (!) a forradalmi cselekvés eltévelyedései az individualizmus eltévelyedéseivel. [...]

Marat-ja Lukács Andor interpretációjában borzas, gusztustalan, fanatikus, de forradalmi logikája metszően éles, és hát igaza van...”66

Pályi András - akit a kritikusok közül talán a legtöbbet foglalkoztatott ez a kérdés - egyik írásában köztes megállapítást tesz: „Marat mártíriumában fenntartja egy eljövendő igazabb forradalom lehetőségét, a remélt szociális forradalom eljövételét, de fenntartja a történelem tanulságaira hivatkozó Sade kételyeinek jogosultságát is.”67

Csáki Judit szerint „a hatalmas formátumok leépülése, a szellemi párbaj időszerűtlensége válik igazi tragédiává a kaposvári előadásban.”68

Több cikkszerző Coulmier-ra, a charentoni elmeógyógyintézet igazgatójának megjelenítésére is felhívja a figyelmet. Nem doktor ő, hanem öltönyös tisztviselő, aki - egyesek szerint - „gyomorbeteg, szürke ember, akinek nagy erőfeszítésébe kerül kordában tartani az internáltakat”,69 mások szerint pedig ő a „fő ceremóniamester, [...] aki akkor engedi szabadjára a betegeket, és akkor rántja vissza a pórázt, amikor kedve tartja.”70. De abban mindenki egyetért, hogy az internáltakat próbálja minduntalan kordában tartani, több esetben közbelép, letilt, cenzúráz, fegyelmez.71. Ascher Tamás úgy emlékszik, hogy volt olyan feljelentés is, amely szerint „mi az elmeógyógyintézeti igazgató alakjával a Kádárt parodizáltuk. Mondjuk, az kétségtelen, hogy nem volt benne olyanfajta direkt

paródia, de valóban ez az öltönyös, egyszerű, bürokrata figura, akit a Csernák Árpád játszott, a Kádár-kor szimbóluma volt.”⁷²

Veszély a sikerek csúcsán

Az említett feljelentés legalább tíz hónappal a bemutató után történhetett, mivel a sajtó kitüntetett figyelmére semmi jel nem utal arra - beleértve a levéltári forrásokat is -, hogy a produkció vígszínházi vendégszerepléséig (1982. szeptember 20-23.)⁷³ felkeltette volna a kultúrideológusok figyelmét. Az Agitációs és Propaganda Bizottság meg sem említette az 1981/82-es színházi évadot értékelő előterjesztésében (szemben a Babarczy rendezte III. Richárddal). ⁷⁴

A kaposváriak budapesti fellépései mindig is aggodalommal töltötték el a pártvezetést. Nyilvánvalóan a még a vártnál is nagyobb siker, a közönség heves, tüntetésszerű reakciója váltotta ki a hatalom ellenakcióit.⁷⁵

Szeptember 27-én Tóth Dezső miniszterhelyettes megrendelésére Bögel József (a Színházi Osztály referense) feljegyzést készített⁷⁶ (amelyből már idéztünk). Bögel igen kedvező véleményt formált az előadásról, és nyilvánvalóan arra törekedett, hogy megóvja a betiltástól. A feljegyzés így fejeződik be: „őszinteségén túl hibája - meglepő, de így van, ők sem hiszik talán - történelmietlensége, dekonkretizáltsága. [...] Sokuk sugárzó tehetsége az évad [...] legjelentősebb előadásainak egyikévé tette. Kétszer láttam: februárban és egy héttel ezelőtt: a mostani még keserűbb, még megrendítőbb volt, minden konkrét célzás, aktualizálgatás nélkül.”⁷⁷ Bögel kompetenciája valószínűtlenné teszi, hogy ne vette volna észre a „konkrét célzásokat”, az „aktualizálgatást”.

Knopp András, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezető helyettese

viszont nemcsak megértette az interpretációt a Vígszínházban, de föl is jelentette a kaposváriakat.⁷⁸ Az ügy a PB elé került, Köpeczi Béla miniszter bekérte az előadás szövegekönyvét. De végül is kiengedték a társulatot Belgrádba, ahol néhány nappal a vígszínházi vendéjáték után (szeptember 28-29.) már a BITEF-en (Belgrade International Theatre Festival) lépett fel, amely - Tóth Dezső szerint - „a Nemzetek Színháza mellett a legrangosabb nemzetközi drámai fesztivál volt”. (Babarczy szerint itt rendezték „Közép-Európa legrangosabb avantgárd színházi fesztiválját”.) A kultúrvezetés ekkorra már nagyon megbánta, hogy nem gátolta meg a kaposváriak kiutazását. Erről Tóth Dezső kényszerült számot adni főnökének, Köpeczi Bélának, feljegyzését Aczél György és Knopp András is olvasta.⁷⁹

Tóth Dezső azzal kezdte a magyarázkodást, hogy a fesztiválra magyar színház eddig nem kapott meghívót a Bábszínházon kívül. Aztán így folytatta: „A BITEF válogató küldötte - mert a kaposvári színház varasdi vendéjátéka kapcsán a produkció Jugoszláviában ismert volt⁸⁰ - más produkcióajánlatunkat kategorikusan elhárította; a tárgyalás során érzékelhető volt, hogy kérésük nem teljesítése a BITEF-en való további magyar részvétel lehetőségeit befagyasztotta volna. A kérdés tehát úgy volt feltéve: vagy kiengedjük a produkciót, vagy ismét nem leszünk jelen.” A továbbiakban azzal igyekezett elhárítani a felelősséget, hogy a szakmai és egyéb kritikákra hivatkozott, amelyek a produkciót mind egyöntetű elismeréssel fogadták, beleértve a leginkább visszafogott Népszabadságot is. Sőt, „a Színházművészeti Szövetség főtitkára nyilvánosan is kifejezésre juttatta a színikritikusok ama állásfoglalásával való egyetértését, hogy a produkció az év legjobb rendezése díját kapja.” Jelentést tett legfrissebb értesüléseiről is: „a BITEF-en a produkció az

átlagét messze meghaladó elismerést kapott.” Mindemellett (noha elismerte, hogy nem látta a darabot) mint írja: a színházvezetői értekezleten - politikai kétértelműség okán - elmarasztalta a produkciót.⁸¹

Az ügyben Kádár János, a legfőbb pártvezető is hallatta szavát, igaz, nem nyilvánosan. „Megyei első titkári értekezleten ismételt kritikát kapott Somogy megye a kaposvári Csiky Gergely Színház miatt. Személyesen Kádár János elvtárs is bírált minket, hogy nem tudunk rendet teremteni a színháznál.”⁸²

Eközben a kaposváriak valóban átütő sikert arattak Belgrádban, mindhárom fődíjat megnyerték: a zsűri három nagydíjának egyikét, a közönségét és a legjobb rendezését. Az előadásnak külföldön is komoly sajtóvisszhangja is volt,⁸³ az elismerésekről néhány hazai lap tudósított.⁸⁴

A kultúrkorifeusok a kemény fellépés mikéntjét fontolgatták, de hideg zuhanyként érte őket a kaposváriak váratlan nemzetközi áttörése. Tóth Dezső október 20-án, Knopp Andrásnak írt feljegyzésében ezt „kétes sikerként” minősíti, és visszatér az eredendő problémára: „[Az elvtársak] nem jeleztek olyan politikai érdekű fenntartást, amelyik a produkció BITEF-re való kiküldése kapcsán számba vehető lett volna.” De: „Ugyanez volt a helyzet a színikritikusok díjának minisztériumi jóváhagyása kapcsán is.”⁸⁵ Hivatkozik arra is, hogy „kelletlenül bár”, de tudomásul vette a Színházművészeti Szövetség elnöksége által is támogatott kritikusi díj odaítélését. A továbbiakban azt latolgatja, hogy a „nemkívánatos hatással járó” díj kiosztását a minisztérium a Színházművészeti Szövetség vezetőségének jóváhagyása ellenére leállítja. De ezt aztán elveti, mert „egy általam elkövetett hibának egy másik hibával való tetézését jelentené”. Ugyanis ez már a nyomdában lévő - a díjazottak listáját is közlő - SZÍNHÁZ folyóirat visszavonásával járna együtt, ami a

„színházművészeti közéletünk marxista és megbízható szövetséges bázisát is erősen megosztaná.” A leghelyesebb lépésnek a köztájékoztatás radikális korlátozását ítélte (ezzel Svéd Pál elvtárs 86 is egyetértett): „a tervek szerint osszák ki október 25-én a kritikusi díjakat, azon a Rádió és TV ne legyen jelen; az eseményről egy MTI tényközlés jelenjen meg, de ezt is csak az Esti Hírlap, a Magyar Hírlap, valamint az Élet és Irodalom hozza.”⁸⁷ (Megállapodás is született, hogy erről Tóth Dezső név nélkül egy rövid, ismertető jellegű cikket ír az Élet és Irodalomban, ⁸⁸ de aztán végül Köpeczi miniszter ragadott tollat, írásáról később lesz szó.) Mindazonáltal a fiaskót Tóth Dezső nem úszta meg fegyelmi nélkül.⁸⁹

Az elhallgatás azonban már semmit sem használt, az ügyet sokáig nem lehetett rejtegetni. „Amikor hazajöttünk a trófeákkal, akkor tudtam meg, hogy itthon föl vagyunk jelentve, és hogy komolyan foglalkoznak velünk” - emlékezett vissza Babarczy. A titok is lelepleződött: „A Süddeutsche Zeitungban megjelent, hogy a Corvin köz van a háttérben, és ezzel megdőlt a »nagy kuss törvény«. [...] Ez volt a legsúlyosabb helyzet az én működésem alatt, amikor nagyon közel kerültünk ahhoz, hogy kivágnak minket. [...] Igazolójelentést kellett írnom a Tóth Dezsőnek [...] a Marat/Sade-ról. Sőt be is hívatott. (Váltottuk egymást a Kulinnal, ő jött ki, én mentem be - őt leváltották [fél évvel később, a Mozgó Világ éléről], én túléltem.) Ott előadtam, hogy az valóban a Corvin köz. Hogy Ács János, a darab rendezője, ott lakik a Corvin közben egy albérleti szobában. Az előadáshoz kerestünk egy olyan boltíves fotót, amely ugyanúgy hasonlít a Louvre néhány külső falához, mint az Ermitázs bejáratához, és azt lehet mondani, hogy ez az európai forradalmi nagyvárosoknak egy ilyen tipikus helye. Így merült fel, hogy ott nézte az ablakából ezt a boltívet a Corvin közben, és rájött arra,

hogy ezt kell odatenni. Képzeld el, hogy ezt bevették! De nem azért, mert ezt bárki is elhitte, hanem mert volt egy jó magyarázat. Ennyi. Hát nem akartak direkt politikai botrányt csinálni, ha nem volt muszáj.”⁹⁰

Ascher úgy tudja, ekkoriban - Aczél György (esetleg Köpeczi Béla) kezdeményezésére - az is felmerült, hogy az egész színházat betiltják, de a helybeli, lokálpatrióta pártvezetés kiállt a színház mellett, „mert már kezdtek büszkék lenni ránk”.⁹¹ Ezt Babarczy is hasonlóképpen látja, de hozzáteszi: a helybeliek nem vették észre a színház ellenzékiességét, és az volt a véleményük, hogy „ezek a hülyék, ott Pesten, paranoiások”. Másrészt idegesek is voltak, hogy a színház miatt molesztálták őket.⁹² A Marat/Sade-ot végül nem tiltották be, a nemzetközi hírnév nyilván különös védelmet jelentett.

A produkciót azonban mégis durva beavatkozás kísérte: a színház fennmaradása érdekében 1982-ben az igazgatónak el kellett távolítania ellenzékiességéről ismert dramaturgját, Eörsi Istvánt. A pártvezetés ezt a helyi szervekkel hajtatta végre. „Tudjuk, hogy a színházban található néhány kétes politikai felfogású, ellenzéki vagy erre hajló személy. Ezek a személyek igyekeznek a hasonló gondolkodásúakat a színházi előadásokra mozgósítani. [...] Ismert előttünk [E]örsi és Ascher ellenzéki magatartása, akikkel meglátásunk szerint Babarczy László igazgató is szimpatizál, számukra teret biztosít. Babarczy ezen állásfoglalását kifejezésre juttatta az egyik ellenzéki aláírásgyűjtés alkalmával, amikor elmondotta: a tiltakozás tartalmával egyetértett, de mint színházigazgató azt nem írhatta alá. Az ilyen magatartás számunkra elgondolkoztató.

A beszélgetés, illetőleg tárgyalás során el kell érni, hogy Babarczy igazgató valljon színt, vállalja-e az elmondott (vázolt) politikai feltételeket. Ha nem, bármennyire sajnáljuk, a politikai bizalmat mint

igazgatótól nekünk meg kell vonnunk. Azt is el kell érniük, hogy egyik-másik kétes személytől szabaduljon meg. Ilyeneket a jövőben a Csiky Gergely színházba ne gyűjtsön.”⁹³

Babarczy erre a következőképpen emlékszik vissza: „Az Eörsi elbocsátásáról szóló történetünknek nem is Aczél, hanem Tóth Dezső volt a főszereplője. A párt fejébe vette, hogy Eörsi a színház rossz szelleme, pedig csupán néhány darab - köztük a Marat halála - szövege hegyeződött az ő szíve vágya szerint. [...] A bosszúhadjárat részeként közölték velem: el kell küldenem. Egészen pontosan Tóth Dezső utasította a megyei pártbizottságot, a megyei pártbizottság az én közvetlen felettesemet, a megyei tanács kulturális titkárát, ő meg utasított engem. Védtem Eörsit, elmondtam, hogy kiválóan dolgozik, [...] a színházon belül nem politizál. Erre közölték velem, ha nem bocsátom el, engem váltanak le...”⁹⁴

A miniszteri bíráló

A vihar azonban még ezzel sem múlt el, Köpeczi Béla miniszter 1983 februárjában, a Kritikában támadást indított a produkció ellen.⁹⁵ Nemtetszését természetesen leginkább a szocialista Magyarországra utaló aktualizálás váltotta ki. „A történeti csalódásnak ezt a drámáját sokféle módon lehet rendezni attól függően, hogy milyen körülményekhez kötjük. Rendezték úgy, hogy a pesszimista történetfilozófiát a hitlerizmus uralomra jutásával és grasszálásával hozták kapcsolatba. Rendezték úgy is, hogy a szocialista forradalomra és az azt követő sztálini politikára alkalmazták. Most a kaposvári színház Ács János rendezésében egy olyan előadást produkált, amely az utóbbi vonulatot folytatja azzal, hogy nem elégszik meg az utalásokkal, a darab mondanivalóját közvetlenül alkalmazza a jelenlegi Magyarországra.”

Vagyis: Ács koncepciója Peter Weiss történetfilozófiáját szinte csak a szocialista forradalomra érvényesíti, miközben az aktualizáló hatást kiteljesíti azzal, hogy a produkció nem egy elmegyógyintézeti előadást láttat, hanem egy, a valóságban lejátszódó történelmi dráma hangulatát sugallja, nem csekély mértékben a történelemhez való kötöttsége miatt. Köpeczi ugyanis felfedezte, hogy a kaposváriak olyan eredeti dokumentumokat is beépítettek előadásukba, amelyek Peter Weiss drámájában nem találhatóak.⁹⁶ Sőt, az aktualizálás még nyilvánvalóbbá válik, amikor Marat felolvassa javaslatát az állambiztonság kérdéséről, és érveket sorol a véleménynyilvánítás és a sajtószabadság korlátozása érdekében.

A miniszter helyteleníti, hogy a rendezői koncepció a történetiség elvét nem következetesen alkalmazza, és torzít, amikor a beépített dokumentumokkal a forradalmi diktatúra olyan vonásait emeli ki, amelyek a legújabb kori szocialista forradalmakra is érvényesek. Így aztán a darab végén a Kikiáltó a szocialista forradalmat siratja el, s ez a felfogás az „érzelmes perspektívatlanságnak” ad teret. „Úgy tűnik, hogy a rendező egy nemzedéki csoport látásmódját követi, amelyet [...] utópista negativizmusnak neveznék [...], amelynek történetfilozófiája - bár egészen más irányból bírál - sok ponton egybeesik a neoliberais vagy a neokonzervatív áramlatok forradalomfelfogásával” - vonja le a végső következtetést.

Helyteleníti, hogy a színikritikusok nem vesznek tudomást az eszmei problémákról (s hallgatásukkal félrevezetik a közönséget), a belgrádi előadás jugoszláviai visszhangját pedig - mivel az itteni méltatók a kaposvári interpretációt Magyarország és más szocialista országok viszonylatában hitelesnek, adekvátnak tartják - károsnak ítéli.⁹⁷

Vértés J. Andor részben vitatja a miniszter megállapításait: szerinte Köpeczi rosszul értelmezte a „pesszimista” rendezői koncepciót, hiszen az eddigi belföldi és külföldi kritikák egyáltalán nem támasztják alá a „negativizmus” vádját.⁹⁸ Nánay István szerint Köpeczi támadása már csak „utánlövésnek” számított, mivel semmilyen következményekkel nem járt.⁹⁹ Zsámbéki így látja: „[...] ez az egész bohózat volt, látom magam előtt az ülést, ahol kiadják neki a feladatot, és úgy értékeli, hogy ez olyan súlyos jelenség, hogy erre a miniszternek kell válaszolnia. És Köpeczi megkapja a feladatot, hogy mutasson rá a Marat-előadás ideológiai gyengéire. Érződött, hogy csikorog a gépezet. De már olyan idők voltak, hogy igazából nehéz volt a betiltás.”¹⁰⁰

Ács szerint a miniszter cikke „nem volt durva, nem volt fenyegető, mégis fenyegetés rejlett benne”. Hamarosan fölhívta volt osztályfőnöke, tanára, Ádám Ottó, „akit nagyon szerettem, de aki sohasem hívott fel annak előtte... ő rendkívül kulturált, disztinált ember, de ekkor játékos ingerültséggel [...] azt mondta: Az isten b... meg magát! Évtizedek óta vagyok a pályán, de én nem tudtam elérni, hogy egy miniszter ellencikket írjon egy előadásomra!”¹⁰¹

Eközben sem torpant meg a társulat sikersorozata. Az évad végén, 1983. május végén nemzetközi színházi fesztiválon léptek fel háromszor telt ház előtt Nancyban, majd Metzben is előadták a darabot.¹⁰² Ám a kiutazás engedélyeztetése ezúttal vitákat idézett elő. Pándi András művészeti főosztályvezető erőteljesen lobbizott a franciaországi vendégszínház érdekében, hiszen az elhíresült előadás megakadályozása kedvezőtlenül hatott volna Magyarország külföldi megítélésére.¹⁰³ Schuller Gabriella szerint „Köpeczi Béla művelődési miniszter azonban ezzel ellentétes döntést hozott, így Sugár Imre

Somogy megyei tanácselnök 1983. április 5-én az utazási előkészületek leállítására szólítja fel Babarczyt”.104.

A volt igazgató azonban ezt tényyszerűtlennek tartja, hozzátéve, hogy Franciaországba kísérőként velük tartott a Somogy Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője, Sótonyi Sándor is, aki kellemetlen helyzetben hozta a társulatot, amikor a tolmácsot magával vitte a vásárlásaihoz.105

Epilógus

A pártvezetés a következő évadban azzal próbálta elejét venni a kaposváriak renitenskedéseinek, hogy leküldte a színházhoz felügyeletre Knopp Andrást. Úgy volt ott, „mint egy komisszár, aki kutatja, hogy vajon fel kell-e robbantani a kaposvári színházat”.106 De nem bizonyult veszélyesnek, mert „hülyét csináltunk belőle. [...] Mindig olyan meggyőzően tudtuk előadni azt, hogy nagyon jó színházat akarunk csinálni, nem is lehetett másról szó.”107

A pártvezetők a továbbiakban valószínűleg már nem gördítettek semmilyen akadályt a Marat/Sade elé, amelyet a rendszerváltásig, sőt - felújítva, de eredeti szereposztásban - még 1989 után is játszottak. Az 1985. február 17-i rendkívüli előadást a színház KISZ-alapszervezete szervezte az afrikai éhségövezet gyermekeiért. „A darab szelleme is alkalmas arra, hogy elmélyítse az együttérzés eszméjét. Marat, a nép barátja tehát afrikai gyermekekért hallatja szavát...”108

Külföldön továbbra is komoly reputációja volt a produkciónak, a társulat fellépései (többek között Zágrábban, Moszkvában, Berlinben, Varsóban) jelentékeny eseménynek számítottak. Nem mindig arattak osztatlan elismerést - hol világnézeti, hol művészi előítéletekbe ütköztek -, a színház rangját, jelentőségét azonban még bírálók sem vonták kétségbe.109 Különös

megbecsülést jelentett, hogy a francia forradalom bicentenáriuma tiszteletére ajánlott karlsruhei nemzetközi színházi fesztiválra (1989. április) Magyarországról ezt az előadását hívták meg.

A darab sajátos módon megőrizte aktualitását még a rendszerváltás után is. A rendező szerint „mint a lakmuspapír, olyan lett a Marat halála, amely egy különleges világpolitikai pillanattól fogva jelezte a folyamatokat - hosszú éveken, hullámhegyeken keresztül, mindmáig. Hányszor akartam a műsorról levetetni! Mindig rábeszéltek Laciék [Babarczyék], hogy maradjon repertoáron, vigyük pesti vendégszínházra, s igazuk volt. Mert újra és újra mást jelentett.”¹¹⁰

Jegyzetek

1 Leskó László: Park közepén egy színház. Somogyi Néplap, 1977. március 19. Bővebben: „A nagy korkérdéseket próbáltuk megfogalmazni, azokra kerestük a választ - de mindig a magunk művészi eszközeivel, és mindig a gondolati és művészi általánosítás igényével. Nagyon fontos volt számunkra, hogy igazat mondjunk, a minél teljesebb igazságot, hogy elkerüljünk minden álságot, hazugságot.” Mihályi (1984) 129.

2 Gajdó (2007) 312.

3 Magyar-Duró (1978) 3.

4 Mihályi (1984) 100-101.

5 Babarczy: „Az nem igaz, hogy a közönség tudja, hogy ő mit szeret. Az ideológusok, kultúrpolitikusok, menedzserek, üzletemberek, közönségszervezők magyarázzák bele. Nem tudja, mit szeret, mert nem ismeri a lehetőségeket. A közönség tehát olyan, amilyennek neveljük. A kaposvári színház működése is ezt tanúsítja. Nehéz közegben bizonyosodott be, hogy hosszabb távon az emberek, még hozzá jelentős tömegek,

megértik ezt a más irányultságú művészetet.” Barta (1986).

6 A kifejezést hihetőleg Koltai Tamás használta először, lásd Koltai (1976). Zsámbéki szerint viszont nincs kaposvári csoda, ellenben „van egy összeforrott, jó társulat, amelynek tagjai a »csapatjátékra« esküsznek; vannak elképzeléseink a korszerű, a mához szóló színházról. Mi nem hiszünk a csodákban. A munkában hiszünk. És egymásban.” Leskó László: Reményekre jogosultan. Somogyi Néplap, 1976. július 13.

7 Békési András rendőr alezredes, alosztályvezető kérése Jávör Miklós rendőr százados alosztályvezetőhöz: „Kérlek, hogy »Fehér Tamás« fn. [fedőnevű] tmb-t [titkos megbízottat] az alábbi feladatok végrehajtására igazítsd el: Kerüljön szorosabb baráti kapcsolatba Zsámbéki Gábor, Pauer Gyula [dizlettervező], Ascher Tamás színházi vezetőkkel kaposvári és budapesti találkozásai alkalmával. Tudja meg tőlük a különböző művészeti ágak képviselőiből tervezett »színházi alkotóközösséget« létrehozták-e, mik a terveik, kultúrpolitikánkat támadó, vagy megkérdőjelező ideológiát dolgoznak-e. Próbálja felderíteni nevezettek budapesti kapcsolatait, kapcsolatuk jellegét; Kik azok a fiatalok, akik rendszeresen leutaznak színházi bemutatóik megtekintésére, és milyen célból. A színház vezetői milyen kapcsolatban állnak velük, esetleges politikai befolyásolásuk érdekében milyen tevékenységet folytatnak. A színház vezetői rendelkeznek-e nyugati kapcsolatokkal, ha igen, kik ezek, rendszeresen beutaznak-e, milyen a kapcsolattartásuk módja, jellege, mikorra várható újabb beutazásuk. A művészeti főiskolákkal hogyan állnak kapcsolatba, kik támogatják koncepciójukat, ideológiai ráhatást folytatnak-e velük szemben. A keletkezett információkat, kérlek, folyamatosan küldjétek meg alosztályunknak, valamint a

Somogy megyei RFK III/III. osztálynak, akikkel közös operatív intézkedési terv alapján végezzük fent nevezettek ellenőrzését.” Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) M-38235. „Fehér Tamás” [Kovács Péter] munkadossziéja, 1977. január 23.

8 Eörsi István: „A hetvenes évek elején megkérdeztem Zsámbékit, volna-e erre esély Kaposváron [hogymint dramaturgként vagy segéddramaturgként dolgozzon], mire azt mondta, hogy a színház a betiltás határán van, ha engem odavesz, akkor ezzel átbillen a határon.” Vágvölgyi (2003) 229. Zsámbéki nem emlékszik erre (személyes közlés, 2009), de lehetségesnek tartja, hogy így történt.

9 MOL XIX-J-7-aa, Marczali László kulturális miniszterhelyettes iratai, 8. d. 23. tétel. Tóth Dezső miniszterhelyettes tájékoztató jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére az 1976/77-es színházi évadról és az 1977/78-as színházi évad műsortervéről.

10 Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

11 Somogyi Néplap, 1978. április 26.

12 Szíjártó (1979). oldal

13 Csáki (1982).

14 Koltai (2003).

15 Ez volt Bogácsi Erzsébet kifejezésével a „színházi robbanás”, a kulturális miniszter, Pozsgay „offenzívája, amely a legjobb vidéki színházak vezetőit a fővárosba lendítette”. Bogácsi (1991) 34. Tóth Dezső miniszterhelyettes ekkor Kaposvárott, a rendkívüli társulati ülésen így közvetítette e lépés szükségszerűségét: „Meg kellett oldani az ország első színházának akuttá vált gondjait, ez a magyarázata a döntésnek, s ezt - mondta a miniszterhelyettes - országos érdekek kívánták így. A fővárosi színházi élet elmerevedése csak így oldható fel.” Somogyi Néplap, 1978. április 26. Kovács Péter ügynök arról tudósította a

tartótisztjét, hogy már 1977 decemberének első felében a színház klubjában, a színészházban sokakat foglalkoztat egy „rémhír”, miszerint szétrobbantják a színházat, eltávolítják onnan Zsámbékit és Babarczyt. ÁBTL M-38235. „Fehér Tamás” jelentése Szabó Lajos hadnagynak. 1977. december 21.

16 Zsámbéki szerint már a távozásukat követő 1978-79-es évad sem volt semmivel gyengébb az előzőnél. Mihályi (1984) 260.

17 Domonkos László: Kaposvár semper fidelis. Délmagyarország, 1978. november 22.

18 Heltai Nándor: A kaposváriak jelenidejű színháza. Petőfi Népe, 1980. február 15.

19 Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

20 Somogy Megyei Levéltár (SML) 45. d. 155. ő. e. Somogy megyei párt végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. március 24. 39-43.

21 Koltai (1989).

22 MOL XIX-I-9g, Tóth Dezső iratai, 23. d. Bögel József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. 69-70.

23 Schuller (2008). A Színháztudományi Tanszék oktatója részletesen kitér arra is, hogy a színházak műsorát miképpen felügyelte a pártvezetés: miután ismertették a színházakkal és a felügyeleti szerveikkel, majd megkonzultálták velük az évad műsortervével kapcsolatos elképzelésüket, a műsortervek a Művelődési Minisztériumba kerültek. Ezt követően még a minisztérium Színházi Osztálya is igyekezett betartatni a színházi vezetőkkel a helyes ideológiai irányt. A műsorterv az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslataival, kiegészítésével vált véglegessé. „Az előterjesztésekből és jegyzőkönyvekből rekonstruálható, hogy a minisztérium, illetve az APB a rizikósnak ítélt szerzők kapcsán a teljes tiltás helyett köztes stratégiákat

alkalmazott, hiszen a tiltás a cenzúra nyílt vállalását jelentette volna, ami ellenkezett a puha diktatúra elveivel” - írta Schuller e tanulmányában.

24 Bogácsi (1991) 74.

25 Uo. 75.

26 Leskó László: A balkon, korhatárral. Somogyi Néplap, 1983. február 23.

27 Koltai (2003).

28 Bogácsi (1991) 75. A darabot Görgey Gábor, a dalszövegeket Görgey és Eörsi István fordította. Dízlet: Szegő György. Jelmez: Szakács Györgyi. Szenika: É. Kiss Piroska. Zenei vezetők: Fuchs László és Hevesi András. A főbb szerepekben: Lukáts Andor, Jordán Tamás, Pogány Judit, Lázár Kati, Máté Gábor, Bezerédi Zoltán, Csernák Árpád.

29 „Én semmilyen viszonyban sem voltam a hatalommal, annak letéteményeseivel. Szót váltani sem lettem volna képes velük. Ezért nem érdekelték, sem a kegyük, sem a haragjuk nem érdekelt, cseppet sem. [...] Nem becsültem le a veszélyt, csak nem foglalkoztam vele. Igaz, Babarczy Laci szinte burookban tartott, a kemény fordulatokat többnyire utólag mondta el, amikor már túl voltunk a nehezen.” Uo. 75-76. De már az első kaposvári rendezésével, Gombrowicz Esküvőjének bemutatóján szembekerült egy kultúrkorifeussal: „Fogadás volt, isteni szendvicsekkel, italokkal. Fogyasztott sokat az az ember [Tóth Dezső miniszterhelyettes], ivott, de jól ivott, lassan azért berúgott, s egyre agresszívabb lett. Odaintett engem, mint egy csicskást: mondjam el neki, miről szól az Esküvő! Mert ő nem érti, minek ilyet bemutatni egyáltalán. Mindenki állt, állt, valamit kellett mondani. Azt bökte ki: maga felemeli a hangját, én meg fiatal ember vagyok, hallgatom, úgy teszünk, mintha kulturáltan beszélgetnénk, miközben tudjuk, mennyien

néznek bennünket, s egyikünk sem képes természetesen viselkedni - valami ilyesmiről szól ez a játék.” Uo. 73.

30 Leskó László: Marat- passió. Somogyi Néplap, 1981. december 6.

31 Takács István: Láttuk, hallottuk. Petőfi Rádió, 1981. december 7.

32 Zappe László: Marat halála. Népszabadság, 1981. december 11.

33 T. A.: Egy történelmi közjáték hullámverései, avagy miként készíthet állásfoglalásra a jó színház? Zalai Hírlap, 1981. december 16.

34 Bogácsi Erzsébet: Marat halála. Magyar Nemzet, 1981. december 16.

35 Bérczes (1996, 1997). Ács hasonlóképpen fogalmazott Bogácsi Erzsébetnek adott interjújában is: „...elkezdett valami mást, többet, fontosabbat sugározni. Olyasmit, ami ugyan benne rejlett korábban is, de nem volt olyan súlya, mélysége, fenyegetése.” Bogácsi (1991) 75. A „lengyel puccs után más dimenziót kapott az előadás” Nánay István szakíró szerint is. Nánay (1999).

36 Végel Lászlót idézi Bartuc Gabriella: Marat/Sade. Magyar Szó, 1982. október. 2.

37 Abban azonban több cikkszerző is téved, hogy a kaposváriak az előadást éppen az 1956-os forradalom 25. évfordulójára időzítették. Ezt nem támasztja alá Babarczy és Ács közlése sem.

38 Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA. Koltai így idézi fel: „Emlékszem rá [...], amikor Babarczy odajött, és fölvetette a háttérfüggönyre vonatkozó kérdést. [...] »Ugye, nem fogod megírni, hogy miről szól?« [...] Ha megírom, azzal mindenképpen följelentem a színházat ([...] ha viszont egyetértőleg, akkor magamat is), másfelől zavarba ejtő, mert egyrészt mégiscsak tartalmazott egy abszurd föltételezést (hogy tudniillik úgy lehet megírni, ahogy az

ember gondolja), másrészt némi bizonytalanságot árult el afelől, hogy vajon a direktor épelméjűnek tekinti-e a színházzal jó ideje szolidaritást vállaló kritikust. Így aztán jobbnak láttam röviden és minden kommentár nélkül nemmel válaszolni.

A dolog ugyanis nem így működött. Ha, teszem föl, vagyok olyan hülye, hogy nyíltan megírom, miről szól a kaposvári Marat/Sade, az semmiképp sem jelenhetne meg, mivel nincs olyan öngyilkos szerkesztő, aki leadná. Mert akkor azonnal be kellene tiltani az előadást, eljárást kellene indítani a színház ellen, de még a kritikát közlő lap ellen is. Ez lenne az igazi botrány: kisebb baj, hogy ilyen előadás létezik, mint az, hogy kiderül. Vagyis nem derülhetett ki; erről nem szólhatott egy előadás, ilyen előadás egyszerűen nem létezhetett.” Koltai (2003).

39 Uo.

40 Bartuc Gabriella a Kálvin térnek vélte. Bartuc Gabriella: Marat/Sade. Magyar Szó, 1982. október. 2. Schuller Gabriella tanulmányából kiderül, hogy Radics Viktória az Új Symposium 1982. 11. számában átveszi ezt a tévedést, ám ő már meg is nevezi: „'56-os forradalom tere”. Idézi Schuller (2008).

A magyarországi cikkírók - jó okkal - meg sem kísérlik az azonosítást (Jugoszláviában ekkoriban a kultúrpolitika jóval liberálisabb volt): „...egy tájképet, városképet kapunk hátul...” (Osgyáni Csaba: Láttuk, hallottuk. Beszélgetés Almási Miklóssal. Petőfi Rádió, 1982. szeptember 27.; „...néptelen utca vetített képe...” Pályi (1982b); „egy nyomasztóan nagyszabású és jellegtelen nagyváros képének felderengése...” Szekrényessy (1982); „...egy, az ismeretlenségében is ismertnek tűnő fölsejltő nagyvárosi kép...” Róna (1982). Talán Koltai Tamás írta meg először Magyarországon, hogy a fotón a Corvin köz látható: Koltai (1989).

41 Bogácsi (1991) 76. Rádai Eszter szerint az ötlet Eörsi Istvántól származott. Rádai (2007). Babarczy és Ács azonban ezt cáfolja (személyes közlés, 2009).

42 Ascher szerint hagyománnyá vált, hogy az utolsó felvonáskor a közönség feldobálja a virágokat a színpadra, és így gyászolják meg együtt a forradalmat. Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László

43 Bogácsi (1991) 75-76(1991) 75-76 .

44 Sebők (2008).

45 Interjú Zsámbéki Gáborral. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

46 Koltai (2003).

47 György (1982).

48 Vértés J. Andor: Marat/Sade/Weiss/Ács. Fejér Megyei Hírlap, 1983. június 21.

49 Bartuc Gabriella: Marat/Sade. Magyar Szó, 1982. október. 2.

50 Róna (1982).

51 Koltai (1982).

52 Tóth Dezső miniszterhelyettes nem véletlenül ezt a Népszabadság-kritikát minősítette a legfenntartásosabbnak a produkcióval szemben. MOL 288. f. 36. cs. 17. ő. e. Tóth Dezső feljegyzése Köpeczi Béla művelődési miniszter részére 1982. október 1. 53-54.

53 Szekrényessy (1982).

54 Pályi (1982a).

55 Idézi Radics (1983). A későbbi elemzők közül Gerold László - miután elismeri, hogy még 1982-ben a BITEF-en az előadás számára is egyértelműen 1956-ot jelenítette meg - 1989-ben ezt írta: „Most nem csak vagy nem elsősorban '56-ról szól, hanem A forradalomról. Minden forradalomról. Pontosan minden forradalom elárulásáról. Arról, hogy a forradalom csak eszköz, lehetőség, amivel visszaélnek, amit megcsúfolnak. Megcsúfolunk - mi, emberek. Máté Gábor zokogása

most ezt mondja. A forradalmat siratja, azt, amelyet mindenki kihasznált és kihasznál. Ez érződik az egész előadásból.” Gerold (1989).

56 Csáki Judit: Színházi esték. Népszava, 1982. február 4. Lásd még Bartuc Gabriella: Marat/Sade. Magyar Szó, 1982. október. 2.

57 Idézi: Radics (1983).

58 MOL XIX-I-9g, Tóth Dezső iratai, 23. d. Bögel József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. 69-70.

59 Vértés J. Andor: Marat/Sade/Weiss/Ács. Fejér Megyei Hírlap, 1983. június 21.

60 Koltai (1989).

61 Varjas (1982).

62 Róna (1982). Róna Katalin és Varjas Endre mellett több szakíró veti össze Ács koncepcióját az eredeti Weiss-darabbal vagy Peter Brook rendezéseivel. Zappe László azt emelte ki, hogy „a történelmi megrendülés az eredeti darab groteszk fintora helyett részvételteljes fájdalomba torkollik itt...” (Marat halála. Népszabadság, 1982. december 11.); Bartuc Gabriella szerint Ács János újraértelmezte Peter Weiss drámáját, mivel rendezésében a charentoniak nem idióták, hanem a forradalom eszméjének megszállottai (Bartuc Gabriella: Marat/Sade. Magyar Szó, 1982. október. 2.). Koltai Tamás ezt hasonlóképpen látja. A szereplők nem elmebetegeket játszanak, hanem deviánsokat, vagy még inkább: „deviánsnak minősített magatartások üldözöttjeit”: Koltai (1982). Ahogy a sztálinista, poszt sztálinista rendszerekben elmeógyintézetbe zárták a másképp gondolkodó „deviánsokat”. T. A. szerint Ács indokoltan szélesíti és aktualizálja - Weisst is meghaladva - a darabot, „mintegy magyar Marat-vá változtatva, felrajzolva az 1945 utáni demokratikus kiteljesedés és a személyi kultusz hozta tragikus megtorpanás nemzeti méretű konfrontációját”. (Egy

históriai közjáték hullámverései, avagy miként készíthet állásfoglalásra a jó színház? Zalai Hírlap, 1981. december 16.)

Pályi András megállapítja, hogy Ácsot sokkal kevésbé foglalkoztatja, mint Peter Brookot (aki színdarabot - 1964, 1965 - és filmet - 1967 - rendezett Weiss e művéből), az „örület és a szentség, a két archetipikus rendkívüliség konfrontálása”. Tanulmánya végén a következő megállapítást teszi: „...méltn leírható, hogy Kaposvárott a Weiss-dráma mitologikus színház”. Pályi (1982a).

63 Radics (1983).

64 Részletek: de Sade: „...és most, Marat, most már látom, hová vezet, mi ez a forradalom. Az egész elsorvasztása, lassú felolvadás az egyformaságba. Az ítélőképesség elhalása, önmagunk megtagadása, halálos elgyengülés egy állam alatt, melynek formája végtelen távolra került az egyes embertől, és megfoghatatlan. Én ezért elfordulok, nem tartozom többé senkihez...”

Marat: „... Ne hagyjátok becsapni magatokat, amikor elfojtják forradalmunkat, és azt hajtogatják, hogy most már jobbak az állapotok. Akkor se hagyjátok, ha a nyomor nem oly szembeszökő, mert kimeszelték, és ha pénzt kerestek, és venni tudtok érte valamit... Ne higgyetek nekik, ha baráttan vállon veregetnek, s azt mondják, a különbségek szóra sem érdemesek már, és nincs ok többé a viszályra...”

65 Róna (1982).

66 MOL XIX-I-9g, Tóth Dezső iratai, 23. d. Bögel József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. 69-70.

67 Pályi (1982a). Pályi ebben az írásában más értelmezést is lehetővé tesz: „Sade igazsága [...] letiporhatja Marat-t, de tehetetlen a Kikiáltó sírásával szemben.”

68 Csáki Judit: Színházi esték. Népszava, 1982. február 4.

69 Bartuc Gabriella: Marat/Sade. Magyar Szó, 1982. október. 2.

70 Vellás Orsolya: Elmeógyógyintézet mint a hatalom allegóriája. netambulancia.hu, 2009. február 20.

71 A fentiekén kívül Bogácsi Erzsébet is írt erről (Marat halála. Magyar Nemzet, 1981. december 16.).

72 Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

73 Almási Miklós e vendéjáték kapcsán a következőket mondta: „...itt valóban egy generáció akar eligazodni. Szóval ezt is tegyük hozzá, hogy ami itt változik, az az utánunk következő generáció világgépe, ami most már kezd szerveződni, és önálló múlt- és jelenfelfogást keres. Ez is benne van az előadásban.” Osgyáni Csaba: Láttuk, hallottuk. Beszélgetés Almási Miklóssal. Petőfi Rádió, 1982. szeptember 27.

74 Schuller (2008).

75 Több szerző is felveti, mi lehet az oka, hogy a párt és a minisztérium illetékesei csak egy év múlva kaptak észbe. Erre utaló forrás még nem került elő. Eleinte valószínűleg úgy vélték, hogy kisebb a feltűnés és így a kockázat, ha elhallgatják, és abban reménykedtek, hogy hamarosan lefut az előadás, különösebb visszhang nélkül. Ez „pontosan leképezi azt a folyamatot, amely 1989-hez vezetett”. Bérczes (1996).

76 Schuller Gabriella szerint Tóth ezt a jelentést feltehetően már a megindult nyomozáshoz kérte. Schuller (2008).

77 MOL XIX-I-9g, Tóth Dezső iratai, 23. d. Bógel József feljegyzése Tóth Dezső miniszterhelyettesnek, 1982. szeptember 27. 69-70. Az eredetiben aláhúzott szövegrészeket kurziváltuk.

78 Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

79 Köpeczi ebben az évben vette át Pozsgay Imrétől a miniszterséget, ekkor tért vissza Aczél a felső pártvezetésbe, a Központi Bizottság ideológiai titkári funkciójába. Pozsgay - politikai ellenfele, Aczél távozásával - ismét átvette a kultúra irányítását, Köpeczi Béla, Knopp András, Tóth Dezső ekkoriban az ő támogatói voltak.

80 A varasdi vendéjátéokra Eörsi István hívta el a BITEF-bitefeseket, és így hívták meg a társulatot. Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

81 MOL 288. f. 36. cs. 17. ő. e. Tóth Dezső feljegyzése Köpeczi Béla művelődési miniszter részére 1982. október 1. 53-54.

82 SML 46. d. 158. ő. e. Somogy megyei párt végrehajtó bizottságának jegyzőkönyve 1982. október 12. 40.

83 Néhány beszámolót idézünk: „Az első rész végén kitört a Belgrádban ugyancsak szokatlan taps, még mielőtt a felvonás valóban véget ért volna. S minthogy a Marat/Sade előadása valójában a második részben »robban«, nem csoda, hogy a fesztiválpremier végén valóban viharos ünneplésben volt része a magyar együttesnek: szünni nem akaró vastaps, ováció, bravózás a nézőtérén. [...] »Az este, amikor mindenki sírt« - ezzel a címmel tudósított a belgrádi Polytika a bemutatóról. »Íme, egy színház, mely bebizonyította, hogy ma is lehetséges az a katarzis, amit az ókori görögök ismertek« - mondta az egyik jugoszláv szakember. [...] Elmondható, hogy ez a siker igazi szakmai elismerés is volt: az első nemzetközi elismerése annak, amit kaposvári játékstílusnak vagy játszási módnak nevezünk, s amiről a hazai sajtóban több elemzés és vitacikk látott napvilágot. Második este valósággal megostromolták a nézők a most már ugyancsak parányinak bizonyuló Atelje Színházat. A bejárat előtt

tolongó jegynélkülieket nem engedték be, de így sem maradt talpalatnyi üres »állóhely« sem a nézőtéren: a »bennfentesek«, elsősorban színészek és más szakemberek a színészbejárón át bejutottak. [...] ...egy egyetemistaforma lány kilépve a színházból, fejét fogta, s valósággal beleüvöltötte a tolongó tömegbe: »Hát én még ilyet nem láttam! Ezek még a Brookon is túltettek!« [...] ...talán az elnyert három díjnál is többet mond az, hogy a közönségnek mind a két estén valahogy nem akaródzott hazamenni: csoportokba verődve tárgyalták-vitatták a látottakat a Lole Ribara utca járdáján.» (Pályi András: Magyar siker a BITEF-en. OSZMI, 1982.)

„Minden jugoszláv színikritikus nagy elismeréssel szólt a magyar Marat/Sade-ról. A napisajtóban már a díjazás kihirdetése előtt ilyen címek sorjázta: A fesztivál csúcsa, Az est, amikor mindenki sírt, A magyarok diadala. A bemutatót követő anketon csupa elragadtatott vélemény hangzott el: »A Marat/Sade a legjobb előadás jó pár BITEF-re visszamenőleg« (Petar Cvejic', rendező). »Véleményem szerint eddig ez a legjobb előadás. A meglepetést csak növeli, hogy egy kevésbé ismert együttes alkotása, amely megmutatta, hogyan kell komoly, fontos színházat csinálni« (Bora Andjelic', kritikus). »Eddig a magyar film fényes alkotásaival találkoztunk. Ez a találkozás arra sarkall minket, hogy a magyar színházra is kiterjesszük érdeklődésünket« (Vlada Stojsin, író). »Kitűnő előadás! Örülök, hogy végre történt valami, ami fölrázott bennünket« (Slobodan Unkovszki, rendező). Másnap, a kerekasztal-beszélgetésen. Jovan Cirilov, a BITEF művészeti igazgatója így szólt: »Ez az előadás a legújabb magyar kultúrához fűződő tapasztalataink csúcsa. Izgalmas példája annak, hogyan szállhat le a művészet az életbe. Itt a művészet és az élet szállt le a történelembe. Ezzel a történelemmel mindegyik színész, mindegyik művész azonosult a színen. Szörnyű, hogy

egy népnek ilyen gyötrelmes, nehéz történelme kell legyen ahhoz, hogy ilyen előadás megszülethessen. És hogy ezt az előadást úgy fogadhassuk, mint ahogy az este fogadtuk, a befogadó népnek ugyancsak nehéz történelmi tapasztalattal kell rendelkeznie.« (Belgrád, Polytika, 1982. szeptember. 30.)

Dzevad Sabljakovic kritikus is lelkesen beszélt a bemutatóról: »Valódi gyönyörű csodának voltunk tanúi. Ez a legjobb, legkomplettebb előadás tartalmi szempontból és a színpadi kidolgozás szempontjából egyaránt az idei BITEF-en látottak közül. A társulat játéka hihetetlen teljesítményt eredményez: táncolnak, énekelnek, parodizálnak, szétrombolják a színpadi illúziót, s mégis katarzist váltanak ki a nézőből.«. Suada Kapić kritikus szerint »Ebben az előadásban a színház megszűnik hazugság lenni, áthág minden határt. Nincs értelme külön-külön magyarázgatni a színészek vagy a rendező munkáját. Peter Weiss ezen az estén magyar íróvá vált ...«" (A színház megszűnik hazugság lenni. Magyar Szó, 1982. október 2.) „A belgrádi és újvidéki napilapok felsőfokú jelzőkkel ünnepelték a bemutatót. A Polytika Ekspres kritikusa, Avdo Mujcinović a rendezők élvonalába, Otomar Krejca, David Esrig, Peter Brook, Günter Krämer, Roberto Ciulli és Ljubisa Ristić mellé sorolja Ács Jánost. [...] A BITEF-et elemző, összefoglaló írások egybehangzó kicsengése, hogy a kelet-, közép- és dél-európai térségben, tragikus történelmi tapasztalataink eredőjeként, kialakulóban van egy politikával átítatott, új öneszmélési folyamat, gócpontjában a forradalom történelmi, társadalmi, ontológiai kérdéseivel, melynek nemcsak jelzője, de tevékeny résztvevője is a színház.” Radics (1983). Lehetséges, hogy azért is tetszett e produkció a jugoszlávoknak, mert már ők is csalódtak a titói forradalomban? De ezt csak sejthetjük, erről nem ejtettek szót.

84 Mindmáig az a közhiedelem, hogy Magyarországon egyáltalán nem tudósítottak a kaposváriak sikereiről. Magyar siker a BITEF-en. Magyar Nemzet, 1982. október 6.; Siker. Szabad Föld, 1982. október 9.; Leskó László: „Talán adalék ez a siker ahhoz a meddő vitához, mely színházi berkeken is túlnőtt: milyen legyen a színház. S amelyben egyik fél nyilatkozatokkal, a másik előadásokkal érvel... [...] A Csiky Gergely Színház szerepléséről összefoglalót adott az ottani televízió. A belgrádi Polytika két írásban is méltatta a kaposváriak fellépését. A tudósítás címe: »Tegnap este mindenki sírt«. A lap beszámol arról a döbönt csendről, majd hosszú ünneplésről, mely az előadást fogadta.” Kaposvári színház nemzetközi sikere. Somogyi Néplap, 1982. október 5.

85 E dokumentum szerint Tóth Dezső ebben Koltai Tamás színikritikussal konzultált.

86 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának tagja.

87 MOL 288. f. 36. cs. 17. ő. e. Tóth Dezső feljegyzése Knopp Andrásnak, 1982. október 12. 51-52.

88 Uo.

89 Schuller Gabriella tanulmánya szerint Tóth Dezső úgy tartotta, hogy félrevezetés áldozata lett, mivel a Marat/Sade-ot és Örkeny Forгатókönyvét (a legjobb magyar dráma kategóriában) ősszel csempészték a listára. Ám már július 2-án megküldték a minisztériumba a díjak listáját. Schuller (2008).

90 Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA. A találkozót egyébként Tóth Dezső is említi a már idézett feljegyzésében.

91 Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA. Ascher és általában a visszaemlékezők egyetértenek abban, hogy Babarczy ügyessége, kommunikációs készsége igen jelentős

mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Kaposvárott ilyen kedvezően alakult a helyzet.

92 Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

93 SML 45. d. 155. ő. e. Somogy megyei párt végrehajtó bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1982. március 24. 39-43. A színházpolitika mechanizmusának, országos és megyei viszonyainak bemutatására e dolgozat keretében nem vállalkoztam.

94 Kővári (2007) 172-173. A műben az is olvasható, hogy Eörsi hogyan fogadta mindezt.

95 Köpeczi (1983). Elterjedt később, hogy Aczél György rendelte meg ezt az offenzívát. Bogácsi (1991) 128.

96 Köpeczi felsorolja ezeket a dokumentumokat: Charlotte Corday búcsúlevelét apjához, Marat egyik forradalom előtti írásának néhány sorát a „két törvényeiről”, Sade márki egyik perverz jelenetének leírását, Jacques Roux bűneinek felsorolását, Marat 1793. április 5-i javaslatát az állambiztonság megszervezésére, és egy másik, július 4-i javaslatát, amely a véleménynyilvánítást és a sajtószabadságot akarja korlátozni. „Kevés kádári funkcionárius jött volna rá erre” - vélekedik Ludassy Mária filozófus (2009), hangsúlyozva, hogy Köpeczi ebben komoly szakértő volt. Ugyanő elmondta (2008-2009), hogy Áccsal és Eörsi Istvánnal hármásban beszéltek meg, milyen szöveggel bővítik az eredeti darabot. Ács János azonban nem emlékszik erre, sőt határozottan tagadja, hogy Weiss művén kívül más forrást is felhasználtak volna (személyes közlés, 2009).

97 Köpeczi 1991-ben úgy emlékezett - tévesen -, hogy még a miniszteri kinevezése előtt írta meg a cikkét: Bogácsi (1991) 127. Interjújában arról beszélt, hogy miniszterként, mint szakember elsősorban az „értékkritériumokat”, bizonyos elveket igyekezett

érvényesíteni a művelődéspolitikában. Ám itt nem szakmai, hanem inkább politikai kérdésekről van szó, amelyekben a pártirányítás érvényesült: Bogácsi (1991) 119. Később viszont azt állította, hogy a pártvezetéstől függetlenül fejtette ki álláspontját: Bogácsi (1991) 128. Véleménye azonban mit sem változott az évek alatt: „Kérdés az, milyen következtetést vonunk le a francia forradalomról, és nem az, hogy milyen következtetést vont le maga Peter Weiss. Tehát a rendezés a szkeptikus, kiábrándult képet erősíti. [...] Egyrészt kifogásoltam a mondandónak ilyen satírozását, másrészt azt, miért nem hajlandó a kritika erről írni.” Bogácsi (1991) 127. Az exminiszter azt is állítja, hogy nem állt szándékában az előadás betiltása, sőt a további külföldi fellépéseket is támogatta.

98 Vértés J. Andor: Marat/Sade/Weiss/Ács. Fejér Megyei Hírlap, 1983. június 21.

99 Nánay (1999). Nánay szerint Köpeczi úgy bírálta meg az előadást, hogy nem is látta. Ebben téved, összekeveri Tóth Dezsővel.

100 Interjú Zsámbéki Gáborral. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.

101 Bogácsi (1991) 75-76. Ács elmesélte, hogy a Marat/Sade rendezése kapcsán a belügy figyelme milyen előnnyel járt számára: „Akkoriban éppen a Corvin közben [...] laktam, egy 18 négyzetméteres lukban. Mikor odaköltöztem, beadtam a telefonkérelmem. [...] Természetesen nem kaptam meg. [...] Eljött a Marat ideje, s vele a cirkusz. Egyszer csak kapok egy ajánlólevelet, nem is azzal, hogy értesítenek a kérésem teljesüléséről, hanem egy neheztelő figyelmeztetéssel, miért nem fizetem már be az összeget, miért nem közlöm, milyen színű telefont és milyen hosszú zsinórt akarok. Mint az őrült, szereztem 4000 forintot, berohantam a telefonközpontba, s mondom: semmiféle papírt nem kaptam, ilyet nem hajít el az ember. Erre

hosszasan rám nézett a főnöknő, egy darabig még erősködött, sőt, becsöngette valamilyen beosztottját, de az csak hebegett-habogott, nem vette a lapot, hogy neki tudnia kellene a hivatalos értesítésről. Végre leesett nekem a tantusz, miért is adnak »Ács művész úrnak« lóhalálában telefont, s nem fessegettem tovább. Ha igaz volt a sejtésem, hogy azt hitték, én is csatlakozom egy ellenzéki csoporthoz - talán Eörsi révén -, hamar csalódhattak. Hamar elunhatták lehallgatni a telefonom.”

102 „A L'Est Republicain című kelet-franciaországi napilap szerint a magyar színház rendkívül gondosan előkészített, magas művészi színvonalú produkciót mutatott be a fesztiválon” - tudósított a Népszava (1983. május 29.).

103 Schuller (2008).

104 Uo.

105 Babarczy személyes közlése 2009-ben. Köpeczi 1991-es közlése szerint eleinte nem, aztán mégis támogatta a társulat utaztatását: Bogácsi (1991) 127.

106 Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA

107 Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László 2008. 1956-os Intézet, OHA. Ascher úgy emlékszik, hogy Knopp végül is megkedvelte a Csiky Gergely Színházat. „Tehát nem az történt, hogy megnevelte vagy megrendsabályozta a színházunkat [...], hanem valahogy egy kicsit a hatásunk alá került.” (Interjú Ascher Tamással. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.) Babarczy ezt nem említi, és még mindig neheztel rá „ébersége” miatt. Nem sokkal később Soros Györgyöt, az amerikai pénzügyi szakembert látták vendégül, aki mintegy két hetet töltött Kaposvárott. Babarczy szerint őt az érdekelte, hogy a kaposváriak miért nem nemzetközi piacon is eladható produkciókat mutatnak be. „Mindenki a saját agya szerint működött.”

Az igazgató azt válaszolta neki, hogy olyan produkciókat készítenek, amelyekre idehaza van szükség. (Interjú Babarczy Lászlóval. Készítette Eörsi László, 2008. 1956-os Intézet, OHA.) Soros később Ács Jánost ösztöndíjjal hívta az Egyesült Államokba, ám a magyar illetékesek hosszas tűnődés után másféle ösztöndíjat szereztek számára.

108 KISZ-kezdemenyezés. Marat az éhezőkért. Somogyi Néplap, 1985. február 6.

109 Mihályi (1987).

110 Bogácsi (1991) 76.

Hivatkozások

Barta (1986) Barta András: A mai magyar színházról - tizenkét tételben. Beszélgetés Babarczy Lászlóval. Mozgó Világ, 1986. 2.

Bérczes (1996) Bérczes László: Másszínház Magyarországon 1945-89. III. SZÍNHÁZ, 1996. 5.

Bérczes (1997) Bérczes László: Tegnap és ma. Színház-est Ács Jánossal. SZÍNHÁZ, 1997. 3.

Bogácsi (1991) Bogácsi Erzsébet: Rivalda-zárlat. Interjúk, dokumentumok a színházpolitikáról. Budapest, Dóvin.

Csáki (1982) Csáki Judit: Beszélgetés a profilról. Babarczy László, a kaposvári Csiky Gergely Színház igazgatója. SZÍNHÁZ, 1982. 12.

Gajdó (2007) Gajdó Tamás: Jelentős korszakok - emlékezetes pillanatok. In uő (szerk.): Színház és politika. Budapest, Országos Színházművészeti Múzeum és Intézet.

Gerold (1989) Gerold László: Marat/Sade. Híd, 1989. 12.

György (1982) György Péter: A változások ára. SZÍNHÁZ, 1982. 3.

Koltai (1976) Koltai Tamás: Már megint Kaposvár. *Mozgó Világ*, 1976. 11.

Koltai (1982) Koltai Tamás: Új formák, új tartalmak. *Híd*, 1982. 10.

Koltai (1989) Koltai Tamás: Újranéző. Marat/Sade, kaposvári Csiky Gergely Színház, 1989. szeptember 28., 109. előadás. *Képes* 7, 1989. október 21.

Koltai (2003) Koltai Tamás: Az én Kaposvárom. Harminc évad, és ami utána jön. *SZÍNHÁZ*, 2003. 11.

Köpeczi (1983) Köpeczi Béla: A forradalom értelmezése - Marat ürügyén. *Kritika*, 1983. 2.

Kővári (2007) Kővári Orsolya: Egy könyörtelen bajkeverő. Babarczy László Eörsi Istvánról. In Kis János - Kőrössi P. József (összeáll., szerk.): *Időnk Eörsivel*. Budapest, Noran.

Magyar-Duró (1978) Magyar Fruzsina - Duró Győző: Beszélgetés Babarczy Lászlóval. *SSZÍNHÁZ*, 1978. 3.

Mihályi (1984) Mihályi Gábor: A Kaposvár-jelenség. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.

Mihályi (1987) Mihályi Gábor: Ki tudja? Töprengések a kaposvári Szent Johanna alkalmából. *SZÍNHÁZ*, 1987. 8.

Nánay (1999) Nánay: Indul a Katona. A színházalapítás háttere. *Beszélő*, 1999. 2.

Pályi (1982a) Pályi András: Artaud - hétköznapi használatra. Avagy: a színház, mint közösségi lelkiismeret. *Mozgó Világ*, 1982. 3.

Pályi (1982b) Pályi András: Jelenlét és irónia. *SZÍNHÁZ*, 1982. 12.

Rádai (2007) Rádai Eszter: „Bár érezném azt az örömet.”. Beszélgetés Jordán Tamással. *Mozgó Világ*, 2007. 11.

Radics (1983) Radics Viktória: A Marat/Sade jugoszláviai sajtóvisszhangjáról. *SZÍNHÁZ*, 1983. 2.

Róna (1982) Róna Katalin: Mediatív játék. Film Színház Muzsika, 1982. február 6.

Schuller (2008) Schuller Gabriella: A trauma színrevitele Ács János Marat/ Sade-rendezésében. SZÍNHÁZ, 2008. 11.

Sebők (2008) Sebők Bori: Zárt -osztály. Ellenfény, 2008. 4-5.

Szekrényessy (1982) Szekrényessy Júlia: A konzolidáció kegyetlen színháza. Élet és Irodalom, 1982. január 15.

Szójártó (1979) Szójártó István: Jegyzetek Kaposvár kulturális életéről. Kritika, 1979. 10.

Vágvölgyi (2003) Vágvölgyi B. András: Pályarajz magnószalagon - történelmi háttérrel. In uő.: Eörsi István. Pozsony, Kalligram. (Tegnap és ma. Kortárs magyar írók.)

Varjas (1982) Varjas Endre: Görcsös arc, frivol tükörben. Élet és Irodalom, 1982. július 11.

Egy magyar kémérténet – „Kovács János” és az UDB

Magyar Narancs, 2011. 09. 08.

1957. március 15-én a hatóságok preventív őrizetbe vették Szenes Lászlót, a 24 éves autóbuzs-kalauzt. Bár a pufajkások ekkor már hónapok óta terrorizálták az országot, a hatalom még mindig félt '56 szellemétől. Szenes néhány társával együtt az utolsók közé tartozott, akik ekkor még mindig ellenálltak: röpcédulát készítettek, terjesztettek és fegyvert is gyűjtöttek.

Az esztergályos szakmát szerzett és lövésziszi iskolát is végzett, de 1956 nyarán hadnagyként leszerelt Szenes már október 23-ától bekapcsolódott a forradalomba. Részt vett a tüntetésen, ott volt a Sztálin-szobor ledöntésénél, majd éjszaka egy csoporttal a Lámpagyárban szerzett fegyvert. A Lenin körúti pártházban berendezkedő felkelők parancsnokhelyettese lett. A novemberi harcok elején átvette az osztag irányítását, és katonai tapasztalatával, valamint rendkívüli bátorságával eredményesen vezette az ellenállást. Amikor már reménytelenné vált a helyzet, ki akart szökni az országból, ám Óbudán a szovjetek elfogták, és január 12-ig raboskodott. Ekkor ismerkedett meg későbbi ellenálló társaival.

Márciusi őrizetbe vételekor már nem lehetett kétséges számára, hogy a rendőrség szimatot kapott, érik a lebukása. Menekülése útját csak abban látta, ha elárulja társait. Hamarosan le is tartóztatták őket, és pert indítottak ellenük. Szenest pedig rövidesen „Kovács János” fedőnévvel beszervezték. A szervek nyilván sokat vártak az ő hálózati szerepeltetésétől, hiszen ilyen forradalmi múlttal ritkán adtak lehetőséget kibúvóra.

Mivel „Kovács János” forradalmi szerepéről sokan tudtak, sőt letartóztatott társai már gyanút is fogtak, a belügy különleges lépéseket tett: „Hogy Szenest ne kelljen bíróság elé állítani, a vizsgálati osztály olyan hivatalos feljegyzést készített, amely azt igazolta, hogy Szenes eltűnt, és így a bíróság elé állítani nem lehet (...) Tervbe vettük azt, hogy alapos kiképzésben részesítjük, és utána Nyugatra telepítjük.”

Abban bízva, hogy kint „beszervezik”, és hazaküldik futárként, kioktatták, mit kell mondania a nyugati szerveknek, ha már külföldön lesz. De közben rájöttek, hogy komoly a lebukás kockázata, hiszen sok emigráns ismerheti, tudhat forradalmi tevékenységéről, ezért gyanút fognának, ha rendszeresen hazautazna. A nyár folyamán mégis egy jugoszláviai „szökés” mellett döntöttek, hogy onnan érje el az NSZK-t. Meghagyták többek között azt is, hogy ha vissza akarják toloncolni, tegyen látszólagos öngyilkossági kísérletet.

1957. október közepén Ézsi Ferencsel átlépte a déli határt. Hamarosan az UDB (a jugoszláv állambiztonsági szerv) fogságába kerültek. Többször is kihallgatták őket, először a kucsevői táborban, majd Belgrádban. Ézsi elárulta Szenes úti célját, vagyis azt, amit tőle hallott: az amerikaiak számára kémkedik. Szenes szorult helyzetében felajánlotta, hogy mindent elmond, ha kijuttatják Nyugatra. Miután ígéretet kapott rá, elmondta beszerzésének körülményeit, a beszerző tiszt nevét és más fontos adatokat is.

Mindezek után 1958. január 12-én az UDB – ígéretét megszegve – visszaadta őt a magyar határőröknek. „Az ügynök az alapos kioktatás után sem tartotta be a rá vonatkozó szigorú titoktartást, így javasolom az ellenforradalom idején elkövetett súlyos cselekmények miatt felelősségre vonni, és a bíróságnak átadni” – jelentette Lencsés Miklós főhadnagy, hozzátéve azon véleményét, hogy a jugoszláv

állambiztonsági szervek azért nem engedték tovább Szenest Nyugatra, mert nem tudták tisztázni, hogy valóban az amerikai hírszerző szervek számára dolgozott-e.

Más jelentésből pedig az derül ki, hogy ha kijutott volna valamelyik nyugati országba, végleg megszakította volna kapcsolatait a magyar szervekkel. A történeteket és a beszervezését Szenes nemcsak a tartótisztjének mondta el, hanem illetékteleneknek is. Amikor ez kitudódott, őrizetbe vették (19. 58. február 10.), de a határozat ismertetését igazoló aláírást megtagadta. „Több fontos okból kifolyólag nem javasoljuk Szenes László ellen a büntetőeljárás megindítását, és bíróság elé állítását” – véleményezte az ügyet Barna Péter őrnagy és Beck György hadnagy. „Árulását bizonyítani nem lehet, tekintettel arra, hogy a jugoszláv állambiztonsági szervek minden írásos dokumentum nélkül tették vissza Szenest a magyar határra. Ennélfogva csak az ő vallomására támaszkodhatunk jugoszláviai vallomását illetően, ami bizonyítékok szempontjából a bíróság elé (...), annak kapcsán fény derülne arra is, hogy a vizsgálati osztály a valóságnak nem megfelelő feljegyzést készített akkor, amikor azt állította Szenes társai vizsgálatánál és azok bíróság elé állításánál, hogy nevezett eltűnt, és illegalitásba vonult, holott Szenes a Belügyminisztérium szervezinek utasítására tartózkodott ismeretlen helyen’,”

„Kovács Jánost” a hálózatból azonnal kizárták, és közbiztonsági őrizetbe helyezték. Egy ottani ügynök jelentése szerint azzal kérkedett, hogy rajta van az amerikai menekültek listáján, ezért nem lehet őt csak úgy „elintézni”. A hatóságok úgy döntöttek, hogy mégis perbe fogják. Ám még egy problémát kellett leküzdeni: „Számítani lehet, hogy az ügyészi szakaszban, majd a tárgyaláson Szenes provokatív módon hivatkozni fog az

ügynöki megbízására” – vázolta a helyzetet Szalma József alezredes vizsgálati osztályvezető. „Javasoljuk, hogy olyan összetételű tanács tárgyalja az ügyet, amelynek tagjai előtt Szenes indiszkréciója nem jár azzal a veszéllyel, hogy az állambiztonsági ügyekről illetéktelenek is tudomást szereznek.” Ez az intézkedés annál is indokoltabb volt, mivel Szenes a nyomozás alatt bejelentette, hogy a tárgyaláson védekezéséül elő fog állni az állambiztonsági szervekkel fennálló kapcsolatával.

A Legfelsőbb Bíróság Vida Ferenc vezette tanácsa 1959. február 7-én fellebbezés lehetősége nélkül 15 éves börtönbüntetést rótt ki rá. Két hónap múlva, 1959. május 9-én meghalt a fogságban. Halálának oka ismeretlen.

Az „örök vamzer”

Beszélő, 2012. 1. sz.

A vöröskeresztes besúgó

Harangi Zoltán 1913-ban született Debrecenben. Vájár szakképzettséget szerzett, majd a vendéglátóiparban dolgozott, később kertészeti főiskolát végzett. Megnősült, házasságából egy gyermek született. Ifjúkoráról még annyit tudunk, hogy 1932-től számos esetben börtönözték be lopásért. 1942-ben súlyos veszélyben forgott az élete: hűtlenség vádjával kötél általi halálra ítélték, ám a büntetését kegyelemből tízéves fegyház főbüntetésre és tízéves hivatalvesztésre változtatták. Politikai jogainak gyakorlását ugyanennyi időtartamra felfüggesztették. (Az ügy részleteiről hiányoznak a források.)¹

Rejtély, hogy ilyen előzmények után miként kerülhetett tisztviselői minőségben a svéd követség alkalmazásába, vallomása szerint már 1934-ben.² 1944 júniusában megalakult a Svéd Vöröskereszt, amelynek - javadalmazás nélkül - egyik alapító tagja lett, és november 12-én további bizalmi feladatokat kapott. A Vöröskereszt nyomozó osztályát irányította, így az alkalmazottak előéletét vizsgálta, valamint az intézménnyel kapcsolatos panaszokat bírálta el.³ A Svéd Vöröskereszt - Szálasi hatalomra jutása után, Glück Tibor sebészorvos közbenjárásával - védelme alá vette a Körönd Szanatóriumot (VI. Benczúr u. 4.), ahová svéd védettséggel rendelkező zsidókat utaltak be.

A zsidótörvények bevezetésekor dr. Gedeon Béla, a szanatórium igazgatója és Glück fokozatosan

visszahúzódott. A belügyminiszter tanácsára kerestek egy megbízható keresztény orvost, akit előtérbe állíthattak, és Lovassy Stürmer Aurél⁴ sebészre esett a választás, aki 1937-től dolgozott ott. Nyilas párttagságáról nem tudtak. A német megszállásig jól együttműködtek, de azt követően Lovassy már nem hallgatott rájuk.⁵

Számos kárvallott és tanú szerint Lovassy mint igazgató főorvos rendre súlyosan megzsarolta a zsidókat azért, hogy bekerülhessenek a szanatóriumba, majd folyvást azzal fenyegetőzött, ha nem fizetnek, eltávolítja őket onnan.⁶ Közülük többen nem voltak betegek, csak menedéket kerestek. Dr. Sasits Illés alorvos pedig gyakran terjesztett hamis hírt a bekövetkező razziákról, hogy a zsidók elmeneküljenek, és visszatérésükkor újabb összegeket lehessen kicsalni tőlük.⁷

1944. november 25-én (vagy 26-án) Harangi Zoltán, a Svéd Vöröskereszt alapító tagja feljelentette a Körönd Szanatóriumot Nagyiványi Zoltánnál, a III. kerületi nyilas pártszervezet vezetőjénél.⁸ Nagyiványi azonnal megbízta Traum János mázsolómestert, kerületi pártszolgálat-vezetőt az ügy kivizsgálásával. Glück Tibor és Gedeon Béla a razzia alatt megszökött.⁹ Farkas András orvos a nyilasokkal végigjárta a kórtermeket.¹⁰ Lovassy szembeütnően baráti viszonyt alakított ki a nyilasokkal, élénken zsidóztak is együtt, nem is próbálta megvédeni az üldözötteket.¹¹

A nyilasok még ezen az éjszakán 40 embert elhurcoltak a III. kerületi pártszékházba (Bécsi út 171.), azokat, akiknek védlevelét szabálytalannak minősítették. Például, ha a dokumentumon csak pecsét volt, aláírás nélkül.¹² A foglyokat megverték, 12-13 embert a Dunába lőttek.¹³

A Svéd Vöröskereszt másnap tudomást szerzett a történekről, és az intézmény vezetője, LangletWaldemárnmagá mellé véve Harangit felkereste

Fiala Ferencet, a Miniszterelnökség sajtóosztályának irányítóját, hogy közbejárjanak az elhurcoltak érdekében. Ily módon Harangi (ahogy a jegyzőkönyvekben írták) „kétkulacsosságra kényszerült”. Fiala telefonon arra utasította a III. kerületi nyilas pártszervezetet, hogy szállítsák vissza a szanatóriumba a zsidókat, és hagyják őket, míg az „ügyükben nincs intézkedés”.¹⁴

Ezt követően a nyilas vezetők között súlyos vita bontakozott ki, mivel Nagyiványi Zoltán a miniszterelnökség utasítását akarta betartatni, Traum János viszont élesen kikelt ez ellen, de végül visszavitték a zsidókat.¹⁵ (Ők ketten már régóta rossz viszonyban álltak egymással, gyakran kerültek hatásköri összeütközésbe. Nagyiványi, a kerület vezetője Eöri Frigyest bízta meg Traum pártszolgálat-vezető telefonbeszélgetéseinek lehallgatásával.¹⁶) December 13-án a nyilasok a Svéd Vöröskereszt központjába is behatoltak, egyenesen odamentek, ahol a munkaszolgálatosok rejtőzködtek. Erről a bűvőhelyről csak három ember tudott, köztük Harangi. „Képzeld, kinyomoztam, hogy Harangi kétkulacsos, aki állandóan informálta a nyilasokat az itt folyó eseményekről” - közölte két nappal később Kohányi Kálmán munkatárs dr. Bors Jenővel, a Svéd Vöröskereszt titkárával. „Mindenről, ami nálunk történt, arról tudomást szereztek a nyilasok, még aznap. Amikor Harangit áthelyezték egy másik épületbe [...], semmi konkrétumot nem tudtak már meg a nyilasok.”¹⁷

A megszállás idején egy nőt megzsarolt, kirabolt, feljelentett, majd deportáltatta Auschwitzba, ahol meghalt. „Harangi Zoltánnal [amikor] találkoztam, felelősségre nem mertem vonni, mert egy orosz tábori csendőr kíséretében volt, és maga is mondta, hogy ő jelenleg a GPU szolgálatában áll, mint detektív” - vallotta Rákosi Pál, a tragikus sorsú asszony férje 1945

júniusában a rendőrségen.¹⁸ A háború végén a szovjetek által elfoglalt városrészben Harangi nyilasok és volkbundisták után kutatott, és a házkutatások alkalmával kirabolta a lakásokat.¹⁹ Egy Palesztinába menekült zsidótól elbitorolta a III. kerületi Darázs utcai lakását.²⁰

Perek, ítéletek

1945 márciusában az MKPVI. kerületi szervezetéhez befutott egy feljelentés a Körönd Szanatóriumban történekről, s azt onnan - sürgős kivizsgálást kérve - továbbították az Államrendőrség politikai osztályának. Lovassy Stürmert hamarosan letartóztatták, és elindították ellene az eljárást. A zsidók feljelentésével is őt vádolták.

A Népszava április 19-i számában részletezték a tragikus eseményeket, Lovassy embertelenségét. Traum Jánost „több százszoros gyilkosként említették”, Harangiról nem volt szó, de ezen a napon ő t is letartóztatták és kihallgatták – ekkor még csak tanúként - Lovassy ügyében.

Lovassy a tárgyaláson minden vádat tagadott, és azt állította, hogy a rendőrségen súlyos bántalmazással csikarták ki a beismerő vallomásokat. Már július 17-én Jankó Péter elnökletével meg is született az ítélet, ami rögtön jogerőre is emelkedett. Mivel a kihallgatott tanúk közül jóval többet védtek, mint (Harangihoz hasonlóan) terhelték őt, Lovassyt felmentették, és szabadlábra helyezték.

Harangit - mint említettük - 1945. április 19-én letartóztatták, és a házkutatás nyomán hét oldalon sorolták fel az általa rablott értéktárgyakat, amelyek egy részét a tulajdonosaik azonosították. Hét tanú vallomása alapján a Népügyészség (Resowszky Sándor, a Népügyészség vezetője és Óhidly Lajos népügyész)

nyilas besúgónak minősítette Harangit, és 1945. szeptember 21-én öt évre ítélték.²¹ (Harangi egyébként ekkoriban is nyomozóként jegyeztette magát. Sólyom László főkapitánytól magánnyomozói iroda felállítására kért engedélyt. Sólyom ezt elutasította azzal az indokkal, hogy már kilencszer büntették, és ismét eljárás van ellene folyamatban.²²)

Harangi kihallgatásakor Lovassyt tette felelőssé a zsidók elhurcolásáért. Azt állította, hogy Traum János pártszolgálat vezető a perében hamisan mentette őt mindkettőjük érdekében, hiszen közös bűneik vannak.²³ Emellett több új terhelő bizonyíték is előkerült. Felmerült az is, hogy Lovassy perében valótlán vallomások is keletkeztek, miután Lovassy Stürmerné felajánlotta a kárvallottaknak, hogy megtéríti minden kárukat, csak ne tegyenek terhelő vallomást a férjére.²⁴ Aczél Endre népjogász a per újrafelvételét kérelmezte. Lovassy illegálisba vonult, csak 1947. április 29-én tudták őrizetbe venni. A tagadását nem fogadták el, mivel konkrétumok híján pongyolának minősítették védekezését, egyezkedési tárgyalásokat folytatott megszarolt betegeivel, majd bujkált a körözés elől, és még a Gyűjtőfogházban is igyekezett befolyásolni társai vallomásait.²⁵ Mindezek ellenére László Dezső tanácsa²⁶ a zsidók feljelentéséért Harangit jelölte meg bűnösnek, így az eredeti ítélet megváltoztatására nem látott jogi alapot. E határozat 1948. február 7-én jogerőre emelkedett.²⁷

A László-tanács ítélete szerint Harangi a Gyűjtőfogház írnokaként a rabtársait folyvást nyaggatta, hogy nyilatkozatokkal támogassák, hogy őt ártatlanul ítélték el, mivel nem ő, hanem Lovassy jelentette fel a Körönd Szanatóriumában lévő zsidókat. Az őt segítő fogolytársait hálájáról biztosította. Mi több, Traum János aláírását is megpróbálta meghamisítani.²⁸

Eközben tovább gyűltek a terhelő bizonyítékok Harangi ellen. Egy jelentés szerint 1944-ben az üldözötteknek svéd menlevelet árult Jékely Zoltán volt államtitkárral együtt. „Ha nekik valamelyik üldözött nem tetszett, vagy olcsón vette meg a menlevelet, vagy egyáltalán nem akarta megvenni, azt egész egyszerűen a Gestapóval elvitették.” Emellett még újabb gyanú is felmerült ellene: Harangi, az ostrom alatt eltűnt Wallenberg svéd követ eltűnéséről is tud. Lehet, hogy tevékeny része volt benne”.²⁹ Felvetődött az is, hogy Fenessy Ferenc néppügyészt a korábbi perben megvesztegette, emiatt őt el is bocsátották az állásából.³⁰

Szabó Mihály tanácsa 1948. június 30-án megsemmisítette az 1945-ös ítéletét, és új eljárást írt elő. 1949. június 20-án Tutsek Gusztáv tanácsa 15 tanú³¹ vallomása és egyéb okiratok alapján tíz év kényszermunkára, mellékbüntetésként teljes vagyonekobzásra és politikai gyakorlatának tízévi felfüggesztésére ítélte.

Az eljárás idején Harangi azzal is próbált védekezni, hogy több alkalommal volt elmebeteg, így nem beszámítható. A becsatolt dokumentumok azonban a bíróság szerint ezt az állítását sem bizonyították, mert bizonyítványai arról tanúskodtak, hogy nem volt elmebeteg, gyógyultan bocsátották el. „Mindezek alapján a népbíróság nem találta indokoltnak a vádlott elmeállapotának megvizsgálását, már azért sem, mert a vádlott viselkedésében az egész tárgyalás során a legkisebb jel sem mutatott arra, hogy nem beszámítható.”³²

Enyhítő körülményként értékelték a vádlott csökkent erkölcsi érzékéből fakadó, a bűnözésre könnyebben hajló természetét. Súlyosbító körülményként pedig azt, hogy „aljas indokból, egyéni haszonszerzési célból hurcoltatta el az üldözötteket,

cselekményének sorozatos voltát, és hogy eljárásának több ember élete esett áldozatul, a tárgyalás során tanúsított és a megbánás legkisebb jelét sem mutató cinikus magatartását".³³

A négy hónap múlva jogerős döntést hozó Népbíróóságok Országos Tanácsa Aradi István elnökletével Harangi főbüntetését a felére csökkentette, noha leszögezte, hogy ténykérdésben a semmisségi panasz megalapozatlan, a háborús büntett maradéktalanul megvalósult. Ebben az ítéletben szintén szó esett a Harangi elmeállapotára alapuló védelmi indítványról. „A vádlott az egész eljárás során szóban és írásban feltűnően ügyesen védekezett, a fogházban igen szétágazó hálózatot szervezett saját megmentése érdekében, hamis nyilatkozatot szerkesztett, és arra aláírást hamisított, s igen ügyesen tüntette azt fel a bíróság előtt valódiként. Ebből a magatartásból az Országos Tanács nem tudott arra a következtetésre jutni, hogy szükséges a vádlott elmeállapotának megvizsgálása.”³⁴

1952 februárjában letelt Harangi büntetése, ám még az év végén betörést követett el, amiért 12 évet róttak ki rá. 1956. október 30-án azonban a forradalom forgatagában váci fogságából szabadlábra került.

A forradalmárok árulója

Másnap a Baross téri felkelőcsoporthoz csatlakozott, ahol több korábbi rabtársával találkozott, ám közülük senki sem tudta, miért ítélték el.³⁵ Az egészségügyi ellátás megszervezését vállalta, de csak arról tudunk, hogy ebben az időszakban folyvást a nemzetközi vöröskeresztes igazolványát próbálta visszaszerezni a Markó utcai ügyészségen, a BM-ben és másutt. És persze nyitott szemmel járt a felkelők között.

November 4-én este - miután a szovjetek szétlőtték a Baross téri bázist - a többiekkel együtt átvonult a

Péterfy Sándor utcai kórházba, hogy ott folytassák az ellenállást. Ő viszont hamarosan kapcsolatba lépett az állambiztonsági szervekkel, és átadta nekik a Baross téri felkelők névlistáját, majd jelentéseket készített a kórházban folyó politikai ellenállásról. Olyan valótlanságot is jelentett, hogy két ÁVH-st „kinyírtak” a kórházban.³⁶

Társai azonban feltűnő kérdezősködéséből gyanították, hogy áruló. Megmotozták, majd - Péch Géza szerint - a kórháziak közül ő, Rudas János, Kővári Tibor és felesége, Forgó Imre főorvos és még két Baross téri tárgyalt a sorsáról. Többen azon a véleményen voltak, hogy inkább haljon meg ártatlanul egy ember, mintsem meghagyják az árulót, s a „szovjetek széjjellőjék az egész kórházat betegestül, felkelőstül, s több száz ember elpusztuljon”. Kőváriék mindenképpen végezni akartak vele, Rudas és Péch viszont úgy vélte, hogy nem áruló, csak idegösszeroppanást kapott. Az odaérkező Pásztor Gyula alparancsnok a likvidálás mellett foglalt állást, Hercegh Benjámint, korábbi szakaszparancsnok pedig Harangi mellett emelt szót. Végül az elhatározás született, hogy Harangit elaltatják, s addig kivizsgálják az ügyét.³⁷

Végül pincébe zárták, hogy majd Nickelsburg László („Zsidó Laci”) főparancsnok dönt a sorsa felől. Állítólag ő arra utasította az öröket, hogy reggelig csak vigyázzanak rá.³⁸ Eközben azonban Törzsi János református káplán igazolta, hogy politikai fogoly volt,³⁹ s a felkelők ezzel bizonyítva látták ártatlanságát. Ezekben a novemberi napokban, az elkeseredett hangulatban, a végletekig gyanakvó légkörben a budapesti „felkelőcsoportok köréből több, tévesen árulónak vélt személlyel végeztek, ám az igazi „vamzer” megúsza.⁴⁰

Sőt, ugyanezek az emberek, Péch Géza, a már Bécsből szervezkedő Rudas János és Pásztor Gyula még

be is vették a politikai ellenállás akcióiba Harangit, aki erről is jelentést készített.⁴¹

„Kecskeméti”

A forradalom leverése után „Kecskeméti” fedőnéven Harangit „hivatalosan” is beszervezték. Ekkoriban és a következő években főleg a volt Baross tériekről és a Péterfy-kórház-beliekről informálta rendszeresen a belügyi hatóságokat. 1957 elején szinte követelte volt társaival szemben a rendőrségi eljárást: „Ma feltétlenül le kell tartóztatni Timus Lajost [...]. Erősen kell figyelni Nickelsburgot. [...] Tóth Urbánt is sürgősen le kell tartóztatni.”⁴² El is indult az eljárás velük szemben.

A legutolsó 1956-tal kapcsolatos halálos per megindításában is fontos szerepet játszott: a még szabadlábban lévő volt Baross téri felkelők „ellenséges” szándékú összejöveteleiről tájékoztatta az állambiztonsági szerveket, akik 1960 áprilisában le is tartóztatták a feljelentetteket.

Közöttük volt Hercegh Benjámín is, aki annakidején Harangi likvidálása ellen emelt szót. Ő csak ennyit vallott Harangiról: „...sírt a Péterfy Sándor utcai kórházban, hogy ő beteg ember, és most mint ávós besúgót letartóztatták. 1958-ban a Korzó étteremben többször találkoztam vele, köszönte, hogy megmentettem”.⁴³ Herceghet életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. E perben három halálos ítélet is született, Hámori Istvánt, Kovács Lajost és Nickelsburg Lászlót adták hóhérkézre.

Az ekkor letartóztatottak közül csak Mocsári József gyanakodott rá: „Érzése szerint Zoli pincér a rendőrség embere, s neki köszönheti, hogy itt van”-jelentette róla a zárkaügynök.⁴⁴

Ugyanis Harangi ekkor már a Corso étteremben dolgozott egészen 1960 februárjáig, amikor korábbi

büntetését Kellott folytatnia. A hátralévő hét évből egyet töltött le, a többi három évre felfüggesztették, majd 1963-ban mentesítették az összes addigi ítélete hátrányos jogkövetkezményei alól. 1965-től a Neon KTSZ ellenőre volt, és továbbra is a hálózat tagja maradt. Ekkoriban főleg volt nyilas ismerőseiről és a börtöntársairól készített jelentéseket. 1972-től nem ismerjük további sorsát, illetve csak annyit tudunk, hogy sikkasztásért egyéves büntetést szabtak ki rá, de ennek végrehajtását három évre felfüggesztették.⁴⁵ 1998-ban meghalt.

A történet rövid változata az Élet és Irodalomban megjelent (2012. II. 10.).

Jegyzetek

1 Dr. Lovassy Stürmer Aurél és társai ÁBTL V-81226/B.

2 Harangi Zoltán jkv. 1946. XII. 7. ÁBTL V-81226.

3 Harangi Zoltán jkv. 1946. XII. 7. ÁBTL V-81226.
Fennmaradt a meghatalmazása: „Ezennel megbízuk Harangi Zoltán urat, a SVÉD KIRÁLYI KÖVETSÉG mellett működő SVÉD VÖRÖSKERESZT tisztviselőjét, hogy a SVÉD VÖRÖSKERESZT által kibocsátott védelmi leveleket felülvizsgálja, a hamisítványokat elkobozza, és a hamisítók felkutatására lépéseket tegyen, és azok személyéről a Vöröskeresztet azonnal értesítse. (ÁBTL V-81226.)

4 Fiala Ferenc (jkv. 1946. X. 24. ÁBTL V-81226.) és „bihari panorama” nevű kommentelő (http://forum.gondola.hu/cgi-bin/ultimatebb.cgi?ubb=get_topic&f=2&t=001790 letöltés: 2012.1.4.) szerint Lovassy zsidó származású volt. A Népszava (1945. IV. 19.) egyik cikkírója szerint már 1935-ben belépett a Nyilaskeresztes Pártba.

5 Gedeon Béla és Glück Tibor tk. 1946. XII. 12. ÁBTL V-81226.

6 Kovács Kálmán tk. 1946. XII. 5.; Kovács Vilma tk. 1946. XII. 6.; Ádám Jenőné Kreis Irén tk. 1946. XII. 10.; Ádám Jenő tk. 1947. I. 6.; Harangi Zoltán tk. 1945. IV. 19.; Gedeon Béla tk. 1946. XII. 12.; Szalóczi Károly Oszkár tk. 1947.1.3. ÁBTL V-81226.

7 Kollman Pálné Wasser Anna tk. 1947.1.6. ÁBTL V-81226. GlückTibor szerint Sasits kétszínűen viselkedett (jkv. 1945. IV. 13.), Kreis László szerint pedig a megvert zsidók részére egyszerűen megtagadta az elsősegélynyújtást (jkv. 1945. IV. 13. ÁBTL V-81226.).

8 Traum János tk. 1945. IV. 4., tval. 1945. VII. 17.; Aczél Endre népjogász irata a Magyar Államrendőrség Politikai és Rendészeti Osztályának 1946.VII. 7.; László Dezső tanácsának ítélete 1947. XII. 4.; Tutsek Gusztáv tanácsának ítélete 1949. VI. 20.; Aradi István tanácsának ítélete 1949. X. 20. ÁBTL V-81226.

9 GlückTibor tval. 1945. IV. 19., tk. 1946. XII. 12.; Gedeon Béla tk. 1945. IV. 13. ÁBTL V-81226.

10 Kovács Kálmán és Kovács Vilma szerint jelentős része volt a zsidók elhurcolásában (tk. 1946. XII. 5., 6. ÁBTL V-81226.). Farkas András 1946. December 10-én az ügyben kihallgatták, de erről nem tettek fel egy kérdést sem (ÁBTL V-81226.). Az ő szerepét az ügyében kihallgatott tanúk különbözőképpen ítélték meg. Az igazoló bizottság úgy határozott, hogy dr. Farkas munkáját a Népjóléti Minisztérium három éven keresztül az általa megszabott helyen csökkentett díjazással vegye igénybe, mert a szanatóriumban megbújó betegek érdekében nem tett meg mindent, amit megtehetett volna (jkv. 1945. Vili. 7. ÁBTL V-81226.).

11 Várnai András jkv. 1946. X. 24.; Kovács Kálmán tk. 1946. XII. 5. ÁBTLV-81226. Egyes utalások szerint a nyilasok ezt követően főtestvérnek nevezték (Népszava, 1945. IV. 19.; Harangi Zoltán jkv. 1946. XII. 7. ÁBTLV-81226.).

12 Traum János tval. 1945. VII. 17. ÁBTL V-81226.

13 Kovács Kálmán (tk. 1946. XII. 5.) és Kovács Vilma (tk. 1946. XII. 6.) azt vallotta, hogy nekik és nővérüknek vesztegetéssel sikerült elmenekülniük a nyilas kíséretből, apjuknak azonban nem (ÁBTL V-81226.). GlückTibor sógornőjét, Bihari Jenőné és lányát, Zakálné Bihari Ágnes is elhurcolták, azóta nincs hír róluk (Glück jkv. 1945. IV. 13.). Kollman Pálné Wasser Annát is a Körönd Szanatóriumból vitték oda, vele takarítanak a párthelyiséget. Láta, ahogy elviszik a zsidókat kivégezni. „Ezt abból lehetett tudni, hogy cipő és kabát nélkül vitték el őket”, vallotta (tk. 1947. I. 6. ÁBTL V-81226.). E forrás szerint a pártházból december 29-én menekültek a nyilasok.

14 Fiala Ferenc jkv. 1946. X. 24. ÁBTLV-81226. Fiala - Harangi jelentése szerint - Langlet Waldemartól kapott útlevelet Svédországba. „Kecskeméti” jelentése 1961. VII. 29. M-30518/1.) Nem tudjuk, hogy onnan hozták-e haza 1945-ben háborús bűnösként.

15 Ádám Jenőné Kreis Irén (tk. 1946. XII. 10.) és Ádám Jenő tk. (1947.1.6.) vallomása szerint nemcsak a fogságban, de még a szanatóriumban is súlyosan bántalmazták őket, gyermekük pedig eltűnt (ÁBTL V-81226.).

16 Eőri Frigyes jkv. 1946. X. 24. ÁBTL V-81226.

17 Bors Jenő tk. 1945. V 7. ÁBTL V-81226. Bors közlése szerint Kohányi öccsét mint katonaszökevényt elfogták és halálra ítélték.

18 Rákosi Pál tk. 1945. VI. 7. ÁBTL V-81226. Lényegében Rákosiné nővére,

Hirschmann Józsefné vallomása (tk. 1945. VI. 8. ÁBTL V-81226.) is ezt támasztja alá.

19 Palágyi Ferencné Horváth Katalin tk. 1945. VI. 27.; Kéri Andor tk. 1945. VI. 28.; Martos Jenőné beadványa d. n.; Gergely Miksa beadványa 1945. V. 3,

VI. 7. ÁBTL V-81226. Palágyiné vallomása szerint férje munkaszolgálatos volt, 1942-ben eltűnt.

20 Rákosi Pál tk. 1945. VI. 7. ÁBTL V-81226.

21 E tárgyalásról, a népbíróság összetételéről egyelőre nem kerültek elő adatok.

22 Sólyom főkapitány határozata 1945. VI. 13. ÁBTL V-81226.

23 Harangi Zoltán jkv.1946. XII. 7. ÁBTL V-81226. E vallomás szerint Traum és Lovassy a fogságban nagyon összetartottak.

24 Kovács Kálmán tk. 1946. XII. 5.; Kovács Vilma tk. 1946. XII. 6. ÁBTL V-81226. Ők visszautasították az ajánlatot.

25 Jelentések 1947.V. 7. XII. 1. ÁBTL V-81226. Lovassy helyzete súlyosbodott, miután a mentőtanúként bejelentett Harmath Pál irreleváns, Kohányi Kálmán pedig súlyosan terhelő vallomást tett, Lovassyné harmadik jelöltje, Béres István pedig a Gyűjtőben felakasztotta magát (jelentés 1947. X. 13. ÁBTL V-81226.).

26 Ledényi Ferenc az 1956-os katonai perek legeredményesebb vérbírája (27 halálos ítélettel) ekkor népbíró volt.

27 A periratból (ÁBTL V-81226.), fontos dokumentumok hiányoznak, de úgy tűnik, ezzel lezáródott a Lovassy Stürmer-ügy. Azt a cáfolatlan vádat, hogy számos menekültet kegyetlenül megzsarolt, a bíróságok valamilyen okból teljes mértékben ignorálták.

28 László Dezső tanácsának ítélete 1947. XII. 4. ÁBTL V-81226. Traum lázas betegként halt meg a Gyűjtőben, 1947. VIII. 11-én. A nyomozás idején. Traum János megtört a keresztkérdések alatt, és teljes beismerő vallomást tett.

Beismert 164 személyesen elkövetett gyilkosságot, ezeken kívül több ember kivégzésére adott parancsot - jelentette Oswald Pál (1945. V. 4. ÁBTL V-81226.).

29 Fekete György jelentése 1947. VIII. 14. ÁBTL V-81226. Ezt az állítást nyilván nem vizsgálták meg a nyomozó szervek. Közismert, hogy a szovjetek vetették fogságba hitszegő módon a hozzájuk érkező Wallenberget. Moszkvába szállították, és meghalt valamelyik lágerben vagy börtönben, valószínűleg 1947-ben. 1962. október 3-án, Harangi „Kecskeméti” fedőnevű ügynökként ezt a jelentést tette:Wallenberg Raoul 1944-ben különleges feladattal jött Magyarországra. Ekkor 32 éves volt. A székhelye mint követségi titkárnak Üllői út 2. szám. Az akkori Magyar-Holland Bank épülete. Itteni magyar munkatársai voltak: Kelecsényi Elek, volt textilkereskedő. Horthy rendszerbeli zsidó százados, akit kizártak a Hadseregből, Wallenberg mellett nyomozó osztályt vezetett. Lakik: Népköztársaság útja 40. Forgács Vilmos dr. Wallenberg jogi tanácsosa volt, az Egyesült Izzó igazgatója volt 1945 után is. Dr. Lengyel Ernő mérnök, Wallenberg műszaki előadója volt.

Hamvas dr. Wallenberg jogi előadója volt. Bergmann Vilmos, aki Wallenberg személyi titkára volt, aki mindenhová elkísérte őt. Többeket nem tudott megnevezni. („Kecskeméti” M-30518/3.)

30 Fekete György jelentése 1947. VIII. 14. ÁBTL V-81226.

31 Név szerint Török István, Harmat Pál, Kálmán Miklósné, Balogh János, Szőke Mihály, Fiala Ferenc, Mitribusz László, Thibál Kálmán, Kovács Kálmán, Hétfalvi Gyuláné, Körmendi Mihály, Hegedűs József, Ádám Aladárné, Kohányi Kálmán, Hochfelder Gézané.

32 Mindazonáltal Sólyom László főkapitány, határozatában (1945. VI. 13. ÁBTL V-81226.) azt írta, hogy Harangi több ízben elmeógyógyintézeti kezelés alatt

állt, és a nyomozati jelentés megállapítása szerint jelenleg is elmebeteg, s mint ilyennek, gyógyulása nem várható".

33 Budapesti Népbíróság ítélete NB. XII. 3532/1948-16. 1949. VI. 20. ÁBTL V- 81226.

34 A Népbíróságok Országos Tanácsának ítélete NOT. II. 2337/1949-20.1949. X. 20. ÁBTL V-81226.

35 Bár az egyikük, Hámori István századparancsnok, ezt vallotta róla:» Harangit leköpdöstem, nagy gazember. 1953-ban, amikor együtt ültünk, hol svéd, hol svájci attasénak adta ki magát. Szóltam is, hogy ne engedjék be a Baross térre. (Tárgy. 1961. III. 28. MOL 46/60 49.d.) Balogh László zászlóaljparancsnok, aki szintén korábbi rabtársa volt, viszont így látta:»Zoli lelkes híve volt a felkelésnek. Igen áldozatvállaló, nacionalista." (Jkv. 1957. IV. 19. BFL 3676/57.) Más nem osztotta ezt a véleményét. Tüski István főhadnagynak Harangi elmesélte, hogy hosszú ideig a Svéd Királyság szolgálatában állt, hozzáteve, hogy még Allan Dullest is ismeri, vele banketten vett részt. (Tüski István tk. 1960. VI. 23. MOL 46/60 44.d.)

36 Harangi Zoltán jelentése 1956. XI. 13. Angyal István és tsaTLV-143660/2.

Ezt az állítását még öt évvel később is megismételte (Harangi Zoltán tval. 1961. VI. 26. MOL 46/60 49.d.).

37 Péch Géza jkv. 1957. IV. 18. BFL 3676/57. E történekről - kevésbé részletesen -Balogh László is vallott (jkv. 1957. IV. 23. BFL 3676/57.).

38 Harangi Zoltán tval. 1961. VI. 26. MOL 46/60 49. d.

39 Törzsi János tk. 1957. V. 17. BFL 3676/57.; Harangi Zoltán tval. 1961. VI. 26. MOL 46/60 49. d.

40 Nyolc évvel később Harangi („Kecskeméti") a történeket egyik jelentésében így foglalta össze: „...Pásztor Gyula letartóztatott a Péterfyben Péchékkel. Még éjjel ki akartakvégezni, s meg is tették az

előkészületeket. Ezt Rudas, Nickelsburg és Péch elhalasztották azzal, hogy nevezek meg valakit, aki nem innen ismer. Törcsi János plébános m entett meg. A fentiek után Pásztorék keblükre öleltek, bocsánatot kértek. Ez ügy részleteit átadtam Fehér elvtársnak.”

41. „Kecskeméti” jelentése 1964.V. 18.TLB-30518/6.

42 „Kecskeméti”-Harangi jelentése 1957. II. 5. B-89988.Timus és Tóth Urbán a Baross tériekhez tartoztak, akik a forradalom leverése után egy ideig szintén az állambiztonsági hálózathoz tartoztak.

43 Hercegh Benjámint tárgy. 1961. V 18. MOL 46/60 49. d.

44 Börtön ügynöki jelentés 1960. IV. 22. MOL 46/60 43. d.

45 Dr. Lovassy Stürmer Aurél és társai ÁBTL V-81226/B.

Eörsi István, 1956–57¹⁴¹

Élet és Irodalom online, 2013. 10. 11.
Másodközlés: *Beszélő* online, 2013. 11. 18.

Az iratok odüsszeiája (Bevezetés)

Leginkább a véletlenség számlájára írható, hogy ezt a tanulmányt én írom meg. A peranyagot ugyanis Eörsi Istvánnak nem állt módjában kézhez kapni, pedig legalább 1984-től céltudatosan törekedett erre. Fel akarta használni az *Emlékezés a régi szép időkre* című memoárjában. Természetesen sem a Fővárosi Bíróság, sem a Legfelsőbb Bíróság akkori elnökei, sem Berecz János nem támogatta az erre irányuló beadványait.

„Az iratok tanulmányozását azért szorgalmazom, mert író vagyok, és jelenleg egy önéletrajzi jellegű munkán dolgozom. Úgy vélem, hitelesebb munkát sikerül írnom, ha emlékezetemet minél több tényel támogathatnám meg” – írta a Fővárosi Bíróság elnökének, mielőtt megkapta volna telefonon a nemleges választ.

Berecznek többek között a következőket írta: „A *Visszaemlékezések 1956* című gyűjteményes kötet 349. oldalán irigykedve olvasom, hogy Ön történelmi kutatásainak támogatása végett hozzájutott különféle nyilvánosságra nem hozott dokumentumokhoz, egyebek közt az 1953 és 1959 között hozott bírói ítéletekhez, periratokhoz. Azért bocsátották ezeket a rendelkezésére, mert – mint írja – »én pártosztódíjas voltam az aspirantúra, és volt bizalom irántam.« Jelenleg önéletrajzi munkán dolgozom, és ehhez – emlékezetem

¹⁴¹ Megjelent az *Élet és Irodalom* internetes változatában, 2013. október 11-én. Közlés a lap engedélyével.

felfrissítése és ismereteim kibővítése véget – szükségem volna legalább saját magamnak és barátaimnak – Obersovszky Gyulának, Gáli Józsefnek és Angyal Istvánnak – a perirataira, rendőri és ügyészi vallomásaira stb. [...] Úgy vélem a múltnak – és különösképpen saját múltunknak – az ismerete mindenkit megillető jog. [...] Nem volna szabad a tények megismerését állami vagy pártszervek bizalmától függővé tenni. A tények – tények maradnak, akárki vizsgálja őket. Bízni kellene abban, hogy közkinccsé válva kivereszkik maguknak az őket megillető rangot. Kérem, segítsen ahhoz, hogy én is betekintést nyerhessek a munkámhoz szükséges iratokba.” A KB ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó titkárát természetesen nem tudta meggyőzni, de azt javasolta, hogy ismét a Fővárosi Bírósághoz forduljon kérelmével. (Az esélyekkel nyilván tisztában volt.) Erre hivatkozva Eörsi 1986 decemberében – a korábbi kérését kiterjesztve a közeli barátainak, Angyal István és Gáli József iratanyagára (tehát „Szirmai Ottó és társai”, valamint „Tóth Ilona és társai” perirataira) – újabb beadványt nyújtott be. Végül Hartay Henrik a Legfelsőbb Bíróság elnöke 1987. január 27-i levelében utasította vissza Eörsi kérelmét.¹⁴²

Mint a rendszerváltás után kiderült, kevés lett volna a kádárista politikusok, bírósági elnökök jóindulata, mivel Eörsi István és társai perirata ismeretlen helyen lappangott. Az iratok odüsszeiája már 1963. július 20-án elkezdődött, amikor a Fővárosi Bíróság „visszavárólag” Bicskei Járási Ügyészségnek elküldte a teljes peranyagot a duplungok (vádirat, I. fokú és II. fokú ítélet) kivételével. (A bicskeieknek a per III. rendű vádlottja,

¹⁴² Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre. Noran, 2006. (Továbbiakban: Eörsi 2006). E fennmaradt dokumentumok a www.eorsilaszlo.hu honlapon megtalálhatóak. A jelzett kötet első két kiadása közvetlenül a rendszerváltás előtt jelent meg. A 2006-os kiadásban benne maradt számos rendszerváltás előtti legenda, amelyek nagy részét segíthettem volna korrigálni, csak sajnos nem olvastam el újra, megjelenés előtt.

Molnár Sándor tartási kötelezettségének elmulasztása miatti ügyben volt szükségük az iratokra.) 1966-ban a Balassagyarmati Járásbíróság is kérte a dossziét – ismeretlen okból – hiábavalóan. Szalamin Zoltán, a Fővárosi Bíróság tanácselnöke ekkoriban kérte vissza a bicskeiektől a dokumentumokat, de Lehoczky Antal járási vezető ügyész szerint azokat már az Igazságügyi Minisztériumhoz küldték vissza, ám innen azt jelezték, hogy nem érkeztek meg az iratok.

A Fővárosi Bíróság új tanácselnöke, Lomjapatakya Béla 1968 februárjában ismét a Bicskei Járásbírósághoz fordult: „...nem fekszik-e ott? Ha igen, küldjék meg!” Néhány hónappal később kiderült, hogy még 1964 áprilisában megérkeztek az iratok az Igazságügyi Minisztériumhoz, ám tévedésből nem a Bicskei Járási Ügyészségnek küldték vissza, hanem a járási bíróságnak. Minderről Kocsisné Szebeni Erzsébet, a minisztérium előadója tájékoztatta a Fővárosi Bíróságot, hozzátéve, hogy „átiratomban kértem, kutassák fel, és küldjék vissza” Lomjapatakyaékknak.

Szokó Miklós, a járásbíróság elnöke 1969 januárjában arról tudósított, hogy az ítélet meghozatala után, 1964 júniusában az iratok a Fejér Megyei Főügyészségre kerültek. A fellebbezés elbírálása után, 1964 októberében az ügy anyagai csak a Fővárosi Bíróság dokumentumai nélkül kerültek vissza hozzájuk, és eredménytelenül próbált felkutatni azokat a Székesfehérvári Megyei Bíróságnál és a Fejér Megyei Főügyészségen.¹⁴³

Nincs több forrásunk arról, a pártállam időszakában keresték volna a periratot, ám a rendszerváltás után Eörsi István kezdeményezésére – akinek memoárja addig már két kiadáson is túl volt¹⁴⁴ – ismét elkezdődött a kutatás.

¹⁴³ Eörsi István és társai, Fejér Megyei Levéltár Bül. 43/56. (Továbbiakban: FML)

¹⁴⁴ Katalizátor Iroda (szamizdat) Bp. 1988.; Napra-forgó Kft, Bp. 1988.

Áttörés azonban nem történt: Horváth Ibolya bíró hiába kutatott, Szoukup Tamás főelőadó (Igazságügyi Minisztérium), Irnes Gellért főügyészégi főtanácsos megyei főügyész helyettes, Végh László Fejér Megyei Bírósági elnökhelyettes a válaszukban közölték, hogy az iratok hollétére nem tudtak fényt deríteni.¹⁴⁵ Így hát bele kellett nyugodnunk abba, hogy Eörsi István periratai elvesztek, mivel – újabb balszerencse – a rendőrségi iratok között sem volt meg a másolatuk. Hiába kereste Standeisky Éva irodalomtörténész is, aki az „’56-os írókról” szóló kötetének egyik fejezete szól Eörsi Istvánról.¹⁴⁶

Néhány évvel Eörsi halála után, teljesen váratlanul, Polgár Péter Antal kutatótól értesültem, hogy a keresett anyag nem vészett el, Székesfehérvárott, a Fejér Megyei Levéltárban található meg.

* * *

E tanulmány elkészítésével Eörsi István rekonstrukcióját szeretném kiegészíteni azokkal a dokumentumokkal, amelyekhez nem férhetett hozzá. Memoárjából kiderül, hogy mennyire fontosnak tartotta a tényyszerűséget. „Csak emlékeimet tudom hitelesen rögzíteni, de nem állíthatom, hogy ők maguk is egytől egyig hitelesek”,¹⁴⁷ ezért a pontosabb rekonstrukció érdekében felhasználta a börtönből kicsempészett verseit és a periratának rendelkezésére álló részeit, a vádiratot és az ítéleteket.

Tudta, hogy ezek nem mindig elegendők: „Hajlandó lennék magasztaló ódát írni a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez. Ha legalább a periratok idevágó

¹⁴⁵ Eörsi István és társai, Budapest Főváros Levéltára. (Továbbiakban: BFL) 517/57.

¹⁴⁶ Standeisky Éva: Az írók és a hatalom. 1956-os Intézet, 1996. 331–334.

¹⁴⁷ Eörsi 2006 7.

kitételeit elolvashatnám. [...] Ugyanazért volna rájuk szükségem, amiért erre a könyvre: hogy tisztán láthassam életemnek ezt az időszakát.”¹⁴⁸

Meg kell állapítani azt is, hogy Eörsi az önvizsgálat terén lényegesen előbbre jutott, mint a memoárszerzők túlnyomó többsége. (Erre utal egyébként a „József Attila-díjas” verseinek önleplezése is, már a hetvenes évektől.) Az első fokú ítéletet lapozva megállapítja: „...kiviláglik, hogy hősiességem nem volt egetverő.”¹⁴⁹ Az iratokkal történő szembesüléskor is nagyon különbözött Eörsi a visszaemlékezők döntő többségének attitűdjétől: amikor magáról kevésbé kedvező momentumokat látott az iratokban, nem az volt a reakciója, hogy csupán koholmányról van szó.¹⁵⁰ Mindebből látható, hogy miért van szükség az ő 1956–57-es történetének rekonstrukciójára.

E tanulmányban szereplő barátai, harcostársai, zárkatársai történeteire, életrajzi adataira itt nem térek ki, a lábjegyzetekben szereplő opusokban azonban mindezek megtalálhatóak. Csak a név szerint említett forradalmárok 1956-os szerepét és annak közvetlen következményét teszem ott közzé. Az 1957-es történetekből főleg a vizsgálati, ügyészségi és bírósági procedúrával foglalkozom, csakis azokkal a momentumokkal, amelyek Eörsi forradalomban játszott szerepével szorosan összefüggenek. A legutolsó fejezetben ismertetem fogságának dokumentumait is, e forrásokat szintén nem látta. Ezek csupán kiegészítik a memoárjában leírtakat.

¹⁴⁸ Eörsi 2006 119.

¹⁴⁹ Eörsi 2006 116.

¹⁵⁰ Erről személyes emlékeim vannak.

A forradalom előtt

Arra, hogy Eörsi István miként vált forradalmárrá, nem térek ki, csak néhány mondatban foglalom össze.¹⁵¹

A II. világháború után a kommunista eszmék híve lett, bár soha nem lépett be a pártba.¹⁵² A Horthy-rendszer igazságtalansága, a fasizmus szörnyűsége hozzájárult ahhoz – mint sok, különböző társadalmi réteghez tartozó kortársánál –, hogy lelkes támogatója lett az új, világmegváltó ideológiának, amely humanisztikus elveket, a nemzeti, a faji megkülönböztetés, az osztályelnyomás megszüntetését hirdette. „Az a nemzedék, amelyhez tartozom, annak elég nagy része, a zsidó származása miatt, vagy pedig azért, mert paraszt vagy munkás volt, nagy lelkesedéssel fogadta 45-ben a ruszkik bejövetelét. Azt hittük, hogy egy új világ kezdődik, és a képviselői ezt az új világot testesítik meg, ahol nem lesz fajüldözés, nemzetiségi gyűlölködés, szegénység. Paradicsom lesz. Ennek a várakozásnak a megtestesülései voltak mindazok, akik ezt hirdették” – nyilatkozta. „A kommunizmusból nem ábrándultam ki, csak Rákosiból.”¹⁵³

Erről az időszakról is maradtak fenn olyan levéltári források, amelyek Eörsi nem látott, nem használt fel. A fegyveres erők jelentéstevői Eörsit a revizionisták közé sorolták, akiknek ideológiai és politikai bomlasztó tevékenységének hatását hangsúlyozták. Egy katonai

¹⁵¹ Egyik kötete, a *Versdokumentumok magyarázatokkal 1949–1956* (Palatinus, 2001. Bp. Továbbiakban: Eörsi 2001.) csakis erről szól. Életrajzáról Vágvölgyi B. András írt kötetet: *Eörsi István*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2003. főbb életrajzi adatai megtalálhatók: www.eorsilaszlo.hu.

¹⁵² Érdekes, hogy ezt rosszul tudta Angyal István, a közeli barátja és harcostársa. (Angyal István önvallomása: Péterfy Kórház. In: Eörsi László: Angyal István – 1928–1958. Noran, 2008. – Továbbiakban: Angyal: Péterfy Kórház – 303.)

¹⁵³ „Anyám félt, hogy széttronszol a gyűlölet.” (Eörsi István – ítélet: 8 év). In: Bertha Bulcsú: *Írók, színészek, börtönök*. Interjúk. Bp. 1990. Új Idő Kft.; www.eorsilaszlo.hu/Eörsi Istvánról szóló kötetrészek. (Továbbiakban: Bertha) 53–54, 56.

forrás ekképp tudósít: „A Petőfi kör hatása igen erős volt a hadseregben is. A vitákra eljártak az akadémiák tisztjei is, és az ott elhangzottakat szinte fenntartás nélkül magukévá tették és terjesztették. Az *Irodalmi Újság*, a *Hétfői Hírlap* és más sajtótermékek ugyancsak nagy propaganda hatást váltottak ki. A revizionista erők tevékenységét nagy elismeréssel kísérték, és politikai nézeteiknek követőivé váltak. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia politikai osztálya és a Társadalomtudományi Tanszék felkérték a nyílt uszításban legélenjáróbb írókat, Háy Gyulát, Novobáczky Sándort, Aczél Tamást, Eörsi Istvánt, hogy részükre irodalmi ankétot tartsanak.¹⁵⁴ A Zrínyi Akadémián október első felében sorra is került egy ilyen ankét, ami az »írói lelkiismeret és igazságérzet« jegyében a párt és kormány elleni nyílt uszítás volt. Az ankéton felszólaló 16 személy az írókat arról biztosította, hogy mellettük állnak. A kérdések, melyeket előre elkészítettek, nyílt, ellenséges hangnemben fogalmazódtak. (Pl.: Magyarország függetlenségének kérdése, Magyarország kizsákmányolása a Szovjetunió által, uránérc, a Szovjet Hadsereg Magyarországon való tartózkodásának joga, a Varsói Szerződés felbontása, az akkori pártvezetők azonnali leváltása, stb.) Az írók, akik jelen voltak, kivétel nélkül felszólaltak, és a »hibák bírálata« címén a pártot és a szocialista rendszert támadták.»¹⁵⁵

Az írók közül Eörsi Istvánt ezekkel a szavakkal emelték ki: „...az ankéton nem éppen a leghízelgöbben fejezte ki elismerését a tisztekről, amikor ezt mondta: »...Nem is gondoltam, hogy a szakmai barbároknak hitt tisztek ennyire ismerik a magyar irodalom problémáit,

¹⁵⁴ Novobáczky tagadta, hogy ott lett volna az ankéton, és kijelentette, hogy Eörsit egyáltalán nem ismeri (jkv. 1957. III. 11. ÁBTL V-150393/5.).

¹⁵⁵ A néphadsereg az 1956-os ellenforradalom előkészítésében. (A revizionisták ideológiai és politikai bomlasztó tevékenysége a fegyveres erők szervezetében.) ÁBTL V-150388/2.

melyről nívós felszólalásaikban bizonyosságot tettek...« Az ankétot azzal zárták, hogy az Akadémia tisztjei harcot indítottak a hadseregben lévő »kucserák« ellen, és kiveszik részüket a kibontakozó »új nemzeti forradalomból« Azokkal szemben, akik a Petőfi kör vitáival nem értettek egyet, fenyegetően léptek fel.”¹⁵⁶ Ez az utolsó állítás nagyon kevésbé hihető, miként az is, hogy a „revizionisták” „új nemzeti forradalmat” hangoztattak. A jelentés többi része azonban hihetőnek tűnik, annál is inkább, mivel Márton András ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka is ezt állította: „A párt és a kormány vezetésben vetett bizalmát a személyi állomány jelentős részében megingatta.”¹⁵⁷

A belügyi szervek arra hívták fel a figyelmet, hogy Déry Tibor az irodalmi összejeveteleire Lukács György követőit és saját tisztelőit, valamint azokat hívja meg, akik „a legutóbbi irodalmi vitákban bátran, vagy jobboldalian szólaltak fel”: Mészáros István irodalomtörténész, Almási Miklós, Lukács György aspiránsa, Abody Béla író, Eörsi István költő, Heltai György történész, Fehér István tanár, Czene Mihály kritikus, Szabó Ede, a Csillag szerkesztője és más tehetséges, irodalomhoz értő fiatalok.¹⁵⁸

A fiatal írók közül Gergely Mihály, Tímár György, Kiss Károly, Győri György, Eörsi István, Csoóri Sándor, Sántha Ferenc, Tóth László, Derzsi Sándor és mások a „nemzeti kommunizmus” híveit Nagy Imrét és Losonczy Gézát támogatták.¹⁵⁹ Márkus István vallomása szerint Benjámín, Aczél Tamás, Sipos Gyula, Máriássy Judit,

¹⁵⁶ A néphadsereg az 1956-os ellenforradalom előkészítésében. (A revizionisták ideológiai és politikai bomlasztó tevékenysége a fegyveres erők szervezetében.) ÁBTL V-150388/2.

¹⁵⁷ Márton András jkv. Kivonat ÁBTL V-150388/2. A forrás szerint az ankéton 150–180-an vettek részt az állományból.

¹⁵⁸ Kivonat a BM Tájékoztatási Osztály 1956. ápr. 21-i jelentéséből, 1957. VI. 6. ÁBTL V-150393/8.

¹⁵⁹ A „nemzeti kommunista” mezben jelentkező ellenséges tevékenység felderítésének és elhárításának szükségessége. 1957. okt. ÁBTL V-150392/5.

Mesterházi Lajos, Sarkadi, Eörsi, Gáli felszólalásával támogatták a Nagy Imre-féle pártellenzékét.¹⁶⁰

Egy másik belügyi jelentés a „revizionista erők tömörülésére” utalt a Magyar Írók Szövetsége 1956. június 22-i kibővített ülésére, ahol „Eörsi István pedig további harcra buzdított, megjelölve soronlevő feladataikat, a hatalom megszerzéséhez vezető utat: »...a szabad viták lehetőségének megteremtése után most az a feladat, hogy a vitákon győzedelmeskedők állhassanak a fejlődés élére«”.¹⁶¹

Még vészjóslóbbnak tűnik a harmadik jelentés: „A Nagy Imre–Losonczy-féle áruló csoport elsősorban az írókra támaszkodott [Aczél Tamás, Devecseri, Eörsi, Háy, Novobáczky]. A saját ú.n. »platformjuk« számára elsősorban a hibák nyergelésével igyekeztek híveket toborozni, illetve maguknak embereket megnyerni. Jellemző, hogy különböző gyűléseken felszólalásaik a párt- és a kormány vezetőinek lejáratására irányultak.”¹⁶²

„Velem hasonló nézetet vallott Nagy Imrével kapcsolatban 1955 áprilisa és 1956. november 4-e között többek között Eörsi István“ – vallotta Déry.¹⁶³

„...remek tolla és éles szatirikus humora sok bosszúságot okozott a szektánsoknak, mert éles hangú versei a *Julien Sorel*, a *Moziban*, a *Látlak az utcán lépni...*, a *Te kedves lány*” és sok apró írása kíméletlenül ostromozta a pártban kialakult szektás szellemet, a bürokratikus apparátus káros terebélyesedését, a marxizmus alkotó szellemének gúzsba kötését – írta róla önvallomásában Angyal István.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Márkus István 1957. V. 12. ÁBTL V-150384/3.

¹⁶¹ 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében. (Irodalmi Újság 1956. VI. 30. *Irodalmi életünk időszerű kérdései* cikk kapcsán) ÁBTL V-150352.; www.eorsilaszlo.hu/Eörsi István cikkei

¹⁶² Belügyi jelentés 1957. V. 27. ÁBTL V-150384/3.

¹⁶³ Déry Tibor jkv. 1957. III. 11. ÁBTL V-150393/6.

¹⁶⁴ Angyal: Péterfy Kórház 303.

A forradalom napjaiban

„23-án részt vettem az Írószövetséggel¹⁶⁵ a tüntetésen: Petőfi tér, Bem tér, itt a többiektől lemaradtam, a Parlament elé mentem, majd a Rádióhoz, ahol fél háromig voltam” – vallotta Eörsi a nyomozóknak.¹⁶⁶ Ezek az események – számomra érthetetlen módon – sem a belügyi, sem az ügyészi, sem a bírósági szakaszban szinte szóba sem kerültek, és az ítéletének indoklása sem tér ki Eörsi október 23-i tevékenységére.

„Én mindenesetre úgy vettem részt az eseményekben, hogy nekem meg kell mentenem a saját becsületemet a sok szegyéntől, amit az akkori verseim rám tapasztottak, de meg kell mentenem a kommunizmus becsületét is. Az áruló kommunista szektásokkal szemben, amilyenek Kádárt is tartottam, az igazi kommunizmusnak a becsületét, a marxista és szocialista ideológiát akartam megmenteni.”¹⁶⁷

Angyal István¹⁶⁸ önvallomása szerint tőle származik az a jelszó, amit a parlamenttől a stúdióba menet kiáltoztak: „Ne hallgassunk Gerőre, úgy jutunk csak előre!”¹⁶⁹ A periratok között viszont nem szerepel későbbi barátja, Litván György¹⁷⁰ közlése: „...a tömeg

¹⁶⁵ Hivatalos neve: Magyar Írók Szövetsége. Én azonban a továbbiakban is *Írószövetség* megnevezést használom.

¹⁶⁶ Eörsi István (továbbiakban: Eörsi) jkv. 1956. XII. 28. FML

¹⁶⁷ Bertha 56.

¹⁶⁸ Angyal István (1928–1958) építésvezető. A forradalom idején a Tűzoltó utcai csoport parancsnoka, majd a politikai ellenállás vezetője volt a Péterfy Kórházban. 1956. november 16-án letartóztatták, 1958-ban halálra ítélték és december 1-jén kivégezték.

¹⁶⁹ Angyal: Péterfy Kórház 304. Eörsi ezt nem tartotta valószínűnek (szóbeli közlés, 1995).

¹⁷⁰ Litván György (1929–2006), tanár, történész. 1956 tavaszán elsőként követelte nyilvánosan Rákosi Mátyás eltávolítását a hatalomból. Részt vett a

nagy részével a Kossuth tértől a Rádió felé vonultunk, a Múzeum körúton egy kisebb embercsoport jött velünk szembe, élén Eörsi Pistával, aki már messziről kiabálta, hogy az ávósok a tömeg közé lóttek, már halottak is vannak.”¹⁷¹ Eörsi így emlékezett vissza erre a napra: „Nagyon meglepett, és örömmel töltött el [október 23]. Teljes szívvel és lélekkel részt vettem az eseményekben. Arra, hogy Rákosi meg a Gerő meg fog bukni, számítottam, de arra, hogy pillanatokon belül ilyen népfelkelés tör ki, az utcára mennek a fegyveresek, a katonaság átáll és az egész államhatalom összeomlik, nem számítottam.”¹⁷²

A forradalom első napjait – vallomásai szerint az Írószövetségben töltötte Molnár Zoltánnal,¹⁷³ Déryvel¹⁷⁴, Benjáminnal,¹⁷⁵ Zelkkel,¹⁷⁶ Csoórrival,¹⁷⁷ Márkus Istvánnal,¹⁷⁸ Tamási Lajossal¹⁷⁹ és Tóth Lászlóval.¹⁸⁰ Emlékezete szerint 24–25-én éjszaka az írók egy része

forradalomban, majd a szellemi ellenállásban 1958. október 18-án letartóztatták, 1959. április 1-jén hatévi börtönbüntetésre ítélték.

¹⁷¹ Litván György: Pisti a forradalomban. Kritika, 1991/6. 4.

¹⁷² Bertha 54. v. ö. Eörsi 2006. 99.

¹⁷³ Molnár Zoltán (1920–2009) író. A Magyar Írók Szövetségének vidéki titkára volt. 1956. december 5-én letartóztatták, 1957. október 9-án három évre ítélték.

¹⁷⁴ Déry Tibor (1894–1977) író. A Petőfi kör sajtóvitájában a pártvezetést bírálta, 1956–1957-ben részt vett a politikai ellenállásban. 1957 áprilisában letartóztatták és november 13-án kilenc évre ítélték.

¹⁷⁵ Benjámín László (1915–1986) költő. A forradalom idején nagy példányszámban terjesztették az *Elcsesettek* c. versét. Még 1956 decemberében is hitet tett a forradalom mellett. Nem indítottak eljárást ellene.

¹⁷⁶ Zelk Zoltán (1906–1981) költő. Részesese volt a Rákosi-rendszer lebomlását. A forradalom támogatója volt. 1957. január 19-én letartóztatták és november 13-án három évre ítélték.

¹⁷⁷ Csoóri Sándor (1930) költő. A forradalom híve volt, eljárást nem indítottak ellene.

¹⁷⁸ Márkus István (1920–1997) szociológus. A Magyar Értelmiségi Forradalmi Bizottság tagja és a Nemzeti Segély egyik létrehozója. 1957-ben letartóztatták és 1958 augusztusában tíz évre ítélték.

¹⁷⁹ Tamási Lajos (1923–1992) költő. A forradalmi verseket írt, amelyeket sok példányban. A Magyar Rádió kormánybiztos-helyettesé választották. 1956. december 6-án letartóztatták, de másnap kiengedték.

¹⁸⁰ Tóth László (1960-tól Kamondy Tóth László; 1928–1972) író. A forradalom híve volt, de nem tartóztatták le.

Nagy Imrével és Hegedüssel beszélt telefonon, az „előbbivel annak érdekében, hogy szigetelje el magát a Gerő-féléktől”.¹⁸¹

Zelk Zoltán egyszer megkérte, hogy nézzen ki az ablakon, láthatóak-e a szovjetek. „Miért nem nézel ki te?” – kérdezett vissza. „»Lőnek!« – válaszolta felháborodva.”¹⁸² Ekkor ott maradt éjszakára is.

De még 24-én délután barátaival, Csoóri Sándorral és Tóth Lászlóval sétát tett a városban. „A Rákóczi úton egy fiatal gyerektől a felkelők segítségével elvettünk a puskát, amit azok nekem adtak át” – vallotta. „Amíg én azon gondolkodtam, hogy csatlakozom a felkelőkhöz, barátaim otthagytak. Kb. fél óra múlva egy kapualjba betettem a fegyvert, és visszamentem az Írószövetségbe.”¹⁸³

Valószínűleg 25-én, a Vámház téren Krassó Miklóssal¹⁸⁴ felkapaszkodott egy szovjet harckocsira, ahol igyekeztek megmagyarázni a katonáknak, hogy forradalmárokkal, nem fasisztákkal kerültek szembe.¹⁸⁵ 25-én este hazament, ekkor magyar és szovjet katonák házkutatást tartottak nála azzal, hogy valakit bűjtat. Miután senkit sem találtak, bevitték a Honvédelmi Minisztériumba, ahol kihallgatták, és másnap délután elengedték.¹⁸⁶ „Azonkívül, hogy megígérték, hogy főbe lőnek, mást nem csináltak velem.”¹⁸⁷ Ezt követően többször az Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi

¹⁸¹ Eörsi István jkv. 1957. I. 2. ÁBTL V-141797/7.

¹⁸² Eörsi István: Másnap. 168 óra. 1992. X. 27.,; [1992.10.27. 168 óra, E.I.: Másnap](#)

¹⁸³ Eörsi jkv. 1956. XII. 28. FML

¹⁸⁴ Krassó Miklós (1930–1986) filozófus. Részt vett a Nagybudapesti Munkástanács megszervezésében. 1956 novemberében emigrált.

¹⁸⁵ Eörsi István: Másnap. 168 óra. 1992. X. 27. „»Mű nye fasisztü – magyarázta Krassó –, Sztálin fasiszt, Rákosi fasiszt, Gerő fasiszt, Hruscsov fasiszt, mű nye fasisztü.« A húszéves orosz türelmesen végighallgatta, majd ezt válaszolta: »Rákosi, Gerő, Hruscsov da, Sztálin nyet.«”

¹⁸⁶ Eörsi jkv. 1956. XII. 28. FML. Memoárja szerint viszont azzal vádolták alaptalanul, hogy a lakásból lőtt szovjet katonákra. Eörsi 2006. 274.

¹⁸⁷ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML

karán tartózkodott, ahol az Értelmiség Forradalmi Bizottsága székelt. Nincs forrás arról, hogy bekapcsolódott volna e szervezet munkájába. Emellett időnként megjelent az Írószövetségben is, és néhányszor meglátogatta tanárát, Lukács Györgyöt.¹⁸⁸

Noha Eörsi több feltárázó jellegű vallomásokat tett,¹⁸⁹ néhány cselekményét elhallgatta, nyilván azokat, amelyekről a hatóságok nagy valószínűséggel nem szereztek tudomást. Például: „Mint egy tébolyult jártam az utcákat, csak egyszer keveredtem harcba. Lőttem is egyet-kettőt [...], 57-es kispuskám, semmi kárt nem tett a tankban. Inkább csak a magam bizonyosságára lőttem, hogy nem félek a harctól. De az ember nemcsak attól fél, hogy lelövik, attól is, hogy ő lelő valakit.”¹⁹⁰

Ezekben a napokban verseket is írt, amelyekből egyik, *Hát ilyenek is tudunk lenni mi?* című, október 29-én délután, az *Írók műsorában* elhangzott:

Hát ilyenek is tudunk lenni? Hát most már merni is merünk s a szobor helyén a pár csizma, mely ránk tiport, nem istenünk?

Hát ilyenek is tudunk lenni?

... mellett füttyülő golyók, halni kész hejehuja vígság, könnyes vér,

Véres könnyfolyók, most a foglyokat szabadítják
... füttyülnek a golyók!

Megszabadultak a foglyok, eddig kívül-belül rabok.
Kiengedi a pállott, romlott levegőt. Minden ablakot
kitárnak a szabadult foglyok!¹⁹¹

¹⁸⁸ Eörsi jkv. 1956. XII. 28. FML

¹⁸⁹ Erről ld. 16–27.

¹⁹⁰ Bertha 57

¹⁹¹ Elmondta: Bassa György. A forradalom hangja. Századvég–Nyilvánosság Klub, Bp, 1989. 188. (Továbbiakban: A forradalom hangja.) Ld. még: A néphadsereg állapota, tevékenysége az ellenforradalom alatt (A Szabad Kossuth Rádió műsora). ÁBTL V-150388/1. Említette őt vallomásában Tardos Tibor: *Imre bácsi mellett, Nagy Imre mellett vagyok* című írását Eörsi vitte be a Rádióba.

„[Ezt a verset] október 24-én írtam a forradalom miatt érzett örömben” – vallotta.¹⁹² 30-án megalakult a Szabad Kossuth Rádió Forradalmi Munkástanácsa, és az intézmény irányításával Széll Jenőti¹⁹³ és Tamási Lajost bízták meg, Tamási odahívta Eörsit, hogy segítsen az irodalmi műsorok megszerkesztésében.¹⁹⁴ Ságvári Ágnes ezt így látta: „Jöttek-jöttek a küldöttségek a Parlamentbe Lukáccsal megérkezett Eörsi. Mind nyomást gyakoroltak a pártvezetésre.”¹⁹⁵

Ezen a napon este több írását is felolvasták, az *Esik* című versét ő olvasta fel,¹⁹⁶ s ez két nap múlva megjelent az *Egyetemi Ifjúságban*.

Esik, esik, esik,
milyen jó, hogy esik,
égi muníció
estét sokan lesik.
Reggel, este, hullik,
sose fogy a golyó,
tőle telik csurig
ér, patak és folyó.

Esik, esik, esik,
milyen jó, hogy esik,
piros utcakövek

(Jelentés a letartóztatásban lévő írók és újságírók ügyében 1957. III. 29. ÁBTL V-150387/3.)

¹⁹² Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

¹⁹³ Széll Jenő (1912–1994) vegyésztechnikus, politikus. Kormánybiztosi kinevezése előtt a miniszterelnök titkára volt. 1959 februárjában letartóztatták és április 1-jén öt év börtönbüntetésre ítélték.

¹⁹⁴ Eörsi jkv. 1956. XII. 28. FML; Pétersz László jkv. 1957. V. 27. ÁBTL V-150393/11.

¹⁹⁵ Tardos Andrásné Ságvári Ágnes tk. 1957. VI. 26. ÁBTL V-150001/6. Ld. még A forradalom hangja 334.

¹⁹⁶ A forradalom hangja. 242. E kötet szerint több írása elhangzott ekkor, de az nem derül ki, melyek. Ld. Még Eörsi jkv. 1956. XII. 9. FML

ezt örömmel veszik.
Vérünket lemossa,
jobban, mint a spongya
az utca kövéről
az eső zokogva.

Esik, esik, esik,
Oroszokra esik, az idegen felhőt
idegenül lesik.
Idegen ázások,
Idegen halálok –
nekik itt az eső
is idegen átok.

Esik, esik, esik,
magyarokra árad
az eső, a könny, vér,
a zuhogó bánat.
Esik, esik, esik,
El is áraszt minket,
Tisztára is mosta sáros düheinket.¹⁹⁷

November 1-jén, amikor Széll Jenőt a Magyar Rádió kormánybiztosává, helyetteséül Tamási Lajos író-t neveztek ki, az írók közül munkatársakként Eörsi

¹⁹⁷ Egyetemi Ifjúság, 1956. XI. 1. (In: 1956 a sajtó tükrében. Kossuth Könyvkiadó, 1989. 229.); <http://www.eorsilaszlo.hu/eorsilaszlo.hu/ei/eicikk/6415.pdf> Az újságban *Milyen jó...* címmel jelent meg a költemény. Ld. Még Eörsi István jkv. 1956. XII. 9. FML

Istvánt, Gombó Pált,¹⁹⁸ Hubai Miklóst,¹⁹⁹ Máriássy Juditot²⁰⁰ és Török Tamást²⁰¹ jelölték meg.²⁰²

A második szovjet intervencióig a fentebb említett helyszíneken tartózkodott, és egyszer – vallomása szerint október 31-én – meglátogatta barátját, Angyal Istvánt a Tűzoltó utcában, aki ott egy felkelőcsoportot irányított. Vele és parancsnoktársával, Csongovai Per Olaffal,²⁰³ valamint 24 ÁVH-s sorkatonával beszélgetett, akik fogolyként kerültek oda, de nem őrizték őket, sőt – a saját biztonságuk érdekében – ők akartak ott maradni. „Mondták, írjam fel a nevüket, jól vannak, olvassuk be a rádióba, hogy a családjuk tudjon róluk. Mondták, hogy Pécsről jöttek fel, tisztjeik megszöktek.”²⁰⁴

E napokban eufórikus hangulatban volt (mint sokan mások, napokig nem aludt), mivel igen erősen hitt a forradalom győzelmében és a munkástanácsos, öngazgatásos szocializmus megvalósításában, bár a „jobboldali garázdálkodásról szóló hírek [nyilván a Köztársaság téri brutalitás]” aggodalommal töltötték el,²⁰⁵ ahogy az *Esik* című verséből is kiderül, amely „reménykedésemmek adott kifejezést, hogy a forradalom

¹⁹⁸ Gombó Pál (1919–1990) Nem indítottak eljárást ellene.

¹⁹⁹ Hubai Miklós (1918–2011) Nem indítottak eljárást ellene, de elbocsátották állásából.

²⁰⁰ Máriássy Judit (1924–1986) újságíró. Nem indítottak eljárást ellene.

²⁰¹ Török Tamás (1925–1993) író. Nem indítottak eljárást ellene.

²⁰² Jelentés az Írószövetség 1956. okt. 23–nov. 24. közötti tevékenységéről. 1957. VI. 14. ÁBTL V-150387/1.; A néphadsereg állapota, tevékenysége az ellenforradalom alatt (A Szabad Kossuth Rádió műsora). ÁBTL V-150388/1.

²⁰³ Csongovai Per Olaf (1930–2005) Filmrendező. A Tűzoltó utcai csoport társparancsnoka, a Nemzetőrség Operatív Bizottságának tagja. 1956 novemberében emigrált.

²⁰⁴ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML; Eörsi 2006. 100–101. Nem tudjuk, elhangzott-e mindez a rádióban, nincs ennek nyoma, Eörsi, a memoárja szerint beolvastatta a nevüket. Ld még: Angyal István önvallomása (1956. XI. 25. In: Eörsi László: Angyal István – 1928–1958. Noran, 2008.

²⁰⁵ Bertha 57. A periratban sincs konkrétum: „Értesültem ellenforradalmi atrocitásokról [...] Donáth Ferencnek személyesen jelentettem is ezt.” (Eörsi István tárgy. 1957. V. 9. FML)

megtisztul és győz”.²⁰⁶ (Ellenferradalminak tartotta, ahogy Dudás József²⁰⁷ lapjában, a *Magyar Függetlenség*ben megtámadták Benjámint,²⁰⁸ amit úgy lehetett értékelni, hogy Nagy Imre híveit uszító hangon azonosítják a sztálinistákkal. Válaszát azonban sem az *Irodalmi Újság*, sem az *Igazság* nem közölte.²⁰⁹) Ez a bizakodás november 4-én reggel 5 óráig tartott, miután az ágyúlövésekre felébredt. „Meghallgattam Nagy Imre hangját, és tudtam, hogy minden elveszett” – emlékezett vissza.²¹⁰ Ezzel lényegileg megegyező vallomásokot tett.²¹¹ Az ekkori tevékenységéről viszont csak annyit vallott, hogy ezen a napon főleg az utcákat járta.²¹² Arról nem beszélt az eljárás alatt, hogy miután meghallgatta Nagy Imre beszédét, berohant a Parlamentbe, és addig maradt, amíg a szovjet katonák rászegezték a fegyverüket. Később kiszökött a hátsó kapun, és elbujdosott, mert tartott a letartóztatástól.²¹³

A politikai ellenállás időszakában

A forradalom fegyveres leverésének utolsó napjaiban négy verset írt, és bekapcsolódott az antikádárista mozgalomba. Gáli József²¹⁴ barátjával, az

²⁰⁶ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²⁰⁷ Dudás József (1912–1957) A Szabad Nép-székházat elfoglalta, a Forradalmi Nemzeti Bizottmány megalakítója és elnöke. 1956. november 21-n letartóztatták, halálra ítélték és 1957. január 19-én kivégezték.

²⁰⁸ Velvárt Richard: Nyílt levél Benjámín Lászlóhoz. *Magyar Függetlenség*, 1956. X. 31.

²⁰⁹ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML

²¹⁰ Bertha 57.

²¹¹ Ld 20.

²¹² Eörsi jkv. 1956. XII. 28. FML

²¹³ Bertha 58. Az interjú így folytatódott: „Mentem végig a városban, és lövöldöztek. Tudtam, hogy vége. Végigmentem olyan utcákon, amit hosszában lőttek, ilyet életemben még nem láttam. Nem volt kedvem az egészséghez, öngyilkos se akartam lenni, de gondoltam, ha belém lőnek, belém lőnek, le van szarva.”

²¹⁴ Gáli József (1930–1981) drámaíró, műfordító. Az *Igazság* és az *Élünk* egyik szerkesztője volt. 1956. december 5-én letartóztatták. 1957 június 20-án jogerősen halálra ítélték, de a francia baloldal tiltakozására az ítéletet 15 évre mérsékeltek.

Igazság egyik szerkesztőjével felvette a kapcsolatot. E lap 7-i számában megjelent az egyik költeménye, a *Szomorú biztató*²¹⁵

Csöpp hazám a térképen piros folt.
Minthogyha egy óriás szíve vére
Csöppent volna közepére
Vér itt egyébként is sok folyt.

Azóta piros itt a föld helye
Most e földön minden centiméter
Be volt sűrűn permetezve vérrel
Emlékezik a Sajó, a Csele.

Tudja ezt már minden porcikája
A jobbágy- és nemes-ivadéknak
A túrésben a magyar ezért nagy
Fejét ezért húzza be a nyakába.

Ezért süvegel, ezért köszönget
Ezért mondja, csak ezért motyogja
Hogy a politika urak dolga,
Ezért nézi pirongva a földet.

S ez robban ki belőle, ha lázad
S párás piros vérét elfolyatja,
Boldog, hogy az ujjal lemoshatja
A régit, mely becsületén szárad.

Ez az alvadt vér kötelezi
Új és új bukásra a magyart
Még nem ért sohasem diadalt
Tömegsírok a győzelmei.

²¹⁵ Az *Igazság* 1956-os számainak újranyomása, 1990.; [1956.11.07.Igazság, E.I.:](#)
[Szomorú biztató \(Vers\); 1989.06.16.Magyar Hírlap, E.I.:](#) Szomorú biztató

Bitóerdőt termett ez a táj
Véres könnye volt a Sajó s Csele –
Ám nem ő – a győztes halt bele:
Török, tatár, Habsburgok s a cár.

Ő a mélyből újból talpraállt
Talpra áll még, még elárad egyszer
Az utolsó magyar Vörös tenger
Mely elmossa róla a halált.

E versről így beszélt vallomásában: „Az első vers a magyar nép évszázados elnyomottságáról szól, és annak a reménynek ad kifejezést, hogy végül mégis boldog lesz.”²¹⁶

A *Felszabadultunk* című művéről ezt vallotta: „szatirikus írás, ami a román rádió azon hírét gúnyolja ki, ami szerint a szovjet csapatok Magyarországot másodszor is felszabadították.” E vers sehol nem jelent meg, „feltehetően a lakásomon van”.²¹⁷

A *Kőbálvánnyá válva* című verse szintén nem került az olvasók elé:

Kőbálvánnyá válva
hallgatom a híreket.
Új vérhullajtasra
nem bíztatlak titeket.
Magam sem bíztatom
senkivel, semmivel.

Piros dühvel telve
fekete gyászt viselek.
Fegyverletételre
sem bíztatlak titeket.
Magam sem bíztatom

²¹⁶ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²¹⁷ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

senkivel, semmivel.

Csurom vér a Tejút
a hold képe holtsápadt,
visszaút se kiút,
nincs e szegény hazának,
nem segíthet immár,
senkisé, semmisé.

Visszaút, se kiút,
új Bach-korszak közelít,
hetyke és hős fiúk,
mégis ti győztetek itt,
nem lophatja ezt el
senkisé, semmisé.²¹⁸

„Egy újabb Bach korszak kezdődik, amikor magam sem látom semminek értelmét, és senkitől sem várhatok segítséget” – így magyarázta el e vers tartalmát a nyomozóknak.²¹⁹

Valószínűleg november 8-án barátját, Gáli Józsefet látogatta meg a Péterfy Sándor utcai kórházban, és ott szerzett tudomást arról, hogy közös barátjuk, Angyal István, többedmagával illegálisan röplapokat készítenek.

Hármasban azon „vitakoztunk, van-e értelme a további fegyveres harcnak. Angyal szerint igen, én azt az álláspontot képviseltem, hogy nincs, pontosabban csak a passzív ellenállásnak van értelme. [...] véleményem igazolására átadtam neki a *Szóba se állj vele* című versemet, amire ő közölte, hogy le fogja sokszorosíttatni és terjeszteti.”²²⁰

²¹⁸

Eörsi

2006.

9–10.;

<http://www.eorsilaszlo.hu/eicikk/6840.jpg>

²¹⁹ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²²⁰ Eörsi István jkv. 1956. XII. 29. FML; Ld. még Eörsi István 1956. jkv. XII. 28. ÁBTL V-150387/6.

Visong neki is tán otthon gyermeke,
s bóbiskol főkabajszú atyja,
a gabonaszárat is tán megsimogatja.
itt szóba se állj vele.

Szóba se állj vele,
mert árulás itt az a szó.
otthon lehet a becsület embere,
itt: gyilkos, elnyomó!

Itt szóba se állj vele,
ne is nézz rája,
tán épp anyádba
lőtt bele.

Parancsra jött?
Semmiről se tehet?
Lehet.
De te
iszonyú bűnt veszel magadra,
ha csak egy pillanatra
szóba állsz vele.

Ülj le házad elé a padra,
Sétálj az utcán, húzódj a kapualjba, az emberek felé
fordítsad arcod –
De gyűlölet
Kapassa félre fejed,
Ha őt meglátod.

Hagyjad hadd lássa,
Milyen is arcod rándulása:
Az őszinte undor [...].
Lezárt szádnak, behunyt szemednek
Is meg kel tanulni vallani.

Másként tán víg cimborák lehetnétek,
de most halálos vétek
ha ránevetsz.
Ha ránevetsz,
bénuljon meg a szád,
örökös vigyor
merevüljön reád!

Ha nem bolydul lelkedben többé,
Mikor már nem ló, sem lövet,
hogy itt ül a nyakadon,
roskasszanak örökké
mázsás malomkövek!

Ha engeded te lány, hogy simogasson,
Ne válhasson belőled soha asszony,
Férfi boldog ne legyen veled – legszentebb vágyad
gyöngyszemei széjjelperegjenek

Te asszony,
ha ez megölelhet,
csókjától rohadjon
széjjel a tested.

Ha kedves volna is szívének a gyermek,
kisdededet hozzá ne engedd,
édesanya.
Számára itt fű se teremjen,
Menjen haza!

De amíg itt
terpeszkedik
szóba se állj vele.

Szóba se állj vele,

mert árulás itt a szó.
otthon tán lehet becsülete,
itt: gyilkos, elnyomó!²²¹

E versről így beszélt a nyomozóknak: „tartalma az, hogy a szovjet hadsereg Magyarországon, mint elnyomó van, és passzív ellenállásra hív fel ellene.”²²² (Ezt a versét – különösen ezt – és *Kőbálvánnyá válva* címűt később esztétikai szempontból súlyosan elmarasztalta,²²³ a többről később nem tett említést.)

A sokszorosítás hamarosan elkészült, vitték terjesztésre. Eörsinek csak ekkor mutatta meg Angyal az egyik példányt, közölve, hogy a versnek csak egyik fele fér rá a papírra. „Amikor kifogásoltam ezt, és le akartam tiltani a terjesztést, azt mondotta, hogy már késő, és a művészi szempontok ilyenkor másodlagosak, „...most nem a szerkesztőségben vagyunk”. Arra nem emlékszem, hogy hány példányt mondott [...] kb. 100–300-ról beszélt.”²²⁴ Az utcára azonban mégsem került ki, mert majdani vádlott-társa, Szabó Béla²²⁵ – aki a sokszorosítást végezte – tartalmával nem értett egyet, ezért nem adta át terjesztésre („Ezt közöltem is Eörsivel.”)²²⁶

²²¹ Szirmai Ottó és társai pere BFL 8005/58.

²²² Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²²³ Eörsi 2001. 101–112.

²²⁴ Eörsi jkv. 1956. XII. 29.; tárgy. 1957. V. 7. FML; Szabó Béla jkv. 1957. I. 11. ÁBTL V-143660.

²²⁵ Szabó Béla (1934) vontató-vezető. Nemzetőrség tagja volt, majd részt vett a politikai ellenállásban. 1956. november 16-án letartóztatták, 1957. szeptember 23-án jogerősen öt évre ítélték.

²²⁶ Szabó Béla jkv. 1957. I. 11. ÁBTL V-143660. A tárgyaláson Szabó ezt mondta: „Túlságosan erősnek találtam... [...] Kb. 50 példányban húztam le, de összetéptük. Később Eörsivel közöltem, hogy nem tetszett a vers. Eörsi nem is nagyon bánta, hogy nem húztuk le, még azt is mondta, hogy úgy is töredék.” (Szabó Béla tárgy. 1957. V. 9. FML) Eörsi, évtizedekkel később: „[Szabó Béla] „Védekezésének csak egyetlen pontja ragadt meg emlékezetemben: Angyal utasításával dacolva nem volt hajlandó lehúzni a *Szóba se állj vele* című versemet, mert gyűlölködést szít a szovjet katonák ellen (Eörsi 120.).

Amiatt is vitába szállt Angyallal, hogy a röpcédulák ilyen aláírással láttak napvilágot: „A Fegyveres Forradalmi Ifjúság”. Ezt – a fegyverek hiányában – indokolatlannak tartotta. Ám ebben is barátja akarata érvényesült: „...e szó elhagyását úgy értelmezhetnék, mintha elvileg is lemondanánk a fegyverek használatáról. Fegyvereink továbbra is vannak, csak most nem használjuk őket.”²²⁷ Nem cáfolt vallomása szerint a *Nem* című röpiratot segített neki legépelni és stilizálni.²²⁸ Eörsi évtizedekkel későbbi visszaemlékezéseiből az tűnik ki, hogy ennél jóval aktívabban vett részt a sokszorosításban. Arról is említést tett, hogy Angyallal együtt hallgatták végig Kádár amnesztiaígéretét, amit egyikük sem hitt el. „Gyalázatos hazugságnak tartottuk, bár még nem tudtuk, hogy hány ember fog utána lógni.”²²⁹

Memoárjában még egy érdekes epizódot oszt meg az olvasóival: Gálival, Csontos Erzsébettel (akit „Kémnő” néven ismert, és aki az ellenállás egyik vezetőjévé nőtte ki magát, de valóságos szerepe még mindig talányos²³⁰) és még néhány társukkal tanakodtak az elvégzendő teendőkről. Csontos „egyszer csak egy pisztolyt vett elő retiküljéből, és megkérdezte, hogy ismerünk-e valami Eörsit. Ő ugyanis ezt az Eörsit keresztül fogja löni, mielőtt a nyomára akad. Ez az Eörsi ugyanis arra vetemedett, hogy elárulva az *Élünket* [e lapról később lesz szó] az *Október 23-a* című laphoz csatlakozott, amely látszólagos forradalmisága ellenére valójában a kormány szócsöve. [...] »Mit röhögsz?« – kérdezte Gálitól, aki hanyatt vetette magát az ágyon, és

²²⁷ Eörsi 2006. 103. Eörsi lényegében ugyanezt mondta a tárgyaláson is (1957. V. 7. FML).

²²⁸ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²²⁹ Bertha 60.

²³⁰ Csontos Erzsébet (1930) A Baross téri felkelőcsoport tagja volt. 1957 elején emigrált. Ld. Eörsi László: A „Baross Köztársaság”. 1956-os Intézet–L’Harmattan, 2011. 280–281.

nyerített boldogságában. »Azon röhög« – magyaráztam –, »hogyan én vagyok az Eörsi.«²³¹

November 11-én elhagyta a kórház területét, „mert az ott végzett munka hasznossága és társadalmi hatása nem áll arányban az érte vállalt kockázattal. [...] Világos volt, hogy a lebukásig csak napok vannak hátra. [...] Angyalt, aki fizikailag és idegileg teljesen ki volt merülve, nem sikerült meggyőzőnöm.”²³²

14-én este azonban feleségével visszatért, miután tapasztalta, hogy figyelték barátja lakását, és „már a kórház körül is félreérthetetlen küllemű urak ólálkodtak”.²³³ Még egyszer együtt is megpróbálták rábírní Angyalt a távozásra. „Kísérletem természetesen sikertelennek bizonyult, a kijárási tilalom miatt hazamenni mi nem tudtunk, így Somos Katalin orvosnő elhelyezett éjszakára az ambulancián”.²³⁴ Erről már nem vallott: „Minthogy Pistát, ha lebukik, semmiképpen sem hagyhatják életben, arra akartuk rábeszélni, hogy szökjön ki az országból”, aki erre nem volt hajlandó,²³⁵ és – mint ismert –, két nap múlva le is tartóztatták.

Később Eörsi így válaszolt arra a kérdésre, hogy „miért nem disszidáltál”: „Úgy gondoltam, hogy magyar vagyok. A népnek végig kell szenvednie ezt az ellenforradalmat, amit november 4. óta Kádár képviselt. Én buzdítottam a népet, nem léphetek meg, a munkások sem tudnak mind meglépni. Másrészt igen erősen élt bennem az a tudat, hogy én Magyarországon akarok írni. S ha kimegyek, ennek vége. Lehetetlenné és reménytelenné válik, mert megszűnik a kapcsolat az

²³¹ Eörsi 2006. 38.

²³² Eörsi István észrevételei az „Angyal István és társai ellen” kiadott vádiratban, 1957. IV. 5. FML

²³³ Eörsi 2006. 103.

²³⁴ Eörsi István észrevételei az „Angyal István és társai ellen” kiadott vádiratban, 1957. IV. 5. FML

²³⁵ Eörsi 2006. 103. „Életem csúcsára jutottam” – válaszolta Angyal. „Nem akarom végigcsinálni azokat a nyavalyás kompromisszumokat, amelyek most rátok várnak.” Csongovai, aki jelen volt ekkor, azonnal elhagyta az országot.

élettel és a nyelvvel. Politikai, morális, nemzeti meggondolásokból maradtam itthon. [...] Akkor úgy éreztem, hogy hazaárulás volna kimenni, kivéve azokat, akiket kötél fenyeget. Tudtam, hogy engem nem lehet felkötni azért, amit csináltam.”²³⁶ November 28-án írt is egy verset a kivándorlás ellen, amely nem jelent meg, s amelynek címére már a kihallgatásakor sem emlékezett.²³⁷

Az Írószövetséggel a továbbiakban is tartotta a kapcsolatot, rendszeresen bejárt a Gorkij fasori székházba. „Mihelyt hallottam, hogy a Nagy-budapesti Munkástanács megalakult, jelentkeztem az Írószövetségben Dérynél, mert már 56 előtt és Kardej és Gyilasz révén a jugoszláv kommunisták iránt bizonyos érdeklődést éreztem. Nem tudtam, hogy a jugoszláv szisztéma mennyire tökéletlen” – emlékezett vissza.²³⁸ „Úgy találtam, hogy a munkástanácsnak igen komoly szerepe lehet a követelések megvalósulásában. Megtudtam azt is, hogy az Írószövetség delegálhat megfigyelőt a Központi Munkástanácsba [vagyis Nagy-budapesti Munkástanács; továbbiakban: KMT]” – vallotta.²³⁹ Az Írószövetség és a KMT közötti kapcsolat kiépítése elsősorban Molnár Zoltán kezdeményezése volt. Déry javaslatára Benjámint is támogatta, hogy az elnökség őt (és Győri Györgyöt) bízta meg azzal, hogy részt vegyen a KMT ülésein, az Akácfa utcai székházukban. Ezáltal lett a két szervezet között összekötő, felszólalási jog nélkül. (A megbízólevelet Molnár Zoltán és Fekete Gyula írta alá.) Az Írószövetséggel rendszeresen megosztotta az ülések határozatait, amely december 5-én deklarálta, hogy állást

²³⁶ Bertha 59.

²³⁷ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²³⁸ Bertha 60. Eörsi a tárgyaláson azt mondta, hogy november 16-án volt először a munkástanács központjában, az Akácfa utcában (1957. V. 7. FML)

²³⁹ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML; 1957. II. 5. ÁBTL V-141797/3.

foglal a KMT intézkedései és határozatai mellett. Ebben az is szerepel, hogy az írók a KMT-t ismerik el a munkásosztály képviselőjének. Ezt a határozatot Eörsi vitte el az Akácfa utcába, és adta át Rácz Sándor elnöknek,²⁴⁰ aki a KMT 3. sz. *Tájékoztatójában* megjelentette. Az Írószövetségből kapott adatokat a magyarok Szovjetunióba történő deportálásáról, amelyeket elvitt a KMT-nak.

Szó volt arról, hogy a KMT lapot indít (*Munkás*), ezért Eörsi felkereste Obersovszky Gyulát,²⁴¹ akit október végén, mint az *Igazság* szerkesztőjét ismerte meg. November 30-án a Dohány utcai Egyetemi Nyomdában ki is szedték az első számot, amely *Munkásokhoz* című három nappal korábban megírt versét is tartalmazta. Arról szól, hogy „ha a munkások egységben vannak, semmi sem töri meg őket, és a végső győzelem az övék lesz”. Ám a kormány nem engedélyezte a lap terjesztését, ez a verse nem is látott napvilágot.²⁴²

E vers egyelőre lappang, egy részletét a bírósági ítélet idézi.

A jól ismert régi bitangok,

²⁴⁰ Eörsi jkv. 1957. I. 2. ÁBTL V-141797/7. Ez a tájékoztató meg is jelent *Magyar írók hangja* címmel, december 5-én, egy másik pedig *Gond és hitvallás* címen. Erről a témáról részletesebben ld. Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom (1956–1963)*. 1956-os Intézet, 1996. 147–152. Rácz Sándor (1933–2013) szerszámkészítő. 1956. december 11-én letartóztatták. 1958. október 24-én jogerősen életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték.

²⁴¹ Obersovszky Gyula (1927–2001) újságíró. Megalapította az *Igazság*, majd az *Élünk* című illegális lapot és tüntetéseket szervezett. 1956. december 5-én letartóztatták. 1957 június 20-án jogerősen halálra ítélték, életét a francia baloldal tiltakozása mentette meg.

²⁴² Eörsi jkv. 1957. II. 5. ÁBTL 141797/3. Egy belügyi jelentés így tudósít: „A Központi Munkástanács vezetői megbeszélést folytattak Eörsi István és Obersovszky Gyula írókkal egy *Munkás* című lap kiadása céljából. Még aznap sajtótájékoztatót adtak ki, amelyben tiltakoztak az üzemi pártszervezetek ellen, ugyanakkor a többpártrendszer engedélyezését követelték.” (d. n. ÁBTL V-150393/1.) Az utóbbi állítások nyilvánvalóan valótlanok, hiszen ilyen vádak később, a peres eljárások idején nem születtek.

az egész rongyos élet
új szólamok, új esküvések
s a tankok, a jóbaráti tankok,
rátok hiába települnek,
ágyúcsőben hozva a múltat,
a kezek mik ökölbeszorultak,
most szorításban egyesülnek!²⁴³

December elsején a KMT sajtócsoportjának vezetője, Sebestyén Miklós²⁴⁴ Keleti Károly utcai lakásán Obersovszkyval, Abod László²⁴⁵ KMT-taggal arról tanácskoztak, mit tehetnek a lap elindítása érdekében.

Másnap e társaság, ugyanott, Derzsi Sándor,²⁴⁶ D. Szabó László²⁴⁷ és Szilvási Lajos²⁴⁸ írókkal bővült, és – Obersovszky ötlete alapján – a szovjet intervenció első hónapfordulójára, december 4-ére megszervezték egy nőtüntetést. Megbeszélték, hogy röpiratokkal hívják az asszonyokat a tüntetésre, és hogy ehhez Sebestyén a KMT támogatását is megszerzi.²⁴⁹ Obersovszky „a tüntetés szükségességét azzal indokolta, hogy egyrészt demonstrálni kell az egész nép ellenszenvét a november 4-i szovjet beavatkozással szemben, másrészt azzal, hogy a december 6-ára falragaszokon meghirdetett fegyveres felkelés okozta pánikot passzív részvétellel,

²⁴³ Ítélet, 7.

²⁴⁴ Sebestyén Miklós (1930) 1956. december 11-én letartóztatták, de hamarosan kiengedték. Valószínűleg emigrált.

²⁴⁵ Abod László (1924–2004) üzemgazdasági osztályvezető. 1956-ban munkástanácsi vezető. A rászorulók segélyezésében is részt vett. 1957. április 19-én letartóztatták, 1958. október 24-én, jogerősen nyolc évre ítélték.

²⁴⁶ Derzsi Sándor (1919–1978) költő. A forradalom leverése után részt vett a politikai ellenállásban. 1958. március 5-én letartóztatták, 1959. február 9-én öt évre ítélték.

²⁴⁷ D. Szabó László (1926) újságíró. A forradalom leverése után részt vett a politikai ellenállásban. Eljárást nem indítottak ellene.

²⁴⁸ Szilvási Lajos (1932–1996) író. A forradalom leverése után részt vett a politikai ellenállásban. Eljárást nem indítottak ellene.

²⁴⁹ Eörsi jkv. 1957. II. 5. ÁBTL 141797/3.

vérnélküli ellenállássá változtassa. Ezzel valamennyien egyetértettünk.”²⁵⁰

Elhatározták, hogy orosz nyelvű röplapokat is készítenek, és a szövegét megbeszélték, a félreértést, a vérontást elkerülendő. „Meg kell magyarázni a szovjet katonáknak, hogy a felvonuló nők nem fasiszták, hanem az elesett férfiak emlékének áldozó asszonyok: ezért ne lőjenek. Szilvási Lajos vállalta a szöveg megírását, én pedig azt, hogy cirill betűs írógéphez juttatom.” Másnap az Írószövetségben el is készült a szöveg, amelyet a magyar nyelvű röpcédulákkal együtt december 2-án és 3-án a Faluszínházban (Déryné Színház) sokszorosítottak és terjesztésre szétosztottak,²⁵¹ akárcsak a Gáli és Obersovszky által szerkesztett illegális *Élünk*, amelyet 4000–5000 példányban sokszorosítottak.²⁵² E munkákban – főleg a gépelésben – részt vett Eörsi is.²⁵³ Az *Élünk* december 4-i számában is megjelent a felhívás a nőtüntetésben való részvételre.

„Nem akartuk ellenállás nélkül megadni magunkat. [...] Volt bennünk egy kevés reménysugar. Én közben biztos voltam abban, hogy lefognak, és ülni fogok. Levendel Laci²⁵⁴ felajánlotta, hogy bújjak el a szanatóriumában. Galgóczi Erzs²⁵⁵ pedig azt ajánlotta, hogy disszidáljunk” – emlékezett vissza 1990-ben.²⁵⁶

A december 3-i KMT-ülésem Sebestyén javaslatot terjesztett elő, hogy csatlakozzon a KMT a

²⁵⁰ Eörsi jkv. 1956. XII. 30. FML 1990-ben rosszul emlékezett: „A nőtüntetést Obersovszkyval együtt találtuk ki.” (Bertha 60.) A források alapján egyértelmű, hogy csakis Obersovszkyhoz fűződik ez a gondolat.

²⁵¹ Eörsi jkv. 1956. XII. 30. FML

²⁵² Eörsi vallotta is, hogy felajánlotta Obersovszkynak: segítségére lesz az *Élünk* megjelenítésében (jkv. 1956. XII. 30. FML).

²⁵³ Fátyol István jkv. 1957. III. 22. ÁBTL V-229/13. Vele együtt dolgozott: Csontos Erzsébet, Fátyol István, Gáli, Gönczi Ferenc, Gyöngyösi Miklós, Horváth Gyula, Káldor Vera, Obersovszky, Opoczky Istvánné Széll Sándor és mások.

²⁵⁴ Levendel László (1920–1994) orvos.

²⁵⁵ Galgóczi Erzsébet (1930–1989) író.

²⁵⁶ Bertha 60.

nőtüntetéshez. Ekörül volt egy éles vita, ez volt az egyetlen alkalom, hogy Eörsi felszólalt. Cáfolta az egyik küldött állítását, miszerint az egyetemisták szervezték a tüntetést, és hozzátette azt is, hogy nem lehet szó ellenforradalmi provokációról sem, mint azt egyesek feltételezik.²⁵⁷

Másnap „Fátyol”²⁵⁸ Horváth Gyulával,²⁵⁹ Gáli Józseffel, Eörsi Istvánnal és Gyöngyösivel²⁶⁰ együtt végigkísérték a tüntető nőket Budapest utcáin. Nevezettek boldogan látták, hogy az ő röpcédulájukra több ezer nő az utcán követelte a szovjet csapatok kivonását az országból” – jelentette egy rendőr őrnagy.²⁶¹ Eörsi december 5-én írta meg a *Nincs anyád?* című versét, amely a nőtüntetés egyik epizódját írja le, amikor az egyik szovjet katona puskatussal meglökött egy idős asszonyt. A vers sehol nem jelent meg.²⁶² Esztétikailag csak ezt a versét értékelte a hatóságok előtt: „...a feleségemen kívül senkinek sem mutattam meg, mert csapnivalóan rossznak találtam”.²⁶³

A KMT december 8-i ülésén részt vett, ezt a Dózsa György úti MÉMOSZ²⁶⁴-székházban tartották. A

²⁵⁷ Eörsi jkv. 1957. II. 5. ÁBTL 141797/3.

²⁵⁸ Fátyol István (1937) villanyszerelő. A Faluszínház munkástanácsának tagja volt részt vett a politikai ellenállásban. 1957. március 23-án letartóztatták és 1958. november 27-én jogerősen négy évre ítélték.

²⁵⁹ Horváth Gyula (1939–1999) földműves. A Péterfy Kórház önkéntese volt, részt vett a politikai ellenállásban. 1957. március 23-án letartóztatták és 1958. november 27-én jogerősen másfél évre ítélték.

²⁶⁰ Gyöngyösi Miklós (1929–1957) vízvezeték-szerelő. Baross téri felkelő, aki részt vett politikai ellenállásban is. 1956. december 5-én letartóztatták, halálra ítélték, és 1957. június 26-án kivégezték.

²⁶¹ Kolonics István jelentése 1957. III. 19. ÁBTL V-142229/13.

²⁶² Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML. A bíróság ezt mentségeként nem fogadta el: „A vádlott egész személyének megismerése inkább arra utal, hogy mindent, amit írt, azonnal megmutatta, részben politikai, részben esztétikai szempontból. [...] Egyébként is [...] a vers megjelentetésének nyilván egyetlen és vádlotton kívüli akadálya volt, hogy az *Élünk* technikai munkatársait és szerkesztőinek egy részét december 5–7. között letartóztatták. (Ítélet, 19.)

²⁶³ Eörsi István észrevételei az „Angyal István és társai ellen” kiadott vádiratban, 1957. IV. 5. FML. E verset a letartóztatáskor találták meg nála.

²⁶⁴ Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége

salgótarjáni sortűz miatt Rácz Sándor javaslatára egész országra kiterjedő, 48 órás sztrájk mellett döntöttek. Abban is megállapodtak, hogy ezt csak 11-e 0 órától léptetik életbe, de 10-éig hallgatnak róla.²⁶⁵

A letartóztatás, nyomozás

November 9-én reggel ismét megjelent a MEMOSZ-székházban, hogy megérdeklődjék, van-e fejlemény az előző napi ülésen meghozott határozat ügyében. „A vereséget kikerülhetetlennek láttam, mégis örültem a sztrájknak és a radikális munkásvezetők előretörésének.”²⁶⁶ Az épületet azonban már megszállták a civilruhás karhatalmisták, akik sokadmagával őrizetbe vették, majd elvezették. (A munkástanácsokat, a KMT-t törvényen kívül helyezték.) Már a lépcsőházban kiabálta, hogy letartóztatásáról értesítsék Déryt,²⁶⁷ az Írószövetséget, valamint a családját és az utcán folytatta ezt. A főkapitányságon mintegy ötven főt előállítottak.²⁶⁸

Öt óra körül egy rendőrtiszt a többségüket – köztük Eörsit – ezekkel a szavakkal küldte el: „elkotródhatunk, de melegen ajánlja, hogy ne ugráljunk tovább, és hagyjuk abba a hazudozást”. Erre Eörsi – még ezen a napon tett vallomása szerint – a következő választ adta: „a munkástanácsok szétzavarásával nem lehet a kérdéseket megoldani, majd azt is kijelentettem, hogy Kádár az utóbbi napok során már több ízben önmagának ellentmondó kijelentéseket tett, hazudott.”²⁶⁹ „Én is szabadlábra kerültem volna, de az egyik rendőrségi beosztottal szóváltásom támadt, amelynek során

²⁶⁵ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML; Bertha 61.

²⁶⁶ Eörsi 2006. 10.

²⁶⁷ „Déry Tiborral, amennyire ez egy idősebb ember esetében lehetséges, közeli barátságban és kapcsolatban voltam. Én tájékoztattam mindenről, a Munkástanácsban végzett munkámról, egészen addig, míg le nem tartóztattak.” (Bertha 56.)

²⁶⁸ Eörsi jkv. 1956. XII. 9., XII. 28. FML; Eörsi 2006. 14–16.

²⁶⁹ Eörsi jkv. 1956. XII. 9. FML

kormányellenes kijelentést tettem.”²⁷⁰ Évtizedekkel később így emlékezett válaszára, és ez a valószínűbb: „Hazudik maga meg a Kádár”. („Bölcsnek semmiképp sem nevezhető megnyilatkozásom annak tulajdonítható, hogy halálosan fáradt voltam [...], ráadásul kétségbe ejtett a Munkástanács betiltása...”)²⁷¹

Így kezdődött meg a három és fél hónap híján négy évig tartó fogsága. Tanulmányom további része túlnyomórészt vallomásaira, perére és ezek körülményeire szorítkozik. Mindezek rekonstrukcióját ő maga is nagyon áhította, ám források híján csak korlátozottan tudta végrehajtani. Fogságának egyéb aspektusairól alig van levéltári forrásunk.

Motozáskor négy géppel írt versét megtalálták nála, amelyeket aláírásával hitelesített (*Kőbálvánnyá válva, Szóba se állj vele, Munkásokhoz és Nincs anyád*). A zsebéből előkerült a megbízólevél, amellyel az Írószövetség a KMT-hez megfigyelőként delegálta, két kézzel írt feljegyzés, deportálásokról szóló adatokkal (amelyeket az Írószövetség titkárságán kapott), valamint telefonszámok és címek. „Az első felszólításra nem voltam hajlandó felvilágosítást adni”, csak később: Benjámín, Derzsi, és Mesterházi Lajos telefonszáma volt nála.²⁷² Az előző napi KMT-határozatra irányuló kérdésekre azonban ezt válaszolta: „Az ott hozott határozatról nem vagyok hajlandó nyilatkozni, mert titoktartást fogadtunk.”²⁷³

Átszállították a Fő utcában, ahol – emlékezete szerint – csak öt vagy hat nap múlva került sor kihallgatására, mégpedig egy szovjet tiszt vezetésével és

²⁷⁰ Eörsi jkv. 1956. XII. 28. FML

²⁷¹ Eörsi 2006. 18.

²⁷² Eörsi jkv. 1956. XII. 9., XII. 28. FML

²⁷³ Eörsi István jkv. 1956. XII. 9. FML (Máté Béla hallgatta ki, rendfokozatát nem tudjuk; Eörsi 2006. 16. A memoárjában ezzel kapcsolatban helytálló megállapítást tesz: „Kihallgatóim természetesen ismerték a Munkástanács határozatát, és azt is tudták, hogy én tudom, hogy ők ismerik.”

tolmáccsal. Ennek semmi nyoma a dokumentumokban, nyilvánvalóan nem csatolták az iratokhoz. Visszaemlékezése szerint hangsúlyozta a Munkástanács működésének törvényességét és betiltásának törvénytelenségét, másrészt még a nyilvánvaló tényeket is tagadta (például azt, hogy ismeri-e Gálit és Obersovszkyt), harmadrészt még gúnyolódott is.²⁷⁴

Vallomásai alapján azonban erősen valószínűsíthető, hogy a három viselkedésformából csak egyiket, az elsőt képviselte. Vagyis azt, ami közvetlenül a forradalom leverése utáni időszak vallomástevőire jellemző: a forradalom igazáért szálltak síkra, s ekkor még az „ellenforradalom” hatósági értelmezése sem volt olyan szigorú, mint 1957 februárjától, amikor már Kádár János árulónak, az ellenforradalom szítójának nevezte Nagy Imrét. Ehhez járult hozzá az a korabeli „erkölcsnemesítő” tanítás, miszerint a „haladás ügyét” képviselő fogoly – például Dimitrov – vádlóként is vádolja vallatóit. „Ezt csak úgy érheti el, ha az első kihallgatásától az utolsó szó jogán elmondott beszédéig töretlenül hirdeti igazát, szembeszállva a teljes elnyomó apparátussal.”²⁷⁵ Eörsi fennmaradó vallomásaira is inkább az jellemző, hogy kiáll az igaza és ’56 igaza mellett (például: „Véleményem szerint a Szovjet Hadsereg beavatkozása, mivel a tömegek elkeseredését, s így jobbratulódását eredményezi, az ellenforradalmat segíti”), bár annak nincs jele, hogy vádolná is a kádárista rendszert vagy a hatóságokat. A rá annyira jellemző gúnyolódással, ironizálással sem találkozunk a vallomásaiban.

A szervek december 22-én rendelték el a nyomozást, és 23-án az előzetes letartóztatást (Kiss Toldi Ferenc főhadnagy), mivel „A rendőrség tagjai előtt és ismerősei körében izgató kijelentéseket tett, ilyen

²⁷⁴ Eörsi 2006. 35.

²⁷⁵ Eörsi 2006. 33.

tartalmú verseket írt, amiket a személyi motozás során megtaláltunk nála. Gyanúsítható továbbá, hogy december első napjaiban egy alkalommal részt vett az *Élünk* c. illegális újság sokszorosításában Obersovszky Gyulán keresztül.” Mindezek mellett beismerte, hogy összekötő volt az Írószövetségnek a KMT felé.²⁷⁶

Ezt követően december 28-án hallgatták ki először, majd Szilveszter és az Újév kivételével mindennap, 1957. január 2-áig. E rendelkezésünkre álló dokumentumok lényegesen eltérnek attól, ahogy ezekre a memoárjában visszaemlékezett. Emlékei szerint csak általánosságokat vallott, ezért nyomozója, K. F. [Kiss Toldi Ferenc] főhadnagy mindig újra íratta vele a válaszokat, vagy visszaküldte a zárkába.²⁷⁷ Hogy milyen közléseket lehet egyes konkrét esetekben általánosságnak nevezni, az csak legfeljebb részben állapítható meg. Ez függ attól, hogy a hatóságok az ő vallomásait megelőzően mit tudtak (ehhez támpontot jelentenek az egyes vallomásrészletek különböző megjelölései, aláhúzásai – márpedig ezekből Eörsivel készült jegyzőkönyvekben bőven találhatunk), és főleg attól, hogy Eörsi mit tudott arról, hogy a hatóságok mennyire tájékozottak az ő és a társai cselekedeteit illetően. Ez utóbbiról – operatív anyagok híján – szinte semmi tudomásunk nincs, a hatóságok tájékozottságáról is csak a nyomozati dokumentumokból következtethetünk.

A röplapok készítésével kapcsolatban azt vallotta, hogy rajta kívül ebben a munkában részt vett „Gáli

²⁷⁶ FML. Eközben begyűjtötték a lakóhelyi információkat is. Domonkos Pálné (házfelügyelő), Cseres István (volt lakóbizottsági elnök), Sebestyén László (lakóbizottsági elnök) közül egyikük sem adott rosszindulatú véleményezést. (Győrvári Antal főtörzsőrmester jelentése BFL 517/57.)

²⁷⁷ Eörsi 2006. 46.

József, Káldor Veronika,²⁷⁸ Csongovai Per Olaf és mások...”²⁷⁹ És azt, hogy a Faluszínházban az *Élünk* előállítását kivel végezte: Obersovszky, Gáli, Derzsi Sándor, Káldor, „Csendes” (vagyis Széll Sándor²⁸⁰), „Piri” (azaz Gyöngyösi Miklós).²⁸¹ Tehát e vallomások nem voltak teljesen „általánosak”, bár aligha befolyásolták a társak ítéleteinek súlyosságát.

A Sebestyén-lakásban történt összejövetel résztvevőiről, céljáról, lefolyásáról még részletesebben vallott, emlékei szerint azért, mert nyomozója rászedte: hamis Obersovszky-vallomást mutatott meg neki, hogy a tagadás hasztalanságáról meggyőzze.²⁸² Erről természetesen nincs levéltári forrásunk, illetve csak közvetett: valószínűleg Abód László is így, ekkor bukott le.²⁸³

Tény, hogy az *Élünk* cikkszerzőivel kapcsolatban senkit nem nevezett meg – Gáliról és Obersovszkyról ezt nyilvánvalóan tudták. A nyomozó – többek között – arról a szerzőről érdeklődött, aki M. Zs. monogramot használt, s aki női ismerőse volt (Bíró Zsuzsa). Eörsi a memoárjában erről így emlékezett: „K. F. főhadnagy kérdésére a fejemet ráztam: semmilyen M. Zs-t nem ismerek. Ő bólintott, mint aki épp ezt a választ várta. »Illetve« – folytattam – »egy M. Zs.-t mégiscsak ismerek

²⁷⁸ Káldor Vera (1928) orvos. Részt vett a politikai ellenállásban. 1956. december 7-én letartóztatták, majd szabadlábra helyezték. 1958. február 18-án három évre ítélték.

²⁷⁹ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²⁸⁰ Széll Sándor (1925–1985) tanársegéd. Részt vett a műegyetemi kezdeményezésekben, majd a forradalom fegyveres leverése után a politikai ellenállásban. 1957. május 14-én letartóztatták, halálra ítélték, de 1958. november 27-én a büntetést életfogytig tartó börtönbüntetésre mérsékeltek.

²⁸¹ Eörsi jkv. 1956. XII. 30. FML

²⁸² Eörsi 2006. 52.

²⁸³ Összefoglaló jelentés 1957. VII. 2. ÁBTL V-150353. E jelentés ismerteti, hogy Abód a „bűncselekményét” csak részben ismerte el, de tagadásával szemben többek között Eörsi vallomása bizonyítja... Ezt később, mint barátok, egymás között tisztázták.

ügy-ahogy«. [...]»– És ki az?« »– Móricz Zsigmond« – válaszoltam nem túl elmésen, de fölöttébb hatásosan.”²⁸⁴

Márpedig ez a nyomozópukkasztás nem történhetett meg, mivel nem M. Zs., hanem M. Zs. -né aláírás szerepel a dokumentumon, ahogy ez nemcsak az *Élünk*ből derül ki, hanem Eörsi idevonatkozó vallomásából is: „A második oldalon is volt cikk, amelynek *Egy anya levele* volt a címe. Ezt nem tudom, ki írta, de arra emlékszem, hogy M. Zs. -né volt aláírva.”²⁸⁵ Újabb bizonyítéka annak, hogy az évtizedekkel későbbi visszaemlékezés még az igazság feltárására fokozottan törekvő résztvevőknél is súlyosan megbicsaklik, a levéltári források összességéből a tények sokkal inkább megismerhetőek.

Memoárjában megemlíti egy másik esetet is, amikor nyomozóját, Kiss Toldi Ferenc főhadnagyot kihozta a sodrából. Meglátogatta Kádár Miklós, a büntetőjog tanára, hogy a család kérésére ellássa a védelmét. Kettőjük előtt ilyen kijelentéseket tett: „Természetesen bűnösnek tartom magam. [...] Mindenféle hazug verseket írtam, például Rákosi Mátyásról is, hatvanadik születésnapjára. [...] Az mindegy [hogy hitt benne], objektíve hazugság volt, még József Attila-díjat is kaptam érte, ami azt bizonyítja, hogy érdekemben állt ilyesmiben hinni. Joggal csuktak be, megérdemlem a börtönt, mert ilyen verseket írtam.” Ezután a főhadnagy végeztetett a találkozóval, és elvezettette Eörsit.²⁸⁶

E történetet közvetlenül nem tudom cáfolni, mégis valószínűtlennek tartom. Ugyanis ezt, és az ehhez hasonló „provokációkat”, amelyekről Eörsi a memoárjában ír, sehol nem említették meg a megtorló hatóságok – márpedig miért is kímélték volna – (minthogy a nyomozás elrendelésének indoklásában

²⁸⁴ Eörsi 2006. 50.

²⁸⁵ Eörsi jkv. 1956. XII. 30. FML

²⁸⁶ Eörsi 2006. 51–52.

szerepel: „A rendőrség tagjai előtt [...] izgató kijelentéseket tett...”, az ítéletét pedig jelentékenyen súlyosbították volna. E motívummal az elsőfokú tárgyalási jegyzőkönyvben találkozunk, lényegesen visszafogottabb formában: „Első írásaim még 1951-ben jelentek meg. József Attila-díj III. fokozatát 1952-ben kaptam. Addig 7–8 versem jelent meg, és ezért kaptam a III. fokozattal járó 2000 Ft-ot. Az elért eredményekért adták, de utólag olvasva a verseket, nem érzem e díjat igazságosnak részemre.”²⁸⁷ A lényeg ugyanaz, de a bíróság ezt mégsem tartotta ellenséges megnyilvánulásnak.

Egy esetben kritikusan jellemezte az egyik íróársát, Molnár Zoltánt: „...merevnek, fölényesnek ismertem meg...”²⁸⁸ Ez utólag helytelenítette.²⁸⁹

Nézeteit azonban nem tagadta meg. Például: „Meg kell magyarázni a szovjet katonáknak, hogy a felvonuló nők nem fasiszták, hanem az elesett férfiak emlékének áldozó asszonyok: ezért ne lőjenek.”²⁹⁰ „A rölapok általában a megjelent hírekkel és közleményekkel vitatkoztak, olyan alapon, hogy Nagy Imre az ország törvényes miniszterelnöke, tehát a jelenlegi kormány nem törvényes.”²⁹¹ Kijavította a jegyzőkönyvekben lévő pontatlanságokat is. Például: „Elismerem, hogy az előttem felmutatott *Szóba se állj vele* című szovjet [E. I.-betoldás: beavatkozás] ellenes tartalmú verset én írtam.”²⁹²

1957. január 14-én született meg a nyomozás befejezéséről és Eörsi terheltként való felelősségre vonásáról szóló határozat, amely megállapította a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntettének

²⁸⁷ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML

²⁸⁸ Eörsi jkv. 1957. I. 2. ÁBTL V-141797/7.

²⁸⁹ Személyes közlés, 1995 körül.

²⁹⁰ Eörsi jkv. 1956. XII. 30. FML

²⁹¹ Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

²⁹² Eörsi jkv. 1956. XII. 29. FML

elkövetését. A dokumentumot Kicska Imre hadnagy és egy azonosíthatatlan aláírású ügyész jegyzi. A határozatok indoklását akár teljes mértékben Eörsi addigi vallomásaiból is összeállíthatták: összekötőként tevékenykedett az Írószövetség és a KMT között; tudott Angyal Istvánék tevékenységéről: több kormány és szovjetellenes verset írt, amelyekből egyet átadott Angyalnak sokszorosításra. Egy alkalommal segített is neki a röplapkészítésben. Később Gálinak és Obersovszkynak is felajánlotta a segítséget, és egy alkalommal részt vett az *Élünk* készítésében. A nőtüntetésről is tudomást szerzett, részt vett annak elhatározásában, hogy orosznyelvű röplapot is előállítanak, s ehhez ő szerzett cirillbetűs írógépet.²⁹³

Eörsi, miután áttanulmányozta az összes anyagot, nem tett észrevételt, sem indítványt.²⁹⁴

A fennmaradó jegyzőkönyvek szerint ezt követően február 5-én hallgatták ki, amikor kiállt a nőtüntetés résztvevői mellett: „Akiket én ismerek a tüntetés támogatói közül, nem ellenforradalmárok.”²⁹⁵ „Ön nyilván tudta, hogy a kormány rendeletileg szabályozta a munkástanácsok jogait, s ez világosan leszögezi, hogy a munkástanácsok gazdasági szervek. Mivel magyarázza, hogy Ön mégis részt vett az Írószövetség megbízásából az egyes üléseken, amelyeken – mint ezt Ön is tudja – kizárólag politikai kérdésekkel foglalkoztak?” – kérdezte a nyomozó.

„Abban az időben a kormány is elismerte a KMT-t, mint politikai kérdésekkel foglalkozó szervet, politikai kérdésekről folytak a tárgyalások is. Én magam úgy láttam, hogy addig, amíg nem alakul olyan politikai szerv, párt, amely a munkások bizalmát élvezzi – addig helyes, hogy a munkások bizalmát élvező tanácsok

²⁹³ FML

²⁹⁴ Eörsi jkv. 1957. I. 14. FML

²⁹⁵ Eörsi jkv. 1957. II. 5. ÁBTL 141797/3.

foglalkozzanak az egyes politikai kérdésekkel. Én csupán azért vettem részt az értekezleteken, mert érdekelték az események, egyetértettünk a KMT-vel, csatlakozott hozzájuk az Írószövetség is. Én a KMT-ről csak azt tudom vallani, hogy nem végzett ellenforradalmi tevékenységet, tagjai becsületes emberek voltak” – válaszolta.²⁹⁶

Az ügyészségi szakasz

Három nap múlva következett az ügyészségi kihallgatása. A rutinszerű kérdésekre e válaszokat adta: „A rendőrségi eljárás során bántódás nem ért, velem szemben kényszert nem alkalmaztak. [Ezt a memoárjában is alátámasztotta.] Az ott tett vallomásomat lényegében változatlanul fenntartom.” Majd kijelentette, hogy izgatás büntetében nem tartja magát bűnösnek, mivel: „Én olyan verset, amely a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgat, nem írtam. A szovjet hadsereg ellen írott verseimet részben a harcok alatt, részben közvetlenül a harcok befejezése után írtam, ma már ilyen verset nem írnék.”

Továbbá azzal érvelt, hogy versei közül csak a *Szóba se állj vele* került nyilvánosság elé, de ezt is még november 10-e előtt írta (ekkor a Kádár-kormány törvényerejű rendelettel szigorította a büntetőeljárást), „ezért véleményem szerint nem lehet engem büntetőjogi felelősségre vonni”. A többi vád tárgyává tett tevékenységét is bagatellizálni próbálta. Azt is megemlítette, hogy a röpcédulák szövegezését „csaknem teljes mértékben Angyal valósította meg”. Noha a hatóságok tisztában voltak Angyal forradalomban játszott szerepével – hiszen ő maga az első pillanattól kezdve semmilyen cselekményét nem tagadta le – csak feltételezhetjük, hogy Eörsi is ezzel tisztában volt.

²⁹⁶ Eörsi jkv. 1957. II. 5. ÁBTL 141797/3.

Végül arra kérte ügyészt, hogy védőjével mielőbb beszélhessen, mert „általa a bíróságtól szabadlábba helyezésemet kívánom elérni”.²⁹⁷ Visszaemlékezése szerint sem tartott nagy büntetéstől, „Gálit egy évre ítélték, úgy gondoltam, nekem se adhatnak többet”.²⁹⁸

Újabb három nap múlva elkészült a vádirat. Ekkor derült ki, hogy egy perbe kerül barátjával, Angyal Istvánval, másik barátjának, Gáli Józsefnek menyasszonyával és három (később négy, majd ismét három) voltaképpen ismeretlen emberrel. Közös az volt bennük, hogy mindnyájan részesei voltak a politikai ellenállásnak, amelynek a Péterfy Kórház volt a központja. E dokumentumban Eörsit a korábbiaknál erőteljesebben vádolták a röplapok szerkesztésében történt részvételéért. Az ismeretlen ügyész nem fogadta el védekezést: versei közül a *Szóba se állj vele* címűt sokszorosították és terjesztették, a többit az ismerőseinek átadta olvasásra, de mindezek „alkalmasak a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére”. Az viszont kellemes meglepetés lehetett, hogy semmi más vádat nem róttak fel vele szemben.²⁹⁹ E vádiratról a lapok tudósítottak, ezzel a valótlan állítással: „Angyal a Péterfy Sándor utcai kórházban Eörsi István költővel együtt illegális röplapszerkesztő-csoportot szervezett”. A *Népszabadság* cikke, *Eörsi István költő a másodrendű vádlott* alcímen jelent meg, az *Esti Hírlap* Eörsi István költőt a főcímben említi, Angyalt viszont nem.³⁰⁰ A müncheni *Új Hungária* így tudósított: „Erösi [sic] Istvánt, az ismert fiatal költőt az ú.n. Angyal-csoporttal együtt akarják bíróság elé állítani. Bűnéül azt róják fel,

²⁹⁷ Eörsi ü. jkv. 1957. II. 8. FML

²⁹⁸ Eörsi 2006. 92.

²⁹⁹ „Angyal István és társai” vádirata, 1957. II. 11. BFL 517/57.

³⁰⁰ *Népszabadság* 1957. II. 15.; *Esti Hírlap* 1957. II. 13.; [1957.02.15.Esti Hírlap, Az ügyészség vádirata Eörsi István költő és társai ellen; 1957.02.15.Népszabadság, Vádirat az Angyal-csoport tagjai ellen. Eörsi István költő a másodrendű vádlott](#)

hogy illegális röpiratokat írt az oroszok és a Kádár-rendszer ellen.”³⁰¹

Csaknem két hónappal később írta meg a vádirattal kapcsolatos észrevételeit. Úgy próbálta menteni magát, hogy közben hitet tett a forradalom létjogosultsága mellett, és kiállt Angyal Istvánért is. „...úgy döntöttem, hogy – noha Angyal István felfogásával a legfőbb kérdésben egyetértettem – elhagyom a kórházat, mert az ott végzett munka hasznossága és társadalmi hatása nem áll arányban az érte vállalt kockázattal. [...] Nem felel meg a valóságnak, hogy verseim alkalmasak a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére. Államrendünkkel már évek óta, amióta megjött a józan eszem, és kezdtem kiismerni magam a frázisok és igazságok között, nem az volt a bajom, hogy népi demokratikus, hanem az, nem elég népi és nem elég demokratikus. Rákosi és Gerő »személyi kultusza« és egyeduralma nem oka, hanem eszköze és egyben következménye volt annak, hogy a demokratikus centralizmus helyett bürokratikus centralizmus, a népi demokratikus diktatúra helyett bürokratikus apparátus-diktatúra alakult ki. [...] Én – akárcsak Angyal István – azért harcoltam, hogy a szavak és az eszmék, a szavak és a tettek közt tátongó iszonyú szakadékot betömjük végre. [...] Egyébként politikai felfogásomat illetően csaknem minden jó ismerősöm tanúskodhat mellettem. Az október 30. és november 4. közötti időkből pl., amikor a parlamentben voltam, a „Szabad Kossuth” adónál. Tamási Lajos író, de talán Hont Ferenc is emlékezni fog: be akartam lépni az újonnan alakult MSZMP-be, kétségbe voltam esve az egyes ellenforradalmi cselekmények miatt, egy ízben a miniszterelnökségi titkárságon Donáth Ferencnek jelentettem is egy ilyen esetet – itt találkoztam egyébként Angyal Istvánnal is,

³⁰¹ *Új Hungária* 1957. III. 1.

aki hasonló ügyben járt a kormánynál, hogy felajánlja csoportja szolgáltatásait az egyes ellenforradalmi banditákkal szemben. [...]

November 4-én nemcsak a magyar nép sorsa miatt voltam kétségbeesve, hanem a nemzetközi szocialista mozgalmat ért hatalmas kár miatt is. [...] Nem lehetnék, és nem lennék Lukács György tanítványa, ha gyűlölném a népi demokráciát. Egyéni életem a marxizmushoz, a szocializmushoz fűz: én marxista aspiráns voltam, feleségem marxista tanársegéd – mit várhattam az ellenforradalomtól, a kapitalista vagy pláne fehérterroros restaurációtól. [...] A *Szóba se állj vele* sem a népi demokrácia ellen, hanem a szovjet külpolitika egyik lépése ellen irányul. A szocializmus és a szovjet külpolitika nem szinonimák. Ha azok lennének, akkor pl. Jugoszlávia 1948–54 közötti propagandája és agitációja szocializmus-ellenes lenne, ami – szocialista államról lévén szó – képtelenség. Ismétlem: lehetséges, hogy tévedtem egyben-másban (bár akkori felfogásom lényegét ma is vallom), de még akkor sem lehet egy szovjet beavatkozás elleni verset népi demokrácia-ellenesnek minősíteni. A nem egyenjogúságon alapuló szovjet–magyar viszony volt szocializmusellenes, nem pedig az ez ellen való fellépés.”³⁰²

Az elsőfokú tárgyalás és az ítélet

Az „Angyal István és társai” per nyilvános tárgyalása május 6-án kezdődött a Fővárosi Bíróságon. B. Tóth Matild elnökölt, Juhász Gyula és Szegvári János voltak az ülnökök. Molnár György képviselte a vádat, Zalán Kornél pedig a védelmet. A látogatók között volt Eörsi édesanyja (özv. Schleiffer Pálné) és felesége (Pártos Veronika), Abody Béla, Bíró Yvett, Bíró Zsuzsa,

³⁰² Eörsi István észrevételei az „Angyal István és társai” ellen kiadott vádiratban, 1957. IV. 5. FML

a Fejes házaspár, Galgóczi Erzsébet, Heller Ágnes, Hermann István, Konrád György, László György későbbi rádiószerkesztő, Lukácsy András, Örkény István és Sánta Ágnes a gyermekével, Angyal Péterrel.³⁰³

Az első tárgyalási napról tudósítottak a lapok is – a kornak megfelelő stílusban és módon. Többségükben *Eörsi István költő és társai* megjelölés szerepelt főcímben. E cikkek főleg Angyal elhangzott vallomásait ismertetik súlyos torzításokkal.³⁰⁴

Eörsi másodrendű vádlott kihallgatását csak másnap kezdték meg. „Akárhogy figyeltem is, saját kihallgatásomról alig maradtak emlékeim” – írta memoárjában. „A kezdő szituációt csorbítatlanul fel tudom idézni. Belépek a terembe, ismerős és ismeretlen arcok fordulnak felém, minden szem rám tapad, rögvest színésszé alakulok át, ki kell elégítenem a publikum várakozását. Nem vallomásra készülök tehát, hanem szereplésre. Ez a beállítottság a szóban forgó helyzetben veszélyekkel terhes, főként poentírozásra hajló volt patetikus alapállású embereknél. [...] Hajlok a pátoszra, de iróniával próbálok kiegyensúlyozni: a létrejövő keverék még barátaimat is gyakran ingerli fel, nemhogy egy bíróságot, 1957-ben.”³⁰⁵

³⁰³ E nevek Lukácsy András kötetében szerepelnek (Felismerem-e Angyal Istvánt? Magvető, Bp. 1990. 237.), kivéve Bíró Zsuzsát, aki a tárgyalásról készült felvételeken látható.

³⁰⁴ A Tüzoltó utcai parancsnok és az ellenforradalmi röplapok szerzői a bíróság előtt (*Népszabadság*); Angyal István kihallgatásával ma megkezdődött Eörsi István és társai bűnyüének tárgyalása (*Esti Hírlap*); Megkezdődött Eörsi István költő és társai bűnperének tárgyalása (*Népakarat*) 1957. V. 7. (A *Népakarat* már május 1-án ezzel a címmel tájékoztatott: Május 6-án kezdik tárgyalni Eörsi István költő és társai bűnyüjét.); [1957.05.07.Népszabadság. A Tüzoltó utcai felkelőparancsnok és az ellenforradalmi röplapok szerzői a bíróság előtt; 1957.05.07.Esti Hírlap, Angyal István kihallgatásával ma megkezdődött Eörsi István és társai bűnyüének tárgyalása; 1957.05.07.Népakarat, sz.t.: Megkezdődött Eörsi István költő és társai bűnperének tárgyalása](#) [1957.05.01.Népakarat, Május 6-án kezdik tárgyalni Eörsi István költő és társai bűnyüjét](#)

³⁰⁵ Eörsi 2006. 115.

„Noha emlékeim szerint az »image« -omnak megfelelően viselkedtem, megfontolásra érdemesnek tartom, hogy csak egyetlen poénomat tudom felidézni” – folytatta. „A bírónő a maga száraz hangján felolvasta Kőbálványra válva kezdetű versemet és megkérdezte, miként értelmezhető az a sor, amely szerint »Új Bach-korszak közelít?« »Az a tény – mondtam –, hogy ilyen körülmények között kell e kérdésre válaszolnom, fölöslegessé teszi a válaszadást.« A terem a hátam mögött felélénkült, nevetés és susogás hangjai töltötték meg boldog fületem. »Hogyan? – kérdezte Tóth Matild. Ismétlje meg a választ!« A jegyzőkönyvvezető várakozóan rám pillantott, dr. Zalán Kornél pedig oly hevesen rázta fejét, hogy attól kellett tartanom: letörik keskeny nyakáról. »Úgy vélem – mondtam helyesbítően –, az idézett sor magában rejti magyarázatát.«³⁰⁶

Meg kell állapítani, hogy ilyen, vagy ehhez hasonló dialógust hiába keresnénk a jegyzőkönyvben – és erre utaló kitélet az ítéletben. Márpedig ilyen válasz nem maradt volna súlyos következmények nélkül. A jegyzőkönyvben e verssel kapcsolatban ez a vallomásrészlet olvasható: „...nagyon rossz hangulatban írtam, úgy láttam, az ország jövője nagyon keserű lesz, és ebben az értelemben gondoltam a Bach-korszakra.”³⁰⁷

„A vers lényeges tartalma az, hogy az ellenforradalom fegyveres erejét leverő szovjet csapatok segítségével kialakult helyzetet úgy tünteti fel, mint új »Bach-korszakot«, amely tudvalevőleg Magyarország történetében 1949 és 1860 között az elnyomás egyik legsötétebb korszaka volt. Versében egyenlőségjelet tett [...] az orosz cári földesúri osztály hadserege és a jelenlegi munkások és parasztok hatalmát képviselő

³⁰⁶ Eörsi 2006. 115–116.

³⁰⁷ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML

szocialista Szovjetunió hadserege között” – állapította meg a bíróság.³⁰⁸

Eörsi, memoárjának további oldalain is a tárgyalási jegyzőkönyvek híján, csak a bírósági ítélet birtokában tesz kísérletet szereplésének értékelésére.

„A vádat megértettem, nem érzem magam bűnösnek. Elismerem, hogy súlyos hibát követtem el” – kezdte el a vallomását. „Azért nem érzem magam bűnösnek, mert mint marxista világnézetű, nem izgathattam. November 4-e után világosabban kellett volna látnom a helyzetet, és azért érzem magam hibásnak, hogy a *Szóba se állj vele* c. verset átadtam.” Ez utóbbi közlését így indokolta meg: „...itt a zárkában meggyőződhettem arról, hogy én az ellenforradalmi veszélyt lebecsültem. Hibásnak azért érzem magam, mert látni kellett volna, hogy az adott helyzetben nem segíték, hanem ártok.”³⁰⁹ Véleményem szerint itt nem taktikai jellegű vallomásról van szó, Angyal István is hasonlókat mondott a bíróság előtt. A memoárírás idején azonban Eörsi ezt a momentumot („az ellenforradalmi veszélyt”) már teljesen elfelejtette, föl sem vetette.

Ezt a bíróság így értelmezte: „A vádlott a tényállásban foglaltakat beismerte, bűnösségét tagadta azzal, hogy csak hibásnak érezte magát, mert nem mérte fel, hogy november 4-e »kész helyzet« elé állította. Előadta, hogy marxistának érzi magát, és az eseményekben november 4-éig azért vett részt, mert az október előtti kormányzati rendszert nem érezte eléggé népinek és demokratikusnak, és november 4-e után pedig azért, mert úgy érezte, hogy a régi kormányzati módszerek visszahozatala fog megtörténni.”³¹⁰

Eörsi ezt a memoárjában így kommentálja: „Ez az indoklás nem hangolhatta rokonszenvre a bíróságot,

³⁰⁸ „Eörsi István és társai” ítélete, BFL 517/57. (Továbbiakban: Ítélet) 5.

³⁰⁹ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML

³¹⁰ Ítélet, 17.

mert igazsága túl kézenfekvő volt, és alkalmatlan a megvitatásra. Ma is örömmel olvasom, mosolyom élet azonban kicsorbítja a következő mondat: »Állásfoglalása szerint ő és társainak működése legfeljebb csak erkölcsi károkat okozott.« Mire gondolhattam? Miféle beismeréseket formulázhattam meg így? Kinek-minek okoztunk erkölcsi károkat? Savanyú szájjal állapítom meg: erre a kitételre és összefüggéseire egyáltalán nem emlékszem, erkölcsönvédelmi mechanizmusom eltüntette nyomtalanul.»³¹¹

A vallomásában egy helyen történik erkölcsi kárról említés. Egy ügyési kérdésre Eörsi szavaiból a következőt rögzítették a jegyzőkönyvbe: „Ebben az időben [a Péterfy Kórházban történő röpcédulázás idején] elsősorban azért nem értettem egyet Angyalékkal, mert tudatában voltam annak, hogy lebuknak. Inkább erkölcsi károkat okoztak, az volt a meggyőződésem.” Az idézet második mondata értelmetlen, a jegyzőkönyvvezető tévesen rögzítette az elhangzottakat. Nyilvánvalóan így nem hangozhatott el, ezt a teremben lévő Angyal is kifogásolta volna. Tehát minden valószínűség szerint e vallomásrészlet „ártatlanul” mardosta őt.

Épp az nyugtalanította leginkább, hogy tett-e ártalmas vallomást barátjára, a forradalom talán leglegendásabb személyiségére, Angyal Istvánra – ahogy ezt a *Népszabadság* tudósítója sugallta³¹² –, aki 1958. december 1-jén a kádári megtorlás áldozatává lett.

³¹¹ Eörsi 2006. 117.

³¹² „A másodrendű vádlott elmondotta, hogy megítélése szerint a Tűzoltó utcában fegyveres csoport működött és annak Angyal István volt a parancsnoka. Az ügyész kérdésére ezt Angyal is – előző vallomásával ellentétben – elismerte...” (*Népszabadság*, 1957. V. 10.; [1957.05.10.Népszabadság."Kárt okoztunk a lakosságnak" - vallotta Angyal István](#)) Ezt Eörsi is – felháborodottan – idézi (Eörsi 2006. 117.).

Megállapítható, hogy Angyal gyakran szóba került már a nyomozati, majd az ügyészégi szakaszban is, de sem akkor, sem a tárgyalás idején nem vallott rá terhelően. „Tudomásom szerint nem volt Angyal csoportvezető, hanem a Tűzoltó utcaiak megbíztak benne” – mondta a tárgyalás harmadik napján,³¹³ jöllehet a meglévő adatok már 1956 november végén is egyértelművé tették, ki volt a Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka. Szintén ismert tényeket közölt, amikor kijelentette: „november 9-én reggel, amikor a Péterfyben találkoztam vele, ott tett nekem egy olyan kijelentést, hogy szétverték őket, és ebből következtettem arra, hogy harcokban részt vett.”³¹⁴ Eörsi számára az is nyilvánvaló volt, hogy mit tudnak a hatóságok: a vádiratot már hónapokkal korábban áttanulmányozhatta.

Többször szólt Angyal védelmében: „A Parlamentben az egyik tárgyalási szünetben találkoztam Angyal Istvánnal, aki nagyon feldúlt állapotban volt, és mondta, hogy a párt tagjait Budán gyilkolják, sürgősen intézkednie kell, és ezért is jött többek között tárgyalni.” „Felrötták neki azt, hogy a röplapon miért van az a szó, hogy »szocializmusért«, akkor Angyal István azt mondta, hogy ameddig ő itt lesz, addig ez rajta lesz a röplapon, és ez engem megnyugtatót.” „Angyal tevékenysége sem irányult a kormány megdöntésére, legalábbis tudatosan nem. Ebben az időben nem tartottuk azonosnak a kormányt a szocialista rend megszilárdításával.” (Ezt a bíróság tagjai erőteljesen aláhúzták) A tárgyaláson is hangsúlyozta, hogy az ÁVH-s sorkatonák azzal, hogy a Tűzoltó utcaiak fogságába kerültek, Angyalnak köszönhetik az életüket.”³¹⁵ Tény –

³¹³ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML

³¹⁴ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML

³¹⁵ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML Mint ahogy láttuk (! oldalak) Angyalt korábban is igyekezett védeni.

és erre Eörsi a memoárjában jól emlékezett – a tárgyaláson nem keveredtek vitába egymással.

Utólagosan Eörsi nagyon szerette volna, ha bebizonyosodik, hogy „*image*”-ának – és mások „Eörsi-*image*”-ának megfelelően viselkedett volna a nyílt tárgyaláson. Észlelte azonban, hogy ehhez kevés a fogódzó. „Mivel több csattanó [a már említett „Bach-korszakos” válaszon kívül] nem jut eszembe, fel kell tétéleznem, hogy a bírónő rideg modora és az ügyész nyálas ügybuzgalma mégis visszariasztott, és így nem tudtam kifutni legjobb formámat. Az ítéletből [...] kiviláglik, hogy hősiességem nem volt egetverő.”³¹⁶

Noha egyik szemtanú, Bíró Zsuzsa így emlékszik: „Persze, Eörsi Pisti volt a tárgyaláson is!”³¹⁷ a tárgyalási jegyzőkönyvből az világlik ki, hogy öncélúan nem hangolta maga ellen a sorsot, inkább igyekezett menteni a menthetőt. Azt próbálta elhítenni, hogy azért tartózkodott a Péterfy Kórházban, mert a lakásában az összes ablak eltört, hideg volt, „nem tudtam hová menni. Feleségem ekkor szüleinél lakott, ott is nagyon sokan voltak, három szobában kilenc személy”.³¹⁸

Amikor írásairól kérdezték, elsősorban rossz idegállapotára hivatkozott. Önkritikát gyakorolt amiatt, hogy az „ellenforradalmi” veszélyt lebecsülte, és így „az adott helyzetben nem segíték, hanem ártok”.³¹⁹ Továbbá: „Amikor megismerkedtem az *Élünk* c. lappal, az volt a benyomásom, hogy nem érdemes vele foglalkozni, nem hatásos. November 6-a után beszéltem Derzsi Sándor, és megállapodtunk abban, hogy az egésznek nincs semmi értelme, mert most az a fő, hogy a kedélyek

³¹⁶ Eörsi 2006. 116.

³¹⁷ Személyes közlés, 2013.

³¹⁸ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML. „Három szobában kilenc személy tartózkodása egyáltalában nem jelent »kibírhatatlan túlzásúfoltságot«, és különösen nem jelentette ezt Budapesten ebben az időben” – állapította meg a B. Tóth-tanács (Ítélet, 19.).

³¹⁹ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML

megnyugodjanak.”³²⁰ „Később [...] tudatosodott bennem az, hogy társadalmi dolgokat nem lehet sztrájkjal elintézni, ezzel csak ártunk.” „A december 4-i tüntetés után felismertem, hogy a röplapi cselekedetek csak ártanak a népnek, és magam sem tartottam hasznosnak ezt a munkásságot.” Ezt bővebben így indokolta meg: „Az *Élünk* szerkesztésében nem vettem részt, ugyanis láttam, hogy társadalmilag egyáltalán nem hasznos – gondolok például a hírekre, meg is mondtam, hogy mi nem járhatunk úgy el, hogy hoznak híreket, és azokat nem ellenőrizzük le. [...] »Kacsákkal« a nép bizalmát elveszítjük.”³²¹

A nézők talán ezt a közlést tartották a „legeörsipistasabbnak”: „Engem például a sajtószabadság érdekelt. [...] Azt nehezményeztem, hogy nem írhatom le mindazt, aminek kimondása csak hasznára lehet az országnak. Személy szerint nem magamról, hanem általában az egész népről gondolkodtam.” (Ezt végig alá is húzták B. Tóth Matildék.)³²² Két nappal később ehhez hozzátette: „Realista költő szeretnék lenni, kinek az a célkitűzése, hogy a szocializmust segítse.”³²³

Megállapítható, hogy a vádlottak közül nem Angyal³²⁴ és nem Eörsi tett „tüzes” vallomást, hanem a szinte teljesen ismeretlen, harmadrendű Szabó Béla, aki Angyalra szintén nagy tisztelettel emlékezett meg, ám Eörsi versét (*Szóba se állj vele*) „túlságosan erősnek” találta, s miután kb. 50 példányban lehúzta, társaival összetépte, és közölte is a szerzővel, hogy nem tetszett neki a vers. Ügyészi kérdésre ezt válaszolta:

³²⁰ Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML

³²¹ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML

³²² Eörsi tárgy. 1957. V. 7. FML

³²³ Eörsi tárgy. 1957. V. 9. FML

³²⁴ Ld. Eörsi László: Angyal István – 1928–1958. Noran, 2008.

„Azért fogtam fegyvert, mert úgy éreztem, hogy a magyar népnek jogosak a követelései. Jogosan követelte a kormány leváltását. Nagy Imre alatt nem harcoltunk. Amikor fegyverért mentünk, már nem Nagy Imre volt a miniszterelnök – ez november 4-én volt. Mivel a szovjet csapatok bejöttek, ezért akartunk harcolni. Kádár János visszahívta az oroszokat a nyakunkra. Akárki ülne a nyakunkon, az nekem nagyon fájna. Én szocialista országot akartam. [...] Október 23-a nem a rendszer ellen, hanem a kormány ellen indult. Voltak egyes elemek, akik a forradalomtól mást akartak, mint amiért indult, ez azonban már más kérdés. Az tény, hogy volt földosztás, tanulni lehetett, de az is megvolt, hogy nagyon sok volt az olyan segédmunkás, aki 800–900 Ft-ot keresett, ebből nem lehetett megélni, és ez ellen harcoltunk. Nem tudom a kormány összetételét, de nem is vagyok rá kíváncsi, mert az oroszokat behívták. Nagy Imre is helyre tudta volna állítani a rendet.”³²⁵

Eörsi a tárgyalási időszakban beadványában három tanú beidézését kérte. Hermann Istvánné Heller Ágnes jegyzőnél valóban tanúsította, hogy Eörsi mindenkor a szocializmus és a népi demokrácia rendíthetetlen híve volt, és október 23-át követően is ennek megfelelő magatartást tanúsított, ilyen értelemben nyilatkozott.³²⁶ Segesdi Miklós újságíró kihallgatásával azt szerette volna elérni, hogy tanúsítsa: fasiszta akciónak minősítette Benjámint megátadást a *Magyar Függetlenségben*,³²⁷ Hárs György újságíró kihallgatásával azt, hogy valóban november 11-én távozott a Péterfy Sándor utcai kórházból, és náluk aludt az ezt követő éjszaka, ezzel megszakította a kapcsolatot

³²⁵ Szabó Béla tárgy. 1957. V. 9. FML. v.ö. Eörsi 2006. 121–122.

³²⁶ Heller Ágnes Jekelfalussy Aladár közjegyző előtt tett tanúvallomása 1957. V. 11. FML. Ezt később valószínűleg elfelejtette, memoárjában Hellerről nem tesz említést.

³²⁷ Ld. 8.

Angyal Istvánékkal. „A megnevezett tanúk vallomása nem csak a velem szemben vád tárgyává tett cselekmények, hanem annak megítélése szempontjából is jelentős, vajon működésem és egyéniségem veszélyes-e a népi demokrácia társadalmára.”³²⁸

Ezeket a bizonyítási indítványokat a bíróság elutasította. Segesdi kihallgatását nem tartotta lényegbe vágónak,³²⁹ Hárs pedig hiába is bizonyította volna, hogy nála aludt, ez kevéssé fontos, másrészt Eörsi azt amúgy is beismerte, hogy 14-én visszatért, hogy Angyalt figyelmeztesse.³³⁰

Május 17-én – miután Angyal István ügyét visszaadták pótnyomozásra, és Eörsi lett a per elsőrendű vádlottja – Molnár György ügyész fenntartotta a vádat, a vádirattal egyezően, mind az ötükkel szemben. Ezután Zalán Kornél védőbeszéde következett. Az ügyvéd azt hangoztatta, hogy Eörsi a verseivel nem izgatott, hiszen legfeljebb csak egy-két ismerősének mutatta meg esztétikai bírálatért, tehát nem lehetett társadalmilag veszélyes. A *Szóba se állj vele* címűt pedig „elkeseredésében írta, nem is a magyar–szovjet barátság ellen akart szót emelni, hanem inkább akkor még kellően nem tudta felmérni [a következményeket]. „Cselekménye csak akkor lenne büntethető, ha a népi demokratikus államrend ellen irányult volna. [...] 10-én letette a tollát, ez is figyelembe veendő. Az Írószövetség részéről egyszerű tudósító volt a Munkástanácsnál. Röpirat-terjesztésben nem vett részt. Nem tartozik a 23-i események szellemi előidézői közé. Az események

³²⁸ Eörsi István beadványa a FB-hoz, a tanúk megidézése ügyében. d. n. FML

³²⁹ „Ami Benjámín László író védelmét illeti, ez egyrészt nem nyert bizonyítást, másrészt a bíróság előtt éppen Benjámín László versével kapcsolatban a tárgyaláson nyert bizonyítást, hogy nevezett írónak az ellenforradalom alatt írott verse az ellenforradalom »kedvenc« versévé vált (*Elesettek*), s már ezért is nevezett író védelme különösképpen értéket nem jelent” – állapította meg az elsőfokú bíróság (Ítélet, 19.).

³³⁰ Ítélet, 31.

sodorták oda. Mindig szocialista gondolkodású, a népi demokrácia híve volt. Fiatal, két kiskorú gyermek atyja, hazáját nem tagadta meg, a felajánlott útlevelet nem fogadta el, pedig tudhatta, hogy itt mi vár rá. Nem szánalmat, irgalmat kérek – olyan intézkedést válasszon a bíróság, amely visszaadja szabadságát, lehetővé teszi, hogy tovább tanuljon, gyermekét nevelje.” És itt a jegyzőkönyv tájékoztat, hogy ekkor az ügyvéd egy Kádár beszédet idéz.

Az ügyész válasza: „Ha a vádlottak folyamatos cselekményt követtek el, nem megtévedt emberek. [...] Eörsi Istvánnál vád tárgya az izgatás.” Ekkor *Szóba se állj vele* verséből idézett egy részt. „Ez az anyag tág talajt adott az ellenforradalomnak. Eörsi István az izgatást folytatólag követte el.”

Eörsi ezt mondta az utolsó szó jogán: „hogy a népi demokratikus államrend ellen gyűlöletre izgassak, ahhoz az kell, hogy bennem az éljen. Nem vagyok a népi demokrácia ellensége. Október 23-án azért indultam el, mert szemem előtt a lengyel példa lebegett. November 4-ében olyan eseményt láttam, mely visszavezetett az október 23. előtti hibákhoz. Az akkori néphangulatból arra a következtetésre jutottam, hogy a szovjet hadsereg beavatkozását azok kívánják, akik az október 23-a előtti hibákat elkövették. Azt gondoltam, az a szellem jön vissza. Az volt a félelmem, hogy november 4-e visszahozza a Rákosi-rendszer hibáit. Nagyon boldog volnék, ha kiderülne, hogy ez csak rémlátás volt. Ebben a szellemben írtam versemet. Bármilyen lesz az ítélet, hű leszek hazámhoz. Tegye lehetővé a bíróság, hogy ezt mielőbb bebizonyítsam.”³³¹

A B. Tóth Matild tanácsa május 23-án hirdetett ítéletet. Eörsit – az eredeti izgatási vádnál jóval súlyosabban – a népi demokratikus államrend

³³¹ Eörsi tárgy. 1957. V. 17. FML

megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel bűntettében találták bűnösnek. Fő büntetésként öt éves szabadságvesztésre, mellékbüntetésként 2000 forintos vagyonekobjzásra ítélték, és öt évre eltiltották a büntetőtörvényben felsorolt egyes jogainak gyakorlásától – a szülői jogok kivételével.

Felróták a forradalom első időszakában elkövetett cselekedeteit, és azt, hogy kapcsolatot tartott fenn „az ellenforradalom egyik szervezett előkészítőjével”, az Írószövetséggel, majd bekapcsolódott az Értelmiségi Forradalmi Bizottság munkájába. „Az itteni tevékenységéről ugyan közelebbi adatok nincsenek, de benne volt abban a bizottságban, amely a rádióban a »Magyar Értelmiségi Forradalmi Bizottsága« határozatát kívánta felolvasatni, amely határozat – figyelembe véve az akkori körülményeket – semmiképpen nem szolgálta a népi demokratikus társadalmi rendszer érdekeit.”

Az október 29. és november 4-e közötti időszakban – amikor a rádióban irodalmi műsorszerkesztő volt – a beolvasott verséből (*Hát ilyenek is tudunk lenni*) azt a következtetést nehezményezték, hogy akik addig „kívül-belül rabok voltak, most megszabadultak”. Megemlítették természetesen a Tűzoltó utcai „ellenforradalmi” csoporthoz történő látogatását is.

A november 4–7. közötti időszakból leginkább a *Kőbálvánnyá válva* című versének a Bach-korszakra utaló sorát helytelenítették, amiről már korábban szó esett.³³² November 7-ei után pedig azt, hogy passzív ellenállás mellett hirdette „az egykori Bach-korszakból ismert módszerrel” kívánta „kényszeríteni a kormányt az októberi ellenforradalmi követelések megvalósítására”. Ezért Angyal Istvánnal röpcédulázott, az egyik röplap stilizálásába részt vett, majd a nagyon durván

³³² Ld. 21.

szovjetellenes versét (*Szóba se állj vele*) sokszorosították, nem rajta múlt, hogy – mivel ennek hangnemét még vádlott-társa, Szabó Béla is sokallta – végül nem terjesztették.

November 23-ától, az Írószövetség megbízásából a KMT (amely ekkoriban az „ellenforradalom egyetlen lehetséges, legális fellegvára volt”) munkájába kapcsolódott be, és a december 8-i „titkos határozatról”, amely sztrájkról döntött, „még letartóztatása alkalmával sem volt hajlandó nyilatkozni”.

Ebben az időben írta *Munkásokhoz* című versét, amelyben a „munkásokat helyesen úgy tünteti fel, mint az új élet reménységét, azonban a vers egyben felhívás is a munkásokhoz, az akkor helyreálló renddel szemben való ellenállásra, és harci készültségbe való szólítás.” A kormány azonban nem adott lapengedélyt, ezért társaival illegális lapkiadást tervezett, és Obersovszky Gyula tervének megvalósításában a december 4-i nőtüntetés megszervezésében vett részt. („A nőtüntetés célja az volt, hogy a kormányt az októberi események forradalommá való átértékelésre készítse.”)

A Faluszínházban pedig az *Élünk* 6. számának két oldalát írta stencilre, márpedig e lap súlyos „ellenforradalmi” írásokat tartalmazott, és sok példányban terjesztették. A nőtüntetést megtekintette, erről is írt egy verset (*Nincs anyád*), egy szovjet katonáról, aki állítólag meglökött egy idősebb nőt.

December 9-én, amikor letartóztatták, vitába szállt egy rendőrtiszttel, „ellenforradalmi” kijelentést tett, és a kormányfőt többszörös hazugsággal vádolta, s egyben megtagadta, hogy a KMT „titkos” határozatát ismertesse.³³³

Összegzőképpen: „A vádlott tevékenysége végig következetes: rombolni, aláásni a proletár nemzetközi

³³³ Ítélet, 4–8.

kapcsolatot, mindenekelőtt Magyarország és a Szovjetunió közötti kapcsolatot. Erre a céltudatos és állandó jellegű tevékenységre egyáltalán nem lehet azt a kifejezést használni, hogy a vádlott csak »hibákat« követett el egyszerűen, vagy »tévedett« volna cselekménye társadalmi veszélyességének felismerésében. A vádlott egyetemest végzett, tanár, újságíró, költő, akik tudvalevőleg sokkal szélesebb látókörrel rendelkeznek, mint mások. A valóság sokkal inkább az, hogy a vádlott érdekeinek megfeleltek a november 4-ig történt események, ezzel szemben a november 4-e után kialakult helyzet már nem felelt meg. A kifejtettek közül következően nem az a lényeges, hogy verseit csak néhány személy látta, vagy csak pesszimiztikusak, fájdalmasak – egyébként sem azok. A versek semmi egyéb, mint csak időnként kifejezik a vádlottnak a társadalmi életben elfoglalt szerepét és álláspontját.”³³⁴

A büntetés kiszabásakor súlyosbító körülménynek ítélték Eörsi „kitartó, elszánt, sokirányú” támadását, amely „különleges társadalmi veszélyességét növeli, hogy olyan művészeti eszközöket használt fel ebben, amely az akkori idők tekintve különösen hatásos volt”. Enyhítő körülményként értékelték a családos, két kiskorú gyermekes állapotát, valamint a büntetlen előéletét.³³⁵

Az ítélet kihirdetése után az ügyész három napi gondolkodási időt kért, Zalán ügyvéd pedig fellebbezést jelentett be „általában a bűnösség megállapítása miatt; a Btá. §. nem alkalmazása miatt,³³⁶ enyhítés végett, a Bp.

³³⁴ Ítélet, 23.

³³⁵ Ítélet, 28.

³³⁶ Btá (Büntető törvények általános rendelkezései) 14. § (1) Az elkövető nem büntethető, ha a cselekményt abban a téves feltevésben hajtotta végre, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre feltevésre alapos oka volt. (2) Ha pedig a téves feltevésre nem volt ugyan alapos ok, de azt méltányolható körülmény idézte elő, a büntetést korlátlanul enyhíteni lehet.

178.§. 3. bek.³³⁷ nem alkalmazása miatt; az indoklásban olyan tények felvétele miatt, amelyek nem képeztek tárgyalási anyagot.” Eörsi, a jegyzőkönyv szerint ekkor ezt mondta: „Csatlakozom a védőmhöz. Az ítélet ellenére is szocialista maradok”.³³⁸ Visszaemlékezése szerint ő nem esett kétségbe az ítélettől, mint az édesanyja, vagy a felesége; meg volt győződve arról, hogy az egész csak „kutyakomédia”, hamarosan kiengedik.³³⁹ Pedig egy későbbi visszaemlékezése szerint „Nezvál [Ferenc] miniszter azt mondta a bátyámnak, előre megvan az ítélet, egy évet fogok kapni. A feleségem, miközben kaját adott a tárgyalóteremben, megsúgta, hogy egy év lesz. Borzasztó soknak látszott. [...] A miniszter sem tudta, hogy közben titkos utasítást kapott a bíró.³⁴⁰

Két lap szűkszavúan,³⁴¹ az *Esti Hírlap* viszonylag részletesen tudósított az ítéletről: „Az ítélet indoklásában az elnök ismertette az egyes vádlottak szerepét. [...] Eörsi életpályája a népi demokratikus állam jóvoltából felfelé ívelő volt. Mégis az október 23-a után megindult ellenforradalmi eseményekben a december 9-én történt letartóztatásáig részt vett. [...] Hogy [a Központi Munkástanács] létrehívásában volt-e szerepe Eörsinek, nem sikerült megállapítani...” [...] „Eörsi saját lapot

³³⁷ Bp. (Büntető Perrendtartás) 178.§. 3. bek. itt nem adekvát, Zalán valószínűleg a 2. bekezdésre kívánt hivatkozni: „Ha [...] a bíróság úgy találja, hogy e tények alapján a terhelttel szemben a vádban megjelölt bűncselekménynél súlyosabb büntetési tétel alá eső bűncselekményt kell megállapítani, erre a feleket előzetesen figyelmeztetni köteles. Ilyen esetben a fél indítványára a tárgyalást el kell napolni, ha ez a védelem előkészítése érdekében szükségesnek mutatkozik.” (A Büntető Perrendtartás, Bp., 1952. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 237.)

³³⁸ Eörsi tárgya. 1957. V. 23. FML

³³⁹ Eörsi 2006. 129.

³⁴⁰ Bertha 63

³⁴¹ Ítélet Eörsi István és társai bűnygyében. *Népszabadság*; Ítélet Eörsi István és társai bűnperében. *Népakarat* 1957. V. 24.; [1957.05.24.Népszabadság, Ítélet Eörsi István és társai bűnygyében](#); [1957.05.24.Népakarat. \(sz\): Ítélet Eörsi István és társai bűnperében](#)

akart kiadni, de nem kapott rá engedélyt, ekkor írta meg *Munkásokhoz* című versét, amely felhívás volt a helyreállított renddel szembeni ellenállásra.”³⁴²

Még nagyobb terjedelemben foglalkozott a perrel és Eörsivel az egyik emigráns lap, valószínűleg a müncheni *Új Hungária*. A szerkesztőségi cikk súlyosnak ítélte a büntetését (a vádlott-társait – Káldor kivételével – név szerint nem említette), és azt prognosztizálta, hogy az „értelmiség elleni hajsztát fokozzák”. Eörsiről, pályájáról egy vele szimpatizáló szerző írt, M. L. néven. Cikkét így fejezte be: „Az emigráció nem veszi le a szemét börtönéről; a nép nem felejtí el bíráinak nevét”.³⁴³

A másodfokú tárgyalás és az ítélet

Zalán Kornél ügyvéd tíz oldalas beadványban indokolta meg a fellebbezését, amelyet elküldött a Legfelsőbb Bíróságnak. Lényegében az ítélet összes állításának helytállóságát megkérdőjelezte.³⁴⁴ Molnár György ügyész is fellebbezett, súlyosbításért.

Szeptember 16-án Molnár László elnökletével tartották meg a másodfokú tárgyalást. Az ülnökök (Maróti Károly, Németh Ferenc, Sulyán György és Varga István) mindnyájan alaposan kivették a részüket a kádári megtorlásban, számtalan halálos ítélet meghozatalában vállaltak igen jelentős szerepet. A vádat Radó Ilona képviselte, aki súlyosbítás tekintetében fenntartotta a fellebbezést.³⁴⁵

„Csak egyetlen ülnöki kérdéssorozatra emlékszem” – írta később Eörsi. „Egy nyiszlett öregember [...] az iránt érdeklődött, hogy költő létemre ismerem-e József

³⁴² Ítélet Eörsi István és társai bünperében. *Esti Hírlap* 1957. V. 24.; [1957.05.24.Esti Hírlap, Ítélet Eörsi István és társai bünperében](#)

³⁴³ Az újságcikket, illetve annak egy részét Eörsi István hagyatékában találtam. Az nyilvánvaló, hogy közvetlenül az elsőfokú bírósági ítélet után jelent meg, és ugyanitt közzétették Eörsi két versét (*Szóba se állj vele; Kőbálvánnyá válva*).

³⁴⁴ FML

³⁴⁵ A másodfokú tárgyalási jkv. FML

Attilát. Vigyorogva bólintottam, legtöbb versét betéve tudtam, róla írtam a szakdolgozatomat. A kisöreg nem fogadta el válaszomat: ha ismerném a szóban forgó költőt, akkor nem fordultam volna a proletáriátus ellen. Hiszen József Attila haláláig a párt hű fia volt. Dr. Zalán kétségbeesetten közbevágott, amikor magyarázni kezdtem, hogy hűségéért hányszor rágalmazták és alázták meg. Az ülnököt kibírhatatlan értelmiségi gögöm eszeveszett dühbe hozta. [...] Munkás volt, sőt mi több: veterán kommunista, a Tanácsköztársaságból itt maradt kövület, aki szentül meg volt győződve arról, hogy valamennyiünket fel kell akasztani. Először találkoztam a szent együgyűséggel, olyan emberrel, akinek gyűlöletét nem karrierizmus vagy szadizmus, hanem eszményi meggyőződés lángja szítja.”³⁴⁶

Ám ami a jegyzőkönyvbe belekerült, abból nem olvasható ki semmilyen értelmiségi gög, csak az, hogy a bíróságot igyekezett minél kevésbé maga ellen hangolni: „Eörsi István előadja: Egész családja a rendszerhez van kötve, ő is annak híve, bár nem volt párttag. Nem tudhatta, hogy a nőtüntetés után a nők egy része idegen követségek elé vonul majd. A *Szóba se állj vele* versét elhibázottnak tartja, nem ért vele egyet. Lebecsülte az ellenforradalmi erők nagyságát. Köztük egy percre sem került szóba, hogy nem szocializmust akarnak. Belátja, hogy a november 4. utáni magatartása csak a zűrzavart fokozta. Félt a hibák visszatérésétől, de ha ez nem következett be, akkor súlyosan elítéli magatartását.”³⁴⁷

A fennmaradt iratokból az állapítható meg, hogy a letartóztatáskor mutatott dacos ellenállása a másodfokú tárgyalás befejezéséig folyamatosan lanyhult, végén teljesen megszűnt.

Egy hét múlva, szeptember 23-án hirdettek ítéletet, Eörsi fő- és mellékbüntetését egyaránt radikálisan

³⁴⁶ Eörsi 2006. 198. Nem tudom, a négy közül melyik volt ez az ülnök.

³⁴⁷ Eörsi tárgy. 1957. IX. 16. FML

megemelték. A szabadságvesztés időtartamát nyolc évre növelték, és teljes vagyonekobbzást írtak elő. (A közügyektől történő eltiltást illetően meghagyták az elsőfokú öt évet.) Indoklás:

„Ami a büntetés kiszabását illeti, az elsőbíróság helyesen mutatott rá az Eörsi István tevékenységében megnyilvánuló kitartásra, sokoldalúságra, és arra, hogy azok a művészi eszközök, amelyek ennek a vádlottnak rendelkezésére állottak, és amelyeket tevékenysége során fel is használt, az ellenforradalmi időkben különösen hatásosak, tehát a társadalomra fokozottan veszélyesek voltak. Eörsi István versei alkalmasak voltak arra, hogy az ellenforradalom irracionális, érzelmi, indulati légkörét felfokozzák. [...] Ezek a körülmények a vádlott terhére eső súlyosbító körülmények. Ezzel szemben az elsőbíróság helyesen értékelte enyhítő körülményként e vádlott büntetlen előéletét, családosi állapotát. További enyhítő körülmény a vádlott beismerése, régebbi értékes pozitív működése; továbbá az a körülmény, hogy az erőszakos cselekményeket a maga részéről elítélte, és hogy az ellenforradalom napjaiban fogvatartott 24 államvédelmista sorkatona üzenetét a családjukhoz továbbította. Az enyhítő körülmények ellenére a népbírósági tanács a vádlott cselekményének nagyfokú társadalmi veszélyessége folytán, különösen verseinek erősen izgató tartalmára tekintettel Eörsi István főbüntetését megfelelő mértékben felemelte.”³⁴⁸

(A bíróság többek között alaptalannak minősítette azt a védelmi álláspontot, hogy az elsőfokú bíróság nem mérlegelte Heller Ágnes közokiratba foglalt nyilatkozatát, mivel baráti viszonyban voltak egymással, másrészt a nyilatkozat inkább véleményt, semmint

³⁴⁸ Másodfokú ítélet 5., BFL 517/57.

értékelést tartalmazott, s nem is ismerte az ellenforradalmi verseket.)

Tehát Eörsit mindkét bíróság elsősorban a verseiért ítélte el – ahogy erre kötetének fejezetcímében Standeisky Éva is rámutat³⁴⁹ –, nem a Szabad Kossuth Rádióban, nem az *Élünkben*, nem a nőtüntetésben és nem a KMT-ben játszott szerepéért.

A népbíróság tagjai nem értettek egyet az ítélet kiszabásában, sőt már a „bűncselekmények” minősítésében sem. Molnár tanácselnök és Németh Ferenc az eredeti izgatás büntetést látták megvalósítottak, míg a többi három ülnök az elsőfokú minősítést találta törvénytörésnek. Így 3:2 arányban az utóbbit hirdették ki. A tanácselnök három évre mérsékelte volna a büntetést, Németh hét, Varga István nyolc, Maróti Károly tíz évet javasolt, végül a tanácsvezető – szótöbbségre hivatkozva – megállapította a nyolcéves börtönbüntetést.³⁵⁰

Eörsit – visszaemlékezése szerint – nem lepte meg a súlyosbítás, mivel Gáli és Obersovszky halálos ítéletének hallatán még súlyosabbra számított.³⁵¹

Fogság, szabadulás

Eörsit az ítélet kihirdetése után visszaszállították a Kozma utcai Gyűjtő Fogházba. (Fogságát a Markó utcai fogházban kezdte, innen 1957. június 11-én a Váci Országos Börtönbe szállították, majd július 7-én a Márianosztrai Fegyház és Börtönbe, augusztus 8-án a Gyűjtő Fogházba. 1958. július 12-én visszakerült Márianosztrára, végül 1959. április 15-étől kiszabadulásáig ismét a Gyűjtőben raboskodott.)

³⁴⁹ Az írók és hatalom. 1956-os Intézet, 1996. 331. A fejezetcím: Akit verseiért ítéltek el – Eörsi István.

³⁵⁰ Tanácskozási jkv. 1957. szeptember 23. FML

³⁵¹ Eörsi 2006. 198.

A börtöniratok szerint 1957. június 7-én figyelmeztetéssel fenytették, mert zárkájában kártyázott. 1958. október 21-én „szemtelen magatartásáért” dorgálásban részesítették. 1959. január 7-én, mivel rabtársával beszélt, és ezt felelősségre vonáskor letagadta, hat havi összkedvezmény-megvonással büntették.

Fennmaradt még Kovács László bv. hadnagy nevelőtiszt véleményezése Eörsiről. Az egyik 1960. január 28-án íródott: „Jókedélyű ember, akin látszik a kiegyensúlyozottság. A családi élete rendezett, amit a levelekben, beszélőn is tapasztaltam. Vannak nézetei, amiket nem akar elhagyni. Csak nehezen lehet meggyőzni. Belátja, hogy helytelen volt tette, és az új írása már ebben a szellemben készülnek. Közösségi szelleme jó. Azonban nem törődik magával, ruhája rendetlen szokott lenni. Erről nehéz leszoktatni. A körletét már rendben tartja.

A második véleményezés dátumát nem tudjuk: „Két nyelven fordít: oroszul és angolul. Pozitív tulajdonságaként: az elítelt társaihoz való viszonya jó a munkahelyén és a zárkában. Tud alkalmazkodni hozzájuk. Különleges kívánságai nincsenek. Ez abból adódik, hogy a családi élete rendezett. A feleségéhez írt, illetve kapott levelei mind kölcsönös megértésről és szeretetről tanúskodnak. Így kedélyállapota sem hullámoz. Az állandó kiegyensúlyozottság a jó kedélyben nyilvánul meg. Családját szereti, sőt szerintem ezt a szeretetet túlzásba is viszi, mert a bizalom odáig terjed nála, hogy feleségét biztatja a szórakozásra.

A munka területén az átlagosat nyújtja. Képezi magát nyelvtudásban, törekvéseit támogatom, mert az a véleményem, hogy ezzel a ténykedéssel nagyobb hatást tudok elérni a nevelés területén. Jó hatással van rá feleségének minden pedagógiai sikere. Ez az állapot nem

az első időktől áll fenn Eörsinél, hanem sok beszélgetés eredménye. Első időben még nem nagyon támogattam, ez nem tetszett, úgy láttam, de hamar uralkodni tudott magán, és munkájával magatartásával igyekezett bizonyítani, hogy megérdemli segítségemet. Ellenvetés nélkül megtette, amire kértem, bár látszott, hogy szeretett volna ellentmondani. Megfigyelésem alapján ez nála nem alaptermészet, hanem bizonyosfajta idegesség alapján ütökzik ki. Erre abból is következtettem, hogy nem sokat adott az öltözködésére, zárkarendre. Ezért egyedül került zárkába, ami meglepően jó eredménnyel járt. Nem lehet azt mondani, hogy teljesen helyesen látja az 1956-os szerepét, de lassan belátja, hogy ami szerinte akkor jó volt, mégsem volt helyes. Nem akar meggyőzni arról, hogy egyik napról a másikra megváltozott. Ez állhatatosságra vall, s ez nagyobb erény... Javulás szemmel látható, azonban még erős gyúrásra van szükség.”³⁵²

A nevelőtiszt véleményezéseinek több állítása – Eörsit ismerve – aligha vitatható. Valószínűnek találom viszont, hogy Eörsi „nevelhetőségét” a valóságosnál kedvezőbb színben tüntette fel, hogy ezzel a feletteseinél igazolja munkájának eredményességét.

Fogságának emlékei olvasható memoárjában így arra nem térek ki. Csak szabadulásának körülményeit idézem, egy kevésbé ismert interjújából:

„Voltak előjelek, amikor 1960. április 4-én kijött a kis amnesztia. Ebben főleg öt év alattiakat engedtek ki, pár embert, a Déryt, Donáthot, ilyen kiemeltebbeket. Benne voltam a Politikai Bizottság által jóváhagyott listában, és a feleségem ezt a március 31-i beszélőn megmondta. Biztos voltam a szabadulásomban. A többiek kimentek, én meg nem. Úgy hallottam, hogy Hollós Ervin, aki akkor a Belügyminisztérium

³⁵² E fejezetben közölt adatok, dokumentumok eredeti lelőhelyeit sajnos nem tudom, nem találom az erre vonatkozó feljegyzésemet.

személyzeti osztályának a vezetője volt, megfürta a szabadulásomat. Ekkor jött börtönéletem legrosszabb korszaka, azt hittem, hogy leültetik velem a nyolc évet. Ezt az érzést nagyon nehéz volt kibírni. Augusztus 20-án aztán hívtak, hogy kiszabadulok. Senki nem tudta előre, még a bátyám sem, bár lehet, hogy lépett az ügyemben.”³⁵³

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1960. augusztus 14-én – „a vonatkozó ítélet egyéb rendelkezéseinek érintetlenül hagyása mellett” – a börtönbüntetés hátralévő részét kegyelemből három évi próbaidőre felfüggesztette.³⁵⁴

A tényfeltárás folytatható: a következő évtizedekben számos belügyi, kultúrpolitikai és egyéb jelentés készült róla, amelyek segítségével Eörsi élettörténetének későbbi szakaszait is pontosabban láthatnánk az eddigieknél. A történetet innen kellene folytatni: „Egy csomó illúzióm szertefoszlott ott, noha még marxistaként szabadultam. De az a fajta kommunista illúzió, amivel bementem, az szertefoszlott.”³⁵⁵

³⁵³ Bertha 72. Eörsi Gyula – aki 1957-ig az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő főosztályát vezette, ekkor már egyetemi tanár és tanszékvezető volt – támogatta fogságban lévő öccse családját, akárcsak Lukács György.

³⁵⁴ FML 1264. Semmisségi határozat: 1990. február 5.

³⁵⁵ Bertha 70.

Forradalmi önszerveződés Pesterzsébeten

Amerikai Magyar Népszava, 2014. 10. 31.

Már a forradalom kirobbanásakor a rendőrkapitányságra vezényelték az összes kerületi rendőrőrs beosztottjait, beleértve a soroksáriakat is. Ekkor összetartást írtak elő, és másodfokú készültséget rendeltek el. Az éjjeli órákban ideszállították a különböző rendőrőrsök fegyverzetét és titkos anyagait is. Az utcán már másnap tehetetlennek bizonyultak a civilekkel szemben, kénytelenek voltak átadni a fegyvereiket, mert fenyegető volt a tömeg, ahogy megjelent a kapitányság előtt.

Október 25 -én az óriási tömegnyomás hatására, valamint Kopácsi Sándor ezredes, a budapesti főkapitány parancsa értelmében, nem lőhettek a tömegre, majd kiengedték a foglyokat. Ezt követően mindinkább forrósodott a hangulat Pesterzsébet központi részében. A rendőrkapitányság, a pártbizottság, a tanácsháza és a kiegészítő parancsnokság fenyegetettsége a következő napon is nőttön - nőtt.

Bognár Lajos százados, aki 1954 óta vezette a kerületi kapitányságot, telefonon kért segítséget a parancsnokaitól. Hiába. A körzeti kiegészítő parancsnokság vezetője, Kiss Sándor százados pedig feletteseitől azt az utasítást kapta, hogy cselekedjenek belátásuk szerint.

Arra a hírre, hogy a felkelők megtámadták a kapitányságot, a „kiegen” is riadóztattak. Ez azonban nem bizonyult hatékonynak. Október 27-ikén behatoltak a kiegészítő parancsnokság épületébe is a forradalmárok, valamennyi katonának letépték a vállapját, és összeszedték a fegyvereket. A támadók egyike, Tichy

Lajos labdarúgó unokaöccse, ezután parancsnokokért a katonák közül a felkelők vezetésére. Senki nem jelentkezett, erre elhagyták az épületet. A történetek hatására Kiss Sándor felszámolta az objektum őrzését anélkül, hogy felettesét, Halas Lajos ezredest, a Fővárosi Kiegészítő Parancsnokság parancsnokát tájékoztatta volna. Az objektumot a forradalmárok feldúlták, de nem foglalták el.

A pártközpont és a tanácsháza személyzete - csekély számú fegyveres védőjével - még kiszolgáltatottabb helyzetben várhatta a következő napok történéseit. E két objektumot is október 27-ikén foglalták el, állítólag a pártbizottság róla támadók jó minőségű fegyvereket zsákmányoltak, és ezen felbátorodva nagy erővel fordultak a rendőrség ellen.

„...Kopácsi utasítására otthagytam a kapitányságot helyettesemnek, és átmentem a főkapitányságra” - emlékezett Bognár Lajos parancsnok. „Engem személy szerint követelt a tömeg ...” Helyettese, Udvary Károly főhadnagy ezt szimplán menekülésnek minősítette. A kapitányság ÁVH -s beosztottai a szomszéd udvaron keresztül elmenekültek. Lassacskán 900-1000 fős tömeg tolongott a kapitányság előtt. Udvary főhadnagy beszédével igyekezett megnyugtatni a kedélyeket, de teljes kudarcot vallott. A tömeg benyomta a kaput és ellepte az épületet. A rendőrök körében óriási volt a fejetlenség. Udvary nemhogy megtiltotta az ellenállást, de utasítást adott a fegyverek átadására. A felkelők birtokba vették ezt az épületet is.

*

Miután a forradalmi erők elfoglalták e fontos középületeket, szinte azonnal megindult a politikai önszerveződés, az elsők között az országban, sőt a fővárosban is. A tanácsházán Várfalvi Lajos, korábbi politikai fogoly vezetésével még 27-ikén megalakult az Ideiglenes Nemzeti Tanács (Nemzeti Bizottságnak is

nevezték), hogy a városrész legsürgetőbb közigazgatási és közellátási ügyeit kezébe vegye. Eközben a fegyveres erők kerületi irányítása közmegegyezésre Oltványi László vegyészhez került, aki korábban szintén politikai fogoly volt.

Az Ideiglenes Nemzeti Tanács - a szerveződő Forradalmi Ifjúság bevonásával („kerület ifjúsága és dolgozói”) két nappal később megalakította a Forradalmi Nemzeti Bizottságot, és kijelölték ennek héttagú végrehajtó bizottságát. Ebben képviseltette magát a „magyar értelmiség, a munkásság, az iparosság és az egyetemi ifjúság”, hogy „ezzel is kifejezésre juttassuk nemzeti egységünket, amellyel e napokban eggyé forrva menetelünk azért, hogy soha többé senki közénk éket ne verjen.”

A Nemzeti Bizottság röplapokon, plakátokon kiadta a követeléseit, amelyeket hangszórón is propagált. Ennek az önszerveződésnek az első, általunk ismert dokumentuma október 29-ikén „emlékirat” formájában keletkezett, amelyet Várfalvi Lajos kábelgyári dolgozó, Dragos László gépészmérnök, Kerekes Gyula műszaki egyetemi hallgató, Molnár István, Zigány István, a XX. kerületi Diákszövetség vezetője, Weisz László középiskolai tanuló, valamint Jancsik Ferenc rendőrhadnagy jegyzett. (A bizottságban fontos szerep jutott Bodor Pál tervező mérnöknek, a Lámpagyár munkástanács-elnökének.) Ezzel az emlékirattal fordultak Nagy Imre „polgártárshoz”, a kormányfőhöz, amelynek tartalma egyértelművé teszi a forradalmárok célkitűzéseit, és azt is, hogy a sztálinizmust és a „keresztény -nemzeti kurzust” egyaránt elutasították.

1. A „szégyenteljes Gerő-klikk” állításaival ellentétben „nem azért, hogy fosztogathassunk”, vagy a „levitézlett világot állítsuk vissza”, hanem azért, hogy a „független, demokratikus Magyarországot, a magyar dolgozó nép kívánságát megvalósítsuk, ahol minden

hatalom valóban a dolgozók kezében van, és nem egy népüktől idegen, sztálini terroruralmat kiszolgáló kisebbségi klikk kezében”.

2. „Mi nem megadtuk magunkat, mert az egyet jelentene követeléseink felmondásával, hanem a tüzszünetet mi úgy értelmezzük, hogy ne folyjon a magyar vér mindaddig, amíg bizonyosságot nem szerzünk arról, hogy követeléseinket a kormány megvalósítani akarja, de ugyanúgy készek vagyunk utolsó csepp vérünkig továbbharcolni, ha a magyar nép jogos kívánságát bárki még egyszer elodázni kívánná.”

3. A XX. kerület kész „a fenti főelvek mellett támogatni Nagy Imre kormányát mindaddig, amíg az általa felvázolt programban jogos követelése megvalósítását látja.”

Legfőbb követeléseiket ekképpen foglalták össze:

a. az összes szabadságharcos azonnali szabadon bocsátása;

b. a szovjet alakulatok azonnali kivonása a XX. kerületből, majd az országból;

c. az Á V H azonnali lefegyverzése;

d. nyilvános tárgyalás az ország tönkretéveői és a lezajlott vérengzések felelősei ügyében;

e. a szégyenteljes varsói és más szovjet-magyar szerződés felmondása, a viszony újbóli rendezése nemzeti függetlenségünk tiszteletben tartásával;

f. az Üzemi Munkástanácsok és a városi közigazgatást átvevő Forradalmi Nemzeti Bizottságok autonóm intézkedési jogainak törvényesítése a helyi ügyekben (ezekben a napokban alakultak szerte a kerületi üzemekben demokratikus úton a munkástanácsok);

g. általános, egyenlő és titkos választások kiírása az egész országban több párt részvételével.

*

A Forradalmi Nemzeti Bizottság küldöttsége a Parlamentben az emlékiratot felolvasta, és átadta Nagy Imrének. Kerekes Gyula, az Egyetemi Ifjúság vezetője azt hangsúlyozta a kormányfőnek, hogy a fegyvert semmilyen alakulatnak nem adják át. Várfalvi Lajos pedig kijelentette, hogy a XX. kerületet többé nem vezetheti felülről rájuk oktrojált megbízott: „Minket Pesterzsébet dolgozó népe állított erre a posztra, maradunk, amíg Pesterzsébet dolgozó népe mást nem állít.” Nagy elfogadta a Forradalmi Nemzeti Tanács törvényes intézkedési jogát.

Ezután kezdődött a tárgyalás, amelyen részt vettek a kormány főmunkatársai is, akik közül csak Szilágyi Józsefet tudjuk megnevezni. Ő meg is ígérte, hogy felkeresi a kerületet.

A kormányfő nem tett ellenvetést amiatt, hogy a XX. kerület erői átalakulnak nemzetőrséggé, és biztosítják a rendet, a közigazgatást. (Tehát a Nemzetőrség gondolata Pesterzsébeten már ekkor felmerült, valószínűleg függetlenül a később formálódó „központi” Nemzetőrségtől.) Szerinte sem vonható senki felelősségre a függetlenségi harcban történő részvételéért, természetesnek tartotta az ÁVH-sok lefegyverzését és a szovjetek kivonulását is. Az általános, egyenlő és titkos választásokkal Nagy Imre egyetértett, de a kormány nevében nem tehetett erre ígéretet. Tudomásul vette, hogy a XX. kerület nem fogad el semmilyen pártutasítást, a szabad véleménynyilvánítás jogával egyetértett.

Ezzel szinte egyidőben a kerületi Forradalmi Ifjúsági Szövetség is megfogalmazta a követelését:

1. A szovjet csapatok azonnali kivonása Magyarországról.

2. Politikai menedéket azoknak a szovjet harcosoknak, akik a magyar forradalom mellé álltak.

3. A Szovjetunió adja ki Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt és azokat, akik a magyar nép ellen vétettek.

4. A Szovjetunióban lévő magyar állampolgárok és hadifoglyok szabadon bocsátása. (Az év végére a magyar foglyok döntő többsége hazatért.)

5. Szüntessék meg a függetlenített párttitkárokat.

6. Általános sztrájk (kivéve a középületeket [közszolgáltatást] ellátó üzemeket) mindaddig, amíg a szovjet csapatok magyar földön tartózkodnak.

7. Az átmeneti kormány tárgyaljon a Szovjetunióval a csapatok kivonulásáról hazánkból, majd utána több párttal szabad választást az ENSZ felügyelete alatt.

8. Tekintettel arra, hogy a Magyar Kormány tüzszüneti és kivonulási felhívását Budapest területéről a Szovjetunió nem vette figyelembe, felszólítjuk a Magyar Kormányt, hogy forduljon az ENSZ-hez az agresszió ügyében.

Október 31-én e két forradalmi szervezet elindította a hivatalos lapját, a Magyar Szót, amelynek első számában ismerteti a kormányfővel folytatott tárgyalást.

Kitértek arra is, hogy Nagy Imre a rádiónyilatkozatában „nagyvonalakban” elismerte a követelések jogosságát, „...mi azonban ezzel nem elégedhetünk meg, mert nem ígéreteket, hanem tetteket akarunk látni.”

E napokban a kerületi üzemekben demokratikus úton megalakultak a munkástanácsok, amelyek - a helyi Forradalmi Tanáccsal egyetértésben, más fővárosi forradalmi szervezetek többségével ellentétben - kitartottak az általános sztrájk mellett. Ennek tükrében nem világos, hogy miért helyeztek kilátásba állásvesztést mindazon dolgozóknak, akik november 5-e reggeléig nem foglalják el munkahelyüket. Bevezették a városrészben az alkoholtilalmat is.

A Forradalmi Tanács nagyobb fegyelmet követelt a Nemzetőrségtől: utasította Oltványi főparancsnokot, hogy az ok nélküli fegyverhasználat esetén a legszigorúbban járjon el, és hogy az illetékteleneket fegyverezzék le, vonják felelősségre. Ugyanakkor felhívást intéztek a lakossághoz, hogy a rendfenntartás érdekében legyenek segítségére a nemzetőröknek.

Érdekes, hogy ezt a szigort a szabadságharc fegyveres leverése idején még fokozták is. A Forradalmi Tanács november 10-i hirdetményének 3. pontja így rendelkezik: „Minden olyan személyt, akit rabláson, fosztogatáson rajta kapnak, azonnal le kell tartóztatni, és amennyiben ezt fegyveresen követik el, úgy a rend és a közbiztonság érdekében a fegyveres fosztogatók vezetőjét a helyszínen agyon kell löni”. De előírták azt is, hogy a „közélelmezés, betegszállítás, gyógykezelés és a szállító -üzemek, valamint villanytelep, gáz- és közüzemi szolgáltatások dolgozói menjenek be munkahelyükre, hogy a legfontosabb közbiztonsági és létfenntartási üzemeink meginduljanak, és a lakosság ellátásáról gondoskodjanak”.

*

Az említett hirdetmény másnapján a kerületi forradalom irányítói - Várfalvi Lajos, a Forradalmi Tanács VB elnöke, Oltványi László, a nemzetőrség főparancsnoka, Kerekes Gyula és Széchenyi Pál ifjúsági vezetők - elindultak a nyugati határ felé, s miután kijutottak Ausztriába, hamarosan antikádárista szervezkedést indítottak el. Zigány István, a XX. ker. Diákszövetség vezetője is Nyugatra szökött, Svájcban telepedett le. Bodor Pál tervezőmérnököt néhány hónapra internálták. Jancsik Ferenc rendőr hadnagyot - aki 1936 óta párttag volt - a PB építette be, Molnár Tibor adminisztrátort - tíz évvel később - beszervezték. Weisz László középiskolai tanulót - nyilván fiatal kora miatt -

mentesítették a felelősségre vonástól, Dragos László gépészmérnököt csak tanúként hallgatták ki.

Pesterzsébeten és Soroksáron - mint szerte a városban - a forradalmi szervek közül csak a munkástanácsok maradtak meg, amíg tartott a "kettős hatalom". Bár a belügyi szervek egyértelműen ellenforradalminak ítélték meg a Forradalmi Tanács tevékenységét - mivel megszüntették a kerületi tanácsot, a kommunistákat eltávolították, a szovjetek kivonását, a VSZ-ből történő kilépést, az ÁVH feloszlását követelték, és szerintük még "számos nacionalista, sovinszta törekvés" is jellemezte a szervezetet -, tagjai mentesültek a bírósági eljárástól.

Az elvétett rekonstrukció

Élet és Irodalom, 2015. 12. 11.

Nyáry Krisztián legfrissebb kötetében 30 bátor honfitársunk történetét teszi közzé (Meréscmagyarok. Corvina, 2015). Kompetenciám azonban csak Márton Erzsébet történetének recenzeálását teszi lehetővé. Márton azáltal lett viszonylag ismertté, hogy 1956-ban mint Széna téri felkelő, rajával ő állította elő a legpatinásabb foglyot Marosán György személyében. Elsősorban emiatt tartóztatták le 1957-ben, első fokon halálra, jogerősen 15 évre ítélték, 1963-ban szabadult.

Kevéssé hálás feladat e kitűnő szerzőt bírálni, de ezúttal nincs mit tennem. A megírt élettörténet sajnos túlnyomórészt köszönőviszonyban sincs a tényekkel. Ennek fő oka Nyáry forráskezelésében keresendő. Ugyanis az általa megjelölt források (is) azt bizonyítják, hogy a szerző kizárólag hősnője 1991-es és 1993-as elbeszéléseiből állította össze műve e fejezetét. (Lugossy István 1991-ben készített életút-interjút Mártonnal, amelynek szerkesztett változatait rövidebb-hosszabb formában jelentette meg az 1956-os Intézet. Ugyancsak Lugossy jegyzi az idevágó 1993-as - nem 1988-as, ahogy a kötet függelékében olvasható - dokumentumfilmet [Széna tér'56. Márton Erzsébet]. A függelékshivatozásban még megtalálható Marosán György memoárja is, de ez - mivel Mártont nem ismerte - a fentebb vázolt szempontból irreleváns.)

Az ilyen rekonstrukció megvalósítását semmiképpen sem szerencsés egyetlen forrásból megoldani, és aligha szorul bizonyításra, hogy ez hatványozottan fennáll, ha az a bizonyos forrás éppen azon elbeszélőtől származik, akiről az élettörténet íródik.

Ezért kezeljük kellő forráskritikával Münchhausen báró vagy Hány János visszaemlékezését is. Valamint az a körülmény, hogy a megtörtént esemény és annak közlése között 35 év telt el, még fokozottabb óvatosságra kell, hogy intsen bennünket.

Márton Erzsébetről vannak más források is. E sorok írója elkészített egy tanulmánykötetet (Széna tériek, 1956. 1956-os Intézet, 2004), amely tartalmazza Márton Erzsébet életrajzát is. Ha Nyáry ezt az opust nem kívánta felhasználni, levéltári kutatásokat kellett volna végeznie (Legalább: Fónay Jenő és társa [Márton Erzsébet], Budapest Főváros Levéltára 8023/58 vagy V-143166, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára), hogy a tárgykörhöz lényegesen kiegyensúlyozottabb képet kapjon.

Ez a kutatás lehetetlenné tett volna olyan fejezetcímet, amely tökéletesen hadilábon áll a valósággal („Ha agyon ütöttek volna, sem lettem volna hajlandó senkinek a nevét megmondani”). Márton Erzsébet - fájdalom - igencsak feltárta társai nevét a nyomozóknak a kihallgatása során. Mi több, az is kiderül vallomásaiból, hogy megmutatta lakóhelyüket is. (Sietek leszögezni, a legkevésbé sem Márton bírálata a szándékom, a tények felmutatásával csupán Nyáry e fejezetre vonatkozó történetírói módszerét kifogásolom.)

Az alcím szintén valótlanságot közöl: Márton Erzsébet, a kétszeresen halálra ítéltforradalmár. Alábbiakban szinte csak a, mint egy húszsoros kopfot fogom idézni-elemezni, hiszen ez az élettörténet legfontosabb momentumait foglalja össze.

„1956. november 4-e volt, a szovjet hadsereg megkezdte a forradalom vérbefojtását. Már Budapesten dübörögtek a tankok, amikor a 19 éves Márton Erzsébet a kivégzőosztag elé állt. A vele szemben álló három géppisztolyos fiatalemberrel együtt arra várt, hogy valaki kiadja a tűzparancsot. A saját bajtársai ítélték

halálra, amiért meghiúsított egy másik kivégzést. Tíz elfogott ávós kiskatonára mondtak ki halálos ítéletet néhány nappal korábban. Márton Erzsébet, a Széna térifelkelőcsoport tagja úgy gondolta, hogy a karhatalomba nem szabad döntéssel, hanem sorozással került katonák ártatlanok, ezért megszöktette őket. A Maros utcai laktanyában működő forradalmárcsoport vezetői elhatározták, hogy példát statuálnak, és árulásért halálra ítélték. A sortüzet várta, amikor egy teherautó tolatott be a laktanya udvarára: burgonyát hozott a felkelőknek, A sofőr nem ismerte a lejtőudvart, a teherautó megcsúszott, és hangos robajjal nekivágódott a kapunak. A több mázsa krumpli kiborult a földre az elítélt és a kivégzőosztag közé, Márton Erzsébet a meglepetésből azonnal feleszmélt, és kirohant a nyitott kapun.”

A történet teljes mértékben konfabuláció! Márton Erzsébetet a Széna tériek nem ítélték halálra, így tehát nem állt kivégzőosztag előtt. Az elbeszélés alapján ennek az epizódnak rengeteg szemtanúja kellett volna, hogy legyen, mármint ehhez hasonló jelenetet hiába keresnénk a meglehetősen terjedelmes forrásanyagok között. Notabene, ő sem tett ilyesmiről említést. Érdekességként még megemlíthető az is, hogy számos forrás szerint a lány Szabó János („Szabó bácsi”) főparancsnok kedvence volt, már csak emiatt is abszurd a történet.

Miként az sem igaz, hogy tíz elfogott ávós kiskatonára is halálos ítéletet mondtak ki. Az összes felkelőcsoport közül messze a Széna tériek ejtették a legtöbb foglyot, mintegy 150-et, de közülük senkit sem öltek meg! Az AVH-s sorkatonákról pontosan tudta mindenki, hogy akartukon kívül kerültek a gyűlölt testülethez, tudomásom szerint közülük senkit nem tartottak fogságban. A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy három foglyot megverték, és nyilvánvalóan több

esetben verbális fenyegetés érte őket, más incidens azonban nem történt velük. A parancsnokság azon volt, hogy indokolatlanul senkit se tartsanak fogva, így hamarosan távozhattak a már régen leszerelt államvédelmisták. Külföldi újságírók is megtekinthették, lefényképezték a Széna téri rabokat, és tolmács segítségével elbeszélgettek velük.

Mindezeket figyelembe véve felettébb aggályosnak tartom a Széna térifelkelők súlyos megrágalmazását.

Az sem igaz, hogy Márton elmenekült volna a Széna tériektől. Ellenkezőleg! A csoport teljes szétoszlásáig a társaival maradt.

A kopf további része a kádári megtorlásról szól. Kétségkívül első fokon halálra ítélték, de nem azért, mert „...nem volt hajlandó vallomást tenni egyik társára sem”, hiszen - ahogy fentebb említettem - ezt a perirata erőteljesen cáfolja. „Bírái azt mondták neki, hogy ha a felkelők kivégezték volna, utcát neveznének el róla, mint az ellenforradalom mártírjáról.” Ezt a bírái nem mondhatták, azon túlmenően, hogy képtelenség, nem is tudhattak ilyesmiről, mivel - ahogy említettem – ilyen vallomást senkitől nem hallottak.

Azért nem teljesen légből kapott Márton részéről a Széna téri kivégzés említése. Bán Róbert, a felkelők parancsnokhelyettese ezt vallotta a vele történő szembesítéskor 1957 augusztusában: „Márton Erzsébet csoportvezető volt, Szabó bácsi kedvence. [...] Egy esetben én adtam társaimnak olyan utasítást, hogy vegyék őt őrizetbe, mert bejelentés érkezett ellene, hogy a házkutatások során ékszereket tulajdonított el. [...] Eredeti szándékom az volt, hogy amennyiben megkerül, és a lopás bebizonyosodik, kivégzését fogom követelni. A kivégzést a Maros utcában az egész egység előtt hajtottuk volna végre.” Márton így válaszolt neki: „Már a korábbi kihallgatásaimon említettem, hogy voltak olyanok közülünk, akik fosztogattak. Részemről

azonban nem volt ilyen eset.” A bíróság előtt viszont Márton azt a hamis vallomást tette, hogy „Szabó bácsi” akarta őt kivégeztetni...

A 27. oldalon leírtak, a fogságában elszenvedett borzalmas kínzások is teljes képtelenségek. A Rákosi-rendszer gyakorlatától eltérően a fizikai bántalmazás már tilos volt a kádári börtönökben. Természetesen ezt időnként megszegték, de ebből kellemetlensége adódhatott a szadista börtönőrnek. Ám ahhoz hasonló kínzások egész sorozatát, amit Márton említ, csak olyanoktól hallottam, akiknek szavahihetősége más kérdésekben sem állta ki a próbát. Másrészt ilyen súlyos inzultusok aligha maradhattak volna említetlenül az írásos forrásokban. Felmerülhet az a kérdés, hogy a faktuális szempontokat is figyelembe véve Márton Erzsébet jogosan kerülhet-e a kiválasztottak közé. Mindenesetre akadnának erre érdemesültebbek az ’56-os nők között is.

A Budavár 1956-os ostroma, tűzvész az Országos Levéltárban

Levéltári Közlemények, 2016.

Az alábbi tanulmány két részből áll. Az első az eddigi kutatásaim sorába, a budapesti fegyveres ellenállás történetének feltárásába illeszkedik, a második része kapcsolódik inkább a tematikához: újabb adalékokkal bővíti a levéltár 1956-os tragédiájának rekonstrukcióját.

A vári harcok

Az 1956. októberi harcok teljes mértékben megkímélték a Vár területét. A fegyverszünet idején (október 30 – november 3.) a fegyveres erők közül a műegyetemisták nemzetőrsége (Központi Diákotthon, Hess András tér 5., korábban a Pénzügyminisztérium épülete), valamint a Széna tériek egyik részlege tevékenykedett itt. November 4-én hozzájuk csatlakozott mintegy 50 főnyi önkéntes rendfenntartó, akiket az I. kerületi rendőrkapitányságról (Pauler utca 18.) a körzeti kiegészítő parancsnokságra (Krisztina körút 61.), onnan pedig felfegyverezve a Vár védelmére küldtek. Ekkor, 4-én reggel érkezett a Várba Végvári Vazul 27 éves ferences rendi szerzetes is, aki október 26-án szökött meg az esztergomi rendházból.³⁵⁶

³⁵⁶ Végvári Vazul: *Budavári krónika: emlékezés 1956 szabadságharcára*. In *Búvópatak 1956. Budavári visszaemlékezések*. Budavári Önkormányzat, 2004, 22. Végvári több interjúban is elmondta 1956-os történetét, a *Budavári krónikában* leírtakhoz hasonlóan. Végvári 1943–1945 között Pécsen, a Zrínyi Miklós Gyalogsági Hadapródiskola növendéke volt, a szovjetek fogságába került, nyolc hónap múlva szabadult. 1947–48-ban a Kereskedelmi Főiskolán tanult. Ezután a ferencesek Kapisztrán Rendtartományának szécsényi

A „Forgósél” hadműveletben a Vár a Székesfehérvár felől előre nyomuló 128. gárda lövész hadosztály hadműveleti területe volt, Nyikolaj A. Gorbunov ezredes parancsnokságával. Az egyik forrás szerint az intervenció legelején a szovjetek a Vérmezőn beásták magukat, és célzott lövéseket adtak le a vári felkelőkre.³⁵⁷ A Széna tériek egyik parancsnokhelyettese szerint ekkor nem volt tudatos támadás: a Déli pályaudvari tűzharc kapcsán találatok érték a Várat is.³⁵⁸

A műszaki egyetemisták tüzelőállást állítottak fel, de parancsnokuk, Marián István ezredes telefonon fegyverletételt rendelt el. Megparancsolta, hogy a fegyvereket gyűjtsék össze, és adják át a szovjet csapatoknak, tegyék ki a fehér zászlót, mert a nagy túlerővel szemben biztos pusztulás vár rájuk. A következő szavakkal zárta beszédét: „*Akkor vagytok hősök, ha meritek vállalni az életet, élnetek kell.*”³⁵⁹ Ezt „*alig leírható döbbenet és lehangoltság fogadta*”.³⁶⁰ Az ellenállás hiábavalóságát valószínűleg a közelben lévő tisztek is beléjük sulykolták.³⁶¹ Ekkor épp itt, a Hess András téri kollégiumban tartózkodott a hadapród múltú Végvári Vazul, aki sorsdöntő elhatározásra szánta el magát: „*Akkor én, a köztük idegen, egész bensőmben*

noviciatusában, majd Gyöngyösön és Esztergomban a rend hittudományi főiskoláin folytatott filozófia–teológiai tanulmányokat. 1953-ban szentelték pappá Esztergomban, majd prefektus nevelő lett a ferences gimnázium internátusában. (Dippold Pál: Vazul atya davajgitárral. *Magyar Hírlap Online*, 2006. X. 20. Letöltve: 2007. X. 19.) Józsa Antal főhadnagy – tévesen – úgy tudta, hogy Végvári református tiszteletes volt, és nem egyedül, hanem egy Angyalföldről jövő csoporttal érkezett a Várba. Józsa Antal főhadnagy jelentése. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HM HIM HL), 1956-os Különgyűjt. 9. d. 3/j. ő. e. 611., 641. f.

³⁵⁷ Farkas Kolompár Lajos jkv. 1957. V. 26. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV.4.a. 2733/57.

³⁵⁸ Szilágyi Zoltán jkv. 1958. VII. 30. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V-145715.

³⁵⁹ Varga Sándor jkv. 1957. IV. 10. ÁBTL V-150006/2.

³⁶⁰ Végvári: i. m. 24.

³⁶¹ Józsa Antal főhadnagy jelentése. HM HIM HL, 1956-os Különgyűjt. 9. d. 3/j. ő. e. 641. f.

remegve belekiáltottam a lépcsőház feszült és bamba csöndjébe: átveszem a parancsnokságot.”³⁶² Senki nem tett semmilyen ellenvetést. Ám a Hess András téri kollégium, ellenállás helyszínéként a továbbiakban már nem szerepel a források között.

A Várban nemzetőri szolgálatot ellátó Széna téri részleg nagyobb része már korábban szétszéledt. Szabó János („Szabó bácsi”) főparancsnokot, aki kivételesen a Várban éjszakázott, az intervenció hírével keltették. Rögvest visszatért a Maros utcába, majd a Széna térre, ahol irányította az ellenállást. A beosztottai közül csak kevesen maradtak ott. Köztük minden kétséget kizáróan csak Nagy Gézá tudjuk azonosítani.

Az I. kerületi kiegészítő parancsnokságról felküldött csoport egy része a Dísz tér 3-ban, a Várgondnokság épületében (az egykori Batthyány-palotában) rendezkedett be. Itt a 40 éves Batthyány Bálint anyagbeszerző³⁶³ kezébe került az irányítás, aki máshonnan is toborzott fiatalokat. Így az osztag mintegy húsz főre duzzadt, tagjai közül Czérna Zoltánt,³⁶⁴ Kerek Mátyást, Hüll Lászlót, Vajgel Sándort, Vajgel Lászlót, Vargyai Józsefet, Vizsmeg Imrét tudjuk azonosítani.

³⁶² Végvári: i. m. 25.

³⁶³ „Magyarországon élt csaknem valamennyi gróffal rokon viszonyban állok” – vallotta a vizsgálati fogságban. A közgazdasági egyetemet félbeszakította, katona lett, részt vett a Felvidék megszállásában. 1940–42 között a Külkereskedelmi Hivatalban volt tisztségviselő, majd a római kirendeltségen dolgozott. 1943-tól ismét bevonult, légvédelmi tüzér, hadnagy, szakasparancsnok lett. 1945-ben Morvaországban az alakulatával együtt szovjet fogságba került, 1948-ban szabadult. A Külkereskedelmi Hivatalba tért vissza, de innen eltávolították. Segédmunkásként helyezkedett el, majd anyagbeszerző lett Budapesten.

³⁶⁴ A belügyi szervek Széna téri „ellenforradalmárnak” titulálták („Széna téri ellenforradalmárok”. ÁBTL O-16800. 65.; „Ellenforradalom Magyarországon”. ÁBTL V-150381/5. 62.), ám ez valószínűtlen, mivel ezt nem támasztotta alá egyetlen vallomás sem. Azt viszont nyilván tudták, hogy nem volt egyetemista, ahogy Nagy Géza (jkv. 1957. IV. 26. ÁBTL V-143086.) vagy Végvári Vazul („Nyilatkozat Czérna Zoltán hősi halottal kapcsolatban – levél Péter Lászlónak, 2007”. Végvári Vazul közlése Péter Lászlónak, amelyet a szerző is megkapott) gondolta. A hivatalos iratok szerint szállítómunkás volt.

Közülük az 54 éves Kerek Mátyás afféle rajparancsnoki szerepet töltött be,³⁶⁵ a többiek 18 évesnél fiatalabb diákok és segédmunkások voltak.

A Várgondnokság épületében lévőket, a lakókat a felkelők már november 4-én hajnalban felkeltették és leküldték a pincébe.³⁶⁶ Kerek Mátyás eligazítása alapján a csoport fele az épület körül őrködött, a többiek tartalékként az épületben maradtak.³⁶⁷ Később azonban mintegy 30 fegyveres foglalt el tüzelőállást a Várgondnokság hivatali helyiségeinek első emeleti ablakainál, a Duna, a Hunyadi János utca és a királyi vár irányában.³⁶⁸ Batthyány felelősségre vont két fegyverest a náluk lévő adó-vevőért, mivel attól tartott, hogy azt a szovjetek bemérhetik.³⁶⁹

Végyvári felvette a kapcsolatot a Dísz tériekkel, s visszaemlékezése szerint az itteni vezetőknek is parancsokat osztogatott, felettük is diszponált. A levéltári források többsége viszont három egyenrangú vári parancsnokot említ: Végyvári Vazult, Batthyány Bálintot és Magyar (Magyari?) Ferencet. A szerzetes kitér arra is, hogy a fiatalok felelőtlenkedtek a fegyverekkel, ezért legelőször a „*tűzet szüntess!*” parancsot adta ki. Ezt alátámasztja az egyik diák vallomása: „...*Hüll Lászlóval kettesben a királyi várhoz mentünk, nálam puska, Hüllnél pedig géppisztoly volt, és itt szórakozásból célba lőttünk egy rossz cipőre, majd a Lánchídon lévő tankokra. Amíg a többiektől távol voltunk, a Lánchídon lévő szovjet tankok ágyúval*

³⁶⁵ Kerek a Horthy-rendszerben csendőr főtörzsőrmester volt, a háborúban előbb az amerikaiak, majd a szovjetek fogságába került. A Rákosi-rendszerben Kazincbarcikára internálták. (Kerek Mátyás vizsgálati dossziéja 3. 1. 9. ÁBTL V-20244.) Az I. kerületi kiegészítő parancsnokságon őt nevezték ki a Várba vezényelt csoport vezetőjének.

³⁶⁶ Bársony János tk. 1959. XII. 10. ÁBTL V-146251.

³⁶⁷ Hüll László tk. 1959. XI. 23.; Vargyai József tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.

³⁶⁸ Bársony János tk. 1959. XII. 10. ÁBTL V-146251.

³⁶⁹ Vajgel Sándor 1959. XII. 10. ÁBTL V-146251.

*fellőttek a Várba, és egy fal ráomlott egy fiúra az Alagút Duna felőli oldala felett, ahol a többiek el is temették a fiút.*³⁷⁰ Még most sem tudjuk azonosítani ezt az áldozatot.

Ezen a napon több harci eseményre is sor került a Várban. A Várgondnokság épületéből a felkelők átlóttek a pesti oldalra, a szovjet páncélosokra célozva. A szovjetek észlelték a lövések irányát és visszalóttek. A ház tíz belövést kapott, a lakók tiltakoztak. A Várba visszatérő „Szabó bácsi”, a Széna tériek parancsnoka, a függetlenség ügye iránti közömbösségért indulatosan lehordta a lakókat.³⁷¹ A Várgondnokság elhagyta az épületet.³⁷² Este egy szovjet ágyúlövedék a raktárhelyiséget találta el, ami kigyulladt. A tüzet végül a felkelők oltották el.

A forrásokban közölt dátumok felettébb ellentmondóak, legvalószínűbb, hogy a Várban a két szembenálló fél „testközeli” harca 6-án kezdődött. Ekkor már a szovjetek – főleg a Gellérthegyről – aknával is lőtték ezt a városrészt. A Dísz téri fegyveresek nagyobb részét – köztük Czérna Zoltánt – a Bécsi kapuhoz és annak környékére vezényelték. Itt Magyar Ferenc vezette az ellenállókat, helyettesével, a „Széna téri” Nagy Gézával.³⁷³

A vezetők kijelölték a harcosok tüzelőállását a várfalakon, miután kioktatták őket a kézigránatok és egyéb fegyverek használatára. Parancsot kaptak, hogy senkit se engedjenek be a Várba, aki nem tudja a

³⁷⁰ Vargyai József tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.

³⁷¹ Bársony János tk. 1959. XII. 10. ÁBTL V-146251.; Végvári: i. m. 28. Bársony szerint a felkelők november 6-án délutánig lövöldöztek ki az ablakokon a Dísz téren.

³⁷² Vargyai József tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.

³⁷³ Részletesebben lásd Eörsi László: *Széna tériek 1956*. 1956-os Intézet, 2004, 246.

jelszót.³⁷⁴ Az ellenállókhöz csatlakozó lányok benzines palackokat töltöttek.³⁷⁵

A barikádokat már korábban megépítették, és a Bécsi kapu előtti területet, az Ostrom utcát fellocsolták olajjal, hogy a páncélosok támadását megnehezítsék.³⁷⁶ Ennek ellenére délután felkapaszkodtak a szovjet 32501. sz. alakulat harckocsijai, és löni kezdték a barikádokat. Ezt meghallották a Végvári Vazul és a Batthyány Bálint vezette szabadságharcosok és odasiettek. (Előzőleg Végváriék a Várszínház mellett találtak egy kedvező fekvésű löállást, ahonnan a szerzetes-parancsnok tűzparancsot vezényelt a Tabánon és a Citadellán észlelt szovjet állások ellen.)³⁷⁷

Nagy csata alakult ki a mintegy negyven felkelő³⁷⁸ és a velük szemben álló hat-hét szovjet harckocsi tankistái között. A Hadtörténeti Múzeum és az Országos Levéltár közötti kiugró bástyarészen (Sziavus pasa bástyája) Magyar Ferenc egy kerekcső géppuskával lőtt a harckocsikra. Vargyai, Hüll és mások meggyújtott benzinesüvegeket dobtak a harckocsik irányába, nem tudjuk, eltalálták-e a páncélosokat. A szovjetek válaszul szétlőtték a barikádokat és a várfalat, majd a Hadtörténeti Múzeumot is célba vették.³⁷⁹ Zadirasvili alezredes, az

³⁷⁴ Vajgel Sándor tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.

³⁷⁵ Józsa Antal főhadnagy jelentése. HM HIM HL, 1956-os Különgyűjt. 9. d. 3/j. ö. e. 641. f.

³⁷⁶ Vajgel Sándor tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.; Vajgel László tk. 1959. XII. 15. ÁBTL V-146251.

³⁷⁷ Végvári: i. m. 26.

³⁷⁸ Érdekes, hogy szovjet katonai vezetők mennyire túlbecsülték a Vár védőinek számát. Jevgenyij I. Malasenko, a Magyarországon állomásozó különleges hadtest törzsfőnöke szerint több mint ezer felkelővel álltak szembe Malasenko: A különleges Hadtest Budapesten (Egy szemtanú visszaemlékezései.) In *A szovjet katonai intervenció 1956*. Szerk. Györkei Jenő és Horváth Miklós. Budapest, H&T, 2001, 268. A rendőrség 500 ellenállóról tudott. *Rendőrségi napi jelentések*. I. Összeállította: Kajári Erzsébet. 1956-os Intézet, 1996, 31.

³⁷⁹ Hüll László tk. 1959. XI. 23. ÁBTL V-146251.; Vargyai József tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.; Dr. Beck György hadnagy jelentése 1959. XII. 22. ÁBTL V-146251.

alakulat törzsfőnöke így tudósított az eseményről: „*A 4-es páncélos század Mihajlov főhadnagy parancsnoksága alatt harcolt a Bécsi kapunál, ahol barikádok zárták el az útjukat. A gyalogság és páncélkocsik segítségével a barikádokat sikerült szétrombolni.*”³⁸⁰ Ekkoriban kapott szinte végzetes találatot az Országos Levéltár. Ennek részleteiről a következő fejezetben lesz szó.

A tűzpárbajnak több áldozata volt, de a halottak azonosításához nem rendelkezünk kellő forrásokkal. Végvári emlékezete szerint a felkelők közül ekkor itt egy 16–17 éves diák kapott tüdőlövést.³⁸¹ Magyar Ferenc is megsebesült a fején, lábán, karján, Nagy Géza bekötözte és a Szikla kórházba vitték kezelésre.³⁸²

Zadirasvili alezredes szerint: „*Ezekben a harcokban különösen kitűnt Mihail Alekszejevics Jankov hadnagy szakasza (lövész szakasz). A szakasz parancsnoka a Bécsi kapunál lefolyt harcokban halt hősi halált. A Bécsi kapunál az ellenforradalmárok elleni kézitusában esett el Almaisz Gaszparovics Malakjan közkatona is. Ebben az ütközetben tanúsított hősiesség magatartást Gyicsok hadnagy, az egyik páncélos szakasz parancsnoka, aki, amikor a páncélkocsijára dobott benzines palacktól a gépe kigyulladt, nem törődve a veszéllyel, a páncélkocsi személyzetével együtt sikerült eloltaniuk a tüzet és folytatni a harcot az ellenforradalmárok ellen.*”³⁸³

November 7-én hajnalban folytatódtak a harcok. Ekkor kapott halálos sebet Czérna Zoltán a Bástyasétányon. Állítólag egy közlőről leadott géppisztolysorozat végzett vele.³⁸⁴ A szovjet túlerő

³⁸⁰ Zadirasvili alezredes feljegyzése, 1960. II. 6. ÁBTL V-146251.

³⁸¹ Végvári: i. m. 26.

³⁸² Nagy Géza jkv. 1957. IV. 26., VIII. 30. ÁBTL V-143086.; Vargyai József tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.

³⁸³ Zadirasvili alezredes feljegyzése, 1960. II. 6. ÁBTL V-146251.

³⁸⁴ David Irving: *Felkelés. Egy nemzet küzdelme: 1956.* Gede Testvérek, Bt. Budapest, 2004.

fölénye percről percre nyomasztóbbá vált. Végvári emlékezete szerint a bekerítés veszélye fenyegetett, „*a gyűrű már minden oldalról bezárulni látszott körülöttünk*”. Mivel támogatásra nem volt semmi remény, kiadta utolsó parancsát: „*Fegyvert rejtteni! Pucolás ki a Várból!*”³⁸⁵

A 15 éves Nyiri Gábor szerint a felkelők többsége is le akarta tenni a fegyvert, ám Nagy Géza folytatni akarta az ellenállást: „*Van még benzines palackunk és más robbanószer is, támadjunk újra.*”³⁸⁶ A harcok megszűntek, a szovjet páncélosok megszállták a várat.³⁸⁷ Állítólag a bástyáról egy tehergépkocsinyi halottat vittek el. Az Ostrom utcában szovjet sebesültszállító gépkocsik szedtek fel két-három mozdulatlanul fekvő katonát.³⁸⁸

*

A felkelők három vezetője közül Végvári Vazul és Magyar Ferenc rövidesen emigrált, Batthyány Bálintnak ez nem sikerült, 1957 januárjában elfogták a határon. Az „ellenforradalmi” tettei miatt azonban csak 1959. október 6-án rendelték el a nyomozást. Ekkor Nagy Géza már két és fél éve raboskodott. Első fokon másfél évre, jogerősen öt évre ítélték el, elsősorban a Széna téri tevékenységéért.

Batthyány mindvégig tagadott, noha a nyomozó hatóságok az ügyében számos terhelő tanút hallgattak ki. „*A nyomozás során közel 30 elítéltet és különböző személyeket hallgattunk ki tanúként, továbbá más*

³⁸⁵ Végvári: i. m. 30–31.

³⁸⁶ Nyiri tk. 1957. IV. 12. ÁBTL V-143086.

³⁸⁷ Malasenko erről a napról írta: „*A Vár körül több mint ezer felkelő harcolt [...], innen lőtték a dunai hidakat. A földalatti járatokon át eljutottak a környező kerületekbe, terrorizálták a lakosságot.*” (Malasenko: i. m. 268.). Malasenko minden állítása képtelenség.

³⁸⁸ Józsa Antal főhadnagy jelentése. HM HIM HL, 1956-os Különgyűjt. 9 d. 3/j. ö. e. 641. f.

nyomozati cselekményeket végeztünk. Ennek során felderítettünk különböző olyan, ez idáig felelősségre nem vont személyeket, akik szovjet páncélkocsikat lőttek ki a budai Várban, és a Széna tér környékén tüzeltek a szovjet egységekre” – írta Korom Mihály a legfőbb ügyésznek.³⁸⁹

Batthyányt végül kilenc hónapra ítélték. A Vár többi volt védője ellen (Kerek Mátyás, Hüll László, Vajgel Sándor, Vargyai József, Viszmeg Imre) nem indítottak eljárást. Batthyány és Nagy Géza 1962-ben szabadult. Megállapítható, hogy Budavár védői más fegyveres ellenállókhöz képest igencsak „megúszták” a megtorlást. Ennek okát egyelőre homály borítja.

Az Országos Levéltár lövetése

A szovjet intervenció a halálos áldozatokon kívül a Várban is rendkívül súlyos anyagi csapásokkal járt, de pótolhatatlan veszteségeket csak az Országos Levéltár szenvedett el. Ennek történetét már többen is feldolgozták.³⁹⁰ E szerzők azonban több olyan forrást is

³⁸⁹ Előterjesztés a nyomozás határidejének meghosszabbítására, 1959. XI. 27. ÁBTL V-146251.

³⁹⁰ Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Magyar Országos Levéltár, 2006, Budapest, 347–348.; Uő: Ismeretlen dokumentumok az Országos Levéltár 1956. novemberi égéséről. *Levéltári Szemle*, 1996. 1–2. sz. 135–153.; Komjáthy Miklós: Tűzvész az Országos Levéltárban. *Levéltári Híradó*, 1956. 6. sz. 4–5.; Schmidt Péter: Az Országos Levéltár 1956-ban – egy munkatárs visszaemlékezése. *ArchívNet*, 2012. 5. sz.

http://archivnet.hu/kuriozumok/az_orszagos_leveltar_1956ban.html (Letöltve: 2016. augusztus 18.); Pap Gáborné – Sölch Miklós: A Magyar Országos Levéltár 1956-ban. Beszélgetés Pap Gábornéval, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főosztályvezetőjével. *Levéltári Szemle*, 2006. 3. sz. 50–53.; Borsa Iván: Az Országos Levéltár épületei, 1874–1974. *Levéltári Közlemények*, 1979. 1. sz. 45.; Bojár Iván: Mi égett az Országos Levéltárban? *Élet és Irodalom*, 1988. XI. 25. 2.; Komjáthy Miklós: Az országos levéltári tűzvész. *Élet és Irodalom*, 1988. XII. 16. 2.; Ólmosi Zoltán: Tűzvész a Magyar Országos Levéltárban. 1956. november. *Archívnet*, 2006. 6. sz. http://www.archivnet.hu/kuriozumok/tuzvesz_a_magyar_orszagos_leveltarban.html (Letöltve: 2016. augusztus 18.); Laczlavik György: *Iratanyag-pusztulás a*

figyelmén kívül hagytak (vagy nem juthattak hozzá), amelyek a levéltár kigyulladását előidéző harci eseményekkel kapcsolatosak. Emiatt a rekonstrukcióknak ez a része korántsem kifogástalan.³⁹¹ Nyilvánvalóan pontos ismereteink lennének a katasztrófa bekövetkeztéről, ha még annak idején katonai szempontból tartottak volna vizsgálatot. Ez esetben azonban a szovjet felelősség megállapítására is sort kellett volna keríteni, mivel a genfi törvények tiltják az ilyen jellegű épületek elleni támadást.

Mint az előző fejezetben írtam, november 6-án délután az Ostrom utcán felkapaszkodó szovjet 32501. sz. alakulat hat-hét harckocsija és mintegy negyven felkelő között nagy csata alakult ki.³⁹² Iván Sz. Konyev marsall, a Varsói Szerződés egyesített főparancsnokának elgondolása alapján a budai Várban nehéz rohamlövegezredet is bevetettek, kifejezetten az épületekbe zárkózott felkelők ellen. Gyújtólövedékeket, lángszórókat, füstgránátokat és egyéb robbanóanyagokat alkalmaztak.³⁹³ Így gyulladt ki az Országos Levéltár,³⁹⁴ amely már korábban is kapott találatokat.³⁹⁵ Józsa Antal főhadnagy jelentése szerint a levéltárat öt ablakon behatoló nyomjelzős tüzérségi lövedék gyújtotta fel.³⁹⁶ A

MOL gyűjteményében. Előadás, 2012.
http://videotorium.hu/hu/recordings/details/5586.Laczlavik_Gyorgy_-

Íratanyag-pusztulás a MOL gyűjteményében (Letöltve: 2016. augusztus 18.)

³⁹¹ E tanulmány megírásához fontos támogatást jelentett a Marossy Endre hadtörténésszel folytatott konzultáció.

³⁹² Erre az Országos Levéltár dolgozói is utaltak. Lásd pl. Pap – Sölch: i. m. 52.; Schmidt: i. m.

³⁹³ Malasenko: i. m. 262.

³⁹⁴ Józsa Antal főhadnagy jelentése. HM HIM HL, 1956-os Különgyűjt. 9. d. 3/j. ö. e. 641. f.; Nagy László jelentése. HM HIM HL 1956-os Különgyűjt. 7. d. 61. ö. e. 659–661. f.; Vargyai József tk. 1959. XII. 1. ÁBTL V-146251.

³⁹⁵ Ebben egyetértenek a visszaemlékezők. Borsa Iván szerint „*mintegy ötven tüzérségi becsapódás rongálta meg az épület északi és keleti frontját.*” (Borsa: i. m. 45.). Ennyi gránátbecsapódásról írt Komjáthy Miklós is (Komjáthy: *Tűzvész az Országos Levéltárban...* 4.)

³⁹⁶ Józsa Antal főhadnagy jelentése. HM HIM HL, 1956-os Különgyűjt. 9. d. 3/j. ö. e. 641. f. A levéltári munkatársaktól származó források gyűjtőgránátként

rohamlövegeket minden valószínűség szerint nagyobbbrészt a Széll Kálmán térről hozták működésbe, a levéltár két munkatársa tévedésből állította azt, hogy a Margitszigetről érte támadás az objektumot.³⁹⁷

Zadirasvili alezredes pedig ezt írta jelentésében: „*A barikádok szétrombolása során az ellenforradalmárok fegyvertüzet nyitottak rájuk a közelálló épületek valamennyi emeletének ablakából. Különösen erősen tüzeltek ezen épületek 3–4. emeleteiről. Ugyanakkor benzines palackokat is dobáltak a páncélos egység kocsijaira. Különösen intenzív tüzelés folyt az amerikai követség által bérelt lakóházból és az Állami Irattár [Országos Levéltár – E. L.] épületéből.*”³⁹⁸ Zadirasvili közlése abban megerősíti a levéltári munkatársak visszaemlékezését, hogy az Országos Levéltárra azért adtak le célzott lövést, mert bentről fegyveres ellenállók folytatták ellenük a harcot. A szovjet alezredes jelentéséből viszont arra következtetünk, hogy ott helyben ágyúzták meg a levéltárat. Ám a most is látható nyomok arra engednek következtetni, hogy az épület a legsúlyosabb találatot északkeleti irányból kapta.

A felkelőktől, a bírósági anyagokból és a magyar honvédségtől származó források nem említik a felkelők

jelölik meg (Borsa: i. m. 45.; Lakos: *A Magyar Országos Levéltár története...* 347.; Schmidt: i. m.).

³⁹⁷ Bojár Iván édesapja még akkor aggódva telefonált, aggódva, mivel „...*a lakása ablakából látja, hogy a Margitszigetről lövik a várat, s úgy észlelte, hogy esetleg az Országos Levéltárat is találat érheti.*” (Bojár: i. m. 2.). Komjáthy Miklóscát pedig egy szovjet tiszt tartóztatta fel, amikor az égő levéltár felé közeledtek: „*tolmács útján közölte, hogy a Margitszigeten állomásozó szovjet üteg tisztje, látván, hogy a levéltárból lövöldöznek, ágyútüzet zúdítottatott az épületre.*” (Komjáthy: *Az országos levéltári tűzvész...* 4.). Az utóbbi verzióra utal Lakos: *A Magyar Országos Levéltár története...* 347. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárát bemutató internetes oldal (http://www.leveltariportal.hu/data/files/mnl_ol_WgWKH0.pdf) is a Margitszigetről indított támadásról tudósít. A Margitszigetet mint szovjet harcászati bázist azonban egyetlen katonai forrás – sem orosz, sem magyar – nem említi.

³⁹⁸ Zadirasvili alezredes feljegyzése, 1960. II. 6. ÁBTL V-146251.

levéltári jelenlétét – bár a hatóságok még így, bizonyítékok nélkül is az „ellenforradalmárokat” akarták bűnbaknak megtenni a szörnyű pusztulásért. Legalábbis Szabó János felkelőparancsnok egyik vallomásából ez derül ki: *„A levéltár leégésével kapcsolatban csak azt tudom mondani, hogy az egy becsapódó gránáttól gyulladt ki, nem pedig mi gyújtottuk fel.”*³⁹⁹ Ugyanerről az elgondolásról – bár más indíttatásból – írt az egyik munkatárs is: *„... az Országos Levéltár akkori igazgatója [Ember Győző – E. L.] – mintegy koronatanúként – magához kéretett: írniék alá egy jegyzőkönyvet, miszerint »felkelők« gyújtották volna fel a levéltárat, illetve, hogy az Országos Levéltár azért került a szovjet csapatok tűzhatása alá, mert ott fegyveresek tartózkodtak, akik a szovjet katonák életére törtek: az ablakon keresztül zúdítottak rájuk fegyvertűzet.”*⁴⁰⁰

S bár a későbbi vizsgálat sem tudta egyértelműen tisztázni, hogy bekerültek-e idegenek, és ebben a visszaemlékezők közlései is eltérnek, mégiscsak az a legvalószínűbb, hogy a már említett vári fegyveres ellenállók néhány tagja bejutott a levéltár épületébe és onnan folytatta az ellenállást a világ legerősebb szárazföldi hadseregének egyik páncélos alakulata ellen. A feladatukat megkönnyítette, hogy a levéltár portása nem zárta be a kaput.⁴⁰¹

³⁹⁹ Szabó János tárgy. 1957. I. 9. HM HIM HL XI.22. 00115/56.

⁴⁰⁰ Bojár: i. m. A szerző így folytatta: „Ezt a jegyzőkönyvtervezetet nem írtam alá, tekintettel arra, hogy megállapításai ellentétben álltak a tényekkel.” 2.

⁴⁰¹ Komjáthy: *Az országos levéltári tűzvész...* 4. Kossányi Béla nyugalmazott országos levéltári igazgatóhelyettes ezt cáfolta, szerinte *„az Országos Levéltár épületébe ilyen behatolás nem történt. A bejárati ajtókat a harci események után is sértetlen állapotban, lezárva találtuk.”* Arról is szólt, hogy a tragédiát megelőzően hiába próbálta távozásra bírni a felkelőket. (Kossányi Béla feljegyzése, 1956. XI. 12., jkv. 1957. II. 4. In Lakos: *Ismeretlen dokumentumok...* 137–138.) A felkelők eltávolítására – közlése szerint – Kudor Tivadámé is tett kísérletet. (Kudorné jkv. 1957. II. 4. In Uo. 144.)

A levéltár kigyulladásának következményei

A levéltárban lakók a harcok idején a mélypincében tartózkodtak, és egy-két óráig észre sem vették, hogy felettük ég az épület. Az 1957 elején lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy a „keletkezett tűz megfékezését és a levéltári anyag mentését először az épületbe kívülről bejutó idegenek kísérelték meg, mialatt a levéltár »bennlakói« a mélypincében lévő »tárgyi óvóhely« -en (a »bunker« -ben) tartózkodtak. [...] Ha az »idegenek« és a »bennlakók« a tűz kitörésétől fogva egyszerre és együttműködve léptek volna fel, a tűz lokalizálásának és a veszélybe került levéltári anyag más helyre telepítésének azonnali megkezdésével talán lényegesen mérsékelhették volna a pusztulás mértékét.”⁴⁰²

Ezt hasonlóképpen látta egy külső szemtanú is a közeli Hadtörténeti Intézetből: „Hogy nagy kár keletkezett, abban a levéltárosokat súlyos felelősség terheli. Nem oltották el azonnal! – nem volt ki!”⁴⁰³ A levéltári munkatársak közül elsősorban Bojár Iván művészettörténész okolta az ott tartózkodó alkalmazottakat és lakókat a károk súlyosságáért,⁴⁰⁴ bár Schmidt Ádámné sem fukarkodott a maliciózus

⁴⁰² Uo. 138. Bojár i. m. 2.

⁴⁰³ Józsa Antal jelentése. HM HIM HL, 1956-os Különgyűjt. 9. d. 3/j. ő. e. 641. f.

⁴⁰⁴ Bojár: i. m. 2. November 4-én délelőttől, az ún. tárgyi óvóhelyen (a „bunkerben”) tartózkodott Kossányi Béla az édesanyjával, Szabó Károly technikus a feleségével, Kudor Tivadar fényképész a feleségével és három kiskorú gyermekével, id. Kaszala László kapus a feleségével, leányával, annak férjével s az utóbbi édesanyjával, ill. a fiatal házaspár (Mészáros Gyula és Kaszala Judit) kiskorú gyermekével és Simon Ferenc könyvkötő. Rajtuk kívül vasárnap bent volt az épületben és vasárnapról hétfőre virradóra bent aludt a „bunkerben” Kudorné unokaöccse, Csipka Pál műegyetemi hallgató és annak ugyancsak műegyetemi hallgató barátja. Betlendi János csak november 6-án, kedden délután 15 óra tájban költözött le a tárgyi óvóhelyre, amikor már a III. emeleten lévő szobáját gránáttalálat érte. (Jelentés az Országos Levéltárban pusztított tűzvész keletkezési körülményeinek kivizsgálásáról, 1957. II. 8. In Lakos: *Ismeretlen dokumentumok...* 138.)

megjegyzésekkel.⁴⁰⁵ Kossányi Béla nyugalmazott országos levéltári igazgatóhelyettes feljegyzésében kitért arra, hogy „*a környékén a harci tevékenység már olyan méreteket öltött, hogy az épületet mind sűrűbben érő belövések elöl az óvóhelyre kellett levonulnunk.*”⁴⁰⁶ Néhányan viszont az ott lévők védelmére keltek. Komjáthy Miklós a bentlakó munkatársak és az I. kerületi tűzoltók emberfeletti erőfeszítéseit emelte ki.⁴⁰⁷ Ám a tűzoltók csak este jöttek, és keveset tudtak tenni, mivel szovjet harcokcsik tönkretették az útestre fektetett tömlőiket.⁴⁰⁸ Több munkatárs odasietett és segített az anyagok mentésében. „*Bogdán István különösen hősiiesen és fáradhatatlanul dolgozott a még égő raktárakban!*”⁴⁰⁹

A vizsgálóbizottság végül is egyetlen vétkest sem nevezett meg. „*Feltételezem, hogy a kollégák gondosan megválogatták szavaikat és ügyeltek arra, nehogy bajba sodorjanak bárkit, miután a keletkezett kárt jóvátenni már úgysem lehetett. Emlékeim szerint Ember Győző is igyekezett minél hamarabb elsimítani az ügyet*” – emlékezett vissza egy munkatárs.⁴¹⁰

A belótt gyújtógránát a nyugati raktárszárny negyedik emeletét gyújtotta fel, s a tűz gyorsan terjedt lefelé. Ebben az a balszerencsés körülmény is közrejátszott, hogy viharos szél támadt, így két további raktárhelyiség is hamarosan égni kezdett.⁴¹¹ Ráadásul a

⁴⁰⁵ „Mindenkinek volt alibije [...] Még annak is volt alibije, aki benne lakott az épületben [...] Mindenki tudta igazolni, hogy ő nem volt.” (Schmidt: i. m.)

⁴⁰⁶ Feljegyzés 1956. X. 12. In Lakos: *Ismeretlen dokumentumok...* 138–139.

⁴⁰⁷ Komjáthy: *Tűzvész az Országos Levéltárban...* 5. Komjáthy a bentlakók közül Kossányi Bélát emelte ki, aki „*nem törődve az életét veszélyeztető lövöldözéssel, egyedül küzdött a tűz megfékezésével*”. 5.

⁴⁰⁸ Lakos: *A Magyar Országos Levéltár története...* 348.; Komjáthy: *Az országos levéltári tűzvész.* ... 5.

⁴⁰⁹ Pap – Sölch: i. m. 52. Többek között Pap Gáborné, Bojár Iván, Bottló Béla, Komjáthy Miklós is részt vett ebben a reménytelen küzdelemben. Pap – Sölch: i. m. 52.; Bojár: i. m. 2.; Komjáthy: *Az országos levéltári tűzvész...* 4.

⁴¹⁰ Pap – Sölch: i. m. 52.

⁴¹¹ Komjáthy: *Tűzvész az Országos Levéltárban...* 4.; Borsos: i. m. 45.

világháborús károk helyreállításakor a raktárak padlóját nem betonnal, hanem – szakszerűtlenül – bitumennel fedték be, ami a rázuhanó égő papíroktól szintén tüzet fogott.⁴¹² Kuzmin J. Grebennyik vezérőrnagy, Budapest szovjet városparancsnoka e napon kihirdetett kijárási tilalma (este 7-től reggel 7-ig) is igen kedvezőtlenül hatott a mentésre,⁴¹³ miként az is, hogy ezen a napon a levéltárosok – szovjet utasításra – óvóhelyen voltak kénytelenek tölteni az éjszakát.⁴¹⁴ Így 8-án reggel már a második emeleti raktár is égett, a dolgozók azonban csak az első emeleti raktárterem iratanyagának mentésével tudtak foglalkozni. Ezt az önkéntes diákok segítségével meg is oldották.⁴¹⁵ A megérkező tűzoltók vízsugarai a megmaradt iratkötegeket szintén károsították, bár ezeket évekig tartó restaurálással meg lehetett menteni.⁴¹⁶ A tűz csak november 12-ére szűnt meg. De az utolsó szikra csak majdnem öt hét múlva aludt ki, a hőség „alig helyrehozhatóan” megrongálta a három emeletnyi raktárhelyiségeket.⁴¹⁷

Ez volt a magyar levéltártörténet legnagyobb katasztrófája, még a második világháborús kártételnél is súlyosabbnak bizonyult.⁴¹⁸ S bár ezúttal a keleti raktárszárny is erősen megrongálódott, ott tűz nem keletkezett, „*míg az ideiglenesen befalazott nyugati*

⁴¹² Komjáthy: *Az országos levéltári tűzvétség... 5.* Komjáthy szerint az égő bitumenből felszálló füst és lángok láttán a szovjetek azt hitték, olajraktár gyulladt meg a kaszárnyának vélt levéltárban, és még erősebb ágyúzásba kezdtek. Valószínűtlen, hogy laktanyának nézték volna a levéltárat, sem ezt, sem az objektumot érő megerősödő támadást más forrás sem támasztja alá.

⁴¹³ Lakos János azt írta, hogy november 7-ére és egész napra vonatkozott a kijárási tilalom Lakos: *A Magyar Országos Levéltár története... 348.*

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ Uo. „*A fő gond [...] az volt, hogy a szovjetek magatartása miatt a tűzoltóság érdemi oltási tevékenységet nem tudott kifejteni.*” Lakos: *Ismeretlen dokumentumok... 138.*

⁴¹⁶ Pap – Sölch: i. m. 52.

⁴¹⁷ Komjáthy: *Tűzvétség az Országos Levéltárban... 5.*

⁴¹⁸ Ld. Keresztes Csaba: *Az Országos Levéltár Budapest ostromában és a levéltár helyreállítása. Levéltári Közlemények, 2015. 1–2. sz. 44–45.*

szárny nem tudott ellenállni a gránátbecsapódások és foszforos lövedékek következményeinek.”⁴¹⁹

Lakos János kutatásai szerint mintegy 9000,⁴²⁰ Komjáthy Miklós szerint 8767,5 folyóméter levéltári anyag vált a lángok martalékává.⁴²¹ Laczlavik György is hasonló adatokat közölt. Becslése szerint 8767,5 folyóméternyi dokumentum semmisült meg, ebben a bontásban: „népi demokratikus osztály” (azaz 1945 utáni iratok) 1182,5, „polgári kor” 5036, bírósági iratok 1389, családi levéltárak 1160 folyóméter.⁴²² Az ott lévő iratanyag harmada-negyede vált az enyészetté.

„Ami most elpusztult, annak hiányát nemzedékek múltán is érezni fogják mindaddig, amíg magyar történelmet írnak a földön” – fejezte be Komjáthy Miklós az 1956-os iratpusztulásról szóló írását.

⁴¹⁹ Komjáthy: *Tűzvész az Országos Levéltárban...* 5.

⁴²⁰ Lakos: *A Magyar Országos Levéltár története...* 348.

⁴²¹ Komjáthy: *Az országos levéltári tűzvész...* 5.

⁴²² Laczlavik: i. m. A veszteségek további adatairól többek között e forrás és Komjáthy: *Tűzvész az Országos Levéltárban...* 5. tájékoztat.

Levéltári meglepetések

HVG, 2017. 05. 11.

„Arra, hogy mi kerülhet elő a volt szovjet állambiztonsági levéltárból, s ez hogyan írhatja át az eddig ismertnek vélt eseményeket, a *Betekintő* című folyóirat 2017. 1. számában is található példa” – írták cikkükben. Müller Gabriella forrásközlésének ismertetéséről van szó. Ez a tanulmány – Müller szándékával ellentétben – újabb nagyon fontos bizonyítékot szolgáltat arról, hogy a Tóth Ilona-ügy tényállása – vagyis az, hogy három, végsőkéig kitartó bátor ellenálló 1956. november 18-án megölt egy besúgónak vélt embert – nagyon is a valóságon alapul. Számomra is csak most derült ki, hogy 1956 decemberében egy szovjet járőr nemcsak elfogta, hanem ki is hallgatta Tóth Ilona két társát, Gyöngyösi Miklóst és Gönczi Ferencet, a vallomásaikat jegyzőkönyvbe is vették, és összefoglaló jelentés formájában továbbították feletteseiknek. Müller fordítása és közlése alapján mindketten lényegében ugyanúgy rekonstruálták egy belügyes besúgónak vélt személy (Kollár István) megölését, ahogy később a magyar szervek előtt (és ahogy a tragédia többi részesei is). Nem nehéz belátni, hogy egy ilyen bonyolult, egészen kivételes eseményt a szovjet és a magyar hatóságok – egymástól függetlenül – nem találhattak ki. (Tudniillik történetesen épp azokban a napokban hallgatták ki a magyar szervek Tóth Ilonát is.) Mindössze egyetlen lényegi eltérés található az orosz jelentésben. Müllert idézve: „Tóth Ilona helyett (...) egy „Eta” álnévet használó felkelőt neveztek meg harmadik személyként, aki részt vett az iratban névtelenül szereplő belügyes meggyilkolásában.” A

forrásközlő azonban a többes szám használatával sajnos súlyosan torzított a saját maga által fordított szövegen, ugyanis a szovjet jelentéstevő itt hangsúlyozottan csakis Gyöngyösire hivatkozott! A jelentés szövegéből a kutatók könnyen azonosíthatják „Etát”. E fedőnév egyértelműen Csontos Erzsébetet (aki más fedőneveket is használt, így Szoboszlai Erzsébetet és Fehér Klárát) a fegyvertelen ellenállás egyik fő szervezőjét és legrejtélyesebb alakját jelöli. Tekintve, hogy ő a Péterfy Sándor utcai kórházban tevékenykedett, Tóth Ilona a Cházár András utcaiban, és mindketten röpcédula-terjesztéssel (is) foglalkoztak, könnyen előfordulhatott a névtévesztés, vagy akár a fordítási hiba. „Lehetséges lenne, hogy a Tóth Ilona és társai által előadott abszurd gyilkossági történet (...), csak merő kitaláció, miközben a megtörtént gyilkosságról valójában semmit sem tudunk? Lehetséges volna, hogy a Tóth Ilona-ügyben pontosan ennek okán nem állnak össze sehogyan sem a részletek?” – teszi fel a kérdéseket Müller Gabriella. Egyetlen vallomásbeli névtévesztés azonban aligha lehet olyan súlyú érv, amely felülírná azt a fentebb említett abszurditást, hogy két, egymástól teljesen függetlenül működő hatóság szinte teljesen ugyanazt a – rendkívül szövevényes, bonyolult – koncepciót találta ki, ráadásul egészen rövid időn belül. Tehát- a forrásközlő állításával szemben – a volt szovjet állambiztonsági levéltárból származó irat ezúttal teljesen meggyőzően alátámasztja azt a rendkívül tragikus eseményt, amelynek lényege – a rendelkezésükre álló számos írásos és szóbeli forrás alapján – eddig is teljesen egyértelmű volt.

Párhuzamos életrajzok: Dózsa László – Pruck Pál

In: *Újratervezések*. Szerk. Keller Márkus–Tabajdi Gábor.) Évkönyv, XXIII. OSZK – 1956-os Intézet Alapítvány, 2018.

Adott két XX. századi „híresség”, akik a számos publicitást az 1956-os forradalom idején készült egyetlen fotóval „érdemelték ki”. Ennek kapcsán kerül párba a csaknem egyidős, ám szociológiailag is igencsak különböző két személyiség. (Talán csak az autó-mánia a közös vonásuk.) Az egyikük főleg sofőrként kereste a kenyerét és ismertségét csakis az ’56-os szerepének köszönheti, vagy inkább a véletlennek másfél évtizeddel halála után –, míg a másikuk jelenleg is praktizáló színművész, aki önmítoszával és politikai hátszéllel vált igazán híressé.

Először áttekintjük élettörténetüket⁴²³, majd az ismertségük eredőjére fókuszálunk.

PRUCK PÁL

1942. december 23-án született, egyedüli gyermekként, egy rákospalotai munkáscsaládban. Szülei gyárban dolgoztak, édesanyja a helyi kötöttárugyárban varrt. Édesapja, aki lakatos volt, míg le nem bénult a jobbkeze, majd agyvérzést is kapott, így 90%-os rokkant lett. Egy későbbi hivatalos vélemény⁴²⁴ szerint

⁴²³ A rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé az arányosságot. Pruck Pál ismeretségéből jószerivel csak a gyermekeit tudtak róla érdemben beszélni, így személyiségét szinte csak egy oldalról lehetett megismerni. Dózsa Lászlóról már a munkaköréből adódóan is sokkal szélesebb témalehetőség kínálkozik. Kettőjük közül csak Dózsát kereshettem volna fel, de eltekintettem ettől, mivel a nyilatkozatai bőséges információt nyújtottak.

⁴²⁴ Nevelői vélemény, 1960. X. 10. BFL 174/59. 56. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

„rendezett körülmények” között élt szüleivel. Ennek ellenére 12 éves korában anyja állami intézetbe helyezte, hivatalos indoklás⁴²⁵ szerint iskolakerülés és csavargás miatt.⁴²⁶ A pomázi otthonban fejezte be a nyolc általános osztályt. 1956-ban hajóépítő ipari tanuló lett, de háromnegyed év múlva gyenge előmenetele miatt felbontották szerződését.⁴²⁷

1956-os történetéről korabeli dokumentumok alapján semmi más konkrétumot nem tudunk, mint azt, hogy a tűzszünet idején a Corvin közben és környékén a *Life* amerikai képes újság fotósai három képet készítettek és jelentettek meg róla⁴²⁸, amelyeken fegyveresen látható. Bár a magazin 1956. december 12-i számában hibátlanul közölték a nevét is, a szervek a megtorlás idején minderről nem vettek tudomást, személyét semmilyen 1956-tal kapcsolatos dokumentumon nem tüntették fel. Az 1982-es interjúja⁴²⁹ viszont erősen azt sejteti – ellentétben azzal, amit erről korábban gondoltam –, hogy nem csak éppen fotózkodott ott, hanem a Corvin közti csoport tagja volt. Távolról sem a legtudatosabb ellenállók közé tartozott – bár ez aligha

⁴²⁵ Pruck Pál és társai ítélete BFL 174/59. 4. XXV.101.b

⁴²⁶ A családtagok közül unokatestvére, Szakács János emlékszik hasonlóképpen: „nem bírtak vele” (személyes közlés, 2017.). Fia, Pruck Tamás így fogalmazott: „...mutterja keményen fogta. Annyira, hogy még intézetbe is beadta” (személyes közlés, 2017.). Lánya, Pruck Erika szerint nagyanyja ezt akkor tette, amikor beteg férjét is elhelyezte egy szociális otthonba; mindkettőjüktől szabadulni akart, férjhez szeretett volna menni ismét (személyes közlés, 2017.). Pruck Erika később is megerősítette: apjától tudja, hogy nagyanyja intézte el az elhelyezést.

⁴²⁷ Pruck Pál és társai ítélete BFL 174/59. 4. XXV.101.b

⁴²⁸ Phil Casoar: Még egyszer a Pruck Pál fényképe körüli állítólagos bizonytalanságokról. 2016. november 23. http://hvg.hu/itthon/20161123_meg_egyszer_a_pruck_pal_fenykepe_koruli_allitolagos_bizonytalansagokrol_phil_casoar Utolsó letöltés: 2018. IV. 19.

⁴²⁹ Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12. A „kékfényes” Szabó (aki a belügyi, állambiztonsági propaganda egyik fő felelőse volt) - írásait természetesen minden esetben erős forráskritikával kell kezelnünk, miként az említett kádárista sajtóorgánumot is. Ebben az írásban is megőrzi az hamis állításokra alapuló „ellenforradalom” -konceptiót. E tanulmányban közölt cikkrezsleték azonban teljes mértékben hihetőek, sőt részben alátámasztottak is.

elvárható egy csaknem 14 éves fiútól. Hiszen hihető, hogy elsősorban a jóllakás vágya vonzotta oda, és az is, hogy abban az életkorában nem érzett halálfélelmet. Arra is jól emlékezett, hogy „a főnökök megléptek Amerikába”.⁴³⁰ Arra a kérdésre is meggyőzően válaszolt, hogy miért nem „vették elő ötvenhatért”: „...azokról a dolgokról soha nem is beszéltem senkinek. A fene tudja miért, de nem szerettem róla beszélni”.⁴³¹ Ezek szerint ezt sem tudatosan tette, hanem kiváló ösztönnel.⁴³² Ugyanis a megtorlás idején számtalan tragédia származott a nagyszájúskodásból.

A hivatalos források szerint 1957-ben lopásért egy évre elítélték – a részleteket nem tudjuk –, de annak végrehajtását három évre felfüggesztették. Ebben az időben anyjával már a zuglói Torontál utcában lakott, és segédmunkásként dolgozott.

1958. november 30-án a lakóhelyéhez közel parkoló Pobjedát intézeti társaival együtt „kölcönvette”, majd „megjárdázták”. Egy hónap múlva, Szilveszter napján egy Skodát kötött el másodmagával. Egy sorompónál az autó erősen füstölni kezdett, mire a sorompóór egy rendőr figyelmét felhívta a fiatalokra. Pruckék, észlelve a veszélyt, elfutottak. 1959 januárjában elfogták Pruckot, majd a március 16-i ítéletet követően az Aszódi utcai javító-nevelő intézetbe helyezték.⁴³³ „Nekem az autó volt a mániám, mindig vezetni szerettem volna” – nyilatkozta évtizedekkel később.⁴³⁴

⁴³⁰ Valóban a Pongrátz-testvérek, Bornemissza Tibor az USA-ba emigrált. A parancsnoksághoz tartozó Antalóczi Sándor Svájcba menekült.

⁴³¹ Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12.

⁴³² És ezt betartotta még a rendszerváltás után is. A gyermekei mindnyájan megerősítették, hogy még otthon is teljes hallgatásba burkolózott 1956-ot illetően. (Pruck Tamás: „soha nem beszélt arról, hogy ilyen-olyan nagy harcos, vagy forradalmár lett volna”. Pruck Imre: „Nem annyira szeretett erről beszélni” – személyes közlések, 2017.)

⁴³³ Pruck Pál és társai ítélete BFL 174/59. 4. XXV.101.b

⁴³⁴ Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12.

1959. május 8-án két barátjával az intézeti udvaron elrejtőzött, majd éjjel a szenes raktár lakatját egy vasdarabbal leütötték, és az ott tárolt két motorkerékpárral elmenekültek. Három helyre betörtek. Három nap múlva elfogták őket. Szökésért, lopásért és testi épség veszélyeztetésért 1959. június 19-én a pestvidéki járásbíróság, mint a fiatakorúak bírósága hatályon kívül helyezte a korábbi ítéletét és az I. rendű Pruckra kétéves börtönbüntetést szabott ki. A verdikt jogerőre emelkedett.⁴³⁵

A büntetése alatt 15 napos összkedvezmény megvonást róttak ki rá, mert a hálósobába politúrt vitt, amiből társaival ivott, és melegítettek vele. Anyja rendszeresen látogatta.⁴³⁶ Nevelői vélemény szerint „szorgalmat mutat ugyan, de minden gyerekes csínyben részt vett. Túlságosan komolytalan és hajlamos a rosszra. Igen erősen befolyásolható.” 1959 novemberétől viszont lényeges javulást állapítottak meg, sőt: „Nyíltan hangoztatja, hogy bűncselekményét megbánta...”⁴³⁷

Az utolsó másfél hónapot azonban már feltételesen nem kellett letöltenie,⁴³⁸ mert „példás magatartásával helyre akarja hozni elkövetett cselekményét”, emellett: „szüleikhez való kapcsolata jó”, továbbá: „szocialista társadalmunkat szereti”.⁴³⁹ 1963. június 9-én szabadult.

Kazánfűtői tanfolyamot végzett, de szállítómunkásként helyezkedett el a Szállítási Vállalatnál 1000 forintos keresettel.⁴⁴⁰ Később igen sűrűn váltogatta a munkahelyeit.⁴⁴¹ Elköltözött anyjától, Csepelen, Gyálon majd Nagykanizsán egy nővel lakott

⁴³⁵ Pruck Pál és társai ítélete BFL 174/59. 1-5. Érthetetlen módon a sajtó csak óriási késéssel tudósított. A *Népszabadság* 1961. november 5-én, a *Népszava* pedig 1962. március 4-én. Mindkét lapban kétéves börtönbüntetésről írtak.

⁴³⁶ A látogatókról készült karton BFL 174/59. 55. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴³⁷ A nevelő értékelései 1959-60. BFL 174/59. 48. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴³⁸ Határozat 1960. X. 11. BFL 174/59. 42. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴³⁹ Nevelői vélemény, 1960. X. 10. BFL 174/59. 56. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴⁴⁰ Nyilvántartó lap 1969. BFL 174/59. 58. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴⁴¹ Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12.

közös háztartásban.⁴⁴² Ekkoriban megszerezte a sofőri jogosítványát.

1968. október 22-én ismét „jogtalanul használt” egy személygépkocsit, majd átengedte társának a volánt, aki balesetet okozott. Erről a sajtó így tudósított: „A hajnali órákban Budapesten, a XIII. Sallai Imre [jelenleg: Tátra] utcában egy személygépkocsi egy jelzőablának rohant. A közlekedésrendészet megállapította, hogy a személygépkocsit előzőleg Pruck Pál 26 éves és Bátorfi Ferenc 22 éves többszörösen büntetett személyek a XIII. Katona József utcában feltörték és ellopták. A rendőrség mindkettőjüket elfogta és előzetes letartóztatásba helyezte.”⁴⁴³ A Pesti Központi Kerület Bíróság 1969. január 14-én nyolc hónapot szabott ki rá, amelyet szigorított börtönben kellett letöltenie.⁴⁴⁴ 1969. június 30-án szabadult. Élettársa ekkorra már elhagyta.

Elbeszélése alapján az 1970-es év lett a fordulópont az életében. „Megnősültem, és akkor egyetlen pillanat alatt lehültem.”⁴⁴⁵ Egyik építőipari vállalat tehergépkocsivezetője lett, ezt a munkát nagyon szívesen végezte – erre mindenki egyöntetűen emlékszik. Halásztelekre költözött, ahol felépített egy házat. Százszáz kacsát és tyúkot és négy sertést tartott.⁴⁴⁶

Jó házasságban élt, és három gyermekét óvta attól, hogy az ő ifjúságát mintázzák. „Amiért elítélték, arról soha nem beszélt. Nem biztos, hogy a szégyen miatt, hanem talán azt szerette volna, ne legyen rossz példa a gyerekek előtt” – vélte Pruck Tamás.⁴⁴⁷ „Rengeteget

⁴⁴² Pruck Erika közlése, 2017.; Nyilvántartó lap 1969. BFL 174/59. 58. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴⁴³ Fekete Krónika, *Népszava*, 1968. XI. 1. 8.

⁴⁴⁴ Értesítés, Fővárosi Központi BV-Intézet d. n. BFL 174/59. 63. (Pruck Pál ügye XXV.101.b)

⁴⁴⁵ Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12.

⁴⁴⁶ Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12.

⁴⁴⁷ Személyes közlés, 2017. Ő a 168 órának is adott interjút (Sándor Erzsi: A legenda oda – Ki van valójában az 56-os fotón? 2016. XI. 1. <http://168ora.hu/legenda-oda-ki-van-valojaban-az-56-os-foton/> Utolsó letöltés:

dolgozott, mert mint fuvarozónak el kellett látnia a családját. Gyakran összejártunk, bulikat is szerveztünk, táncoltunk, néha kanasztáztunk. Szeretett horgászni is. [...] Amikor az újságcikk megjelent, [Szabó László cikke] nagyon csodálkoztunk, és ugrattuk is mint dicső forradalmárt” – emlékezett vissza rá egyik egykori barátja.⁴⁴⁸ Ugyanis a hatóságok csak 1982-ben fedezték fel őt, mint „ellenforradalmárt”, amikor a Life magazin 25 éves emlékkiadásában rábukkantak Michael Rougier 1956. december 12-i fotójára, egy fegyveres fiúra, amely alatt Pruck Pál neve olvasható.⁴⁴⁹ Ekkor kereste meg őt Szabó László (a „kékfényes Szabó”) egy interjúra.⁴⁵⁰

„Nagyon jó kapcsolatom volt vele. Családcentrikus volt. Nagy olasz családként éltünk. Hangosan, szabadszájúan” – emlékezett vissza lánya, Pruck Erika. Fiait, Tamást és Imrét gyakran magával vitte a munkára: „Mindig is nagyon jó kapcsolatban voltunk. Inkább azt lehet mondani, hogy ez már nem is apa-fia kapcsolat volt, inkább baráti” – mondták. „A faterral jobban meg tudtam beszélni dolgokat, mint a barátaimmal, akár a nőügyeket, akármi mást. És mindig jó tanácsokat adott” – tették hozzá. „Szigorú volt amúgy, ha valami hülyeséget csináltunk.” Nyaranta többnapos horgásztúrára ment a család, 1985-ben két hetet Bulgáriában töltöttek.

1986-ban, a forradalom 30. évfordulóján a pártvezetés óriási erőfeszítést tett az „ellenforradalom” részletes bemutatására. Nagyobbat, mint addig bármikor. Így kapott csekély szerepet az „ellenforradalomról”

2018. IV. 20.), egyes mondatai szinte szóról szóra azonosak azzal, amit e sorok írójának mondott.

⁴⁴⁸ Lázár Ignác személyes közlése, 2017. Ezeket a hobbikat leánya is említette.

⁴⁴⁹ Pruck Erika: „Gyermekkorunk óta ismertük azt a fotót” (személyes közlés, 2017.). Rougieren kívül még Erich Lessing is készített fotót Pruckról – nevének megjelölése nélkül.

⁴⁵⁰ „Szabó Lászlóra emlékszem, ahogy eljött hozzánk Halásztelekre” – mondta Pruck Imre.

szóló dokumentumfilmben Pruck Pál is.⁴⁵¹ Amikor forgatták, habozott, hogy vállaljon-e részt benne.⁴⁵² A filmben csak a fotókészítés mozzanatairól kérdezték. Erre nyilvánvalóan rosszul emlékezett: „Senkinek nem mutatkoztam be, senkinek nem álltam oda, hogy fényképezzen, a nevemet honnan tudták, az mai is titok előttem.”

„Minden évfolyamból beültették a gyerekeket az iskolai aulába, és leadták a filmet, a *Velünk élő történelem*. Mindenki kérdezte: »Apukád az?«. És aztán már mindenki tudta” – emlékezett Pruck Imre. „Az általános iskolában az évfordulókkor mindig ez a film ment. Az osztálytársak nem akarták elhinni, hogy az apám, de aztán látták a nevet...” – így Pruck Tamás.

1992-ben felesége szülőfalujába, a Hajdú-Bihar megyei Egyekre költöztek az ő kezdeményezésére. Itt vegyesboltot nyitott, de csak néhány évig menedzselte. „A kereskedelemhez lehet, hogy nem volt jó érzéke. Mi meg nem nőttünk fel hozzá” – emlékezett vissza egyik fia.⁴⁵³ Ezután alkalmi munkát vállalt, főleg otthon szerelt szét autóalkatrészeket. 1999 tavaszán ismét gépkocsivezetői állást szerzett, ezúttal Budapesten. Csak fél évig tudott dolgozni, mert tüdőgyulladást kapott. Hamarosan kiderült, hogy ekkorra már – az erős dohányzás következtében – tüdejét daganat támadta meg.⁴⁵⁴ 2000-ben meghalt.

DÓZSA LÁSZLÓ

1942. október 12-én született Budapesten, négygyermekes családban. Az elmondásai alapján korai

⁴⁵¹ *Velünk élő történelem* 3. Dokumentumfilm, MTV, 1986. Rendezte: Berecz János, Hollós Ervin és Molnár János. HU OSA 306-0-1:24. OSA Archivum, Budapest.

⁴⁵² Pruck Tamás személyes közlése, 2017.

⁴⁵³ Pruck Tamás személyes közlése, 2017.

⁴⁵⁴ Pruck Erika személyes közlése, 2018.

éveiről ez olvasható a Wikipédiában: „Édesanyja a népligeti Műszínikör artistája volt. Nagyon korán kapcsolatba került a színjátszással; háromévesen már ő is fellépett.⁴⁵⁵ A Népligetben éltek, amíg az ottani komédiás telepet a Rákosi-korszakban fel nem számolták. 1952-ben a családot egy bérházba telepítették, ahol házmesteri feladatokat láttak el.” Pályakezdéséről: „Előbb postai segédmunkás volt, majd jelentkezett a Rózsahegyi Kálmán és felesége vezette színiiskolába. Miután az asszony meghalt, leadták a tanulók névjegyzékét a Színház-és Filmművészeti Főiskolára, de egyedül csak őt vették fel a névjegyzékben szereplők közül, 1963-ban. Mivel érettségi bizonyítványa akkor még nem volt, a Balettintézet levelező szakán érettségizett le.”⁴⁵⁶

A postai munkájáról így emlékezett vissza mintegy tíz évvel később: „Viszem a táviratot, mondjuk a halálhírt, van, aki megörül, csak később veszi észre magát, és megpróbál »viselkedni«. Az őszinte sokknál

⁴⁵⁵ Interjúban visszatért, milyen szerepet kapott: egy „Józsi” nevű oroszán szájába bedugta a fejét. Kötetében így emlékezett meg róla, és vele való kapcsolatáról, ekkor háromévesen: „Józsi vérbeli »művészlélek« volt. Ha nagy tapsot kapott, boldogsággal töltötte el, hozzám dörgölözött. Féltékeny volt rám. Ezt úgy vettem észre, hogy néha engem jobban megtapsoltak, mint őt, s olyankor morgott, odébb lökött, mialatt mentünk le a parádról. Alaposan elláttam egyszer a baját. Az egyik cirkuszi majom volt az oka. A mutatvány előtt a nagyérdemű szeme láttára rám piszkított. Kiröhögtek az emberek. [...] Megalázottnak éreztem magam. [...] Ahogy az utolsó előadás lement, botal a kezemben beléptem a majom ketrecébe. Szerencsétlen egyből tudta, hogy mi járatban vagyok. Amikor meglátott visítani kezdett. Hiába menekült, utolértem, elláttam a baját. A hirtelen támadt feszültség felbőszíthette az oroszánt, mert rám hörgött. »Te is ellenem vagy?« - gondoltam magamban. Kinyitottam a ketrecét, beléptem, és orrba vágtam őt. [...] Spriccelt a vére. Nagyot bömbölt, majd elkapta a karomat. A hangzavarra odacsődültek a cirkuszosok. [...] Szegény édesanyám elájult, amikor meglátott...” (BORBÉLY-DÓZSA 37-38.)

⁴⁵⁶

[https://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%B3zsa_L%C3%A1szl%C3%B3_\(sz%C3%ADnm%C5%B1v%C3%A9sz\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%B3zsa_L%C3%A1szl%C3%B3_(sz%C3%ADnm%C5%B1v%C3%A9sz)) Utolsó letöltés: 2018. IV. 20. Ezek a közlések Dózsa Lászlótól származnak, amelyeket különböző formákban adott elő. Egyes interjúban azt is elmondta, hogy a népligeti Műszínikör a család tulajdona volt, édesapja pedig bohócként lépett fel.

mindig lelepleződik az ember. Másrészt az emberek szeretnek híreket kapni. A kapott levél mindig azt jelenti, hogy lám, valaki odafigyel. Így tanultam meg, hogy a színészek nem szabad csupán önmagával törődnie, oda kell figyelnie a másokra a színpadon is, a magánéletben is.”⁴⁵⁷

Arról is beszélt, hogy a színészi hivatás mellett milyen körülmények között döntött. „Nagyon beteg voltam, a kórházban feküdtem, fülhallgatóval hallgattam a rádiót. Timár József mondott verseket. Ahogyan a *Gondolatok a könyvtárban* című Vörösmarty verset mondta, majd Tóth Árpád *Jóéjszakát* című költeményét, többet jelentett a IX. szimfóniánál.”⁴⁵⁸

Évfolyamtársai szerint ösztönös tehetség volt, nem intellektuálisan és nem is ambiciózusan közelített a feladatokhoz. Látszott, hogy nehéz sorból jött, tudták, hogy nem volt érettségije, és már csak ezek miatt is nagyon kilógott a többiek közül. Évfolyam társai így emlékeznek rá: „Emlékszem, a főiskolán, osztályvizsgán óriási volt a Falstaffban, amit próbáltunk együtt Vámos Laci rendezésében. Ebben remekül érezte magát. Nagyhangú, nagyotmondó, joviális, akiért a nők bolondulnak. Ebben ő nagyszerű volt, és az életében is ilyen Falstaff-szerű szerepet játszott, öniróniával együtt. Falstaff és Don Juan.”⁴⁵⁹ „Jóindulatú, jó humorú, a maga módján kedves, link fickó volt, aki óriási sikereket aratott a nőknél, de bonyolultabb témákról nem lehetett vele beszélni, nem vettük komolyan. S ez kisebbségi érzést, paranoiás állapotot váltott ki nála.”⁴⁶⁰ „Istenien tudott utánozni, megszakadtunk a nevetéstől. Szellemes, jópofa és kedves ember volt.

⁴⁵⁷ Ismeretlen szerző beszélgetése Dózsa Lászlóval: „Adni, továbbadni” *Film-Színház-Muzsika*, 1974. II. 2. 12.

⁴⁵⁸ Ismeretlen szerző beszélgetése Dózsa Lászlóval: „Adni, továbbadni” *Film-Színház-Muzsika*, 1974. II. 2. 12.

⁴⁵⁹ Márton András személyes közlése, 2018.

⁴⁶⁰ Szabó Tünde személyes közlése, 2018.

Ádám Ottó egy különlegesen türelmes és bölcs ember volt, és Lacit szerette. Sokszor kellett védenie tőlünk, akik kigúnyoltuk.”⁴⁶¹ „Szeretetre méltó linkócinak” minősítette Gálvölgyi János is, aki később, a Madáchból ismerte.⁴⁶²

1967-ben, a főiskola elvégzése után 1970-ig a debreceni Csokonai Színház színésze volt, ezt követően tíz évig a Madách Színház, 1980-82 között a Népszínház, majd 1991-ig a Nemzeti Színház társulatához tartozott, majd visszatért a Madáchhoz.⁴⁶³ 2005 óta az Újpesti Színház művészeti vezetője és főrendezője.⁴⁶⁴ A színházi adattár szerint színészként 128 bemutatóját regisztrálták,⁴⁶⁵ hét darabot rendezett.⁴⁶⁶ 42 filmszerepét jegyzik⁴⁶⁷ és 333 filmben szinkronizálták.⁴⁶⁸

Első színházi bemutatóján főiskolásként 1965. július 31-én a Szegedi Szabadtéri Játékokon, az *Ember tragédiájában*⁴⁶⁹ lépett fel, ekkor négy színben is kapott szerepet. (Ezt követte az év végén Shakespeare *Coriolanusa*⁴⁷⁰).

⁴⁶¹ Márton András személyes közlése, 2018.

⁴⁶² Személyes közlés, 2018.

⁴⁶³ Ki kicsoda 2004. Főszerk.: Hermann Péter. Biográf Kiadó–Greger Média Kft. Bp.

⁴⁶⁴ Bujdos Attila: Különleges színház. 2015. V. 26. <http://www.boon.hu/dozsa-laszlo-kulonleges-szinhaz/2841646> Utolsó letöltés: 2018. IV. 22.

⁴⁶⁵ <file:///D:/László/Dokumentumok/Aktualitások/Átküldendő/Párhuzamos%20Dózsa%20Pruck/Dózsa/Dózsa%20László%20szerepei.pdf> Utolsó letöltés: 2018. IV. 22.

⁴⁶⁶ <file:///D:/László/Dokumentumok/Aktualitások/Átküldendő/Párhuzamos%20Dózsa%20Pruck/Dózsa/Dózsa%20László%20rendezései.pdf> Utolsó letöltés: 2018. IV. 22.

⁴⁶⁷ <https://port.hu/adatlap/szemely/dozsa-laszlo/person-16643> Utolsó letöltés: 2018. IV. 22. Egy másik adatbázis csak 38 filmet jelöl (<https://www.filmkatalogus.hu/Dozsa-Laszlo--filmek-sz14606> Utolsó letöltés: 2018. IV. 22.).

⁴⁶⁸ <http://iszdb.hu/?szemely=2573> Utolsó letöltés: 2018. IV. 22.

⁴⁶⁹ Rendezte: Vámos László.

⁴⁷⁰ Rendezte: Major Tamás.

Az első (1968-as) általam látott róla szóló tudósítás így szól: „A Csokonai Színház kitűnő fiatal művésze beugrott” a Győri Kisfaludy Színház *Amerikai Elektra* előadásába helyettesíteni. „Nagy sikerrel szerepelt.”⁴⁷¹ Ezt követően hosszú elemzés jelent meg művészetéről, amelyet két O’Neill-darabban mutatott be (*Amerikai Elektra*, 1967) és *Hosszú út az éjszakába*, 1969).⁴⁷² „Nem hibátlan, nem is egészen kiforrott alakítás az övé; mégis olyan, mely az autentikus színház élményét kelti, s ezért érdemes rá külön felfigyelnünk” – írta Saád Katalin.⁴⁷³ A szakértők az orgánumát dicsérték egyöntetűen.

Egyedül kellett nevelnie fiát kilenckónapos korától, mivel párja magukra hagyta őket. „A gyereket annak ellenére, hogy bizonyos fokig színészi pályafutása függ ettől, nem adja hetes óvodába. A legnagyobb öröme, legjobb kikapcsolódása! – vallja boldogan.”⁴⁷⁴ A cikk szerzője arra hivatkozva, hogy a színházi szakemberek tehetségesnek és egyik legszebben beszélő fiatal színésznek tartják, így méltatlankodott: „Hogyan lehetséges, hogy mégis olyan keveset hallani róla? A színházon kívül nemigen hívják sehová. »Megbízhatatlan!« – sütötték rá. Kétszer is hívták filmezni, de a gyerek betegsége miatt lemondta. Azóta elfelejtették.” Ez valótlan állítás volt: ebben az évben, 1971-ben három filmszerepet kapott.

Ezt követően csaknem egy évtizedig nem esett szó művészetéről a sajtóban.⁴⁷⁵ 1980-ban azonban *Siker*

⁴⁷¹ *Hajdú-Bihar megyei Napló*, 1968. II. 10.

⁴⁷² Mindkét produkciót Ruszt József rendezte.

⁴⁷³ „Nekünk, ködembereknek...” (Edmund: Dózsa László) *Színház*, 1970/3. 34-36.

⁴⁷⁴ Erdei Grünwald Mihály: A két »Lacika«. *Magyar Ifjúság*, 1971. XII. 24. Az ifj. Dózsa László később a másik keresztnéve, a Zoltán mellett döntött. Öccséről, Dózsa Dánielről jóval kevesebb szó esett.

⁴⁷⁵ Legalábbis az Országos Színházművészeti Intézet gyűjteményében nincs ilyen cikk. A már említett 1974-es *Film-Színház-Muzsikában* megjelent írás nem tartozik ebbe a kategóriába.

megkésve címmel, *Az évad egyik színészi kiugrása: Dózsa László* alcímmel Fencsik Flóra írt róla,⁴⁷⁶ az *Egerek és emberek* című darabban⁴⁷⁷ mutatott alakítását (Lennie) kiemelve. 39,6 fokos lázzal játszott, és „vastapsot arató sikert” ért el vendégművészként a Játékszínben. És nyilatkozóként is kivágta a rezet: „...a betegségen kívül milyen pokolian ideges voltam! Nagy volt a várakozás, ott volt az egész szakma, a drukkerék és az ellendukkerék. A színész megérzi a levegőbe beleszagolva: itt hatalmasat lehet bukni, de mennybe menni is. Aztán kiléptem a színpadra, és azonnal megnyugodtam. Ilyen nyugodt talán sosem voltam.” További megállapítások: „Egy méltatlanul lassan indult színészpálya első nagy állomása – leszámítva a vidéken töltött tanulóévek egykori ígéretes, nagy szerepeit.” „Dózsa Lászlót kisportolt alkata, orgánuma, megjelenése egyaránt ifjú hősszerepekre predesztináltak – most mégis vérbeli karakterszerepben ugrott ki.” Dózsa panaszkodott, hogy a Madáchban, ahol nem kap megfelelő szerepet, ami miatt fontolgatja a távozást onnan, a Várszínházba. „Talán én is hibás vagyok. Lehet, hogy infantilisan viselkedtem a kelleténél” – nyilatkozott a művész. A Madách egyik rendezője, Lengyel György – aki sokat dolgozott vele, s nem formált kedvező véleményt az intellektusáról – azt állítja, hogy a *Holt lelkekben* volt a legjobb, amelyben Nozdrjovot, a szélhámos legényt játszotta.⁴⁷⁸

A következő publicitás Arisztophanész *Lüszisztratéjához* kapcsolódott, amelyet 1981 nyarán

⁴⁷⁶ *Esti Hírlap*, 1980. I. 4. Két évvel később, amikor Bozsán Eta készített vele interjút, szintén nagyon magasztalta ezt az alakítását („Jaj, becsapott, megölt ez az asszony!” *Pesti Műsor*, 1981. VII. 29. 26.).

⁴⁷⁷ Szerző: John Steinbeck. Rendezte: Szász Péter. Szász szerepeltette már az első filmjében (*Fűk a térről*, 1967.), majd később is (*Kapaszkodj a fellegekbe*, 1971.), emellett számos tévéjátékban is.

⁴⁷⁸ Szóbeli közlés, 2018. Erről ezt nyilatkozta a már említett Fencsik-riportban az *Esti Hírlapban*: „A *Holt lelkekben* volt egy valamirevaló szerepem, de az sem volt olyan igazi”.

Tácon, a Gorsiumi Játékokon mutattak be.⁴⁷⁹ A cikk kevésbé a produkcióról, inkább Dózsáról szól. „A szerepem nagyon testre szabott, kicsit hasonlítok Kinesziásra. Csakúgy, mint ő, szeretem a nőket, és ha egy icipici reményem van, nem tétovázom. Mint Kinesziász.” Az is kiderült, hogy az új színházával, a Népszínházzal elégedett.⁴⁸⁰

Ekkor már a Balatonon széllovasoktatást is menedzselt, s elmondásai szerint számos sportot űzött: a szörfözésen kívül a lovaglást, a teniszezést, a labdarúgást és korábban az ökölvívást.⁴⁸¹

Ebben az évben Karinthy Márton is megrendezte Steinbeck *Egerek és emberek* darabját, amelyben Dózsa ugyancsak Lennie-t alakította. „Az a nagy dumás, ártatlan baba mentalitású, de nagyon szerethető ember, tehát kicsit önmagát is belerakta. Olyan őszintén beszél, senkit nem akar bántani. Ez akkor ő volt. Akkor nagyon lehetett szeretni és megkönnyeztük a lelövését, a halálát. Ez abszolút fedte az ő lényét” – állítja a rendező, hozzátéve, hogy Dózsa a Karinthy színházban sokat játszott és nagyszerű alakításokkal rukkolt ki.⁴⁸²

„Elkeseredve olvassuk az *Isten csalétkei*⁴⁸³ kritikáját az újságban. Miért nem esett egyetlen szó sem az előadás – sokak szerint – legjobb alakításáról, amely

⁴⁷⁹ Rendező: Bohák György.

⁴⁸⁰ Bozsán Eta: „Jaj, becsapott, megölt ez az asszony!” *Pesti Műsor*, 1981. VII. 29. 26.

⁴⁸¹ „Ha egyenesen a szemembe hazudnak, akkor legszívesebben egy jobbcsapottal válaszolnék” – írta önéletrajzi kötetében, majd hozzátette, hogy kétéves edzés után az Építők klubban „már mindenkit a padlóra küldtem. [...] Talán az olimpiára is kijutottam volna, de felvettek a Színház és Filmművészeti Főiskolára” (BORBÉLY-DÓZSA 198-199.). Egyik pályatársa, Kemény György ennek utánajárt, de az Építőknél senki nem tudott róla (<http://fullank.hu/index.php/belpol/4914-kiderult-doza-korabban-elszolta-magat-nem-o-lehetett-az-56-os-plakaton> 2016. XI. 8. Utolsó letöltés: 2018. IV. 26.).

⁴⁸² Karinthy Márton személyes közlése, 2018.

⁴⁸³ *Isten csalétkei – II. Rákóczi Ferenc*. Írta: Páskándi Géza. Rendezte: Romhányi László.

a kiváló Dózsa Lászlónak köszönhető” – így követelt magyarázatot „Kőszeg város színházlátogató közönsége” a *Vas Népe* megyei lap szerkesztőségétől. E „nyomásra” a lap – amely „nagyon érzékeny, sikertől, csalódottságtól könnyekig megrendülő emberként” jellemezte Dózsát – interjút készített a színésszel. „Nincs okom a panaszra. A Nemzeti Színház tagja vagyok, főszerepeket és nagyon sikeres karakterszerepeket bíznak rám. Sőt, ajánlották Ádámot, az ember tragédiájából. Nem vállaltam, úgy érzem, nincsen kapcsolatom vele. [...] Nem vállalom el minden feladatot.”⁴⁸⁴

Két év múlva ismét kedvező kritikát kapott, egy rövid cikkben három alakítását is méltatták: *Csütörtöki hölgyek*⁴⁸⁵ (Victor), *János király*⁴⁸⁶ (Lipót) és *Tartuffe*⁴⁸⁷ (törvényszolga). Összegzésül: „Három karakterszerepet emeltünk ki Dózsa László alakításai közül, amelyek a színész más-más arcát mutatják, ám egyformán tanúskodnak komédiázó kedvéről, színes művészi egyéniségéről.”⁴⁸⁸

Ismét évekig nem cikkeztek róla, hogy aztán a rendszerváltás forгатagában a rádió talán legnépszerűbb műsorának, a *Vasárnapi Újság* századik („centenárium”) számában bombasztikus interjúban elmondta az „akkori” 1956-os történetét és „kivégzéseit”.⁴⁸⁹ (Erre a kérdéskörre még visszatérünk.) Ám ekkortól szinte végképp „megfeledkeztek” róla a szakmai folyóiratok vagy akár az igényesebb

⁴⁸⁴ Budai Róza: A színészt szeretni kell (Dózsa László és a kritika ügye. *Vas Népe*, 1983. VII. 31.).

⁴⁸⁵ Szerző: Loleh Bellon. Rendezte: Vámos László.

⁴⁸⁶ Szerző: Friedrich Dürrenmatt. Rendezte: Kerényi Imre.

⁴⁸⁷ Szerző: Moliere. Rendezte: Szinetár Miklós.

⁴⁸⁸ t. v.: Karakter szerepben: Dózsa László. *Pesti Műsor*, 1985. V. 22. 16.

⁴⁸⁹ A rádióinterjú Fried Erika készítette 1989. IX. 17-én. Két nappal később egy rövidített változat a *168 órában* jelent meg, *Jelentem: meghaltam* címmel, 16-17.

napilapok.⁴⁹⁰ Hátat fordított a Nemzetinek, mert „nem nagyon válogathattam a szerepekben. A volt igazgató mindent megígért, aztán mondatokat osztott rám. Elegem lett ebből. Kerényi Imre szívesen fogadott...”⁴⁹¹ Ám a Madáchban is megégette magát: „Kerényi Imre, akit mellesleg nagy művésznek és fantasztikusan gerinces embernek tartok, úgy látom, hogy egészen más aspektusból érzékel engem, mint ahonnan én létezhetek. [...] Fülem égett a megaláztatástól.”⁴⁹² Ekkor így összegezte színházi karrierjét: „A gond az, hogy már 30 éve vagyok a [Madách] színház tagja, de igazából komoly megbecsülésben nem volt részem. [...] Végképp szakítok a szakmával.”⁴⁹³ Nem szakított a pályával, még a Madáchcsal sem. 2005-ben – amikor már az Újpesti Színház művészeti vezetője és főrendezője volt – ambivalensen nyilatkozott a színházi világról. Miután nosztalgiával emlékezett vissza a kezdetekre, ezt mondta: „Csodálatos volt a Népliget, életem egyik legboldogabb időszakát éltem akkor, igazi komédiásvilág volt, ami össze sem hasonlítható a színházzal. A színházban áruslás, áskálódás, hazudozás folyik, míg a komédiások között ilyesmi elképzelhetetlen. Amikor színész lettem, döbbenet tapasztaltam, hogy a színház szürke, kopott világ a cirkuszhoz képest.”⁴⁹⁴

A rendszerváltás után a bulvárlapok kedvelt szereplőjévé vált. Legtöbbször az ugyancsak színészpályát választó fiával együtt mutatkozott, természetesen szó esik bennük a másik nem iránti

⁴⁹⁰ Legalábbis az Országos Színházművészeti Intézet gyűjteményének vizsgálata erre enged következtetni.

⁴⁹¹ Szémann Béla: Beszélgetés a színésszel. *24 óra*, 1991. VIII. 24.

⁴⁹² Bozsán Éva interjúja: Becsületbeli ügy. *Pesti műsor* 1995. X. 5. Bár még 1993-ban tudott lelkesedni: „Neil Simon: *Ólelj át* című darabjában [rendező: Szirtes Tamás] az egyik főszerepet [Leo] játszom: Örülök neki, és nagy közönségsikere van” (E. É.: Hamlet vállalkozik... *Zalai Hírlap*, 1993. XII. 27.).

⁴⁹³ Bozsán Éva interjúja: Becsületbeli ügy. *Pesti műsor* 1995. X. 5.

⁴⁹⁴ Tornai Szabolcs: Nyolcadik nap. *Magyar Nemzet*, 2006. VII. 15. 23.

kölcsönös vonzalomról is,⁴⁹⁵ valamint arról, hogy autókereskedést is nyitott, „mivel nekem az autó régi mániám.”⁴⁹⁶ Ekkor már végképp lehanyaglott a szakmai pályája. „Nagy ígéret volt, de ő ezt – valamilyen belső ihlettől hajtva – elherdálta. Sokan vártunk az ő karrierjének beteljesedésére – ezt nem váltotta be. Pedig »tenyerén hordta a jóisten« – állapította meg egykori főiskolás társa, Márton András, aki 2008-ban egyszer „rendezte”⁴⁹⁷. „Nagyon sértődékeny, nem jó vele dolgozni. Ekkor már nem árasztott maga körül olyan falstaffi légkört, mint főiskolás korában.” – tette hozzá.⁴⁹⁸ Egyes szakmabeliek szerint remek kezdés után ripaccsá vált.⁴⁹⁹ De a lódításokat a színházi karrierjével kapcsolatban sem függesztette fel. Többek között azt állította, hogy a *80 huszár*⁵⁰⁰ című filmben játszott művészetéért Cannes-ben elnyerte a kritikusok nagydíját.⁵⁰¹

A sajtó érdeklődése 1956-os múltja iránt az ezredfordulótól újabb lendületet vett. Élettörténetéről egymást követő években két kötet is megjelent. Az első egy igen kurta terjedelmű interjúkötet, amelyet Borbély László jegyez (*A rivaldától a vérpadig és utána*⁵⁰²), majd a következő évben egy többszörösen kibővített

⁴⁹⁵ Ebben is országos hírre tett szert: <https://www.youtube.com/watch?v=FoMivofjxQ> Utolsó letöltés: 2018. V. 2.

⁴⁹⁶ E. É.: Hamlet vállalkozik. *Zalai Hírlap*, 1993. XII. 27. 8.

⁴⁹⁷ *A Faun*. Szerző: Edward Knoblauch.

⁴⁹⁸ Személyes közlés, 2018.

⁴⁹⁹ Pl. Saád Katalin (személy közlés, 2017.).

⁵⁰⁰ Rendezte: Sára Sándor, 1978-ban. Sára egyébként azzal háritotta el az interjút velem, hogy nem tud Dózsáról mit mondani.

⁵⁰¹ Interjú Stefka Istvánnal, *Magyar Nemzet*, 2005 január. Idézi Herczeg Márk: Dózsa László: Cannes-ban elnyertem a kritikusok nagydíját https://444.hu/2018/05/02/dozsa-laszlo-cannes-ban-elnyertem-a-kritikusok-nagydijat?utm_source=hirkereso&utm_medium=cpc&utm_campaign=dozsa-laszlo-cannes-ban-elnyertem-a-kritikusok-nagydijat 2018. V. 2. Herczeg utánajárt: a filmet ki se vitték Cannes-ba, de egyébként is csak filmeket díjaztak, színészeket nem.

⁵⁰² Budapest, Kairosz, 2006.

változatban már társszerzőként mutatkozhatott be Borbélyal (*Bohóc vérben és vasban*⁵⁰³).

Mindezeknek köszönhetően az évtized közepétől számos állami elismerésben, kitüntetésben részesítették (2005–2006-ban: 1956-os emlékérem, Hűség a Hazához Érdemrend nagykeresztje; A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje; Szabadság Hőse emlékérem, Újpestért Díj; 2011-ben: Nagy Imre-érdemrend, Érdemes művész; 2016-ban: Budapest díszpolgára⁵⁰⁴). A Politikai Foglyok Országos Szövetsége a Fiumei úti temetőben dízsírhelyet adományozott neki.⁵⁰⁵

Országos, sőt határon túli ismertségét azonban 2016-ban, az 1956-os emlékév alatt szerezte. Az 1994-es választások előtt így nyilatkozott: „És ma, lehet, hogy ugyanezek az emberek fognak megint hatalomra kerülni [mint az 1956 utáni megtorlások idején]. Én akkor, hogyha ez megtörténik, fogom magam, és elmegyek ebből az országból. Ezt most elmondom így a kamerába. Mert akkor innen már nem szabad felvállalni semmit.”⁵⁰⁶ 2005-ben: „A bűnösök ma is hatalmon vannak. [...] Egy-egy ötvenhatos ünnepség lassan kommunista fiestává válik. Én ebben már nem akarok részt venni.”⁵⁰⁷ Fél év múlva azonban átvette az 1956-os emlékérmét Az 50. évforduló idején ezt nyilatkozta: „Sajnos ma egyetlen

⁵⁰³ Budapest, Kairosz, 2007. (2. kiadás 2016.)

⁵⁰⁴ Ezt a döntést vita előzte meg a Fővárosi Közgyűlésen. Horváth Csaba a szocialista frakcióvezető inkább a *Saul fia* Oscar-díjas rendezőjének, Nemes Jeles Lászlónak adta volna a díjat, Tarlós István „Dózsa László a mi Saul fiunk” megállapítással tett pontot a vita végére (Miklós Kata: „Dózsa László a mi Saul fiunk” 2016. III. 31. <https://pestisracok.hu/dozsa-laszlo-mi-saul-fiunk-budapest-diszpolgara-lett/>). Utolsó letöltés: 2018. V. 10.

⁵⁰⁵ Miklós Kata: „Dózsa László a mi Saul fiunk” 2016. III. 31. <https://pestisracok.hu/dozsa-laszlo-mi-saul-fiunk-budapest-diszpolgara-lett/>

⁵⁰⁶ Chrudinák Alajos: *Pufajkások* dokumentumfilmje, amelyet Herczeg Márk emelt be a cikkéhez (https://444.hu/2018/05/02/dozsa-laszlo-cannes-ban-elyertem-a-kritikusok-nagydijat?utm_source=hirkereso&utm_medium=cpc&utm_campaign=dozsa-laszlo-cannes-ban-elyertem-a-kritikusok-nagydijat 2018. V. 2.)

⁵⁰⁷ Stefka István: Ez már nem komédia (interjú Dózsa Lászlóval). 2005.

karizmatikus magyar politikus sincsen, ezért aztán egy pártnak sem vagyok a híve. Egy évtizede még nagyra tartottam Pozsgay Imrét és Boross Pétert, de sajnos ma már egyikük sem játszik szerepet a politikai életben.”⁵⁰⁸ 2010 után megszilárdult a hatalommal a kapcsolata, így a 60. évfordulón az 1956-os Emlékbizottság a vélt fotóját épületnagyságú plakáton szerepeltették, és szórólapokon, járműveken is reklámozták. Emlékbélyegen is szerepelt. Még film is készült róla, *Nem vallott, eltemetve* címmel, amelyben szerepet vállalt.⁵⁰⁹ Még ebben az évben lépett fel a *Tóth Ilonka* című darabban is, a Nemzeti Színházban.⁵¹⁰

HŐS SZÜLETIK

Ahogy már írtuk, Dózsa Lászlót a színésztársai „szeretetre méltó linkócinak” tartották, aki minduntalan lóditásokkal szórakoztatta a társaságot. Azt a történetet, hogy az 1956-os forradalom idején repeszszilánk került a fülén keresztül a fejébe, már a főiskolán is terjesztette. Ezt Kovács Lajos is – aki két évig volt szobatársa – alátámasztja, hozzátéve, hogy „cuppogott a füle, ahogy ujjazta”.⁵¹¹

A repesztörténetet a továbbiakban is mindig elmesélte. Ujlaki Dénes 1956 utáni elítélt így emlékezett vissza: „1969-ben Debrecenben találkoztam először Dózsa Lacival. [...] Elmeséltem a börtöntörténetemet, és akkor mutatja nekem, hogy »itt van nekem egy heg«, sorba állt valahol kenyérért – mondta, hogy hol –, arra jött egy tank, lőtt egyet, és valamilyen szilánk belement

⁵⁰⁸ Tornai Szabolcs: Nyolcadik nap. *Magyar Nemzet*, 2006. VII. 15. 23.

⁵⁰⁹ Producer-rendező: Stefka István. Dokumentum-játékfilm, 2016. Stefka, az egykori belügyi tudósító számos interjút készített vele már a kétezres évektől folyóiratban és a TV közönsége előtt egyaránt.

⁵¹⁰ Szerző: Szilágyi Andor. Rendezte: Vidnyánszky Attila.

⁵¹¹ Személyes közlés, 2018.

neki, »és azóta is itt van«. ⁵¹² Ott volt Erzsike [Dózsa László testvére, szintén színművész volt], és azt mondta, hogy »ugyan, Tuci ⁵¹³, hagyd már ezt a hülyeséget azzal a szilánkkal! Csecsemő korodban középfültömrigy-gyulladásod volt, és megoperáltak. Az az a heg«. ⁵¹⁴

Egy másik egykori színpadi társa, Sándor Erzsi pedig így idézte fel az ezzel kapcsolatos emlékeit: „1978 nyarán Dózsa László Egerben lépett föl, és az előadások utáni éjszakai bulikban néha teátrálisan a fejéhez kapott, és röhögve felsikított: »Jeszusom, a repesz! Csak meg ne mozduljon!« A többiek szájtátva hallgatták a történetét, azt, hogy kamasz korában, 1956-ban kenyérért állt sorban, amikor valami felrobbant mellette, és egy repesz belefűrődött a fejébe, a füle mögé. Azóta is ott van, mert nem mertek hozzányúlni az orvosok. Ekkor az egyik színész kolléga [Halmágyi Sándor] megjegyezte: »Tudjátok, hogy Dózsa ezredes?« »Mi vagyok én?« – kérdezett vissza Dózsa dermedten. »Ezredes!« – röhögte szembe a kolléga. »A tizedes az, akinek minden tizedik, a százados az, akinek minden századik szava igaz. Az ezredes meg te vagy«. De így is megmaradt kedves, társasági figurának, szórakoztató havernak. ⁵¹⁵

Ugyanígy látta Dózsát Saád Katalin (akivel rokonságba is került) és Pályi András is, amikor a hatvanas évek végén megismerkedtek vele. „Fiatalon

⁵¹² Lényegileg ugyanezt írta Tallos Rita és Farkas Zsuzsa. Tallos: „Én D-től hallottam egy színészbüfében, amikor még nem volt divatos 56, hogy kenyérért állt sorba, és egy eltévedt golyó találta el.” Farkas: „Azt mondta, hogy eltalálta egy repesz, és akkor kellett fémmel pótolni a szétrocsolt koponya egy részét. [...] Viccesen mondta, hogy attól lett »flúgos« egy kicsit.” (<https://www.facebook.com/serzsi/posts/10207781928567512>) Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.

⁵¹³ Személyes ismerősei közül szinte mindnyájan így becézik.

⁵¹⁴ Ujlaki Dénes személyes közlése, 2017.

⁵¹⁵ A legenda oda – Ki van valójában az 56-os fotón? 2016. XI. 1. <http://168ora.hu/legenda-oda-ki-van-valojaban-az-56-os-foton/> Utolsó letöltés: 2018. IV. 25.

volt varázsa, a társaság középpontjában hihetetlenül szeretett beszélni, és imádkozta annak hatását. Ám amikor már kiismerték, senki sem hitt neki.”⁵¹⁶

Karinthy Márton: „Nekem Tuci kellemes emlék. Nagydumás, szórakoztató, bohém – pont ezért szerettük. Hogy mennyi azokban az igazság – azt nem tudom... Hány Jánosnál se tudjuk, de szórakozunk. Önmagát is iróniával nézte.”⁵¹⁷

A fentebb említett *Vasárnapi Újság*ban elhangzott letaglózó riportig (1989. november 17.) Dózsa rémtörténete lényeges ponton nem változott. Ekkor azonban alaposan emelte a tétet, de ezúttal is – és a későbbiekben is – bizonyítékok nélkül. Az ekkor elmondottak szerint november 4-én csatlakozott a forradalmárokhoz, konkrétabban a Szövetség és a Rákóczi út sarkán lévő csoporthoz (ilyen csoportról nem tudunk), amely 5-én szembeszállt a szovjet páncélos erővel. A csoportból senkit nem ismert, utólag sem tudta, kik voltak, csak kezébe nyomtak egy géppisztolyt, amelynek kezelését sebtében megmutatták. De nem is volt lehetősége, hogy használja, mert a roppant erős páncélos és gyalogsági támadást követően a csoport – 25-27-en – megadta magát. A Szövetség utca sarkán, a Tisza mozi elé állították a szabadságharcosokat és géppisztollyal lekaszálták őket. A nyakát szét is vágta a lövedék, és – akárcsak a többiek – a földre esett. Ekkor az egyik katona tojásaknát vágott közéjük, ez felrobbant. Ez teljesen felvágta hátul a fejét, ma is benn van két hatalmas szilánk, ami azóta is permanens fájdalmat okoz. Egy 15 éves fiú bevitte őt a Szövetség utcai kórházba. Majdnem két évig nem is volt az eszméleténél. Aztán átszállították a Mosonyi utcába, ahol vallatták, és ott „hetente” összerugdosták a fejét, de ő semmit nem

⁵¹⁶ Pályi András személyes közlése, 2018. Saád Katalin elmondta, hogy voltak intrikái is, emiatt megszakította vele a nexust (személyes közlés, 2017).

⁵¹⁷ Személyes közlés, 2018.

vallott. Végül egy orvos megsajnálta, így átvitték az Orvostudományi Intézetbe, a Szabolcs utcába, már csak azért is, mert agyhártyagyulladást kapott. Megoperálta egy Mednyánszky nevű orvos, de még évekig tartott a betegsége, súlyos visszaesésekkel. Az orvos szerint is valóságos csoda volt, hogy életben maradt, és – az elmondottakból nem világos, miért – azt jelentették róla, hogy meghalt. Így úszta meg a megtorlást.

E szenvedéstörténet minden állítása abszurd. Az említett helyen nem történt tömeges kivégzés, hiszen ennek számos bizonyítéka maradt volna, márpedig egy sincs.⁵¹⁸ Noha a karhatalmisták igen kíméletlenül bántak a valódi és vélt „ellenforradalmárokkal”, ilyen esetről, hogy egy gyereket szinte a halálba rugdossanak, nem tudunk. Olyan sem volt, hogy valakiről azt jelentették valótlannul, hogy meghalt. És az elmondottak alapján egyébként sem számíthatott megtorlásra.

De még ennyi sem volt elég. 1972-ben, Leningrádban a szállodai őrré ráismert, hogy ő lőtt rá géppisztollyal. Még el is beszélgetett vele, sőt szimpatikus volt neki. De a vallatóját is felismerte, ő parkolóőr volt Budapesten.

A rendszerváltástól kezdődően – mint ismeretes, a háborús álpártizánokhoz hasonlóan – viszonylag sokan igyekeztek hazug történetekkel hőst faragni magukból. A már említett Ujlaki Dénes szerint „ahogy változott a kor, egyre jobban vállalták az emberek az 56-os múltjukat, főleg aztán 90 után, jött az »ereszd el a hajamat!«. És Dózsa is nagyon jól rászörfölt erre.”⁵¹⁹

„A színész kollégák csöndben maradtak. Senki sem érzett késztetést szembesíteni Dózsa hirtelen előkerült hősiességének történetét sem a repesszel, sem a középfülgyulladásal. Nem akartak konfrontálódni,

⁵¹⁸ Sem a kivégzésről, sem az ott lévő halottakról nem került elő forrás, és a halotti anyakönyvekben sincs ennek nyoma (HORVÁTH–TULIPÁN, 2006.).

⁵¹⁹ Személyes közlés, 2017.

veszekedni, leleplezni. Úgy gondolták, mindenkinek joga van középpontba navigálni magát, ha tudja, hát tegye. Kit zavar?” – állapította meg Sándor Erzsi.⁵²⁰

Dózsa 1991-es interjújában a fenti történet még csak annyiban változott, hogy nem volt mindenki ismeretlen a harcostársai közül, hiszen vele volt legjobb barátja, Klein Róberttal csatlakozott a felkelőkhöz, akit aztán a szovjetek sortűzzel mellőle lőtték le.⁵²¹ Klein Róbert neve – amúgy – nem szerepel az 1956-os harcok áldozatai között.⁵²²

Dózsa öntörténete a rendszerváltás első 15 évében mégsem hozta meg a kívánt áttörést. Erre az 2005–06-os évekig kellett várnia, amikor már a politikusok is hitelt adva neki számos kitüntetéssel díjazták, ahogy már korábban említettük.

Élettörténetéről ekkoriban két kötet is megjelent – erről is volt már szó –, mindkettőben találunk új elemeket. 2006-os interjúkötetben már 1956-os szakértő ambíciójával nyilatkozott, és a kompetenciájában a későbbiek során mindinkább magabiztos lett. Nem is rejti véka alá azt a meggyőződését, hogy ha a magyar hadsereg páncélosaival, légierőjével ellenáll, akkor másképp is végződhetett volna. Maléterék viszont „szerintem azért mentek [Tökölre], hogy a fegyverletételről tárgyaljanak”.⁵²³ Balázs Ferencről is megemlékezik, mint legjobb barátjáról (fél év híján tíz

⁵²⁰ A legenda oda – Ki van valójában az 56-os fotón? 2016. XI. 1. <http://168ora.hu/legenda-oda-ki-van-valojaban-az-56-os-foton/> Utolsó letöltés: 2018. IV. 25.

⁵²¹ Riport, 1991/1. 6.

⁵²² Klein Gyula nevű férfiről tudjuk, hogy meghalt november 8-án a XV. kerületben. Ez is bizonyítja, hogy működött a nyilvántartás, a halotti anyakönyveket kitöltötték.

⁵²³ BORBÉLY 43-44. Mindez nyilvánvalóan Szalay Róbert hatása, aki egy füzetben meg is jelentette nézeteit (*Ami a történelemkönyvekből kimaradt*. Szeged, 2003.) Malétert a későbbi interjúiban gátlástalanul hazaárulózza le (pl. Herczeg Márk: Dózsa László: Maléter Pál elárulta a forradalmat <https://444.hu/2017/07/20/dozsa-laszlo-maleter-pal-elarulta-a-forradalmat> 2017. VII. 20. Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.).

évvel idősebb volt), akit szerinte a MUK-plakátok terjesztéséért végeztek ki. Valójában őt fegyverrejtegetésért ítélték el, statáriális tárgyaláson.

E kötetben egészül ki szenvedéstörténete, ahogy aztán végképp ismertté vált: tömegsírba dobták, meszet öntöttek rá, amikor az egyik sírásó észrevette, hogy él. Ekkor bevitték a Szaboles utcai kórházba, és nyolcórás műtéttel megmentették az életét.⁵²⁴ A legújabb verzió szerint tehát sortűzzel szétlőtték a nyakát, kézigránátot dobtak a közvetlen közelébe, majd bedobták egy gödörbe, és meszet öntöttek rá.

2007-es kötetében még vakmerőbb lépésre szánta el magát. A szenvedéstörténetét immár kevesellte, és azt alaposan kiegészítette harci sztorikkal. Már nem csak november 4-én csatlakozott az ismeretlen ellenállókhoz, hanem október 24-étől géppisztollyal (más elmondásai alapján „dióverő” puskával) harcolt a megszállók ellen, Klein Róberttel együtt. És természetesen nem is akárhogy.

A 74. oldalon találjuk azt az ominózus Pruck Pál-fotót, amelyet Michael Rougier készített, illetve annak egy gyenge kópiáját, ezzel a kísérszöveggel: „Vajon ki ő?”⁵²⁵

„A könyvéről tíz éve nagy nevetve elmesélte, hogy Ádám Ottó leszidta őt azért, mert sok a hazugság benne. Ezt is amolyan falstaffi derűvel mondta.”⁵²⁶ Vagyis ekkor még mindig megőrizte öniróniáját.

⁵²⁴ BORBÉLY 47-49.

⁵²⁵ E kötet kapcsán megkeresett, nagyon barátságos volt. Kaptam is egy dedikált példányt, és a kötet első oldalán köszönetet nyilvánított „önzetlen segítségemért”. Segítségem mindössze annyi volt, hogy megadtam két VII. kerületi felkelő elérhetőségét, akikkel készült interjúk is olvashatóak a kötetben. Kétségkívül semmilyen kritikai megjegyzést nem tettem – helytelenül –, bár tapasztalatom szerint a konfabulációk elleni küzdelem csupán terméketlen időrablás. Egyébként csak két-három évvel később kezdtem behatóbban foglalkozni a VII. kerület 1956-os történetével.

⁵²⁶ Márton András személyes közlése, 2018.

A kötetek megjelenése idején és után számos interjú készült vele, az ellentmondásokkal sajátos módon egyik újságíró sem szembesítette. Az egyikben még egy új elemmel gazdagította történetét: „A vallatási jegyzőkönyvemben ez állt: »Nem vallott. Kivégezve, Eltemetve.« Rajta volt a vérem, amit azonosítottak később.»⁵²⁷ Ehhez hasonló tartalmú dokumentum soha nem készült. Egyébként pedig ő hogyan értesült róla? És egyetlen dokumentum sem tartalmazott vérmintát.

Ha jól tudom, 2012-ben készült róla az első film.⁵²⁸ Ebben már Baross téri felkelő (Divatcsarnok) egykori tagjaként aposztrofálva mondta el történetét, mint a Divatcsarnok egyik védője. Ez is új elem, korábban addig nem említette. Csakhogy a Baross tériek története és a Divatcsarnok lerombolása a fennmaradt forrásokból elég pontosan rekonstruálható, és ezek tartalma köszönőviszonyban sincs azzal, amiket Dózsa terjeszt.⁵²⁹ Az 1989-es verziója szerint még senkit nem ismert harcoló társai közül, az itt elmondottak szerint a második vagy harmadik barátja halt meg mellette. Új elem, hogy repülőgép is bombázta a Divatcsarnokot, amikor megadták magukat. Valójában az intervenciós erők egyetlen bombát sem dobtak le repülőről 1956-ban. Amikor élve eltemetéséről beszélt, arról, hogy az egyik sírásó észrevette, és így menekült meg, a következőket fűzte hozzá:

„Nem mindenkit húztak ki, mert ki volt adva nekik utasításba, hogy nem lehet kihúzni senkit. Aki él, azt élve kell eltemetni.” Az állítás abszurd, de egyébként sem szokták megosztani a parancsokat az áldozatokkal.

⁵²⁷ Tornai Szabolcs: *Nyolcadik nap*. Magyar Nemzet, 2006. VII. 15.

⁵²⁸ Botos Tamás-Horváth Balázs: *1956 forradalmárok szemével*. http://index.hu/video/2012/10/25/1956_2/ Index.hu Zrt. Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.

⁵²⁹ EÖRSI 2011, 97-99.

Vitézi teljesítményéről és lelki drámájáról így beszélt később: „Kérdezik, hogy öltem, hát hogyan öltem volna. [...] Kidobtam egy orosz tankot. [...] És kiszállt belőle két fiatal szőke srác. Az egyik leült a kőre, és elkezdett sírni – lángolt közben –, hogy »Bábuska, bábuska«. [...] Fél óra múlva, amikor kidobtuk azokat a tankokat, akkor ennyire [kb. 60 cm-re] összeégtek. Az emlék iszonyatosan erős maradt bennem, hogy mindkét gyermekem hasonlít erre a két meghalt orosz katonára.”⁵³⁰

Valószínűleg először egy 2014-es interjújában azonosította magával azt Rougier-fotót, amelyet kötetében „Vajon ki ő?” kísérszöveggel megjelentetett.⁵³¹ Addig nyilván nem kapott választ a kérdésére. Márpedig az önmagában is teljes mértékben cáfolja az állítását, miszerint ő látható azon a bizonyos ikonikus képen. A képet talán először 2015-ben mutatta fel egy általános iskolai ünnepségen. A két hősünk története ezen a ponton kapcsolódik össze.

A forradalom 60. évfordulójára megalakult Schmidt Mária kormánybiztos vezetésével az 1956-os Emlékbizottság – amely teljes mértékben tényként fogadta el Dózsa történeteit, és beválogatta az általa lejelentősebbnek tartott 1956-os résztvevők közé, akiknek névvel ellátott óriásplakátjaival októberre kidekorálta az utcákat, a járműveket, és ott volt a szórólapokon is.

530

<https://www.youtube.com/watch?v=6Rr9ncCbHUM&feature=youtu.be&t=634>
531 Herczeg Márk: <https://444.hu/2016/11/29/dozsa-laszlo-meg-a-2007-es-oneletrajzi-konyveben-sem-allitotta-biztosan-hogy-o-van-a-pruck-palrol-keszult-56-os-foton>

2016. XI. 29. Utolsó letöltés: 2018. IV. 29. Ekkor Dózsa azt is elmondta, hogy „dióverő” puskája volt, „mi ezt úgy hívtuk, mert a tankot is átlötte”. Ez egy meglepően önleplező elszólás. Máskor pedig arról beszélt, hogy Kalasnyikov típusú géppisztolya volt... Ez szintén egy kínos kijelentés volt, hiszen Magyarországon még alig volt ilyen fegyver, de még a Szovjet Hadseregben is csak kevés alakulatnál volt.

Hamarosan azonban az RTL-híradójánál jelentkezett Szakács János – korábban a Terror Házánál keresett orvoslást –, aki kijelentette, hogy a fotón nem Dózsa, hanem az unkatestvére, Pruck Pál látható. Ezt fényképekkel is meggyőzően igazolta. „Annyit szeretnék, hogy visszakapja a nevét” – mondta legvégül.⁵³² Ezzel robbant ki a máig sem lezáruló botrány, amely óriási publicitást kapott, és országszerte ismertté vált. Ugyanekkor Sándor Erzszi újságíró interneten megtalálta a Life 2013-as októberi számában a fotót, amelyet a facebookon ismertetett is.⁵³³ A fénykép kísérszövege: „On a man's mission, Pal Pruck, 15, was one of the many brave teen-agers who fought in the rebellion.” („Az eltökélt 15 éves [ez téves adat, hiszen még 14 évét sem töltötte be] Pruck Pál egyike volt azoknak a bátor kamaszoknak, akik részt vettek a lázadásban.”)⁵³⁴

Dózsa erre megerősítette, hogy ő van a fotón, „de nyilatkozni nem akar, mert méltatlannak tartja”, de hajlandó magát antropológiai vizsgálatnak alávetni. Egy

⁵³² <http://rtl.hu/rtlklub/hirek/ki-szerepel-a-kepeken> Legutolsó letöltés: 2018. IV. 29. Szakácsot gyermekkorában Pruck tanította meg kerékpározni. A későbbiekben csak igen kevésbé tartották a kapcsolatot (Szakács János személyes közlése, 2017.).

⁵³³ <https://www.facebook.com/serzsi/posts/10207781928567512>

⁵³⁴ A fotóval kapcsolatban Phil Casoar francia újságíró ezt írta: „Nagy valószínűséggel John Mulliken beszélt a felkelőkkel, akik között nyilván akadt olyan, aki tudott angolul, és segített a tolmácsolásban; és minden bizonnyal Mulliken volt az, aki Rougier fotóját a jegyzetei alapján ellátta képaláírással. [...] Az angolszász újságírásban alapvető szabály, hogy az interjúalanyok nevét, életkorát és foglalkozását meg kell kérdezni. [...] A megkérdezett vagy lefotózott felkelők védelmével nemigen foglalkoztak, igazából eszükbe sem jutott, hogy talán védeni kellene őket. [...] A *Life*, amikor 1956 végén a *Hungary's Fight For Freedom* című különkiadásában ismét lehozta Michael Rougier felvételét, alatta Pruck Pál nevét már nem tüntette fel. Nyugaton ekkor realizálták, hogy Magyarországon megkezdődtek a megtorlások” (*Még egyszer a Pruck Pál fényképe körüli állítólagos bizonytalanságokról*. 2016. XI. 23.. http://hvg.hu/itthon/20161123_meg_egyszer_a_pruck_pal_fenykepe_koruli_allitolagos_bizonytalansagokrol_phil_casoar). Rainer M. János szerint a portrék azonosítását az „'56-os” fotóriporterek közül csakis Rougier tartotta fontosnak (2018-as közlése)

fiatalkori képét beküldte, és mivel Pruck hasonló korú felvételei is már a nyilvánosság elé kerültek, bárki könnyen megállapíthatta, hogy a Rougier által készített fotó mennyivel jobban hasonlít Pruck arcképeire, mint Dózsaéra. A színművész arra is hivatkozott, hogy a fényképen őt az édesanyja ismerte fel, és emlékére hivatkozva nem akart visszakozni. Majd bejelentette, hogy kegyeleti okokból lemond a fotóról.

Ám ekkor Pruck Pál lánya, Erika családja nevében nyílt levélben tiltakozott az emlékbizottságnál a kép inkorrekt felhasználása miatt és amiatt, hogy Dózsa kegyeleti okból mondana le, helyett, hogy beismerné, nem ő van a képen. „Ezt a fotót keletkezése óta ismeri a család, és mi, Pruck Pál gyermekei, születésünk óta. [...] Maga a fotós is odaírta. De ha ez nem lenne elég, 1986-ban a forradalom 30. évfordulóján még riportot is készítettek vele. Önök erről nem tudtak?” – írta.

Dózsa ezt a nyilatkozatot tette: „Akkor én lemondok erről a képről. Ennél fairebb nyilatkozatot én azt hiszem, nem lehet tenni. Én lemondok, vigyék! Bár ezzel anyámat tagadom meg, és számomra ez a legborzalmasabb. Igen ám, csak hogy Schmidt Máriáék nem hagyják ezt a dolgot annyiban.”⁵³⁵ Ezt jól látta. Az Emlékbizottság nem adta fel. Ennek következményei vázlatosan: először sértegették, gyalázták a halott Pruckot, és a nyilvánvaló bizonyítékok ellenére is kitartottak álláspontjuk mellett, majd nem éppen demokratikus eszközöket alkalmaztak a velük vitába szállókkal, jelesül az OSZK – 1956-os Intézet munkatársaival szemben.⁵³⁶ (Nyilvános vitát

⁵³⁵ <https://hirtv.hu/ahirtvhirei/dozsa-az-anyamat-tagadom-meg-1370666> 2018. XI. 10. Legutolsó letöltés: 2018. IV. 29.

⁵³⁶ Ennek első lépéseként az ügy kapcsán súlyos vitába kerültem Schmidt Máriával. (Ez kínos! – Eörsi László Schmidt Mária „cáfolatáról” 2016. XI. 4. <http://168ora.hu/itthon/ez-kinos-eorsi-laszlo-schmidt-maria-cafolatarol-7919> Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.; Vésey Kovács László: Eörsi László nem is történész, hanem egy „népművelő tornatanár”. 2016. XI. 7.

természetesen nem mertek vállalni.) Mi több, távozni kényszerült az Emlékbizottság szakértője, Dr. Horváth Miklós is, miután beismerte tévedését. Mivel az Emlékbizottság a Pruck-család kérése ellenére nem javította az adatokat, Pruck Erika pert indított, amelyet első fokon megnyert, mivel az alperes nem fellebbezett. A hosszan elhúzódó konfliktus részleteire – amelyek jól követhetőek a sajtóban – nem térünk ki, mert ez már másik tanulmány témája lehetne. Csúcspontja talán az volt, amikor Orbán Viktor miniszterelnök az 2017. október 23-i állami ünnepségen Dózsa Lászlót, mint a forradalom hőstét együtt említette Mansfeld Péterrel, Mindszenty Józseffel, Nagy Imrével, Pongráz Gergellyel, Szabó Jánossal és Wittner Máriával.

Dózsát nem hívták be meghallgatásra a tárgyalásra⁵³⁷, de szerte az országban mit sem lankadó hevülettel adja elő a hőstörténeteit. Újabb és újabb szenzációs felfedezésekkel próbálja állandósítani a rá irányuló figyelmet. („Hát a Mohácsnál is ott állt ez a rohadt Szapolyai.” A török levéltárból most kiderült, hogy délután 2-kor Tomori Pál szétverte Szulejmán szedett-vedett seregét, aztán jött Szapolyai János. Soha nem jutott eszükbe a történészeknek, hova a p...ba tűntek a törökök utána 17 évig? Erről nem lehet hallani...” Vagy: „Egyébként a Mansfeld Petit ismertem, az tényleg egy vagány, az úgy elküldte a kurva anyjukba a palikat, és ezt nem bírták elviselni, pont olyan volt,

<https://pestisracok.hu/eorsi-laszlo-nem-tortenesz-hanem-egy-nepmuvelo-tornatanar-valaszok-dozsa-laszlot-ert-hecckampanyra/> Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.

⁵³⁷ E sorok íróját viszont behívták meghallgatásra. Jobbágyi Gábor jogtörténész professzor így foglalt állást az ügyben: „Biztosan tudom mondani, hogy Dózsa László hiteles személy, a kezében van egy olyan dokumentum, amely azt igazolja, hogy meghalt és eltemették” ((<https://pestisracok.hu/eorsi-laszlo-nem-tortenesz-hanem-egy-nepmuvelo-tornatanar-valaszok-dozsa-laszlot-ert-hecckampanyra/>) Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.).

mint én, egyébként. Tóth Ilonát is láttam, ő egy szent volt.”⁵³⁸)

A régi színházi kollégái sokáig megbocsájtó mosollyal figyelték őt, „mint Falstaffot a színpadon: ahogy felveszi a tábournoki egyenruháját, és ahogy megjelenik, röhög rajta mindenki, ő maga is – ez kedves. Ám amikor Pruck Pál története megjelent, azt hiszem, sokunk ajkára fagyott a mosoly, hiszen valószínűleg mindenki tudta, hogy mi is a valós helyzet.”⁵³⁹

EPILOGUS

Semmi más, csupán a véletlen műve volt, hogy éppen Pruck Pált és Dózsa Lászlót kapcsolta szinte együvé a közvélemény. Az aktuális emlékezetpolitikai történések annyira ismertté tették a vitatott plakát nyomán a két személyt, hogy indokolttá tették alaposabb megismerésüket, és azt, hogy miként jutottak éppen ők ketten az általános érdeklődés homlokterébe.

Így aztán a „műfaj” klasszikusát, Plutarkhoszt nem követhettük abban, hogy hasonlóság alapján vessük össze e párhuzamos életrajzokat. Bár abból a szempontból könnyebb a megközelítés, hogy míg az antik szerző által összevetett görög és római hős párosok között legalább 300 évnyi korkülönbség tátongott, Pruck és Dózsa azonos korban élt, sőt két és fél hónap híján egyidősek.

⁵³⁸ Herczeg Márk: <https://444.hu/2017/07/20/dozsa-laszlo-maleter-pal-elarulta-a-forradalmat> Utolsó letöltés: 2018. IV. 29. Itt található egy rövidfilm is, amelyben Dózsa kifejti, hogy – mivel megvannak még az 1956-os fegyverei – „legszívesebben ahhoz lett volna kedvem, hogy megkeresni [azokat, akik nem hiszik el, hogy „1956-os” volt] és szétlőni a seggüket”. Kétségkívül Dózsa 1956-os valóságos szerepéről mit sem tudunk.

⁵³⁹ Márton András személyes közlése, 2018. Baranyi László színművész viszont azt állítja, hogy találkozott Dózsával a harcok során (<https://pestisracok.hu/eorsi-laszlo-nem-tortenesz-hanem-egy-nepmuvelo-tornatanar-valaszok-dozsa-laszlot-ert-hecckampanyra/>) Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.

Ám ők, 1956-os múltukkal – abban, amiben országszerte ismertekké váltak – nem hasonló, épphogy a legellentétesebb utat járták be. Mi több, mindketten rekordot döntöttek.

Csaknem 30 éves kutatásom óta Pruck Pálon kívül nem tudok senkiről, aki 1956-os résztvevőként még a rendszerváltás után is tökéletes hallgatásban maradt, és még a gyermekeinek sem beszélt emlékeiről.

A másik tábor természetesen sokkal népesebb – mint ahogy mindig, amikor egy-egy jelentős történelmi esemény lejátszódik. Se szeri, se száma az 1989 óta átlényegült szabadságharcosnak, akik több-kevesebb sikerrel megtévesztették a közvéleményt.⁵⁴⁰ Aligha lehet vitás, hogy közülük messzemenőig Dózsa László futotta be a legnagyobb karriert. Noha – az interneten kommentjeinek túlnyomó részében olvasható – még a magukat jobboldalinak aposztrofáló hozzászólók többsége sem ad hitelt Dózsának, a megszerzett állami díjak önmagukért beszélnek.

FORRÁSOK:

Levéltári források

Pruck Pál ügye BFL XXV.101.b

Személyes közlések

Gálvölgyi János, 2018.

Karinthy Márton, 2018.

Kovács Lajos, 2018.

⁵⁴⁰ Eddig – véleményem szerint – Szlama Árpád tartotta a rekordot, aki szintén rendkívül ügyes előadóként aratott sikert. Több film (Gulyás János és Szerdahelyi Szabolcs 1996 és 2000 közötti filmjei Szlamáról: *Deportálások a Szovjetunióba – 1956.*, „*Majd a történelem bizonyít*”, „*Semmisnek kell tekinteni*”, *A világ legmocskosabb rehabilitációja*) és újságcikk készült róla. 1992-ben magam is készítettem vele interjút (OHA, 419. sz.), és akkoriban alapvetően én is hitelt adtam durva hazugságainak.

A kilencvenes éveket pedig szinte végig kísérte a tülekedés a Corvin köziek parancsnokságának posztjáért...

Márton András, 2018.
Pályi András, 2018.
Pruck Erika, 2017.
Pruck Imre, 2017.
Pruck Tamás, 2017.
Saád Katalin, 2018.
Szabó Tünde, 2018.
Szakács János, 2017.
Ujlaki Dénes, 2017.

Bibliográfiai források

„Adni, továbbadni” (beszélgetés Dózsa Lászlóval)
Film-Színház-Muzsika, 1974. II. 2. 12.

BORBÉLY-DÓZSA 37-38. – Borbély László–
Dózsa László: *Bohóc vérben és vasban* Budapest,
Kairosz, 2007.

Botos Tamás-Horváth Balázs: *1956 forradalmárok
szemével.*

http://index.hu/video/2012/10/25/1956_2/ Index.hu
Zrt. Utolsó letöltés: 2018. IV. 29.

Boszán Eta: „Jaj, becsapott, megölt ez az asszony!”
Pesti Műsor, 1981. VII. 29. 26.

Boszán Éva: Becsületbeli ügy. *Pesti műsor* 1995.
X. 5.

Bujdos Attila: Különleges színház. 2015. V. 26.
[http://www.boon.hu/dozsa-laszlo-kulonleges-
szinhaz/2841646](http://www.boon.hu/dozsa-laszlo-kulonleges-szinhaz/2841646)

Budai Róza: A színészt szeretni kell. (Dózsa László
és a kritika ügye.) *Vas Népe*, 1983. VII. 31.

Casoar, Phil: Még egyszer a Pruck Pál fényképe
körüli állítólagos bizonytalanságokról. 2016. XI. 23.
[http://hvg.hu/itthon/20161123_meg_egyszer_a_pruck_
pal_fenykepe_koruli_allitolagos_bizonytalansagokrol_
phil_casoar](http://hvg.hu/itthon/20161123_meg_egyszer_a_pruck_pal_fenykepe_koruli_allitolagos_bizonytalansagokrol_phil_casoar)

E. É.: Hamlet vállalkozik... *Zalai Hírlap*, 1993. XII. 27. 8.

EÖRSI 2011 – Eörsi László: A „Baross tér Köztársaság”. 1956-os Intézet-ÁBTL–L’Harmattan

Erdei Grünwald Mihály: A két »Lacika«. *Magyar Ifjúság*, 1971. XII. 24.

(Ez kínos! – Eörsi László Schmidt Mária „cáfolatáról” 2016. XI. 4. <http://168ora.hu/itthon/ez-kinos-eorsi-laszlo-schmidt-maria-cafolatarol-7919>

Fekete Krónika, *Népszava*, 1968. XI. 1. 8.

Fencsik Flóra: Siker megkésve. *Esti Hírlap*, 1980. I. 4.

Fried Erika: Jelentem: meghaltam. 168 óra, 1989. IX. 19. 16-17.

Herczeg Márk: Dózsa László: Cannes-ban elnyertem a kritikusok nagydíját https://444.hu/2018/05/02/dozsa-laszlo-cannes-ban-elnyertem-a-kritikusok-nagydiijat?utm_source=hirkereso&utm_medium=cpc&utm_campaign=dozsa-laszlo-cannes-ban-elnyertem-a-kritikusok-nagydiijat 2018. V.2.

Herczeg Márk: Dózsa László: Maléter Pál elárulta a forradalmat <https://444.hu/2017/07/20/dozsa-laszlo-maleter-pal-elarulta-a-forradalmat> 2017. VII. 20.

Herczeg Márk: <https://444.hu/2016/11/29/dozsa-laszlo-meg-a-2007-es-oneletrajzi-konyveben-sem-allitotta-biztosan-hogy-o-van-a-pruck-palrol-keszult-56-os-foton>

Hajdú-Bihar megyei Napló, 1968. II. 10.

HORVÁTH–TULIPÁN (2006) Horváth Miklós–Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Zrínyi, Budapest.

Miklós Kata: „Dózsa László a mi Saul fiánk” 2016. III. 31. <https://pestisracok.hu/dozsa-laszlo-mi-saul-fiunk-budapest-diszpolgara-lett/>

Sándor Erzsébet: A legenda oda – Ki van valójában az 56-os fotón? 2016. XI. 1. <http://168ora.hu/legenda-oda-ki-van-valojaban-az-56-os-foton/>

Saad Katalin: „Nekünk, ködembereknek...” (Edmund: Dózsa László) *Színház*, 1970/3. 34-36.

Szabó László: Két fénykép nyomában. *Népszabadság*, 1982. II. 13. 12.

Szémann Béla: Beszélgetés a színésszel. *24 óra*, 1991. VIII. 24.

Tornai Szabolcs: Nyolcadik nap. *Magyar Nemzet*, 2006. VII. 15. 23.

t. v.: Karakterszerepben: Dózsa László. *Pesti Műsor*, 1985. V. 22. 16

Vésey Kovács László: Eörsi László nem is történész, hanem egy „népművelő tornatanár”. 2016. XI. 7. <https://pestisracok.hu/eorsi-laszlo-nem-tortenesz-hanem-egy-nepmuvelo-tornatanar-valaszok-dozsa-laszlot-ert-hecckampanyra/>

„További eljárás nem szükséges.” A XIII. kerületi rendőrkapitány pere.

Múltunk, 2019. 4. sz.

Előzmények: forradalom Angyalföldön

A forradalom kirobbanásakor a tömeg radikalizálódó része fegyvert akart szerezni szerte a városban, de legcsekélyebb eséllyel éppen a XIII. kerületben próbálkozott. A Teve utcai rendőrkapitányságtól többször elűzték, illetve lefegyverezték és őrizetbe vették a civileket. Október 25-én azonban a Horváth Ferenc ÁVH-s őrnagy vezette rendőrök az énekszóval közeledő fiatalok közül hármat lelőttek, hatot megsebesítettek és közel kilencven személyt fogságba vetettek. Mindez később a rendőrségi jelentésekben úgy jelent meg, mintha csupán önvédelmi harcot folytattak volna.

A tömeg újabb követelésére elengedték a foglyokat. Az októberi harcok idején a városrész – még az északi munkáskörzetek is – lényegében passzív maradt. Egyesek csatlakoztak a más kerületekben zajló fegyveres ellenálláshoz.

Még a tüzszünet első napjaiban sem történt a kerületben érzékelhető változás, a helyi hatalom szilárdan állt a lábán. A politikai kibontakozás idején a kerületi rendőrkapitányságok egymás után jelezték csatlakozásukat a forradalomhoz. A régi rendszer leghívebb támogatóinak a XIII. kerületi kapitányság vezetői bizonyultak.

Nem jelentett veszélyt számukra, hogy forradalmi bizottságot alakítsanak – ahogy ezt központosan előírták, mivel e szervezetet kommunista eszmeiségűek töltötték be, közülük egyébként néhányan igencsak kivették a

részüket az antifasiszta ellenállásban is. Nehézségeik azzal kezdődtek, amikor Kopácsi Sándor ezredes budapesti főkapitány utasítására nemzetőrséget kellett szervezniük, ami ötszáz civil felfegyverzésével járt. A felállt nemzetőrség összetétele meglehetősen vegyes volt. Míg a lánggyári munkásokban maradéktalanul bíztak a rendőrök, annál inkább meggyűlt a bajuk a „tripoliszi vagányokkal” és az „Ilkovicshuligánjaival”. De – mivel sehonnan sem várhattak támogatást – nem kockáztatták meg a keményebb fellépést, hiszen joggal tartottak egy kétes kimenetelű összecsapástól.

Horváth Ferenc rendőrkapitány a kerületi pártbizottságban próbált meghúzódni, helyét Bogdán József őrnagy, az addigi helyettese vette át. (Horváthot elfogták a felkelők, ám november 4-én sértetlenül szabadulhatott a Gyűjtőfogházból. Biszku Béla kerületi pártvezetőt viszont nem találták meg.)

A létszám folyamatosan bővült. A nemzetőrök feladata a rend megőrzése, az üzemek, boltok védelme és az ÁVH-s beosztottak őrizetbe vétele volt. Az ÁVH megszüntetését, a súlyos törvénysértők felelősségre vonását a forradalmi erők nyomására felülről kapott utasítás értelmében kezdték meg (csakúgy, mint másutt), és azért, hogy megóvják őket az önbíráskodástól. A Teve utcaiak harminc államvédelmis foglyot ejtettek (ebből az egyik rendőrségi osztag, az „R-csoport”, Müller Ernő vezetésével Mátrafüredről és környékéről hetet), akiket a Fő utcai fogdába szállítottak. A kapitányság forradalmi bizottságának megfogalmazott követelései hasonlóak voltak más forradalmi szervezetéhez, amelyek ekkor már országszerte működtek.

Bogdán őrnagy és a kapitányság többi vezetője számos látszatengedményt tett (például radikális politikai követeléseket fogalmaztak meg), de mindvégig kezükben tartották az irányítást. Fel sem merült – mint más városrészekben –, hogy a nemzetőrség civil

parancsnokságot szervezzen. A rendőrök itt semmit sem bíztak a véletlenre, állandó járőrözésekkel, razziákkal elejét vették a kapitányságon kívüli civil fegyveres tevékenységnek, csoportosulásnak.

November 4-én hajnalban a szovjet intervenció hírére az addig passzív forradalmi erők kezükbe vették az irányítást, és azonnal megkezdték a függetlenségi harcukat. Spontán módon alakultak felkelőcsoportok, főleg a kerület északi részében. Még reggel Csémi Károly alezredes, a körzet parancsnoka csapatával elhagyta a Mátyás laktanyát, amelynek őrsége kénytelen volt beengedni és felfegyverezni a civileket. (Állítólag kétszáz golyószórót osztottak itt ki.)

A Teve utcában lévő nemzetőrök már nem bíztak a rendőrökben (akik láthatóan nem akartak harcolni), és a kerület különböző pontjain alakították ki bázisaikat. A fegyveres ellenállás legfőbb irányítója Homola László vájár, lakatos és ifjúsági válogatott ökölvívó volt. Kapcsolatot tartott a főbb felkelőcsoportokkal, biztosította számukra a nehézfegyvereket, és kijelölte, hogy ki hol foglaljon el tüzelőállást.

A legerősebb csoport Csizmadi Ferenc („Csizma”) szállítómunkás, korábban ifjúsági Budapest-bajnok ökölvívó parancsnoksága alatt, a Váci út–Rákospatak kereszteződésénél alakított ki harci álláspontot, és vette célba a városba tartó szovjet páncélosokat. Homola megszemlélte a csoportot, és kitartásra buzdította a fiatalokat („nem csak az oroszoknak volt Sztálingrádjuk, nekünk is van Budapestünk”).

Másnap, 5-én folytatódtek a harcok. Az egyre fokozódó tűzfölény meghátrálásra kényszerítette a szabadságharcosokat, ám csak a szovjetek közül estek el, illetve szenvedtek sebesüléseket. „Csizma” a csoportját már nem tudta összeszedni. Ő csatlakozott az újpesti ellenállókhoz, de Angyalföldön november 7-én megszűnt a fegyveres ellenállás.

A kerületi kapitányság vezetői együttműködtek a szovjetekkel, miután felvették a kapcsolatot a körzet parancsnokával, Belov őrnaggyal.

Megtorlás

A XIII. kerületben sem maradt el a megtorlás az 1956-os fegyveres események kapcsán. A fegyveres ellenállók közül Csizmadi Ferencet, Viskovics Jánost, Törzsök Gézát és Balázs Ferencet kivégezték, Bernáth Istvánra tizenöt éves börtönbüntetést szabtak ki, a többiekre lényegesen rövidebb ideig tartó szabadságvesztést róttak ki.

Legkülönösebb – talán az összes 1956-tal kapcsolatos perek közül – a Bogdán József rendőr őrnaggyal és közvetlen munkatársaival szembeni eljárás volt, erről lesz az alábbiakban szó.

Bogdán Nyírbélteken született 1925-ben. „Szüleim teljesen nincstelen parasztok voltak, úgy éreztem az MKP-ban a helyem. [...] 1945-ös időkben többször ökölrel is verekedtem, hogy az MKP befolyása érvényesüljön” – emlékezett vissza tizenkét évvel később. 1947-ig kubikusként dolgozott, ekkor 11 hold földhöz jutott a család, és mindnyájan ennek művelésén fáradoztak, majd beléptek a téeszbe. Ő ekkor került a rendőrség kötelékébe – a párt javaslatára – mint próbarendőr, majd fokozatosan lépett elő. „Álmodni se mertem volna arról, hogy én valaha rendőr őrnagy és kapitányság-vezető leszek” – írta egy beadványban 1957-ben. „Éjjel-nappal csak tanultam és dolgoztam, családi életre alig telt az időből.”⁵⁴¹ Ugyanis 1953. november 1-jétől a XIII. kerületi rendőrkapitányság vezetőjének helyettese lett, 1956 végén pedig átvette a vezetést. Három dicséretet kapott, de nem tüntették ki. Mindemellert a pártvezetőség agitprop titkára volt.

⁵⁴¹ Bogdán József levele egy ismeretlen ezredesnek (1957. január 21.) Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban: HL) 722/57.

Bátyja csendőr múltjával járó hátránnyal is meg kellett küzdenie. Ebben az időszakban megnősült, gyermeke született.

A forradalom és szabadságharc sodrában – ahogy láttuk – Horváth Ferenc őrnagytól az ő kezébe került a XIII. kerületi kapitányság irányítása, és vezényletével küzdöttek végig a rendőrök a számukra nehéz napokat, teljesítményüket még a körzeti szovjet parancsnok, Belov őrnagy is igen méltatta.⁵⁴² Így az „ellenforradalmárok” leverése után is megtarthatta pozícióját, és belépett a pártba. Gál Lajos rendőr alezredes (BRFK) dicséretre javasolta bátor helytállásáért.⁵⁴³

A diadalnak nem sokáig örülhetett, hiszen a helyi pártvezetésben bőven akadtak „jóakarói”, akik a „sajnálatos októberi események” idején illegalitásba vonultak, vagyis „sem elméleti, sem gyakorlati vonatkozásban” nem támogatták Bogdánékat, de még csak nem is értesítették őket eltűnésükről. Ez a lépésük már az október–novemberi napokban is vita tárgyává lett,⁵⁴⁴ és amikor már túl voltak a veszélyeken, sürgőssé vált a múlt átkozmetikázása a szemtanúk elhallgattatásával. E jelenség a budapesti harcok kapcsán általánosnak bizonyult, a megbújó pártvezetők rendre azokon az elvtársaikon is bosszút álltak, akik bátornak mutatkoztak bármit is tenni a „népi demokratikus” hatalom érdekében.

Ezen túlmenően Bogdán még a kiemelt pártfunkcionáriusokkal szemben is szigorú szabálykövetőnek bizonyult, ezt is nyilván rossz néven vették. Az őrnagy be is számolt egy ilyen esetről, amikor

⁵⁴² Bogdán Józsefné Szénási Géza legfőbb ügyésznek írt levele (1957. június 29.) HL 722/57.

⁵⁴³ Gál Lajos tanúvallomása (1957. december. 6.) HL 722/57.

⁵⁴⁴ A pártvezetők nem fogadták el a bírálatot, sőt továbbra is helyes lépésnek minősítették az illegalitásba vonulást. – Bogdán levele Garamvölgyi Vilmos r. vezérőrnagynak (1957. március 8.) HL 722/57.

egy Sólyom nevű elvtárs az MSZMP intézőbizottságából telefonon „erélyes hangon utasított, hogy adjak egy Mercedes gyártmányú gépkocsit a III. pártbizottságnak. Én visszautasítottam a hangnemet, és azt mondtam, hogy nem adok gépkocsit, mert ehhez nincs jogom”.⁵⁴⁵

A XIII. kerületben a helyi pártvezetés már novemberben támadást indított Bogdánék ellen, akik a kibontakozó harc egyértelmű vesztesei lettek. Ennek lefolyásáról csak egyoldalú forrásaink vannak. Az őrnagy és hívei részéről sok beadvány, sőt egy terjedelmes perirat is rendelkezésünkre áll, de szinte csak ezekből ismerhetjük meg az ellenlábasaik szándékait és lépéseit, és csak így rekonstruálhatjuk Bogdánék 1956–1959 közötti – igencsak tanulságos – sorsát.

A kerületi pártvezetés tehát már 1956 novemberében azt kezdte elterjeszteni, hogy Bogdán és közeli munkatársai valójában az ellenforradalmárok kezére játszottak, így vizsgálatot indítottak ellenük, hogy leváltásukat kezdeményezzék. „Véleményem szerint – erre nincs bizonyítékom –, az ügy elindítója Kiss János, a XIII. [kerületi] MSZMP-titkár volt” – írta Bogdán az ORFK akkori vezetőjének.⁵⁴⁶ Kiss a Budapesti Rendőrkapitányság új vezetőjéhez, Sós György ezredeshez fordult, ám a BRFK ekkor nem értett egyet a javaslattal.

Másodszorra azonban Kiss sikerrel járt. Noha a rendőrök „egységesen és nyíltan” kiálltak addigi főnökük mellett, 1956. december 8-án Sós György minden indoklás nélkül felmentette Bogdánt beosztásából „ahelyett, hogy megvizsgálta volna a bejelentések valóságát”.⁵⁴⁷ Erre a Bogdán-táborból senki sem számított, felháborodottan magyarázatot

⁵⁴⁵ Bogdán József levele egy ismeretlen ezredesnek (1957. január 21.) HL 722/57.

⁵⁴⁶ Levél Garamvölgyi Vilmosnak (1957. március 8.) HL 722/57.

⁵⁴⁷ Uo.

követeltek. Sós napokkal később azt közölte, hogy „nem akarom Bogdánt eldobni, rendes ember, lehet, hogy magasabb beosztásba kerül”, majd három napon belüli választ ígért, ezt azonban nem tartotta be.⁵⁴⁸ Amikor közölték a XIII. kerületi kapitányság beosztottjaival Bogdán leváltását, szinte mindnyájan bejelentették távozásukat.

Kiss Jánosék másik céljukat is elérték: Hamza Béla alezredes vehette át a XIII. kerületi rendőrkapitányságot, aki folytatta a Bogdán-ellenes támadást és – ahogy az őrnagy írta – „pozíciójának megszilárdításához mindent elkövetett, hogy a rendőrbajtársakat ellenem fordítsa”.⁵⁴⁹ Több beosztott – a jól felfogott érdekeiket követve – alkalmazkodott az új személyi feltételekhez. Hamza nyilvánvalóan az országos pártvezetők támogatását élvezte, ahogy ez még a későbbiekben kiderül.

Noha a fővárosi rendőrség lapja, a *Budapesti Őrhely* még ezután, december 16-án dicsérte a XIII. kerületi rendőrök 1956-os helytállását, ugyanez az orgánus – aligha vitatható, hogy Hamzáék nyomására – egy hónappal később, január 17-i számában Pless Zsuzsa *Nem mind arany, ami fénylik* című írásában éles támadást indított Bogdán és közvetlen munkatársai ellen, rágalmakkal bírálva az 1956-os tevékenységüket.⁵⁵⁰ Azt állította, hogy ezek a rendőrök a zavarosban halászva összefogtak az ellenforradalmárokkal.

⁵⁴⁸ Bogdán Józsefné Szénási Géának írt levele (1957. június 29.) HL 722/57.

⁵⁴⁹ Levél Garamvölgyi Vilmosnak (1957. március 8.) HL 722/57.

⁵⁵⁰ Bogdán úgy fogalmazott, hogy a Pless-cikk „Hamzáék mesterkedése lehetett” – Levél Garamvölgyi Vilmosnak (1957. március 8.) HL 722/57. – Bogdánné biztosan állította: az *Őrhely* magasztáló cikke után „Hamza bement a szerkesztőségbe és erélyesen tiltakozott. »Nem elég, hogy a rendőrök Bogdánlázban vannak, még nyíltan dicsérik is.« Követelte, hogy egy rágalmazó jellegű cikket közöljenek...” Majd Cser István főszerkesztőre hivatkozott (akárcsak férje a beadványaiban), aki további információkat is tud. – Levél Szénási Géának (1957. június 29.) HL 722/57. – A *Budapesti Őrhely* 1956–1957-es számai sem az OSZK-ban, sem az országgyűlési könyvtárban, sem a Rendőrmúzeumban nem lelhetők fel.

Az egy hét múlva íródott jelentés a cikket összefüggésbe hozta a XIII. rendőrségi pártszervezet szervezése körüli zűrzavarral.

Az Őrszem személyekkel foglalkozó cikkeivel sem a területi, sem a kapitányság intéző bizottsága nem ért egyet. A felülvizsgáló bizottság ugyanis csak javaslatot tett egy sor elvtárs felfüggesztésére, elbocsátására különböző indokok alapján, és ezt az Őrszem leközölte függetlenül attól, hogy ezeknek a volt rendőröknek ügyében végleges döntés még nem történt.⁵⁵¹

Bogdán több beadványában igyekezett meggyőzni a feletteseit a vádak képtelenségéről.

1956. október 23-án és az azt követő időszakban sem ingadoztam. [...] Meg lehet kérdezni Randek alhadnagytól Fürling szakaszvezetőig minden kapitánysági dolgozót [...], hogy nem-e az volt a törekvésem, hogy az ellenség minden támadását, ha kell, életünk feláldozásával is visszaverjük, megghiúsítjuk. [...] Az elfogott ellenforradalmárokat kénytelenek voltunk kiengedni, mert a Nagy Imre-kormány amnesztiát adott nekik. Elengedésük előtt azonban, hogy elmenjen a kedvük további fegyveres harctól, meggumibotoztuk őket, amit bizonyítani tud Bán Ervin főhadnagy is.

Miután a főkapitányságtól (Tóbiás József alezredes) azt az utasítást kapta, hogy „lőni nem szabad”, és a többi kerületi vezető is azt mondta telefonon, hogy nem fognak lőni,

⁵⁵¹ Tóth János r. alezr. jelentése (1957. január 24.) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) M–KS 288. f. -30. 1957/3. ő. e. 318.

[...] mi elhatároztuk, hogy az életünk árán is, fegyverrel megvédjük a kapitányságot. [...] A harcunk eredményes volt, mert pár napon belül igen sok tehergépkocsit és sok személyt vettünk őrizetbe, akik megadták magukat. Az eredmények fellelkesítettek engem is, de minden vezetőt és beosztottat, s a fáradtság ellenére szinte állandóan, éjjel-nappal talpon voltunk. Pár nap múlva a lőszerünk fogytán volt, és több elvtársnak halaszthatatlannak látszó problémája volt a családjá körében, ezért gyengült az erőnk. A kerületi pártbizottsághoz fordultunk segítségért, onnan húsz fő párt- és gazdasági funkcionáriust, valamint húsz fő fegyveres katonát kaptunk segítségül. [...] Örömünk nem sokáig tartott, mert a húsz párt- és gazdasági funkcionárius egy napig sem volt a kapitányságon, faképnél hagytak bennünket, és a húsz fegyveres katonát pedig a pártbizottság javaslatára (Horváth őrnagy elmondása szerint) elvitték tőlünk a Láng Gépgyárba [...]⁵⁵²

A *Budapesti Őrhely* január 17-i cikkének előzményeiről egyetlen forrás maradt ránk, ebből nyilvánvaló, hogy azt a helyi pártszervezet készítette elő.

A kapitányság személyi állományát az ellenforradalmi események rendkívül súlyos helyzetbe sodorták. [...] Az ellenforradalom napjaiban a kapitányság, mint egész nem állta meg a helyét. E válságnak egyik közvetlen oka a felső vezetés (Kopácsi) árulásában, egy másik közvetlen oka pedig a helyi vezetők (Bogdán, Simon őrnagy) már korábban kifejlődött politikai és erkölcsi züllöttségében található meg. A kapitányság nem állta ki a próbát. Nem harcolt kellő eréllyel és következetességgel az ellenforradalom

⁵⁵² Bogdán levele egy ismeretlen ezredesnek (1957. január 21). HL 722/57.

ellen. [...] Bogdán József őrnagy [...] a legnehezebb napokban a tényleges vezetést átengedte a kétes elemeknek. Ő lett a nemzetőrség parancsnoka. A nemzetőrség tagjait nem szűrte meg kellően. Ezért soraikba kerültek közönséges bűnözők és nyílt ellenséges elemek [...] ő maga is befolyásuk alá került. [...] Utasítást adott az ÁVH-s tisztek összefogására. [...] Bogdán őrnagyot a politikai hűtlenségen kívül közönséges bűncselekmények is terhelik. Megállapítható, hogy a kapitányságra került tárgyak legértékesebb darabjait eltulajdonította. [...] Feltehető, hogy eltulajdonított egy 16 000 forintot érő zenegépet is. [...] Amikor az ellenforradalom legjobb elvtársainkat gyilkolta, nagy tivornyákat rendeztek [Simon Lajos és Szabó Gyula őrnagyokkal]. A zűrzavart kihasználva Bogdán magának és az egyik sógorának, más elvtársak jogos igényeit félrerúgva új lakást szerzett stb. stb. Összefoglalva: Bogdán politikailag megbízhatatlan, erkölcsileg züllött ember. Rossz rendőr volt mindig. Nem való rendőrségbe.

Az állítások zöme valótlan, a cél nyilvánvaló. E jelentés Simon Lajos őrnagyot hasonlóan kedvező színben tüntette fel, de szerzője tartott attól – mint később kiderült, teljes joggal –, hogy összeköttetései túlságosan erősek ahhoz, hogy komolyabban ártsanak neki. Rajtuk kívül bírálta még Deiszker János századost, Krausz János hadnagyot – őket hamarosan le is szerelték –, és még néhány rendőrtisztet marasztalt el. Ezután javaslatok következtek, például a Bogdán és Simon elleni bűnügyi eljárás elindítása. Végül: „A fentieket megbeszéltük Hamza elvtárssal, a ker. kap. vezetőjével és Kiss elvtárssal, a ker. MSZMP vezetőjével,

egyetértettek vele. A kapitányság és a ker. MSZMP között a kapcsolat jó.”⁵⁵³

Az 1913-as születésű új rendőrkapitány, Hamza Béla alezredes (eredeti foglalkozása lakatossegéd és 1938-tól párttag⁵⁵⁴) azonban igen támadható volt. Nem 1956-os passzivitása miatt, hiszen ebben közvetlen elvtársai is osztoztak. Viszont már 1946-ban a nyilvánosság előtt lelepleződött, hogy miképpen szolgált keretlegényként a szentendrei 109/26. századnál Ukrajnában. Ugyanis ennek szenvedő részese, az 1942 és 1944 között munkaszolgálatot teljesítő Zsadányi Oszkár akkor megjelent visszaemlékezésében ezt írta:

A század élete a borzalmas bánásmód és az éhség miatt kibírhatatlan volt. A századparancsnok és a vételező honvéd nagyszerű egyetértésben ellopta a kiutalt élelmet és emiatt hónapokon át üres feketével és zsírtalan levessel dolgoztak a munkaszolgálatosok, közöttük én is. A vételező Hamza Béla volt, ugyanaz a Hamza Béla, aki jelenleg a demokratikus rendőrségben, mint rendőr alezredes teljesít szolgálatot, és aki valami csodás véletlen folytán az V. kerület rendőrségének élére került, ahol most élet és halál ura. [...] 1943-ban a fasiszta hadsereg tábori bírósága súlyosan elítélte a kötelességéről megfélemezett századparancsnokot és azt a Hamza Béla vételező keretlegényt, aki most rendőr alezredessé lépett elő. Igen, ez nem tévedés, a fasiszta hadsereg tábori bírósága büntett miatt elítélte és a demokratikus rendőrség rendőr alezredessé kinevezte. [...] Hogyan dolgozhatnak az újjáépítés házában az

⁵⁵³ Sütő Ottó jelentése (1957. január 10.) MNL OL M-KS 288. f. 30. 1957/3. ö. e. 426–430.

⁵⁵⁴ MNL OL-XIX-A-83-b 3311-3370/1967.

életbe maradtak, amikor Hamza Béla és hozzá hasonló keretlegényekből rendőr alezredek lesznek?⁵⁵⁵

A századnál napról-napra nehezedett a helyzet. A két tiszt és a keretlegénység – élén Bokros őrvezetővel és egy Hamza nevű pesti vagánnyal – lopásai egyre szemérmertlenebbekké váltak. Tőlünk már minden értéket elszedtek, az ebédet és a reggeli pótlást nem adták ki, most a hazulról küldött két kilogrammos téli ruhacsomagot dézsmálták meg.

Azt is említette, hogy az órákat is elvette a muszosoktól.⁵⁵⁶

Lepleződése után állítólag azért nem került népbíróság elé, mert rokoni kapcsolatban állt Andics Erzsébettel, Berei Andorral, Ratkó Annával és másokkal, akik nemcsak kimentették őt, de még újabb funkciókat is juttattak neki. A munkaszolgálatosokat kifosztó társának nem volt ilyen szerencséje, őt tizenkét évi kényszermunkára ítélték.⁵⁵⁷

Miután Bogdán mindezeket jelentette a BRFK-nak és a BM-nek, Hamza az 1957. márciusi taggyűlésen a felszólalásában elismerte, hogy keretlegény volt, „ám már régen tisztázódott az ügye”, de „egyébként sem szégyen, mert Dobi István elvtárs, az Elnöki Tanács elnöke is keretlegény volt”, akkor ő miért ne lehetne

⁵⁵⁵ ZSADÁNYI Oszkár: Egy rendőr alezredes útja a keretlegénységtől a rendőrparancsnokságig. *A Tett*, 1946. március 18.; Bogdán Józsefné: „Jellemző Hamza fasiszta tevékenységére a zsidókkal és kommunistákkal folytatott kegyetlenkedéseit még a fasiszta Horthy-rendszer sem tűrte, ezért büntetésül brjanszki erdőbe partizánvadász beosztást kapott, ami akkor a legsúlyosabb büntetés volt.” – Levél Szénási Géának (1957. június 29.) HL 722/57.

⁵⁵⁶ ZSADÁNYI Oszkár: *Mindenki szolgálja*. Magyar Téka, Budapest, [1946.] 84., 91. Zsadányi – akit Bogdán felkeresett – arról panaszkodott, hogy „állandóan zaklatják” írásai miatt. Bogdán József jelentése (1957. március 20.) Miniszteri iratok MNL OL 1957/74.

⁵⁵⁷ Bogdán József jelentése (1957. március 20.) Miniszteri iratok MNL OL 1957/74.; Bogdán József levele Garamvölgyi Vilmosnak (1957. március 8.); Bogdán Józsefné Szénási Géának írt levele (1957. június 29.) HL 722/57.

kapitányságvezető?⁵⁵⁸ Lehetett, mert a felső pártvezetésben valóban rendkívül erős volt a támogatottsága. Biszku Béla is megállapította: „Hamza Béla alezredes ügye tisztázott. További eljárás nem szükséges.”⁵⁵⁹

Bogdánék vesszőfutása viszont szakadatlanul folytatódott. Sós ezredes – ígéretével ellentétben – továbbra sem indokolta, hogy miért mentette fel őket beosztásukból, viszont a belügyminiszter-helyettes 1957. február 11-i parancsával Bogdánt (és Simon Lajos őrnagyot) felfüggesztette az állásából (ez azt is jelentette, hogy fizetésének csak harminc százalékát kapta meg), majd a XIII. kerületi kapitányság pártalapszervezete a márciusi taggyűlésen azt a határozatot hozta, hogy be se léphet a kapitányság épületébe, de még a rendőrörsökre sem. Ebben az időszakban Bogdán továbbra is felháborodott és méltatlankodó levelekkel bombázta az előljárókat. Rendre visszatért az 1956-os helytállásra – társaiért is mindig szót emelt –, kifogásolta, hogy a Pless-cikk óta teljes a hallgatás az ügyben. „Során kívül vizsgálta ki. Ha bűnös vagyok, állítsanak bíróság elé, vagy szereljenek le” – sürgette a BM fegyelmi osztályának vezetőjét.⁵⁶⁰

Talán még ekkor sem gondolta komolyan, hogy mindez hamarosan bekövetkezik. Május 14-én a fegyelmi osztály határozata értelmében nyomozást indítottak ellene és néhány társa (Simon Lajos őrnagy, a kapitányság korábbi párttitkára, Krausz János hadnagy, a kapitányság korábbi alapszervezeti párttitkára, Major

⁵⁵⁸ Bogdán József jelentése (1957. április 8.); Braun Károly levele a Legfőbb Ügyészségnek (d. n.) HL 722/57. Bogdáné ezt írta: „A fegyelmi vizsgálat férjem meghallgatása nélkül, teljesen rosszindulatúan folyt le” – Levél Szénási Gézának (1957. június 29.) HL 722/57. Dobiról azonban – ebben a minőségében – magasztaló írások jelentek meg. (Révész Sándor személyes közlése 2019.)

⁵⁵⁹ 1957. március 20. Miniszteri iratok MNL OL 1957/74.

⁵⁶⁰ 1957. április 23. HL 722/57.

Tibor hadnagy és Müller Ernő őrmester⁵⁶¹) ellen. Június 20-án az előzetes letartóztatásukról is döntés született.⁵⁶² Végül Simon, Krausz és Major ellen nem indítottak eljárást, nyilván nekik erős támogatóik voltak. Perbe került viszont Bogdán és Müller mellett a XIII. kerületi rendőrkapitányság nemzetőrségéből Szabadosi Béla, Homola László, Balogh József, Pécsi Ferenc és Nix Lajos. Közülük az 1919-es születésű, lakatos szakmájú Szabadosi Béla múltja figyelemre méltó: 1939-ben – hogy elkerülje a katonáskodást –, Romániába, majd Bulgáriába szökött, ahonnan a németek 1942-ben koncentrációs táborba vitték. Innen megszökött, Jugoszláviába menekült, majd Macedóniában partizánként harcolt 1944 decemberéig. Miután Splitben tiszti iskolát végzett, főhadnagyi rendfokozatot kapott. Ezután a már felszabadult Szegedre jött, hogy a felszabadító magyar sereghez csatlakozzon. Mivel ilyen nem volt, továbbutazott Budapestre, és Csernyisev tábornok mellett dolgozott a főkapitányságon. 1954-ig a közrendvédelmi osztály vezetésére kapott megbízást. Eközben elvégzett négy polgári osztályt, és századossá léptették elő. Ám rendszeres italozása miatt elbocsátották. Ekkor a MÁV-nál helyezkedett el szállítómunkásként. 1946-ban partizán tevékenységéért Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatát, a rendőrségi szolgálataért pedig Közbiztonsági Érdemrendet kapott.

A fentiek közül még a Szabadosinál egy évvel fiatalabb, szintén lakatos képzettségű Simon Lajos is háborús tapasztalatokkal büszkélkedhetett, és szintén a „jó oldalon” állt. 1943-ban került a keleti frontra

⁵⁶¹ Müller 1932-ben született Budapesten, munkáscsaládban. Édesapja sütősegéd volt. Az elemi iskolai tanulmányai után önként jelentkezett katonai szolgálatra. 1953-ban alhadnagyként saját kérelmére leszerelt, s mint motorszerelő átképzős és műszerész dolgozott egy sütőipari vállalatnál. 1955 februárjától a rendőrség kötelékében szolgált.

⁵⁶² A végzéseket Horváth József százados és Mérő Károly őrnagy jegyzi.

gépkocsivezetőként. Amikor az egysége visszavonult Losoncra, átszökött a Vörös Hadsereghez. Először a miskolci, majd a jászberényi fogolytáborban tartották, ahol jelentkezett katonai szolgálatra. Századnevelői beosztást kapott, majd részt vett a németek elleni harcban.⁵⁶³

Bogdánékat azzal vádolták, hogy fegyvereket adtak ki az ellenforradalmároknak, akiket egyéb anyagi támogatásban részesítettek. Működésüket lehetővé tették azáltal is, hogy nem léptek fel ellenük, sőt vezetőikkel szoros kapcsolatot tartottak fenn, megbeszélést folytattak velük. Továbbá: Bogdán tudomásával, sőt utasítására a kerületi ÁVH-s beosztottakat összeszedték, illetve őrizetbe vették, harminc ÁVH-st börtönbe kísértek; lakásukról a házkutatások során ruhaneműket hordtak be. Ezeket Bogdán saját irodájában tárolta, majd beosztottainak megengedte, hogy széthordják. Ezekből a rabolt ruhaneműkből saját részére is eltulajdonított bizonyos mennyiséget. Utasítására szerveződött meg a Müller-féle csoport, akik magukat „fejvadászoknak” nevezték. Tagjai között volt egy Salzburgból átdobott diverzáns is, akit még november folyamán sem tartóztatott le. Azzal is gyanúsították, hogy az „ellenforradalmi időkben” Bécsben olyan személlyel tartott kapcsolatot, akinek összeköttetései voltak angol és osztrák állampolgárokkal.

Amikor elkezdődött Bogdán kihallgatása, számos szemtanú bátor nyilatkozattal vállalt mellette szolidaritást. Tengler Márton volt ÁVH-s hadnagy:

[...] az a benyomásom alakult ki, hogy Bogdán elvtárs becsülettel állt posztján, és sok embert mentett meg. Ugyanígy megvédte a XIII. kerület békéjét és rendjét is... [...] Megdöbbenéssel hallottam később,

⁵⁶³ Simon Lajos jegyzőkönyv. (1957. július 30.) HL 722/57. A levéltári forrásokból gyanítható, hogy Simon korrupt rendőrtiszt volt.

hogy állásából felfüggesztették. [...] Az általam látottakból ítélve Bogdán elvtárs kommunista módjára viselkedett.⁵⁶⁴

Herkli József volt ÁVH-s százados szerint Bogdánék

[...] egységesen kiálltak, életük kockáztatásával, szocialista rendszerünk megvédésében. [...] Kommunistákat mentettek meg a biztos lincseléstől. Valóságos hősök voltak. A többiek (például Papp alezredes, Mátyás laktanya) gyávák, vagy árulók (mint Kopácsi), vagy ostobák (mint Tóbiás alezredes, a főkapitányság beosztottja, aki telefonon azt az utasítást adta, amikor már jelezték a kapitányság megtámadását, hogy Bogdánék csak akkor tüzelhetnek, ha Bogdán előzően telefonon jelentést tesz és engedélyt kér, hiszen a telefon kapcsolása is 10–30 percig tart.

Ezután támadást indított Hamzáék ellen:

Megdöböntettek azok a vádak, melyekkel Bogdán örgy., Simon örgy. és Szabadosi személyeket illették, „ellenforradalmárok és tolvajok”. Nem tudom elhinni. Joggal mondhatom, hogy az említett elvtársak olyan fasiszta árulók és gyáva árnyékpolitikusok áldozatai, akik így akarják felelősségüket magukról lerázni, s érdemeket szerezni maguknak, hamis legendák útján.⁵⁶⁵

Winkler Béla főhadnagy, volt partizán: „ezeket az elvtársakat legszívesebben a keblemre ölelném, mert

⁵⁶⁴ Tengler Márton nyilatkozata (1957. június 27.) HL 722/57.

⁵⁶⁵ Herkli József volt ÁVH-s százados nyilatkozata (1957. június 28.) HL 722/57.

mutassanak még rendőri egységet, ahol úgy megállták a helyüket!”⁵⁶⁶

Gubis Ádám, az MSZHSZ budapesti titkára és Andrisák János, az MSZHSZ káderosztályának vezetője: „követhettek el hibát, amit mi nem tudunk, azonban egyben határozott a meggyőződésünk, hogy Bogdán elvtárs szilárdan állt a párt és a népi demokratikus hatalom mellett. Aláhúzzuk, hogy nem a Nagy Imre irányvonala mellett volt, hanem a munkás-paraszt hatalom oldalán.”⁵⁶⁷

Milos Rezsóné volt osztályvezető:

Én szinte csodáltam, hogy Bogdán őrnagy milyen józanul és milyen bátran lépett fel az akkori kétségtelenül nagyon nehéz helyzetben, amikor teljesen magára hagyatva kellett intézkednie. Amikor később meghallottam, hogy Bogdán őrnagyot – mint olyat, aki az ellenforradalmárokkal együttműködött – elbocsátották szinte meg voltam döbbenve. [...] Nem is akartam elhinni, arra gondoltam, hogy biztos valami félreértés vagy intrika áldozata lett.

Fentieket, mint kommunista, kötelességemnek tartottam leírni.⁵⁶⁸

Székler Ernő, a BM Anyagi Területi Pártbizottság titkára: „Az a benyomásunk, hogy Bogdán elvtárs elleni eljárás valami félreértés, rágalom vagy személyi bosszú alapján indult meg.”⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Bogdán Józsefné levele Szénási Gézának (1957. június 29.) HL 722/57. E forrás szerint Winkler azt a választ kapta, hogy „jól gondolja meg, mit beszél”.

⁵⁶⁷ Gubis Ádám és Andrisák János levele Biszku Bélának és Szénási Gézának (1957. június. 29.) HL 722/57. A levelüket így fejezték be: „Kérjük az Elvtársakat, hogy személyesen is hallgassanak meg bennünket.” Azt is írták, hogy a budai karhatalmi ezredben harcoltak az „ellenforradalom” felszámolásáért.

⁵⁶⁸ Milos Rezsóné feljegyzése (1957. július 8.) HL 722/57.

⁵⁶⁹ Székler Ernő nyilatkozata (1957. július 1.) HL 722/57.

Öt tűzoltó tiszt is – akik részt vettek a rendőrkapitányságot és a tűzoltóságot magába foglaló objektum fegyveres védelmében – határozottan kiállt Bogdán mellett.⁵⁷⁰

Legmerészebben talán Braun Károly munkásőr emelt szót mellette, „köztiszteletben álló, gerinces kommunistának” minősítve Bogdánt, aki megköveteli a vasfegyelmet, és arra is emlékeztetett, hogy a forradalmi napokban a helyi pártvezetés annyira megbízhatónak tartotta, hogy a pártház kulcsát is neki küldették át a gondnokkal.

Azt kérdezem én és a többi fegyvert szorító elvtársam, hogy hol voltak akkor azok a személyek, akik ezeket a borzalmas vádakat felépítették. Hogy miből, és miért azt ők tudják. Hol voltak akkor, amikor a golyózáporokat kaptuk...? Valahol biztosabb deckungban, vagy ahogy manapság mondássá vált, illegalitásban. Pedig kaphattak volna ők is fegyvert, hogy többen legyünk [...] nagy szükség lett volna rájuk. Akkor nem szenvedett volna ilyen hatalmas károkat [...] nem rendült volna meg annyira a párt és a nép hatalma. Hol volt akkor Hamza alezredes 150 fős munkásőrsége, amit az Angyalföldi Híradóban jelentett és hol volt maga Hamza? [...] Miért nem segítette a kerületi kapitányságot...? [...] Persze ez veszélyes játék lett volna, de annál könnyebb volt 1956. dec. 21-én Szabadosi Bélát letartóztatni és az ellenforradalmár bélyegét rásütni...⁵⁷¹

Ahogy e forrásból kiderül, Szabadosit csak az akkori kerületi szovjet parancsnok alezredes

⁵⁷⁰ Dániel Sándor, Galántai Nándor őrnagyok, Székely Imre százados, Szilágyi Sándor főhadnagy és Bodnár Gyula hadnagy Belügyminisztériumnak küldött feljegyzése (1957. július 9.) HL 722/57.

⁵⁷¹ Braun Károly levele a Legfőbb Ügyészségnek (d. n.) HL 722/57.

közbelépésére engedte szabadon, aki személyen ismerte az egykori partizánt. „Hamza azt a jutalmat szánta neki, hogy a karácsonyt benn töltsse, de nem csak neki, hanem az egész tiszt karnak, kivéve az időközben bevágódott talpnyalókat.” Majd szóba hozta Hamza múltját is:

Amikor [Zsadányi Oszkár könyvét] elolvastam, mélyen elgondolkodva boncolgattam, hol van itt a kommunista mentalitás, a kommunista jellem? Hogy lehet az ilyen jellemű és lelkületű embertől kommunista érzést és jellemet, emberséget kívánni? [...] Hamza az alárendelt munkaszolgálatos embertársait sanyargatta és fosztogatta 1941–45-ben, míg Szabados Béláék a Balkán hegyekben minden veszélyt és szenvedést vállalva harcoltak az emberi szabadságért, a néphatalom megvalósításáért, a nemzetközi internacionalizmusért, nem pedig a fasizmus oldalán az embertársai kifosztásáért és sanyargatásáért.

Majd további tanúk meghallgatását javasolta azok köréből, akik a kerületben szolgálatot teljesítettek.⁵⁷²

Bogdán a kihallgatásai alkalmával öntudatosan védekezett, továbbra is teljesen jogtalannak tartotta az ellene irányuló eljárást. Legfeljebb apróbb hibákat ismert el, s nem nagyon taktikázott. Például kijelentette, hogy az ÁVH megszüntetését Münnich Ferenc jelentette be – aki ekkor, 1957 nyarán a fegyveres erők minisztere és egyben a miniszterelnök helyettese volt –, és a tőle származó utasítás alapján valamennyi ÁVH-s beosztottat őrizetbe kellett volna venni, és azokra, akiket súlyos törvénytelenések terhelnek, felelősségre vonás várt.⁵⁷³

Azt még az akkori közvetlen előljárója, Horváth Ferenc őrnagy is elismerte tanúvallomásaiban, hogy a PB-titkár és a többi elvtárs nagyon meg volt elégedve a

⁵⁷² Uo.

⁵⁷³ Bogdán József jegyzőkönyv. (1957. június 24.) HL 722/57.

rendőrök munkájával.⁵⁷⁴ Bogdán viszont azt vallotta róla: „állandóan a kerületi PB-n ült, előttem se titkolta, hogy igyekezett bevágódni, mert akkor nem érheti baj. Éppen ebből a rossz tulajdonságából adódott az, hogy okt. 23. után mondta: »Bogdán elvtárs mindent magára bízok, úgy tegyen, ahogy a legjobbnak látja«”.⁵⁷⁵

Hogy a háttérben milyen erők munkálkodhattak, harcoltak egymással, azt csak sejthetjük: szeptember 5-én Fekete György miniszterhelyettes utasítása alapján Bogdánt szabadlábra helyezték, és megszüntették az ügyét. Ám 27-én a rendőrségtől indokolás nélkül fegyelmileg elbocsátották, majd mégiscsak vádat emeltek ellene. Október 3-án Jánosi József százados katonai ügyész előtt kellett vallomást tennie. Ekkor is kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát. Fenntartotta a nyomozati vallomásait.⁵⁷⁶

Sajnos lépten-nyomon azt tapasztalom, hogy velem szemben elsősorban azok követelik a fegyelmet, illetve a bűnvádi eljárást, akik meghúzódtak a nehéz napokban, nem vettek részt semmiben, tehát hibát sem követhettek el – folytatta Bogdán a harcát. – Most aztán ők a makulátlan emberek, és szinte a fejét követelik mindazoknak, akik az októberi események alkalmával a legcsekélyebb hibát elkövették. [...] Nagyon sajnálom, hogy a pártnak nincs szava az ügyemről.⁵⁷⁷

Október 21-én elkészült a vádirat, amelyet Zámbó Gyula alezredes, katonai ügyészségvezető jegyzett. A korábbi vádak közül az ÁVH-sok tárgyainak elsajátítását ejtették – ezt Bogdán mindvégig tagadta –, arra

⁵⁷⁴ Horváth Ferenc tk. (1957. május 15.) HL 722/57.

⁵⁷⁵ Bogdán levele egy ismeretlen ezredesnek (1957. január 21.) HL 722/57.

⁵⁷⁶ Bogdán József ügye. (1957. október 3.) HL 722/57.

⁵⁷⁷ Bogdán József beadványa a Katonai Főügyészség vezetőjének a bűnvádi eljárás megszüntetésére (1957. október 7.) HL 722/57.

hivatkozva, hogy a nyomozók nem tudtak bizonyítékot beszerezni, részben, mert a *Budapesti Őrhely* már idő előtt megszellőztette a történeteket, másrészt a vizsgálatot nem lehetett kellő időben megkezdeni. Felróták viszont azt, hogy a kapitányság forradalmi bizottságába bevásztották – a huligánok is kiálltak mellette –, és megszerkesztették az ellenforradalmi nyolc pontjukat. Bogdán védekezését a többiek és a tanúk vallomásaira hivatkozva nem fogadták el. Bogdán kifogásolta, hogy a nyomozás során csak terhelő tanúkat idéztek be, a mentőket nem. Ezekre tett javaslatot.⁵⁷⁸

Ám egy újabb belügyi jelentés az „ellenforradalmárok” felfegyverzéséért szintén a XIII. kerületi kapitányság vezetését tette felelőssé.

Ezt alátámasztja az a tény, hogy már november 4. előtt a kapitányság akkori vezetői Bogdán József volt r. őrgy, Szabadosi Béla volt r. szds és Homola László tart. honv. hdgy, stb. [...] válogatás nélkül, becsületes elvtársak figyelmeztetése ellenére adtak ki különböző tüzfegyvereket huligánoknak, különböző politikai és gazdasági bűncselekményt elkövető személyeknek és munkakerülő csavargóknak.⁵⁷⁹

1957. december 6-án kezdődött az elsőfokú tárgyalás Kiss István Gábor őrnagy elnökségével. Bogdán ezúttal sem ismerte el semmilyen bűnösségét, csak annyit, hogy a forró napokban a „korábbi határozottságomat elvesztettem”. Számos tanút beidéztek, akik közül számosan védték a vádlottakat. A bíróság ezután Szabadosit szabadlábra helyezte, ám Bogdán (és Müller) előzetes letartóztatását elrendelte azzal az indokkal, hogy velük szemben súlyosbító

⁵⁷⁸ Bogdán József beadványa Kiss István Gábor hadbíró őrnagynak (1957. november 28.) HL 722/57.

⁵⁷⁹ Összefoglaló jelentés (1957. november 19.) HL 722/57.

körülmények merültek fel. Homola László harmadrendű vádlott és Csizmadi Ferenc tanú, volt felkelőparancsnok vallomása szerint ugyanis Bogdán november 4-én felfegyverezte és stratégiai tanácsokkal látta el az ellenállókat. A volt őrnagy (és Müller) fellebbezett letartóztatása miatt.⁵⁸⁰ Ezt követően védője, Balogh Zsigmond felkereste a tanácselnököt, és arra figyelmeztette, hogy „Bogdánénak széleskörű összeköttetései vannak, még a Legfőbb Ügyészségen is van rokona, és mindent el fog követni, hogy férje szabadlábra kerüljön”.⁵⁸¹ A Legfelsőbb Bíróság elutasította a fellebbezéseket: „a megtámadott végzés megváltoztatására, vagy hatályon kívül helyezésére törvényes ok nincs”.⁵⁸²

Kardos Béla alezredes ügyész végindítványa szerint a kapitányság vezetőjeként kezdeti helytállása fordulatot vett. Az államvédelmi beosztottak felkutatását célzó határozatot aláírta, harminc főt a Fő utcába kísértetett, és elnézte a huligánok feltörését, elfogadta a házkutatásokat, behozott ruhákat fogadott el, és november 4-én fegyvereket osztott ki. Tehát „akkor állt helyt amikor még nem volt világos a helyzet. Amikor már fasizmus jelei megmutatkoztak, átállt. Érdemeket akart szerezni a népi demokrácia ellenségeinek szemében”. A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételben indítványozta kimondani bűnösségét.

Bogdán az utolsó szó jogán hangsúlyozta kommunista elkötelezettségét, mondandóját ezzel

⁵⁸⁰ Gubis Ádám: „Látszott, hogy [Bogdán] meg van zavarodva, de mondta, hogy kitart a munkáshatalom mellett. Nagy Imrét I. r. vádlottal együtt szidtuk, mert nem tudott kormányozni” – Tanúvallomás (1958. január 31.) HL 722/57.

⁵⁸¹ Kiss István Gábor feljegyzése (1958. január 20.) HL 722/57.

⁵⁸² A Legfelsőbb Bíróság (Szimler János alezredes, Szijjártó Károly, Karikó Sándor őrnagyok) végzése (1958. január 4.) HL 722/57.

fejezte be: „kérem a bíróságot, hogy mérlegelje hibáimat és igazságos ítéletet hozzon!”⁵⁸³

Az bíróság Bogdánt három évre ítélte, az alábbi indokokkal:

Az I. r. vádlott tudta, hogy [...] az ellenforradalom alatti és a tényállásban megállapított magatartása az ellenforradalmároknak a népi demokráciánk megdöntésére irányuló törekvéseit segítette elő. Ezt világosan láthatta az ő politikai képzettsége mellett az ellenforradalmi bizottságok által megszüvegezett, a vádlott által aláírt és ismert határozatok követelésiből, az államvédelmi hatóság tagjainak letartóztatásából, börtönbe szállításából, a nemzetőrség összetételéből, a párttagok üldözéséből, a szovjet csapatok ellen Budapesten lezajlott támadásokból, majd újabb támadásra való felkészülésből. A vádlott mindezeket látta, ennek ellenére, mint párttag teljes odaadással továbbra is az ellenforradalmat szolgálta.

Az I. r. vádlottnál, hogy tovább helyén maradt, ezt nem lehet „taktikázásnak” minősíteni, hogy mint párttagnak, a XIII. kerületben a vezetés kezében maradjon, és ezen keresztül ellensúlyozni tudja az ellenforradalmi erőket – hanem inkább karrierizmusból, egyéni érdektől vezetve ragaszkodott az I. r. vádlott minden körülmények között a vezetői beosztáshoz.

Az ítések Bogdán cselekményének összes mozzanatát karrierizmusára vezették vissza. Például: „A vádlott nemhogy a párttagokat igyekezett volna összefogni, hanem ellenkezőleg; eltanácsolta a nemzetőrségből a becsületes embereket.”⁵⁸⁴

Erről az ítéletről – ellentétben az 1956 utáni perek túlnyomó többségével – elmondható, hogy politikai

⁵⁸³ 1958. február. 3. HL 722/57.

⁵⁸⁴ Bogdán József és társai I. fokú ítélete (1958. február 4.) HL 722/57.

megrendelésre született. A bíróság nyilván pontosan tudta, hogy megállapításai nem ténszerűek, és különösen feltűnő, hogy semelyik kerületi rendőrkapitány vezetője ellen nem kezdeményeztek eljárást, noha az említett vádak bármelyikük esetében jóval indokolhatóbbak lettek volna. Ez esetben az igazságszolgáltatás Biszkuék káderpolitikájának rendelődött alá.

Almásiné Töröcsik Anna százados katonai ügyész március 26-i fellebbezési óvásában minden vádlottra lényegesen szigorúbb ítélet kiszabását kérte.

A fellebbezési tárgyalás 1958. június 3-án zajlott le Sömjén György őrnagy elnökletével. Erdélyi Jenő százados katonai főügyész ezt a meglepőnek tűnő megállapítást tette: „Az I. r. vádlott nem tudatos ellenforradalmár, mégis október 30. után olyan cselekményeket követett el... [...] Gyáva volt...” Szilágyi István védő⁵⁸⁵ – elfogadva a tényállást – finoman igyekezett enyhítést elérni. Bogdán az utolsó szó jogán elmondott beszédében kitarzott a korábbiak mellett: „követtünk el hibákat, de nem érdemlünk meg bünvádi eljárást. A XIII. kerület közrendjét és biztonságát biztosítottam. Semmiféle államellenes cselekményt nem követtem el. Ezeket vegyék figyelembe és mentsenek fel!”

A katonai különtanács felmentő ítéletet hozott, mégpedig „a büntethetőséget kizáró ok fennforgása” miatt. „A katonai bíróság ténymegállapításait az alábbiak szerint kiegészíti, illetőleg helyesbíti.” Az elsőfokú ítélet megállapítását, miszerint Horváth Ferenc őrnagy, miután illegalitásba kényszerült, a vezetés teljesen Bogdán kezébe került, így értékelte a különtanács:

⁵⁸⁵ Balogh Zsigmond már január végén visszaadta a megbízatását.

Ezzel az elsőfokú bíróság úgy kívánta beállítani az I. r. vádlott szerepét, mintha saját maga erőszakolta volna ki, hogy az ellenforradalom időszakában a XIII. kerületi rendőrkapitányság vezetője legyen. Ezzel szemben a valóság az, ami egyébként a jegyzőkönyvből világosan kitűnik, miszerint Horváth Ferenc őrnagy az I. r. vádlottal megbeszélte, hogy a kapitányságról el fog távozni, és annak vezetését, mint parancsnok szabályszerűen átadja szervezetszerű helyettesének, az I. r. vádlottnak.⁵⁸⁶ Semmiféle olyan ténykedés nem történt tehát az I. r. vádlott részéről, amiből arra lehet következtetni, hogy mintegy a saját kezére kívánta volna kijátszani a kapitányság vezetését Horváth őrnagy távozása után.

Sömjének megállapították, hogy a forradalmi bizottság megválasztása felsőbb utasításra történt, ebben Bogdánnak sem kezdeményező, sem vezető szerepe nem volt. Nem merült fel olyan adat, hogy az „ellenforradalom” érdekében tevékenykedett volna.

A forradalmi bizottság nyolcpontos követelését a bíróság „a körülményekhez képest eléggé mérsékelt hangú” -nak minősítette, amelyből „nem lehet határozottan ellenséges beállítottságra következtetni”.

A testület szerint Bogdán törekedett arra, hogy népi demokratikus rendszerhez hű személyekből állítsa fel a nemzetőrséget, csak hát „ez a szándéka azonban a későbbiek során nem vezethetett sikerre”. Bizonyítottak tartották, hogy az ÁVH-sokkal szemben sem járt el rosszhiszeműen. Ezzel kapcsolatosan az elsőfokú bíróság egyes megállapításait egyenesen iratellenesnek minősítették.

⁵⁸⁶ Ezzel kapcsolatban Horváth Ferenc őrnagy helytelennek találta a Legfelsőbb Bíróság Katonai Bíróság megállapítását: „nem megállapodás alapján, hanem felszólításra hagytam el az épületet”. (1959. szeptember. 15. Miniszteri iratok MNL OL 1959/719.)

A november 4-i fegyver kiosztást illetően a Legfelsőbb Bíróság

[...] a bizonyítékok egybevetésével arra a meggyőződésre jutott, hogy a vádlott a fegyverek megszerzésében az ellenforradalmárok részére a fenti időpontban nem vett részt. A külön tanács állásfoglalását az indokolja, hogy ebben az időben a rendőrkapitányság udvarán nagyszámú részben felfegyverzett ellenforradalmár tartózkodott. Nincs adat arra, hogy a Mátyás laktanyából áthozott fegyverekért az I. r. vádlott küldött volna, illetve az I. r. vádlott intézkedésére szállították át a rendőrkapitányságra a fegyvereket. Tény az is, hogy az I. r. vádlott jelen volt, amikor a fegyverek a rendőrkapitányság udvarára érkeztek. A Legfelsőbb Bíróság véleménye szerint az adott körülmények között nem volt arra szükség, hogy az események következtében felzaklatott ellenforradalmárok részére az I. r. vádlottnak személyesen kelljen kiosztani a fegyvereket. Az ellenforradalmárok vitték azokat anélkül is, hogy arra bárkitől engedélyt, vagy biztatást kaptak volna. A vádlott személyének az előtérbe hozása a november 4-én délelőtt történt fegyver kiosztással kapcsolatban Csizmadi tanú és a III. r. vádlott [Homola László] részéről célszerűnek látszik. Nevezettek ugyanis akként kívánták beállítani a történeteket, mintha az I. r. vádlottnak aktív része lett volna abban, hogy a huligánok egy része fel tudta magát fegyverezni.”

Homolát – akinek igen jelentős része volt az angyalföldi ellenállásban – a forradalom leverése után éppen Bogdán tartóztatta le. A Legfelsőbb Bíróság szerint terhelő vallomását a bosszún túlmenően az indokolja, hogy ha a fegyverek kiosztása Bogdántól indult ki, az ő bűnössége kisebb jelentőségű. Sömjenék szerint ugyanezért tett hasonló vallomást Csizmadi

Ferenc is. Így a különtanács azt vélelmezte, hogy bár Bogdán ott volt, de nem vett részt a fegyverek kiosztásában, amelyet nem is tudott volna megakadályozni.

Véleményem szerint Homola esetében igaz lehet a Legfelsőbb Bíróság megállapítása, ám Csizmadinak nem állhatott érdekében Bogdánról hamisan azt állítani, hogy ő adta ki a fegyvert, hiszen ezzel magán aligha segített volna. A felkelőparancsnok több elmondásából nagyon valószínűnek tűnik, hogy Bogdán november 4-én reggel talán egy órára szakított az összes beidegződésével, és erre az időre azonosult a tömegek szabadságvágyával. Ekképpen – ha visszafogottan is – átállt a szabadságharcosok oldalára. Szerencséjére ezt nem tanúsították többen.

Így ért véget Bogdán nyolc hónap és hatnapos fogsága. Visszanyerte szabadságát, de többé nem szolgálhatott rendőrként, mi több, a BM még elhelyezkedésében is gátolta, ezért nem vették fel a Geofizikai Intézetbe sem.⁵⁸⁷ 1990-ben semmissé nyilvánították az 1958-as ítéleteket.

Az 1956-os forradalom megtorló pereinek túlnyomó többsége meggyőződésem szerint nem volt koncepciós, a kíméletlennek bizonyuló népbíróságok a kivizsgált tények alapján ítéleztek, vagyis a súlyos tragédiákat elsősorban nem ők, hanem a pártállami jogrendszer idézte elő. Voltak azonban kivételek is, amikor bizonyos politikai szempontok túl erősnek bizonyultak. Legismertebb példa erre Nagy Imre és társai pere, de szintén fontos példa a legendás forradalmár, Angyal István vádirata és ítélete, amelyekben felismerhetetlenül eltorzították vallomásait, amelyben Kádár Jánossal történő tárgyalásairól beszélt.

⁵⁸⁷ Bogdán József levele Biszku Bélának 1959. IX. 3. Miniszteri iratok MNL OL 1959/719.

Ekkor Kádár felelősségének elkendőzése minden más szempontot felülírt, így koholmányokkal egészítették ki az egyébként tényeken alapuló rekonstrukciót.

A fent tárgyalt eljárás az 1956-os megtorlás idején ritkán alkalmazott konstrukciós alapon folyt le – más kerületben nem történt ehhez hasonló –, amelynek hátterét – a források teljes hiányában – csak valószínűsíthetjük: Biszku Béla igen erős érdekérvényesítő pozíciót vívott ki magának, és számára nagyon fontos volt Hamza Béla alezredes fontos pozícióba juttatása. Ezt bizonyítja további karrierje is: kegyeltje még sok évig vezette a XIII. kerületi kapitányságot, és 1967-ben, a nagy októberi szocialista forradalom 50. évfordulójának alkalmából ezredessé léptették elő.⁵⁸⁸ Bogdán Józsefnek nyilvánvalóan nem voltak ennyire magas összeköttetései, de elítélését károsnak tarthatták, főként amiatt, hogy az „elvtársak” ennyire nagy számban és ennyire elszántan tiltakoztak. Végül megtalálták a számukra legcélravezetőbb megoldást: Bogdánt felmentették, de – hogy a továbbiakban ne keltsen feszültséget – eltávolították a BM állományából.

⁵⁸⁸ MNL OL XIX-A-83-b 3311-3370/1967. Keretlegény múltjáról a későbbi beosztottjai is tudtak, azzal a „legendával”, hogy Hamza feladata a „belülről bomlasztás” volt (Bruzsa Gáborné személyes közlése, 2000).

Fő utca a forradalomban

Budai Polgár, 2020. 11. 01.

A Fő utca 70–78. épületkomplexum – itt volt a katonai ügyészség és bíróság, a politikai nyomozó főosztály, valamint a körzeti börtön – félelmes színhely volt 1956 előtt és után egyaránt. mint ismeretes, itt játszódott le 62 éve Nagy Imréék pere is. Ám 1956-ban egy rövid időre az ítések, a nyomozók és a smasszerok keresték a forradalmárok kegyeit.

Az „ancien régime” összeomlása a Fő utcában

A Fő utcában a bűnüldöző szervek teljes személyi állománya érintetlenül maradt a forradalom átmeneti győzelmének kiharcolásáig. Mindeddig az előírásnak megfelelően betartották az „összetartást”, de október 30. fordulópontnak bizonyult. Az utca fenyegetésére – „szabadítsuk ki testvéreinket az ávós börtönből” – egyre nőtt a káosz.

Ellenállás fel sem merült: a fegyvereket a raktárba tették. A rendőrségi iratokat a kazánházban égetni kezdték, ám nem győzték. Eközben eltávoztak az ÁVH-sok, akik leginkább veszélyeztetve érezték magukat. Mindez az őrség körében is általános riadalmat keltett. A fenyegetés akkor se csökkent, amikor a „kisidősöket” kiengedték, mivel a hozzátartozók a még benn lévők szabadlára helyezését követelték. Így még a nap folyamán szélnek eresztették a „nehézfűukat” is, és csak ezt követően szűnt meg kintről – átmenetileg – a nyomás. Az objektumon belül viszont nőtt a feszültség és a széthúzás: már senki sem akart maradni.

A Budai Forradalmi Katonai Bizottmány megalakulása

Október 31-től a Fő utcaiak kiszolgáltatottsága még nyilvánvalóbbá vált, amikor mintegy tucatnyi civil beállított, és akadálytalanul elvitték a fegyvereket. Ezt követően érkezett hatodmagával Butkovszky Emánuel (1952-ig repülőhadnagy, azt követően lakatos), hogy forradalmi bázist építsen ki az objektumban. Magabiztosan, a Budai Forradalmi Katonai Bizottmány vezetőjeként lépett fel, hozzátéve, hogy a kapott parancs értelmében ott kell felállítania a bázisát. Butkovszky blöffölt – sikeresen. Csak valamilyen forradalmi igazolványt mutatott fel, fegyverviselési engedéllyel. Mivel személyével szemben semmi ellenvetés nem merült fel, magánál tarthatta a kezdeményezést. Először utasítást adott kísérőinek, vizsgálják át az egész épületet, nem rejtőznek-e „ellenséges elemek”, nincsenek-e fegyverek elrejtve, majd a főparancsnoki irodáját a II. emeleten, a Katonai Ügyészség vezetőjének szobájában alakította ki. Legfőbb segítője két gépésztechnikus, Pálfia Sándor és Roboz Ottó volt.

„Az első dolgaik közé tartozott, hogy minket, ügyészeket és bírákat, egyenként behívtak a 248-as szobába, és a személyi igazolványaink adatait kartotékszerűen felvették, így címünket megtudták” – vallották később a katonai ügyészek. Körükben még mindig teljes volt a zűrzavar. Feletteseiktől azt az utasítást kapták, hogy maradjanak ott (nekik nem is volt szándékukban elmenni, bent nagyobb biztonságban érezték magukat), és mentsék, ami menthető.

Kora délután Butkovszky értekezletet hívott össze, hogy megszervezze a Budai Forradalmi Katonai Bizottmány parancsnokságát. Ekkorra feltűnt, hogy a katonai ügyészek egy része már forradalmárrá lényegült át, s Butkovszkyékat segítette. Hamarosan a Bizottmányhoz csatlakoztak az utcáról civilek is, tehát

valójában hasonló nemzetőrségi csoport szerveződött itt – ha jelentős sajátosságokkal is –, mint szerte a városban.

Új foglyok a Fő utcában

A közhangulat – akárcsak szerte az országban – ÁVH-ellenes volt, a felkelők az épületben lévő börtönbe akarták zárni az egykor rettegett szervezet tagjait. Azt azonban nem tudták, hogy az őrség nagy része korábban ÁVH-s volt. „Közrefogtak bennünket, hogy mondjuk meg, ki volt közöttünk ÁVH-s, mert azokat mind kinyírják” – vallotta később egyikük. Mint másutt, itt is csak a verbális fenyegetések voltak jellemzők. Nem bántották azokat, akikről kiderült, hogy ÁVH-sok, de levitték őket a fogdába.

Mindezzel egy időben, a tűzszüneti időszakban folyamatosan új foglyok kerültek kintről a Fő utcába.

Lénárd Ottó („Tölgyfa”) gépkocsivezető lett a begyűjtő osztag parancsnoka, az ő irányításával tartottak házkutatásokat és előállításokat. Butkovszky utasítást adott arra, hogy az akciókat udvariasan hajtsák végre. Azt még ellenfelei is elismerték, hogy nem tűrte a kihágásokat.

Lénárdéknál sokkal több személyt állítottak elő ismeretlen civilek. Egy belügyi dokumentum szerint a Fő utcában a forradalom napjaiban összesen 292 főt vettek őrizetbe, közülük 177-et a Honvédelmi Minisztériumból vittek át, 115-öt akciókkal állítottak elő.

A Budai Forradalmi Katonai Bizottmány parancsnoksága

Butkovszky Emánuel ambiciózus vezetőnek bizonyult, ténylegesen meg akarta szerezni a budai fegyveres erők főparancsnoki posztját. Azt terjesztette el, hogy már korábban is bejárt a Minisztertanácshoz, a Honvédelmi Minisztériumba és egyes parancsnokságokhoz, majd kapcsolatot épített ki Király

Bélával, a Nemzetőrség főparancsnokával. Egy korabeli újság szerint még október 29-én délelőtt a Széna téri felkelők küldöttségének vezetőjeként tárgyalt Nagy Imre miniszterelnökkel is. Mindezeket elhitték, senki nem jött rá a turpisságra, és így

kellő tekintélyt tudott kivívni magának.

Pálfia és Roboz, a két parancsnokhelyettes viszont jóval radikálisabbnak bizonyult, és tőlük jobban is tartottak, mint a „legvéresebb szájú ellenforradalmároktól”.

Butkovszky radikálisabb helyettesei sem vonták kétségbe az ő irányítását, minden lényeges eseményről beszámoltak neki. A parancsnok mindvégig a külső kapcsolatokra fordította a legnagyobb figyelmet.

November 2-án végre tárgyalhatott egy fontos előljáróval, Kopácsi Sándor ezredessel, a Budapesti Rendőrkapitányság vezetőjével, aki erre így emlékezett vissza: „a budai felkelők vezetőjének adták ki magukat. Érdeklődésemre, hogy kiktől kaptak megbízást, zavaros választ adtak, ezért eltanácsoltam őket”. Mindezek ellenére kiterjesztették felügyeletüket a III. kerületre. Berecz György gépkocsivezető alparancsnokot Butkovszky kinevezte a III. kerület katonai parancsnokává, és feladatául adta, hogy szervezze meg a városrészben a nemzetőrséget.

A csoport széteszlása

November 4-én reggel a szovjet támadás hírére a Fő utcában a felkelők készen álltak arra, hogy védelmi harcot folytassanak.

Butkovszky viszont céltalannak ítélte meg az ellenállást. Berecz így emlékezett vissza ezekre a percekre: „...mindenhonnan telefonáltak: »általános támadás, mindenki meneküljön, ahogy tud.« Ezt követően még inkább fokozódott a káosz, a vezetők a fegyvereseket hol felküldték az emeletekre lőállásba, hol

visszahívták. Végül közölték, hogy »nagy a túlerő, az épületet nem védhetjük, szétlövik«”. Immár a két radikális parancsnokhelyettes, Pálfia és Roboz is letett az ellenállásról.

A felkelők sebtében elhagyták a Fő utcai bázist és szétszóródtak, csak Lénárd Ottó tett még meg annyit, hogy egy fegyverekkel megrakott teherautót juttatott a Bécsi összekötő útnál lévő ellenállásra készülő csoporthoz.

Még a reggeli órákban kiszabadultak a Fő utcai foglyok (egyik forrás szerint a szovjetek szabadították ki őket). „Utána mindannyian fegyvert fogtunk. November 6-án a BM épületében karhatalmi századokba szerveződünk és a szovjetekkel együtt részt vettünk az ellenforradalmárok elleni harcokban” – jelentette az egyikük. A tűzszünetben elszállított iratokat a Vizsgálati Osztály visszavitte, majd azokat elégették.

Megtorlás

Butkovszky és két helyettese, Pálfia és Roboz még 1956 novemberében elhagyta az országot. Így a kíméletlen retorzió a két alacsony szintű vezetőt, Berecz Györgyöt és Lénárd Ottót érte: Szimler János alezredes katonai tanácsa 1958. január 27-én jogerősen mindkettőjükre halálbüntetést szabott ki, és az ítélet másnap végrehajtották. A többi elfogott résztvevőre tíz hónaptól három évig terjedő szabadságmegvonást róttak ki.

A Sziklai-legenda, Budakeszi, 1956

Betekintő, 2021. 4. sz.

A forradalom előtt

1946-ban Budakesziről kitelepítették a svábok jelentős részét, helyükre partizánok és más világháborús ellenállók családjait költöztették⁵⁸⁹, akiket a régi helybeliek nem fogadtak be, így a mintegy 15 000 fős helyi lakosság igen megosztott maradt a forradalom kirobbanása idején is. A pártidiktatúra hívei maguk között így fogalmaztak: *„Népi demokráciánk szempontjából megbízható a község lakosságának az a töredéke, akik 1946-ban partizán, antifasiszta múltjuk eredményeként az onnan kitelepített svábság ingatlanjaiból juttatott házat, telket, gyümölcsöst kaptak.”*⁵⁹⁰ A levéltári források viszont az bizonyítják, hogy a megosztottságot fokozta az új hatalmasságok arroganciája, akiket a megfelelés kényszere is vezérelt: *„Természetes, hogy Pártunk és Kormányzatunk az elmúlt években elsősorban az említett kategóriára támaszkodva igyekezett a községben politikáját érvényre juttatni. A reakció elleni sikeres harcban e körülmény az ellenség még dühödtebb gyűlöletét váltotta ki.”*⁵⁹¹ A községben svábok voltak többségben, de nagy számban éltek ott csángók, valamint Csehszlovákiából telepített magyarok. Sőt: *„található itt tetemes számú horthysta elem, akik az 1952-es és az azt követő kitelepítések elől*

⁵⁸⁹ 1946-ban 70 partizán család kapott egyidejűleg házat Budakeszin (BFL 1990/57. I. fokú ítélet 15.).

⁵⁹⁰ Hajdú Pál jelentése 1957. III. 16. ÁBTL V-142293/3.

⁵⁹¹ Hajdú Pál jelentése 1957. III. 16. ÁBTL V-142293/3.

önként hagyták el a város területét, hogy a közeli Budakeszin »átmeneti« egzisztenciát teremtsenek.»⁵⁹²

A már létező feszültség következményeként 1956. október 23-án – friss híreket az ingázók szolgáltattak – a diktatúra ellenzői gyorsan kifejezésre juttatták akarataikat. Elsőként Türk Mihály községi párttitkár és Sziklai Sándor ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum igazgatója házára kerültek ki röpcédulák – *Nemzeti Ellenállási Mozgalom* aláírással –, amelyek „vérfürdővel” és „bitófával” fenyegették meg „a sváb vagy bitorlóit”.⁵⁹³ Ezután a többi ismert helyi kommunistát az utcán szidalmazták, fenyegették. Másnap este több fiatal a fővárosból fegyverrel tért vissza, ahol néhányan már megedződtek a csetepatékban. Vezetőjük a 25 éves Máriity László esztergályos⁵⁹⁴ kezdeményezésére másnap folytatni akarták a harcot.⁵⁹⁵ Ehhez újabb fegyvereket akartak szerezni, mégpedig az MDP helyi székházából. A nyolctíz fiatalhoz a kíváncsiskodó tömeg egy része is csatlakozott. A pártvezetőség ott tartózkodott, és már számítva a konfrontációra a Szabadságharcos Szövetség helyiségéből magukhoz vették a fegyvereket, de úgy döntöttek, nem vetik be a jövevényekkel szemben, így elvették tőlük azokat. Már csak estére értek volna a városba, így másnapra halasztották az utat. Október 26-án azonban úgy határoztak, hogy inkább helyben ellenőrzik a Budapestre haladó járműveket, és az ÁVH-sokat lekapcsolják. Így a főúton barikádépítésbe kezdtek.

⁵⁹² Hajdú Pál jelentése 1957. III. 16. ÁBTL V-142293/3.; Csók Károly jkv. 1957. I. 9. BFL 1990/57.

⁵⁹³ Tájékoztató 1957. I. 28.; Sziklai Sándorné tval., Türk Mihály tk.; Kiss Lajosné tval. 1957. VIII. 17. BFL 1990/57.

⁵⁹⁴ „...Amolyan fenegyerek volt, ez nálam előnynek számított. Barátaival a futball volt a legszorosabb kötelék. Tapasztaltam, hogy az ő véleménye döntött a barátai körében” – jellemezte a 18 éves felesége (jkv. 1957. II. 8. BFL 1990/57.).

⁵⁹⁵ Máriityné szerint férje Fehér Istvánnal és Schrödel Máriával részt vett a Rádió épületének ostromában (jkv. 1957. II. 8. BFL1990/57.). Mások a Margit hídnál voltak hídőrségben.

Ám eközben is azon tanakodtak, honnan szerezhetnének újabb fegyvereket. Fehér István nyomdász javaslatát fogadták el: a közelben lakó Sziklai ezredestől elkérik a fegyverét (Márity úgy tudta, hogy golyószórót is rejteget), s ha nem adja, erővel elveszik. Heten – Márity a feleségével, Fehér a barátnőjével, Schrödel Máriával, a Tóth textvérek, Miklós, és István (mindketten szakácsok), valamint még egy személy – vállalkoztak erre, míg a többiek a barikádnál maradtak.

A Sziklai-háznál

A kétgyermekes Sziklai házaspár együtt élt az asszony édesapjával, Kiss Lajossal, a főúti (Vöröshadsereg útja 8.) házukban. Sziklai igencsak kivette a részét a munkásmozgalomból. Első világháborús fogolyként csatlakozott Lenin pártjához, küzdött a polgárháborúban. Elvégezte a Szverdlov Egyetemet, majd itt tanári állást kapott. Lady Péter százados fedőnéven részt vett spanyol köztársaságpártiak internacionalista segélynyújtásában, ám a vereség következményeként Franciaországba, majd Észak-Afrikába internálták. 1942-ben már a Vörös Hadseregben tűnt fel és részt vett a magyarországi hadműveletekben, majd a Magyar Kommunista Párt szervezésében is. Ezredesi rendfokozattal a Hadtörténeti Intézet és Múzeum igazgatója lett. 1946-ban költözött Budakeszire, amikor egy kitelepített sváb család házát kiutaltak részére.⁵⁹⁶

Apósa Kiss Lajos a Tanácsköztársaság égisze alatt tevékenykedett (konkrétumot nem tudunk), amelynek bukása után román fogságba esett. Szabadulása után 1925-ig Ausztriában, Olaszországban és Jugoszláviában élt. Visszatérését követően belépett az illegális kommunista pártba. 1945-ben részt vett a földosztásban.

⁵⁹⁶ BFL 1990/57. I. fokú ítélet 15.

Később üzemi bizottság elnöke lett, majd Budakeszin a Népfront elnökének választották meg. Felesége a község párttitkára, majd pártbizottsági tag lett, míg lányuk, Sziklainé a pártfőiskolán oktatott, és Budakeszin pártszemináriumokat tartott.⁵⁹⁷ Kiss Lajost szinte mindenki kedvelte, erről felesége így vallott: „*a faluban bármerre jártunk szívesen elbeszélgettek velünk az emberek.*” Azonban elismerte, hogy már a forradalom kitörése előtt mindez megváltozott.⁵⁹⁸ Sziklaival szemben azonban leplezetlen ellenszenvet tápláltak. „*Ő volt a legmagasabb funkcionárius, őt azonosították a kormány politikájával. Tartottak tőle. Gépkocsival ment-jött minden nap*” – vallotta a helyi csapos.⁵⁹⁹ Egyik földije így látta: „*elégé baloldalian igyekeztek különböző kérdéseket megoldani. Esetenként előfordult részükről túlkapás is, főleg a választásokkor. Akit ők akartak, azokat választották meg.*”⁶⁰⁰ Sziklainé szerint az iskolaigazgató már régóta felhasználta a befolyását a család ellen. Másrész a már említett Fehér István anyja a tanácsházán dolgozott volt, de korrupció miatt eltávolítottak, és éppen ő – párttitkári minőségében – javasolta a kizárását. Ettől kezdődően a Fehér-család ellenségessé vált Sziklaiékkal szemben.⁶⁰¹

25-én érkezett Sziklaiékhoz látogatóba egy 50 éves özvegy, a Szabadkán élő Varjaski Milánné, a család régi barátja.⁶⁰² A férfiak este biztonságba helyezték őt, valamint a családot ismerős családoknál, az éjszaka pedig felváltva virrasztottak. Sziklai csőre töltötte szolgálati pisztolyát, de előkészítettek egy baltát,

⁵⁹⁷ BFL 1990/57.I. fokú ítélet 15.

⁵⁹⁸ Kissné tval. 1957. VIII. 17. BFL1990/57.

⁵⁹⁹ Lénárd János tk. 1957. II. 13. BFL 1990/57. Hozzátette: „*Apósát és anyósát viszont kimondottan szerette a nép.*”

⁶⁰⁰ Csók Károly jkv. 1957. I. 9. BFL 1990/57.

⁶⁰¹ Fehér István a rendszerváltás idején ezzel ellentétesen emlékezett (Fazekas–Móza 1990. XI. 21.).

⁶⁰² Egyszer már volt itt látogatóban, akkor Sziklai arra kérte, hogy legközelebb férje munkásmozgalmi tevékenységéről bocsásson rendelkezésére adatokat.

valamint egy lapátot is. Reggel azonban meggondolták magukat: Kiss Lajosnét a gyerekekkel visszahívták, hogy „*ha kell, együtt haljanak meg*”.⁶⁰³ Nem világos, hogy a nő miért nem tiltakozott. Közben Varjaskiné is visszatért a Sziklai-házba.

10 óra körül a fiatalok Marity László vezetésével behatoltak a kapun, illetve ketten a telken kívül helyezkedtek tüzelőállásba. A lányok nem vittek fegyvert, a fiúk közül sem mindegyik. Míg Fehér és barátnője a kitűzött zászlót levették és kivitték, Mária (nyomában a feleségével) felment a bejárati lépcsőn, bezörgetett az ajtón, és követelte Sziklaitól a fegyverét. Ugyanezt megpróbálta a hátsó bejáratnál is. Végül visszatért az utcai bejáratához, hangosan szitkozódva követelte a pisztoly átadását. „*Nem adhatom, mert az állami tulajdon*” – hangzott a válasz.⁶⁰⁴ Ekkor az ezredes telefonálni próbált segítségért, Mária rákiáltott, hogy tegye le a kagylót, majd felszólítására az egyik társa kint elvágta a telefonvezetékét.⁶⁰⁵

Sziklai felvette a pisztolyát, mire Mária káromkodva fenyegette meg, hogy ne merjen löni, és kilátásba helyezte, hogy a kezében tartott kézigránát bedobja a lakásba. „*Amennyiben löni mer, házastól együtt széttépjük*” – hallotta két szemtanú az utcán.⁶⁰⁶ Mária dühe tovább fokozódott, a bejárati ajtó üvegét kézigránáttal beverte. „*Nem volt szándékomban Sziklai megölése, sem a kézigránát bedobása, ezt bizonyítja,*

⁶⁰³ Megoszlanak abban a források, hogy ez melyikük kezdeményezése volt.

⁶⁰⁴ Mária László jkv. 1956. XI. 29. ÁBTL V-142293/2.

⁶⁰⁵ Mária László jkv. 1957. II. 22. BFL. Lehetséges, hogy a társak hallották miről van szó, ekkor vágta el Tóth Miklós a zsebkésével. Az eddigi események a fentiekkel nagyjából egyezően vallotta Varjaskiné (Szabadkai kihallgatás; fordítás szerb-horvát nyelvről) 1957. VIII. 17. Varjaskiné ezt megelőzően, 1956. XII. 4-én is tett – a szabadkaival lényegében hasonló – vallomást. Ezt a Csongrád megyei kapitányság vezetője, Vörös Balogh István rendőr alezredes táviratban küldte el a BRFK részére. Kiss Lajosnénak is küldött egy kézírásos levelet 1957. február 4-én. BFL 1990/57., ÁBTL V-142293.).

⁶⁰⁶ Márton Áron tk. 1957. II. 15. Lukács István 1957. III. 9. BFL 1990/57.

hogy nem volt kibiztosítva a gránát, egyébként pedig veszélytelenebb módja is lett volna Sziklai megölésére. [sic!] Az ablakot mérgemben törtem be. – vallotta egy hónappal később.⁶⁰⁷ „Ekkor Sziklai azonnal lőtt a pisztolyával – emlékezett vissza Márity felesége.⁶⁰⁸ „...láttam, hogy férjem hátravágódik, legurul a lépcsőn” – mondta az asszony a bíróságon.⁶⁰⁹ (A ház előtt tíz lépcsőfok volt.) Egy szemtanú szerint: „A támadó fiatalember lebukfencezett a lépcsőről – jajgatva.”⁶¹⁰ Márity így számolt be erről: „Éreztem, hogy eltalált, s leestem a lépcsőn. Feleségem abban a pillanatban elszaladt és kiabált, hogy »a Lacit meglőtték!« Azt éreztem, hogy alsó testem érzéketlen, nem tudtam mozogni. A vallomás így folytatódik: „láttam, hogy az előszoba ajtaját Sziklai kinyitotta. Ezen keresztül láttam, hogy szándékában állt további lövések leadása is, mert felemelte fegyverét, de a mellette álló Kiss Lajos kezét mindig lefogta, illetve eltolta.”⁶¹¹ Többen lövéseket hallottak, Tóth Miklós pedig az ajtón bedobta a kézigránátját. Márity így folytatta: „...arccal az előszoba felé feküdtem, láttam, hogy az ajtó kinyílik, és a résen át az előszobába – az ajtóhoz közel – berepült egy gránát és felrobbant. Becslésem szerint két méterre állt Sziklai. Apósát ekkor nem láttam. A robbanás után Sziklai eldőlt.”⁶¹² Ő nem láthatta ki dobta, csak a felesége: „Miki oda megy az ajtó elé és bedob egy gránátot.”⁶¹³ Egy másik vallomásából: „...gránát robbant, amely tönkretette az előszobaajtót. Ezután láttam Tóth Miklóst hozzánk rohanni [...] és ezt mondta:

⁶⁰⁷ Márity László jkv. 1956. XI. 29. ÁBTL V-142293/2.

⁶⁰⁸ Máriytiné Gaál Ilona önv. 1956. XII. 6. ÁBTL-142293/2.

⁶⁰⁹ Máriytiné jkv. 1957. II. 5. BFL 1990/57.

⁶¹⁰ Antalóczy János tk. 1957. II. 15. BFL 1990/57.

⁶¹¹ Márity László jkv. 1956. XI. 29. ÁBTL-142293/2

⁶¹² Márity László jkv. 1957. II. 22. BFL 1990/57.

⁶¹³ Máriytiné önv. 1956. XII. 6. ÁBTL-142293/2. Érdekeség, hogy ez a vallomásrész lemaradt a gépelt változatról, csak kézírással maradt fenn.

»Bevágtam egy gránátot«. Fehér válaszolt neki: »A másikat is vágd be az ablakon«. Tóth valami olyasmit válaszolt, hogy az még kell...⁶¹⁴ A dobást látta Fogarasi Zoltán műszerész is: „Amikor az első lövés eldőrdült, én is a házhoz közelebb szaladtam, és láttam, hogy Tóth Miklós kezében egy kézigránát van, amit a Sziklai ház ablakán dobott be.”⁶¹⁵ Máriyot a jobb mellkasán érte találat. A kapuig elkúszott, ott felesége és társai vették gondozásba. Egy rögtönzött hordággal a szanatóriumba vitték, ahol azonnal megoperálták. „Igen gondos gyógykezelésben részesült, azonban állapota ennek ellenére sem javult” – összegezte Kelemen Endre törvényszéki orvosszakértő, aki 1957. március 4-én tájékoztatta a BM a vizsgálati osztályát. Hat nappal később Máriy László belehalt a sérülésébe.

A lövésekre odaértek a barikádépítők is, és kispuskáikkal célba vették a házat, az ablakokat szétlőtték. A Sziklai-házban történekről elsősorban a Varjaski Milánné tudósított, akit Sziklai még a lövöldözés előtt Sziklai beküldött a szobába. „Ebben a pillanatban hallottam néhány lövést, nem tudom hányat. Hallottam a szétzúzott üveg csörömpölését is, és közvetlenül utána elhangzott a robbanás is. Még ezután is volt néhány lövés, míg végül valami gyanús csend vált úrrá. Erre kimentem az előszobába és megláttam, hogy az előszobaajtó össze van törve. Sziklai Sándor a földön feküdt, Kiss ott állt, ahol előbb is [...] és mondta, hogy ő is megsebesült a lábán. Hozzáfűzte, hogy húzzam el Sziklait valamivel távolabb. Ebből arra következtettem, hogy ő feltételezte: a fiatalemberek betörnek az előszobába, és el fogják taposni Sziklait. Közvetlenül az előszobaajtó előtt nem voltak már ott ezek a fiatalemberek, dacára annak, hogy az előszobaajtón

⁶¹⁴ Máriyiné jkv. 1957. II. 5. BFL 1990/57.

⁶¹⁵ Tval. 1957. VIII. 21. BFL 1990/57. Kicsit félrevezető az *ablak* megjelölés. Ám nyilvánvalóan az üvegtáblákból álló ajtóról van szó.

keresztül egy pillantást vettem az udvar felé. Ekkor azonban észrevettem, hogy a fiatal emberek tartanak egyet maguk közül, aki egészen össze volt rogyva, amiből arra következtettem, hogy az illető megsebesült. [...] Megkíséreltem, hogy Sziklai Sándort valamelyest elhúzzam, azonban nem sikerült, mert gyenge vagyok, ő pedig nagyon nehéz volt. Észrevettem rajta, hogy még lélegzik, ő azonban akkor már a végét járta. Észrevettem, hogy a homlokán nagy seb tátong, míg az arca egészen fekete volt a puskaportól. Megjegyzem, hogy én tudtam arról, hogy csak Sziklainak van pisztolya, ebben a pillanatban azonban észrevettem Kiss Lajosnál, aki azt kézben tartotta, más pisztolyt nem vettem ott észre. Kiss Lajos arcán mindkét orcáján egy-egy véres foltot vettem észre. Erre ő bement a konyhába, és ahhoz az ajtóhoz állt, amely a verandára vezet, azt mondván, hogy ő maga fogja megölni magát. Én akkor annyira fel voltam izgulva, hogy nem tudtam neki semmit sem felelni. [Kiss megismételte.] Odaillesztette a pisztolyt a jobboldali halántékára és elsütötte. Azonnal elesett az asztal és a verandára vezető ajtó között a földre. [...] Nem vettem észre, vajon ő a helyszínen meghalt-e, azonban ezekben a pillanatokban Sziklai Sándor még nem szenvedett ki. Én annyira megijedtem, hogy kimentem a verandára, azután az udvarra, illetve a kertbe [...] és ott elbújtam...”⁶¹⁶

A Sziklai család helyi jó ismerőse Waschler Sándorné az utcai hangoskodásokból értesült arról, hogy megtámadták Sziklaiékat. A sebesült Máriy elszállítását már a helyszínen látta. „A barátomra lőtt az a ronda vörös.” – válaszolta érdeklődésére az egyik sebesültszállító. A ház kertjében fiatalokkal találkozott, a lépcsőt üvegszilánk, törmelék borította. „Ahogy a lépcsőn felértem, láttam, hogy az ajtó előtt nagy

⁶¹⁶ Varjaskiné tval. 1957. VIII. 17. BFL 1990/57.

vértócsában fekszik Sziklai Sándor [...] a vér a fejéből patakzik, az arca pedig kormos, szürkés színű volt. [...] Láttam, hogy mellkasa erősen mozog. Hangot nem adott és egyáltalán nem mozdult. Körülötte a szőnyegen is törmelék és üvegcserep volt. A helyiségbe belépve láttam, hogy Sziklaitól jobbra állt Kiss Lajos. Kezében pisztolyt láttam. Kiss arca kétoldalt kissé véres volt, és úgy láttam, hogy jobb keze is megsérült. [...] Kétszer is mondta nekem: »maradjon itt elvtársnő!« Azt válaszoltam, hogy maradok, csak ne lövöldözzön, tegye le a revolvért. [...] Kissék szobájában láttam Kissék Jugoszláviából érkező vendégét. [...] Az asztalnak támaszkodva állt szinte megdermedve. [...] Átszaladtam [a szomszéd] kertjébe. Eközben láttam, hogy [...] nagy tömeg közeledik a ház felé.”⁶¹⁷ Az orvos szakértő szerint gyors orvosi beavatkozással talán megmenthették volna Sziklai életét, „ha közben szövődmény nem lép fel”.⁶¹⁸ Ezután a feldühödött tömeg bevonult a házba, az eszméletlen ezredest kirángatta az utcára, ahol karókkal agyonverték, agyonrugdalták. Valaki így szólt Sziklai teteménél: „Megérdemelte a csirkefogó, mert az az én lakásom volt.”⁶¹⁹ A házat pedig kifosztották. Mindebben a Mária-csoport tagjai nem vettek részt. A Sziklai-Kiss család nőtagjait a gyerekekkel a falu főorvosa mentővel Budapestre szállította, ahonnan november 15-én tértek vissza.

Sziklainé már november 8-án a hullagyalázók felelősségre vonását kérte a rendőrségtől. A nyomozás 1957 márciusában azzal fejeződött be, hogy az „ellenforradalmárok” a támadásukkal öngyilkosságba kényszerítették Sziklait és Kisst. Jogerős ítéletet csak

⁶¹⁷ Waschler Sándorné tk. 1956. XII. 5. BFL 1990/57.

⁶¹⁸ Kelemen Endre tval. 1957. VIII. 17. BFL 1990/57.

⁶¹⁹ Mihály István jkv. 1957. II. 5. BFL 1990/57. Illy Lászlóné szerint viszont Eszterle Józsefé volt korábban az ingatlan, aki törvényesen el akarta intézni, hogy visszakaphassa (tk. 1957. II. 19. BFL 1990/57.).

1958 júniusában, majd a törvényességi óvást követően november 3-án hirdettek 17 vádlottra. A legveszélyesebbnek tartott „ellenforradalmárokkal” szemben – mint a fentebb említett Fehér István és a Tóth testvérek, Miklós és Lajos, valamint Horváth Zoltán – csak távollétükben szabhattak ki halálos ítéletet,⁶²⁰ részben abszurd vádakkal (gyilkosság, gyilkossági kísérlet, rablás), mivel ők már 1956 novemberében elhagyták az országot. Azokra a fiatalokra, akik a fegyverszerzésben részt vettek, de a Sziklai megölésében nem, vagy életfogytiglant szabtak ki, vagy nyolc-tíz évet. A lincselők közül kettőt halálra ítélték és kivégeztek, másokra szintén a legsúlyosabb börtönbüntetést rótták ki. Ezek a vádak viszont megalapozottak voltak. Máriity Lászlónét 1957. februárjában letartóztatták, de két hónap múlva megszüntették ellene a nyomozást.⁶²¹

A tények és a mítoszok

Amikor a megvadult tömeg behatolt a Sziklai-házba, az előszobában találta az eszméletlen állapotban lévő, súlyosan sebesült Sziklait, a szobában pedig a már elhunyt Kiss Lajost. Szembetűnő volt ott a balta, amit készenlétbe helyeztek. Mivel Kiss – ahogy már említettem – nagy népszerűségnek örvendezett a községben, úgy értékelték a látottakat, hogy a közutálat sújtotta Sziklai, reménytelenné vált a helyzetében, baltával széthasította apósa fejét, majd fejbe (szájba)

⁶²⁰ Kelemen Gézáne tanácsa 1957. november 4-én Fehért és Tóth Miklóst halálra, Tóth Lajost 15 évre Horváthot 18 évre ítélte; Mecsér József tanácsa 1958. június 18-án mind a négyükkel szemben kiszabta a halálos verdiktet.

⁶²¹ „Belátom, hogy helytelenül jártam el [...], hogy férjemmel és társaival behatoltunk egy idegen házba, a fellépésünk ott a támadás benyomását kelthette. Én azonban csakis férjem féltése miatt tartózkodtam ott. [...] Sajnálom, hogy jelenlétemmel nem tudtam izgága, kötekedő fellépését tompítani, a szemem előtt történt meg, amitől féltettem” – vallotta még letartóztatása előtt (Máriityné jkv. 1957. II. 5. BFL 1990/57.).

lőtte magát.⁶²² Utóbb még inkább elterjedt az a változat, hogy Sziklai lelőtte apósát, majd saját magát is. A tragédia után néhány nappal Varjaskiné a temetőben hallotta, hogy erről beszélnek, de nem mert szólni, nehogy kiderüljön, hogy ő is a házban tartózkodott.⁶²³ A gyilkosság teóriáját a hozzátartozók is osztották: „A tanácselnök helyettese [...] kérdésemre előadta, hogy férjem megőrült [...] megölte édesapámat, majd ő is öngyilkos lett.” – vallotta az özvegy.⁶²⁴

Ám a tényleges szemtanúk – Varjaski Milánné, Waschler Sándorné és a Márity házaspár – még 1956 november végén, december elején döntőnek bizonyuló vallomásokat tettek. Varjaskiné és Waschlerné nem tudta, hogy mi okozta Sziklai súlyos sérülését – bár látták, érzékelték a kézigránát robbanásának következményeit –, azonban Sziklai eszméletvesztése után mindketten beszéltek még a szobában tartózkodó Kissel. Az eljárás alatt senki sem cáfolta a szemtanúk állítását, nem is volt más szemtanú. Számos tanút kihallgattak, de már csak a kinti eseményekről számolhattak be, de a falakon belül történekről mit sem tudtak.

Döntőnek bizonyulta harmadik orvosi vizsgálat, amely szerint Sziklai fejsérülését – amely 14 mm átmérőjű volt –nem okozhatta pisztolylövés, mivel ilyen nagy átmérőjű lövedék nincs. A sérülést ehelyett a kézigránát összekötő csavarja idézte elő. Kelemen Endre

⁶²² Máriytiné önv. 1956. XII. 6. „Pécsi” ügynöki jelentése 1957. I. 22. ÁBTL-142293/2; Rajki Sándorné fhd. feljegyzése szemtanúkra hivatkozva 1957. IV. 2. ÁBTL V-142293/3.

⁶²³ Varjaskiné tval. 1957. VIII. 17. BFL 1990/57.

⁶²⁴ Sziklainé tval. 1957. VIII. 17. BFL 1990/57. Fél évvel korábban, a rendőrségi kihallgatásán így mondta: „Budakeszin még most is a rémhírek tömege kering, melyek a nyomozást kisiklatni igyekeznek. Egyesek – köztük Martin Antal tanácselnök-helyettes is – tudni vélik, hogy férjem halála előtt agyonlőtte apámat” (tk. 1957. II. 20. BFL 1990/57). Ezen kívül egy másik mítoszról is említést tett: „...arról beszélnek, hogy köszönő levelet írtam Márityéknak, amiért férjemen megbosszulták apám halálát.”

orvosszakértő ekkor, az elsőfokú tárgyalásra a holttest kipreparált koponyáját mutatta fel: „Korábbi [a második, 1956. november 29.] vizsgálatkor nem preparálták ki a koponyát, és nem illesztették össze a törött koponyacsontokat, mivel ekkor még nem álltak az orvosok rendelkezésére a nyomozati anyagok. Abban az állapotban a koponya a rothadó lágy részekről igen bűzös volt, így pontos méréseket nem tudtak eszközölni, így történt meg, hogy a szakértők – miután a szakvélemény leadását a boncolás után azonnal követelték tőlük – olyképpen nyilatkoztak véleményükben, hogy a sérülés származhatott lőfegyvertől is. Amint az exhumálás után a koponyát kikészítettük, ezt a gondolatot el kell vetni, mert megállapíthatóvá vált, hogy az orrgyök felett található sérülés nem származhatik lövedéktől, mert azt sokkal nagyobb átmérőjű tárgy okozta. Ha a sértett a fegyver csövét közvetlenül illesztette volna a fejéhez, akkor nem félkör alakú, hanem csillag alakban repedezett szélű csonthiány keletkezett volna. Azt határozottan kizárjuk, hogy Sziklai Sándor fején lévő sérülés pisztolyból eredő.”⁶²⁵ Földes Vilmos és Budavári Róbert orvos szakértők mindenben egyetértettek Kelemennel, hangsúlyozva, hogy az elmondottak a közös szakvéleményüket tükrözte. Az orvosok megállapítása szerint Kiss Lajos is szerzett kézigránáttól származó szilánksérülést mégpedig álló helyzetben, mert csak az alsó lábszárait érte, nem az egész testét.⁶²⁶

Az első vizsgálatot a község orvosa, Ostoros Gyula végezte. Erről így vallott a per elsőfokú tárgyalásán: „Én különösebben nem vizsgáltam meg egyik holttestet sem. [...] Nem mertem semmihez nyúlni, hogy a nyomozást ne nehezítsem meg. [...] A halottkémlelési jegyzőkönyvbe, valamint a halotti anyakönyvbe halál okaként Kiss

⁶²⁵ Kelemen Endre tval. 1957. X. 4. BFL 1990/57.

⁶²⁶ Földes Vilmos és Budavári Róbert tval. 1957. X. 4. BFL 1990/57.

Lajosnál baltacsapástól eredő halálos sérülést, Sziklai Sándornál pedig pisztolylövéstől származó sérülést jegyeztem be. Ezt onnan állapítottam meg, hogy Kiss Lajossal egy helyiségben láttam a baltát [...], Sziklai esetében pedig a homlokon látott sérülésből lött sérülést fedeztem fel, de a faluban mindenki arról beszélt, hogy ő lötte le saját magát.” Kelemen Endre orvosszakértő kérdésére: „Minden orvosi tárgyi alapot nélkülöz az a gondolatom, hogy Kiss Lajos halálát balta által keletkezett sérülés, Sziklai Sándor halálát pedig lövési sérülés okozta.”⁶²⁷ Ez a közlés nem jelenthet mást, mint azt, hogy Ostoros is tisztában volt az ezredes kézigránát általi sérülésével. Ám – mint később látni fogjuk – ez az orvos évtizedekkel később már kategorikusan tagadta, hogy kézigránátot dobtak a házba.

Az orvosok vallomásaiból alátámasztják, hogy az első két vizsgálat eredményét döntően befolyásolta a köztudatot uraló legenda. A nyomozás befejezéséről szóló határozat – ahogy emítettem – még a kettős öngyilkosságot tartotta legvalószínűbbnek. A bizonytalanság („feltételezhetően”) csak Sziklai esetében merült fel. Többször említették a kézigránát bedobását is, arra viszont nem tértek ki, hogy a leírt verziót miért tartották valószínűbbnek.

A falu népe olyannyira elhitte saját mítoszáét, hogy egy *Népszabadság*-cikk miatti felháborodásukban kollektívan tiltakozásba kezdtek, amiért az szerintük félreinformálja a közvéleményt. Mi több, arra készültek, hogy a lap szerkesztőségében kikényszerítsék a korrekciót.⁶²⁸ Ilyen előzmények után természetes, hogy a mítosz a pártállami diktatúrából búvópatakként tört elő a rendszerváltáskor.

Az első feltárás Fazekas Eszter és Móza Katalin újságírók érdeme. 1990-ben a *Pest Megyei Hírlap* hét

⁶²⁷ Ostoros Gyula tval. 1957. X. 4. BFL 1990/57.

⁶²⁸ Böör László 1997. 27-28.

egymást követő őszi számában adták közre kutatásuk eredményeit.⁶²⁹ E cikksorozatra még a későbbi szakmunkák is előszeretettel hivatkoztak. Megkérdeztek mindenkit, akitől csak információkat remélhettek, még a periratokat is megkapták a Fővárosi Bíróságtól. Tárgyilagosan és tisztességesen közelítették meg a problémát, majd a befejező részben elismerték, hogy számukra nem tisztázódtak a kérdések, csak egy valami: „*kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a per koncepció volt.*” Ám rendre kiderül az is, hogy a peranyag korrekt áttanulmányozásának feladatával a szerzőpáros nem tudott megbirkózni. Például a négy koronatanú közül csak Varjaskinét említették meg, de vele kapcsolatban még azt is kétségbe vonták, hogy látta-e egyáltalán a tragikus eseményeket.

A cikksorozat legkeresettebb darabja Fehér István Ausztráliából érkezett levele, mert úgy tűnt, végre előkerült egy igazi szemtanú. A Sziklai-házhoz „*odaérve bekopogtam az első ajtón.*” – írta. Ám már ez is elég ahhoz, hogy kétségessé tegye a visszaemlékezés hitelét. Fehér ugyanis „*összetévesztette*” magát Máritytal. A levéltári források ismeretében ugyanis teljesen világos, hogy Márity ment fel a ház bejáratához, és ő próbált beszélni a háziakkal. Feleségén kívül senki más nem követte. Nem véletlen, hogy ő kapta a halálosnak bizonyuló lövést. „*Kiss bácsi kiszólt, hogy ki az... Gyere hátra a konyhaajtóhoz, fiam, ott engedlek. Én hátramentem, a többiek kint maradtak elől. Kétszer is kopogtam, de semmi válasz nem jött. Bentről zaj hallatszott, mintha valaki verekedett volna. Előreszaladtam és szóltam Márity Lacinak, aki a csoport egyik tagja volt, hogy nem tudom, mi van, de Kiss bácsi nem jött ajtót nyitni, valami baj lehet odabent. Ezek után megint hátramentem a konyhaajtóhoz, és látom, hogy*

⁶²⁹ Fazekas–Móza 1990.

egy középkorú barna néni jön ki a konyhaajtón, és csak annyit mondott: mindennek vége van. A kerten keresztül tűnt el.” A tanúk vallomásai – mint általában – ezúttal sem támasztják alá az évtizedekkel későbbi közléseket.

A következő sorok Máriity (halálosnak bizonyuló) sebesüléséről szólnak. Majd így folytatja Fehér: *„Szaladtam hátra a konyhaajtóhoz. Lassan kinyitottam, és akkor láttam, hogy Kiss bácsi fejjel lefelé feküdt a konyhában egy nagy vértócsában, és egy kisbalta volt mellette a földön. Ahogy álltam félve, remegve, még egy lövés dördült el a házban. Erre teljesen kinyitottam az ajtót, és lassan bementem a szobába. Akkor láttam, hogy Sziklai ott fekszik hanyatt. A fejében, vagyis a homlokán egy lyuk, a pisztoly a kezében, és nagyon vérzett. Elfordultam tőle, visszamentem a konyhába. Ott volt egy vasalódeszka, azon egy pokróc, és a Kiss bácsit betakartam vele.*” Fehér erre az epizódra rosszul emlékezett. Hét szemtanú állította, hogy Máriity meglövése után a társaival együtt kispuskával lőtte a házat és kézigránátot is dobott, később pedig a sebesült barátjával foglalkozott. *„Én a mai napig megesküszöm akármilyen bíróság előtt, hogy a leírtak csak a teljes igazságot fedik. Senki oda gyilkossági szándékkal nem ment. Kiss bácsi úgy halt meg, mint egy mártír, Sziklai Sándor pedig egy közönséges gyilkos, aki a gyilkolás után elvette a saját életét*” – fejeződik be Fehér István levele.⁶³⁰ Hihetőleg nem a megtevesztés szándékával íródott így, csak hát az eskütétel nem feltétlenül garantálja a megfelelő memóriát. Fehér nem ment be a házba – nem is indult el arra –, ezt társai és a sok bámészkodó látta volna, de közülük egy sem erősítette meg Fehér állítását.

Mely forrásokat tartsuk hitelesnek? Véleményem szerint a „kádárista” peranyagok sokszorosan

⁶³⁰ Fazekas–Móza 1990. XI. 21. 2-3. Elsősorban Fehér verziójából merített Kovács István, amikor forgatókönyvet írt (Erdöss Pál 2006).

tényszerűbbeknek bizonyulnak, mint a visszaemlékezések, különösen az évtizedekkel későbbiek. E meggyőződésemet már régóta hangoztatom, és minden új kutatásom ráerősít erre. A kíméletlen bűnüldöző szervek, így a népbíróságok – bármennyire szentségtörésnek tűnik is – az 1956 utáni perekben kimutathatóan az igazság kiderítésére törekedtek,⁶³¹ és ebbe óriási munkát fektettek. Ebben az időben kikényszerített vallomásokat már nem alkalmaztak. Elsősorban az akkori törvényszabályozás idézte elő a súlyos ítéleteket. Természetesen nem kis szerepet játszott a bosszúvágy is, amely azonban – kivételes esetektől eltekintve – nem hamis vádakra, hanem tényszerűségeken alapuló vádak rosszindulatú értelmezésére épült.

A legnagyobb budakeszi ügy, a Fehér István és társai elleni eljárás már 1956 novemberében megindult, bár ekkor a bűnüldöző szervek még kaotikus állapotban voltak. Ekkoriban még a megtorlás mikéntjéről nem született határozat. A terjedelmes periratok felületes átnézése után is képtelenség azt állítani, hogy e dossziék egésze fikcióra épül. A benne lévő vallomások igazságtartalma éppen annyi, mint egy mai per esetében. A gyanúsítottak taktikája változó, éppúgy, mint ma. Van, aki a végletekig tagad, más már az első vallomásában minden feltár, és előfordulhat a két szélső skálán belül az összes változat. A tanúk is pont olyanok, mint a maiak: a többségük igyekszik valóságghű vallomást tenni, az jár a legkisebb kockázattal. A börtönügynököket (de a kintieket is) úgy igazították el, hogy csak az „igazat” jelentsék, mert megbízóik azokból építkeztek.

Ahogy említettem, a Fehér-perben december 5-éig az a négy szemtanú, aki egyáltalán bármit is látott a Sziklai-házon belüli véres eseményekből, már megtette

⁶³¹ Mindez nem vonatkozik a sajtóra, amely tudatosan és rendszeresen uszító hangon tájékoztatta félre a közvéleményt.

a vallomását. Ezeknek valódisága, tényszerősége semmilyen racionális alapon nem vonható kétségbe. Abszurd feltételezés, hogy ezeket helyettük bárki kitalálta és elkészítette volna. Erre – ennyi időn belül – senki nem lenne képes.

Arra viszont tengernyi bizonyítékot lehetne felsorolni, hogy az évtizedekkel későbbi visszaemlékezések mennyire megbízhatatlanok, egymással is gyakran teljesen összeegyeztethetetlenek. És ami talán a legmeggyőzőbb érv: azok az orális források bizonyultak leghitelesebbeknek, amelyek a leginkább közelítenek a levéltári források tényanyagához. Mindazonáltal ez idáig – amíg nem tanulmányoztam a peranyagot – én magam is elhittem, hogy a Sziklai-ügy koncepciós per volt. Arra gondoltam ugyanis, hogy Sziklai Sándor annyira „fontos” elvtárs volt, hogy „dicső” emléke érdekében a hatalom szinte bármit megtett volna.

Térjünk vissza Fazekas Eszter és Móza Katalin igen fontos publicisztikájára. Megszólaltatták az 1957-es tárgyaláson vallomást tevő Ostoros Gyula orvost, aki elismerte, hogy nem szakszerűen járt el. „*»Doktor úr, miért gyakorolt olyan töredelmes önkritikát a bírósági tárgyaláson? Valóban nem fejszével ölték meg Kiss Lajost, ahogy azt ön az első halotti bizonyítványban írta?«* Ostoros Gyula szeme elkerekedik. *»Tőlem semmit a világon nem kérdeztek a bíróságon azonkívül, hogy halottak voltak-e, amikor fölértem. Ugyanerről faggatták a főállatorvost is.«*” Az emlékezete csak részben hagyta cserben Ostoros doktort, hiszen valóban az állatorvossal egymást követően hallgatták ki. Ám mindketten részletes vallomást tettek. „*Csak ámul és hüledezik, amikor előadom, mi szerepel a tárgyalási jegyzőkönyvben az ő tanúvallomásaként. »Akkor mi az igazság?«*” – *kérdezem.,»Az, hogy nagyon féltém. Gondolhatja... Feltüzelt tömeg az utcán, köpenyével*

letakarva feküdt Sziklai az úton, mellén egy Sztálin-képpel. Jószerivel csak rápillantottam» – Igen, ez teljesen hiteles, „a feltüzelt tömeg”, „nagyon félt”. Próbált volna mást tenni! Életveszélybe sodorta volna magát, ahogy hasonló esetre számos példát találunk az '56-os történetekben.

Ezután viszont ismét valótlanságot mondott, amit jóhiszeműen az esemény óta eltelt 34 évnek tudhatunk be. *„Az bizonyos volt ennyi vizsgálat után is, hogy gránáttól nem származhatott a sérülés. Megjártam a háborút, pontosan tudom, milyen sebet ejt egy gránát, különösen, ha zárt helyiségben robban. Bent a lakásban nem volt nyoma annak, hogy robbanás történt volna.”* Azt, hogy kézigránát robbant a házban, nem nagyon érdemes kétségbe vonni. Egyrészt a bedobást, illetve annak hatását a négy koronatanú meggyőzően igazolja, emellett robbanást rengetegen hallottak, ráadásul az 1956. december 3-i helyszíni szemlén – amelyen négy rendőrtiszt és a jegyzőkönyvvezetőn kívül a HM Térképészeti Intézetének két munkatársa is részt vett – a rombolás nyomaiban a kézigránát hatását mutatták ki. *„Hogyan lett ebből fejszével való fejbe verés, mint a halál oka Kiss Lajos halotti bizonyítványában?”* Ostoros doktor elmondta, hogy különböző okok miatt húzódott a temetés, de a tanács elnökhelyettese már sürgette, mivel oszlásnak indultak a tetemek. *„Csakhogy halotti bizonyítvány nélkül nem lehet elföldelni senkit. Nagy bajba voltam. Ha azt írom, hogy lövés végzett Kiss bácsival, azzal Sziklait keverem gyanúba, hiszen másnak nem volt fegyvere, és bent sem tartózkodott rajtuk kívül senki. Félttem, ezért hosszas töprengés után kreáltam ezt a fejszemesét.”* „A „fejszemesét” rajta kívül a késői visszaemlékezők közül Fehér is cáfolta. Az interjú végén pedig megcáfolt egy másik legendát is. *„A per egyik elítéltje állítja, hogy önt a kihallgatások során félholtra verték, s nyilván ezért vallotta, hogy felületesen ítélte Kiss*

Lajos halálával kapcsolatban.” „Ebből semmi sem igaz” – válaszolta elképedve, majd hozzátette, hogy őt semmiféle retorzió nem érte.⁶³² Megszólalt egy olyan résztvevő, Barabási Ferenc, akit lincselésért életfogytiglanra ítélték – természetesen ártatlanul, miként a többi lincselő társait is. Leszögezte, hogy „*Sziklai öngyilkos lett, miután megölte az apósát*”, majd újabb legendát dobott be: „*Az első tárgyaláson előhozták a preparált koponyákat. Mi azonnal láttuk, valami nem stimmel. Tudják, Sziklai Sándor hatalmas termetű férfi volt. [...] Kiss bácsi pedig alacsony törékeny ember volt. De amikor az orvosszakértő mutatta a gránátgyűrű okozta lyukat a koponyán, akkor egy aprócska fejet emelt a magasba... Az a fej pedig, amellyel az öngyilkosságot bizonygatták, hatalmas volt. Összecserélték a két koponyát.*”⁶³³ E logika alapján Sziklai kézigránáttal robbantotta fel Kisst, a szerzőpáros azonban a kínálkozó kérdést elmulasztotta.

Ahogy már említettem Fazekas Eszter és Móza Katalin a tényfeltárás szempontjából különlegesen fontos publicisztikát írt. A továbbiakban viszont már csak a szakmabeliek idevágó kutatási eredményeit tekintem át. Györkei Jenő hadtörténész Ostoros doktorral készített interjút *A koronatanú megszólal* címen.⁶³⁴ A cím megtévesztő, hiszen az ügynek voltak koronatanúi, ám az orvos nem tartozott közéjük. Hogy mennyire nem, az nemcsak a periratból, hanem ebből az interjúból is kiderül: ő maga mondja el, hogy Sziklait már csak halottan látta, és nem tudja, élve vagy holtan vitték ki a házból. Ám azt ezt megelőző eseményeket is úgy mondta el, mintha szemtanú lett volna. Megismételte azt az állítását, hogy a házban nem volt kézigránát-robbanás. És – talán lokálpatriotizmusból – a

⁶³² Fazekas–Móza 1990. XI. 22. 2-3.

⁶³³ Fazekas–Móza 1990. XI. 24. 2-3.

⁶³⁴ Györkei 1993. 8.

lincselés tényét is lényegében elhallgatta.⁶³⁵ Ezt viszont Fehér István korrektül láttatta: „...kihúzták Sziklai ezredes holtestét, köpködték, rugdalták. Nem volt szép látvány”.⁶³⁶ Ostoros orvos ekkor már 86 éves volt, és nyilván a legjobb tudása szerint próbálta rekonstruálni a 37 évvel korábbi eseményeket. Ám Györkei Jenő felelőssége talán a legnagyobb a legendák elterjedésében. Hivatkozott a levéltári forrásokra, tehát látta azokat, ám történészként meg sem próbálta szembesíteni Ostoros 37 éves emlékeivel,⁶³⁷ így – többek között – az esemény utáni minden részletre kiterjedő helyszíni szemléből leszűrhető bizonyítékokat is teljes mértékben elvetette. A konklúziója pedig ez: „Amikor a politika és a propaganda úgy kívánta, tényeket hamisítottak meg, embereket végeztek ki. Így történt Budakeszin is.” Neki ez a hangnem nem áll jól. A hadtörténész Sziklai-ügyben folytatott munkásságát olvasva – a pártállamban kiadott kötetei tükrében –, nehezen lehet elhessenteni azt a gondolatot, hogy egyszerűen elárulta egykori elvtársait.⁶³⁸

A 40. évfordulón Györkei Jenő és Horváth Miklóssal egy kötet bevezetőjeként írt hosszabb tanulmányban⁶³⁹ tért ki a Sziklai-ügyre. Szerintük az „ellenforradalmárok áldozatai” témaköréből ez volt Kádárék „leggátlástalanabb” koncepció pere. A cáfolat elsősorban ekkor is Ostoros Gyula közlésein alapul.

⁶³⁵ Györkei 1993. 8.

⁶³⁶ Fazekas–Móza 1990. XI. 22. 3.

⁶³⁷ Szinte már komikus, hogy ezt az idézetet is erősebb bizonyítéknak tartja, mint a valóságos koronatanúk közléseit: „*Porcsalmi Júlia* [Sziklaiék szomszédja] a dörrenés előtt nagy ordítózást hallott. Öngyilkos pedig nem kiabál tette elkövetése előtt!” És ezt az összes követője átvette!

⁶³⁸ *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban*, 1957; *Frunze testőrei*, 1961; *Spanyol földön a szabadságért*, 1963; *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*, 1977; *Magyarok az Amur partján*, 1967; *Garasin Rudolf élete*, 1976; *Legenda, valóság, tragédia. A nemzetközi brigádok történetéből*, 1986.

⁶³⁹ *Szovjet katonai intervenció, 1956.* (Szerk. Györkei Jenő, Horváth Miklós.) Argumentum, Bp. 1996. Továbbiakban: Györkei–Horváth.

Másodsorban a vizsgálati iratokon, amelyek szerintük megerősítik azt a megállapítást, hogy „*Sziklai szóváltás közben apósával, Kiss Lajossal is végzett...*”⁶⁴⁰ Ez a közlés azonban valótlan, mivel ilyen megállapítást nem tartalmaznak az iratok. Végül a szerzőpáros ezt konstatálja: „*A megtorló szervek a hivatalos tényállást bizonyítandó a Sziklai-ügyben hat halálos ítéletet produkáltak, amelyekből kettőt végre is hajtottak.*”⁶⁴¹ A Máriity-csoport emigráló, távollétükben halálra ítélt tagjait és a lincselőket nem méltányos egy kalap alá venni.

Böör László 1997-ben a Pest megye 1956-os történetét írta meg,⁶⁴² így a Budakesziét is. Ez azonban rövid tanulmány, és a szerző vélhetően nem is küzdötte át magát a teljes iratanyagon, legfeljebb egy-két összefoglalót nézett át. Inkább megelégedett a prekonceptiókkal: „...számomra egyértelmű, hogy a súlyos ítéletekkel záruló per nem volt tényeiben megalapozott, a vádak nem voltak megnyugtatóan bizonyítottak. Jelenlegi ismereteim szerint az eseményeket illetően bizonyosnak tűnik az eseményekben résztvevők – elsősorban Fehér István – véleménye, míg kétségek Kiss Lajos halálának körülményei és időpontját illetően merülnek fel.” Azt azonban meg sem kísérelte kifejteni, hogy a fentebb említett bizonyítékok, miért nem meggyőzőek. Fehér István levele viszont az utolsó szóig meggyőző a számára, ezt a tanulmány terjedelméhez képest kirívóan hosszan idézte. Böör azzal a félig-meddig érvényes megállapítással fejezi be művét, hogy a falu közvéleménye a halottakat megvizsgáló

⁶⁴⁰ Györkei–Horváth 1996. 103.

⁶⁴¹ Györkei–Horváth 1996. 103

⁶⁴² Böör 1997. 23–28. Megjelent még legalább két évtizeddel később Böör d. n.), amelynek az I. kötetében 56–58. olvashatunk Budakeszi történetéről. A szerzők csupán adatközlésre vállalkoznak és a lábjegyzetekben említik a különböző verziókat. Egy súlyos hiba is található benne: „*Máriityot halálra ítélték*”.

Ostoros orvos véleményével megegyezik.⁶⁴³ Összességében viszont a Fazekas–Móza szerzőpáros feltárásához képest – a várakozással ellentétben – a mű hátralépést jelent.

Böör később Takács Tiborral írt tanulmányában is írt a Sziklai-ügyről – még rövidebben.⁶⁴⁴ Ütköztetik a hivatalos változatot Fehér levelével, érzékelhetően az utóbbit támogatva. „*A megtorlás bizonytalankodását mutatja, hogy az ügyben három ítélet született, miközben a perbe vontak száma állandóan változott*” – állapították meg. Ez teljes mértékben tényszerű, hiszen a hatóságokat – ahogy már említettem – igen sokáig befolyásolta az a mítosz, ami uralta az ezzel kapcsolatos közbeszédet. Egyszersmind bizonyítja azt, hogy ez az eljárás nem lehetett koholt. Hiszen ki hallott még olyan kirakatperről, amelyben a bizonytalanságok a fő jellemzők? Azokban úgy megy minden, mint a karikacsapás.

Szintén az ötvenedik évfordulón jelent meg Horváth Miklós és Tulipán Éva műve az 1956-os néphadseregről. Szerintük is „*minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy Sziklai, miután apósát [...] halálosan megsebesítette, önkezével vetett véget életének.*”⁶⁴⁵ Ők is legfőképpen az eljárás bizonytalankodásából vonják le a végső következtetést, és egyben az utólagos orvosi vizsgálati eredményeket hamisításnak minősítik. Ugyanebben az évben mutatták be *Budakeszi srácok – A forradalom tündöklete* című alkotást, Erdöss Pál rendezésében, amely bár játékfilm, de „*valóságos elemekből építkezik*” – ahogy az alkotók

⁶⁴³ Böör 1997. 26-27.

⁶⁴⁴ Pest megye. In *A vidék forradalma, 1956.* (Szerk. Szokolczai Attila) 1956-os Intézet – BFL, 2006.

⁶⁴⁵ Horváth–Tulipán 2006. 98–99., 161. és Horváth–Pahirya 2012. 125. 64. lj. is Sziklai apósgyilkosságát rögzíti.

ezt nyilván jóhiszeműen hirdették. Ám ekképpen a legenda kiszélesítéséhez igencsak hozzájárultak.⁶⁴⁶

Tulipán Éva 2012-ben írt önálló kötetében⁶⁴⁷ is kitér a budakeszi tragédiára. Részben megismétli a fentebb említett opusokat, ám ő már nem „*minden kétséget kizáróan*” tartja bizonyítottnak Sziklai pisztollyal elkövetett apósgyilkosságát, csak „*legvalószínűbb magyarázat*” -nak. Szerinte lincselés nem volt, csak hullagyalázás.

Prekonceptióval felvértezve

Külön alfejezetet érdemel a 2011-ben megjelent tanulmány, amelynek szerzője Speck István.⁶⁴⁸ Az eddigi művektől eltérően ez a mű az ügy minden részletére kiterjed, nagyon alapos munka. Precízen részletezi Budakeszi akkori helyzetét, Sziklai pályafutását, a hivatalos eljárás lefolyását. A tanulmány jól indul, az első tíz oldala azt sugallja, hogy végre objektív tájékoztatást kapunk az 1956-os budakeszi eseményekről. Jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy „*az Ügyészség újabb értékelése miszerint Takács, Bokor, Dombi és Barabási [akik számos tanúvallomás szerint lincseltek] cselekményei nem szándékos emberölésnek, hanem gyilkosságnak minősítendők...*” Vagyis: „*...helytelenül cselekedett a bíróság, amikor a vádlottak tetteinek „politikai vonatkozásait jogilag értékeletlenül hagyta.*” Ehhez hozzá kell tenni, hogy egyáltalán nem egyedi esetről van szó, a Legfelsőbb Bíróságok az emberölési per vádlottjainak börtönbüntetését rendre ugyanezen a címen súlyosbították halálra. Az ilyen kitételek abszurdítására is helyes felhívni a figyelmet:

⁶⁴⁶ Erdős 2006. A filmről számos kritika jelent meg. Ld. http://www.rev.hu/ords/f?p=101:6:1303125579245::NO::P6_FILM_ID:21 (Utolsó letöltés: 2021. III. 18.)

⁶⁴⁷ Tulipán 2012.

⁶⁴⁸ Speck 2011. 183–218. A szerzőnek ugyanezzel a címmel, ugyanebben az évben kötete is megjelent a Magyar Menedék Könyvesház kiadásában.

„Budakeszin történt az ellenforradalom véres, terrorisztikus módszereinek a kipróbálása”.⁶⁴⁹ „Zárt egységben katonai rendben támadtak a házra”, „A „módszerek ugyanazok voltak, mint Budapesten a Köztársaság téri pártház ostrománál”, „valósággal mintát szolgáltatott a Köztársaság téri, miskolci, és mosonmagyaróvári vérengzésekhez.”⁶⁵⁰ Természetesen ezek mind spontán események voltak, sem katonai rend, sem minta nem létezett.

Ezt követően azonban Speck a megtorlás koncepciójára emeli ki, mivel „a vádlottak és a tanúk vallomásai rendkívül ellentmondásosak, sok tanúvallomás egyértelműen hiteltelenül hat, a bíróság pedig sok esetben csak a vádlottakra nézve terhelő bizonyítékokat fogadta el.”⁶⁵¹ Ez a megállapítás már meghökkentő: nincs olyan per, akár a mai mintademokráciákban sem, ahol mindezek ne fordulnának gyakran elő. Éppen az a koncepciójára emeli ki, hogy minden teljesen összevág, még véletlenül sem akad egyetlen ellentmondás sem. „A vádlottak a tárgyalásokon számos esetben hivatkoztak arra, hogy korábban rögzített vallomásaikat kényszer, fenyegetés vagy éppen ígéret hatására írták alá.” Ez már sokkal fajsúlyosabb felvetés. Igen, a vádlottak gyakran hivatkoztak a kényszerített vallomásokra, hiszen menekülni akartak. Ha még a nyomozáskor nem tudták, miről veszélyes vallani, ekkorra az már kiderült. Én még nem találkoztam olyan bizonyítékkal, amely a vallomások kikényszerítését igazolta volna. Ezt 1956 után egyébként már kifejezetten

⁶⁴⁹ Speck 2011. 193.

⁶⁵⁰ Speck 2011. 192.

⁶⁵¹ Speck 2011. 194., 200. Ezen az oldalon az ítések mellett a szerző is átveszi Strub János vádlott közlését, miszerint őt Nagykovácsiban november első napjaiban Dudás Józseffel együtt letartóztatták. Ez képtelenség, Dudás története pontosan ismert és dokumentált.

tiltották.⁶⁵² Hogy ez már idejét múlt módszer volt, bizonyítják azok a börtönviseltek, akik közlései másban is kiállták az igazság próbáját, másrészt a börtönügynöki jelentések, amelyekben eddig nem találtam verésre utalást, pedig nyilván szóba került volna.

A leginkább arra voltam kíváncsi, hogy a szerző miképpen értékeli majd a négy koronatanú vallomásait. Közülük Máriy Lászlóval kezdi, és az általa elmondottakat súlyos sérülésével, számos műtétével, morfiumos kezelésével próbálja hitelteleníteni. Ez semmiképpen sem fogadható el, hiszen a legkevésbé sem bizonyítja, hogy másképpen vallott volna egészségesen. Mindenesetre a kihallgatásokon a nyomozón és a jegyzőkönyvvezetőn kívül jelen volt dr. Hánik Éva osztályos orvos is. A szerző Máriy betegsége kapcsán a következőket írja: *„Éppen ezért dr. Kelemen Endre bírósági orvosszakértő véleménye alapján nem mutatták be neki a nyomozati anyagokat, mert azokat állapotából fakadóan nem érthette, »beszámítható észrevételeket« sem tehetett. Ennek ellenére a bíróság később mégis figyelembe vette a jegyzőkönyvbe foglalt állítólagos vallomást, mivel az orvosi véleménynek ellentmondó indoklás szerint Máriyt állapota a vallomástételben nem gátolta.*⁶⁵³ Ez bizony nem más, mint egy dokumentum súlyos eltorzítása. Ugyanis Máriyot legalább háromszor (1956. XI. 29., 1957. II. 22., 1957. III. 4.) kihallgatták, Kelemen említett véleménye a Máriy harmadik vallomása utánra datálódik,⁶⁵⁴ amikor már állapota valóban nem tette lehetővé a *„beszámítható észrevételeket”*. Tehát Máriy – orvosi felügyelet mellett – három lényegyet tekintve egybehangzó (természetesen

⁶⁵² A veréseket is tiltották, ennek ellenére bántalmazások voltak, de nem kényszerítő jellegűek. Ezek is ritkábban fordultak elő, vigyázva arra, hogy ne tudódják ki. Így az esetettebbeket verték, az értelmiségieket semmiképpen.

⁶⁵³ Speck 198.

⁶⁵⁴ Feltehetően III. 6-ára. A dokumentumon III. 16. olvasható, ám ez nyilvánvalóan elírás, hiszen Máriy két nappal korábban már elhunyt.

nem „*állítólagos*”, hanem valóságos) vallomást tett, ezeket a hatóságok miért is ne vették volna figyelembe?

Márity Lászlóné vallomásait elintézi azzal, hogy „*szintén megfeleltek a hivatalos verzióknak*”.⁶⁵⁵ Sehol egy érv... Ám itt árulja el legnyíltabban és legtömörebben ragaszkodását a prekoncepciójához. Márityné szemtanúja volt annak, hogy Tóth Miklós dobta be a lakásba a Sziklai számára végzetes kézigránátot, azonban ezt sem találta említésre méltónak. A harmadik koronatanú, Varjaski Milánné szerepét Speck „*meglehetősen homályosnak*” értékeli, mivel nem jelent meg a tárgyaláson. „*Mindössze*” három dokumentum származik tőle (egyik egy rendőr alezredes jelentés formájában érkezett, másikat Kiss Lajosnének írta, a harmadik egy hitelesített magyar fordítással ellátott szerbhorvát nyelvű vallomás, amelyet Szabadkán vettek fel). A szerző nem fejtette ki, mitől homályos a szerepe.

Ezt követően azzal próbálja Varjaskiné közléseit hitelteleníteni, hogy „*nem tudta megmondani, pontosan ki lőtt, honnan és milyen sorrendben, a fiatalokról nem tudott pontos személyleírást adni, a fényképekről nem ismerte fel őket*”.⁶⁵⁶ Pontosán az ilyen részletek teszik hihetővé a vallomást. Ha Varjaskiné minden említett hiányosságra egzakt választ adott volna, én lennék az első, aki kétségbe vonnám hitelességét. Természetesen nem állt ott céltáblának, amúgy pedig Sziklai be is küldte a szobába. A fegyverekhez mit sem értett, nem figyelte meg nagyon a fiatalokat. Mindezek miatt olyan elképzelhetetlenek? „*Ezen felül az egész eseményt október 24-re datálta, tehát a dátumra is tévesen emlékezett*”.⁶⁵⁷ A közölt emlékek valóságtartamának semmi köze a dátumok elhibázásához. Lássuk immár a negyedik koronatanút! Azt elismeri a szerző, hogy

⁶⁵⁵ Speck 2011. 199.

⁶⁵⁶ Speck 2011. 199.

⁶⁵⁷ Speck 2011. 200.

Wachsler Sándorné megerősítette Varjaskiné közléseit abban, hogy [...] látta Sziklait kormos, égettnek tűnő arccal, Kiss ekkor még életben volt és marasztalta...” Majd megint a kákán keresi a csomót: „... (az nem derül ki, Kiss ebben a helyzetben miért marasztalta volna) ...” Ezt követően már csak azt veti fel, hogy Wachslerné fegyvereseket nem látott, csak a Márityt elszállító fiatalokat.⁶⁵⁸ Ez semmilyen állításnak nem mond ellent. Az egész peranyagban két támadásról van szó, tehát köztük volt némi szünet.

Leszögezhető, hogy a teljes témakört rendkívül precízen áttanulmányozó szerző azt a négy vallomástevőt, akik nem hallomásra hagytak, hanem szemtanúi voltak a Sziklai-házban lejátszódó eseményeknek, a legcsekélyebb mértékben sem tudta cáfolni, ahhoz viszont már nem vett bátorságot, hogy ezt be is ismerje. És ott van még Fogarasi Zoltán szemtanú említett tanúvallomása is, amely megerősíti Márityné állítását Tóth Miklós sorsdöntő kézigránátjáról – Speck ezt is egyszerűen ignorálja. Később addig visszatér az objektivitása, amíg közli, hogy a rendszerváltás utáni visszaemlékezések milyen ellentmondásoktól terhesek.⁶⁵⁹ Azt még talán hozzáfűzhette volna, hogy sokkal nagyobbak ezek az ellentmondások, mint a bírósági ítéletekben találhatóak, ha csak a ténymegállapításokra szorítkozunk és mellőzzük az ideológiai halandzsázást.

Előkerülnek még azon szereplők emlékei (Fehér István, Dr. Ostoros), amelyekről már fentebb volt szó, ám új elem nem szerepelt. Nagyjából ugyanez a helyzet lenne az orvosszakértői vélemények terén is, csak Speck rosszul idéz: „...lövés esetén pedig a lyuknak csillag alakúnak kellene lennie” Kelemen orvosszakértő viszont azt mondta, hogy csak akkor csillag alakú, ha a fegyver

⁶⁵⁸ Speck 2011. 200.

⁶⁵⁹ Speck 2011. 203–204.

csöve közvetlenül a fejhez illeszkedik. Ezután pedig azzal próbálja hitelteleníteni a hivatalos verziót, hogy a „*boncjegyzőkönyv szerinti szürkés-fekete*”, illetve „*szürkés-fehér füstcsapadék*” nem stimmel a két halott fejsérülésén. Jellemzően a legegyszerűbb, legnyilvánvalóbb, egyben a világosabb bizonyítékot, miszerint Sziklai koponyasérülését a méretek miatt pisztoly nem, csak kézigránát okozhatta, Speck figyelmen kívül hagyja. Illetve nem is egészen, mivel a már említett Barabási-verzióra hivatkozik, miszerint felcserélték a két koponyát.⁶⁶⁰ Ezt a valótlanságot minden további nélkül ő is elfogadja, noha az apósgyilkosság ez esetben csak úgy állhatna meg, ha Sziklai kézigránáttal végzett volna Kissel.⁶⁶¹

Végül rátér Sziklai Sándorné kötetére,⁶⁶² amelynek állításait nem nehéz cáfolni: „*Sebesült édesapám még megpróbálta az eszméletét veszített Sándort bevonszolni a másik szobába, de már nem tudta. Az ellenforradalmi banditák rátörtek és baltával megölték.*⁶⁶³ Vagy: „*vasdoronggal verték agyon*”⁶⁶⁴ Szörnyű élmény lehetett az özvegynek közeli hozzátartozói elvesztése, de szerencsétlenül próbált kompenzálni. Ezeket a verziókat ő találta ki, tovább szélesítve a legendák amúgy sem kurta birodalmát. Édesapja halálát pedig azzal kívánja cáfolni, hogy balkezes volt, nem lőhette halántékon magát a jobbával.⁶⁶⁵ Ez is jóval kevésbé meggyőző bizonyíték, mint a szemtanúk és az orvosi jelentések. Sziklainé botladozása azonban csak szerény vigasz Specknek. Ráadásul a legkevésbé sem zavarja, mennyire felsült az érvek terén: „...*egyértelműen állítható, hogy a*

⁶⁶⁰ Ld. 9.

⁶⁶¹ Ezt követően a szerző ismét számos jelentéktelenséget felvet, ezeket figyelmen kívül hagyom.

⁶⁶² Sziklainé 1984.

⁶⁶³ Sziklainé 1984. 274.

⁶⁶⁴ Sziklainé 1995. Idézi Speck 2011. 205.

⁶⁶⁵ Speck 2011. 207.

*Sziklai-ügyben folytatott koncepciók perék során a tényeket propagandacélokból ferdítették el, ártatlan embereket elítélve.*⁶⁶⁶ Arra azonban nem tért ki, hogy sorsolással, vagy taláalomra gyűjtötték össze a felakasztandókat. Speck István – ahogy már említettem – igen lelkiismeretesen végigtanulmányozta az elérhető forrásokat, köztük a méretes peranyagot. Ez azonban feleslegesnek bizonyult, mivel prekonceptiója tökéletes immunitást biztosított számára a benne foglaltakkal szemben.

A Sziklai-ügyben a rendszerváltás utáni történetírás sajnálatosan jottányit sem lépett előre; művelői elfogultságban felveszik a versenyt a pártállami kollégákkal. Rekonstrukciójuk éppoly hamis, mint Hollós Erviné, aki szintén élen járt a legendák gyártásában. Ebben a témakörben például azt terjesztette, hogy Kiss Lajos halála a „fehérterror” tette volt.⁶⁶⁷ A „Fehér könyvben” ez a hazugság olvasható: „*Kiss Lajost a benyomuló banditák baltával verték agyon*”.⁶⁶⁸

Legfőbb ideje lenne váltani.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
(ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-142293. Fehér István és társai

⁶⁶⁶ Speck 2011. 215.

⁶⁶⁷ Hollós 1967. 83.

⁶⁶⁸ „Fehér könyv” é.n. I kötet 27., II. kötet 148. Természetesen más pártállami kiadványok sem sokkal jobbak. Például Hunyadi Károly is „*gondosan kitervelt támadást*” vizionált, szerinte is Kiss Lajos is felvette a harcot, és halt hősi halált (Hunyadi 1981. 225.).

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
XXV.4.a Periratok
1990/57. Fehér István és társai

Hivatkozott irodalom

Böőr 1997

Böőr László: *Adatok az '56-os forradalom Pest megyei történetéhez*. TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, Bp. 1997.

Böőr d. n.

Böőr László: *1956 Pest megyében I-II.* (Pest Megye Önkormányzata)

Böőr 2006.

Böőr László: *Pest megye*. In *A vidék forradalma, 1956.* (Szerk. Szakolczai Attila) 1956-os Intézet – BFL

Erdős 2006

Erdöss Pál: *Budakeszi srácok*.
Filmdráma/Történelmi fikció Norien film.

Fazekas–Móza 1990

Fazekes Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. *Pest Megyei Hírlap* 1990. XI. 20–27.)

„Fehér könyv” é.n.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. Kossuth Könyvkiadó

Györkei 1993

Györkei Jenő: A koronatanú megszólal. *Új Magyarország*. 1993. I. 9.

Györkei–Horváth 1996
Szovjet katonai intervenció, 1956. (Szerk. Györkei Jenő és Horváth Miklós.) Argumentum, Bp.

Hollós 1967
Hollós Ervin: *Kik voltak, mint akartak?* Kossuth Könyvkiadó, Bp.

Horváth-Tulipán 2006
Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak*. H & T Kiadó, Bp.

Horváth–Pahirya 2012
Horváth Miklós – Olekszandr Pahirya: *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba*. Argumentum

Hunyadi Károly 1981
Hunyadi Károly: *A munkás-paraszt hatalom védelmében (A fegyveres erők hősi halottai). 1956–1957*. Bp.

Speck 2011
Speck István: A „Sziklai-ügy” – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/1.

Sziklainé 1984
Sziklai Sándorné: *Lobogó élet*. Zrínyi, Bp.

Sziklainé 1995
Sziklai Sándorné: Válasz a cikksorozatra. *Pest Megyei Hírlap*, 1995. december 5. 2–3.

Tulipán 2012

Tulipán Éva: *Szigorúan őrzött emlékezet.*
Argumentum, Bp.

Az '56-os háryjánosok

Élet és Irodalom, 2022. 10. 21.

Ahogy 1945 után a magyar partizánok létszáma a többszörösére emelkedett, és ahogy az antifasiszta küzdelmeiktől visszhangzott a sajtó, hasonlóképpen gyarapodott a rendszerváltás után az antikommunista szabadságharcosoké. Tekintve, hogy óriási bátorság kellett a világ legerősebb szárazföldi hadseregének egységei ellen fegyvert ragadni, jó néhányan nem is tudtak ellenállni annak a kísértésnek, hogy utólagosan – a kockázatok vállalása nélkül – faragjanak szabadságharcost magukból. Többségüknek sikerült rászedniük a közvéleményt.

Az emigránsok körében természetesen 1989-ig is növekedett a számuk. A kiemelkedés vágya már a forradalom napjaiban is előtört, ám később, a megtorlás idején ez óriási veszélyekkel járt. Ugyanis a bíróság nem feltétlenül fogadta el, hogy a vádlott annak idején csak füllentett. A rovott múltú Szörtsey István lódításai végzetesnek bizonyultak. A forradalom idején elhitette környezetével, hogy ő a Corvin köziek vezetője, ám légből kapott állításait balszerencséjére hamis tanúvallomások is megerősítették. Így 1957 novemberében halálra ítélték és kivégezték. (Róla e lap 2022. július 1-jei számában írtam *A népbíróság baklövése* című cikkemben.)

A múlt másképp lesz mozgalom élharcosai többnyire nem elégedtek meg az egyszerű, „névtelen” utcai résztvevő szerepével, pedig úgy jóval kisebb eséllyel derülhetne ki a kópéskodás. Az újdonsült szabadsághősök rendre nagy létszámú csoport

parancsnokaként szeretnének tekintélyt szerezni, ennek elfogadtatásáért azonban alaposan meg kell küzdeniük. Ebben a küzdelemben elsősorban a kutatók válnak fő ellenségükké, akik – ha meg akarják őrizni szakmai presztízsüket – kénytelenek fellépni a legendaterjesztőkkel szemben, bár ez esetenként igen népszerűtlen feladatnak bizonyul. A háryjánosok számának becslésére nem vállalkozom. Mindenesetre még az 1956-os Intézet Oral History Archívuma számára készült interjúk jelentős részében is álötvenhatosok halandzsáznak. Orbán Éva pedig – aki sorozatban jelentette meg interjúköteteit (*Üzenet a barikádokról I–III.*, 1996, 2001) – deklaráltan nem vizsgálja meg az elmondottak valóságtartalmát. Igyekeztem a leggátlátalanabb, mégis legsikeresebb blöffmestereket kiválasztani, illetve azokat, akik a virtuális '56-os szerepüket politikai karrierjük érdekében mozgósították.

A 90-es években különös vonzerőnek tűnt a legerősebb, legtekintélyesebb egykori felkelőcsoport, a Corvin köz parancsnokává válni. Ehhez detronizálni kellett (volna) az Amerikából hazatelepült Pongrátz Gergelyt, aki az '56-osok körében is egyre inkább elszigetelődött. A sok kandidáló közül talán M. Nagy Gábor bizonyult a leghatásosabbnak, miután többen elhitték neki, hogy ő volt a Corvin köz „igazi” parancsnoka. Az 1922-es születésű, autóelektronikai műszerész képzettségű M. Nagy hadifogolyként három évet töltött szovjet fogságban. Mint corvinista felkelőt 1957-ben (más vádakkal is) öt évre elítélték (Nagy Gábor pere, BFL 3906/58.), s ennél meggyőzőbben semmi sem bizonyítja, hogy nem került parancsnoki szerepkörbe, hiszen ez a vizsgálat alatt egykettőre kiderült volna. (Le kell szögezni, hogy a Corvin köz főparancsnokának megnevezésében Pongrátz Gergely következetesen lódított: ő csak november 1-jén vagy 2-

án vette át az irányítást – csalárd módon – az 1957-ben kivégzett Iván Kovács Lászlótól.)

Hasonlóképpen tűntek fel az új bajnokok a legerősebb budai felkelőcsoport, a Széna tériek köréből. Köztük Bánkuty Géza amerikai üzletember a legismertebb, akit az ezredforduló előtt az '56-os Magyarok Világtanácsának elnökévé választottak. Számos hősi legendát talált ki magáról, és mivel bőkezűen finanszírozta a szélsőjobboldali mozgalmakat, cserébe a lapjaik terjesztették kitalációit. Ám valójában nem csatlakozott a Széna téri felkelőcsoporthoz, nem vett részt a fegyveres ellenállásban. Többszörös motorversenyző-bajnok minőségében ugyanis a fiatalok bálványa volt, nyilván számontartották volna a körükben. Ám forradalmi részvételéről sem levéltári, sem szóbeli forrás nem került elő. Azt is igyekezett elhitetni magáról, hogy a budai körzet katonai parancsnokának nevezték ki. Valójában ilyesmi fel sem merült, Mecseri János ezredes kapta ezt a feladatot. Forradalmi szerepéről csak annyi bizonyítható, hogy egy ÁVH-s barátjának, Varsányi Ferencnek nemzetőrigazolványt szerzett, és ekképpen biztonságot nyújtott neki.

A forradalom leverése után a Kádár-rendszer ellen szervezkedő bécsi Magyar Forradalmi Tanács futára, Czajlik Péter csatlakozásra akarta bírni, ám Bánkuty elutasította; örültségnek, túlságosan kockázatosnak tartotta. (A bekövetkezett tragikus következmények őt igazolták.) Hamarosan mégis kapcsolatba lépett egy másik szervezkedő csoporttal, de észrevette, hogy szemmel tartják a hatóságok. Volt ÁVH-s barátai segítségével, hamis útlevéllel, fél órával korábban kijutott az országból, mielőtt a szervek őrizetbe vették volna. Az már viszonylag ismert történet, hogy a bécsi emigrációja idején szoros munkatársi viszonyba került Szabó Miklóssal, a kádárista ügynökkel, mielőtt az

USA-ba települt („Versenyző”, ÁBTL K-100.). 1999-ben kiadatott egy nyíltan fasiszta szellemiségű kötetet (Szalay Róbert: *Ami a történelemkönyvekből kimaradt – A forradalom igaz története*), amelynek előszavában hangsúlyozta, hogy „*a forradalom ábrázolásában ezt a művet tartjuk hitelesnek az eddig megjelent tanulmányok között*”. Ekkoriban nyilatkozta ezt is: „*Mi (...), már 1944–45-ben is harcolók, nem a kommunizmus megreformálásáért, hanem annak megdöntéséért fogtunk fegyvert...*”

Ekkoriban egy másik önjelölt Széna téri szabadságharcos vezető is feltűnt Gajassy G. István személyében, aki '56 – *Elárult szabadságharc – Egy Széna téri szabadságharcos beszámolója* című kötetében (Novi Sad, 1995–1998, a szerző kiadása) ismerteti emlékeit, amelyek köszönőviszonyban sincsenek a tényekkel. Nem is látta senki Gajassyt 1956-ban a Széna tériek körében, és a levéltári források között sem találunk róla adatot. Fő hazaárulónak Nagy Imrét, Király Bélát és Maléter Pált tartotta, és a gyűlölendő nemzetellenségek sorába lökte a „Júdea kommunistákon”, az „istentelen szabadkőműveseken” túlmenően még Antall Józsefet, Kónya Imrét, Sinkovits Imrét, Németh Lászlót és Rácz Sándort is. 2000-ben, az évfordulás ünnepeken e kötetből – mint a témakör egyetlen hiteles történeti alkotásából – olvastak fel szemelvényeket.

A Tűzoltó utcai csoport tagjának, Nagyvárad téri harcosnak állította be magát Herzum Péter televíziós rendező, kínai tolmács, műfordító. Elbeszélte története azonban nem hiteles, a rendszerváltás után elterjedt legendákra támaszkodott. Hivatkozott a Tűzoltó utcai társaira, akik közül azonban egyikük sem említette őt, miként más sem, pedig interjúja szerint sok-sok társa volt a forradalom napjaiban. Ráadásul, amikor 1965-ben az operatív osztály informátora lett („Tartós” fedőnévvel), erre nem a kompromittáló adatai miatt

kényszerült, hanem „hazafias” alapon vállalkozott (Herzum Péter 6-os kartonja, ÁBTL). Már 1959-től a Magyar Rádió és Televízió munkatársa volt. Mindez igencsak valószínűsíti, hogy nem emelt kezét a „munkáshatalomra”.

Kispest nemzetőrparancsnoka – interjúi szerint (mazsihisz.hu, 2016; Oral History Archívum, 2001) – a holokauszt-túlélő, 1956-ban Ausztráliába emigráló Apró József volt, aki azt is előadta, hogy szerinte távoli rokona, Apró Antal segítette őt álláshoz, fiatal korában. A forradalom napjaiban 22 évesen őt választották meg nemzetőrparancsnoknak, és 170-180 ellenálló felett diszponált. Sokan adnak hitelt ennek a maszlagnak, noha Kispest igazi nemzetőrparancsnokáról, Koroly T. György hadnagyról vaskos dokumentumköteg áll rendelkezésünkre. Senki mást, csak őt vádolták ezzel a megtorló hatóságok; első fokon halálra, másodfokon életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Apró József állítását viszont semmilyen levéltári forrás nem támasztja alá (egy hasonló nevű, ám jelentéktelen résztvevőről ugyan két említés található a periratokban, hősrünk azonban tagadja, hogy ő róla van szó), márpedig a nyomozók ennél jóval csekélyebb súlyú parancsnokok személyét is rendre kiderítették.

Szlama Árpád viszont számos pesti felkelőcsoport harcosának tüntette fel magát, ekképpen megfordult a Tűzoltó utcaiaknál, a corvinistáknál, Kispesten, ott volt a Köztársaság téri pártház ostrománál is. Csakhogy ebből egyetlen szó sem igaz.

Szlama a forradalom kitörésekor hadnagyként Orosházán szolgált. Állításaival ellentétben e városból ki sem mozdult a felkelés leveréséig. November 3-án Kristóf Bertalan őrnagy utasítására egységével tüzelőállást foglalt el ugyan, de még a szovjet csapatok megérkezése előtt visszavonták az ellenállásra felszólító parancsot. Mivel nem írta alá a Tiszti Nyilatkozatot,

leszerelték. 1956 decemberében feleségével az NSZK-ba emigrált, a nő azonban 1960 májusában férje tudta nélkül, a magyar külképviseleti szervek engedélyével hazajött. Ezt Szlama nem tudta megemésztetni, és fittyet hányva a veszélyeknek, szeptemberben ő is visszatért – illegálisan –, mire a szervek azonnal letartóztatták. Legelőször az „ellenforradalmi” szerepét vizsgálták ki, de erre vonatkozó terhelő adatot nem találtak. Mivel NSZK-ban egy volt csendőrtisztnek adatokat szolgáltatott ki, és belépett a Magyar Harcosok Bajtársi Szervezetébe, hűtlenségért és a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért, valamint kétszeres tilos határátlépésért 15 évig tartó börtönbüntetésre ítélték (Szlama Árpád és társai pere, HL 0034/61., ÁBTL V-147372.), amit maradéktalanul le is töltött.

A rendszerváltáskor elhatározta, hogy a hosszú szenvedéséért szabadságharcosi hírnévvel kárpótolja magát. Ebben segítségére sietett kivételes előadókészsége is, nemhiába volt színjász az ezredében. Emellett a börtönben bőséges alkalma nyílt információkat gyűjteni a valódi '56-osoktól. Kezddő kutatóként életútinterjút készítettem vele, kissé kétkedve bár, de mégis felültem a legképtelenebb meséinek is. Ám a periratából világosan kiderült, hogy az októberi harcok idején önhatalmúlag nem hozhatta fel beosztottait és tarackjait Budapestre, ennél fogva nem harcolhatott a pesti utcákon. Nem deportálták a Szovjetunióba (tehát nem tárgyalt Ivan Szerov tábornokkal, a KGB elnökével 17 társa és ő maga szabadulása érdekében), nem rabolták el az NSZK-ban házastársát, Biszku Béla nem üzent meg a Stasinak, amikor átment az NDK-ba, hogy „*ne engedjék haza, dobják vissza Nyugat-Németországba, mert itthon halálra van ítélve*”. Nem küldték siralomházba per, ítélet nélkül, és természetesen az sem

igaz, hogy csak azért nem végezték ki, mert „*vagy a bíró nem jött el, vagy valami más jött közbe*”.

A fentiekén kívül még számos abszurditást hordott össze, mégis szinte mindenkit megvezetett, számos dokumentumfilm készült róla/vele (Mohi Sándor – Tényi István: *56-os nagyítéletesek*; Szerdahelyi Szabolcs: *Deportálások Szovjetunióba – 1956*; Gulyás János: „*Majd a történelem bizonyít*”; Gulyás János: „*Semmisnek kell tekinteni*”, Gulyás János: *A világ legmocskosabb rehabilitációja*), amelyeket a kritikusok is elfogadtak. 2006-ban memoárja is megjelent (*Tizenöt év a pokolban*, Magyar a Magyarért Alapítvány), amelyet Tóbiás Áron (!) lektorált. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága szintén az '56-osok közé sorolja (neb.hu), miként a *MŰLT-KOR* történelmi magazin is (multkor.hu). *Vitéz Szlama Árpád 1956-os vitézi lovagrend tagja, honvéd ezredes* feliratú emléktáblát állítottak Albertfalván, de a Corvin közben is van emlékműve. A nagy mítoszgyártók közül Szlamáé a képzeletbeli aranyérem, neki adtak a legtöbben hitelt.

Számos esetben a politikusok fiktív '56-os tevékenységükkel igyekeztek növelni a népszerűségüket. Közéjük tartozott az első miniszterelnökünk, Antall József is, aki a Független Kisgazdapárt szervezésével részt vett a forradalomban, amiért meghurcolták, ám – ahogy Révész Sándor a kötetében (*Antall József távolról*, Sík Kiadó, 1995) kimutatta – több valótlan állítást tett. Október 6-án a Batthyány-örökmécsesenél nem tartott beszédet; nem alakította meg a Magyar Kereszténydemokrata Ifjúságot, mivel ilyen szervezet nem is létezett; nem vezette a Független Kisgazdapárt székházának elfoglalását, mivel az objektumot senki sem védte, a kisgazdák egyszerűen beköltöztek oda; nem ő írta a november 16-i tárgyalásokra készített kisgazdatervezet szövegét,

amelyet Göncz Árpáddal és Vörös Vincével a *História* 1988/6. számában tett közzé.

A következő miniszterelnök, Boross Péter hivatalos életrajzában is valótlan adatok szerepelnek, amelyeket minden további nélkül átvettek a lapok (így Kiss Dávid, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos munkatársa cikke nyomán a *Magyar Nemzet* is). Boross nem lehetett a Budapesti Forradalmi Bizottság tagja, mert ilyen szervezet nem létezett. Csak néhány peremkerületben hoztak létre Forradalmi Bizottságot, amelyek még önmagukban is igen jelentőssé váltak: teljes mértékben átvették a közigazgatás irányítását. Boross azonban mint pénzügyi előadó a jelentéktelen Fővárosi Tanács Forradalmi Bizottságát erősítette. Igaz, messzemenőig ő volt a legmerészebb e bizottság tagjai közül. *„Követelte az összes munkáskáderek és kommunisták leváltását. Utolsóig védte Nagy Imre politikáját”* – jelentették róla a belügyi szervek. *„Nem ismerte el, hogy itt ellenforradalom volt. A Pénzügyi Osztály dolgozói között ő volt a leghangosabb.”* Emiatt a Tanácstól elbocsátották és 1957. július 17-én vagy 18-án közbiztonsági őrizetbe helyezték. Ám a Legfőbb Ügyészség bizonyíték hiányában megszüntette az eljárást, így két héten belül, augusztus 1-jén szabadult. Ekkor rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték, ezt 13 hónap múlva, 1958. szeptember 3-i határozattal szüntették meg, tehát nem 1959 végéig tartották „REF” alatt, ahogy a hivatalos életrajzban és az ezt átvevő cikkekben olvasható. Az állítása, hogy az Értelmiségi Forradalmi Tanács tagja volt, kissé eltúlzott. Inkább csak kapcsolatba került ezzel a szervezettel, mivel egyszer terjesztette a röpcédulájukat (Boross Péter ügye, ABTL 2.5.7.-0301/58. 21. d.).

Torgyán József, az FKgP egykori mindenható elnöke a két MDF-es miniszterelnöknél sokkal jobban elvetette a sulykot. Hivatalos életrajza szerint *„ott volt a*

rádiónál és egyéb helyeken lezajlott harcoknál...” (doksi.net). Ezt önmagában nemigen lehetne cáfolni, még akkor sem, ha erről sem szóbeli, sem levéltári forrást nem találunk. Ám az egyik interjújában hatalmas öngólt rúgott: *„Újpesten az egyik szomszéd, aki látta, hogy a forradalom napjaiban géppisztollyal jártam haza, feljelentett. Megindult ellenem a büntetőeljárás...”* (epa.oszk.hu). Ez esetben ugyanis mindenképpen maradt volna nyoma a forradalmi részvételének. Am Torgyán doktor nem elégedett meg ennyivel. Állítása szerint bekapcsolódott az Újpesti Forradalmi Bizottság munkájába. E szervezet történetéről, tagjairól hatalmas iratanyag áll rendelkezésünkre, a visszaemlékezésekről nem is beszélve. Az egykor népszerű politikus ezekben még említés szintjén sem szerepel. A fegyveres eseményekben nem feltétlenül ismerik egymást a bajtársak, a bizottság tagjai viszont napokig – esetleg két hétig – együtt dolgoztak, egyetlen bizottsági tag sem maradhatott anonim. Hasonló okból nem hihető az az állítása sem, hogy belépett az 1956-os FKgP-be. Tehát Torgyán semmiképpen sem úszhatta volna meg a súlyos retorziót.

Murányi Levente, a Magyar Gárda Egyesület egyik alapítója, a Jobbik exalelnöke a politikai pályáját hamis Corvin közti múltjával alapozta meg. Mindehhez a rendszerváltás után 16-17 évvel látott hozzá, ami önmagában is gyanút kell hogy ébresszen. A forradalom 50. évfordulóján jelentette meg egy memoárját (*Kamaszfejjel 56-ban*, Hungarovox Kiadó), amelyben a legnagyobb szabadságharcos csoport tagjaként írt magáról, és ezt valószínűleg sikerült elhitetnie a közvéleménnyel. (Ebben kiderül, hogy különösen a Molotov-koktél hajításának volt a specialistája.) Ám nemcsak ő, senki sem hozta szóba korábban szabadságharcos múltját, még Pongrátz Gergely sem, akinek igen fontos szerep jutott a Jobbik létrejöttében.

A levéltári források a legcsekélyebb mértékben sem erősítik meg állítását. Tudvalevő, hogy Murányi Leventét a forradalom utáni szervezkedés vádjával letartóztatták és három és fél évre elítélték. Ez a körülmény az opusát végképp hiteltelenné teszi, hiszen Corvin közti harcokként 1957–59 között feltétlenül lebukott volna a börtönben.

Az 1956-ban még csak 18 éves Cey-Bert Róbert is Pongrátz Gergelyre támaszkodva szintén csak a XXI. században vált elismert corvinista harcosná. A forradalom leverését követően negyven évig külföldön tartózkodott. Az elmúlt évtizedekben tett közlései alapján nem is annyira a Hány János, hanem inkább egy világhős Münchhausen báró rajzolódik ki. A *Wikipédia* szerint foglalkozását tekintve író, pszichoszociológus, ételtörténész és egyetemi tanár, aki 2021-től a Magyarországi Intézet főtanácsadójává emelkedett. Kristóf Zoltán alapos tanulmányában (www.researchgate.net, ld. még Huszka Imre: atlatzo.hu) egyebek mellett elemzi Cey-Bert fantasztikus kalandjait is. Csak egyetlen példa: a bangkoki buddhista szerzetesek „próbatételként” elküldték Afganisztánba harcolni a mudzsahedek oldalán a szovjetek ellen. Ott kazahokból, kirgizekből és üzbégekből szabadcsapatot szervezett – ez lett a Madzsarisztán légió –, amelyet természetesen ő vezetett. Ahogy Kristóf tanulmányaiból kiderül, Cey-Bert abszurd állításai önmaguktól omlanak össze a sorozatosan ellentmondó nyilatkozatai miatt.

Ez tükröződik az évről évre blöffökkel bővülő Corvin közti történeteiben is, ám Pongrátz Gergely elhitte, hogy mellette harcolt, miként Wittner Mária is. Miután 2012-ben tisztikereszttel tüntették ki, 2016-ban megírta a visszaemlékezését, ez azonban már nem található meg a világhálón. Ebben – ahogy azt Huszka Imre kimutatta (www.kapost.hu) – számos helyen

kísértetiesek az azonosságok Pongrátz Gergely – amúgy valótlanságokban bővelkedő – memoárjával.

Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia exelnöke is sokáig várt a coming outolással: csak 2012-ben rukkolt elő azzal, hogy az Iparművészeti Főiskola 20-25 tagú rendfenntartó nemzetőrcsoportjának volt a vezetője, amiért 1956. november 5-től 1957 elejéig bebörtönözték (index.hu). Ám az Iparművészeti Főiskolában nem szerveződött nemzetőrség, hiszen nem került elő adat ilyen szervezetről, sem dokumentum, sem visszaemlékezés formájában. Fekete György fogságáról ugyancsak nem tanúskodik semmilyen dokumentum, ami pedig azt bizonyítja, hogy nem támadt a népi demokráciára. Az a körülmény, hogy már 1958-ban irányító tervező beosztásban dolgozott, majd 1961 óta „imperialista” országokban is rendszeresen kiállításokat tervezett és rendezett, szintén nem erősíti meg „ellenforradalmi” beállítódását. Fekete (vagy megbízottja) azonban okulhatott a fiaskóból (Hamvay Péter: *Kérdéses Fekete 1956-os szerepe*, *Népszava*, 2012. dec. 19.) – s ez ritka kivétel –, mivel ez az életrajza már nem található a világhálón.

Aligha lehet vitás, hogy az '56-os háryjánosok közül messzemenőig Dózsa László színművész futotta be a legnagyobb karriert, igaz, csakis hathatós politikai támogatással. Színésztársainak már a hatvanas évek végén előadta, hogy 1956-ban egy repesz a fülén keresztül behatolt a koponyájába, és megmutatta a heget, bár a testvére leintette: „*[H]agyd már ezt a hülyeséget azzal a szilánkkal! Csecsemőkorodban középfültőmirigy-gyulladásod volt, és megoperáltak. Az a heg.*” Később egy kollégája ezredesnek nevezte. „*Mi vagyok én?*” – kérdezett vissza Dózsa. „*Ezredes! A tizedes az, akinek minden tizedik, a százados az, akinek minden századik szava igaz.*”

A rendszerváltás forгатagában – amikor már egyébként lehanyatlott a szakmai pályája – bombasztikus nyilatkozatot tett 1956-os élményéről, ekkor még csak a „kivégzéseiről”: a szovjetek géppisztolysorozatot lőttek rá, majd egy tojásakna robbanását szenvedte el; csaknem két évig eszméletlen állapotában az ávósok bakancsal, csizmával rendszeresen rugdosták a fejét, majd agyhártyagyulladás is kapott (*Jelentem: meghaltam.* Fried Erika interjúja, *168 óra*, 1989. szept. 19.).

A sajtó érdeklődése 1956-os múltja iránt az ezredfordulótól újabb lendületet vett. Élettörténetéről két kötetet jelentetett meg (az egyikben köszönetet nyilvánított „önzetlen segítségemért”, ami mindössze annyiból állt, hogy megadtam két erzsébetvárosi felkelő elérhetőségét; a kiadványt csak az „ügy” kirobbanása után olvastam), de a szenvedéstörténetét mindinkább az egyre bővülő hőstörténeteivel egészítette ki. Noha az egymásnak rendre ellentmondó állításai csupán a fantázia szüleménye (ezekre terjedelmi okokból nem térek ki, ld. E. L: *Párhuzamos életrajzok: Dózsa László – Pruck Pál*, in: 1956 Intézet 2018-as évkönyve), az évtized közepétől számos állami elismerésben, kitüntetésben részesítették (1956-os emlékérem; Hűség a Hazához Érdemrend nagykeresztje; A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje; Szabadság Hőse emlékérem; Újpestért Díj; Nagy Imre-érdemrend; Budapest díszpolgára. A Politikai Foglyok Országos Szövetsége a Fiumei úti temetőben dízsírhelyet adományozott neki).

Országos, sőt határon túli ismertségét azonban 2016-ban, az 1956-os emlékév alatt szerezte. 2010 után a hatalom kegyeltje lett, így a 60. évfordulón Schmidt Mária kormánybiztos vezetésével megalakuló 1956-os Emlékbizottság a vélt fotóját épület nagyságú plakáton szerepeltette, és szórólapokon, járműveken is

reklámozták. Sőt, emlékbélyegen szerepelt, még film is készült róla. Érdekes, hogy kötete (*Bohóc vérben és vasban*, Kairosz, 2006) 74. oldalán ez a fotó ezzel a kísérszöveggel szerepel: „Vajon ki ő?”

Mivel nem kapott választ, egy 2014-es interjújában azonosította magával a fotót, amelyet Michael Rougier készített, és amelyen – Dózsa és az Emlékbizottság balszerencséjére (ugyanis a nyugati fényképészek igen ritkán jegyeztek fel adatokat) – Pruck Pál neve olvasható.

Hamarosan kirobbant a botrány. Először Sándor Erzsi újságíró találta meg a *Life* folyóiratban a fotót, amelyet a *Facebookon* ismertetett. Hamarosan az RTL híradójánál jelentkezett Szakács János – korábban a Terror Házánál keresett orvoslást –, aki fényképekkel is meggyőzően igazolta, hogy a fotón nem Dózsa, hanem az unokatestvére, Pruck Pál látható. Pruck Erika családja nevében nyílt levélben tiltakozott az Emlékbizottságnál a kép tisztességtelen felhasználása miatt. A tudományosság védelmében az 1956-os Intézet megbírálta a hamisítást. A súlyos presztízsveszteséget a hatalom – véleményem szerint – a kutatóintézet ellehetetlenítésével torolta meg.

Hősünk azonban révbe ért: noha még a magukat jobboldalinak aposztrofáló hozzászólók többsége előtt is elvesztette hitelét, a kiváltságok, a megszerzett állami díjak bőségesen kárpótolják. Talán az sem bántja túlságosan, hogy színészi teljesítményben Szlama Árpád alaposan rávert.

Döntés a Kilián laktanyában

9 Magazin, 2023. 10. szám

Az 1956-os forradalom győzelmi szakaszában, október 31-én délelőtt a ferencvárosi Kilián laktanya vált a forradalom központjává: itt zajlott le az alakuló nemzetőrség közgyűlése az összes nagyobb felkelőcsoport küldöttei és a vezérkari tisztek bevonásával. A főszerepet Király Béla vezérőrnagy és Maléter Pál ezredes játszotta, akik teljesen eltérő utat jártak be a győzelemig. Maléter október 25-én öt harckocsival és egy századdal elindult, hogy felszabadítsa a Kilián laktanyát a felkelők alól. Csak az ő parancsnoki harckocsija jutott el odáig, ahol tűzharcba került a civil fegyveresekkel, majd tűzszünetet kötött velük. 28-án, miután értesült a Nagy Imre kormányfő által elrendelt tűzszünetről, végképp beszüntette a corvinistákkal szembeni ellenségeskedést. A célkitűzéseikkel maradéktalanul egyetértett, ezért a továbbiakban támogatta őket. „Maléter elmondta, hogy a kormány részéről történt [korábbi] tájékoztatás alapján – mely szerint a csoport tagjai reakciós, demokráciaellenes személyek – több napig lövette a csoportunkat. Miután meggyőződött arról, hogy a kormány tájékoztatása nem felelt meg a valóságnak, s csoportunk tagjai becsületes dolgozók, a tüzelést velünk szemben megszüntette” – emlékezett vissza Iván Kovács László, a Corvin főparancsnoka. Az ezredes már ekkor azon az állásponton volt, hogy a felkelésben részt vevőket tekintsék szabadságharcosoknak.

Király Béla 1956. szeptember 5-én szabadult (1952-ben halálra, majd életfogytiglanra ítélték), október 22-én egy kisebb műtétet hajtottak végre rajta.

Október 30-án keresték fel a forradalmárok a kórházban, és mint a legtekintélyesebb, legfelkészültebb, legmagabiztosabb tiszt – aki a világháborúban is szerzett tapasztalatokat – teljes mértékben átvette a fegyveres erők átszervezését, és koncepcióját Nagy Imre kormányfővel is elfogadtatta. Ő döntött arról is, hogy a Kilián laktanyában legyen a közgyűlés, „amivel megtszjeljük a forradalmárokat”, és ezzel elnyerte a felkelők szimpátiáját.

Az értekezletet a házigazda, Maléter nyitotta meg. Harcot hirdetett arra az esetre, ha a szovjet csapatok nem tartanak be a megállapodást, és nem vonulnának ki előbb a fővárosból, majd az ország területéről. Egyetértett az elfogadott határozattal, miszerint a közrendet helyre kell állítani, az ellenálló ÁVH-sokkal harcot kell folytatni, és azzal is, hogy a forradalmárok a végső győzelemig ne adják ki a kezükből a fegyvert.

Ám Pongráz Gergely, a Corvin köziek alparancsnoka megtámadta őt, látszólag a 25-ei tűzharc miatt, ám valójában azt nem tudta megemésztetni, hogy a sajtó és a közvélemény elsősorban Malétert emelte ki, mint az átmeneti katonai siker fő letéteményesét. (Az ezredes a sajtóban hangsúlyozta, hogy nem neki, hanem a felkelőknek köszönhető a kedvező fejlemények.) Noha ekkor békét kötöttek, a memoárjában és a nyilatkozataiban Pongráz még évtizedekkel később is súlyos rágalmakat szórt Maléterre.

Ezt követően Király Béla vette át a szót, és a fegyveres erők centralizálásának szükségességéről igyekezett meggyőzni hallgatóságát. Felhívta a figyelmet az addig elért eredményeket fenyegető veszélyekre, egyrészt a „restaurációs”, másrészt a „reakciós” erők, harmadrészt a szovjet csapatok részéről, s hangsúlyozta, hogy e veszélyekkel csak integráltan, jól szervezeten, egységes vezetéssel lehet eredményesen szembeszállni. (A résztvevők döntő többsége elutasította

a horthysta restaurációt, és az „igazi szocializmus” megteremtését kívánta.)

Felhívta a figyelmet arra, hogy a honvédséget és a rendőrséget összehangolva alakul meg a civil fegyveresekből álló nemzetőrség, amely így „a dicsőséges 1848-as magyar forradalom és szabadságharc hagyományainak letéteményese” lesz. Vagyis az 1848-as hagyományoknak megfelelően a nemzetőrség egyenrangú társa a másik két fegyveres szervezetnek.

Javaslatot tett többek között a nemzetőr-főparancsnokság felállítására, a nemzetőrzászlóaljok és más egységek létszámára, és arra, hogy minden nemzetőregység a parancsnokát demokratikus választással nevezze ki. „Bajtársak! Hallatlan a felelősségünk! Minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy a rendet, a szervezettséget a végsőkéig fokozzuk, és váljunk Nagy Imre biztos támaszává. Hazánk forradalmi vívmányainak védelmezőjévé. Erősítsük a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot!” – fejezte be szónoklatát, amelyet a Szabad Kossuth Rádió is ismertetett.

A résztvevők nagy többséggel elfogadták Király javaslatait. Nagy Imre a nemzetőrség főparancsnokságává és Budapest katonai parancsnokává nevezte ki Királyt. Malétert pedig – miután vezérőrnaggyá léptették elő – honvédelmi miniszterhelyettessé, majd miniszterré nevezték ki.

Felmerültek közöttük szakmai nézeteltérések. Király nyolc-tízezer civil fegyveressel akarta megalakítani a nemzetőrséget, akik „a jövő hadsereg gerincét képeznék”. A magas rendfokozatú katonai- és rendőrtisztek többsége elutasította ezt a nemzetőrség-koncepciót, mivel a felkelőket huligánoknak minősítették. Maléter nem idegenkedett tőlük, de ő sem helyezte a nemzetőrség létrehozását. A felkelőket részben a honvédséghez, részben a rendőrséghez utalta volna.

Végül is Király elképzelése érvényesült, létrejött a nemzetőr-parancsnokság, ám nem tisztázódtak a hatásköri viszonyok; Maléter ebben a rendszerben az egyszemélyi parancsnoki struktúra lebontását látta, amiről az volt a meggyőződése, hogy a hadsereg szétzülléséhez vezet. Király viszont azt akarta elérni, hogy a nemzetőrparancsnok egyenrangú legyen a honvédelmi miniszterrel, akik felett csak a kormányfő diszponál.

„Benyomásom szerint jó viszony volt Maléter és Király Béla között. Bár néhány jelenség arra mutatott, hogy nézeteltérés vagy versengés, esetleg bizalmatlanság van közöttük” – vallotta perében Nagy Imre.

November 3-án kiélesedett közöttük a konfliktus. Elterjedt ugyanis, hogy az előző napon Dudás József (a Magyar Nemzeti Bizottmány nevű szervezet vezetője) támadta meg csapatával a külügyminisztériumot, és ezért Király a kormányfőtől és az új honvédelmi minisztertől parancsot kapott Dudás letartóztatására. A nemzetőrparancsnok el is fogta Dudást, ám amikor kiderült, hogy vétlen volt a külügyminisztérium megtámadásában, szabadlábra helyezte. Dudást azonban ekkor már szinte mindenki – nem kellően megalapozottan – szélhámos banditának, a forradalom kerékkötőjének tartotta. Szabadon engedéséért Nagy Imre felelősségre vonta, Maléter pedig – mivel ekkor a szovjet delegációval történő tárgyalásokra készült – 4-ére tervezte Király őrizetbe vételét. Szándékában közrejátszottak egyes főtisztek – különösen Szücs Miklós ezredes, hadműveleti csoportfőnök – intrikái, amelyek szerint Király a „reakciós elemek” támogatásával hatalomra tör.

A drámai összecsapás elmaradt, mivel a szovjet küldöttséggel folytatott tárgyalás közben Malétert a KGB letartóztatta, majd Kádárék kivégezték. Ez a sors

várt volna Királyra is, ám ő még november közepén elhagyta az országot. Még évtizedekkel később is neheztelt a mártír honvédelmi miniszterre – ahogy ez a megnyilvánulásaiából kiderül.

Persona non grata

Élet és Irodalom, 2024. 06. 14.

A forradalom kirobbanása után, a szovjet csapatok bevonulásakor a Corvin köznél és környékén, az Üllői úton bontakozott ki a legnagyobb ellenállás, az intervenciós főerők délkelet felől hatoltak a fővárosba. A Klinikák és a Nagykörút közötti útszakasznál számos kisebb létszámú, spontán módon összeverődött, katonailag képzetlen, többnyire fiatalokból álló felkelőcsoport vette fel a harcot a világ legerősebb szárazföldi hadseregének alakulataival.

*

Egy kisebb és egy nagyobb csoport egyesüléséből jött létre a Vajdahunyad utcai csoport (Vajdahunyad u. 41.) a 24 éves Kiss Károly parancsnokságával. Kiss a romániai Arad megyében nőtt fel. A világháború idején a családjával a vasgárdisták elől Bajtára menekült, ahonnan 1945-ben – mivel e község Csehszlovákiához került – Esztergomba települtek át. Kiss Károly 1951-ben asztalos szakvizsgát tett, és a Sportárutermelő Vállalatnál (más forrás szerint a helyi Repülőgépgyárnál) helyezkedett el, majd a Petőfi Katonai Akadémia növendéke lett, hadnagyi rendfokozatot szerzett. Megnősült, házasságából két gyermek született. A forradalom és a szabadságharc kirobbanásakor részt vett az Üllői úti harcokban, majd az ő irányításával alakult meg a mintegy 25 főnyi Vajdahunyad utcai csoport. Több fegyveres lány is volt itt, köztük Wittner Mária vált a legismertebbé. „A Corvin közti vezetőktől azt a feladatot kaptuk, hogy a szovjetek betörése elől zárjuk le az Üllői út bejáratát, ők pedig a hátunkat fedezve a Kisfaludy köz felől teszik ezt” –

emlékezett vissza Kiss 1980-ban. Katonai tudása, magabiztos fellépése, rendkívüli fizikuma kellő tekintélyt teremtett számára. Egyes visszaemlékezések szerint a legműveltebbnek is ő bizonyult. Politikai nézeteiről csak annyit tudunk, hogy a rákosista struktúra megdöntéséért szállt síkra. Egyik csetepatéban megsebesült, a forradalom további napjaiban a fejét nagy kötés ékesítette, erről könnyen felismerhető a csoportról készült fotón, amelyet egy német újságíró készített.

„Aki nem fog fegyvert, az gyáva vagy ávóspárti”; „aki elmegy, az áruló vagy ÁVH-bérenc” – jelentette ki. „Senki nem mert visszaszólni neki, amit ő mondott, az mindig parancs volt” – vallotta félévvel később az egyik csoporttag a tagbaszakadt, bekötött fejű golyószórós parancsnokról. Igen erélyesnek mutatkozott a környék lakosságával szemben is, például fenyegetően vonta felelősségre mindazokat, akik be akarták zárni a kapukat, amivel súlyos veszélybe sodorták volna a menekülő ellenállókat. Helyettese a 22 éves Jánoki Attila géplakatos lett, aki a fúzió előtt egy kisebb csoportot vezetett. Katonacsatládból származott, a szovjet fogság elől ideiglenesen Németországba költöztek. 1956-ban a Transzvill Vállalatnál dolgozott, Zircen, ideiglenesen a XIII. kerületben lakott. Ő távolról sem volt olyan szigorú, mint Kiss, a csoport tagjai vele könnyen együttműködtek. Jánoki hangoztatta, hogy nem a szocialista rendszer megdöntéséért fogott fegyvert, hanem a diktatúra és az ÁVH önkénye ellen.

A csoport sikeres ellenállást fejtett ki, még egy szovjet lőszerszállítmányt is zsákmányoltak. Október 29-étől – miután a szovjet csapatok kivonultak a városból – megváltozott a felkelőcsoport feladatköre, tevékenysége. Nemzetőrségbe szerveződve ekkortól főleg a rend fenntartására kellett összpontosítaniuk.

Megkezdődött a civil fegyveresek központi szervezése. A Vajdahunyad utcaiak élvezték talán a

legnagyobb önállóságot a corvinista egységek között. Egy ízben Jánoki parancsnokhelyettest Iván Kovács László, a corvinisták főparancsnoka elvitte tárgyalni a Parlamentbe a politikai és a katonai vezetőkkel.

Kiss Károly továbbra is nagyon ügyelt a belső fegyelemre. Más parancsnokokhoz képest különösen az eltávozások, a kilépők megítélésekor bizonyult szigorúnak. Csak az ő engedélyével lehetett elhagyni a bázist, a fegyelmezetlenek minősülöket lelövással fenyegette. Másfelől nagy nőcsábász volt. Felváltva aludt a csoporthoz tartozó lányokkal, de kapcsolatot tartott egy házmesterné unokahúgával is.

A felkelőcsoport az ÁVH-sok, a pártfunkcionáriusok felkutatásával is foglalkozott. Kiss meg volt győződve arról, hogy akinél új vagy több igazolvány van, az biztosan ávós, ezeket a parancsa értelmében a Práter utcai fogdába kellett előállítani.

Október 30-án a csoport egyik fele a Köztársaság téri pártházat ostromolta

– a lincselésben nem vettek részt; mindkét parancsnok elítélte az önbíráskodást –, Kiss Károly a többiekkel a kőbányai rendőrkapitányságról szerzett fegyvereket. E felkelőparancsnokok nagy szerepet vállaltak a sajtótermékek terjesztésében, még vidéken is. A tűzszünet idején Jánoki Attila szinte állandóan úton volt a kölcsönkapott Pobjedával, amelyet „Sajtó” felirattal látott el. Interjúkat is adott a nyugati újságíróknak. A lakosság élelmiszer-ellátását is biztosították: a közértek áruját Jánoki Attila fizetség ellenében kiosztatta a lakosságnak. Kiss Károly november 3-án már számított a szovjet bevonulásra, és nem engedte nyugovóra térni nemzetőreit. Hajnalban négy-öt fős rajokban foglaltak tüzelőállást, az Üllői út – Vajdahunyad utca kereszteződésénél igyekeztek megfékezni az intervenciós csapatok lendületét. Nemsokára megjelentek a szovjet páncélosok, mire a

főparancsnok a harcokcsik elé dobott egy több kézigránátból összecsavart köteget. Nagy harc bontakozott ki. A felkelők a páncéltörő ágyújukat is bevetették, amelyet Sipőcz József kezelte. A 42 éves Sipőcz, aki csendőr és SS-katona volt, emiatt (más belügyi adatok szerint köztörvényes vádakkal) jogerősen négy és fél évre ítélték el, a forradalom idején szabadult, részt vett a Köztársaság téri pártház ostromában, majd csatlakozott a Vajdahunyad utcaiakhoz. Ő abban bízott, hogy „visszatér a darutollasok ideje”. A felkelők azonban mind szorultabb helyzetbe kerültek: a szovjet tüzérség lövéseitől hullani kezdtek a cserepek, majd kigyulladt a ház, ahol tartózkodtak, és a szovjet túlerő csak tovább fokozódott. Mielőtt a felkelők elhagyni kényszerültek a bázisukat, Kiss parancsnok azzal vigasztalta az aggódó lakókat, hogy ne féljenek, a végső győzelem az övék lesz.

*

A csoport ezután két részre oszlott. A Kiss Károly vezette részleg napokon keresztül halált megvető bátorsággal folytatta a harcot a megszállókkal, néhány páncélost sikerült is megsemmisíteniük. November 7-én a csoporton belül is felgyülemlettek a feszültségek. Kiss parancsnok, aki eddig szinte semmilyen ellenvetést nem tűrt, sőt nemegyszer pisztolyával fenyegetődött, összekülönbözött társaival, és golyószórójával otthagya a csoportját. Az hozta ki a sodrából, hogy a korosabb, tapasztaltabb Sipőcz mindinkább beleszólt az irányításba, és a létszámban erősen megfogyatkozott csoport tagjai az utóbbi mögé álltak, aki így át is vette a vezetést.

A Jánoki-részleg is felvette a harcot, ám ennek részleteiről nincsenek megbízható forrásaink. Ők hamarabb belátták a küzdelem esélytelenségét, és az emigrálás mellett döntöttek.

A nyomás tovább erősödött, mire Sipőcz november 8-án úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a környéken túl kockázatos az ellenállás. A szovjet erők – az októberi tapasztalatok alapján – ezt a városrészt támadták a legkíméletlenebbül. A megmaradt fegyveresekkel a VII. kerület felé vonult, és a Hársfa utcai felkelőcsoporthoz csapódtak. Sipőcz egy 35-40 főnyi osztag élére került, ebbe olvadtak be az addigi Vajdahunyd utcaiak is. A hősies utóvédharcok november 10-éig tartottak, majd néhányan közülük a Szabadság-hegyre indultak, hogy Király Béla vezérőrnagy csapatához csatlakozzanak. Őt azonban már nem találták meg.

*

Mindhárom felkelőparancsnok elhagyta az országot. Egyikük esetében sem kérdéses, mi lett volna a sorsa, ha nem így dönt.

Sipőcz József valószínűleg az NSZK-ban telepedett le, sorsáról egyéb forrás nem került elő.

Jánoki Attila a harcoló részlegét egészen Svájcig vezette, ő tárgyalt az ottani hatóságokkal, és bonyolította a társai tartózkodási engedélyét. Számos fotó felmutatásával ismertette a forradalom eseményeit az újságírókkal.

Karácsonykor bátyjával, Jánoki Lászlóval – aki szintén a Vajdahunyd utcai csoport tagja volt – hatalmas kockázatot vállalva hazajött, kiszöktették szüleiket, Jánoki Attila menyasszonyát és másokat is. A magyar szervek értesülései szerint Svájcban, „rendőrségi vonalon” dolgozott, a táborokban az ÁVH-sok felderítésével foglalkozott, és a belügyminiszterrel is barátságot kötött. Tudni vélték azt is, hogy a brit légierőnél akart elhelyezkedni.

A hatvanas évek elején áttelepült Montrealba, kettős (kanadai–magyar) állampolgárságot – sőt UNO-igazolványt is – szerzett, és megnősült. 1968-ban egyszer csak feleségével egy Bécsben bérelt Peugeot-val

megjelent Zircen. Apósa temetésére jött, aki már 1921-től igazolt párttag volt, és 1967-ben két hónapot kint tölthetett Kanadában. A ráállított ügynök érdeklődésére parkettázóként mutatkozott be, és leszögezte, hogy nem beszélhet a kinti politikai helyzetről.

A szervek azt gyanították, hogy hírszerző, de az „'56-os” múltja miatt az előállítását és a kihallgatását fontolgatták. „Ha bebizonyosodik, hogy benne volt valamilyen gyilkosságban, akkor le kell folytatni az eljárást, ha nem, akkor kiutasítjuk” – tervezték. (Gyilkosságnak a megszállók elleni harcból adódó haláleseteket értették.) Végül is az 1957-es periratokban nem találtak olyan adatot, ami Jánoki „gyilkos tevékenységét” bizonyítaná. Így az 1963-as közkegyelem miatt – és a várható nemzetközi botrány elkerüléséért – nem kezdeményeztek rendőrségi eljárást ellene. Ám hogy elejét vegyék Jánoki további alkalmatlankodásának, tiltólistára tették. Még 1988-ban sem kaphatott vízumot, csak 1989 májusának utolsó napjaiban...

Kiss Károly egyik barátnőjével Ausztriába menekült, majd 1959-ig Törökországban dolgozott. Visszatért Ausztriába, Londonban, Münchenben is megfordult, végül Ausztráliában telepedett le, megkapta az ausztrál állampolgárságot. Eközben felesége elvált tőle, és a Vörös keresztel kerestette, gyermektartás miatt. Kissnek új, rövid házasságából is született egy gyermeke. Melbourne-ben elvégezte az építészmérnöki egyetemet és a képzettségének megfelelő munkát vállalt Új-Zélandon, Líbiában és Dél-Afrikában. Az idegenlégióba is beállt, majd megszökött onnan. A hetvenes évek elején két évig Franciaországban élt.

Azt hallotta, hogy Magyarországon elévültek az 1956-os vádak. Többször elutasították beutazási kérelmét, végül hamisított útlevéllal 1979-ben Budapestre repült, hogy gyermekeit meglátogassa, és

hogy elintéztesse nyugdíjazása utáni hazatelepülését. A fia nem bocsátotta meg neki, hogy elhagyta a családot, a lánya viszont rajongott érte.

A szervek 1980 februárjában előállították és kihallgatták, végül a Magyar Népköztársaságban nemkívánatos személynek minősítették, megrovásban részesítették, és négy napon belül az ország elhagyására kötelezték. Betegsége miatt csak két hét múlva távozott, de többé már nem is tért vissza.

Mindhárom szabadságbajnok eltűnt, a rendszerváltás óta semmit sem tudunk róluk.

Eörsi László bibliográfia (MTMT) és honlap

Az Eörsi-művek e könyv záraskori állapota itt látható:

https://www.academia.edu/125812200/Eorsi_Laszlo_muveinek_listaja

A mindenkori teljes bibliográfia a *Magyar Tudományos Művek Tárában* érhető el:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10071318>

2006-ban kezdett hozzá egy honlap megalkotásához (a 2020-ban megújult) “*A három Eörsi*” néven, főként azért, hogy Eörsi István és Eörsi János írásai ne merüljenek feledésbe. Ebben informatikusként Tompos Zoltán segítette. Eörsi László hamarosan belátta, hogy Eörsi István írásai és az azokkal kapcsolatos reflexiók összegyűjtésében, valamint saját műveinek honlapra vitelében segítségre szorul, ezt a munkát azóta is Szabadi Vera dokumentátor végzi. Mindehhez támogatást kapott a Soros Alapítványtól és a Szabó Miklós Alapítványtól.

<https://eorsilaszlo.hu/landing.php?target=el>